ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

4(1)
2025

ISSN 2181-6833

https://buxdu.uz

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4-son (2025-yil, aprel)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2025

https://buxdu.uz

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025, № 4

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich– pedagogika fanlari doktori, professor
Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)
Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Zotova Firuza Raxmatullovna, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)
Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor
Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)
Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor
O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor
Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor
Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor
Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)
To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Abdullayev Mehriddin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nurulloyev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

https://buxdu.uz

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО
Научно-теоретический и методический журнал
№ 4, 2025

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «**Педагогика»** и «**Психология»**.

Журнал основан в 2001 году.
Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор
Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор
Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор
Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор
Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор
Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)
Андриенко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)
Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)
Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)
Зотова Фируза Рахматулловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры , спорта и туризма, Россия)
Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор
Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор
Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)
Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор
Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор
Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор
Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор
Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор
Чариев Ирграш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор
Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор
Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор
Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор
Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор
Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент
Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD)
Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент
Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

https://buxdu.uz

PEDAGOGICAL SKILLS
The scientific-theoretical and methodical journal
№ 4, 2025

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.
The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.
Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov
Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov
Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)
Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullovna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova
Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)
Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev
Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov
Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev
Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova
Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov
Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova
PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov
PhD in Pedagogical Sciences, Firuz N. Nurulloev
PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva
PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova

https://buxdu.uz

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
	DOLZARB MAVZU		
	KAMOLOVA Shirinoy Usarovna	Oila, mahalla va maktab hamkorligida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashning imkoniyatlari	8
	PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA		
	FAYZIYEVA Umida Asadovna	Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda emotsional intellektning roli	14
	AXMEDOVA Nasiba Achilovna	Maktabgacha yoshdagi giperaktiv bolalarning psixologik va ijtimoiy moslashuv xususiyatlari	18
	ASHIROVA Anorgul Ismoilovna	Neyropedagogika - pedagogikaning yangi yo‘nalishi sifatida: texnologiyalar, tamoyillar va metodlari	24
	AMIRKULOVA Zebuniso Mustafakulovna	So‘z ma’nolarini tahlil qilishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish	28
	ATADJANOV Mamirjon Yusupovich	Kibertahdidlar va axborot psixologik xavfsizlik muammosi	33
	AXMEDOV Axat Axrorovich, QUDRATOV Elmurod Abduxalimovich, BOZOROVA Laylo Shamsiddin qizi	Bo‘lajak fizika o‘qituvchisini tayyorlashning zamonaviy metodologik va eksperimental imkoniyatlari	38
	AZIMOVA Nasiba Ergashovna	Bo‘lajak pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodologik yondashuvlar	42
	BAQOYEV Olim Otayevich	Kasbiy ta’lim tizimida malakaviy amaliyotlar bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish omili sifatida	48
	BARATOV Nasriddin Karshibayevich	Intellektning o‘quvchi shaxsida psixologik qiyofasi tuzilishining ahamiyati	52
	CHORIYEVA Dilnoza Ulug‘bek qizi	Bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning me’yoriy-huquqiy asoslari	57
	CHORIYEVA Zuhra Tolib qizi, PIRBOBOYEVA Dilorom O‘rinboyiyevna	Bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish	61
	DAVLATOVA Zebo Haydarovna	Zamonaviy gadjetlarning maktabgacha yoshdagi bolalar hissiy-irodaviy sohasiga ta’siri	65
	EGAMOVA Gulnoza Istam qizi	Talabalarga ekologik tarbiya berishda turli yondashuvlar: barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish misolida	69
	ESHNAEV Nortoji Jumayevich	Innovatsion ta’lim muhitida mobil mutaxassis tayyorlash va uning nazariy jihatlari	75
	G‘IYASOVA Nargiza Yunus qizi	Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish texnologiyasi	79
	IBRAGIMOV Sherzod Egamberdiyevich	Yosh harbiy xizmatchilar armiya hayotiga moslashuvining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	84
	CHORIYEVA Zuhra Tolib qizi, IKROMOVA Sarvinoz Irkin qizi	Bo‘lajak pedagoglarning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish	89
	IBRAGIMOV Sherzod Egamberdiyevich	Harbiy xizmatchi xodimlar individual psixologik xususiyatlarining kasbiy kompetentlik rivojlanishidagi ahamiyati	93
	MADAMINOVA Yarkinoy Saparbayevna, QALANDAROVA O‘rinposhsha Yuldoshevna	Kompyuter texnologiyalarining texnologiya darslaridagi o‘rni	97
	MANNAPOVA Nargiza Shakirovna	Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida	101

https://buxdu.uz

		salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish	
	O‘RISHEVA Pokiza G‘anisher qizi	Bolalarda psixologik muammolar: qo‘rquv va xavotir	106
	ORINBETOV Nurılla Turdımuratovich	Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda fanlar integratsiyasining ahamiyati	111
	QODIROVA Malikaxon Kaxramonovna	Bolalar idrokini shakllantirish va rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	117
	RAXMONQULOV Shuxrat Abduxamidovich	O‘quvchi shaxsning emotsional intellekt xususiyatlari shakllanishining ijtimoiy psixologik asoslari	122
	SHAYDULLAYEVA Kamola Shapulatovna	Bo‘lajak o‘qituvchilarda integrativ yondashuv asosida pedagogik tafakkurni rivojlantirishning zamonaviy shakl, metod va vositalari	127
	SHONAZAROV Jamol Umirzoqovich	Ta’lim jarayonidagi pedagogik vaziyatlar va ularni bartaraf etishda o‘qituvchining kasbiy mahorati	134
	СОБИРОВ Абдулазиз Абдурозикович	Основные детерминанты психологического здоровья личности в зрелом и подростковом возрасте	139
	TILAVOV Muxtor Hasan o’g‘li	Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun nazariy asoslar	143
	USMONOV Abdulla Abdumannopovich	Akmeologik yondashuv asosida talabalarning ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishining nazariy asoslari	148
	XAMIDOVA Feruza Turdiyevna	Talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish	154
	XOLTURAYEV Asqarjon Panjiyevich	Oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilarida kreativlikni shakllantirishda psixologik yondashuvlardan foydalanish	158
	YAROVA Gulhayo Fazliddin qizi	Integrativ yondashuv asosida tayyorlov guruhi bolalarining ekologik kompetentligini rivojlantirish metodikasi	163
	YULDASHEVA Sojida Zoyirovna	Oilada ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	167
	КОДИРОВА Дилноза Муртазоевна	Роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетенции будущих психологов	171
	КУЛИЕВ Ёркин Каримович	Факторы вовлечённости персонала в организации	175
	PO‘LATOVA Gulruh Jamolovna	O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati	180
	САДУЛЛОЕВА Махфуза Гайбуллоевна, АСАДОВА Насиба	Моделирование развивающей среды в системе начального образования	184
	XAMRAYEVA Diyora Burxon qizi	Innovatsion ta’lim jarayonida fasilitatorlik qobiliyatining o‘ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlari	188
	XASANOVA Surayyo Shonazarovna	Zamonaviy ta’limda o‘quvchilarni o‘zini–o‘zi namoyon qilishning psixologik jihatlari	193
	TOSHEVA Dildora Iskandarovna, SAIDOVA Lobar Jaxonovna	Ta’limni ilmiy nazariy asoslash-ta’lim paradigmalari	198
	AXMEDOVA Sarvinoz Azatovna	Kouching yondashuv orqali sog’lom turmush tarzi ko’nikmalarini shakllantirish	203
	JUMAYEVA Guljahon O’ralovna	Keksalar ijtimoiy moslashuvining pedagogik-psixologik jihatlari	207
	Mirzaaxmedova Gulshanoy Mansurjon qizi	Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida analitik tafakkurni shakllantirish texnologiyasi	211
	ABDURAXMANOV Sherzod Nazarbayevich	O‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari	216
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM			
	MIRZAYEVA Dilfuza Shavkatovna, SHAMSIYEVA Maxfuza Hoshimovna	Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning nazariy asoslari	222
	QOSIMOVA Manzura Abdullayevna	O‘qish darslarida o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini baholash mezonlari	226
	RAXIMOVA Dilshoda	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida loyiha	

https://buxdu.uz

	Xoliqberdiyevna	faoliyatining ahamiyati, bugungi kundagi holati va rivojlantirish usullari	234
	SADIKOVA Yulduz Kamolovna	STEM ta’lim tushunchasi	238
	TOSHPO‘LATOVA Nodira Xudjamurodovna	Maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllantirishga psixologik yondashuv	243
	AKRAMJONOVA Feruza Akramjonovna	Maktabgacha ta’limda innovatsion muhitning ta’lim-tarbiya jarayoni va pedagoglar faoliyatiga ta’siri	248
	ESHMANOV Otabek Usanovich, YO‘LDOSHOVA Ziyoda Boymirza qizi	Boshlang`ich sinf o`quvchilarining ijodiy kompitentsiyasini shakllantirish	252
	SATTOROVA Mohira Aminqulovna	Bo’lajak defektolog mutaxassislarni boshlang’ich sinflarda inklyuziv ta’lim berishga tayyorlash konsepsiyasi	256
	TOSHEV Murodjon Xalilovich	Boshlang‘ich ta’lim sinf o‘quvchilarida intellektual qobiliyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari	263
	RAJABOVA Sabinabonu Otabek qizi	Boshlang’ich sinf darslarida media madaniyat va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish	267
	NE’MATOVA Shirinoy Nizomiddinovna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida «pedagogik kouching» faoliyatini takomillashtirishning pedagogik asoslari	271
	JO‘RAYEVA Dilnoza O‘ktam qizi	Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida ekologik-gigiyenik tarbiyalash tizimida mashg‘ulotdan tashqari ishlarning tutgan o‘rni	275
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘RGANISH			
	AZIMOVA Maxfuza Hasanovna	Chet tilini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalangan holda muloqot madaniyatini rivojlantirishning muhim ahamiyati	280
	CHORIYEVA Fotima Tolib qizi	Talabalarda lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari	285
	ILKHOMOVA Shakhribonu Ilkhomovna, KHODJIYEVA Umeda Fakhriddinovna	The importance of audio-lingual method in English teaching process	289
	NASIMOVA Muattar Khasanovna	Developing oral communication in the English classroom	294
	PAZILJANOVA Zulfiya Sabirjanovna	Zamonaviy didaktik ta’minot vositasida darsliklarni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlili	298
	SUBXONOVA Sanobar Abduhalim qizi	Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida to‘g‘ri yozish malakasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlash	303
	SAIDOV Sukhrob Samiyevich	Techniques to maintain engagement and enthusiasm in language learning	307
	РАХМАНОВА Юлдуз Кахрамановна	Педагогический опыт на открытых занятиях по русскому языку	314
	BOTIROVA Palina Xakimjonovna	Kasbiy ingliz tili o‘qitishda madaniyatlararo yondashuv va uning asoslari	319
	ARALOV Khusanboy Tursunmohamadovich	Chet til o'qitishda sun'iy intellekt ahamiyati	324
	KAMALOVA Nilufar Dilshod qizi	Oliy ta’lim talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari (tabiiy yo‘nalishlar misolida)	328
	RUZIEVA Saodat Hasanovna	The impact of interactive platforms on developing pronunciation and intonation skills	332
	SHARIPOVA Laylo Mehrojiddinovna	Talabalarni nemis tiliga qiziqtirishda integrativlashgan darslarni tashkil etish haqida mulohazalar	336
	MANSUROVA Gulbahor Maxdiyevna	Keng qamrovli o'qishning ta'rifi va uni nofilologik universitetlarda qo'llash usullari	340

https://buxdu.uz

DOLZARB MAVZU

OILA, MAHALLA VA MAKTAB HAMKORLIGIDA XULQI OG‘ISHGAN BOLALAR BILAN ISHLASHNING IMKONIYATLARI

Kamolova Shirinoy Usarovna,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Maqolada oila, mahalla va maktab hamkorligida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashning imkoniyatlari o‘rganilgan bo‘lib, tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda oila, maktab va mahalla hamkorligi ishlarining mavjud imkoniyatlarini aniqlash. Ijtimoiylashuv jarayonlarini belgilovchi mezonlarni o‘rganishga qaratilgan.Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda oila, maktab, mahalla hamkorligi ishlari samaradorligini ta’minlovcha metod va vositalar tizimidan xalq ta’limi xodimlari, oila, maktab va mahalla mas’ullari ta’lim-tarbiyaviy ishlarini takomillashtirishda foydalanish haqida so‘z yuritilgan. Tarbiyasida og‘sh holatidagi bolalarni ijtimoiylashtirishda oila, mktab va mahalla hamkorlik ishlari qisman pedagog-olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lsa-da, bu boradagi tadqiqotlarni umumlashtirish, takomillashtirish va pedagogik psixologiya sohalarini ilmiy hamda amaliy materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *tarbiya, tarbiyasi qiyin bolalar, oila, mahalla, maktab, hamkorlik, xulqi og‘ishi, pedagogik psixologiya, ongiga, ma’naviyat, faol, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxs faollik, ijtimoiylashuv, xulq atvor, e’tibor, umumlashtirish, takomillashtirish.*

ВОЗМОЖНОСТИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ ПРИ СОТРУДНИЧЕСТВЕ СЕМЬИ, МАХАЛЛИ И ШКОЛЫ

В статье рассматриваются возможности работы с детьми с отклонениями в поведении при сотрудничестве семьи, махалли и школы, а также определяются существующие возможности такого сотрудничества в социализации детей с трудным воспитанием. Исследование направлено на изучение критериев, определяющих процессы социализации. Рассматривается использование системы методов и средств, обеспечивающих эффективность сотрудничества семьи, школы и махалли в совершенствовании учебно-воспитательной работы работников народного образования, ответственных лиц семьи, школы и махалли при социализации детей с трудным воспитанием. Хотя работа по сотрудничеству семьи, школы и махалли в социализации детей, находящихся в трудной воспитательной ситуации, частично исследована учеными-педагогами, обобщение и совершенствование исследований в этой области служит обогащению сфер педагогической психологии научными и практическими материалами.

Ключевые слова: *воспитание, трудные дети, семья, махалля, школа, сотрудничество, отклонение в поведении, педагогическая психология, сознание, духовность, активная, самостоятельно мыслящая, творческая личность, активность, социализация, поведение, внимание, обобщение, совершенствование.*

OPPORTUNITIES FOR WORKING WITH BEHAVIORALLY CHALLENGED CHILDREN THROUGH COLLABORATION AMONG FAMILY, MAHALLA, AND SCHOOL

The article examines the possibilities of working with children exhibiting behavioral deviations through collaboration between family, mahalla, and school. It aims to identify existing opportunities for cooperation among these entities in the socialization of children with difficult upbringing. The study focuses on exploring the criteria that determine socialization processes. It discusses the use of a system of methods and means that ensure the effectiveness of collaborative efforts between family, school, and mahalla in socializing children with challenging behavior. This system can be utilized by public education workers, family members, school staff, and mahalla officials to improve educational work. Although the cooperation between family, school, and mahalla in socializing children with behavioral difficulties has been partially studied by pedagogical researchers, this work serves to synthesize, enhance, and enrich the fields of pedagogical psychology with scientific and practical materials.

https://buxdu.uz

Keywords: *upbringing, difficult children, family, neighborhood, school, cooperation, behavioral deviation, pedagogical psychology, consciousness, spirituality, active, independent thinking, creative person, activity, socialization, behavior, attention, generalization, improvement.*

Kirish. Mamlakatimizda o‘quvchi-yoshlarda odob-axloq normalarini shakllantirishda oila, maktab va mahalla hamkorlik ishlarini shakllantirish borasida tizimli islohotlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-623-son “Ta’lim tog‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni, 2018-yil 5-sentyabrdagi PF-5538-son «Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmonida o‘quvchi yoshlar tarbiyasi, ularning bilimi va iqtidorini rivojlantirish uchun oila, mahalla va jamoatchilik oldiga ulkan vazifalar qo‘ydi. O‘zbek millati yaralibdiki, farzand tarbiyasiga alohida e’tibor qaratib keladi.

Bolalar tarbiyasi bilan bog‘liq nizolarni hal qilishda sudlar tomonidan qonunlarni qo‘llash amaliyoti to‘g‘risida “Bolalar tarbiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan nizolarni ko‘rishda sudlarning e’tibori bunday nizolarni o‘z vaqtida va to‘g‘ri hal qilish bolalar va oila manfaatlari himoyasining muhim kafolatlaridan biri hisoblanishini nazarda tutgan holda, qonunlarga qat’iy rioya etish zarurligiga qaratilsin”. Bu dolzarb vazifa esa biz bo‘lg‘usi o‘qituvchilar va ota-onalarga yuklanadi. Har bir jamiyat o‘zining ijtimoiy iqtisodiy ravnaqi uchun rivojlangan, mas’uliyatli shaxsni tarbiyalab yetishtirishdan manfaatdordir.

Bolalami barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan mustahkam bog‘lamay turib, tarbiya jarayonidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo‘lmaydi. Shu maqsadda ota-onalar o‘rtasida ta’lim-tarbiyaga oid tashviqot ishlarini kengaytirish ularni maktabning faol yordamchilariga, maktabda tahsil olayotgan o‘quvchilaming sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarida ham har tomonlama foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur ekanligi bugungi kunning dolzarb masalalaridandir.

Tarbiya jarayoni bolaga ona qornidanoq e’tibor qaratish zarur. Milliy tushunchasi shakllangan va ma’naviyati yuksak darajada bo‘lgan yosh avlod hech qachon yot g‘oyalar ta’siriga tushib qolmaydi va buning oqibatida tarbiyasi og‘ir xulqida og‘ishgan bolalar safiga kirib qolmaydi.

Tarbiya o‘chog‘i hisoblangan oila va maktab hamkorligida tarbiyasida og ‘ishish holatidagi bolalarni ijtimoiylashtirish shuningdek, ularni real hayotga qaytarishga borasida ham tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mavzuning o‘rganilganligi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha fuqarolarning teng huquqli tarzda ta’lim tarbiya olishi va oila munosabatlari kafolatlab qo‘yilgan. Bugungi kunda yoshlarimiz tarbiyasi juda muhim masalalardan biri bo‘lib, bu qator qonun hujjatlari bilan belgilab qo‘yilgan.

O‘zbek pedagog va psixolog olimlarimiz G‘.B.Shoumarov, M. G. Davlatshen., O. Musurmonova., B. Qodirov., F.A.Akramova., N. Egamberdiyevalar o‘zlarining ilmiy ishlarida tarbiyasi qiyin o‘smirlar tarbiyasi to‘g‘risida o‘z ilmiy izlanishlarida faoliyat ishlarini olib borgan. Farzand tarbiyasida oila, mahalla, maktab hamkorligi faoliyati bo‘yicha Ismoilova Z., Ortiqova N. A., Yo‘ldoshev J. va boshqalar ilmiy izlanishlar olib bordi.

Xorij nazariyasida G.Tard ijtimoiylashuv muammolari, Z.Freydning klassik psixoanalizida , F.G.Keddings ,T. Parsonsning, F. N. Gonobolin, V. A. Krutetskiy, A. V. Petrovskiylar o‘z faoliyati davomida tarbiyasi qiyin o‘smirlar masalasiga alohida urg‘u berganlar. A. S. Makarenko, A.V.Mudrik, V.D.Semyonova, G.N.Filova, V.A. Suxamlinskiy, V. V. Vasilkova singari olimlar tadqiqotlar olib borgan. G. Otayeva o‘z izlanishlarida tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirish masalasiga katta e’tibor qaratgan.

Tarbiya tarixan vujudga kelgan ijtimoiy hodisa bo‘lib, keyin xulqni boshqarish va belgilash bir birini talab etadigan va belgilaydigan tarkibiy qismlar axloqiy ong, axloqiy munosabatlarning murakkab yig‘indisidir. Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirish vazifasini to‘g‘ri hal qilish uchun avvalo uning xulqiga ta’sir etuvchi omillarning tabiatini, shaxsning shaxsiy xususiytlarini yaxshi o‘rganmoq kerak. Buning uchun shaxsni turli munosabatlar doirasiga qo‘yib kuzatish darkor. Ana shundagina shaxsning ijtimoiy xulqi, ma’naviy qiyofasi, insoniy fazilatlari ro‘yobga chiqadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Oila, mahalla va maktab hamkorligida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashning imkoniyatlari mavzusini o‘rganilgan jarayonida suhbat, kuzatish metodlari, Tadqiqotni bajarishda o‘quv-metodik adabiyotlarni o‘rganish, psixologik-pedagogik tahlil, pedagogik tajriba-sinov va ma’lumotlarga matematik-statistik ishlov berish usullaridan foydalanilgan.

Maktab o‘quvchilari va mahalladagi oilalarda o‘tkazilgan so‘rovnomalar ko‘plab respondentlar tarbiyasi og‘ir bolalarning tarbiyasida oila va maktab hamkorligining qancha darajada ahamiyatlilgini to‘liq anglashmasligi va ushbu yo‘nalishda qo‘shimcha chora tadbirlar olib borishga ehtiyoj sezishlarini ko‘rsatib

https://buxdu.uz

berdi.

O‘quvchilaridagi o‘zgarishlar sezilarli darajada o‘zgarganligi namoyon bo‘ldi. Tarbiyasi og‘ir bolalarning ijtimoiylashuvi, jamiyatga kerakli shaxs bo‘lib voyaga yetishishlari uchun nafaqat oila yoki maktab, mahalla mas’ul, balki ular birgalikda javobgardirlar. Bu borada mahallalardagi oilalarni kuzatish davomida tarbiyasi og‘ir va og‘ishish bo‘lgan o‘quvchilar va ularning xulqidagi o‘zgarishlarni aniqlash va ularni to‘g‘ri yo‘naltirishga ehtiyoj borligi aniqlandi. Ushbu faktni maktab o‘qituvchilari va mahalladan olingan oilalarda o‘tkazilgan anketa so‘rovlari aniq natijalarni ko‘rsatib berdi.

Bugungi ilm-fan texnika va texnologiya jadal rivojlanib borayotgan bir vaqtda o‘quvchilarning vazifasi o‘zining yuksak saviyasi, shijoati va ilmi bilan mamlakatimizning ilm-fan sohasidagi rivojiga o‘z hissasini qo‘shishdir.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O‘qituvchi va ota-onalarning hamkorligi omadli shaxslarni ko‘paytirish uchun kalit vazifasini o‘taydi. Muammolarni birgalikda yechilishi qo‘yilgan maqsadning hayotiyligini ta’minlaydi. Fan o‘qituvchilari xalqaro insoniy qadriyatlarni bolalarga singdirishda faqat darsliklar bilan cheklanmasliklari kerak. Albatta, har bir fan buni taqozo etavermaydi. Lekin tillarni o‘rgatish buning eng yaxshi namunasi bo‘la oladi.Olingan tahlillarga asoslanib,oilaning to‘liq yoki noto‘liqligi ham bolalar va o‘smirlar nazoratsizligining kelib chiqishiga u yoki bu ko‘rinishda ta’sir qiladi. Shu boisdan oilada ota-onalarning birgalikda aniq, yaxshi yashashligi bolalar va o‘smirlar xulqidagi og‘ish holatlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyasi og‘ir bolalar – bular tarbiyada e’tibordan chetda qolgan, o‘z holicha tashlab qo‘yilgan bolalardir. Ular qayerdadir, qachonlardir, kimlarningdir tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolar, tarbiyalashda ularga individual yondosha bilmaslik oqibatida paydo bo‘lgan. Boshqacha aytganda, normal ta’lim va tarbiya jarayonidan chetda qolgan, o‘qituvchilar, ota-onalar, o‘rtoqlari bilan normal munosabat o‘rnata olmagan, qalb tug‘yonlarini oshkor etishning to‘g‘ri yo‘llarini topa bilmagan bolalar – tarbiyasi og‘ir bolalar turiga kiradi. Bunday bolalarni o‘z vaqtida payqab, ular bilan yaxshi ish olib borilmasa, ularga jamoatchilik ta’siri o‘tkazilmasa, noxush ko‘ngilsiz voqealar sodir bo‘lishi mumkin.

Rus olimlarining tadqiqqot ishlaridan O. E. Lichko ham xarakter aksentuatsiyasining turli toifalari asosida qiyin bolalar toifalarini ajratib ko‘rsatadi. Masalan, gipertimik tur, sikloid, labil, sezgir, konformal va shunga o‘xshash narsalar. V. I. Abramenko va O. I. Seletskiy qiyin o‘smirlarning bunday tasnifini taqdim etadilar: 1) uyushmagan o‘spirinlar; 2) oldingi huquqshunoslar (qoloq, bo‘shashgan, zerikarli, hissiy jihatdan soqov, sarsonsargardon, bezorilar) 3) aqliy zaif (organik, isterik, qo‘zg‘aluvchan, ta’sirchan beqaror, psixopatlar, giperseksual). D. I. Feldshteyn dominant salbiy ehtiyojlarning tabiati va ularga mos keladigan xatti-harakatlarni hisobga olgan holda qiyin o‘spirinlarni ajratib turadi. G. G. Bochkaryova og‘ir toifalarni ularning mukammal harakatga sub’ektiv munosabati nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi: tavba qiluvchilar, nizosiz va kiniklar.

Tarbiyasi og‘ir bolalardagi ayrim kamchiliklar va nuqsonlar, chunonchi: qaysarlik, o‘jarlik, qo‘pollik singari salbiy ko‘rinishlar maktabga kelmasdanoq boshlanishi mumkin. Bu, albatta, oila tarbiyasi yoki bog‘cha-yasli, maktab, ish faoliyati bilan bog‘liqdir.

Tarbiya jamiyat taraqqiyoti rivojida juda muhum ro‘lni egallaydi. Tarbiya haqida gap ketar ekan biz avvalo tarbiya metodlarini bilishimiz va uni to‘g‘ri qo‘llay olishimiz zarurdir.Ona – tarbiya poydevori! Farzand tarbiyasi u onaning vujudida paydo bo‘lgan davrdanoq boshlanadi. Farzand yaxshi tarbiyalanishi uchun onaning o‘zi ushbu davrgacha yaxshi tarbiyalangan bo‘lishi kerak. Vaholanki, farzandning fe’l atvori uning ruhiga u onaning vujudida bo‘lgan davrdanoq onaning xatti harakatlari, xulqi, gap-so‘zlari va fikr-hayollari asnosida singib boraveradi. Xarakterning ildizlari xomilalik davridayoq shakllanishni boshlaydi.

O‘zbek oilalarida kitobga muhabbat, kitobni asrab-avaylash va kitobxonlik qadimiy an’analardan biri bo‘lib, xalqimiz ma’naviy kamolotida muhim o‘rin tutadi. Farzandlaringiz o‘qishni yaxshi ko‘radimi? Agar hozirgi bolalar kitob o‘qishni yoqtirmaydi, deb o‘ylasangiz, istalgan kitob do‘konini ko‘ring.

Aksincha, aksincha, barcha bolalar o‘qishni yaxshi ko‘radilar, lekin hamma ota-onalar bu haqda bilishmaydi. Bola uchun kitob shunchaki ma’lumot manbai emas. Bu his-tuyg‘ular, zavq, har tomonlama rivojlanish, yangi bilimlar, ta’lim darslari. Ba’zi bolalar haqiqiy kitobsevar bo‘lsa, boshqalari esa o‘qishni yoqtirmaydilar. Shunga qaramay, barcha bolalarni ham kitob mutolaasiga qiziqtirish mumkin. Farzandlarni majburlamasdan o‘qishga qanday chorlash mumkin? Quyidagi maslahatlar farzandingizni kitobga mehr qo‘yishiga yordam beradi.

Mahallaning vazifalari:

- ta’lim muassasalari bilan birgalikda ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashib, oqilona yechimlar topishda faollik ko‘rsatish;

- farzandlari tarbiyasi bilan yetarlicha shug‘ullanmaydigan ota-onalarni mahalla yig‘inlarida muhokama qilish, ularga jamoatchilik ta’sirini o‘tkazish, lozim hollarda bunday ota-onalar bilan tegishli

https://buxdu.uz

profilaktik tadbirlarni belgilash maqsadida mahalla faollarini biriktirish yoki qonun doirasida boshqa choralar ko‘rish;

- yoshlar diniy mazhablar va sektalar, aqidaparastlikning salbiy ta’sirini to‘g‘ri anglab yetishida ularga ota-onalar orqali ta’sir ko‘rsatish, ulug‘ ajdodlarimizning tarbiyaviy o‘gitlarini singdirib borishga keng jamoatchilikni safarbar qilish;

- mahalla hududidagi notinch oilalarni aniqlash va ularda sodir etilishi mumkin bo‘lgan kelishmovchilik va nizolarning oldini olish.

Ma’lumki, yosh avlodni maqsadga muvofiq tarbiya berish uchun ota-onalar ham tarbiyaning vazifasi, maqsadi, vositalari, shart-sharoitlari yuzasidan har tomonlama bilimga ega bo‘lishlari, farzandlarining Yoshi va o‘ziga xos xusisiyatlarini e’tiborga olgan holda ish yuritishi lozim.

Muxtaram birinchi Prezidentimiz Islom Abdug‘anievich Karimov tabiri bilan aytganda: “Hammamizga ayon bo‘lishi tabiiyki,oila sog‘lom ekan – mamlakat barqarordir” Shuning uchun ham oila muqaddas hisoblanib, unga hayot maktabi deya ta’rif beradilar.

Ta’lim muassasalarining vazifalari:

-bolalarga ta’lim berishda ilg‘or pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalaridan o‘rinli foydalanishga shart-sharoit yaratish;

-vositalarning zarari va ular oqibatlarining oldini olish bo‘yicha keng targ‘ibot-tashviqot ishlarini olib borish;

- hozirgi murakkab sharoitda yosh avlod ongi va shuuriga ta’sir etishga qaratilgan ma’naviy tahdidlarga nisbatan mafkuraviy immunitet hosil qilish;

- ta’lim muassasalarida yoshlarning birorta kasb-hunarni egallashi uchun poydevor yaratish;

Oila, mahalla, ta’lim muassasalari hamkor ligida quyidagi tamoyillarlarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo‘ladi:

- ta’lim va tarbiya jarayonida hamkorlik harakatlarining ish birligi;
- tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg‘unligi;
- hamkorlik jarayoni sub’ektlarining teng huquqligi va yuksak mas’uliyatliligi;
- faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;
- hamkorlik ishlarining ilmiyligi.

Respublika Jamoat kengashi a’zolari hududiy kengashlarga, o‘z navbatida hududiy kengashlar tuman (shahar) kengashlariga va ular umumta’lim maktablari huzuridagi Jamoat kengashlariga amaliy yordam ko‘rsatishi ishlarini kuchaytirish;

- oilalar, mahallalar va ta’lim muassasalarida sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy muhitni shakllantirish, o‘quvchi-yoshlar va ota-onalar o‘rtasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoat tashkilotlarining mutaxassislari ishtirokida reja asosida uchrashuvlar, suhbatlar tashkil etish;

-huquqbuzarlikka moyilligi bor, tarbiyasi og‘ir, ta’lim muassasasi va ichki ishlar idoralari profilaktika ro‘yxatiga olingan, diniy ekstremistik oqimga mansub oilalar farzandlariga tajribali pedagoglar, mahalla faollari, profilaktika inspektorlarini birik tirish va mas’ullarning hisobotlarini doimiy eshitib borish, o‘quvchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ta’lim-tarbiyasi va hulq-atvorini alohida nazoratga olish;

-ta’lim muassasalaridagi davomatni ta’minlash va yaxshilash bo‘yicha jamoatchilik nazoratini kuchaytirish;

-o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ta’lim muassasalari va mahallalarda fan, sport va qiziqishlarbo‘yicha to‘garaklar faoliyatini kuchaytirish va doimiy monitoring yuritish;

- voyaga yetmaganlarning nazoratsizligining oldini olish, dars jarayonida o‘qishga bormasdan bemaqsad yurgan va tungi vaqtlarda «Internet–kafe» va «Kompyuter klub»larida vaqt o‘tkazayotgan voyaga yetmaganlarni aniqlash, ularni o‘qishga qaytarishga qaratilgan «O‘quvchi», «Davomat» kabi reydlarni tizimli ravishda o‘tkazish, uning natijasi asosida profilaktik tadbirlarni kuchaytirish;

- «Yoshlar ittifoqi» boshlang‘ich tashkilotlari faoliyatini kuchaytirish, yetakchilarga metodik yordam ko‘rsatish, yetakchi o‘quvchilar guruhlarini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash;

- o‘quvchilarning oyda kamida bitta badiiy kitob o‘qishi, sinf va guruh rahbarlari va ota-onalar kuzatuvida madaniyat maskanlariga (teatr, muzey, istirohat bog‘lari, tarixiy qadamjolar, tabiatning betakror go‘shalariga) borishlarini mahallalar va ota-onlar o‘rtasida keng targ‘ib qilishdan iborat.

Oilada ba’zi holatlardagi konfliktli vaziyatlar ko‘plab uchrab turadigan nosog‘lom oila muhitida o‘sayotgan o‘smir uchun ham ota-ona mehri turli xil oilaviy kelishmasliklar, urush-janjallardan, muammolardan ustun turadi. Demak, bolalar xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omil bu ota-ona, oila a’zolari va maktab jamoasning ta’siridir. Ta’lim tizimida tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan olib boriladigan tuzatish ishlar:

https://buxdu.uz

Og‘ishgan xulqning xususiyatlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu shaxsning o‘zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu esa quyudagi holatlarda namoyon bo‘ladi

- Mavjud tartibning noturg‘unligi,
- Ma’naviy va moddiy zarar keltirish,
- Jismoniy zo‘rlik va dard-alam yetkazish,
- Sog‘lig‘ining yomonlashishi bo‘lishi mumkin.

Deviant xulq o‘zining eng keyingi ko‘rinishlarida shaxs va uning atrofdagilari uchun bevosita xavf tug‘diradi, masalan, suitsidal axloq, zo‘ravonlik jinoyatlari, "og‘ir" giyohvand moddalar iste’mol qilish. Zararning psixologik markeri o‘sha odamning o‘zi yoki uning atrofidagilarning aziyat chekishidir. Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda oila va maktab hamkorligi mezonlarini, shuningdek, ularga mos keluvchi ko‘rsatkich va darajalarni ajratib ko‘rsatish imkonini berdi. Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda oila va maktab hamkorligi mezonlariniga quyidagilar kiradi :

Oiladagi ijtimoiy muhit

O‘zini ideal deb hisoblaganlar

Psixologga muhtojlar

O‘zgalar ta’siriga tushib qolganlar

Pedagogik eksperiment shakllantiruvchi qismi maqsadi ishlab chiqilgan model va metodikaga muvofiq tarzda tadqiqot farazini tekshirib ko‘rishdan iborat edi. Bunda tajriba guruhi sifatida tarbiyasida o‘zgarish yaqqol sezilgan o‘quvchilar va nazorat guruhi sifatida tarbiyasida o‘zgarish unchalik namoyon bo‘lmagan bolalar tanlab olindi. Bu borada umumta’lim maktabi o‘qituvchilari maktabdan tashqari bolalar muassasasi, sinf rahbarlari, guruh tarbiyachilari faoliyatiga qo‘shilishadi va ular bilan yaqin hamkorlikda bo‘lishadi.

Pedagogik tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlashda ijtimoiy pedagog maktab va maktabdan tashqari jamoaning ular xulq-atvoriga ta’sirini o‘rganadi. Ular bilan ish olib borishda yaxshi natijalarga erishish uchun bir qator shartlarni bajarishi lozim:

1. O‘smir yoshidagi o‘quvchilar bilan mustahkm aloqa o‘rnatish
2. O‘smir bilan yaxshi o‘zaro muloqot munosabatlarni to‘g‘ri o rnatish
3. Ularning maqsadi,qiziqishlari, fikri, intilishlari, kelajakdagi rejalarini o‘rganish

Psixolog A.B.Filonov tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya ham samarali hisoblanadi. Tarbiya jarayoniga kompleks yondashuv o‘smirlar guruhlari paydo bo‘ladigan mikro muhitlarga faol ta’sir qilishni talab qiladi Biroq o‘smir yoshidgi o ‘quvchilar orasida huquqbuzarlikni bartaraf etish bo‘yicha ko‘pgina tavfsiyalar individual profilaktika tavfsiyalari hisoblanadi. Amaliyotda isbotlanganidek, ajratib olingan o‘smirning huquqbuzarliklarini bartaraf etishga qaratilgan pedagogik faoliyat har doim ham kutilmagan natijalarga olib kelavermaydi. Bu holat huquqbuzar o‘smirning yashash joyidagi guruhning a’zosi bo‘lganligi va a’zolariga bog‘liq bo‘lishi bilan izohlanadi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, deviant xulqning yoki og‘ishgan xulqning har qanday ko‘rinishiga moyil bo‘lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa og‘ishgan xulqning xususiyatlaridan biri bo‘lgan jamiyat me’yorlariga zid xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi. Ana u endi tibbiy me’yorlar chegarasida ko‘rib chiqiladi. U garchi mutaxassislar tomonidan kassalik yoki patologik xususiyatga ega deb qaralsa ham aslini olganda psixik kasalliklarning patologik holat bilan tenglashtiriloqda bunga sabba ruhiy buzulishlar va ruhiy tazyiqlar sabab bo‘ladi. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o‘rin bor.

Shu o‘rinda patologik axloqning turli ko‘rinishlarini ham keltirib o‘tsak, tibbiy me’yordan og‘ish-birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qilmaydi. Bunday toifadagi insonlarga belgilangan mutaxassislar yani psixiatr o‘z yordamini bera oladi agarki inson o‘zida istak va xohish bo‘lsa. Masalan, psixik kasallarning deviant axloqi alohida sifati va xatti-harakat sifatida o‘rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta’siri ostida shaxsning o‘z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi.

Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirish bilan bo‘lgan muammolarni bartaraf etish uchun jamiyatdagi mavjud ijtimoiy institutlar oila, mahalla, maktab, din va madaniyatning o‘zaro hamkorlikdagi tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirish dasturini birgalikda ishlab chiqish va bunda muammoni bartaraf etishning amaliy ishlarini muntazam va uzluksiz olib borish har bir ijtimoiy institut vakillarining asosiy vazifasiga aylantirilishi kechiktirib bo‘lmaydigan holat deb hisobladik.

Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda muammolarga duch kelmaslik uchun ota-onalarning ma’naviy ongida oilaga muntazam e’tibor tuyg‘usini turg‘un holatga keltirish lozim.

Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda birinchi navbatda oilada sog‘lom muhitni yaratish.

Turli toifadagi oilalar, ayniqsa nomaqbul oilalar bilan yakka tartibda ish olib borish.

https://buxdu.uz

Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda bevosita o‘smir shaxsiga ta’sir o‘tkazish bilan bir qatorda pedagoglar va ota-onalarning tarbiyasi qiyin bolalarga nisbatan yagona pedagogik pozitsiyasi bo‘lishiga erishish.

Tarbiya -profilaktika faoliyatida tarbiyasi og‘ir bolalarning kasbga yo‘nalganlik, bo‘lg‘usi kasbini tanlash va egallash bilan bog‘liq hayotiy intilishlarini shakllantirish va rivojlantirish.

Tavsiya. O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha olib borishda psixologik kuzatish ishlarini olib bordik, shaxsda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlarini ishimizda yuqorida keltirilgan metodikalardan foydalanib sinaluvchilarda sinovlarni o‘tkazdik va bu orqali o‘quvchilarda emotsional intellekt darajalarini tahlil qilib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldik.

Ta’lim muassasalarida tarbiya va ijtimoiylashuv jarayoni to‘g‘risida ma’lumotlar o‘quvchilar ongiga singdirilishi kerak

1. Oila, mahalla va maktab hamkorligida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashning imkoniyatlaridan foydalanish lozim.

2. Tarbiyasi og‘ir bolalarni ijtimoiylashtirishda oila, mahalla, maktab hamkorligida ma’naviy tadbirlar tashkil etish orqali yoshlarga ijtimoiy odob meyorlari singdirib, shaxsni tarbiyalashdagi ahamiyatini ochib beradi.

3. Tarbiyasi og‘ir bolalar bilam tarbiyaviy profilaktik tadbirlarni o‘tkazish jarayonida ularni ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy vaziyatlarga tayanib, u tashkil etilayotgan mintaqaning xususiyatlarini hisobga olish lozim

4. Psixologiya hamda pedagogika sohasidagi tadqiqotlarni o‘rganish Oila, mahalla va maktab hamkorligida xulqi og‘ishgan bolalar bilan ishlashning imkoniyatlaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538-son «Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.

2. Karimov I. A. “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart”, “Xalq so‘zi” gazetasi, 1998-yil 2-dekabr.

3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. - Второй изд., доп. и перераб. - Л., 1983. - 225 с.

4. Egamberdiyeva N. “ Ijtimoiy pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari” // “Bola va zamon” jurnali , №1, 2006-yil (2) 22-23-betlar.

5. Bekberdiyeva G.O. Og‘ishgan xulq shakllarining shaxs axloqining turli ko‘rinishlarida namoyon bo‘lishi // "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz September 2023 / Volume 4 Issue 9.351 bet.

https://buxdu.uz

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING ROLI

Fayziyeva Umida Asadovna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda emotsional intellektning roli va ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida emotsional intellektning asosiy komponentlari, jumladan, o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, empatiya, motivatsiya va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarining o‘qituvchilik faoliyatiga ta’siri o‘rganiladi. Emotsional intellektga ega bo‘lgan o‘qituvchilar ta’lim jarayonida samarali pedagogik muloqot o‘rnatishi, o‘quvchilarning individual rivojlanishiga ko‘maklashishi va psixologik jihatdan sog‘lom muhit yaratishi ta’kidlanadi.

Kalit soz‘lar*: bo‘lajak o‘qituvchilar, kasbiy sifatlar, emotsional intellekt, pedagogik muloqot, empatiya, o‘z-o‘zini boshqarish, ta’lim jarayoni, psixologik muhit.*

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В данной статье анализируется роль и значение эмоционального интеллекта в процессе развития профессиональных качеств будущих учителей с научно-теоретической и практической точки зрения. В ходе исследования рассматриваются основные компоненты эмоционального интеллекта, такие как осознание и управление своими эмоциями, эмпатия, мотивация и социальные коммуникативные навыки, а также их влияние на деятельность преподавателя. Подчёркивается, что учителя с высоким уровнем эмоционального интеллекта устанавливают эффективное педагогическое общение, способствуют индивидуальному развитию учеников и создают психологически здоровую атмосферу в процессе обучения.

Ключевые слова: *будущие учителя, профессиональные качества, эмоциональный интеллект, педагогическое общение, эмпатия, самоуправление, образовательный процесс, психологическая атмосфера.*

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN DEVELOPING PROFESSIONAL QUALITIES IN FUTURE TEACHERS

This article analyzes the role and significance of emotional intelligence in the development of professional qualities in future teachers from both scientific-theoretical and practical perspectives. The study examines the main components of emotional intelligence, such as awareness and management of one's emotions, empathy, motivation, and social communication skills, as well as their impact on a teacher's activities. It is emphasized that teachers with a high level of emotional intelligence establish effective pedagogical communication, foster individual student development, and create a psychologically healthy atmosphere in the learning process.

Keywords: *future teachers, professional qualities, emotional intelligence, pedagogical communication, empathy, self-management, educational process, psychological atmosphere.*

Kirish. O‘qituvchilik kasbi inson hayotidagi eng muhim va mas'uliyatli sohalardan biri hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda nafaqat bilim va ko‘nikmalar, balki ularning shaxsiy sifatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchilik faoliyati muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun o‘qituvchilarning kasbiy sifatlari, jumladan, kommunikativ, ijtimoiy va psixologik qobiliyatlari juda muhimdir. Bu jarayonda esa, **emotsional intellekt** (EI)ning roli alohida ahamiyatga ega.

Emotsional intellekt - o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, empatiya ko‘rsatish, boshqalar bilan ijtimoiy muloqotda samarali bo‘lish va motivatsiya kabi ko‘nikmalardan iborat bo‘lib, o‘qituvchining pedagogik faoliyatini samarali olib borishiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Emotsional intellektga ega bo‘lgan

https://buxdu.uz

o‘qituvchilar nafaqat o‘zlarini boshqarish, balki o‘quvchilari bilan ijobiy va samarali muloqot o‘rnatish, psixologik jihatdan sog‘lom sinf muhitini yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, ular o‘quvchilarni motivatsiya qilishda, ularning individual xususiyatlariga mos pedagogik yondashuvni qo‘llashda ham yuqori samaradorlikni ko‘rsatadilar.

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda emotsional intellektning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida emotsional intellektning o‘qituvchilik faoliyatiga ta'siri, uning komponentlari, o‘qituvchilarni emotsional intellektni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodikalar o‘rganiladi. Shuningdek, EI ning o‘qituvchining pedagogik muvaffaqiyatlariga qanday ta'sir ko‘rsatishi haqida xulosalar chiqariladi.

Adabiyotlar tahlili. "Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda emotsional intellektning roli" mavzusiga oid tadqiqotning ilmiy asosini yaratadi. Bu tahlil orqali o‘qituvchilarda emotsional intellekt (EI)ning rivojlanishi va uning kasbiy faoliyatga ta’siri haqida mavjud ilmiy manbalar, tadqiqotlar va nazariyalar o‘rganiladi. Quyidagi tahlilda EI va uning ta’lim jarayonidagi o‘rni haqida eng muhim adabiyotlar ko‘rib chiqiladi.

Daniel Goleman (1995) tomonidan ishlab chiqilgan emotsional intellekt nazariyasi, EI ning odamlarning hayotdagi muvaffaqiyatlarini o‘lchashdagi rolini ta'kidlaydi. Golemanning **"Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ"** asarida, EIning o‘ziga xos komponentlari: **o‘zini anglash**, **o‘zini boshqarish**, **empatiya**, **motivatsiya** va **ijtimoiy muloqot** sifatlari ko‘rsatilgan. Golemanning fikriga ko‘ra, yuqori EIga ega bo‘lgan shaxslar nafaqat o‘z hissiyotlarini boshqarishda muvaffaqiyatli bo‘ladi, balki ijtimoiy munosabatlar va liderlikda ham samarali bo‘lishadi. Bu fikrlar o‘qituvchilar uchun ham juda muhimdir, chunki o‘qituvchilar o‘z hissiyotlarini boshqarish, empatiya va muloqotda ijobiy ta’sir ko‘rsatish orqali o‘quvchilari bilan samarali ish olib boradilar.

Mayer va Salovey (1997) tomonidan ishlab chiqilgan EI modelida emotsional intellektning to‘rt asosiy komponenti belgilangan: o‘zini anglash, hissiyotlarni boshqarish, motivatsiya va ijtimoiy aloqalar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilarda EI yuqori bo‘lsa, ular sinfdagi o‘quvchilar bilan ijobiy va samarali muloqot o‘rnatishadi, sinfda psixologik muhitni sog‘lomlashtirishga qodir bo‘ladilar (Mayer & Salovey, 1997).

Schutte va Malouff (2002) tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlilda EI ning psixologik farovonlikka ta’siri o‘rganilgan. Ularning izlanishlari, EI darajasini oshirish orqali o‘qituvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ishga bo‘lgan motivatsiyasi va stressni boshqarish darajasi oshishini ko‘rsatgan. Bunda o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va stressdan xalos bo‘lishi, o‘quvchilarga yanada samarali yordam ko‘rsatish imkonini yaratadi.

O‘qituvchilarda EI ning ahamiyati ko‘plab tadqiqotlarda isbotlangan. **Jennings va Greenberg** (2009) o‘zlarining izlanishlarida o‘qituvchilarning ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalari o‘quvchilarning akademik yutuqlariga qanday ta’sir ko‘rsatishini o‘rgandilar. Ularning tadqiqotlari, o‘qituvchilarning EI darajasi yuqori bo‘lsa, ular sinfdagi o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini, motivatsiyasini va umumiy psixologik salomatligini oshirishi mumkinligini ko‘rsatgan.

Law, Wong, & Song (2004) ning tadqiqotida esa, EI ning o‘qituvchilarning boshqaruv va liderlik qobiliyatlariga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, EI o‘qituvchilarga nafaqat o‘quvchilari bilan aloqada, balki o‘z jamoasini boshqarishda ham muvaffaqiyatli bo‘lishga yordam beradi. Emotsional intellektga ega bo‘lgan o‘qituvchilar sinfda ijtimoiy ahamiyatga ega va ta’lim jarayonida tinchlikni saqlashni osonlashtiradi.

Brackett va Salovey (2006) o‘zlarining tadqiqotlarida, o‘qituvchining empatiya darajasi o‘quvchilarning o‘quvdagi muvaffaqiyatlariga va ularning psixologik salomatligiga qanday ta’sir ko‘rsatishini o‘rganishdi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning ehtiyojlarini tushunib, ularga ijobiy yondashuvlar ko‘rsatganida, o‘quvchilar o‘zlarini erkin va ishonchli his qiladilar, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Yam va Fehr (2015) tomonidan amalga oshirilgan meta-analitik tadqiqotlarda esa EI ning ish joyidagi muvaffaqiyatga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, EI nafaqat o‘qituvchilarning o‘zlarining professional faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishiga yordam beradi, balki o‘quvchilarni rag‘batlantirish va ta’lim jarayonini yanada samarali qilishda ham katta rol o‘ynaydi.

Muhokama. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda emotsional intellektning o‘rni va ahamiyatini tahlil qilish, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun yangi yondashuvlarni ilgari surishga imkon yaratadi. Emotsional intellekt (EI) nafaqat shaxsiy hissiyotlarni boshqarishda, balki o‘quvchilar bilan ijtimoiy va psixologik muloqotda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqalar bilan ijobiy muloqot qilish va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos pedagogik yondashuvlarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonida katta muvaffaqiyatlarga erishishlari mumkin.

https://buxdu.uz

Emotsional intellektning o‘qituvchilik faoliyatiga ta’siri haqida olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, EI darajasi yuqori bo‘lgan o‘qituvchilar ta’limda yuqori samaradorlikni ko‘rsatadi. Goleman (1995) tomonidan ishlab chiqilgan emotsional intellekt nazariyasida EI ning bevosita o‘qituvchining pedagogik mahoratini va o‘quvchilarga ta’sirini oshiruvchi omil ekanligi ta’kidlanadi. Shuningdek, EI o‘qituvchilarga nafaqat o‘zlarini boshqarishda, balki o‘quvchilar bilan ham ijobiy va konstruktiv aloqalar o‘rnatishda yordam beradi.

Biroq ayrim holatlarda, o‘qituvchilarda EI darajasi past bo‘lishi mumkin, bu esa o‘quvchilar bilan muloqotda noxush holatlarni yaratishi va ta’lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Masalan, stressni boshqarish va hissiy intellektning past darajasi o‘qituvchining pedagogik qarorlar qabul qilishda, o‘quvchilarni rag‘batlantirishda va muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, o‘qituvchilarning EI darajasini oshirish zarurati dolzarb masala hisoblanadi.

Shu bilan birga, EI ning o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlash kerak. O‘qituvchilarni emotsional intellektni rivojlantirishga yo‘naltirilgan psixologik treninglar va kurslar tashkil etilishi lozim. Bu esa, o‘qituvchilarning o‘z hissiyotlarini boshqarish, stressni yengish va boshqalar bilan samarali muloqot o‘rnatish kabi qobiliyatlarni yaxshilashga yordam beradi. Ayniqsa, o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos pedagogik yondashuvni yaratish, ularning ijtimoiy va psixologik ehtiyojlarini tushunish o‘qituvchining asosiy vazifalaridan biridir.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarda EI ni rivojlantirish ta'lim tizimidagi barcha manfaatdor tomonlar, ya'ni ta'lim muassasalari, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi. Shuning uchun, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlarida EI ni rivojlantirishga katta e'tibor berish zarur.

Tadqiqotda o‘qituvchilarda emotsional intellektni rivojlantirishning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'siri haqida muhokama qilindi. Kelajakda bu sohada bir nechta tadqiqotlar olib borilishi mumkin. Masalan, o‘qituvchilarni EI bo‘yicha o‘qitishning samaradorligini o‘lchash va bu dasturlarni ta'lim tizimiga qanday qo‘llash mumkinligini aniqlash kerak. Shuningdek, o‘qituvchilarning EI darajasining o‘quvchilarning akademik yutuqlariga qanday ta'sir ko‘rsatishini yanada chuqurroq o‘rganish lozim.

Shuningdek, o‘qituvchilarni EI ga oid ko‘nikmalar bilan ta’minlashda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham samarali bo‘lishi mumkin. Masalan, onlayn treninglar, interaktiv psixologik yondashuvlar va ko‘ngilochar o‘quv metodikalari orqali EI ni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratish mumkin.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarning EI darajasini oshirish uchun universitetlar va ta'lim muassasalarida maxsus dasturlar ishlab chiqilishi zarur. Bu dasturlar o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga yordam berib, ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga imkon yaratadi.

Xulosa. Emotsional intellekt (EI) bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy sifatlarning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchining EI darajasi uning ta’lim jarayonini qanday olib borishi, o‘quvchilarga qanday ta’sir o‘tkazishi va ularning individual rivojlanishiga qanday yordam berishini belgilaydi. O‘qituvchilar EI ga ega bo‘lishlari orqali o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, empatiya ko‘rsatish, ijtimoiy muloqotda samarali bo‘lish va o‘z-o‘zini motivatsiya qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar. Bu ko‘nikmalar o‘qituvchining pedagogik muloqotda va ta’lim jarayonida samaradorligini oshiradi.

Tavsiyalar:

1. **O‘qituvchilarni EI bo‘yicha treninglardan o‘tkazish:** Bo‘lajak o‘qituvchilarning emotsional intellektini rivojlantirish uchun pedagogik o‘quv dasturlariga EI ga oid modullarni kiritish zarur. O‘qituvchilarga o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, empatiya ko‘rsatish, ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatli bo‘lish va stressni boshqarish kabi ko‘nikmalarni o‘rgatish, ularning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.
2. **Psixologik treninglar o‘tkazish:** Emotsional intellektning rivojlanishi uchun psixologik treninglar va mashg‘ulotlar tashkil etilishi lozim. Bunday treninglar o‘qituvchilarning o‘zini anglash va boshqarish, o‘z hissiyotlarini boshqarish va boshqa insonlar bilan samarali muloqot o‘rnatish ko‘nikmalarini yaxshilaydi.
3. **Emotsional intellektni baholash va o‘lchash tizimini joriy etish:** O‘qituvchilarning EI darajasini aniqlash va o‘lchash tizimini joriy qilish, ularning kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda yordam beradi. Bu tizim orqali o‘qituvchilarning o‘z hissiyotlarini anglash, boshqarish va ijtimoiy ko‘nikmalarini o‘rganishga yordam berish mumkin.
4. **O‘quv jarayonida EI ning qo‘llanilishi:** O‘qituvchilar EI ga oid ko‘nikmalarni o‘quv jarayonida qo‘llashga harakat qilishlari kerak. Bu o‘quvchilarga ijobiy ta’sir o‘tkazadi, ularning ruhiy holatini yaxshilaydi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

https://buxdu.uz

5. **O‘qituvchilarni mentorlik tizimi orqali qo‘llab-quvvatlash:** EI ni rivojlantirishda o‘qituvchilarga mentorlar yordam berishi mumkin. Mentorlar o‘qituvchilarga o‘z hissiyotlarini boshqarishda va o‘quvchilari bilan samarali aloqalar o‘rnatishda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi lozim.

6. **Yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash:** Emotsional intellektni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Interaktiv mashg‘ulotlar, onlayn treninglar va o‘quvchilarga moslashtirilgan metodikalar yordamida EI ning samarali rivojlanishiga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 08-oktabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni, –Toshkent: 2019. – B. 1-3.

2. J. Dollard Representation sociali: phenomenes, concerт ет тheorei // S. (ed) psychologie socialr. – P., 2012. – p. 360.

3. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications (pp. 3-31). New York: Basic Books.

4. Bar-On, R. (1997). Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical manual. Toronto: Multi-Health Systems.

5. Schutte, N. S., & Malouff, J. M. (1999). Emotional intelligence and interpersonal relations. // Journal of Social Psychology, 139(4), 380–399.

6. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185-211.

7. Zohar, D., & Marshall, I. (2000). The Quantum Self: Human Nature and Consciousness Defined by the New Physics. New York: Bloomsbury.

8. Sutton, R. E. (2004). Emotional intelligence, educational leadership, and school climate. // The International Journal of Educational Management, 18(4), 228-234.

9. Cherniss, C. (2000). Emotional intelligence: What it is and why it matters. The Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI GIPERAKTIV BOLALARNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY MOSLASHUV XUSUSIYATLARI

Axmedova Nasiba Achilovna,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Maqolada bolaning shaxsiyatini shakllantirishda uning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga o‘tishga psixologik tayyorgarligi, bog‘cha yoshdagi giperaktiv bolalarning psixologik va ijtimoiy moslashuv xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun ta’lim maydoniga moslashish muvaffaqiyatining yuqori ahamiyati va bolaning shaxsiyatini shakllantirishda uning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga o‘tishga psixologik tayyorgarligi haqida so`z yuritilgan. Bolaning oilasi va ota-onalarning xatti-harakatlari uning bolalar bog‘chasiga moslashishiga yordam berish va pedagogik psixologiya sohalarini ilmiy hamda amaliy materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *giperaktiv bolalar, psixologik va ijtimoiy moslashuv, marbiya, oila, maktabgacha ta’lim, faol, bog‘cha yoshi, ijtimoiylashuv, diqqat, trening, odat, kognitiv xulq-atvor, terapiya, xulq-atvor, his-tuyg‘u, fikrlash, bolalar psixodiagnostikasi, maktabgacha ta’lim.*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ГИПЕРАКТИВНЫХ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье основное внимание уделяется изучению психологической готовности ребёнка к переходу в новые социокультурные условия при формировании его личности, а также особенностям психологической и социальной адаптации гиперактивных детей дошкольного возраста. Рассматривается высокая значимость успешной адаптации к образовательному пространству для личностного развития ребёнка и его психологическая готовность к переходу в новые социокультурные условия при формировании личности. Поведение семьи и родителей ребёнка способствует его адаптации к детскому саду и обогащает области педагогической психологии научными и практическими материалами.

Ключевые слова: *гиперактивные дети, психологическая и социальная адаптация, воспитание, семья, дошкольное образование, активный, дошкольный возраст, социализация, внимание, тренинг, привычка, когнитивное поведение, терапия, поведение, эмоции, мышление, детская психодиагностика, дошкольное образование.*

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL ADAPTATION OF HYPERACTIVE PRESCHOOL CHILDREN

The article focuses on studying the psychological readiness of children to transition into new socio-cultural environments as part of their personality development, as well as the psychological and social adaptation characteristics of hyperactive preschool-aged children. It discusses the high significance of successful adaptation to the educational sphere for a child's personal development and their psychological preparedness for transitioning to new socio-cultural conditions in shaping their personality. The behaviors of the child's family and parents contribute to facilitating the child's adaptation to kindergarten and serve to enrich the fields of pedagogical psychology with scientific and practical materials.

Keywords: *hyperactive children, psychological and social adaptation, upbringing, family, preschool education, active, preschool age, socialization, attention, training, habit, cognitive behavior, therapy, behavior, emotion, thinking, child psychodiagnostics, preschool education.*

Kirish. Ta’lim berish jarayonida giperaktiv bolalar bilan ishlash jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi kuzatiladi. Lekin shuni alohida ta’kidlash lozimki, giperaktiv bolalar boshqa tengdoshlariga nisbatan aqliy qobiliyati yuqori bo‘lishi kuzatilgan. Ularni qobiliyatlarini aniqlash va yo‘naltirish orqali sifatli ta’lim-tarbiya olishlariga va jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishlariga zamin yaratiladi.

Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Miromonivich Mirziyoyev quyidagi fikrlarni bildiradi: “Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un

https://buxdu.uz

bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan” Haqiqatdan ham, ta’lim islohotlari insonning muayyan darajada intellektual salohiyatining yuzaga chiqishiga, uning jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga katta yordam berdi.

Bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun ta’lim maydoniga moslashish muvaffaqiyatining yuqori ahamiyati va bolaning shaxsiyatini shakllantirishda uning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga o‘tishga psixologik tayyorgarligi yo‘qligida doimiy buzilishlarning paydo bo‘lishi tadqiqotchilarni qo‘llanmalar ishlab chiqishga yo‘naltiradi va bolalarni maktabgacha ta’lim tashkiloti sharoitlariga moslashtirish davridagi ishlarni tashkil etishning mazmuni bo‘yicha pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni ko‘zda tutadi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti - bu bola boshqa odamlar bilan muloqot qilishning birinchi tajribasini oladigan va ular orasida o‘z o‘rnini topishga harakat qiladigan, o‘zi va boshqalar bilan uyg‘unlikda yashashni o‘rganadigan bosqichni boshdan kechirishga xizmat qiluvchi tashkilot hisoblanadi. Pedagogik adabiyotlarda ko‘proq ilk bolalik davrida maktabgacha ta’lim tashkilotlariga moslashish masalalari tasvirlangan. Moslashuv, birinchi navbatda, asl pedagogik muammo sifatida belgilanadi, uni hal qilish uchun bolalarning muloqotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondiradigan shart-sharoitlarni yaratish, bolalarga yaxshi tibbiy yordam ko‘rsatish, tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va o‘z-o‘zidan yaqin bo‘lishni talab qiladi, bunda oila va xalq ta’limining o‘zaro ta’siri va aloqalariga asoslangan hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning o‘rganilganligi. Giperaktiv - (lotincha “activius” – “faol” va yunoncha “hiper”- “yuqori”), ya’ni haddan tashqari faol, bu normaning ortiqcha ekanligini ko‘rsatadi. Bolalardagi giperaktivlik bolaning yoshiga mos ravishda normal rivojlanishi uchun odatiy bo‘lmagan e’tiborsizlik, chalg‘ish, impulsivlik va yuqori giperaktivlik bilan namoyon bo‘ladi.

Giperaktiv bolalar haqida gapirganda, ko‘pchilik tadqiqotchilar (V.M.Troshin, A.M.Radaev, Y.S.Shevchenko, L.A.Yasyukova) diqqat yetishmasligi bo‘lgan bolalarni nazarda tutadi. Uning o‘rganish tarixi taxminan 150 yilni tashkil etadi.

Giperaktivlik yoki uning konseptsiyasining tarixiy rivojlanishiga nazar tashlash, aslida qanchalik ko‘p yutuqlarga erishilganligini tushunishga yordam beradi. Sandberg va Barton (1996) hozirgi giperaktivlik kontseptsiyasining ildizlari haqida keng qamrovli sharh yozganlar; ushbu sharh metadologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Asrning boshlarida Still (1902) va Tredgold (1908) biz hozir giperaktiv deb ataydigan bolalarning tavsiflarini yozganlar. Ya’ni bolalar ko‘rsatgan xatti-harakatlarini “Axloqiy nazoratdagi nuqson” deb tushuntirgan, Tredgold esa "minimal miya shikastlanishi" haqida birinchi bo‘lib hisoblagan. "Giperkinetik kasallik" atamasi 1932-yilning boshlarida Kramer va Polnov (1932)da haddan tashqari bezovtalik bilan murojaat qilgan 15 bolaning tavsifida paydo bo‘lgan. Vaziyatlarning yana bir ta’rifi giperaktivlikning markaziy xulq-atvor anormalligi bilan bog‘liq bo‘lib, u “organik qo‘zg‘alish yoki ortiqcha ichki impuls" (Kan va Koen, 1934) deb izohlanadi. Yigirmanchi asrning birinchi yarmida asosiy e’tibor giperaktivlik o‘rtasidagi bog‘liqlikka qaratildi.

Maktabgacha yoshdagi giperaktiv bolalar psixologiyasi va ularga ta’lim berish nazariyasi bo‘yicha bir qancha olimlar izlanishlari mavjud. Ron Kurtus, Russell L. Barkley, Christina M. Benton, Asqarova N.A, Rasulova Z.A, Yakubova G.A, Bryazgunov I.P, E.V. Kasatikova, Y.B. Gippenreyter, M. Passolta, M.M.Bezrukix kabi olimlar giperaktiv bolalar psixodiagnostikasi, giperaktivlikning maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda kelib chiqishi sabablari va namoyon bo‘lish shakllarini tadqiq qilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim maydoniga moslashish muammosini o‘rganish N.M.Aksarina, R.V.Tonkova-Yampolskaya, L.V.Belkina, L.N.Galiguzova, T.A.Doronova, I.N.Serova, E.I.Morozova, S.V.Kryukova, N.P.Slobodyak, N.V.Kiryuxina, V.N.Gurova, V.P.Kostina va boshqalarning ishlarida yoritilgan [2]. Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bolalarning ular uchun yangi hayot sharoitlariga ko‘nikish tezligi va sifatiga ta’sir qiluvchi ikkita asosiy omilni aniqlashga imkon beradi: birinchisi, bolaning oilasi va ota-onalarning xatti-harakatlari uning bolalar bog‘chasiga moslashishiga yordam berish kafolati sifatida; ikkinchisi - maktabgacha ta’lim tashkiloti va pedagogik xodimlarning maxsus ishi, bu bolalar guruhiga birinchi marta kiradigan bolalarning muvaffaqiyatli moslashishini ta’minlaydi.

1970-yillarda ikkita yangi tendensiya paydo bo‘ldi. Birinchidan, urg‘u motorik haddan tashqari faollikdan e’tiborsizlikka o‘tdi. Ikkinchidan, atrof-muhitga oid tushuntirishlar mashhurlikka erishdi. Giperaktivlik oziq-ovqatga, xususan, oziq-ovqat qo‘shimchalariga allergik reaksiya natijasida yuzaga keladi degan fikr ham keng tarqalgan. So‘nggi yigirma yil ichida giperaktivlik ko‘plab tadqiqotchilarga qiziqish uyg‘otdi. Giperaktivlik odatda ota-onalar yoki pedagoglarning baholash shkalasi yoki so‘rovnomalari va xatti-harakatlarni bevosita kuzatish kabi o‘lchovlar yordamida miqdoriy jihatdan o‘lchanadi. Bolalarni giperaktiv yoki giperaktiv emas deb tasniflash uchun tarozida kesish nuqtasi bo‘yicha qaror qabul qilish

https://buxdu.uz

kerak. Faoliyat va holatlar o‘rtasida haqiqiy bog‘lanishlar bo‘lmasa, bu o‘zboshimchalik bilan qabul qilingan qaror bo‘lishi mumkin. Faqat giperkinetik buzilishi bo‘lgan bolalarda (ya’ni og‘ir holatlar) IQ pastroq bo‘lishi, qo‘pol va perinatal qiyinchiliklarga duchor bo‘lish ehtimoli ko‘proq bo‘lgan. Keyinchalik o‘tkazilgan ikkita keng miqyosli egizak tadqiqotlari shunga o‘xshab, diqqat muammolariga (Gjone, Stivenson va Sundet) va (Levy, Hay, McStephen, Wood & Waldman, 1997) nisbiy genetik omillar ta’sirida kuchayib borayotgan jiddiy o‘zgarishlarni aniqlaydi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Maktabgacha yoshdagi giperaktiv bolalar bilan ishlashda birinchi va eng samarali choralar tarbiyachilar va ota-onalarga bunday bolalar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishning samarali usullarini o‘rgatish bo‘lsa-da, ular bilan kognitiv xulq-atvor terapiyasi va ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish bolaning xatti-harakatlarini yanada funktsional va tartibli qilishning juda samarali usuli hisoblanadi. Bu borada tarbiyachilar, ota-onalar va boshqa bolalar bilan munosabatlarni yaxshilashi mumkin. Mashg‘ulotlar jarayonida mktabgacha yoshdagi bola muloqotni eng samarali tarzda qurish, hissiy holatini va fikrlarini qanday boshqarishni o‘rganish, o‘z faoliyatini qanday tashkil qilishni o‘rganish haqida ma’lumotlarni oladi. Bu bilimlarini mashqlar bajarish orqali ham amalda qo‘llaydi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, giperaktivlik bilan bog‘liq asosiy muammo bolaning bilimsizligi emas, balki ma’lumotlarni qayta ishlashdagi qiyinchilikdir. Shuning uchun ham tarbiyachi va ota-onalarning malakasini oshirish orqali qulay muhit yaratish bilan ishlash yanada samaralidir. Bundan tashqari, mashg‘ulotlar tabiiy muhit emas. U erda o‘rganilgan ko‘nikmalar bog‘chada va oilada xulq-atvorga aylanmasligi mumkin. Shunga ko‘ra, atrof-muhit bilan ishlamasdan bolalar bilan mashg‘ulotlar kerakli ta’sirga ega bo‘lmaydi. Agar bu doira buzilmasa, bola kompensatsion strategiyalarni ishlab chiqa olmasa, bu antisotsial xatti-harakatlarga, avto-agressiv tendentsiyalarga, shaxsiyat buzilishlarining rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuvning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Tarbiyachilar va ota-onalar bilan sifatli ishlash sharti bilan mashg‘ulotlarning samaradorligi yetarli darajada tasdiqlangan. Trening odatda kognitiv xulq-atvor terapiyasiga asoslanadi, unda xulq-atvor, his-tuyg‘ular va fikrlash bilan ishlash uchun ilmiy jihatdan tasdiqlangan usullardan foydalaniladi.

Mashg‘ulotlar guruhda o‘tkaziladi. Bu bola tabiatga yaqin muhitda xatti-harakatlar va fikrlashning yangi shakllarini o‘rganishi va olingan ko‘nikmalarni maktab va oilaga o‘tkazishi uchun zarurdir. Shu bilan birga, ota-onalar va tarbiyachilarning o‘quv jarayonidan xabardor bo‘lishlari, bolaning mukofotlash orqali olingan bilimlaridan foydalanishga yordam berishlari muhimdir.Giperaktiv bolalar diagnostikasiga mo‘ljallangan metodika - J.Svanson so‘rovnomasi;

Standartlashtirilgan kuzatuv metodi;

Mashg‘ulot jarayonini osonlashtirish uchun guruh mashg‘ulotlarida ikkita mutaxassis ishtirok etishi tavsiya etiladi. Ota-onalar bilan parallel mashg‘ulotlar o‘tkazish mumkin, keyin ota-onalar va bolalar uchun umumiy dars. Guruh taxminan bir xil yoshdagi va rivojlanish darajasidagi bolalardan iborat. Yosh farqi ikki yildan oshmasligi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg‘ulotlar o‘yin maydonchasida va boshqa kundalik mashg‘ulotlar paytida tabiiy muhitdan uzilishlarsiz amalga oshiriladi.

Sessiya kognitiv xatti-harakatlar terapiyasining asosiy printsipiga mos kelishi kerak: tuzilgan bo‘lishi kerak. Shuningdek, u interaktiv bo‘lishi va bolalar uchun jozibali ko‘rinishi kerak. Guruhning asosiy maqsadi - bu jamoada bo‘lish tajribasi, uning davomida bola jamiyatdagi xatti-harakatlar qoidalarini o‘rganish va o‘zini o‘zi boshqarish va chegaralarni hurmat qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish imkoniyatini oladi.

Birga vaqt o‘tkazganda muloqot qilishning eng yaxshi usuli qanday?

1-qoida: Ko‘rsatmalar, izohlar yo‘q. Nima deyishingiz muhim emas; asosiy narsa - bolaga nima qilish kerakligini aytmang va uning o‘yinini o‘zgartirishga urinmang. Bu faqat nazoratni o‘z qo‘liga olishga urinish sifatida qabul qilinadi va bola darhol butun tizimga qarshi chiqadi. Ammo agar sizning so‘zingizda hech qanday tanqid bo‘lmasa, bola sizni uning mashg‘ulotiga qiziqgangizga ishonadi.

2-qoida: Bevosita savollar yo‘q. Bu yerda biz alohida yondashuvni talab qiladigan savolga duch kelamiz. Bolalar bilan muloqotda bo‘lganingizda, chinakam qiziqish ko‘rsatish uchun ko‘proq savollar berishingiz kerak bo‘lishi mumkin. Yosh bolalar bilan muloqotda bo‘lganingizda, savollaringizni "Men siz haqingizda hamma narsani bilishni xohlayman" seriyasidan cheklashga harakat qiling: "Sizning sevimli kubingiz nima?", "Agar ertaga do‘konga borsak, u erda nimani tanlaysiz?", "Buni qachon o‘rgandingiz?" Kattaroq bolalar bilan muloqot qilganda, ulardan biror narsa haqida so‘rashdan oldin, o‘zingizga quyidagi savollarni bering: bola bunga javob berish uchun uning faoliyatini to‘xtatadimi? U bu savolni ko‘rsatma yoki izoh sifatida qabul qiladimi?

***3*-qoida:** tanlab maqtash. Bu xushmuomalalikni talab qiladigan yana bir noziklik. Ushbu bosqichning vazifasi bolani doimiy maqtovlar oqimiga botirmaslik, diqqat qilishdir. Sizning maqtovingiz juda aniq bo‘lishi kerak.

https://buxdu.uz

Qanday qilib turli xil usullarda (jumladan, imo-ishoralar) “Ofarin!”, “ Siz ajoyib ish qildingiz “ ,” Yaxshi!”, “Ajoyib!” , “Super!” “Siz juda kattasiz, chunki siz..” ,” Mana, olti oy oldin siz buni hozirgidek qila olmasdingiz - siz haqiqatan ham o‘sib bormoqdasiz!” “Qanday ajoyib.” “Men siz bilan juda faxrlanaman “. Shartsiz qabul qilish va to‘g‘ri e’tibor, bolangiz bilan hissiy aloqani tiklashga imkon beradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. S.D. Klements bolalardagi giperaktivlikni quyidagicha ta’riflagan: "Intellektual darajasi o‘rtacha yoki yuqori, xulq-atvorning yengil va og‘ir buzilishi, markaziy asab tizimining minimal anormalliklari bilan birlashtirilgan, nutq va xotiraning turli kombinatsiyasi, diqqat buzilishi bilan tavsiflanishi mumkin.

1968-yilda fanda bir atama paydo bo‘ldi: "Bolalarning giperdinamik sindromi". Bu atama xalqaro tasnifda qabul qilingan, ammo tez orada u boshqalar bilan almashtirildi: "Diqqatning buzilishi sindromi", "Faoliyat va e’tiborning buzilishi" va nihoyat, “Giperaktivlik- e’tiborning buzilishi” yoki “Diqqat yetishmasligi-giperaktivlik” deb nomlandi.

Giperaktiv bolalarga yordam berishda ularning ota-onalari va tarbiyachilari bilan ish olib borish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kattalarga bolaning muammolarini tushuntirish zarur, uning harakatlari ataylab qilinmasligini anglatish, ularning yordam va qo ‘llab-quvvatlashisiz bunday bola o ‘zidagi bor qiyinchiliklarni engib o ‘ta olmasligini ko ‘rsata olish kerak.

Psixolog giperaktiv bolalarning ota-onalariga tarbiyaviy ta’sir etishning aniq usullariga amal qilishlarini tushuntirishi kerak. Ular shuni esda tutishlari lozimki, bolani holatining yaxshilanishi «unga bo ‘lgan muloyim, xotirjam va izchil munosabatga bog ‘liqdir».

Bunday bolalarni tarbiyalashda ota-ona ikkita keskinlikka yo‘l qo‘ymasliklari kerak: haddan ziyod rahm - shafqat ko ‘rsatish va bir tomonidan esa uning oldiga u bajara olmaydigan ortiqcha aniqlik, shafqatsizlik va jazolar bilan uyg ‘unlashgan katta talablarni qo ‘ymaslik.

Ijtimoiy xavf omillariga to‘liq bo‘lmagan oila, oiladagi tez-tez nizolar, turli xil tarbiya strategiyalari, ota-onalarning tarbiya uslubining buzilishi, ota-onalarning past ta’lim darajasi va boshqalar kiradi. Giperaktivlik alomatlarini rivojlanish ehtimoli disfunktsiyali oiladagi bolada yuqori bo‘ladi, bu yerda uning tarbiyasiga tuzatuvchi ta’sir ko‘rsatilmaydi. Ko‘tarilgan nazorat ustunlik qiladigan ta’lim uslubi, onaning giperprotektsiyasi ham noqulay omil hisoblanadi, chunki. Bunda bolada mustaqillik va o‘zini-o‘zi ta’minlash tuyg‘usi shakllanmaydi, uning harakatlarini o‘zboshimchalik bilan nazorat qilish shakllanmaydi. Ona va bola o‘rtasidagi hissiy yaqinlik munosabatlarining buzilishi, ko‘pincha bolani salbiy baholash va tanqid qilish bilan birga keladi va uning doimiy salbiy tajribalarining manbai bo‘lib, bu giperaktivlikning barcha ko‘rinishlarini kuchaytirishi mumkin. Giperaktiv bolalar ko‘pincha buzilgan yoki to‘liq bo‘lmagan oilalarda o‘sadi va ko‘pincha beixtiyor oilaning buzilishiga sabab bo‘ladi.

Psixolog olimlardan M. Rotterning ko ‘rsatishicha, bunday bolalar maktabga chiqqach jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Chunki o‘qish faoliyati diqqat funksiyasi rivojlanishiga yuqori talablarni qo ‘yadi. Shuning uchun ham giperaktiv bolalar maktab talablarini bajara olmaydilar.

Qoida bo‘yicha o‘smirlik yoshida bunday bolalarda diqqatning nuqsonlari saqlanib qoladi, lekin giperaktivlik yo‘qoladi va ko ‘pincha faollikning susayishi, psixik faoliyatning inertligi va istakning yetishmasligi bilan almashadi.

Giperaktivlik ko‘pincha maktabgacha yoshda o‘zini namoyon qiladi. Giperaktiv bolalar bilan ishlash bir qancha metodikalar mavjud bo‘lib, ular boladagi rivojlanish, aqliy faoliyati, giperaktivlik, impulsivlik va faollik qanday darajada ekanligini aniqlab bera oladi. Giperaktiv bolalar bilan mashg ‘ulotlarni tashkil qilishda psixolog maxsus ishlab chiqilgan korreksion-rivojlantiruvchi dasturni qo‘llashi mumkin. Giperaktiv bolalarga yordam berishda ularning ota-onalari va tarbiyachilari bilan ish olib borish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kattalarga bolaning muammolarini tushuntirish zarur, uning harakatlari ataylab qilinmasligini anglatish, ularning yordam va qo ‘llab-quvvatlashisiz bunday bola o ‘zidagi bor qiyinchiliklarni engib o ‘ta olmasligini ko ‘rsata olish kerak. Psixolog giperaktiv bolalarning ota-onalariga tarbiyaviy ta’sir etishning aniq usullariga amal qilishlarini tushuntirishi kerak. Ular shuni esda tutishlari lozimki, bolaninh holati yaxshilanishi “unga bo‘lgan muloyim, xotirjam va izchil munosabatga bog‘liqdir”.

Bundan tashqari giperaktiv bolalar bilan ishlashda ota-onalar va tarbiyachi-pedagoglarning ham ushbu metodikalarda bevosita qatnashishi yoki bolalar bilan individual tarzda o‘tkazishi tavsiya qilinadi.

Shuni e’tiborga olish lozimki giperaktiv bolalar bilan metodikalarni o‘tkazish oson ish hisoblanmaydi. Shu sababli psixolog, pedagog yoki bolaning ota-onasi quyidagi tavsiyalarga amal qilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Giperaktiv bolalar bilan metodika o‘tkazilganda xona ortiqcha chalg‘ituvchi stimullardan holi bo‘lishi maqsadga muvofiqdir;

https://buxdu.uz

2. Metodikani asosan individual tarzda o‘tkazish lozim, aks holda kutilgan natijaga erishish murakkablashadi;

“Narvon” usuli (V.G. Shchur) Ushbu metodika maktabgacha yoshdagi bolaning o‘zini o‘zi qadrlashini o‘rganish uchun mo‘ljallangan va uning etarlilik darajasini o‘lchaydi.Diagnostika individual ravishda amalga oshiriladi.

Diagnostika jarayonlari. Bolaga yetti pog‘onali narvon chizilgan qog‘oz ko‘rsatiladi, bu yerda o‘rta pog‘ona maydonchaga o‘xshaydi va vazifa tushuntiriladi.

Ko‘rsatma: "Agar barcha bolalar yuqori zinapoyalarni tanlasa, u holda o‘ziga bo‘lgan baholashi yuqori hisoblanuvchi bolalar bo‘ladi: aqlli, mehribon, itoatkor - qanchalik baland bo‘lsa, shuncha yaxshi hisoblanadi. O‘rta bosqichda bolalar yomon ham, yaxshi ham emas. O‘zingizni qaysi qadamga qo‘yganingizni ko‘rsating. Sababini tushuntiring". Vazifani bajarishni osonlashtirish uchun ular bir yoki boshqa qadamda (bolaning jinsiga qarab) o‘g‘il yoki qiz tasviri bilan kartani joylashtirishni taklif qilishadi. Bola qayd qilib bo‘lgach, undan so‘rashadi: "Siz haqiqatan ham shundaymisiz yoki shunday bo‘lishni xohlaysizmi? O‘zingizning kimligingizni va kim bo‘lishni xohlayotganingizni belgilang." "Onangiz (tarbiyachi, ota) sizni qaysi qadamga qo‘yishini ko‘rsating." Ular standart belgilar to‘plamidan foydalanadilar: "yaxshi - yomon", "yaxshi - yomon", "aqlli - ahmoq", "jasur - qo‘rqoq" va boshqalar. Tekshiruv jarayonida bolaning vazifani qanday bajarishini hisobga olish kerak: ikkilanish, o‘ylash, o‘z tanlovi haqida bahslashish. Agar bola hech qanday tushuntirish bermasa, u aniqlovchi savollarni berishi kerak: “Nega o‘zingizni bu yerga qo‘ydingiz? Bu sizga doim yoqadimi?" va hokazo.

Ushbu metodikaning maqsadi ota-onalar va pedagoglarga ishonchli ma’lumotlar yetkazish hamda metodika va diagnostikalarining o‘zida bevosita to‘ldirish imkonini yaratishdan iboratdir. Olingan natijalar asosida bog‘cha yoshdagi giperaktiv bolalarning psixologik va ijtimoiy moslashuv xususiyatlarini keng ko‘lamda yoritish hamda ma’lumotlarni qayta ishlab giperaktiv bolalar bilan ishlashning samarali metod va usullarini ishlab chiqish mumkin

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, ta’lim berish jarayonida ya’ni giperaktiv bolalar bilan ishlash jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi kuzatiladi. Lekin shuni alohida ta’kidlash lozimki, giperaktiv bolalar boshqa tengdoshlariga nisbatan aqliy qobiliyati yuqori bo‘lishi kuzatilgan. Ularni qobiliyatlarini aniqlash va yo‘naltirish orqali sifatli talim-tarbiya olishlariga va jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishlariga zamin yaratiladi.

Giperaktiv kichkintoylar jismonan yaxshi rivojlangan va hatto o‘z tengdoshlariga qaraganda tezroq o‘tirishni, o‘tirishni, emaklashni va yurishni boshlashlari mumkin. Avvaliga ota-onalar ushbu hodisadan xursand bo‘lishadi, ammo kelajakda bu divanlardan tez-tez tushish va ota-onalar tayyor bo‘lmagan boshqa muammolarga olib kelishi mumkin. Bunday holda, hali ham ikkita variant bo‘lishi mumkin: yoki sizning farzandingiz haqiqatan ham tez rivojlanmoqda yoki bu hali ham giperaktivlikning belgilaridan biriir.

Giperaktivlik ko‘pincha maktabgacha yoshda o‘zini namoyon qiladi. Kichik maktab yoshida giperaktivlik belgilarini eng aniq namoyon bo‘ladigan vaqti hisoblanadi. Giperaktivlikni bartaraf etishda birinchi qadam avvalo uni to‘g‘ri diagnostika qila olish hisoblanadi Giperaktiv bolalarga va ularning ota-onalariga psixologik yordam ko‘rsatishning jahon amaliyoti shuni ko‘rsatdiki, agar oilada qulay muloqot uslubini tiklash mumkin bo‘lsa, hatto tarbiyaning juda qiyin muammolarini ham to‘liq hal qilish mumkin. Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi doirasidagi usullar bolaning xulq-atvorini yaxshilashga qaratilgan bo‘lib, ota-onalar va bola o‘rtasidagi hamkorlik g‘oyasiga asoslanadi va ota-onalarga quyidagilarga imkon beradi: ammo, buning narxi, qoida tariqasida, bola va ota-onalar o‘rtasidagi hissiy aloqaning yomonlashuvidir. Shu sababli, har bir bola shaxsiga individual holda yondashish-pedagoglarning asosiy maqsadiga aylanishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotiga ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda qulay oilaviy sharoit muhiti muhim rol o'ynab, oilaning ijtimoiy barqarorlashuv darajasi, bog'chaga borishga bo'lgan oiladagi umumiy motiv kabilar ilk bolalik davrida bolaning maktabgacha ta'lm tashkilotiga ijtimoiy-refleksiv moslashish shart-larini yuzaga chiqarishda xizmat qiladi.

Tavsiyalar. Maktabgacha ta’lim talim tashkilotlari tarbiyachi- pedagoglari va maktabgacha ta’lim yoshdagi giperaktiv bolalarning ota – onalari uchun muhim manba bo‘lib hisoblanadi.

1.Faoliyat jarayonida pedagog-tarbiyachilar giperaktiv bolalar ko‘proq qiziqish bildirgan mashg‘ulotlar asosida ta’lim jarayonini integratsiyalash orqali samaradorlikni oshirish;

2.Metodikalarni o‘tkazishda giperaktiv bolalar bilan individual ishlash hamda ortiqcha stimullarsiz muhitni tanlash tavsiya etiladi;

3.Giperaktiv bolalarga ta’lim-tarbiya berishda multimodal usuldan foydalanish ya’ni tarbiyachi, psixolog, ota-ona triadasini tashkil etish maqsadga muvofiq.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. Tulyaganova D. Ijtimoiy moslashuv maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish predikati sifatida. // Education and innovative research. - 2024 y. № 3. - 380b.

2. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М.: Россия, 2011, 414 с.

3. Asqarova N.A, Rasulova Z.A, Yakubova G.A. Bolalarda diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi psixodiagnostikasi. // Zamonaviy Ta’lim, 2016-yil.

4. Jalilova X., Tursunova M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent. – 2017.

5. Кузьмина Алевтина Валерьевна Рекомендации по коррекции поведения гиперактивного ребёнка с применением техник когнитивно-поведенческой психотерапии, 17.12.2019 г.

6. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребёнком. Как? Ю.Б. Гиппенрейтер.– М.: АСТ: Астрель, 2007.– 240 с.

https://buxdu.uz

NEYROPEDAGOGIKA - PEDAGOGIKANING YANGI YO‘NALISHI SIFATIDA: TEXNOLOGIYALAR, TAMOYILLAR VA METODLARI

Ashirova Anorgul Ismoilovna,
Ma’mun universiteti professori, p.f.n
anorgul76@gmail.com

Ushbu ilmiy maqolada pedagogikaning yangi yoʻnalishi neyropedagogika, o‘quv jarayonida miya qanday ishlashini va bu bilimlar asosida ta’lim usullarini qanday yaxshilash mumkinligi, neyropedagogikaning tamoyillari, texnologiyalari va metodlari haqida ilmiy fikr-mulohazalar keltirilgan. Oliy ta’lim muassasalarida neyropedagogika texnologiyalari asosida o‘qitishni rivojlantirish, mustahkamlash, maxsus bilimlarni shakllantirish hamda bilimlarini umumlashtirish, tizimlashtirish muhim o‘rin tutishi haqidagi ilmiy mulohazalar isbotlab berilgan.

Kalit so‘zlar: *neyropedagogika, neyron, neyropedagogika tamoyillari, neyropedagogik texnologiya, neyropedagogika metodlari.*

НЕЙРОПЕДАГОГИКА КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПЕДАГОГИКИ: ТЕХНОЛОГИИ, ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ

В данной научной статье представлены научные размышления о нейропедагогике - новом направлении педагогики, о том, как функционирует мозг в учебном процессе и как можно улучшить методы обучения на основе этих знаний, а также о принципах, технологиях и методах нейропедагогики. Обоснованы научные соображения о важности развития и совершенствования обучения на основе нейропедагогических технологий в высших учебных заведениях, формирования специальных знаний, а также обобщения и систематизации знаний.

Ключевые слова: *нейропедагогика, нейрон, принципы нейропедагогики, нейропедагогические технологии, методы нейропедагогики.*

NEUROPEDAGOGY AS A NEW DIRECTION IN PEDAGOGY: TECHNOLOGIES, PRINCIPLES AND METHODS

This scientific article presents scientific opinions on the new direction of pedagogy - neuropedagogy, on how the brain works in the learning process and how to improve teaching methods based on this knowledge, principles, technologies and methods of neuropedagogy.

It has been proven that the development and strengthening of teaching based on neuropedagogy technologies in higher educational institutions, the formation of special knowledge, generalization and systematization of knowledge are of great importance.

Keywords: *neuropedagogy, neuron, principles of neuropedagogy, neuropedagogical technologies, methods of neuropedagogy.*

Kirish. Neyropedagogika - bu nevrologiya, psixologiya va pedagogika fanlari integratsiyasida paydo bo‘lgan fanlararo soha. Neyropedagogika - nevrologiya, psixologiya va pedagogikaning kesishmasida joylashgan ilmiy soha bo‘lib, o‘quv jarayonida miya qanday ishlashini va bu bilimlar asosida ta’lim usullarini qanday yaxshilash mumkinligini o‘rganadi. Uning rivojlanishi ta’lim usullarini takomillashtirishga yordam beradigan miya va kognitiv jarayonlarning ishlashini tadqiq qilish bilan bog‘liq. Neyropedagogika tarixi miyaning qanday ishlashi haqidagi ilmiy kashfiyotlar zamonaviy ta’lim usullariga qanday ta’sir qilganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda ushbu soha nevrologiya, raqamli texnologiyalar va kognitiv psixologiya yutuqlari tufayli faol rivojlanmoqda. Neyropedagogika miyaning ta’lim jarayonini yaxshilash uchun ma’lumotni qanday qabul qilishini, qayta ishlashini va eslab qolishini o‘rganadi.

Ma’lumki, inson miyasi – bu eng murakkab va rivojlangan organlardan biri bo‘lib, u fikrlash, xotira, hissiyotlar, harakatlar va tana faoliyatini boshqaradi. Miyamiz taxminan 1,3–1,5 kg og‘irlikka ega va 86 milliard neyron (asab hujayralari) dan iborat. Miya sekundiga 1000 trln bit ma’lumotni qayta ishlay oladi, miya 20% energiya va kislorodni iste’mol qiladi, miyamizdagi neyronlarning umumiy uzunligi 1 million km dan ortiq va stress, depressiya miya faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi[1].

Neyropedagogikaning boshlanishi XVIII-XIX asrlarga miya va o‘qitish o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi g‘oyalar bilan rivojlangan. Ma’rifatparvarlik davrida faylasuflar (Jon Lokk, Jan-Jak Russo) ta’limga individual yondashishning ahamiyati haqida oʻz farazlarini ilgari surganlar. Nemis pedagogi Iogann Fridrix Gerbart (1776-1841) “assotsiativ ta’lim” tushunchasini taklif qildi va bu keyinchalik u kognitiv

https://buxdu.uz

nazariyalarning bir qismiga aylandi. Neyroplastiklikning birinchi nazariyasi XIX asrda olimlar o‘qitish ta’sirida miya qanday o‘zgarishini o‘rganishni boshladilar. Uilyam Jeyms birinchi marta 1890 yilda inson miyasining moslashuvchanligi haqidagi fikrni tasvirlab bergan. Neyrologiya asoslarining shakllanishi XX asrlarda miya va o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlarda oʻz aksini topgan. 1929-yilda nemis olimi Hans Berger elektroansefalografiyani kashf etdi, bu kognitiv jarayonlarda miya faoliyatini o‘rganish imkonini berdi. XX asrning o‘rtalarida Jan Piaget bolalarning kognitiv rivojlanishi nazariyasini ishlab chiqdi, u bilimlar qanday shakllanganligini tushuntiradi. 1960-yillarda Donald Xebb miya darajasida o‘rganishni tushunish uchun asos bo‘lgan "bir-biriga bog‘langan neyronlar" tamoyilini taklif qildi. Neyropedagogikaning XX asrning oxiri – XXI asr boshlarida Neyrologiya + Pedagogika = Neyropedagogika shaklida yuzaga kelgan. 1980-yillarda kognitiv nevrologiya bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy o‘qitish usullari har doim ham miyaning axborotni qayta ishlash qobiliyatiga mos kelavermaydi. 1990-yillarda Stanislas Din, Jon Geiger va boshqa olimlar miyani o‘qitish mumkinligini isbotladilar, bu ta’lim neyrotexnologiyalarining asosini tashkil etdi. 2000-yillarda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim tizimlarida sun’iy intellekt va katta ma’lumotlarni tahlil qilishdan foydalanish imkonini berdi.

Neyropedagogikaning zamonaviy rivojlanishi XXI asrda raqamli texnologiyalar bilan bogʻliq, xususan, shaxsiylashtirilgan ta’lim bilan bogʻliq. Bugungi kunda neyropedagogika ta’lim dasturlarini moslashtirish uchun talabalarning kognitiv uslublari haqidagi ma’lumotlardan faol foydalanadi.

Ta’limda neyrotexnologiyalar funktsional magnit-rezonans tomografiyaning rivojlanishi miyaning axborotni qanday qayta ishlashini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) o‘quv jarayonlarini chuqurlashtirish uchun ishlatiladi. Neyroxilma-xillikni o‘rganish boʻyicha so‘nggi yillarda alohida ta’limga muhtoj (autizm, disleksiya) bolalarni o‘qitishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Tadqiqot metodi. Neyropedagogika texnologiyalari miyaga asoslangan ta’lim metodlarini rivojlantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu texnologiyalar talabalarning e’tiborini jamlash, xotira va fikrlash jarayonlarini faollashtirish, hamda motivatsiyani oshirish uchun qo‘llaniladi[1]. Quyida asosiy neyropedagogik texnologiyalar bilan tanishamiz:

1. Sun’iy intellekt va adaptiv o‘qitish tizimlari. Sun’iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar talabalarning individual o‘rganish uslublarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan o‘quv materiallarini taqdim etadi. Har bit talabaning shaxsiy ta’lim yoʻnalishini yaratishga imkon beradigan dasturlar Duolingo, Smart Sparrow, Knewton, Google AI Tutor.

2. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR). VR va AR texnologiyalari yordamida talabalar tajriba orttirishlari va o‘rganish jarayonini jonli holga keltirishlari mumkin. Realistik tajribalar orqali tushunchalarni chuqurroq anglashga yordam beradigan dasturlar Google Expeditions, Merge Cube, ClassVR.

3. O‘yinlashtirish (Gamification).Ta’limni qiziqarli va interaktiv qilish uchun o‘yin elementlaridan foydalanishga talabalrni rag‘batlantirish, qiziqish va motivatsiyani oshirish yordam beradi, bunda Kahoot!, Quizizz, Classcraft dasturlari yordam beradi.

4. Sensorli va multisensor texnologiyalar. Miyaning ko‘rish, eshitish, harakat orqali axborotni qabul qilish xususiyatlaridan foydalangan holda, o‘quv jarayonini samaraliroq qilish. Bunda smart doskalar, haptik texnologiyalar, interaktiv darsliklardan foydalaniladi, talabalar har xil ta’lim uslublariga moslashishadi.

5. Biometrik va neyrobiologik tahlil texnologiyalari. Miya faoliyatini o‘rganish va ta’lim jarayonida individual xususiyatlarni hisobga olish uchun biometrik usullardan foydalanish.

6. Aqliy xaritalar va neyron tarmoqlar asosida vizualizatsiya. Axborotni vizual tarzda tashkil qilish orqali talabalarning tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni yaxshiroq anglashiga katta hajmdagi ma’lumotni tez va samarali o‘zlashtirish yordam berish. Misollar: MindMeister, XMind, Coggle dasturlaridan foydalaniladi.

7. Emotsional intellektni rivojlantiruvchi texnologiyalar. Talabalarning hissiy holatini aniqlash va mos ravishda o‘quv jarayonini moslashtirish. Talabalarni emotsional barqarorlik va motivatsiyani oshirishda yordam beradi, quyidagi dasturlardan Affectiva, Replika AI, Woebot foydalaniladi.

Neyropedagogika – bu ta’lim jarayonini inson miyasining ishlash tamoyillari asosida tashkil etish bilan shug‘ullanadigan yo‘nalish. Neyropedagogikaning tamoyillariga asoslangan ta’lim ko‘proq samarador, qiziqarli va interaktiv bo‘ladi. Har bir talabaning kognitiv imkoniyatlarini inobatga olib ta’lim berish, natijalarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Neyropedagogikaning asosiy tamoyillari quyidagilar[1]:

I.Neyroplastiklik tamoyili - miya o‘zgarish va rivojlanish qobiliyatiga ega. U yangi bilimlar o‘rganish jarayonida o‘z tuzilishini o‘zgartiradi. O‘quv jarayonida ko‘nikmalarni takrorlash, amaliy mashqlar va tajribalar orqali mustahkamlash muhim. Neyroplastiklik – bu inson miyasi o‘zgarish va moslashish

https://buxdu.uz

qobiliyatidir. Miya yangi bilimlarni o‘rganish, tajriba orttirish va atrof-muhitga moslashish jarayonida o‘zining tuzilishi va funksiyalarini o‘zgartira oladi.

II. Hissiy faollik tamoyili. Hissiyotlar bilimlarni eslab qolishda muhim rol o‘ynaydi. Talabalarni qiziqtiradigan va ilhomlantiradigan materiallar, hikoyalash (storytelling), o‘yinlar va interaktiv metodlardan foydalanish kerak. Hissiyotlar – bu miyamizdagi o‘rganish jarayonini faollashtiruvchi asosiy omillardan biridir. Inson hissiy jihatdan bog‘langan ma’lumotlarni yaxshiroq eslab qoladi va uzoqroq saqlaydi. Masalan, qo‘rqinchli yoki qiziqarli voqealar uzoq muddatli xotiramizda aniq saqlanadi. Chunki bunday holatlarda miyada dopamin va boshqa neyromediatorlar faol ajraladi va bu eslab qolish jarayonini tezlashtiradi.

III. Individual yondashuv tamoyili. Har bir insonning miyasi har xil ishlaydi, shuning uchun ta’lim shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilishi kerak. Moslashuvchan o‘quv dasturlari, differensial ta’lim metodlari va raqamli texnologiyalardan foydalanish. Har bir insonning miyasi har xil ishlaydi, o‘rganish usuli va tezligi individualdir. Shuning uchun ta’lim shaxsiy ehtiyoj va imkoniyatlarga moslashtirilishi kerak. Ba’zi talabalar vizual ma’lumotlarni yaxshi qabul qilishsa, boshqalar eshitish yoki amaliy tajribalar orqali yaxshiroq o‘rganadi. Individual yondashuv har bir talabaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga oladi va unga mos ta’lim metodlarini qo‘llashga imkon yaratadi.

IV. Ko‘p kanalli o‘rganish tamoyili. Ko‘proq sezgi a’zolari ishtirok etgan ta’lim samaraliroq bo‘ladi. Vizual, eshitish, kinestetik va interaktiv usullardan foydalanish (rasmlar, audio, tajribalar). Ko‘p kanalli o‘rganish – bu ma’lumotni bir vaqtning o‘zida turli sezgi organlari orqali qabul qilish va o‘zlashtirish jarayonidir. Bunda inson miyasi bir necha sensor tizimlari yordamida o‘rganadi: ko‘rish (vizual) – rasmlar, grafiklar, videolar;; eshitish (audial) – audio yozuvlar, muhokamalar, ovozli ta’lim; harakat (kinestetik) – amaliy tajriba, qo‘llar bilan ishlash, laboratoriya mashg‘ulotlari; Matn va yozish (verbal) – kitob o‘qish, yozma topshiriqlar bajarish shular jumlasidandir.

VI. Kontekst va mazmun muhimligi tamoyili. Miya faqat ahamiyatli va foydali ma’lumotlarni uzoq muddatli xotirada saqlaydi. Kontekst va mazmun muhimligi tamoyili haqiqiy hayot bilan bog‘langan misollarda, real loyihalar, amaliy mashg‘ulotlarda muhim ahamiyatga ega.

Kontekst va mazmun muhimligi tamoyili talabalarning bilimni real hayot bilan bog‘lab o‘rganishini ta’minlaydi. Ma’lumotlar faqat nazariy bilim sifatida berilsa, u uzoq xotirada saqlanmasligi yoki amaliy qo‘llanilmasligi mumkin. Shuning uchun o‘quv jarayonida mavzularni real kontekstga bog‘lash juda muhim.

Masalan: Matematika darsida formulalarni o‘rganishdan ko‘ra, ularni muhandislik, iqtisod yoki kundalik muammolarni hal qilish uchun qanday ishlatishni tushuntirish samaraliroq. Informatika darsida algoritmlarni faqat nazariy o‘rganish emas, balki real dasturlar va muammolar yechimi bilan bog‘lash yanada tushunarli bo‘ladi.

VII. Kognitiv yuklamani muvozanatlash tamoyili. Miya ko‘p ma’lumotni bir vaqtning o‘zida o‘zlashtira olmaydi. Axborotni kichik qismlarga ajratish, takrorlash strategiyalari, dam olish va tanaffuslar.

Kognitiv yuklama – bu miyamizning ma’lumotlarni qayta ishlash va eslab qolish uchun sarflaydigan aqliy resurslar hajmidir. Agar o‘quv jarayonida haddan tashqari ko‘p axborot taqdim etilsa yoki murakkab tushunchalar mantiqsiz tartibda berilsa, talabalar axborotni tushunib yetish va eslab qolishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Kognitiv yuklamani muvozanatlash tamoyili – bu o‘quv jarayonini shunday tashkil etish kerakki, talabalar ma’lumotni samarali qayta ishlashlari va ortiqcha intellektual zo‘riqishdan qochishlari mumkin bo‘lsin.

Neyropedagogika metodlari miyaga asoslangan ta’lim usullarini o‘z ichiga oladi. Bu metodlar talabalarning individual xususiyatlarini, xotira, e’tibor va motivatsiya mexanizmlarini inobatga olib, ta’lim jarayonini samarali tashkil qilishga qaratilgan. Quyida neyropedagogikada qo‘llaniladigan asosiy metodlar bilan tanishib chiqamiz[1]:

1. Vizualizatsiya va multisensor ta’lim. Miya vizual ma’lumotlarni tezroq qayta ishlaydi. Shu sababli:

diagrammalar, rasmlar, infografikalar yordamida tushuntirish; ko‘rgazmali materiallardan keng foydalanish;

talabalarni qo‘l harakati bilan bog‘liq mashg‘ulotlarga jalb qilish (chizish, modellashtirish, tajribalar o‘tkazish).

2. Faol harakat va kinestetik yondashuv. O‘rganish jarayonida jismoniy harakat miyaga kislorod yetkazib berishni oshiradi va materialni yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi: jamoaviy o‘yinlar, rolli o‘yinlar orqali o‘qitish; dars davomida tanaffuslar tashkil etish va qisqa jismoniy mashqlar bajarish; materialni kinestetik usullarda tushuntirish (masalan, matematik formulalarni qo‘l harakatlari bilan ifodalash).

3. Emotsional yondashuv va motivatsiya. Miya kuchli emotsional ta’sir ostida yaxshi o‘rganadi:

hikoyalar, hayotiy misollar orqali dars o‘tish; motivatsion o‘yinlar va mukofot tizimidan foydalanish; talabalar bilan ijobiy muloqot olib borish.

https://buxdu.uz

4. Interaktiv va kollaborativ ta’lim. O‘rganish jarayoni jamoaviy bo‘lsa, miya axborotni yaxshiroq eslab qoladi: guruhlarda ishlash, muhokamalar tashkil etish; talabalar bir-biriga tushuntirishiga imkon berish; interaktiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanish (Prezi, mentimeter, jamboard va boshqalar).

5. Individual yondashuv va differensial ta’lim. Har bir talabaning o‘rganish uslubi farq qiladi:

talabalarning kognitiv turini aniqlash (vizual, eshitish, kinestetik) va shunga mos yondashuvni tanlash; shaxsiy rivojlanish rejalari tuzish; moslashuvchan o‘quv dasturlarini yaratish.

6. Xotira va konsentratsiyani oshirish. Bunda materialni qismlarga bo‘lib o‘qitish (spaced learning), mnemotexnika usullaridan foydalanish (assotsiatsiyalar, akronimlar, rasm va grafiklar), takrorlash uchun maxsus jadval tuzishdan foydalaniladi.

Neyropedagogika metodlarini amaliyotda qo‘llash natijasida talabalarning bilimlarni eslab qolish qobiliyati oshadi, o‘rganish jarayoni samarali va qiziqarli bo‘ladi.

Natijalar va ularning muhokamasi. Ta’lim texnologiyalarini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari miya faoliyati haqidagi ilmiy ma’lumotlarga asoslangan innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi. Neyropedagogikaning kelajagi nevrologiya va ta’lim texnologiyalari sohasidagi ilg‘or yutuqlarni birlashtirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu o‘quv jarayonini har bir talabaning individual xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Muallif tomonidan AKT sohasida kasb ta’limi yoʻnalish talabalari uchun “Ta’lim nazariyasi”, “Ta’lim psixologiyasi” fanlarini moslashuvchan(adaptiv) oʻqitish tizimi PHP dasturlash tilida ishlab chiqilgan[3]. Dastur algoritmi va dastur koʻrinishi 1-rasmda keltirilgan.

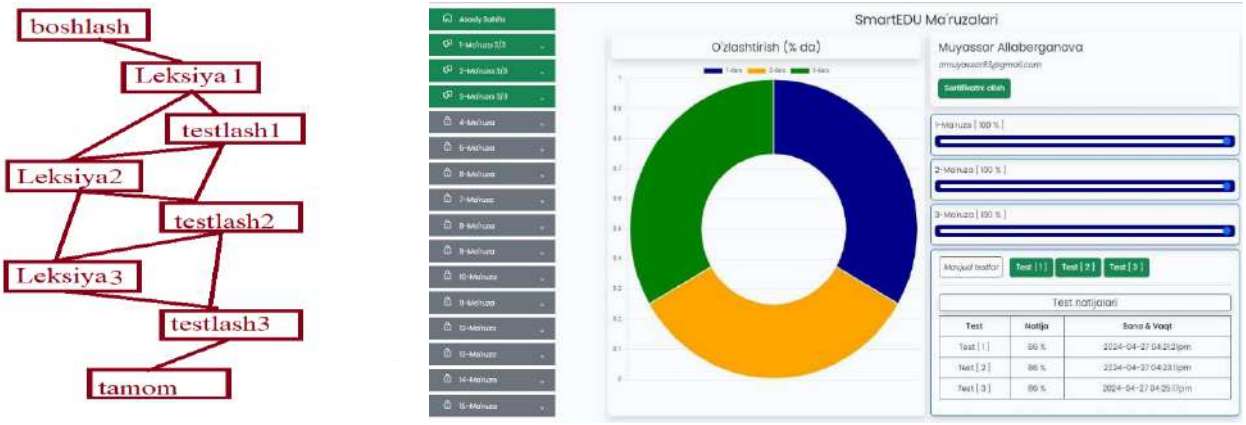

1-rasm. Adaptiv oʻqitish algoritmi va dasturi koʻrinishi

“Ta’lim nazariyasi”, “Ta’lim psixologiyasi” fanlaridan har bir mavzu matni oson, oʻrtacha va murakkab turda ishlab chiqilgan boʻlib, oson ma’ruza umumiy ma’lumotlar berilgan boʻlib, ma’ruza hajmi 3-5 sahifadan iborat, oʻrtacha qiyinlikdagi ma’ruzada nazariy ma’lumotlar va mavzuga doir misollar bilan tushuntirilgan, hajmi 6-11 sahifa atrofida, murakkab turdagi ma’ruzada koʻproq ilmiy jihatdan asoslangn va muammoli shaklda berilgan boʻlib, ma’ruza 12-25 sahifadan iborat. Talaba xohlagan variantdagi ma’ruzani tanlashi, tanlangan variantdan foydalanib mavzuni oʻzlashtiradi, mavzu yakunida mavzu boʻyicha adaptiv test topshiradi. Dastur jarayonida talabaning bilim olishi va ma’ruzaning qiyinlik darajasi yangilanib boradi va talaba dastur orqali yangi tavsiyanoma oladi.

Xulosa. Shunday qilib, neyropedagogikaning rivojlanishi miya faoliyati haqidagi ilmiy ma’lumotlarga asoslangan ilg‘or texnologiyalar va o‘qitishning innovatsion yondashuvlarini joriy etish bilan bog‘liq. Ta’lim amaliyotida neyropedagogik yondashuvlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, ta’limni shaxsiylashtirish uchun keng istiqbollarni ochadi. Kelajakda neyropedagogika har bir talabaning kognitiv salohiyatini oshishga yordam beradigan samarali va ilmiy asoslangan oʻqitish uchun yangi yechimlarni taklif qilishda davom etadi.

Adabiyotlar:

1. Нейродидактика: Монография / М.П. Карпенко, Д.Г. Давыдов., Е.В. Чмыхова и др.; под ред. М.П. Карпенко. М.: Изд-во СГУ, 2019. 282 с.

2. Жихарев А.Г. и др. О разработке адаптивной образовательной платформы с использованием технологий машинного обучения. Экономика. Информатика. 2022. Т. 49, № 4 (810–819).

3. Аширова А.И. Нейротармоқ технологияси асосида ўқитиш сифатини баҳолаш жараёнини автоматлаштириш. “XXI аср - интеллектуал - инновацион ғоялар асри” Республика илмий-амалий семинар материаллари. Тошкент - 2014. - Б.16-19.

https://buxdu.uz

SO‘Z MA’NOLARINI TAHLIL QILISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Amirkulova Zebuniso Mustafakulovna,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim” kafedrasi dotsenti

Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida ona tili fanlarini innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitish va imloviy bilimlar shakllanish davrining dastlabki bosqichlarini turli fan sohalariga oid qarashlarning innovatsion nuqtayi nazardan baholash haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, ona tili darslarida so‘z ma’nolarini o‘rganishda va tahlil qilishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan, jumladan:”Venn diagrammasi”, “BBB jadvali”, “Klaster” kabi texnologiyalardan unumli foydalanish zarurligi asoslab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *ona tili, innovatsiya, integratsiya, so‘z ma’nolari, ‘Venn diagrammasi”, “BBB jadvali”, “Klaster”.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ АНАЛИЗЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА

В данной статье рассматривается преподавание предмета “Родной язык” в образовательных учреждениях на основе инновационных технологий и оценка начальных этапов периода формирования орфографических знаний с инновационной точки зрения. Также обоснована необходимость эффективного использования инновационных образовательных технологий, таких как «Диаграмма Венна», «Таблица ЗХУ», «Кластер» при изучении и анализе значений слов на занятиях по родному языку.

Ключевые слова: *родной язык, инновация, интеграция, значения слов, «диаграмма Венна», «таблица ЗХУ», «Кластер».*

USE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ANALYSIS OF WORD MEANING

This article discusses the teaching of native language subjects in educational institutions based on innovative technologies and the evaluation of the initial stages of the period of formation of orthographic knowledge from an innovative point of view. Also, the necessity of effective use of innovative educational technologies, such as “Venn diagram”, “KKL table”, “Cluster” in learning and analyzing the meanings of words in the native language classes is justified.

Keywords: *mother tongue, innovation, integration, word meanings, “Venn diagram”, “KKL table”, “Cluster”.*

Kirish. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlardan asosiy maqsad yurtimizda sog‘lom va barkamol, bilimli, yuksak ma’naviy-ahloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan avlodni shakllantirishdan iborat, chunki yurtimizning kelajagi, istiqboli, birinchi navbatda, yoshlar tarbiyasiga, ularni sog‘lom qilib o‘stirishga, milliy g‘oya, milliy mafkura va o‘z vataniga sadoqat ruhida tarbiyalashga bog‘liq.

Shu boisdan ham bugungi kunda yoshlarning ta’lim-tarbiyasi mustaqil O‘zbekistonning davlat siyosatida ustivor ahamiyat kasb etmoqda. Aynan ana shu maqsadga erishish uchun yangi davrda yashaydigan, yangicha fikrlaydigan, ijtimoiy sharoitlarda faoliyat ko‘rsatadigan, zamonaviy kasbiy mahoratga ega bo‘lgan mutaxassis kadrlar tayyorlashning “O‘zbek modeli” hayotga tatbiq etildi. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonlarinida innovatsion ta’lim muhitini yaratish, ta’limni texnologiyalashtirish orqali sifatli o‘qitishni tashkil etish, ilmiy asoslangan zamonaviy o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, shuningdek, uni xalqaro andozalarga to‘liq mosligini ta’minlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Mazkur vazifaning samarali hal etilishi o‘z navbatida ta’lim jarayonining yaxlit tizimi sifatida modernizatsiyalashni taqozo etadi. [4].

O‘qitishda yangi pedagogik, innovatsion, interfaol texnologiyalariga asoslangan ta’lim an’anaviy ta’limga qaraganda ancha yuqori samara berishi, mazkur texnologiyalar talabalarning bilish

https://buxdu.uz

imkoniyatlarini, ijodiy qobiliyatlarini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishi, ularning mustaqil fikr yuritishini tashkil etishda samara berishi o‘z isbotini topmoqda. [5].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Innovatsion texnologiyalar ta’lim mazmunining barcha (bilim, ko‘nikma, malaka, ijodiy faoliyat) komponentlarini o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir etadi. Ular talabalarni tilshunoslik fanlari uchun juda muhim bo‘lgan holatlar, ya’ni mustaqil muammoni ko‘rish, uni ifodalash, yechish yo‘llarini topishga imkoniyat beradi.

Tilshunoslikka doir ilmlar silsilasida leksikologiya maxsus o‘rin tutadi. Leksikologiya muayyan tilning so‘z zahirasidir. Shu til zahirasidagi barcha so‘zlarning toifalarini farqlash, har toifa ichidan guruhlarni ajratish, har bir guruh ichidagi shahobchalarni farqlash, ularning shakllarini ajratishdan har bir so‘zning shakligacha aniqlash, shakldosh so‘zlarni farqlashdan maqsad ularning ma’nolarini aniqlash, ular bildirgan ma’noning asl va tub tomirlariga yetib boruvchi tadqiqot o‘tkazish, ushbu tadqiqotlarni umumlashtirish, tahlil natijalarini izchil ilmiy bayon qilish, ushbu fanning asosiy vazifalarini tashkil etadi. [2].

Leksikologiya har bir so‘zni yolg‘iz holda emas, balki boshqa so‘zlar bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Leksikologiyaning asosiy muammolaridan biri so‘zning mustaqil til birligi sifatida mavjudligi masalasidir. [3].

Leksikologiyada so‘zlarning ma’no jihatdan o‘zaro bog‘langan, ya’ni monosemiya, polisemiya, sinonimiya, antonimiya, so‘z ma’nolarining erkin yoki bog‘liq holda bo‘lishi kabi masalalari ham o‘rganiladi. So‘z ma’nosini o‘rganish tilshunoslik uchun asos, poydevor qimmatiga ega. Shuning uchun ham so‘z ma’nosini tadqiq etish qadim-qadimlarga borib taqaladi. Bu semasiologik tadqiqot ishlarining boshi juda ko‘hna ekanligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalariga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo‘lishlari talab etiladi [5]. O‘z mohiyatiga ko‘ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko‘nikma, malakalarining o‘zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Yangi g‘oyani amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi.

Pedagog o‘qitish va tarbiyalashga oid o‘z konsepsiyasi yo metodikasini yaratadi. O‘qituvchi ta’lim jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o‘z-o‘zini nazorat, o‘z-o‘zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil, ijodiy, tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o‘z nuqtai nazarlarini himoya qilish, muammoning echimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo‘ladi. Eng muhimi, innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘qituvchi talabalarning aniq ta’limiy maqsadga erishish yo‘lida o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo‘lga kiritadi. [1].

BBBjadvali

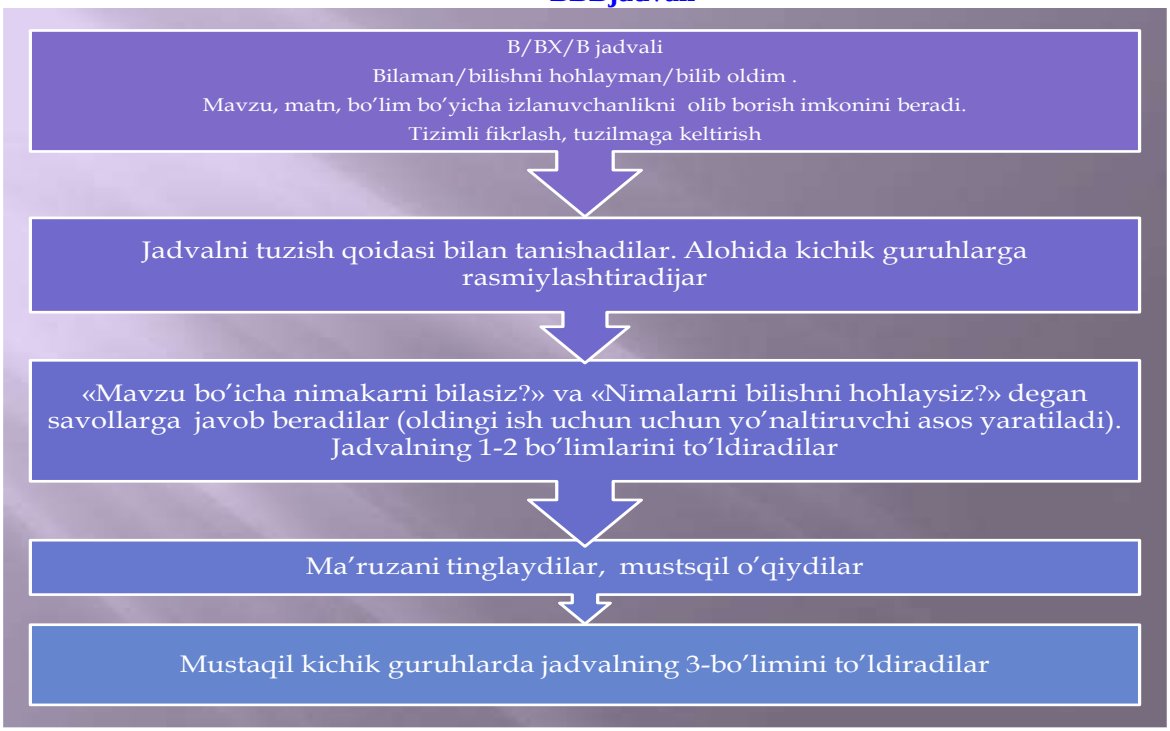

BBB jadvali uchun talabalardan yig‘ilgan so‘zlar

Natijalar va muhokama. O‘qituvchi ta’lim jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o‘z-o‘zini nazorat, o‘z-o‘zini boshqarish, samarali

https://buxdu.uz

suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil, ijodiy, tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o‘z nuqtayi nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo‘ladi. [6].Ushbu o`rinda o`qituvchi dars jarayonida foydalanishi mumkin bo`lgan innovatsion texnologiyalarni ko`rsatib o`tamiz:

Lison, nutq, til, leksema, lisoniy paradigma, lisoniy ziddiyat, sinonim, antonim, omonim, partonimiya, graduonimiya, giponimiya, tur-jins munosabati, giperonim, giponim, neytral leksika, leksikologiya,leksikografiya

“Leksikologiya”moduliga doir BBB jadvali

Bilaman	Bildim	Bilishni xohlayman
til	lison	leksema
nutq	giperonim	lisoniy paradigma
sinonim	graduonimiya	lisoniy ziddiyat
antonim	giponim	neytral leksika
omonim	leksikologiya	leksikografiya
tur-jins munosabati	giponimiya	partonimiya

«Venn diagrammasi»

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar,tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- talabalar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos farqli jihatlari (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda talabalar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlarga birlashtiriladilar va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a’zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar;
- yakuniy bosqichda o‘qituvchi barcha guruhlarning taqdimotini o‘tkazadi va umumiy xulosani shakllantiradi. [6].

“VENN” diagrammasi asosida **kontrar antonimiya** va **komplementa antonimiya** tabiatiga qiyosiy ta’rif beriladi.

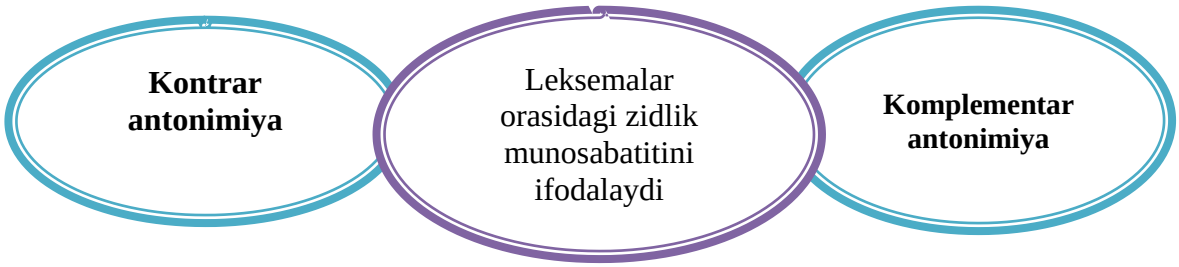

Yakka tartibda ishlash. Mustaqil ish. O`quvchilarning har biriga quyidagicha topshiriq beriladi:
Antonimlarni ikki ustunga bo`lib chiqing, ta’rifini ayting va misollar keltiring.

TURI	Kontrar antonimiya	Komplementar antonimiya:
TA’RIFI	Darajalanuvchi leksemalar qatoridagi tafovutlarning farqlarga, farqlarning ziddiyat, ya‘ni qarama-qarshilikka o‘sib borishi natijasida birinchi a‘zo bilan oxirgi a‘zoning antonimlashuvidir	Bunda qarama-qarshilik uchinchi, oraliq bo‘g’insiz bo‘ladi.
MISOLLAR	kichik-o‘rta-katta: kichik – katta	rost-yolg’on, arzon-qimmat, oson-qiyin.

Vazifa bajarilgach, har bir o‘quvchi nima uchun shunday xulosaga kelganligini asoslab berishi talab etiladi.

Baholash: Faol ishtirokchilar rag‘batlantiriladi.

https://buxdu.uz

Bilimlaringizni “Klaster” usulida sinab ko‘ring.

1. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishtiradi
2. Yozuv taxtasi yoki katta qog’oz varag’ining o’rtasiga yoki 1-2 so’zdan iborat bo’lgan mavzu nomi yoziladi.

1-variant
Yakka tartibda quyidagilarni bajarish vazifasini beradi: birikma bo’yicha asosiy so’z bilan uning yonida mavzu bilan bog’liq soz va takliflar kichik doirachalar “yo’ldoshlar” yozib qo’shish. Ularni “asosiy” so’zbilan chiziqlar yordamida birlashtirish. Bu “yo’ldoshlar” “kichik yo’ldoshlar” bo’lishi kerak. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yokig’oyalar tugaguncha davom etishi mumkin.

2-variant
Yangi mavzuni tushuntirish jarayonida klasterni jamoaviy to’ldirishni tashkil etadi.

3-variant
Kichik guruhlarda klasterni ishlab chiqish vazifasini beradi.

Bajarilgan ishning taqdimotini va muhokamasini tashkil etadi.

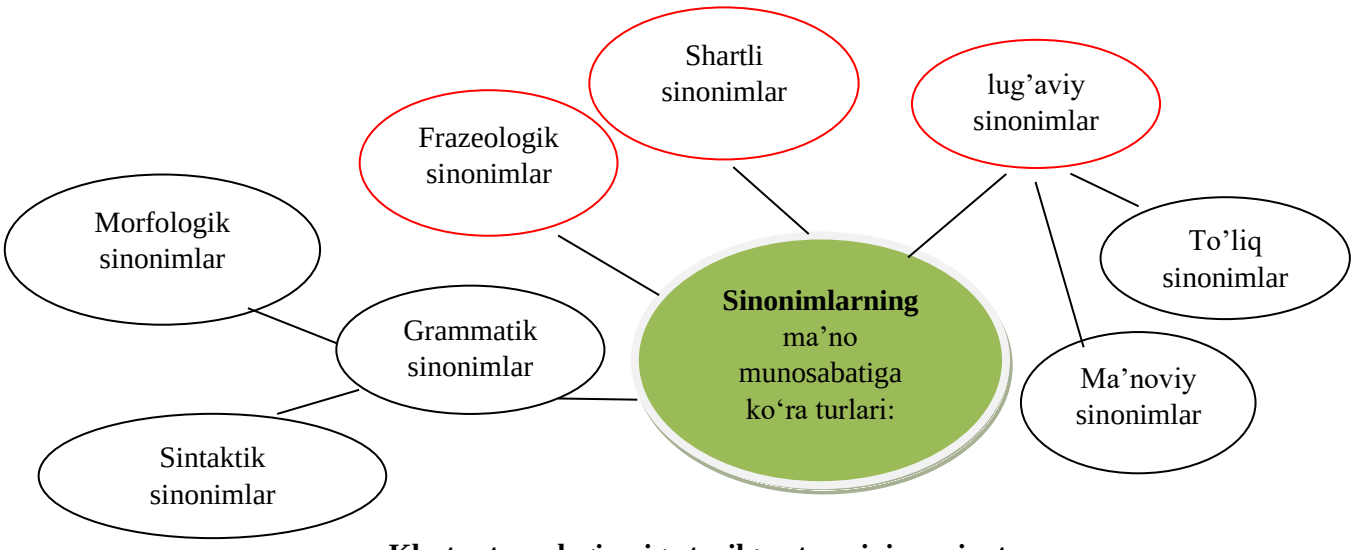

Klaster texnologiyasiga tuzilgan taxminiy variant:

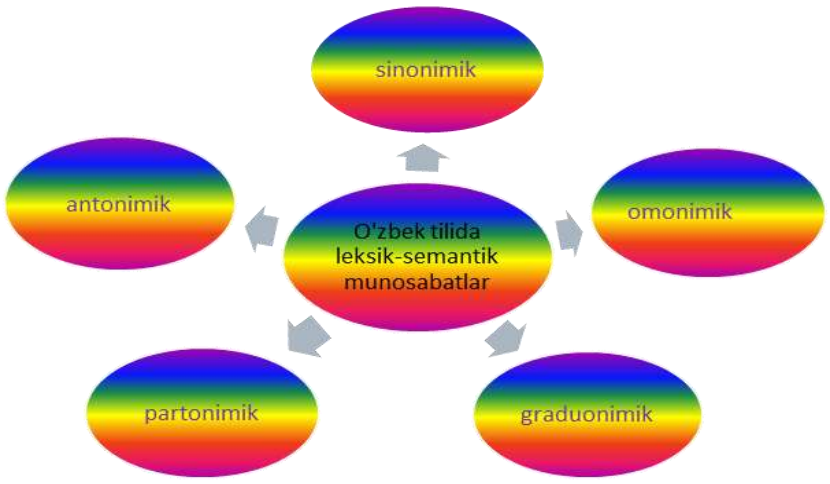

https://buxdu.uz

Kategoriyali jadvali uchun yig’ilgan so‘zlar

[bahor],[ko‘klam];[shamol],[dovul],[nasim],[shabada],[sabo];[ulkan],[katta],[azamat],[ulug]; [yuz],[bet],[aft],[bashara],[turq],[jamol],[chehra],[oraz],[ajoyib],[go‘zal],[chiroyli],[yaxshi][yoqiml]; [yaxshi]:[yomon], [bor]:[kel], [ona]:[bola], [ilgari]:[kelgusi], [istiqlol]: [mustabid].

“Leksik-semantik munosabatlar”ning kategoriyali jadvali

Sinonimik munosabatlar	Antonimik munosabatlar	Graduonimik munosabatlar
[bahor],[ko‘klam] [yuz],[bet],[aft],[bashara], [turq],[jamol],[chehra],[oraz]	[ilgari] - [kelgusi]. [istiqlol] - [mustabid]. [yaxshi] -[yomon], [bor] - [kel]	[nasim],[shabada], [shamol],[dovul]. [chiroyli],[go‘zal], [ajoyib]

Xulosa. Innovatsion ta’lim texnologiyalari o‘z maqsadi va mohiyatiga ko‘ra an’anaviy ta’limdan farq qilib, ta’lim oluvchi shaxsining ichki imkoniyatlarini namoyon qilish, rivojlantirish uchun qulay sharoitni yaratishga xizmat qiladi. Bunda ta’lim oluvchilarning o‘zlarini o‘quv faoliyatining subyekti sifatida his qilishlari, o‘z ustida ishlashlari, o‘z-o‘zini rivojlantirishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta’limida har bir dars innovatsion ta’lim texnologiyalari, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari, xususan, vizual yoki grafik organayzerlar asosida tashkil etilishi, darsning uzviylikka asoslanishi zarurligini ko‘rsatib beradi. Innovatsion texnologiyalar ta’lim mazmunining barcha (bilim, ko‘nikma, malaka, ijodiy faoliyat) komponentlarini o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir etadi. Ular talabalarni tilshunoslik fanlari uchun juda muhim bo‘lgan holatlar, ya’ni mustaqil muammoni ko‘rish, uni ifodalash, yechish yo‘llarini topishga imkoniyat beradi. O‘qitishda yangi pedagogik, innovatsion, interfaol texnologiyalariga asoslangan ta’lim an’anaviy ta’limga qaraganda ancha yuqori samara berishi, mazkur texnologiyalar talabalarning bilish imkoniyatlarini, ijodiy qobiliyatlarini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishi, ularning mustaqil fikr yuritishini tashkil etishda samara berishi o‘z isbotini topmoqda.

Adabiyotlar:

1. Azizxo‘jaeva N.N. O‘qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. – T.: TDPU, 2000. – 52 b.
2. Berdialiyev A. Ermatov I. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik.T.: «TURON-IQBOL» 2021.
3. Jamolxonov H.A. «Hozirgi o‘zbek adabiy tili». Darslik.T.: “TALQIN”. - 2005.
4. Mirtojiev M.M. O‘zbek tili semasiologiyasi, -T.: “MUMTOZ SO‘Z”. - 2010.
5. Madiyarova S.A va b. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2009.
6. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari /O‘rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o‘qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. – T.: TDPU, 2004. – 44 b.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: Fan va texnologiya, 2009.

https://buxdu.uz

KIBERTAHDIDLAR VA AXBOROT PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK MUAMMOSI

Atadjanov Mamirjon Yusupovich,
Farg‘ona davlat universiteti Psixologiya kafedrasining dotsenti,
psixologiya fanlari nomzodi
mamurjon9697@mail.ru

Axborot bosimi dunyoning axborot obrazini shakllantirish, ongning axborot matritsasini transformatsiya qilish vositasida mazmun, bilim, fikr, tasavvur, tushuncha va hokazolarni o‘zgartirish jarayonidan iborat. Hozirda ong va ong ostining psixologik va mafkuraviy qurilmasini o‘zgartirish, emotsional holatlarni tarnsformatsiya qilish maqsadida odamlarga ta’sir qilishning yangidan yangi usullari va axborot uslublari paydo bo‘lmoqda. Odamga uni o‘rab turgan, turli ma’lumotlar bilan to‘lib toshgan muhitda ushbu ma’lumotlardan uzilib kundalik muhim muammolarning mazmunini o‘ylab ko‘rish va tushunish uchun keraklicha vaqt ajratish tobora qiyin bo‘lib bormoqda.

Kalit so‘zlar: *kiberxatar, kibertahdid, norma, qadriyat, ustanovka, streotiplar, dinamik omillar, axborot muhiti, axborot oqimi, axborot hamkorligi, axborot bosimi, ongning axborot matritsasi, transformatsiya, xulq modeli.*

КИБЕРУГРОЗЫ И ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Информационное давление состоит из процесса изменения содержания, знаний, мыслей, воображения, понимания и т.д. путём формирования информационного образа мира, преобразования информационной матрицы сознания. Давление информации достигает своего эффекта, когда оно изменяет и перестраивает психические характеристики человека, психические состояния и модель поведения. Сейчас появляются новые методы и информационные способы воздействия на людей с целью изменения психологического и мировоззренческого устройства сознания и подсознания, трансформации эмоциональных состояний. В современном обществе человек окружён средой, наполненной различной информацией, и в таких условиях ему становится сложно отключиться от этой информации и выделить необходимое время для обдумывания и понимания содержания важных повседневных проблем.

Ключевые слова: *киберриск, киберугроза, норма, ценность, установка, стереотипы, динамические факторы, информационная среда, информационный поток, информационное сотрудничество, информационное давление, информационная матрица сознания, трансформация, модель поведения.*

CYBER THREATS AND THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL INFORMATION SECURITY

Information pressure consists of the process of changing content, knowledge, thoughts, imagination, understanding, etc. by means of forming an information image of the world, transforming the information matrix of the mind. The pressure of information achieves its effect when it changes and reconstructs a person's mental characteristics, mental states and behavior model. New methods and information methods of influencing people are now emerging in order to change the psychological and ideological device of the mind and subconscious, to transform emotional states. In modern society, a person is surrounded by an environment filled with various information, and in such conditions, it is becoming difficult for him to disconnect from this information and allocate the necessary time to think about and understand the content of important everyday problems.

Keywords: *cyber risk, cyber threat, norm, value, attitude, stereotypes, dynamic factors, information environment, information flow, information cooperation, information pressure, information matrix of consciousness, transformation, behavior model.*

Ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan chetdan, ba’zan hatto mamlakatning o‘zida ham Konstitutsiya va qonunlarga zid pozitsiyalar ilgari surilyapti, jumladan, diniy e’tiqod niqobi ostida yoshlarni ma’rifatga emas, jaholatga undash holatlari paydo bo‘lmoqda.

https://buxdu.uz

Bunday vaziyatda jamiyatda jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashishni kuchaytirish, ehtiyotkorlik va ogohlikni oshirish lozim.
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev

Kirish. Reallik tezkor, keng ko‘lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarini hayotning deyarli barcha jabxalariga va inson faoliyatiga kirib borishi, axborot makonining globallashuvi bilan tavsiflanadi. Axborot jamiyat hayotini rivojlantirib, xavfsizlikning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalariga ta’sir ko‘rsatmoqda, inson borgan sari turli qurilmalarga mutlaq bog‘lanib qolmoqda.

Yangi va yuksak texnologiyalarning ijtimoiy hayotga kirib kelishi natijasida “axborotlashgan jamiyat”, “kibermakon”, “raqamli-internet avlod” tushunchalari paydo bo‘ldi. Ular axborotni tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va foydalanishning kompleks industriyasiga asoslanadi.

Axborot sohasida ro‘y berayotgan hodisalar, axborot urushlari, raqamli moslamalarga ta’sir o‘tkazish, yirik korporatsiyalar, muhim sanoat obyektlari va hattoki, davlat tuzilmalarining axborot infratuzilmalariga hujumlarning ko‘payishi, xavf-xatar va tahdidlarning paydo bo‘lishi zamonaviy dunyoda kundalik oddiy hodisalarga aylanib qolmoqda. Hozirgi davrning muhim xususiyati shundayki “kim axborotga egalik qilsa, duhyoga egalik qiladi, kim axborotni boshqarsa, urush va tinchlikni boshqaradi ”. XXI asr urushi mohiyatiga ko‘ra kibernetik va mafkuraviy urush bo‘ladi, demak, har bir davlat uchun o‘zining kibermakoni va ijtimoiy-ma’naviy muhitini muhofaza qilish milliy xavfsizlikni ta’minlash va o‘z manfaatlarini himoya qilish borasidagi muhim strategik vazifa sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kiberxavfsizlik va “kiberzaiflik” tushunchalari o‘zaro bog‘liq, kompyuter tizimlaridagi zaiflik kiberhujumlar va kiberjinoyatlarni amalga oshirishga yo‘l ochadi. Kiberzaiflik axborot tizimining uni qo‘llash jarayonida buzish xavfi, axborot va operatsiya tizimlarini loyihalashtirishdagi kamchiliklar, dasturlash xatolari, parollarni buzish, viruslar va boshqa zarar keltiruvchi dasturlar ta’siri ostida xosil bo‘ladigan tahdiddir. “Kiberxatarlilik” axborot tizimi faoliyatini buzishga, ma’lumotlar sifatining yo‘l qo‘yiladigan darajasidan past bo‘lishiga olib keladigan mavjud yoki ehtimol tutilgan xavf-xatar darajasi, u yoki bu shaklda yetkazilishi mumkin bo‘lgan zarar va talafotlarni baholashning keng tarqalgan usulidir.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, kiberxatar, kibertahdid, kiberxujum va kiberzaiflik atamalari global mazmunga ega bo‘lib, davlatlar, korporatsiyalar, bank tizimlari darajasida amalga oshiriladigan axborot tahdidlarini aks ettiradi. Shaxs darajasida axborot bilan bog‘liq tahdidlarni qoida tariqasida shaxsning axborot psixologik xavfsizligi doirasida taxlil qilinadi.

XX asrning oxiri va XXI asrning boshlaridan ko‘plab tadqiqotchilar antropogen omillarning odamga zararli ta’siri muammolariga tobora ko‘proq qiziqish bildirmoqdalar. Hozirda dunyoda odamni o‘rab turgan axborot muhitining sifat o‘zgarishlari, uning shiddat bilan rivojlanishi va tobora turli tuman tus olishi kuzatilmoqda. Axborot muhiti inson his qiladigan axborot oqimi, axborot infrastrukturasi, turli ko‘rinishdagi axborot hamkorligi va axborot bosimidan tashkil topadi. Axborot jamiyat va uning yordamida odamga normalar, qadriyatlar, xulq ustanovkasi va streotiplarini uzatadigan usul bo‘lib xizmat qiladi, bu norma, qadriyat, ustanovka va streotiplar esa dinamik omillar to‘plami sifatida bevosita yoki bilvosita, o‘sha zahoti yoki kechroq odamga hamda uning salomatligiga ta’sir qiladi. Odamning hayot faoliyati hozirgi kunda tobora ko‘proq ma’lumot va zamonaviy axborot texnologiyalariga tobe bo‘lib qolmoqda. Psixologlarning fikricha «aqlli odam» «raqamli internet odam»ga aylanmoqda.

An’anaviy ma’noda axborot xavfsizligi axborotni va axborot tizimini himoya qilish, deb tushunilgan. Hozir masalaning boshqa – odamni himoya qilish jihati faol tadqiq qilinmoqda. Agar ushbu muammoning markaziga odamni qo‘yilsa, unda hozirda shaxsning axborot xavfsizligi shaxsni tashkiliy yoki stixiyali tarzda paydo bo‘ladigan axborot oqimi shaklidagi o‘ziga xos xatarlarning zararli ta’siridan himoya qilish, deb tushuniladi.

Keng ma’noda axborot bosimi dunyoning axborot obrazini shakllantirish, transformatsiyalash – tuzilishini o‘zgartirish, deb tushuniladi, ya’ni bu jarayon «ongning axborot matritsasini transformatsiya qilish vositasida undagi mazmun, bilim, fikr, tasavvur, tushuncha va hokazolarni o‘zgartirish jarayonidan» iborat. O‘z-o‘zidan axborot bosimi ongning hamma komponentlariga – psixik jarayonlar, psixik holatlar va shaxsning psixik xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday bosim shaxsning psixik xususiyatlari, psixik holatlari va xulq modelini o‘zgartirganda, uni qayta qurganda o‘z samarasiga erishadi.

Hozirgi sharoitda axborot muhitining odamlar psixikasiga bosimining ko‘lami va qudrati axborot-psixologik xavfsizlik muammosini dolzarblashtirdi. Axborot-psixologik xavfsizlik muammosi dolzarblashishining yana bir sababi shundaki, ong va ong ostining psixologik va mafkuraviy qurilmasini o‘zgartirish, emotsional holatlarni tarnsformatsiya qilish maqsadida odamlarga ta’sir qilishning yangidan-yangi usullari va axborot uslublari paydo bo‘lmoqda. Bularning barchasi atrof borliqni noadekvat aks

https://buxdu.uz

ettirishga va oqibatda xulqning o‘zgarishiga olib kelmoqda. Zamonaviy jamiyatda odamni turli ma’lumotlar bilan to‘lib toshgan muhit o‘rab turadi va unga bunday sharoitda ushbu ma’lumotlardan uzilib kundalik muhim muammolarning mazmunini o‘ylab ko‘rish va tushunish uchun keraklicha vaqt ajratish tobora qiyin bo‘lib bormoqda.

Yuqorida ta’kidlanganidek, axborot oqimining bevosita ta’siri eng yuqori darajada shaxs sifatida odamga yo‘naltiriladi, chunki axborot bosimi har doim psixologik xarakterga ega va psixologik mexanizmlar orqali xulqni belgilaydi. Axborot fazosining globallashuvi, tobora ortib borayotgan axborot hajmi odam ongiga yog‘ilib uning axborot ongini ma’lum stereotiplar, fikrni toraytiradigan ustanovkalar, dunyoning buzilgan obrazi bilan to‘ldiradi, shaxsning o‘ziga xos qadriyatlari yo‘nalishi va qabul qilayotgan ma’lumotini anglay olmaslik ko‘rinishida yuzaki tafakkurning shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Axborot muhitida o‘zaro qorishib va turli birikmada bir vaqtda borliqni adekvat aks ettiradigan va shaklan buzilgan, yolg‘on ma’lumot mavjud bo‘ladi. Bunday holat bir tomondan bilish jarayonining murakkabligi, olam haqidagi bilimlarimizning to‘liq emasligi, ikkinchi tomondan ma’lumotni yaratayotgan odamlarning subyektivliligi va jonkuyarligi bilan bog‘liq. Axborot oqimi anglangan va anglanmagan murakkab qorishmasining odam, uning psixikasining hamma darajasiga ta’siri axborotni qayta ishlab chiqarish, idrok qilish, qabul qilish, saqlash, qayta ishlash va uzatish, baholash, munosabat bildirish, axborotga pozitsiya va dispozitsiya kabi to‘plam shaklida odamning xulq motivlarini shakllantiradi.

Shaxsga bosim o‘tkazadigan axborot-psixologik xatarlar omillari deganda «odam – axborot muhiti» tizimining odamning normal hayot faoliyati uchun o‘ta xavfli bo‘lgan axborot bosimining psixologik samaralari bilan bog‘liq sifatlari tushuniladi. Boshqacha aytganda bu yerda so‘z axborot omillarining psixik jarohat yetkazuvchi va psixikaning barqarorligini izdan chiqaruvchi bosim o‘tkazishi haqida ketayapti.

Odamning boshqa odamlar, odamlar guruhi, texnik qurilmalar, ramzlar va belgilar tizimi va hokazolar bilan har qanday bevosita hamda bilvosita o‘zaro munosabatga kirishishi shaxs uchun axborot-psixologik xatar manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqotchilar axborot-psixologik xatar manbalarini aksariyat ichki va tashqi turlarga bo‘lib o‘rganishadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, agar kerakli qoidalarga amal qilinmasa, axborot muhitining quyidagi tashqi manbalari xatar omillariga aylanishi mumkin: tarqatilayotgan ma’lumotning hajmi, to‘laligi, soni, axborotni qabul qiluvchilar uchun aniqligi, uni qabul qilish uchun qiyinchilikning yo‘qligi, o‘z vaqtida yetib borishi, ma’lumot va uning oqimi ergonomik sifatlarining shaxs sezgi organlari perseptiv o‘lchamlari, diqqat, xotira, tafakkur xususiyatlari, shaxs dispozitsiyalari, xulq stereotiplari, jamiyatning ijtiomiy-psixologik ustanovkalari, ma’lumotlar kodining idrok pattern-modellariga mosligi, odam operativ xotirasini zo‘riqtirishi uchun vaqt defitsitining mavjudligi yoki mavjud emasligi, axborot oqimini uzatilishining faoliyat algoritmlariga adekvatliligi, axborot oqimida odamlarning katta to‘plami yoki jamiyatning taqdiri uchun qaror qabul qilish vakolatiga ega bo‘lgan alohida shaxslar psixofiziologik holatini aniq maqsad ko‘zlab o‘zgartiradigan maxsus elementlarning mavjudligi, axborot oqimida yoki axborot oqimi ichiga «aralashtirilgan» fiziologik organlarga bevosita bosim o‘tkazadigan ma’lumot uzatuvchi, yorug‘lik, tovush, elektromagnit ta’sir o‘tkazuvchi qurilmalarning mavjudligi.

Bevosita odamning o‘ziga taalluqli bo‘lgan axborot-psixologik xatar omillariga quyidagilar kiradi: shaxsning o‘z e’tiqodlari, rejalari, shaxsiy taraqqiyotiga mos axborotni anglab, mustaqil tanlay olishga noqobilligida namoyon bo‘ladigan yetuk emasligi, shaxsning konformizmga, taqlidchanlikka ustanovkasi, manipulyativ axborot bosimini idrok qilishga tayyorligi, odam bosh miyasi va psixikasi funksional holatining salbiy tomonga o‘zgarganligi, jamiyatning psixoemotsional stresslar, frustratsiya, havotirlilik tufayli shaxsning yuqori darajada ta’sirga berilishliligiga, xarizmatik shaxsdan tarqalayotgan chaqiriqlar, g‘oyalar bilan ommaviy «kasallanishiga» sharoit yaratadigan umumiy holati.

Natijalar. Ko‘plab tadqiqotchilar ««axborot-psixologik xavfsizlik» tushunchasini «odam–axborot muhiti» tizimida individual yoki ommaviy psixologik quvvatni mumkin bo‘lgan darajadan pasaytirmaydigan vaziyat», deb izohlaydilar. Ayrim olimlar individual psixologik quvvat individga samarali faoliyatni amalga oshirishi uchun imkoniyatlari asosini tashkil qiladigan barcha psixologik xususiyatlari to‘plamining integral xarakteristikasi, deb ta’rif berishadi. Axborot-psixologik xavfsizlik muammosi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, uning quyidagi mazmunini shakllantirish mumkin: axborot-psixologik xavfsizlik – shaxsning, uning bir butunliligiga va o‘z-o‘zini tashkil qilishiga xavf solayotgan real yoki ehtimoldagi axborot-psixologik xatarlarga qarshi tura oladigan vaziyatlarda o‘z hayot faoliyatining asosiy maqsadlariga mos qaror qabul qilishga tayyorligini ifodalaydi.

Ilmiy adabiyotlarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi mazmuni tahlilining to‘rt xil yondashuvi ajratiladi: Birinchi yondashuv insonni o‘ziga xos dunyoqarashga, ko‘proq yoki ozroq namoyon bo‘lgan huquqiy ongga va mentalitetga, ma’naviy ideallar hamda qadriyat ustanovkalariga ega bo‘lgan fuqaro sifatida o‘rganadi. Ikkinchi yondashuv insonni ongga ega bo‘lgan, natijasi uning jismoniy va psixik salomatligiga to‘g‘ridan to‘g‘ri xavf tug‘diradigan o‘z tabiatiga ko‘ra axborot bo‘lgan turli ko‘rinishdagi

https://buxdu.uz

manipulyativ bosimlarga duch keladigan individ sifatida o‘rganadi. Uchinchi yondashuv tashkillashgan va tashkillashmagan odamlar guruhi va ommaga nisbatan axborot bosimini tahlil qiladi. To‘rtinchi yondashuv mintaqa va butun mamlakat miqyosida aholini axborot-psixologik xavfsizligini ta’minlash muammosini qo‘yadi.

Shuni ham qayd etish lozimki, ilmiy adabiyotlarda shaxsning axborot-psixologik xavfsizligini o‘rganishning ikkita yo‘nalishi ko‘p uchraydi: Birinchi yo‘nalish vakillari shaxsni uning munosabatlari tizimiga mos bo‘lgan ijtimoiy xulqining adekvat axborot-yo‘naltiruvchi asosining shakllanishi va mavjud bo‘lishini qiyinlashtiradigan yoki unga to‘sqinlik qiladigan salbiy axborot bosimlaridan himoyalanganlik holatini o‘rganadi. Bunday axborot xurujlari odatda odamning psixik holati va psixik xarakteristikasini o‘zgartirishga, xulqini butunlay qayta qurishga qobil bo‘ladi. Ikkinchi yo‘nalish vakillari shaxs manfaatlari himoyalanganligini uning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini amalga oshirishi, aqliy, jismoniy va ma’naviy taraqqiyotida shaxsiy xavfsizligining ta’minlanishi, turli ijtimoiy obyektlar va jamiyatdagi axborot muhiti tomonidan odam psixikasiga axborot bosimi o‘tkazadigan xatarlardan saqlash sifatida o‘rganadi.

Shunday qilib, turli tadqiqotchilarning axborot-psixologik xavfsizlik muammosiga qarashlarini umumlashtirib xulosa qilish mumkinki, bu tushuncha odam xulqining adekvat axborot-yo‘naltiruvchi asosining shakllanishi va mavjud bo‘lishini, o‘z-o‘ziga adekvat munosabatni, shaxsning shaxsiy bir butunligini saqlashni hisobga olgan holda moslashib mavjud bo‘lishi va rivojlanishini belgilab beruvchi omil bo‘lib hisoblanadi. O‘z-o‘zidan axborot-psixologik xavfsizlik shaxsning uning psixik xususiyatlari va psixik holatini o‘zgartirishga qodir bo‘lgan, xulqini modifikatsiya qiladigan salbiy axborot xurujlaridan barqaror himoyalanganlik holatini, shaxsning axborot bosimida o‘z shaxsi qurilmasini tashkil qiluvchi tizimlarni va asosiy psixologik sifatlarini saqlashga qobilligini anglatadi.

Tan olish kerak, hozirgi sharoitda shaxsda aynan shu sifatlarni shakllantirish oson vazifa emas. Chunki shaxsga bosim o‘tkazadigan axborot oqimi va uning hajmi kundan kun kuchayib bormoqda, bosim o‘tkazishning shakl va usullari tobora tokomillashib bormoqda, axborotdan g‘araz maqsadlarda foydalanishga moyillik ortib bormoqda. Axborotning yo‘lini to‘sib qo‘yish esa teskari samaraga, mish-mishlar va vahimaning kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun bunday sharoitda istisnosiz barcha jamiyat a’zolarini sodir bo‘layotgan voqea hodisalar va ularning mohiyati haqida «oldini olib» xabardor qilib borish, har qanday tashqaridan uzatilayotgan ma’lumotning albatta ma’lum maqsad ko‘zlashini va bunday ma’lumot reallikni adekvat aks ettirmasligini anglatish va eng muhimi bunday tadbirlarni kerak bo‘lganda emas, doimiy, muntazam «axborotga qarshi emlash» shaklida amalga oshirish zarur.

Amerikalik psixologlar odamning o‘z dunyoqarashi, ijtimoiy maqomi, ijtimoiy muhitiga yot qarashlar, nuqtai nazarlar, fikrlarni qanday o‘zlashtirishini shunday izohlashadi. Odam ilgari o‘ziga tanish bo‘lmagan ijtimoiy tarmoqdagi ma’lumot, varaqa, adabiyotga duch keladi. U bilan tanishib undan o‘zi uchun qiziqarli masala, o‘zini o‘ylantirib yurgan mauammo bo‘yicha o‘ziga xos yechimni topadi. Faqat shundan keyingina bu raqib, yot ma’lumot ekanini bilib qoladi. Buni ilgariroq bilganida uni qo‘liga olmagan bo‘lardi, u ma’lumotni rad qiladi. Shu yerda moyillik uzilib qoladi. Lekin uning mustahkamlangan tasavvurlariga sadoqati qatorida «shunday fikr ham bo‘lishi mumkin-ku» degan, tolerantlik elementi paydo bo‘ladi. Yana bir marta aynan o‘sha manbadan, aynan o‘sha mazmundagi ma’lumot uchraganda endi uni otib yubormaydi. Qayta aloqa paydo bo‘lganida qiziqish kuchliroq bo‘ladi, u aniq maqsad ko‘zlab shunday ma’lumotni qidira boshlaydi. Agar u yangi ma’lumotda o‘z-o‘zicha tushunadigan qiziqishlari va ehtiyojlarining izoxini topsa va shu paytgacha o‘zi foydalanib kelgan an’anaviy, rasmiy manbalardan qiziqishlari va ehtiyojlarining ishonchli talqinini topolmasa, unda u o‘zi ham sezmagan holda o‘z qarashlarini o‘zgartiradi. Shu bilan birga bunday odam o‘z qarashlarimni o‘zgartirganim yo‘q, deb hisoblashi ham mumkin. Lekin endi u dunyoni butunlay boshqa pozitsiyadan turib tushuntira boshlaydi.

Bu jarayonda shunday variant ehtimoli ham mavjud. Odam birinchi martadayoq dushman tashviqot materialiga duch kelganligini biladi va unga shubxa bilan munosabatda bo‘ladi. Lekin qiziquvchanlik ustun keladi va uni o‘rgana boshlaydi. Bundan bu yog‘iga yuqoridagi mexanizm ishga tushadi. Undagi shubxa va hatto qat’iy bid’at ham yangi ma’lumot ta’sirida oldin chetga surilishi, keyinchalik butunlay yo‘qolishi, teskari pozitsiyaga o‘tib qolishi, odam o‘zimning shaxsiy pozitsiyamni shakllantirdim, deb o‘ylab butunlay yot mafkuraviy tizim ta’siriga tushib qolishi mumkin.

Muhokama. Targ‘ibot-tashviqot maqsadida bu usulni ishlab chiqqanlarning shunday qat’iy tavsiyasi mavjudki, asl maqsadni yashirish lozim, tashviqot materialida hech qachon ta’sir o‘tkazilayotgan jamiyat, auditoriyada mustahkamlangan qarashlar, qadriyatlar, normalar, ustun dunyoqarashga qarshi bormaslik kerak. Agar shunday qilinmasa jamiyatdagi oldindan shakllangan salbiy munosabat devorini yorib o‘tib bo‘lmaydi. Ularning fikricha «tashviqot tashqi ko‘rinishidan tashviqotga o‘xshab qolsa, mag‘lubiyatga uchraydi».

https://buxdu.uz

Muhtaram Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek: “Biz bugungi keskin sharoitda g‘oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob beryaptimi? Bular oddiy savollar emas. Odamni jiddiy o‘ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar. Agar biz bu yorug‘ dunyoda «o‘zbek», «o‘zbekistonlik», «O‘zbekiston» degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo‘lsak, bu savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo‘yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart. Ertaga kech bo‘ladi”.

Turli ijtimoiy tarmoqlardan tarqatilayotgan zararli “axborotga qarshi emlash”da televideniyening agressiv xulqni shakllantirishini oldini olish hamda bartaraf qilish bo‘yicha o‘tkazilgan metodikaga tayanish mumkin. Agar xulqning agressiv shakllarini kuzatish tormozlanishni susaytirsa va taqlid qilishga sabab bo‘lsa, demak kino va televideniyeda shafqatsiz va g‘ayriinsoniy syujetlar sonini kamaytirish lozim. Shuningdek bolalarni ommaviy axborot vositalarida namoyish qilinayotgan zo‘ravonlikka qarshi «emlash» mumkin. «Televideniyening shu vaqtgacha ko‘zi ochilmagani va o‘z dasturlarini tuzish yo‘nalishini o‘zgartirmaganligidan» tashvishlangan Iron va Xyusmannlar Illinoysdagi Ouk-Parkdagi 170 ta bolaga televideniye atrof-olamni buzib namoyish qilayotganligi, agressiya televizorda ko‘rsatilayotganligidek hamma yerda hoziru-nozir emasligi va unchalik kor qilmasligi va agressiv xulq xulqning ma’qul shakli emasligi haqida so‘zlab berishdi, ustanovkalarni o‘rganish tajribasiga asoslanib ular bolalarga o‘zlari mustaqil xulosa chiqarishlari va o‘z tanqidiy fikrlarini bayon qilishni taklif qilishdi. Shu bolalarni qayta o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, televideniyeda namoyish qilinayotgan zo‘ravonliklar ularga mashq qilmagan bolalarga nisbatan kamroq ta’sir qila boshlagan.

Zararli axborotga qarshi emlash va oldini olib xabardor qilish usulini qo‘llash uchun eng maqsadga muvofiq maktabgacha yosh davri hisoblanadi, chunki tadqiqotchilarning ta’kidlashlaricha aynan shu davrda ularda taqlidchanlik va ishonuvchanlik yuqori darajada bo‘ladi. Bundan tashqari aynan olti yoshgacha bolalarda jamoachilik aloqalari ko‘nikmalari, hayot usulining mazmunini tashkil qiluvchi xulq va xarakter shakllanadi, qonuniyatga ko‘ra hayot usuli yoshning keyingi davrlarida deyarli o‘zgarishga uchramaydi.

Xulosa. Ta’lim muassasalarida har bir dars, ma’ruza, seminar va amaliy mashg‘ulotlarda, tarbiyaviy-axborot soatlarida ijtimoiy tarmoqlar aqlli odam uchun bebaho xazina ekanligi, har bir soha mutaxassisi undan o‘ziga kerakli ma’lumotni topa olishi, lekin ma’naviy va axloqiy yetuk bo‘lmagan odam shu manbalardan tarqatilayotgan zararli axborot xurujlarining ta’siriga oson tushib qolishi mumkinligi, doimiy ijtimoiy tarmoqda “osilib” turish asta-sekin bosh miya faoliyatini sustlashtirishi, ahmoqlik va ovsarlikka sabab bo‘lishi haqida qisqa tushuntirib borish lozim.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Ma’naviyat boshqa sohalardan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. 2023-yil 22-dekabr kuni bo‘lib o‘tgan Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutq.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2024-yil 12-yanvar kuni bo‘lib o‘tgan Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishidagi nutqi.
3. Адлер Альфред. Понять природу человека. Издание гуманитарного агентство "Акдемический проект", 1997.
4. Milliy xavfsizlik tizimi (o‘quv qo‘llanma), Toshkent-2014, Akademiya.
5. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояния и возможности психологической защиты.М:РАГС,1998. 125 с.
6. Доценко Е. Л. Механизмы психологической защиты от манипулятивного воздействия. — М., 1994.
7. Майерс Д. Социальная психология. 6-е изд., перераб. и доп. – СПб: Питер, 2001. – 750 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
8. Мугулов Ф.К. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: монография. Сочи: РИО СИМБиП, 2003. 243 с.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK FIZIKA O‘QITUVCHISINI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY METODOLOGIK VA EKSPERIMENTAL IMKONIYATLARI

Axmedov Axat Axrorovich,
Navoiy davlat universiteti, Fizika va astronomiya kafedrasi professori, p.f.d.(DSc)
axataxmedov61@gmail.com
Qudratov Elmurod Abduxalimovich,
Navoiy davlat universiteti, Fizika va astronomiya kafedrasi dotsenti v.b.
elmurodqudratov1970@gmail.com
Bozorova Laylo Shamsiddin qizi,
Navoiy davlat universiteti, “Fizika va astronomiya” ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi
laylobozorova2001@gmail.com

Ushbu maqolada bo‘lajak fizika o‘qituvchilarini tayyorlashning metodik jihatlari ochib berilgan.Maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida laboratoriya mashg‘ulotlarini o‘tkazish metodikasini takomillashtirish orqali ta’lim sifatiga erishish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *metodika, kompetentlik, texnologiya, laboratoriya, o‘lchov asboblari, texnik jihozlar, o‘qituvchi, eksperimental kompetentlik.*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

В данной стате раскрыты методические аспекты подготовки будущих учителей физики. В стате раскрыты возможности достижения качества образования за счёт совершенствования методики проведения лабораторных занятий в педагогических высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *методика, компетентность, технология, лаборатория, измерительные приборы, техническое оснащение, преподаватель, экспериментальная компетентность.*

MODERN METHODOLOGICAL AND EXPERIMENTAL POSSIBILITIES OF TRAINING FUTURE PHYSICS TEACHERS

This article reveals the methodological aspects of training future physics teachers. The article explores the possibilities of achieving quality education through improving the methodology of conducting laboratory classes in pedagogical higher education institutions.

Keywords: *methodology, competence, technology, laboratory, measuring instruments, technical equipment, teacher, experimental competence.*

Kirish. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni fizikaning turli sohalari bo‘yicha tayyorlashda, ularni umumiy bilishning empirik metodlari bilan qurollantirish, kompetentligini rivojlantirish, kasbiy mahorat sirlarini egallashlari uchun kasbiy kompetensiyani oshirish, hozirgi axborotlar oqimi kundan-kunga ko‘payayotgan va shiddat bilan rivojlanayotgan jamiyatimizda ishlashga tayyorlaydi. Shundan kelib chiqib, fizikadan doimiy takomillashtirib turiladigan barcha o‘quv mashg‘ulotlarini, yani ma’ruza, seminar, masalalar yechish va laboratoriya darslarini o‘tkazish metodikasiga kerakli talablar qo‘yilgan. Bu talablar axborot kommunikatsion texnologiyalar taraqqiyoti bilan bog‘liq tarzda jihozlari o‘zgarib turadigan yangi texnik texnologiyalar asosida rivojlantirilgan va chet elda (Koreya, Rossiya, Germaniya) ishlab chiqilgan laboratoriya o‘tkazishga mo‘ljallashtirilgan ishlarga tegishlidir.

Oliy ta’lim muassasalarida fizikadan laboratoriya ishlarini o‘tkazishga mo‘ljallangan chet eldan keltirilayotgan texnik jihozlar va asbob-uskunalar, elektron o‘lchov qurilmalari jamlanmasida faqatgina texnik jihatlari yoritilgan pasporti asosida, shu ishga mos laboratoriya ishlanmasi (описание лабораторных работ) har bir oliy ta’lim muassasalari yoki akademik litseylar o‘zlaricha tayyorlanmoqda, u ham bo‘lsa, laboratoriya mashg‘uloti tartibi oldin qanday tartibda tayyorlangan bo‘lsa, shundayligicha bajarish tartibi eskicha uslubda laboratoriya ishlanmasi tayyorlanmoqdaki, laboratoriya ishlanmalari turlicha qiyofa kasb etmoqda. Tasavvur qiling, texnologiya yangi qurilmaga eskicha tartibda bajarish tartibi keltirilmoqda. Bundan tashqari, har bir oliy ta’lim muassasalarida o‘zicha laboratoriyani tashkil etish va o‘tkazish shaklini joriy etsa, barcha ta’lim muassasalari uchun laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish va o‘tkazish uslubiyotida yagona talab ishlab chiqilmasa, yagona standart joriy etilmasa ta’lim sifatini taminlashda

https://buxdu.uz

birmuncha qiyinchiliklar ta’lim sifatiga salbiy ta’sirini o‘tkazadi. Shu sababli, yuqori texnik imkoniyatlarga ega bo‘lgan zamonaviy talablarga javob bera oladigan qurilmalarga laboratoriya o‘tkazishning yangi tartibini joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Bizga malumki, fizika tabiat hodisalarini o‘rganadi, bundan esa, ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishda, fan va texnika yutuqlarini turli sohalariga qo‘llashda keng foydalaniladi. Fizikani o‘rganishda laboratoriya mashg‘ulotlarida talabalar: nazariya va amaliyot uyg‘unligiga erishishlari, fizikaning asosiy tushunchalari va qonunlarini chuqurroq tushunish va anglab olishga erishishlari, asbob va qurilmalar, o‘lchov asboblari bilan ishlash kompetensiyasiga ega bo‘lishlari va tajriba natijalarini ishlab chiqishni o‘rganishlari, o‘lchov qurilmalarning texnik imkoniyatlarini qo‘llanishini bilishlari lozim. Laboratoriya ishini bajarishga talabani oldindan tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda talabaga o‘qituvchi tomonidan dastlab ko‘rsatma beriladi yoki texnik xavfsizlik tushuntirilgandan so‘ng, talaba oldindan tayyorgarlik ko‘rishi, buning uchun u ishning laboratoriya ishlanmasi tavsifi bilan tanishib, qisqacha laboratoriya ishlanmadagi ishni bajarish tartibini yoki qurilmani ishlashini yozib olishi hamda ishni bajarishda foydalaniladigan adabiyotlar bilan tanishishi kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Fizikadan laboratoriya ishini tashkil etish va o‘tkazish uslubiyotiga quyidagi didaktik talablar qo‘yiladi.

Talabalarimiz test asosida kabul kilinganligi uchun laboratoriya ishlamasini olib tayyorlanishdan oldin shu laboratoriya tegishli test namunalarini yechishlari lozim.Test natijalariga karab laboratoriya ishini bajarish yoki bajarmasligi tugrisida karor kabul kiladi ukituvchi.

- laboratoriya ishlarini muvaffaqiyatli bajarish fizikadan o‘quv laboratoriyasining moddiy-texnik ta’minlanganligiga bog‘liq. Zamon talablarining o‘zgarishi hisobiga praktikumning mazmuni, tuzilishi va texnik jihozlanishini o‘zgartirib turish, yani zamonaviy asboblar va jihozlar bilan almashtirish;

- laboratoriya ishining mavzusini tanlashda talabalarning ma’ruzadagiga nisbatan qiyin mavzu va bo‘limlarni chuqur o‘rganishlari hamda nazariyani amaliyotga tadbiq etish malakalarini egallashlarini maqsad qilib, mutaxassislik yo‘nalishini hisobga olish;

- fizik praktikumni o‘tkazishda, laboratoriya mavzusi va uni mashg‘ulotga tayyorlash bo‘yicha quyidagi amaliy ishlarni qilish talab etiladi:

a) laboratoriya ishlari mavzularini optimal tanlash va uni o‘tilgan nazariy materialga mos ravishda qismlarga ajratish;

b) laboratoriya xonasida har bir ish uchun alohida joy ajratish va uni jihozlash, namoyishli devoriy ko‘rgazmalar axborot kommunikatsion texnologiyalardan (AKT) foydalanish uchun fizik ma’lumotlarning mavjudligi;

v) bo‘lajak kompetentli o‘qituvchilar tayyorlash tizimi, fizik praktikumni tashkil qilishda eksperiment o‘tkazish madaniyatiga rioya qilishni, yani ishchi o‘rnini qulay va xonani yoritilganlik darajasi yetarli bo‘lishini, tajribaga salbiy ta’sir o‘tkazuvchi omillarning bo‘lmasligini, ishni zamonaviy texnika va kompyuterlar, ularning dasturlar bilan ta’minlanishi va texnika xavfsizligiga rioya etish;

g) tadqiqot ishlarini bajarilishini o‘zaro aloqadorligini ta’minlash uchun laboratoriya ishlarining izchilligini hisobga olishni;

d) laboratoriya ishlarini ongli tarzda bajarish uchun metodik ko‘rsatmalar va dasturlar ishlab chiqish hamda AKTdan foydalanishini amalga oshirish lozim.

Fizik praktikumlarni xususiyatiga qarab ularni quyidagi ko‘rinishlarga ajratish mumkin:

1. Texnik turdagi, yani o‘lchashga oid laboratoriya ishlarini bajarishda talabalar fizik kattaliklarni o‘lchash metodlarini, berilgan asboblar va ularni ishlatish malaka va ko‘nikmalarini, shuningdek, kompetentligini egallaydilar. Jumladan, mikroskop, tarozi, termometr, elektron sekundomer, mikroampermetr, mikrovoltmetr, saxarametr, yorug‘lik kuchini o‘lchash lyuksmetr va boshqalar bilan tanishish.

2. Reproduktiv turdagi laboratoriya ishlari – bu turdagi ishlarni bajarish tufayli qanday natijaga erishishni talaba oldindan biladi, chunki mavzuni o‘z ichiga olgan hodisa yoki jarayon ma’ruzada muhokama qilingan va namoyishli tajribada kuzatilgan.

3. Reproduktiv-tadqiqotchilik turdagi laboratoriya ishlari – bu turdagi ishlarni bajarishda talabalar fizik hodisalarning qo‘llanish qonuniyatlarini xuddi reproduktiv singari aniq tasavvur qiladi, lekin ularda tajriba natijalari oldindan ma’lum emas.

4. Tadqiqot turidagi laboratoriya ishlari – uni eksperimental yechish metodikasini va kerakli asboblarni tanlashni talabaning o‘zi hal qiladi. Bunday ishlarga talabalarning kurs va bitiruv malakaviy ishlari kirib, bu tur ilmiy tadqiqot ishlariga dastlabki qadam hisoblanadi.

Fizik praktikumlarni quyidagi shakllarda tashkil etish mumkin:

- frontal;

https://buxdu.uz

- siklik, yani bitta sikldagi laboratoriya ishlari bo‘lim yoki katta mavzuning mazmunini aks ettiradi, har bir siklning topshiriqlari murakkablashib boradi**;**

- mavzular bo‘yicha, yani oldindan belgilangan grafik asosida turli mavzularda ish bajariladi**;**

- kombinatsiyalashgan, yani laboratoriya xonasi imkoniyatlari va turli mavzularga tegishli jihozlarning mavjudligiga bog‘liq holda yuqoridagi shakllarning biri ko‘rinishida o‘tkaziladi.

Natijalar. Fizik praktikumning laboratoriya ishlari umumiy fizika kursida nazariy o‘rganilgan qonunlar, hodisalar, jarayonlarning ko‘rgazmali namoyon bo‘lishini kuzatishga va amalda qo‘llanilishini o‘rganishga imkon beradi.

Umumiy fizika praktikumlarini o‘qitish sifatini ko‘tarish va bo‘lajak o‘qituvchilarning kompetentligini takomillashtirishga yordam beruvchi quyidagi ijobiy jihatlarini inobatga olish tavsiya etiladi: laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida talabalarni ilmiy bilish metodlari bilan tanishtirish, fizik hodisalarning tabiatiga, ularni o‘rganish mumkinligiga va amalda qo‘llanilishiga ishonch hosil qiladi**;** fizik praktikum – talabalarning nazariy va amaliy fikrlashini rivojlantirishga imkon beradi, nazariyaning mohiyatini tushunishga olib keladi**;** fizik praktikumda – ma’ruzalar, darsliklar, elektron darslik, o‘quv qo‘llanmalar va boshqa manbalar bilan mustaqil ishlash natijasida to‘plangan ma’lumotlar umumlashtiriladi**;** talabalarni laboratoriya ishlarini o‘tkazish metodlari va ularning xususiyatlari bilan tanishtiriladi, nazariy bilimlarni amalda qo‘llashga o‘rgatadi, fizik asboblar bilan ishlash, mutaxassislikka oid bilim va eksperimental kompetentligini egallashga yordam beradi**;** talabalar o‘lchash xatoliklarini aniqlashni o‘rganadilar, tajriba natijalarini qayta ishlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni o‘zlashtiradi**;** eksperimental ishlarni tashkil qilish va o‘tkazish, ilmiy-tadqiqot metodlari bilan tanishish, talabalarda ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanishga qiziqish uyg‘otadi**;** qurilmalar bilan ishlash, talabalarda bilish va ixtirochilik qobiliyatlarini, kuzatuvchanlik, diqqatni jamlash, sabr-toqat, tasavvur hosil qilish kabi boshqa sifatlarni rivojlantiradi; talabalarda individual va jamoa bo‘lib ishlash madaniyatini, oldindan tuzilgan reja asosida ishlash kompetentligini shakllantiradi; o‘qituvchilarga, umumiy fizika kursidan talabalarning bilim, malaka va ko‘nikmalarini muntazam ravishda tekshirib borish, talabalarga esa, o‘z-o‘zini nazorat qilib borish imkoniyatini beradi.

Laboratoriya praktikumi talabalarning kelgusidagi pedagogik faoliyatiga tayyorgarlik darajasi va xususiyatlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Fizik praktikum ishlarini bajarish jarayoni, kelgusida talabalarning amaliy faoliyati uchun juda muhim hisoblanib, kasbiy kompetentligini shakllantirib boradi.

Xususan, fizika kursida laboratoriya mashg‘ulotlarining mazmuni va uni tashkil etish uslublarini takomillashtirish, o‘qitish metodikasida dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Talabalarning yuqori saviyadagi bilim va mahoratga ega bo‘lishida fizik praktikumlarning o‘rni juda muhimdir. Praktikum paytida talabalar o‘z bilimlarini oshirib, olgan nazariy bilimlarini mustahkamlab, fizikaning asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini chuqurroq anglab, eksperimental masalalarni yechish ko‘nikma va malakalarini egallab, fizik asbob, qurilmalar va o‘lchov asboblari bilan ishlashni o‘rganib, fizik eksperiment va namoyish tajribalarini mustaqil bajarish, kuzatish va tajriba natijalarini matematik qayta ishlash usullarini o‘zlashtirib oladilar. Bunda yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, ijobiy natijalarga olib keladi. Shunga ko‘ra, o‘qitish uslublarini takomillashtirish, bilish nazariyasi, fanning metodologiyasi va o‘qitishning psixologik, didaktik asoslariga tayanadi.

Muhokama. Laboratoriya ishlarini o‘tkazishda, tajriba qurilmasi o‘quv xonasining ixtiyoriy joyidan yaxshi ko‘rinadigan bo‘lishi kerak. Bo‘lajak o‘qituvchi tomonidan quyidagi talablarga rioya qilinganda tajribaning samarali bo‘lishiga erishish mumkin: mazmunli, ishonchli, ko‘rgazmali, asosli, ilmiy, qisqa vaqtli, hissiyotli va texnika xavfsizligiga rioya qilish. Tajribalarning ishonchli bo‘lishi deganda, o‘qituvchi ko‘rsatadigan har bir tajribaning ko‘zlangan natijani berishi tushuniladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadaki, agar tajriba kutilgan natijani bermasa, o‘qituvchi talabalar oldida obro‘sini yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Eksperimental qurilmalarda ko‘rsatiladigan hodisa va jarayonlarni, talabalarga tushunarli yoki avvalgi nazariy hamda amaliy tayyorgarlik asosida tushuntirish mumkin bo‘ladigan darajada ko‘rsatilishi lozim. Tajribalarni takrorlash zarurligi shu bilan tushuntiriladiki, fizika o‘qitish asosida yotuvchi eksperimentni, talabalar ko‘z oldida faqat bir marta bajarilishi yetarli emas, aksincha, agar o‘qituvchi va talabalar bu tajribani esdan chiqarib qo‘yganliklarini yoki uning mohiyatini noto‘g‘ri talqin qilayotganliklarini sezib qolsa, tajribani albatta qayta takrorlashlarini talab qilishi lozim.

Xulosa. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida virtual o‘qitish vositalari, xususan, kompyuterda bajariladigan virtual laboratoriya ishlari keng joriy qilinmoqda. Ular, bo‘lg‘usi fizika o‘qituvchilarida ekperimental kompetentliklarini shakllantirishda o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, yetarli darajada kompetentlik hosil qila olmaydi, virtual laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida talabaning va o‘qituvchining faolligi passiv bo‘ladi. Shuning uchun virtual laboratoriya ishlarini jihozlar yetmagan joylarda yoki o‘lchov asboblarini almashtirish iloji bo‘lmagan holatlarda ishlatish mumkin. Virtual laboratoriya ishlarini an’anaviy bajariladigan laboratoriya ishlari bilan iloji boricha parallel olib borish uslubiy jihatdan samarali hisoblanadi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. М.Джораев, А.А.Ахмедов, И.Камолов «Модернизация лабораторных работ по физике в высших педагогических вузах». Монография докторский диссертатсии. Lambert Akademik Publishing. Heinrich-Bocking, str 6-8, 66121, Saarbruken, Germany. - 2015.

2. Akhmedov A A // Development of experimental competence of future Physics teachers // Electronic journal of actual problems of modern sciyence, education and training. February, 2021. III. - P.26-30.

3. А.А.Ахмедов, М.Джораев // “Модернизация компетентности будущэго учителя физики”. //Физика в школе. -№7. -2015. -С. 20-23.

4. Axmedov A.A. Bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining eksperimental kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish. //Monografiya. –Toshkent: A.Navoiy nashriyoti, 2019. -102 b.

5. Axmedov A.A., Kurbanov S.“Модернизации компетентности будущего учителя физики” “Tabiiy fanlarni o‘qitish va tadqiq qilish masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Nukus, - 2017-yil.16-17 noyabr. 67-69 str.

6. Ахмедов А.А.“Формирование компетентности будущего учителя физики” Мирзо Улуғбек номидаги Узбекистон Миллий Университети «Физиканинг долзарб муаммолари» республика илмий-амалий конференцияси тўплами,14 октябрь 2017-йил. 276-278 бетлар.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Azimova Nasiba Ergashovna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Ushbu maqolada “metodologik yondashuv” tushunchasi, mavzuga oid adabiyotlar tahlili, pedagogik fikrlar va mulohazalar, innovatsion faoliyatga bo‘lgan ehtiyoj, bo‘lajak pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodologik yondashuvlar, metodologiya sohasi va maxsus-ilmiy sohani bir-biridan farqlashning ahamiyati, bo‘lajak pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishda sinergetik, tizimli va faoliyatli metodologik yondashuvlar mazmun-mohiyati haqida ilmiy ma’lumotlar hamda tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *“metodologik yondashuv”, pedagogik fikrlar, innovatsion faoliyat, sinergetik, tizimli va faoliyatli metodologik yondashuvlar.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В данной статье освещены понятие «методологический подход», анализ литературы по теме, педагогические идеи и рассуждения, потребность в инновационной деятельности, методологические подходы, направленные на развитие инновационной деятельности будущих педагогов, значение разграничения сферы методологии и специально-научной области, а также научные сведения и рекомендации о сущности синергетического, системного и деятельностного методологических подходов в развитии инновационной деятельности будущих педагогов.

Ключевые слова: *«методологический подход», педагогические идеи, инновационная деятельность, синергетический, системный и деятельностный методологические подходы.*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF FUTURE EDUCATORS

This article covers the understanding of “methodological approach”, analysis of thematic literature, pedagogical thoughts and reflections, the need for innovative activities, methodological approaches aimed at developing innovative activities of future educators, the importance of distinguishing between the field of methodology and the special-scientific field, scientific data and recommendations on the content of synergistic, systematic and functional methodological approaches in the development of innovative activities of future educators.

Keywords: *“methodological approach", pedagogical thoughts, innovative activities, synergistic, systematic and functional methodological approaches.*

Kirish. Metodologiya tushunchasi o‘zida ikki jihatni aks ettiradi: birinchisi bilish faoliyati natijalari bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchisi mazkur faoliyatning o‘zi hisoblanadi. Har bir fanning o‘ziga xos kategoriyalari, tushunchalari, tadqiqot predmeti, obyekti va fanshunoslikning umumiy qoidalari, ilmiylik mezoni ifodalanishidir. Globallashuv jarayonida fanning rivojlanishi, ilmiy tadqiqot tili, kategoriyalari uning umumiy jahonshumul va xususiy muayanligi muhim o‘rin tutadi.

Metodologik tadqiqot aynan tadqiqiy tavsifga ega bo‘lishi lozim, ya’ni istalgan ilmiy tadqiqotga qo‘yiladigan talablar to‘liq bajarilishi lozim, umumiy mulohaza va konspektiv xarakterga ega bo‘lib qolmasligi zarur. Pedagogika sohasida konkret metodologik tadqiqot xususiy maxsus predmetiga ega va u yoki bu fan bo‘limlari holati, amaliyot uchun yo‘naltirilgan me’yoriy materiallarni asoslash xarakteri va sifati, pedagogik konsepsiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish dalillarida aks etuvchi empirik ma’lumotlarga tayanadi [1].

Empirik tavsifdagi (metodologik empiriya) metodologik bilimlar ilmiy bilish usullarini qo‘llash haqidagi tadqiqotchining fikr-mulohazalari, ya’ni metodologik refleksiya natijasi sifatida aniq maxsus-ilmiy tadqiqotlar jarayonida ham shakllanadi. Qachonki, u shu tarzda tanlangan obyekt bo‘yicha o‘z harakatini kuzatib borsa, mazkur turdagi bilimlar metodologik ta’minot tarkibiga qo‘shilib boradi. Ularning o‘ziga xosligi maxsus rejalashtirilgan metodologik ishlar hosilasi emas, boshqa (maxsus-ilmiy) obyektga maqsadli tadqiqot mahsuli garovi sifatida namoyon bo‘lishidadir. Empirik bilimlar obyektga bog‘langan bo‘lib shuning uchun umumiy tavsifga ega bo‘lmaydi. Ularni qo‘llash mazkur tadqiqot vazifalari bilan cheklanadi [2].

https://buxdu.uz

Metodologiya sohasi va maxsus-ilmiy sohani bir-biridan farqlash zarur: metodologik tahlil obyekti va maxsus-ilmiy obyekt tahlili, metodologik muammolar va maxsus-ilmiy muammolar, metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotlar. Metodologik faoliyat sohasida maxsus-ilmiy tadqiqotlar ta’minotini metodologik tadqiqotnikidan farqlash zarur.

Axborotlar globallashuvi sharoitida fanning turli ma’lumotlar bilan boyib borishi, axborotlarni tahlil va talqin qilishga erkinlikning yuqori darajada berilishi boshqa fanlar singari pedagogika faniga turli nuqtai nazardan, rakursdan qarash tuyg‘usini qaror toptirmoqda. Hatto so‘nggi yillarda mazkur fanga uning tabiatiga mos kelmaydigan tushuncha, yondashuvlarni zo‘rma-zo‘raki singdirishga urinishlar ham ko‘zga tashlanadi. Pedagogika fanining fundamental xususiyatini saqlab qolishning asosiy yo‘li – uning metodologiyasini aniqlashtirish va to‘g‘ri tushuntirib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yuqoridagi tahlillardan ma’lum bo‘ladiki, pedagogikada “metodologiya” atamasini tavsiflashga doir olimlarning turli nuqtai nazarlari mavjud. Masalan, V.I.Zagvyazinskiyning fikricha, “metodologiya pedagogik bilimlar va ularni qo‘lga kiritish jarayonlari haqidagi ta’limotdir”. U o‘zida:

1) pedagogik bilimlar tuzilmasi va funksiyalari haqidagi ta’limotni;

2) metodologik mohiyatga ega original, tayanch, fundamentlar, falsafiy, umumilmiy va pedagogik qoidalarni (nazariya, konsepsiya, farazlar);

3) pedagogik bilish metodlari haqidagi ta’limotni (tor ma’noda) ifoda etadi [3].

A.M.Novikovning fikricha, “pedagogika metodologiyasi nafaqat pedagogika nazariyasining umumiy tamoyillari, yondashuvlari va metodlarini, balki mazmunni takomillashtirish va yangilashga doir amaliy takliflarni ko‘proq o‘zida aks ettiradi. Ya’ni, ta’limiy faoliyat metodologiyasiga aylandi va eng avvalo, ta’lim tizimlarining o‘zini rivojlantirish, yangilash, nostandart vaziyatlarda pedagoglar uchun mo‘ljalni olish bilan bog‘liq amaliy jihat ustuvorlik kasb etmoqda” [4]. Olimlarning masalaga bunday tarzda yondashuvi pedagogning innovatsion salohiyatini uzluksiz rivojlantirish jarayonlarini metodologik asoslash uchun alohida muhimlik kasb etadi.

E.V.Ushakovning fikricha, “yondashuv” kategoriyasi yaxshi ishlanmagan bo‘lib, u metodologik tushunchalardan biri sifatida “metod”, “dastur”, “algoritm” kabi atamalar bilan bir qatorda ilmiy tadqiqotlarda foydalaniladi. Mazkur sanab o‘tilgan kategoriyalar ular yordamida yangi bilimlar qo‘lga kiritiladigan nazariy yoki empirik chora-tadbirlarni bayon etish usullariga taalluqlidir. Biroq Ye.V.Ushakov [5] quyidagi jihatlarni hisobga olish orqali “yondashuv” va “metod” tushunchalarini farqlashni taklif etadi:

1) yondashuv – nisbatan kamroq shakllangan metodologik holat, qachonki muammoni aniq bir metodlar yordamida hal qilish imkoni bo‘lmasa, uni yechish uchun olim alohida yondashuvga murojaat qiladi;

2) yondashuv – nisbatan kamroq rasmiylashgan metodologik jihat, u muammoning muqobil yechimlarini talab etadi;

3) yondashuv – o‘zida metodlar majmui, shuningdek, nazariy asoslar, tushunchalar, tamoyillarni birlashtiruvchi nisbatan yirikroq metodologik holat.

Olimlar orasida “metodologik yondashuv” tushunchasini tadqiqotchining metodologik pozitsiyasi sifatida talqin qilinadi. Pedagogikada ilmiy ishlanmalar mualliflari turli metodologik yondashuvlardan foydalanishadi. Ana shu bilan bog‘liqlikda pedagogning innovatsion salohiyatini uzluksiz rivojlantirish uchun metodologik yondashuvlarni tanlash zaruriyati yuzaga keladi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, innovatsion salohiyat reallashgan (o‘tmish), reallashayotgan (hozirgi) va reallashmagan (kelajak) ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Ana shu jihat bilan bog‘liqlikda metodologik yondashuvlarni tanlash ham salohiyatning ko‘rib chiqilayotgan vaqt bilan bog‘liqlikda tahlil qilishga muvofiq bo‘lishi kerak.

Dastlab kelgusidagi innovatsion salohiyatni rivojlantirish bilan bog‘liqlikda metodologik yondashuvlarni aniqlashtirib olish lozim. Chunki salohiyatning bu ko‘rinishi rivojlanish strategiyasi, istiqbolni belgilash demakdir. Mazkur maqsadga erishish uchun umummetodologik, ya’ni tizimli va sinergetik yondashuvlar ko‘proq mos keladi.

Muhokama. Reallashadigan (hozir) salohiyat tavsifi uni amalga oshirish imkoniyatini yaratuvchi qadriyatli yo‘nalganlik, shaxsiy muvaffaqiyatga erishish va muhitni talab etuvchi faoliyatga yo‘naltirilgan asosni tashkil etadi. Bunday holatda faoliyatli, aksiologik, akmeologik va muhitga yo‘naltirilgan kabi metodologik yondashuvlarning zaruriyatini taqozo etadi.

Yuqorida qayd etib o‘tilgan bo‘lajak o‘qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirishga doir yondashuvlarning har biriga alohida to‘xtalib o‘tamiz.

Tizimli yondashuv. Ilmiy adabiyotlarda “tizim” tushunchasiga ko‘plab ta’riflar berilgan bo‘lib, ular orasida T.I.Shamova, T.M.Davidenko, R.Axliddinov, S.Turg‘unov, N.Muslimov, Sh.Zufarovlar tomonidan

https://buxdu.uz

mazkur tushunchaga berilgan izohlar zamonaviy metodologik yondashuvlarni o‘zida aks ettirganligi bilan tavsiflanadi.

Tizim – nafaqat o‘ziga xos xususiyatga ega tarkibiy qismlar, balki yangi integrativ sifatlari bilan shartlangan o‘zaro harakatdagi obyektlar yig‘indisi. Tizim o‘zida quyidagi belgilarni aks ettiradi: tuzilmaning, ya’ni elementlar orasida aniq aloqa va munosabatlarning mavjudligi; integrativ sifatning mavjudligi (tizimlilik); maqsadga yo‘nalganlik; kommunikativ xususiyatlarning mavjudligi.

T.I.Shamovaning ta’kidlashicha, tizim – bu har birining alohidaligini inkor etuvchi, yangi integrativ sifatga ega o‘zaro aloqador elementlarning maqsadga qaratilgan yaxlitligi; tashqi muhit bilan bog‘langan yaxlitlik.

N.A.Muslimovning fikricha, tizim (yunoncha systema – yaxlit, qismlardan tarkib topgan, biriktirilgan) muayyan yaxlitlik, birlikni hosil qiluvchi, o‘zaro ta’sirlashuv va bog‘liqlikda bo‘lgan ko‘plab elementlarni anglatadi. Tizim – tartibli ravishda joylashgan va o‘zaro bog‘liqlikda bo‘lgan qismlar birligini ifodalovchi yaxlitlikdir. “Tizim” bu muayyan tartibga keltirilgan elementlar to‘plami bo‘lib, ular o‘zaro bog‘liq holatda, muayyan yaxlit birlikni hosil qiladi.

“Tizim” tushunchasiga berilgan ta’riflardan kelib chiqqan holda, “tizimlilik” tushunchasini jarayonlar va borliqdagi hodisalarning tizim hosil qila olishi, tizimning mavjudligi, moddiy dunyoning hamda uni bilish shakllarining tizimli qurilishga egaligi kabi holatlarni aks ettira olishi to‘g‘risidagi xulosaga kelish mumkin.

Tizimli yondashuv – ilmiy bilish hamda ijtimoiy amaliyot metodologiyasining yo‘nalishi bo‘lib, uning asosida obyektlarni tizim sifatida qabul qilinishi yotadi. Bunda uning aloqalari va vositalarining mazmun va mohiyatiga ko‘ra obyektni bir butun, yaxlit holda tasavvur qilish talab etiladi. Tadqiqot obyektini o‘rganishda alohida xususiyatlarga ega bo‘lgan bir necha qismlarga ajratib, ular o‘rtasida o‘zaro aloqador va o‘zaro bog‘liqlik xususiyatlari aniqlanadi, chunki har bir qism yaxlit tizimning o‘zgarishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi [6].

Bo‘lajak o‘qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirishga tizimli yondashuv aniq va ishonarli ma’lumotlar olish uchun xilma-xil ilmiy metodlarni qo‘llash, kerakli yo‘nalishda faoliyatni tashkil etish, loyihalashning original metodlaridan foydalanish va tadqiqot doirasida o‘rganilayotgan hodisani uzluksiz rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari tizimli yondashuv rivojlanish maqsad va vazifalarini aniqlashtirish, mazkur yo‘nalishdagi ish mazmunini tanlash, rivojlanish vositalari va shart-sharoitlarini ajratib olish, shuningdek, innovatsion salohiyat tuzilmasini aniqlashtirishga yordam beradi.

Sinergetik yondashuv. Sinergetika mustaqil fan sifatida XX asrning 70-yillari o‘rtalarida paydo bo‘lgan. U murakkab tizimlarning tartibsiz holatdan tartiblangan holatga o‘tish jarayonlarini o‘rganadi va ushbu tizim elementlari o‘rtasidagi shunday bog‘lanishlarni ochib beradi, bunga ko‘ra ularning tizimdagi umumiy ta’siri o‘z ta’sirida tizimning harakat funksiyalarining oddiy yig‘indisidan oshadi. Elementlar alohida olinadi. Hozirgi vaqtda sinergetika ijtimoiy fanlarga, xususan, pedagogikaga tobora ko‘proq tarqalmoqda. Sinergetika dunyoga qarashning biroz boshqacha usulini taklif qiladi. Sinergetik tafakkurning qadriyati shundaki, u dunyoqarashning yaxlitligini, dunyoni har tomonlama idrok etishni ta’minlaydi.

Pedagogikada sinergetika metodologik yondashuvlardan biridir, chunki yaxlit pedagogik jarayonda maqsadli o‘zaro ta’sir doirasida sinergetikaning ta’siri kuzatiladi.

“Sinergetika” atamasini fanga German Xaken kiritgan va uni murakkab tarzda bir-biri bilan o‘zaro ta’sirga kirishuvchi ko‘p miqdordagi qismlar, komponentlar va ichki elementlardan tarkib topuvchi tizimlarni o‘rganuvchi fan sifatida belgilagan.

Dunyo hamjamiyatida prefigurativ madaniyatdan hosil bo‘luvchi fenomenlar: kelajakning (hatto yaqin kelajakning) noaniqligi, bugunning beqarorligi, informatsion xaos borgan sari ko‘proq anglanilib bormoqda. Ushbu sharoitlarda innovatsion jarayonlar maqsadga yo‘naltirilgan boshqaruvga bo‘ysunishi mumkin emas. Innovatsion salohiyatni diagnostika qilish, uning natijalarini o‘lchash murakkabligi tasodif emas: ular doimo haqiqiy pedagogik vaziyatdan vaqt bo‘yicha kechikib yuradi va noaniqdir. Uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida tashqi muhit ta’sirida shaxsning qaysi motivatsion – qadriyatli tizimlari o‘zgarishga uchrayotganligini, pedagogning ijodiy izlanishlari, psixologik to‘siqlarni yengishi, innovatsion tajribani egallashi natijalari qanday bo‘layotganligini aniqlashi oson emas.

Sinergetik yondashuv innovatsion salohiyatni rivojlantirish jarayonini nochiziq tushunish, innovatsion jarayonlar ochiqligini, ahamiyat hosil qiluvchi tasodiflarni (fluktuatsiyalarni) tan olish shartini qo‘yadi. Innovatsion salohiyatni rivojlantirishga sinergetik yondashuvning o‘ziga xos xususiyati – o‘qituvchining yangiliklarni o‘zlashtirishining bir qancha yo‘llari imkoniyatlarini tan olish va sakrashlar yuz beruvchi keskin, beqaror vaziyatlardan kelib chiqishdir.

Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini uzluksiz rivojlantirishga sinergetik yondashuv mazkur jarayonni yaxlitlik, ochiqlik va kreativlik tamoyillari asosida loyihalashga imkon beradi.

https://buxdu.uz

Faoliyatli yondashuv. Ma’lumki, faoliyat inson rivojining bosh sharti bo‘lib, u ta’lim oluvchilarning rivojlanishi va pedagog professionalizmini oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonlarni tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

“Faoliyat orqali o‘rganish” Konsepsiyasi J.Dyuiga tegishli bo‘lib, uning asosiy qoidalariga ta’lim oluvchilarning qiziqishlarini hisobga olish, fikrlash va harakat orqali o‘qitish, qiyinchiliklarni yengib o‘tish orqali va hamkorlikda qo‘lga kiritilgan bilish va o‘rganish kabilarni kiritish mumkin.

Kattalar ta’limiga nisbatan qo‘llanilganda faoliyatli yondashuvda hamkorlik-sheriklikka asoslangan faoliyat sifatida o‘qitishni tan olishga asoslangan. Bunda shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha faol mustaqil – o‘quv faoliyati yetakchi rol o‘ynaydi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvning mohiyati “barcha pedagogik chora-tadbirlar faoliyatni jadal, doimiy murakkablashtirish asosida tashkil etish yoki faqat shaxsiy faoliyat orqali inson fan va madaniyat, olamni bilish va qayta anglashni o‘zlashtiradi, shaxsiy sifatlarni shakllantiradi va takomillashtiradi” kabi yo‘nalishlardan iborat.

Shuni alohida qayd etib o‘tish lozimki, faoliyat mazmuni shaxsning qadriyatli yo‘nalganligini ta’minlaydi. Bu faoliyatli yondashuvda katta yoshli ta’lim oluvchilar “ta’lim jarayonining faol sub’yekti, shaxsiy faoliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirishga qobiliyatli” ekanligi bilan bog‘liq.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning innovasion salohiyatini rivojlantirishga faoliyatli yondashuv quyidagi imkoniyatlarni taqdim yetadi:

1) uzluksiz kasbiy rivojlanish yoki mustaqil ta’lim tizimi uni modernizasilashning motivlari, maqsadi, vosita va usullariga ega o‘qituvchining mustaqil faoliyati sifatida qaraladi;

2) o‘qituvchi faoliyat sub’yekti sifatida uzluksiz kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi shaxs sifatida talqin qilinadi;

3) faol o‘qish va o‘rganishni o‘qituvchining dolzarb kasbiy vazifalari bilan integratsiyalash.

Faoliyatli yondashuv quyidagilarga erishishni ta’minlaydi:

- o‘qituvchilarni faollik, mustaqillikni namoyon etish imkoniyatini beradigan faol ijodiy faoliyatga jalb etish;
- jamoada ishlash ko‘nikmalarini takomillashtirish;
- o‘zining o‘quv va bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish;
- ijtimoiylashuv va kasbiy o‘z o‘rnini belgilash.

Aksiologik yondashuv pedagogikada ko‘pincha “qadriyatli”, “qadriyatli yo‘naltirilgan” tarzda qo‘llaniladi. V.A.Slastyenin, Ye.N.Shiyanov, B.Xodjaev, Z.Taylanova kabi ko‘plab olimlar qadriyatli yo‘nalganlikning shaxs rivojidagi o‘rni va ahamiyatini yoritib berishgan.

Natijalar. Aksiologik yondashuv qadriyatlar, ijtimoiy, madaniy omillar va shaxsni birlashtiradigan mexanizm. Pedagogikaga tatbiqan yetuk pedagog olim I.F.Isaev qadriyatlar tasnifini ishlab chiqqan. Ana shu tasnifga asoslanib, maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishga doir quyidagi qadriyatlar tasnifini keltirib o‘tish mumkin:

- maqsadli qadriyatlar (innovatsion pedagogik faoliyatning mohiyati);
- vositali qadriyatlar (innovatsion pedagogik faoliyatni amalga oshirish usul va vositalarining ahamiyati);
- munosabat qadriyatlari (innovatsion pedagogik faoliyatning asosiy mexanizmi sifatida munosabatning ahamiyati va mohiyati);
- bilimga doir qadriyatlar (o‘qituvchining innovatsion faoliyatida psixologik-pedagogik bilimlarning roli);
- sifat qadriyatlari (innovatsion pedagogik faoliyati sifatini oshirishda shaxsiy sifatlarning ahamiyati).

Aksiologik yondashuv motivatsion-qadriyatli sohani o‘qituvchi innovatsion salohiyatining tarkibiy qismini aks ettiruvchi shaxsiy-kasbiy sifatlarni uzluksiz rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida qarashga imkon beradi.

Aksiologik yondashuvning asosini o‘qitish yoki mustaqil ta’lim jarayonida qadriyatga aylanadigan tizim hosil qiluvchi elementlardan iborat o‘zaro aloqador, o‘zaro bir-biriga bog‘liq va o‘zaro harakatdagi olam haqidagi ta’limot tashkil qiladi.

Aksiologik yondashuv inson hayotidagi qadriyatlar pedagogik jarayonda qabul qilish va amalga oshirishni ta’minlaydi. Ta’lim mazmuniga olamga qadriyatli munosabat tajribasini kiritish vazifasini qo‘yadi.

Akmeologik yondashuv professionalizmning yuqoriroq darajasini o‘rganish, yuksak darajada o‘z-o‘zini namoyon etish va kasbiy o‘z o‘rnini belgilash, kasbiy, shu jumladan, innovatsion salohiyatni rivojlantirish, shuningdek, bunday imkoniyat uchun sharoit yaratish, o‘qituvchining kasbiy standartini ishlab chiqish va asoslash, pedagogik faoliyatning innovatsionlashuviga doir pedagogik pozitsiya va talablarni modellashtirish masalalarini ko‘rib chiqadi.

https://buxdu.uz

Akmeologik yondashuv asosida mutaxassisning kasbiy o‘sish imkoniyatlari va shart-sharoitlari ko‘plab olimlar (G.Ernazarova, B.Ma’murov, B.Ananev, A.Bodalev, A.Derkach va boshqalar) tomonidan ko‘plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Mazkur yo‘nalishda ayni paytda ham ilmiy izlanishlar davom ettirilmoqda. Masalan, T.A.Polozova akmeologik yondashuv yordamida ham shaxs, ham pedagogik faoliyat sub’yekti sifatida oliy ta’lim professor-o‘qituvchisining turli funksiyalaridagi o‘zgarishlarni o‘rgangan. U oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari innovatsion salohiyatining quyidagi asosiy komponentlarini ajratib ko‘rsatgan: “innovatsion xulq-atvor, fikrlash va rivojlanishdagi faollik; professor-o‘qituvchining kasbiy o‘z-o‘zini takomillashtirishi (innovatsion mahorat darajasiga ko‘tarilish, kasbiy akmega erishish); innovatsion o‘z-o‘zini rivojlantirish va professor-o‘qituvchining mustaqil ta’limi, takrorlanmas individuallik va innovatsionlikni yuzaga chiqarish”.

Akmeologik yondashuv nuqtayi nazaridan innovatsion salohiyatni rivojlantirish uchun ta’lim tashkilotidagi innovatsion muhitning mohiyati va roli M.I.Plutina tomonidan tadqiq etilgan. Uning fikricha, akmeologik yondashuv asosiga qurilgan ta’limiy muhit bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy-kasbiy rivojlanish jarayonini optimallashtirish imkoniyatini ta’minlaydi; global ta’limiy muhitda o‘qituvchini integratsiyalash jarayonini faollashtirishga imkon beradi; bo‘lajak o‘qituvchilarning bosqichma-bosqich rivojlanish mexanizmini asoslab beradi.

Umuman olganda, akmeologik yondashuv insonning shaxsiy-kasbiy o‘sishida “akmeologik salohiyat”ni rivojlanishida alohida rol o‘ynaydi. Tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, o‘z-o‘zini takomillashtirishga motivatsiyaning mavjudligi, o‘zining kasbiy faoliyatida yuksaklikka erishishga intilish o‘qituvchining pedagogik faoliyatidagi kuchsiz tomonlarining o‘rnini to‘ldirib, uni o‘z ishining ustasiga aylantirishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, akmeologik yondashuv umuman salohiyat, shu jumladan, innovatsion salohiyatga egalikni yuqori darajada namoyon bo‘lishi nuqtai nazaridan o‘qituvchining kasbiy faoliyat funksiyalarini bajarish jarayonlarini baholashga imkon beradi.

Insonning barqaror va uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydigan pedagogik faoliyat imkoniyatlarini o‘rganish uchun muhitli yondashuvni qo‘llash S.T.Turg‘unov, Yu.S.Manuylov va V.A.Yasvinlar tomonidan taklif qilingan. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonlarining barcha sub’yektlariga ta’sir ko‘rsatishning ishonchli strategiya va modellari bilan bog‘liq ta’lim tashkilotidagi muhit, uning elementlarini tahlil qilish va baholash imkonini beradi.

N.V.Xodyakova muhitli yondashuvning quyidagi afzalliklarini ajratib ko‘rsatgan: ichki va tashqi omillarni hisobga olish imkonini beradigan ta’limiy muhitni loyihalashda pedagogik jarayon barcha sub’yektlarining ishtirok etish huquqi; sub’yektiv faollikning namoyon bo‘lishi.

O‘z navbatida, S.A.Ivashenko va I.V.Ignatkovich muhitli yondashuvning quyidagi xususiyatlarini aniqlashtirgan;

- muhitli yondashuv kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash va takomillashtirishning moslashuvchan innovatsion muhitini yaratish imkonini beradi;
- o‘qituvchining innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayonlarini bevosita boshqaradi;
- ta’limiy muhit tashxis, loyihalash va natijalarni qo‘lga kiritish vositasiga aylanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, yangiliklar kiritish sohasidagi qadriyatli yo‘nalganlikning mavjudligi, shuningdek, pedagogik mahorat cho‘qqisiga intilish bilan bog‘liq o‘qituvchining faol innovatsion faoliyati sharoitida uning mavjud innovatsion salohiyatini amalga oshirish imkonini beradi.

Shaxsiy yondashuv inson hayotiy faoliyatini aniqlab beruvchi, natijada barcha pedagogik ta’sirlarning “uyg‘unlashgan tizimi” yuzaga keladigan individ ichki olamining noyobligini olg‘a suradi. Mazkur yondashuv N.M.Egamberdieva, N.A.Alekseev, Ye.V.Bondarevskaya va S.V.Kulnevich va ko‘plab olimlar tomonidan fundamental tadqiq etilgan.

Shaxsiy yondashuv individni barcha tashqi ta’sirlarni bartaraf etuvchi ichki sharoitlarning integrativ aloqasi sifatida tushunishni taqozo etadi. Ana shu jihat bilan bog‘liqlikda shaxsiy yondashuv pedagogik faoliyat sub’yektlarining o‘z-o‘zini namoyon etish va o‘z-o‘zini rivojlantirish nuqta nazaridan ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishni talab etadi. U kerakli yo‘nalishda shaxsning jadal rivojlanishi (bizning holatda innovatsion salohiyatning) uchun sharoit yaratish zarurligi bilan bog‘liq. I.S.Yakimanskayaning fikrlariga qo‘shilgan holda dastlabki bosqichda sub’yektiv tajriba zarur vaziyatda namoyon bo‘ladi, keyin faoliyat maqsadi va mazmuni bilan uyg‘unlashadi.

Shaxsiy yondashuvni amalga oshirish quyidagi talablarni nazarda tutadi:

- o‘zining va o‘quvchilarining individual xususiyatlari va shaxsiy fazilatlarini yaxshi bilish;

https://buxdu.uz

- shaxsiy fazilatlarning rivojlanishini tashxislash va monitoringini tashkil etish qobiliyati (munosabat, motivlar, qiymat yo‘nalishlari, fikrlash turi, o‘ziga bo‘lgan munosabat, atrofdagi odamlar va turli xil faoliyat turlari va boshqalar);

- o‘quvchilarni shaxsning progressiv rivojlanishiga hissa qo‘shadigan maxsus tashkil etilgan faoliyatga jalb qilish;

- talab qilinadigan kasbiy va pedagogik natijalarni cheklash sabablarini aniqlash va yo‘q qilish, o‘qitish va tarbiyalashning taktik usullarini qo‘llashda moslashuvchanlik;

- ta‘lim usullarini shaxsning o‘zini o‘zi tarbiyalashi bilan mohirona uyg‘unligi;

- o‘z ishlarida mustaqillik va tashabbusni rivojlantirish va o‘quvchilarda faoliyatning ushbu xususiyatlarini rag‘batlantirish.

Antropologik yondashuv pedagogik hodisalar haqidagi bilimlarni inson tabiati haqidagi bilimlar bilan o‘zaro bog‘lashni taqozo etadi. Ushbu yondashuvning asosi pedagogik jarayonda shaxsning jismoniy, aqliy va ma’naviy xususiyatlarini hisobga olish zarurati hisoblanadi. Shu munosabat bilan G.M.Kodjaspirova antropologik yondashuvning maqsadi inson ongini insoniylashtirish deb hisoblaydi. B.M.Bim-Bad ham faoliyatni “insonparvarlashtirish” zarurligi haqida alohida qayd etib o‘tgan.

Antropologik yondashuv o‘qituvchining innovatsion salohiyatini inson moslashuvchanligining o‘ziga xos xususiyatlarini shakllantiradigan, uning o‘z-o‘zini anglashi va o‘z-o‘zini rivojlanishini hayotning strategik omili sifatida ta’minlaydigan ijtimoiy antropologik fazilatlar to‘plami sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Bundan tashqari, ushbu fazilatlar shaxsning innovatsion faoliyatga jalb qilishini ta’minlaydi. Bularning barchasi o‘qituvchining innovatsion xatti-harakatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

V.E. Klochko va E.V. Galajinskiy shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi yaxlit tizim deb hisoblaydi, bu o‘qituvchining innovatsion salohiyatini uzluksiz rivojlantirishning muhim shartidir. Tadqiqotchilarning fikricha: “Innovatsion xulq-atvor muammosi shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, o‘z-o‘zini anglash insonning o‘zi va uni o‘rganishga harakat qilayotganlar uchun o‘z-o‘zini rivojlantirish paydo bo‘ladigan shakl sifatida namoyon bo‘ladi”.

Madaniy yondashuv o‘qituvchining madaniyat bilan tabiiy va uzviy aloqadorligi bilan bog‘liq. Axir, aynan “ta’lim madaniyatni o‘zlashtirish vositasidir, uni o‘zlashtirgan odam tashqi o‘zgarishlarga osonroq moslashadi, ba’zi hollarda ularga qarshi tura oladi va jahon sivilizatsiyasi salohiyatini oshiradi. Aytishimiz mumkinki, inson madaniyat elementlarining yaratuvchisiga aylanadi, chunki u bizning hayotimizga g‘ayrioddiy, nostandart, yangi narsalarni olib keladi.

Ehtimol, shuning uchun E.V.Bondarevskaya va S.V.Kulnevich madaniyatning rivojlanishini jamiyat qadriyatlari tizimi sifatida talqin qilishgan, bu esa quyidagilarga yordam beradi:

- insonning har tomonlama rivojlanishi;

- uni ijodiy shaxs sifatida shakllantirish.

G.M.Kodjaspirova madaniy yondashuvni ijtimoiy-madaniy tajribaning takroran namoyon bo‘lishi sifatida ko‘rib chiqishni taklif qiladi, shuning ushun o‘qituvchilardan tarixiy nuqtayi nazardan umuminsoniy qadriyatlarni tahlil qilish va tushunish asosida ta’lim mazmunini tanlash talabini ilgari suradi. Madaniy yondashuv “madaniyatli shaxs”ni shakllantirish zarurati va imkoniyatini keng tadqiq etadi.

Xulosa. Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishga doir mazkur yondashuvlar tizimi mazkur pedagogik voqelikning namoyon bo‘lishidagi kuchli va zaif tomonlarini amalga oshirilgan, amalga oshirilayotgan va hali amalga oshirilmaganlik nuqtayi nazaridan o‘rganish va tushunish ushun asos yaratadi. Shuningdek, innovatsion faoliyatga zarur tuzatishlar kiritish shakl, metod va vositalarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Ranjit Kumar. Research methodology a step-by-step guide for beginners. – Sage, New Delhi, 2011.
2. Розин В.М. Виды научных работ и критерии их оценки /В.М. Розин. – Высшее образование сегодня. – 2003. – № 2. – С. 18–22.
3. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактических исследований /В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1992. – 160 с.
4. Новиков А.М. Структура педагогической деятельности. Является ли деятельность педагога управленческой и почему? / А.М. Новиков //Инновационные проекты и программы в образовании. – 2010. – № 4. – С. 3–8.
5. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: Iqtisod dunyosi, 2018. – 170 b.
6. Турғунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасалари бошқарув фаолиятининг назарий асослари: педагогика фанлари доктори. ...дисс. – Т., 2007. – 362 б.

https://buxdu.uz

KASBIY TA’LIM TIZIMIDA MALAKAVIY AMALIYOTLAR BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Baqoyev Olim Otayevich,
Professional ta’limni rivojlantirish instituti mustaqil izlanuvchisi

Mazkur maqolada kasbiy ta’lim tashkilotlarida bo‘lajak mutaxassislarning malakaviy amaliyotini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Unda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda malakviy amaliyotning o‘rni va rolini oshirishda turli bosqichlar keltirilgan. Shu bilan birga, maqalada qo‘llanilgan metodikalar umumlashtirilgan va ularning xususiyatlari va qo‘llanilishi haqida batafsil ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *amaliyot, innovatsiya, kasbiy ta’lim, kompetensiya, kasbiy kompetensiya, malakaviy amaliyot, nazariya, innovatsion muhit, hamkorlik, ijtimoiy hamkorlik.*

КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ ПРАКТИКИ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В данной статье раскрываются особенности организации квалификационной практики будущих специалистов в организациях профессионального образования. В ней представлены различные этапы повышения роли и значения квалификационной практики в формировании профессиональной компетенции будущих специалистов. Кроме того, в статье обобщены использованные методики и представлена подробная информация об их особенностях и применении.

Ключевые слова: *практика, инновация, профессиональное образование, компетенция, профессиональная компетенция, квалификационная практика, теория, инновационная среда, сотрудничество, социальное партнерство.*

QUALIFICATION PRACTICE IN THE PROFESSIONAL EDUCATION SYSTEM AS A FACTOR IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

This article elucidates the distinctive features of organizing qualification internships for future specialists in vocational education institutions. It presents various stages of enhancing the role and significance of qualification internships in developing the professional competence of future specialists. Additionally, the article synthesizes the methodologies employed and provides detailed information about their characteristics and applications.

Keywords: *internship, innovation, vocational education, competence, professional competence, qualification internship, theory, innovative environment, cooperation, social partnership.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida kasbiy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan chuqur islohotlar, birinchi navbatda, o‘quvchilarning kasbiy ta’lim tashkilotida egallagan bilim, ko‘nikma va malaka hamda kompetensiyaga asoslangan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan va bo‘lajak bitiruvchilarni tayyorlashda ixtisoslik xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun asos bo‘lishi kerak.

Keyingi yillarda ishlab chiqarishni boshqarish va tashkil etishning zamonaviy usullari, axborot texnologiyalari va avtomatlashtirish tizimlarining joriy etilishi bo‘lajak mutaxassislardan kasbiy faoliyatga yuqori darajada tayyor bo‘lishni taqozo etmoqda**.**

Shu mnosabat bilan kasbiy ta’lim sohasida institutsional yaxlitlikni ta’minlash va boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish, xalqaro ta’lim dasturlarini joriy etish hamda ichki va tashqi mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh o‘rta bo‘g‘in kadrlari tayyorlash tizimini isloh qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenining 2024- yil 16- oktabrdagi “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-158-son farmonini qabul qilinishi ayni muddao bo‘ldi. Chunki farmonda, kasbiy ta’lim tashkilotlari bitiruvchilariga davlat namunasidagi hujjatlarni berishning yagona tartibi joriy etiladi. Bunda kasbiy ta’lim dasturlarini

https://buxdu.uz

o‘zlashtirgan shaxslarga — diplomlar, qisqa muddatli kurslar bitiruvchilariga — o‘qigan moduliga qarab tegishincha kompetensiyani (malakani) egallaganlik to‘g‘risidagi sertifikatlar beriladi deb belgilandi [1].

Bu kasbiy ta’limining bo‘lajak bitiruvchisiga “o‘z mehnati natijalari uchun kasbiy mas’uliyat hissiga ega bo‘lish; vaziyatlarni tahlil qilish va yechimlarni tanlashni talab qiladigan topshiriqlarni hal qilishga tayyorgarlik; kasbiy faoliyat sohasida mustaqil ravishda qo‘shimcha bilim olishga tayyorgarlik; yuqori faollik, mustaqillik, kasbiy madaniyatlar” kabi fazilatlar bo‘lishini va bu fazilatlar bugungi kunda kasbiy ta’limi tashkilotlari bitiruvchilarining kasbiy kompetensiyasi mezonlari bo‘lib, jamiyat ijtimoiy buyurtmasining bir qismi hisoblanadi.

Bo‘lajak mutaxassislarning nazariy tayyorgarligi va ish beruvchining haqiqiy kasbiy muammolarni hal qilishga tayyorlik darajasiga qo‘yadigan talablari o‘rtasida jiddiy tafovut mavjud. Shuning uchun kasbiy ta’limining bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish uchun malakaviy amaliyotini oqilona tashkil etish uchun ishlab chiqarish korxonalari bilan o‘zaro munosabatlariga yo‘naltirish alohida ahamiyatga ega.

Bo‘lajak mutaxassislarning malakaviy amaliyotida kasbiy kompetensiyasini shakllantirish muvaffaqiyatini belgilaydigan pedagogik shartlarni aniqlashning dolzarbligi bir qator qarama-qarshiliklarning mavjudligi bilan bog‘liq:

-yuqori kasbiy malakaga ega bo‘lgan texnik xodimlarga zamonaviy ishlab chiqarishning shoshilinch ehtiyoji va ularning tipik va nostandart amaliy kasbiy vazifalarni hal qilish o‘rtasidagi tayyorlik darajasi yetarli emasligi;

- innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan va talabalar uchun malakaviy amaliyotini tashkil etish uchun asos yaratadigan zamonaviy ishlab chiqarish imkoniyatlari va bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash o‘rtasida malakaviy amaliyotining rolini yetarlicha baholamaganligi;

- kasbiy ta’limi tashkilotlari texnik mutaxassisliklari talabalarining yangilangan muhandislik texnologiyalarini o‘zlashtirish istagi va ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ixtisoslashtirilgan o‘quv-uslubiy ta’minotining o‘rtasida pedagogik ishlanmalarining orqada qolishi.

Ushbu qarama - qarshiliklarni hal qilish quyilgan muammoni shakllantirishga imkon berdi: ya’ni malakaviy amaliyotning tashkiliy va pedagogik shartlari bo‘lajak mutaxasslarning kasbiy kompetensiyasi eng muvaffaqiyatli shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunga kelib, fan ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida bo‘lajak mutaxasslarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning ilmiy muammosini hal qilish uchun zarur bo‘lgan yetarli bilim fondini to‘plagan. I.D.Belonovskiy, Y.F.Zeer, V.V.Kuznesovlarning asarlari kasbiy ta’limda kompetensiyani shakllantirishning turli jihatlariga bag‘ishlangan [2,3,4,]. Bo‘lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish shartlarini aniqlashda mavjud pedagogik yondashuvlarning tahlili korxonalarda talabalarning malakaviy amaliyot imkoniyatlaridan foydalanish masalalari yetarli darajada ishlab chiqilmagan degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

D.Kondrachukning ishlab chiqarish amaliyoti bo‘lajak texniklarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish omili sifatidagi tadqiqotida amaliy tajribani bevosita o‘quv dasturiga integratsiyalash zarurligi ta’kidlangan [5]. Ushbu integratsiya tufayli talabalar nazariy bilimlarini real sharoitlarda qo‘llashlari mumkin, bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini oshiradi.

Xuddi shunday, S.G.Korotkov va D.A.Krilovlar kasb-hunar ta’limi bo‘yicha bo‘lajak mutaxassislar uchun ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini ta’kidlab, akademik tayyorgarlik va bilimlarni amaliyotda qo‘llash o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun ushbu amaliyotlarni puxta o‘ylab ko‘rish kerakligini ta’kidlaydilar [6].

Ayniqsa, L.M.Kulikov va L.M.Kulikovalarning jismoniy tarbiya va sport sohasida bo‘lajak mutaxassislar kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi bo‘yicha olib borgan ishlari kontekstida dolzarb bo‘lib, kasbiy tayyorgarlikda metodologik jihatdan asosli yondashuv zarurligini ta’kidlaydilar [7].

Malakaviy amaliyotga bag‘ishlangan nashr etilgan ishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda ushbu muammoni hal etishda quyidagi uchta yo‘nalish belgilangan.

1. Integratsiya - nazariy mashg‘ulotlar asosida korxonalarda amaliyot o‘tash, ularni kelgusida ushbu korxonalarda ishga joylashtirish.

2.O‘quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida malakaviy amaliyot texnologiyalarini joriy etish.

3. Muloqot - real ishbilarmonlik bilan nazariy tayyorgarlik, o‘qitish va ishlab chiqarish amaliyotini tijoratlashtirish belgisi ostida amalga oshirish.

Ta’limga bunday yondashuv bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega, ya’ni: o‘quv jarayonini blok-modulli prinsip asosida tashkil etiladi, nazariy tayyorgarlikni baholash natijalariga ko‘ra o‘quvchi amaliyotiga ruxsat etiladi, amaliyotni tugatgandan so‘ng sertifikatlanadi (amaliyotni baholashda korxona

https://buxdu.uz

vakili, ish beruvchining ishtiroki zaruriy shartdir), bu jarayonda eng muhimi korxona, potensial iste’molchilar talab qiladigan bajarilgan aniq vazifalarni bajarishdir (masalan, dasturiy mahsulotlar, ma’lum bir mahsulot va boshqalar).

Ta’lim tashkilotlarida, xususan, kasbiy ta’lim sohasida amaliyotni tashkil etish va o‘tkazish bilan bog‘liq asosiy muammolar va to‘siqlarni tadqiq qilishda bir qator pedagogik va psixologik jihatlarni hisobga olish kerak. Kasbiy ko‘nikma va kompetensiyalarning rivojlanishini tushunish uchun hayotiy strategiyaga asoslangan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvdan foydalanish ta’lim amaliyotini shaxsning hayotiy maqsadlari va strategiyalariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Pedagogik jarayon kasb-hunar ta’limida amaliy mashg‘ulotlarning natijasi va samaradorligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Pedagogik strategiyalarni talabalarning psixologik va kasbiy ehtiyojlariga moslashtirish, portfolio kabi refleksiv va baholash vositalaridan foydalanish, nazariy ta’lim bilan uyg‘unlashgan amaliy tajribalarni integratsiyalash talabalarning kasbiy faoliyatiga puxta tayyorlanishini ta’minlovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Metodologiya. Yangi O‘zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish, huquqiy davlat qurish, insonning asosiy huquq va erkinliklarini tan olish, shaxsning ma’naviy va moddiy ehtiyojlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar kelajakdagi bo‘lajak mutaxassislarning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda mustaqil, mas’uliyatli harakatlarga tayyorligi muammosini dolzarblashtirmoqda. Jamiyat taraqqiyotidagi ushbu tendensiyalar kasbiy ta’lim maqsadlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Ulardan asosiylari: yosh mutaxassislarning dolzarb va istiqbolli kasbiy muammolarni hal qilishga tayyorligi; ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini va o‘z faoliyati natijalari uchun shaxsiy javobgarlikni anglash; doimiy takomillashtirish va kasbiy muvaffaqiyatga e’tibor qaratish zarurati, bu ularning umumiyligida "kasbiy kompetensiya" tushunchasining to‘yinganligini belgilaydi. Shunday qilib, ijtimoiy rivojlanishning hozirgi holati "kasbiy kompetesiya" kabi hodisani o‘rganish zarurligini dolzarblashtirdi.

Kasbiy ta’limida samarali malakaviy amaliyot metodikasi tuzilmasini ishlab chiqish ta’lim samaradorligini birgalikda oshiradigan asosiy bosqich va jarayonlarni qamrab oluvchi batafsil va tizimli yondashuvni talab qiladi. Tizimli metodika bo‘lajak mutaxassislar uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyani har tomonlama va izchil rivojlantirishni ta’minlashga qaratilgan.

Metodikaning birinchi bosqichi ehtiyojlarni baholashdir. Ushbu dastlabki bosqich ishlab chiqarishning o‘ziga xos talablari va talabalarning mavjud kasbiy kompetensiyalarini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, dasturiy ta’minotni ishlab chiqish kursi uchun bu mashinasozlik va bulutli hisoblashni rivojlantirish kabi dasturiy ta’minot injiniringidagi mavjud tendensiyalarni baholash va bo‘lajak mutaxassislarning ushbu sohalardagi dastlabki bilimlarini baholash bo‘lishi mumkin.

Muhokama. Ehtiyojlarni baholashdan so‘ng keyingi bosqich - o‘quv dasturini ishlab chiqish hisoblanadi. Bu bosqich aniqlangan kasbiy kompetensiyalarga mos keladigan nazariy ta’limni amaliy qo‘llash bilan birlashtirgan o‘quv dasturini ishlab chiqishga qaratilgan. Qayta tiklanadigan energiya muhandisligi kabi sohada o‘quv dasturi quyosh va shamol energiyasi texnologiyalari bo‘yicha modullarni o‘z ichiga olishi mumkin, ular talabalar kichik hajmdagi qayta tiklanadigan energiya tizimlarini loyihalash va sinovdan o‘tkazishda amaliy seminarlar bilan to‘ldirilishi mumkin.

Uchinchi bosqich - resurslarni taqsimlash va infratuzilmani rivojlantirishdir. Ushbu bosqichda amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish uchun mos keladigan asbob-uskunalar, materiallar va jihozlar kabi zarur resurslar mavjudligini ta’minlash kerak. Tikuvchilikka tayyorgarlik kabi fanlarda bu haqiqiy tikuvchi ta’lim ssenariylarini yaratish uchun zamonaviy tikuv mashinalari va dastgohlari bilan amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga olishi mumkin.

To‘rtinchi bosqich – “Tajribaviy ta’limni amalga oshirish” o‘rganishning amaliy jihatlarini amalga oshiradi. Ushbu bosqich amaliy mashg‘ulotlar, seminarlar va talabalarga nazariy bilimlarini qo‘llash imkonini beradigan real loyihalar bilan tavsiflanadi. Misol uchun, pazandalik san’ati dasturida talabalar restoran ochishlari mumkin, bu ularga ovqat tayyorlash, menyuni rejalashtirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha amaliy tajriba orttirish imkonini beradi.

Shundan so‘ng baholash va teskari aloqa bosqichi keladi. Talabalar faoliyatini va ta’lim metodlarining samaradorligini doimiy ravishda baholash amalga oshiriladi. Bu tengdoshlarni baholash, o‘qituvchilarning bahosi va amaliyot testlarini o‘z ichiga olishi mumkin. Masalan, avtomexanika kursida talabalarning avtomobillarni diagnostika qilish va ta’mirlash ko‘nikmalari amaliy imtihonlar va fikr-mulohazalar orqali muntazam ravishda baholanadi.

Natijalar. Oxirgi bosqich, doimiy takomillashtirish va moslashish, teskari aloqa va o‘zgaruvchan sanoat talablari asosida metodologiyani takomillashtirish va yangilashni o‘z ichiga oladi. Natijada, trening

https://buxdu.uz

dolzarb va samarali bo‘lib qoladi. Raqamli marketing kabi sohada bu yangi raqamli marketing vositalari va usullari mavjud bo‘lganda o‘quv dasturini muntazam ravishda yangilab turishni anglatishi mumkin.

Kasbiy ta’limda samarali kasbiy amaliyot metodikasi ehtiyojlarni baholash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, resurslarni taqsimlash, tajribaviy ta’limni amalga oshirish, baholash va qayta aloqa hamda doimiy takomillashtirish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Tizimli yondashuv ta’limning har tomonlama, dolzarb hamda talaba va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mos bo‘lishini ta’minlashni kafolatlaydi, bu talabalarni kelajakdagi kasbiy kompetensiyasini shakllantirish imkonini beradi.

Kasbiy ta’limi tashkilotlarida bo‘lajak mutaxassislar uchun malakaviy amaliyotni tashkil etish va o‘tkazish boy va amaliy o‘rganish tajribasini ta’minlash uchun turli pedagogik va moddiy-texnik elementlarni birlashtirgan nozik va ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kasbiy ta’limda samarali kasbiy amaliyot metodikasi ehtiyojlarni baholash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, resurslarni taqsimlash, tajribaviy ta’limni amalga oshirish, baholash va teskari aloqa va doimiy takomillashtirishni o‘z ichiga olgan bosqichlar bilan tavsiflanadi. Ushbu tizimli yondashuv talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun samarali tayyorlash, har tomonlama, dolzarb va sohaga tegishli ta’limni ta’minlaydi.

Kasbiy ta’lim sohasida malakaviy amaliyotning pedagogik strategiyasi interfaol metodikalarning gobelenini yaratadi, ularning har biri yaxlit va dinamik o‘rganish tajribasiga hissa qo‘shadi. Ushbu yondashuvning markazida muammoga yo‘naltirilgan metodika, ya’ni talabalarni analitik muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlashni talab qiladigan real hayot ssenariylariga singdiruvchi evristik texnika turadi. Bu metod kasbiy nozikliklarni chuqur tushunishga yordam beradi, chunki talabalar haqiqiy kasbiy muammolarni aks ettiruvchi murakkab, ko‘pincha noaniq vaziyatlarda harakat qilishadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-oktabrdagi PF-158-son “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. Белоновская И.Д. Формирование инженерной компетентности специалиста в условиях университетского комплекса / И.Д. Белоновская. - Оренбург:ИПК ОГУ, 2006. - 213 с.

3. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учебное пособие / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлов, Э.Э. Сыманюк. - М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. - 161 с.

4. Кузнецов, В.В. Введение в профессионально- педагогическую специальность / В.В. Кузнецов. - М.: Академия, 2007. - 122 с.

5. Кондрачук Н.Д. Производственная практика как фактор формирования профессиональной компетентности студентов – будущих техников: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Оренбург, 2008. 23 с.

6. Коротков С.Г., Крылов Д.А. Особенности организации производственной практики будущих бакалавров профессионального обучения // Вестн. Марийского гос. ун-та. 2015. № 1(16). С. 2630.

7. Куликов Л.М., Куликова Л.М. Технология формирования профессиональной компетентности будущего специалиста физической культуры и спорта в условиях производственной практики // Сиб. пед. журн. 2012. № 2. С. 136-141.

https://buxdu.uz

INTELLEKTNING O‘QUVCHI SHAXSIDA PSIXOLOGIK QIYOFASI TUZILISHINING AHAMIYATI

Baratov Nasriddin Karshibayevich,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika, psixologiya va musiqa yo‘nalishlarida
Masofaviy ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Ushbi maqolada, intellektning o‘quvchi shaxsida psixologik qiyofaning shakllanishidagi o‘rni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, psixokonsultasiya va psixologik trening dasturi ishlab chiqiladi. Intellektning o‘quvchi shaxsida psixologik qiyofasining shakllanishidagi ahamiyati bo‘yicha amaliyotchi psixologlar, ota-onalar va tarbiyachilarga mo‘ljallangan tavsiyalr ishlab chiqiladi. Shuningdek, maqolada o‘quvhci shaxsining ta’lim- tarbiyasini rivojlantirishda o‘qituvchining kasbiy mahorati tuzulishini tokomillashtirish bo‘yicha mutaxassislarga mo‘ljallangan uslubiy tavsiyalari psixologiya sohasini nazariy jihatdan boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *shaxs, individ, tushuncha, psixologiya, hissiyot, intellekt, intellektual, jismoniy, axloqiy vatanparvarlik, fuqarolik, tuyg‘u, bag‘rikenglik, ma’naviyat, faol, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiylashuv, xulq-atvor.*

ЗНАЧЕНИЕ СТРУКТУРЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗА ИНТЕЛЛЕКТА В ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКОВ

В данной статье в теоретическом и практическом аспектах анализируется роль интеллекта в формировании психологического облика личности учащегося, разрабатывается программа психоконсультирования и психологического тренинга. Разрабатываются рекомендации для практикующих психологов, родителей и воспитателей о значении интеллекта в формировании психологического облика личности учащегося. Также в статье представлены методические рекомендации, предназначенные для специалистов по совершенствованию структуры профессионального мастерства учителя в развитии образования и воспитания личности учащегося, которые служат теоретическому обогащению области психологии.

Ключевые слова: *личность, индивид, понятие, психология, эмоция, интеллект, интеллектуальный, физический, нравственный патриотизм, гражданственность, чувство, толерантность, духовность, активный, самостоятельно мыслящий, социализация, поведение.*

THE SIGNIFICANCE OF THE STRUCTURE OF THE PSYCHOLOGICAL IMAGE OF INTELLIGENCE IN THE PERSONALITY OF STUDENTS

This article theoretically and practically analyzes the role of intellect in shaping the psychological profile of a student's personality, and develops a program for psychological counseling and training. Recommendations are formulated for practicing psychologists, parents, and educators regarding the importance of intellect in forming the psychological profile of a student's personality. Additionally, the article provides methodological recommendations for specialists on improving the structure of teachers' professional skills in developing students' education and upbringing, which serves to theoretically enrich the field of psychology.

Keywords: *personality, individual, concept, psychology, emotion, intellect, intellectual, physical, moral patriotism, citizenship, feeling, tolerance, spirituality, active, independent thinker, socialization, behavior.*

Kirish. Intellekt muammosi qadim zamonlardan buyon mashhur olimlarning tadqiqot obyekti bo‘lib kelgan va hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Intellektni o‘rganishning ilk ilmiy asosini uni o‘lchash, tekshirish bo‘yicha yaratilgan testlar tashkil etadi. Ma’lumki, intellekt, tafakkurni aniqlash va o‘lchashning asosiy quroli psixologik testlar hisoblanadi. Ana shunday testlarning yaratilish tarixi bir necha asrlarga borib taqaladi. Shu narsa ma’lumki, eramizdan avvalgi qadimgi Vavilonda mirza va kotiblar tayyorlanadigan maktab bitiruvchilarida tadqiqotlar o‘tkazilgan. Yaxshi tayyorlangan mirza (kotib) o‘sha davrning eng e’tiborli, taniqli kishisi hisoblangan. Bu esa o‘sha davr bilimlarini egallash darajasi bilan belgilangan. Ular to‘rt arifmetik amalni bilishi, ko‘rish maydonining keng bo‘lishi, mavjud narsani taqsimlay

https://buxdu.uz

olishi, ashula aytish, biror musiqa asbobini chalish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim bo‘lardi. Bulardan tashqari ularning turli xil materiallar: metallar, o‘simliklar va shu kabilarni farqlay olish qobiliyatlari sinab ko‘rilgan.

Intellekt va intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud bo‘lib, birinchisi: Intellekt nasliy xususiyat, ya’ni avloddan avlodga o‘tuvchi tug‘ma xususiyat sifatida. Ikkinchisi, intellekt organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta’lim tarbiya ta’sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida.

Shaxs psixologik qiyofasining o‘ziga xosligiuning barcha psixik xususiyatlari haqida ma’lumot bera oladi. Shu sababli har bir psixolog va pedagog o‘z xizmat faoliyati davomida bevosita kishilarning yuqorida keltirilgan kabi xatti-harakatlarini kuzatib borishlari, o‘zlari uchun zarur bo‘lgan axborotni olishda yetarli psixologik bilimlarga ega bo‘lishlari kerak. Psixolog doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, kasbiy mahoratini oshirib borishi, kasbiy kuzatuvchanlik hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirib borishi lozim.

Mavzuning o‘rganilganligi. Intellekt muammosi qadim zamonlardan buyon mashhur olimlarning tadqiqot obyekti bo‘lib kelgan va hozirgi kunda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha intellekt, lotincha so‘zdan kelib chiqqan bo‘lib, u-odatda aql-idrok, anglash, tushunish, fahmlash, aqliy fikr yuritish kabi ma’nolarni anglatadi. Intellekt individning ma’lum darajada mustahkam, barqaror Intellekti tuzilishidan iboratdir. Intellekt va intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud bo‘lib, birinchisi: Intellekt nasliy xususiyat, ya’ni avloddan avlodga o‘tuvchi tug‘ma xususiyat sifatida. Ikkinchisi, intellekt organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta’lim tarbiya ta’sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida

Intellektni o‘rganishning ilk ilmiy asosini uni o‘lchash, tekshirish bo‘yicha yaratilgan testlar tashkil etadi. Ma’lumki, intellekt, tafakkurni aniqlash va o‘lchashning asosiy quroli psixologik testlar hisoblanadi. Ana shunday testlarning yaratilish tarixi bir necha asrlarga ega.

Intellekt aqliy tarbiya muammolarini mutafakkirlarimiz Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Abdulla Avloniy va boshqalarning fikrlarida aqliy taraqqiyot, aql, aql imkoniyatlari va Intellekt to‘g‘risidagi qarashlarlarida xam intellekt va uni tashkil etuvchi omillar turlicha talqin etilganligini ularning asarlarida ko‘rishimiz mumkin. Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko'pchiligi intellekt muammolarining qator qirralarini o'z ilmiy izlanishlarida o'rganganlar.

Shaxs individual psixologik xususiyatlari L.S.Vigotskiy, L.S.Rubinshteyn, B.M.Teplov, iste’dodning asosini tashkil etuvchi faollik va o‘z-o‘zini boshqarish B.F.Lomov, A.B.Brushlinskiy, N.S.Leytes, M.Xolodnaya, ta’lim va tarbiya ta’sirida o‘zgaradigan va rivojlanadigan aqliy faoliyatning individual uslubi V.S.Merlin, Y.A.Klimov N.I.Chuprikova, chet el psixologiyasida intellekt ko‘p faktorli murakkab psixologik tuzilma A.Bine, J.Piaje, Ch.Spirmen, Tyorstoun, Gilford, G.Ayzenk, R.B.Kettell, R.Sternberg sifatida tadqiq etilgan. Shuningdek, bu boradagi mahalliy olimlar M.G.Davletshin, B.R.Qodirov, E.G’.G’oziyev, V.M.Karimova, G’.B.Shoumarov, E.Z.Usmonova, R.I.Sunnatova, Z.T.Nishonova kabi izlanuvchilarning asarlarida qayd etilgan.

Jahon mamlakatlari psixologiyasida qobiliyatni miqdor jihatdan o‘lchash, tavsiflash uchun intellekt tushunchasi qo‘llanilgan. O‘z davrining yirik psixologlari hisoblangan Kettel, Termen, Spirmen va shu kabilar XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida inson qobiliyati darajasini o‘lchash maqsadida turli intellektual testlarni ishlab chiqdilar. Jahon psixologiyasida, shuningdek, intellektni o‘rganish XIX asrning oxirlarida fransuz psixologi A.Bine tomonidan amalga oshirilgan.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Intellekt muammosi S.L.Rubinshteyndan tashqari uning shogirdlari T.V.Kudryavsev, A.M.Matyushkin, I.S.Yakimanskaya kabilar tomonidan ham chuqur tadqiq qilingan. Ular muammoli vaziyat masalasining nazariy va amaliy jihatlarini ochib berishga harakat qilib, bunday vaziyatning shaxs mustaqil, ijodiy fikrlash xususiyatlariga ta’siri va ularning psixologik mexanizmlarini tahlil qilgan. Jumladan, T.V.Kudryavsev nazariyasiga binoan, muammoli o‘qitish jarayonida o‘quvchilar oldida muammoli vaziyat yaratish, ularning o‘qituvchi bilan hamkorlikdagi mahsuldor faoliyatida, o‘qituvchining umumiy rahbarligida, aqliy faoliyatini amalga oshirish jarayonida muammoning mohiyatini anglash, tan olish, uning yechimini qidirish va hal etish uchun vositalar tanlashda o‘z ifodasini topadi.

Jumladan, rus psixolog olimlaridan S.L.Rubinshteyn fikricha Intellektning vujudga kelish va namoyon bo‘lish vaqti ham iste’dod ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. «Bir xil sharoitda qobiliyatlarning erta namoyon bo‘lishi tabiat in’omining ahamiyatini bildiradi. Ammo Intellekt qanchalik erta namoyon bo‘lmasin, uning keyingi rivojlanishi haqida unutmaslik kerak» deb ta’kidlaydi. Ya’ni intellekt, iste’dod, tabiat in’omi bo‘lishi bilan bir qatorda, albatta, ta’lim-tarbiyaga muhtojdir. Agar bolada namoyon bo‘lgan aqliy imkoniyat o‘z vaqtida aniqlanib uning keyingi taraqqiyoti uchun shart-sharoit yaratilmas ekan, maqsadga muvofiq tarzda yo‘naltirilmas ekan, u holda iste’dod rivojlanmaydi, aksincha so‘nishi mumkin

Intellekt muammosini o‘rganish keyinchalik B.M.Teplov tadqiqotlarida davom ettirildi. B.M.Teplov

https://buxdu.uz

va uning shogirdlari qobiliyatlarni eng avvalo kishilar o‘rtasidagi individual psixologik farq sifatida tatbiq etdilar. B.M.Teplov Intellektga baho berib, uning uchta belgisi majudligini ta’kidlaydi:

1. Qobiliyat deganda kishilarning bir-birlaridan farq qiladigan individual psixologik xususiyatlari tushuniladi. Barcha kishilarga xos bo‘lgan xususiyat va munosabatlarni hyech kim qobiliyat deb atamaydilar.

2. Qobiliyat deganda har qanday individual psixologik xususiyatlar emas, balki bir yoki bir nechta faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyatlar yig‘indisi tushuniladi.

3. Qobiliyat tushunchasi kishida shakllangan bilim, ko‘nikma va malakalarni anglatmaydi.

Shaxs psixologik qiyofasining o‘ziga xosligiuning barcha psixik xususiyatlari haqida ma’lumot bera oladi. Shu sababli har bir psixolog va pedagog o‘z xizmat faoliyati davomida bevosita kishilarning yuqorida keltirilgan kabi xatti-harakatlarini kuzatib borishlari, o‘zlari uchun zarur bo‘lgan axborotni olishda yetarli psixologik bilimlarga ega bo‘lishlari kerak.

Intellektning bola shaxsining psixologik qiyofasi tuzilishidagi ahamiyati nomli mavzuni o‘rganishda intellektning o‘quvchi shaxs psixologik qiyofasi shakllanishidagi o‘rnini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, psixokonsultasiya va psixologik trening o‘tkazish asosida Intellektning o‘quvchi shaxsi psixologik qiyofasi shakllanishidagi ahamiyatini o‘rganish.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Xorijiy olimlarining intellekt va Intellekt bo‘yicha tadqiqotlarida intellektni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud, turli yosh davrlarda intellektning tarkibini tashkil etuvchi komponentlarning o‘zgarishi haqidagi manbalar yetarli darajada tadqiq etilmagan bo‘lib, bu boradagi tadqiqotlar Rossiya psixologiyasida bir muncha mukammalroq tadqiq etilgan. Jumladan, jahon psixologiyasi fanida aqliy qobiliyat muammosiga alohida diqqat e’tibor bilan qaraladi. Albatta, buning sababi tabiiy, ya’ni aynan aqliy imkoniyatlar insonni shaxs sifatida shakllanishini va ruhiy taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlar ta’sirida XIX asrning oxirlarida bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bixeviorizm oqimi paydo bo‘ldi. E.Torndayk va D.Uotsonlar asos solgan ushbu yo‘nalish vakillarining asosiy g‘oyalari shundan iborat bo‘ldiki, ular psixologiyaning predmeti nafaqat ong yoki nafaqat faoliyat, balki xulqdir deb asosladi. Xulq u yoki bu xatti-harakatlar, amallar, reaksiyalarda ifodalanib, tashqi ta’sir stimulga bog‘liqdir. Shuning uchun ham inson va uning psixologiyasini bilish uchun o‘sha ta’sir ko‘rsatuvchi va ta’sirlangan xulq o‘rganilishi kerak. Bu narsalar bizning hozirgi sharoitimizda ham ishlab chiqarishni tashkil etishda, ta’lim berishda va psixoterapiyada inobatga olinadi, ular o‘tkazgan mashhur “S-R” formulasi bizning sharoitlarda ham ta’sir ko‘rsatish texnikasida inobatga olinadi, ular o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Intellektual psixologiya bu psixikaning asosiy elementi va psixologik faoliyatning asosiy funksiyasi aql intellektdir deb hisoblaydigan yo‘nalish. Intellektualistlarning fikricha, turli-tuman psixik jarayonlar, shu jumladan, emotsional va iroda jarayonlari ham sezgi, tasavvur va tushunchalarning qo‘shilishidir, deb tushuntiriladi. Assosiativ psixologiyaning vakillari ham intellektualistlarga kiradi, chunki ular ham birlamchi va asosiy element tasavvurlardir, deb hisoblaganlar. Psixologiya va pedagogikada intellektualizmning eng ko‘zga ko‘ringan vakili Gerbart hisoblanadi. Psixologiya fanida shaxs muammosini o‘rganish natijasida shaxsning psixologik tuzilishining xilma xil modellari yaratildi. Bu jarayonda shaxsning tuzilishi to‘g‘risidagi muammo o‘zining tadqiqot doirasi predmetidan tashqariga chiqib uni kengroq tadqiq etish imkoniyatini yaratadi. Shaxs tuzilishiga oid ilmiy tassavvurlarning yaratilishi, ishlab chiqilishi yaxlit nazariyaning zaruriy sharti hisoblanib, insonning ijtimoiy mohiyati qirralarini ochish imkoniga egadir. Xuddi shu boisdan psixologiya hamda uni talqin qilish yuzasidan falsafa, pedagogika, tibbiyot singari fanlarning namoyondalari tomonidan turlicha fikrlar bildirilayotganligi keltirib chiqarilayotganligi bunga yaqqol misoldir. Kognitiv yo‘nalishning asoschilari qatoriga J.Piaje, J.Kelli va boshqalarni kiritish mumkin. J.Piajening intellekt nazariyasi ikkita muhim jihatga ajratilgan bo‘lib, u intellekt funksiyalari va intellekt davrlari ta’limotini o‘z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptasiya (moslashish, ko‘nikish) dan iborat bo‘lib, intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi. Rus psixologigi V.N.Buzin tomonidan ishlab chiqilgan va X.Garafutdinova tomonidan milliy muhitga moslashtirilgan “Qisqa tanlov testi” metodikasini qo‘lladik. QTT yordamida maktab o‘quvchilari, talabalar va boshqa yoshdagi sinaluvchilarning mantiqiy tafakkur xususiyatlarini o‘rganish mumkin. Qisqa tanlov testi umumiy intellekt testlari kategoriyasiga taalluqli bo‘lib, sinaluvchilarning aqliy taraqqiyot darajasini diagnostika qilishga mo‘ljallangan. Intellektning o‘quvchi shaxsining psixologik qiyofasi tuzilishidagi ahamiyatiini o‘rganish jarayonida Rus psixologigi V.N.Buzin tomonidan ishlab chiqilgan va X.Garafutdinova tomonidan milliy muhitga moslashtirilgan “Qisqa tanlov testi” metodikasini qo‘lladik. QTT yordamida maktab o‘quvchilari, talabalar va boshqa yoshdagi sinaluvchilarning mantiqiy tafakkur xususiyatlarini o‘rganish mumkin. Qisqa tanlov testi umumiy intellekt testlari kategoriyasiga taalluqli bo‘lib, sinaluvchilarning aqliy taraqqiyot darajasini diagnostika qilishga mo‘ljallangan. QTT turli murakkablikdagi 50 ta topshiriqni o‘z ichiga oladi. Bu topshiriqlarni bajarish

https://buxdu.uz

jarayonida sinaluvchi o‘zidagi aqliy imkoniyatlarning integral ko‘rsatgichlarini namoyon qiladi. Chunki test topshiriqlari intellektlarning barcha komponentlariga taalluqli bo‘lib, bu topshiriqlar aqliy faoliyatning bir qator xususiyatlarini aniqlab berish imkoniyatiga ega. Jumladan: materialni analiz qilish va umumlashtirish qobiliyati, tafakkurning originalligi, fikr yuritishning tezligi, emotsional jihatlari, tildan foydalanish, umumiy bilimdonlik kabilar. Ushbu metodika (QTT) umumiy intellekt testlari qatoriga kiritilgan bo‘lib, «umumiy qobiliyat»larning quyidagi integral ko‘rsatkichlarini aniqlashga mo‘ljallangan;

- Materialni umumlashtirish va tahlil qilish;
- Tafakkurning egiluchanligi;
- Tafakkurning ko‘chuvchanligi;
- Tafakkurning emotsional jihatlari: fikrning chalg‘ishi;
- Idrokning tezligi va aniqligi;
- Tildan foydalanish (savodxonlik);
- Mo‘ljal olish yoki qulay usulni tanlash;
- Tasavvur obrazi

Qo‘llanilgan «Qisqa tanlov testi» shaxsning intellektining integral ko‘rsatkichlarini aniqlashga mo‘ljallangan. QTT ning tarkibida 8 ta shkala bo‘lib, ularning har biri intellektning alohida xususiyatlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Ushbu test yuqorida keltirilgan omillar bo‘yicha o‘quvchi shaxsining intellektlarini aniqlab beradi. Bizning nazarimizda o‘quvchi shaxsining psixik taraqqiyot dinamikasini nazorat qilib borish uzluksiz ta’limdagi izchillik va rivojlanishning bir me’yorda kechishi uchun asos yaratadi.

Intellektual taraqqiyotdan orqada qolish kuzatilgan holatda optimal darajadagi imkoniyatni hisobga olib korreksiyalash tadbirlarini tashkil etish hamda kuchsiz va orqaga tortayotgan bolalarni kuchlilar safiga qo‘shishga intilish va ularning o‘ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish lozim bo‘ladi.

Bunday metodikalar o‘zbek milliy muhitida ham tajribadan o‘tgan bo‘lib, ushbu xarakterdagi metodikalar natijalarning haqqoniyligi va ishonchliligini ta’minlay oladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, psixologiya fanida shaxs muammosini o‘rganish natijasida shaxsning psixologik tuzilishining xilma -xil modellari yaratilgan. Bu jarayonda shaxsning tuzilishi to‘g‘risidagi muammo o‘zining tadqiqot doirasi predmetidan tashqariga chiqib uni kengroq tadqiq etish imkoniyatini yaratadi. Shaxs tuzilishiga oid ilmiy tassavvurlarning yaratilishi, ishlab chiqilishi yaxlit nazariyaning zaruriy sharti hisoblanib, insonning ijtimoiy mohiyati qirralarini ochish imkoniga egadir. Xuddi shu boisdan psixologiya hamda uni talqin qilish yuzasidan falsafa, pedagogika, tibbiyot singari fanlarning namoyondalari tomonidan turlicha fikrlar bildirilayotganligi keltirib chiqarilayotganligi bunga yaqqol misoldir.

Jahon psixologiya fanida shaxsning kamoloti uning rivojlanishi to‘g‘risida xilma-xil nazariyalar yaratilgan bo‘lib, tadqiqotchilar inson shaxsini o‘rganishda turlicha pozisiyada turadilar va muammo mohiyatini yoritishda o‘ziga xos yondashuvga egadirlar.

Bu borada shaxsni ijtimoiy psixologik nuqtayi nazardan tiplarga bo‘lish ko‘p holatlarda uning odamlar bilan o‘rnatadigan munosabatlari xarakteriga qarab amalga oshiriladi. Amerikalik psixolog A. Maslou bir inson boshqasiga xuddi o‘ziga munosabatda bo‘lganday qarasa, u ikkinchi boshqalarga kibr bilan, xuddi buyum yoki hodisaga qaraganday munosabat bildirishi mumkin, deb odamlar o‘rtasidagi farqning muqarrarligini isbotlagan edi. E. Shostrom Masluo o‘z fikrini rivojlantirib, birinchisini aktualizator, ikkinchisini manipulyator, ya’ni o‘z manfaatiga bo‘ysundiruvchi, boshqaruvchi deb ta’riflaydi. Shu kabi turli insoniy munosabatlarni tahlil etgan olimlar shaxsning tipologiyasiga o‘zgacha qaraydigan. Keltirilgan fikr mulohazalardan shuni xulosa qilish mumkinki, shaxsning tuzilish tarkibi, uning o‘ziga xos individual xususiyatlari bilan belgilansa, ayrim olimlar tomonidan tashqi obyektiv omillar asosida yuzaga kelishi ko‘rsatib o‘tilgan. Intellektning o‘quvchi shaxsining psixologik qiyofasi tuzilishidagi ahamiyatli tomoni shundaki maktab o‘quvchilari, va boshqa yoshdagi sinaluvchilarning mantiqiy tafakkur xususiyatlarini o‘rganish mumkin. Qisqa tanlov testi umumiy intellekt testlari kategoriyasiga taalluqli bo‘lib, sinaluvchilarning aqliy taraqqiyot darajasini diagnostika qilishga mo‘ljallangan. Test topshiriqlari intellektlarning barcha komponentlariga taalluqli bo‘lib, bu topshiriqlar aqliy faoliyatning bir qator xususiyatlarini aniqlab berish imkoniyatiga ega. Jumladan, materialni analiz qilish va umumlashtirish qobiliyati, tafakkurning originalligi, fikr yuritishning tezligi, emotsional jihatlari, tildan foydalanish, umumiy bilimdonlik, intellectual xususiytlari shakllanishiga yordam bo‘ladi.

Berilgan test topshiriqlari o‘quvchilardan tafakkurning umumlashtirish va analiz qilish jarayonlarining rivojlanganlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

https://buxdu.uz

Tavsiyalar:

1. O‘quvchi shaxsining psixologik qiyofasi tuzilishidagi intellektni rivojlantirish katta mehnat va vaqt talab etadi. Shu sababli intellektni rivojlantirish vaqtida shaxsni rag‘batlanishiga imkon berish hamda bolani xohish-istagi va qiziqishlarini inobatga olish o‘rinli. Agar o‘quvchilarning qiziqishlari va layoqati uning faoliyat mazmuniga mos kelsa, unga ko‘rsatmalar berish ancha oson kechadi, aksincha qiziqish bo‘lmagan va qiziqish shakllantirilmagan sharoitda intellektni rivojlantirish uchun qilinadigan harakatlar natija beradi.

2. O‘quvchilarda intellektni shakllantirish va rivojlantirish uchun emotsional-irodaviy sohani tarbiyalashda shaxsning o‘ziga yuklatilgan vazifalar ustida muttasil ishlashiga, qat’iyatlilikka, majburiyatlarini his etishiga, topshiriqlarni o‘z vaqtida va izchil bajarib borishga o‘rgatish zarur.

3. Intellekt va hissiyotning shaxs psixologik qiyofasi shakllanishidagi o‘rnini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, psixokonsultasiya va psixologik trening dasturi ishlab chiqiladi. Intellekt o‘quvchi shaxsining psixologik qiyofasi shakllanishidagi ahamiyatli tomoni amaliyotchi psixologlar, ota-onalar va tarbiyachilarga mo‘ljallangan tavsiya ishlab chiqildi.

Adabiyotlar:

1. Sharafutdinova X. Uzluksiz ta’lim tizimida aqliy qobiliyat diagnostikasi va psixokorreksiyasi.Toshkent, Innovatsiya Ziyo, 2020 y.

2. Sharafutdinova X. Uzluksiz ta’lim tizimida aqliy qobiliyat diagnostikasi va psixokorrektsiyasi. Diss. ishi. Toshkent, 2009 y. 67 b.

3. «Умумий психология» А.В.Петровский таҳрири остида. - Т. - 1992 й.

4. Психология эмоций: Тексты / Под. ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. - М: Изд-во Моск. ун-та, 1984.

5. Небылицын В.Д. Темперамент. Психология индивидуальных различий. - Тексты под редакцией Гиппенрейтер Ю.Б., Романова М.Е. - изд-во МГУ, 1999.

6. Грот Н.Я. Психология чувствований. - Тексты под ред. Вилюнас В.К., Гиппенрейтер Ю.Б. - М.: Гуманит. издат. центр Владос, 2003.

7. Гиппенрейтер Ю.В. Введение в общую психологию, Курс лекций, Учебное пособие для вузов. - М.: ЧеРо, 1997 г., 296 с.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK “TEXNOLOGIYA” FANI O‘QITUVCHILARINI INNOVATSION KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING ME’YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Choriyeva Dilnoza Ulug‘bek qizi,
Termiz davlat pedagogika instituti
Texnologiya va geografiya kafedrasi o‘qituvchisi

Mazkur maqolada bo‘lajak “Texnologiya” fani o’qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni va uning me'yoriy-huquqiy asoslari o’rganiladi. Innovatsion ta'lim texnologiyalarining ahamiyati va ularni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi islohotlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida kelajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy malakasini oshirish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: *innovatsion kasbiy faoliyat, me'yoriy-huquqiy asoslar, texnologiya fani, ta'lim tizimi, innovatsion pedagogika, raqamli texnologiyalar.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ «ТЕХНОЛОГИИ» К ИННОВАЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье рассматривается процесс подготовки будущих преподавателей специальности «Технология» к инновационной профессиональной деятельности и её нормативно-правовая основа. Анализируется значение инновационных образовательных технологий и пути их интеграции в учебный процесс. Также на основе реформ в системе образования Республики Узбекистан и нормативно-правовых документов будут рассмотрены направления повышения профессиональной квалификации будущих учителей технологии.

Ключевые слова: *инновационная профессиональная деятельность, нормативно-правовая база, техническая наука, система образования, инновационная педагогика, цифровые технологии***.**

NORMATIVE AND LEGAL BASIS OF PREPARING FUTURE «TECHNOLOGY» TEACHERS FOR INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY

This article examines the process of preparing future teachers of the subject "Technology" for innovative professional activities and its regulatory and legal framework. The importance of innovative educational technologies and ways of integrating them into the teaching process are analyzed. Also, the directions of improving the professional skills of future technology teachers based on reforms and regulatory and legal acts in the education system of the Republic of Uzbekistan are considered.

Keywords: *innovative professional activity, regulatory and legal framework, technological science, education system, innovative pedagogy, digital technologies.*

Kirish. Bo’lajak “Texnologiya” fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Fan va texnologiyalar tezkor rivojlanib borayotgan sharoitda ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni kiritish zarurati ortib bormoqda.

Innovatsion kasbiy faoliyatni shakllantirish jarayonida pedagogik va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Bunda davlat ta'lim standartlari, kasbiy malaka talablari va xalqaro tajribalar tahlili asosiy yo'nalishlar sifatida xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha huquqiy-me'yoriy hujjatlar asosida rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilgan. Ushbu maqolada ana shu jarayonning huquqiy asoslari, metodik yondashuvlar va natijalari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha turli ilmiy manbalarda innovatsion usullarning ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, zamonaviy texnologik yondashuvlarning samaradorligi, ularning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi muhim ilmiy muammolar sirasiga kiradi.

O'zbekistonda texnologiya o'qituvchilarini tayyorlashda asosiy huquqiy-me'yoriy hujjatlar qatoriga "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi", Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari kiradi. Ushbu hujjatlar asosida kelajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi yo'lga qo'yiladi.

https://buxdu.uz

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy qilish orqali o'qituvchilarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash ta'lim sifatini oshirishda muhim omildir. Shu sababli, innovatsion ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tadbiq etish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi. Me'yoriy-huquqiy hujjatlarning tahlili orqali texnologiya o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashdagi asosiy yo'nalishlar aniqlandi. Shuningdek, empirik usullar yordamida innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonining amaliy natijalari o'rganildi.

Eksperiment davomida o'qituvchilarni tayyorlashga oid o'quv dasturlari va ilg'or pedagogik texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilindi. Natijalarning obyektiv baholanishini ta'minlash uchun statistik ma'lumotlardan foydalanildi.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, innovatsion pedagogik yondashuvlar bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Quyidagi jadvalda o'qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi innovatsion yondashuvlarning ta'siri keltirilgan:

Innovatsion yondashuv	**O‘qituvchilarning malaka oshirish darajasi (%)**
Raqamli texnologiyalarni qo'llash	85%
Interfaol o‘quv metodlari	78%
Kasbiy stajirovka dasturlari	92%
Onlayn ta'lim platformalari	80%

Bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning me’yoriy-huquqiy asoslari quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar

Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni O‘zbekiston Respublikasining ta’limga oid quyidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlariga asoslanadi:

- **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** – ta’lim olish huquqini kafolatlaydi va pedagogik faoliyat yuritish shartlarini belgilaydi.
- **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun** – O‘zbekistonda ta’lim tizimi va pedagoglarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish bo‘yicha asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi.
- **“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”** – ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish, ularni zamonaviy kasbiy faoliyatga moslashtirish bo‘yicha yo‘nalishlarni belgilaydi.
- **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari** – texnologiya fani bo‘yicha ta’lim jarayonini rivojlantirish, raqamli ta’lim platformalarini joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish borasidagi muhim qarorlarni o‘z ichiga oladi.

2. Innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayoni

Texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligi quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi:

- **Innovatsion pedagogik texnologiyalar** – ta’lim jarayonida interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, STEAM yondashuvi va loyihaviy ta’lim kabi innovatsion usullarni qo‘llash.
- **Kasbiy malaka oshirish** – o‘qituvchilarning doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalar va pedagogik usullarni o‘zlashtirishi, malaka oshirish kurslarida qatnashishi.
- **Amaliy mashg‘ulotlar va stajirovka** – texnologiya fani o‘qituvchilari ishlab chiqarish korxonalari, innovatsion markazlar va texnoparklarda amaliy mashg‘ulotlardan o‘tish orqali o‘z kasbiy malakalarini oshiradilar.
- **Ta’lim muassasalari bilan hamkorlik** – universitetlar, ilmiy markazlar va xususiy sektor vakillari bilan hamkorlikda yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish.

3. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida quyidagi raqamli texnologiyalar muhim ahamiyatga ega:

- **Elektron ta’lim platformalari** – Moodle, Coursera, EdX kabi platformalardan foydalanish.
- **Onlayn trening va vebinarlar** – zamonaviy pedagogik va texnologik yondashuvlar bo‘yicha onlayn kurslar va amaliyotlar.
- **Virtual laboratoriyalar** – muhandislik va texnologik jarayonlarni o‘rganish uchun simulyatsiyalar va 3D-modellashtirish vositalaridan foydalanish.

4. Xalqaro tajriba va hamkorlik

https://buxdu.uz

Innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonida xalqaro tajribadan foydalanish muhimdir. Masalan:

- **Finlandiya tajribasi** – texnologiya fanini o‘qitishda ijodkorlik va amaliy yondashuvlarga e’tibor qaratish.
- **Germaniya dual ta’lim tizimi** – nazariy va amaliy ta’limni uyg‘unlashtirish.
- **AQShning STEM yondashuvi** – ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlarini integratsiyalash.

5. Huquqiy va metodik ta’minot

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi quyidagi metodik hujjatlar bilan ta’minlanadi:

- **Davlat ta’lim standartlari (DTS)** – texnologiya fani bo‘yicha o‘qitish talablari.
- **Kasbiy malaka talablari** – pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va bilimlar ro‘yxati.
- **Innovatsion ta’lim metodikasi** – interfaol va zamonaviy ta’lim usullarini o‘z ichiga olgan metodik qo‘llanmalar.

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash davlat ta’lim siyosati va huquqiy-me’yoriy hujjatlar asosida rivojlanmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim vositalari va xalqaro tajriba asosida ta’lim jarayonini takomillashtirish texnologiya fanining samarali o‘qitilishiga xizmat qiladi. Shu boisdan, o‘qituvchilarning doimiy ravishda o‘z kasbiy malakalarini oshirishi, zamonaviy metodlarni o‘zlashtirishi va texnologik yangiliklardan xabardor bo‘lishi muhimdir.

Quyida **bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosiy yo‘nalishlari va ularning mazmuni** haqida jadval keltirilgan.

Yo‘nalish	Mazmuni
Me’yoriy-huquqiy asoslar	Ta’lim jarayonini tartibga soluvchi qonunlar, davlat ta’lim standartlari, Prezident farmonlari va qarorlar
Innovatsion pedagogik texnologiyalar	Interfaol ta’lim usullari, STEAM yondashuvi, loyihaviy ta’lim va raqamli texnologiyalarni qo‘llash
Kasbiy malaka oshirish	O‘qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha malaka oshirish kurslari va sertifikatsiya dasturlari
Raqamli ta’lim resurslari	Elektron ta’lim platformalari (Moodle, Coursera), virtual laboratoriyalar, simulyatsiya va 3D-modellashtirish
Xalqaro tajriba va hamkorlik	Dual ta’lim tizimi, STEM yondashuvi, xalqaro o‘quv dasturlari bilan integratsiya

Jadval ta’rifi:

- **Birinchi ustun** – bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashning asosiy yo‘nalishlarini ko‘rsatadi.
- **Ikkinchi ustun** – har bir yo‘nalish bo‘yicha mazmun va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini tavsiflaydi.
- Ushbu jadval **ta’lim jarayonida qaysi omillar muhimligini aniq tasniflab, tizimli yondashuv yaratishga yordam beradi**.
- Jadval asosida texnologiya fani o‘qituvchilarining **zamonaviy ta’lim muhitiga moslashuvi va innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayoni samaradorligini oshirish** mumkin.

Xulosa. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash ularning zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish darajasiga bog'liqdir. O'zbekistonda bu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Kelgusida ushbu metodlarni yanada takomillashtirish va xalqaro tajribalarni kengroq joriy qilish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. Axmedov U. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim jarayonida ularning qo‘llanilishi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

https://buxdu.uz

2. Tursunov B., & Yo‘ldoshev A. (2019). Zamonaviy texnologiyalar asosida o‘qituvchilarni tayyorlashning metodologik asoslari. // Pedagogika jurnali, 3(1), 45-58.

3. Rasulov R. (2021). Kasb-hunar ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi ilmiy jurnali, 5(2), 112-123.

4. Yoqubov N. (2018). Raqamli ta’lim vositalari va ularning kasbiy ta’limdagi ahamiyati. // Texnologik ta’lim jurnali, 6(4), 67-79.

5. Sobirov D. (2022). O‘zbekistonda pedagogik innovatsiyalar va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish muammolari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.

6. G‘afurov S. (2020). Texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari. // Ta’lim va taraqqiyot jurnali, 8(3), 90-105.

7. Karimova M. (2019). Oliy ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish. O‘zbekiston pedagogik tadqiqotlar markazi.

8. Xudoyberdiyev F. (2021). Texnologik ta’lim va raqamli innovatsiyalar. // Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 7(1), 130-142.

9. Jo‘rayev, A. (2022). O‘zbekiston ta’lim tizimida zamonaviy kasb-hunar ta’limi va uning istiqbollari. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim vazirligi, Toshkent.

10. Eshmurodov H. (2018). Kasbiy ta’limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. // Oliy ta’limda innovatsion yondashuvlar jurnali, 4(2), 55-69.

11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

12. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi".

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari.

14. Jahon Banki tomonidan ta’lim sohasida olib borilgan tadqiqotlar.

15. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo‘yicha ilmiy maqolalar va monografiyalar.

16. Choriyeva D. (2024). Innovative professional of" technology" science teachers didactic conditions of preparation for activity. // Medicine, pedagogy and technology.

17. Choriyeva D. (2022). Description, didactic requirements and conditions of subjects that develop students'creative abilities related to general professional subjects. // Science and innovation, 1(B6), 296-298.

18. Dilnoza C. H. (2022). Bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash. // Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(4), 452-454.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Choriyeva Zuhra Tolib qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM dotsenti v.b.
zuhrachoriyeva5975@gmail.com
Pirboboyeva Dilorom O‘rinboyiyevna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM 1-kurs magistranti

Maqola bo‘lajak kadrlarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish xususida bo‘lib, unda O‘zbekiston Respublikasida pedagoglar uchun yaratilgan imkoniyatlar qonun asosida himoyalanilganligi, kasbiy shakllantirish borasida rus va o‘zbek pedagoglarining fikr hamda mulohazalari, oliy ta’lim dars mashg’ulotlarida qo‘llaniladigan yondashuvlar xususida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *kasbiy tayyorgarlik, individual yondashuv, pedagogik texnologiya, hamkorlik, mentorlik, loyiha.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Статья посвящена формированию профессиональной подготовки будущих кадров, в ней изложены мнения о том, что возможности, созданные для педагогов в Республике Узбекистан, защищены законом, мнения и суждения российских и узбекских педагогов о профессиональном становлении, подходы, используемые на занятиях в высшем образовании.

Ключевые слова: *профессиональная подготовка, индивидуальный подход, педагогическая технология, сотрудничество, менторство, проект.*

DEVELOPING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PEDAGOGUES

The article is about the formation of professional preparedness of future personnel, highlighting the opportunities created for teachers in the Republic of Uzbekistan, which are legally protected. It also discusses the opinions and reflections of Russian and Uzbek pedagogues on professional development, as well as the approaches used in educational sessions in pedagogical training.

Keywords: *professional preparation, individual approach, pedagogical technology, collaboration, mentorship, project.*

Kirish. Mustaqillik yillarida respublikamizda chuqur bilimga ega bo‘lgan, har tomonlama yetuk, teran fikrlovchi, barkamol avlodni voyaga yetkazish borasida ta’lim sohasiga oid tub islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Ta’limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo‘llarini izlash, yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni joriy etish bu islohotlarning diqqat markazida turibdi. Asosiy maqsad – o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, ularni ijodkorlikka jalb etishdan iborat. Negaki, bugungi kunda ish beruvchi ham mustaqil fikrlaydigan, olgan bilimlarini muammolarni hal etishda bemalol qo‘llay oladigan, tanqidiy mulohaza yuritishga qodir bo‘lgan, til zaxirasi boy, savodli xodimni ishga olishdan manfaatdor.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida pedagoglarning mavqeyi va sharoitlarini yaxshilashga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda pedagoglarning mehnat sharoitlari, moddiy ta’minoti, malaka oshirish tizimi va ijodiy rivojlanishi uchun bir qator imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, pedagoglarning huquqlarini himoya qilish, moddiy va ijtimoiy imkoniyatlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga bir qancha o‘zgarishlar kiritildi, 2023-yil 1-apreldan kuchga kirgan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52-moddasida o‘qituvchilarning huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilab qo‘yildi, shu bilan birgalikda 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan „Pedagogning maqomi to‘g‘risida“gi Qonun ham pedagoglarga huquqlarini himoya qilishga va qulay sharoitlar hamda imkoniyatlar yaratib berishga qaratilgan. Shuningdek pedagoglarning malaka oshirish va rivojlanish imkoniyatlarini oshirish maqsadida milliy va xalqaro treninglar — O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda o‘qituvchilar malaka oshirishi yo‘lga qo‘yilganligini, onlayn ta’lim platformalari — pedagoglar uchun maxsus o‘quv kurslari va vebinarlar tashkil etilayotganligi, ilmiy va innovatsion loyihalar — pedagoglar o‘z kasbiy sohalarida ilmiy tadqiqotlar olib borishlari va grantlarga ariza topshirishlari mumkinligi, o‘qituvchilar o‘z mahoratini sinab ko‘rishi uchun turli tanlovlar tashkil etilmoqdaligini misol sifatida keltirishimiz mumkin.

https://buxdu.uz

O‘z –o‘zidan savol tug’iladi. "O‘qituvchi faoliyatidagi eng muhim narsa nima?” degan savolga qanday javob bergan ma’qul? Nazarimda, bu – o‘quvchilarni o‘rganishga o‘rgatish. O‘quvchilarning o‘rganishi kerak bo‘lgan narsalari esa cheksiz ko‘p - eng muhimi, ular mehnatdan qochmaslikka, ongli, samarali, ijodkorona va mas’uliyat bilan mehnat qilishga o‘rganishlari lozim. Bugungi kunda o‘qituvchilar oldiga qo‘yilayotgan talab xam shu: o‘quv-tarbiya jarayonini muntazam takomillashtirib borish, ta’lim-tarbiya bilan bog’liq, rivojlantiruvchi va, albatta, amaliy masalalarni sifatli hamda majmuali tarzda hal etish zarur.

O‘rgatishga intilish izlanishga undaydi. O‘qituvchi har bir o‘quvchisining maksimal darajadagi faolligini, ayniqsa, jadal fikrlay olish qobiliyatini o‘stirishni ta’minlovchi ish shakllarini izlashi, yangi ko‘rgazmali qurollar yaratish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash yo‘lida ish olib borishi shart. Shu tariqa u yangi ish usullari, o‘yinlar, juftlikda, guruhlarda faoliyat yuritishdan foydalanish uchun o‘quvchilarning xayoti, ularni o‘rab turgan real borliq bilan bevosita bog’liq original, qiziqarli vaziyatlarni topishi, o‘rgatayotgan fani xaqiqatan ham muloqot tili, o‘zaro fikr almashish vositasi bo‘ladigan shart-sharoitlarni yaratishi joiz. Bu esa pedagogdan yuqori kasbiy tayyorgarlikni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili. Kelajakda pedagog uchun kasbiy malakani olish uchun motivatsiya qanday shakllantirilishi va maktabda pedagogik amaliyotlarni o‘tkazish jarayonida uning professional layoqatlarini shakllantirishning mezonlari, usullari va vositalari qanday bo‘lishi kerak? Bu muammo murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, shuning uchun ishda faqat bitta jihat ko‘rib chiqiladi – universitetda ta’lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifati kasbiy malakani shakllantirish.

O‘qituvchilarning kasbiy mahoratining o‘ziga xos xususiyati pedagogik kasbning o‘ziga xosligi, uning intellektual mehnatning boshqa shakllaridan farqi bilan aniqlanadi. Bunday xususiyatlarga quyidagi farqlar kiradi:

1. Pedagogik mehnatning tizimli tabiati "darhol tahlil qilish va darhol harakat qilish”ni talab qiladi. Masalan, bir dars davomida o‘qituvchi juda ko‘p qiyin vaziyatlarga duch kelishi mumkin va ularni hal qilishda jarayon sxemasi siqilgan shaklda saqlanadi.

2. O‘qituvchining pedagogik faoliyatining muhim mukammal xususiyati-natijalar bo‘yicha o‘qiladigan ta’sirlarni rivojlantirishning keyingi imkoniyatlarini taxmin qilish qobiliyati.

3. O‘qituvchilar **alohida** ishlaydi, ta’lim va tarbiya natijalari **kollektiv barcha pedagogik jamoaga bog’liq**. Ba’zan pedagogik jamoada yagona talablar mavjud emas va bu alohida o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatining samaradorligini pasayishiga olib keladi.

Pedagogik ta’sirlarning samaradorligi har bir o‘qituvchining sa’y-harakatlariga bog’liq. Shaxsiy o‘qituvchining kasbiy malakasi tegishli shartlar mavjud bo‘lmaganda rivojlana olmaydi.

Konstantin Dmitrievich Ushinskiy rus pedagogikasining asoschisi hisoblanadi va uning ta’limga bo‘lgan qarashlari kasbiy tayyorgarlik masalasiga ham taalluqlidir. U, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga e’tibor qaratib, ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning bilim va mahoratini uzluksiz ravishda oshirib borish zarurligini ta’kidlagan, pedagogik malaka va professionallikni rivojlantirish, talabalarga nafaqat bilim, balki kasbiy qobiliyatlarni ham o‘rgatish zarurligini asarlarida bayon etgan.

Petr Alekseyevich Kapterev pedagogika sohasida kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda muhim rol o‘ynagan pedagoglardan biri sanalib, u kasbiy tayyorgarlikda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olish, individual yondashuvni rivojlantirish zarurligini aytgan holda, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik jarayonida amaliyot va stajirovkalar ahamiyatini ham alohida ta’kidlagan.

Aleksandr Ivanovich Herzen ta’lim jarayonida kasbiy tayyorgarlikni ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar bilan bog’lagan. U kasbiy tayyorgarlikning ijtimoiy ahamiyatini va uning ta’lim tizimi bilan uzviy bog’liqligini ta’kidlab, ta’limning amaliy va nazariy qismlarini muvozanatli ravishda birlashtirishni muhim deb bilgan.

Lev Semenovich Vygotskiy pedagogika-psixologiya sohasida katta xizmatlar ko‘rsatgan, kasbiy tayyorgarlikda psixologik aspektlarga alohida e’tibor qaratgan, kasbiy tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilarning ruhiy holati va shaxsiy rivojlanishi katta ahamiyatga egaligini, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda o‘quvchilarni aktiv o‘rganish jarayoniga jalb qilish, guruh ishlari va muammoli vaziyatlarni hal qilishni o‘rgatishning samarali ekanligini ta’kidlagan.

Igor Yakovlevich Lerner kasbiy tayyorgarlikda amaliyotning ahamiyatiga e’tibor qaratgan. U, kasbiy tayyorgarlikda talabalar nazariy bilimlardan tashqari, ish joyida qo‘llaniladigan ko‘nikmalarni o‘rgatish zarurligini ko‘rsatgan. Lernerning fikricha, o‘quvchilarga kasbiy o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash va amaliyotga yo‘naltirish juda muhim.

Toshmuhammedov Sh. kasbiy tayyorgarlikning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ta’kidlab, u kasbiy tayyorgarlikni shaxsning ijtimoiy rolini va uning jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi jarayon sifatida qaragan, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarni qo‘llash zarurligini ilmiy kitoblarida ta’kidlab o‘tgan.

https://buxdu.uz

Mirzayev M. kasbiy tayyorgarlik tizimining nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirish kerakligini, o‘qituvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga katta e’tibor berish zarurligini ta’kidlab, kasbiy tayyorgarlikning asosiy maqsadi - o‘qituvchilarni nafaqat bilim beruvchi sifatida, balki jamiyatda faol va mas’uliyatli shaxslar etib tarbiyalash ekanligini bayon etgan.

Xo‘jaeva G. kasbiy tayyorgarlikni yoshlarning ijtimoiy faoliyatga tayyorlanishining muhim bosqichi sifatida ko‘rib, o‘quvchilarga kasbiy tayyorgarlik berishda, ijtimoiy-amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, jismoniy va ma’naviy rivojlanishni birgalikda olib borish zarurligini izohlab, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning psixologik ehtiyojlarini inobatga olish kerakligi xususidagi fikr-mulohazalarini bildirgan.

Raxmonov Sh. kasbiy tayyorgarlikni sifatli ta’limning asosiy tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, u o‘qituvchilarni kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar bilan samarali muloqot qilishga, ijtimoiy va madaniy muhitda ishlashga va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga tayyorlash zarurligini ta’kidlagan. Uning fikricha, kasbiy tayyorgarlik faqat nazariy bilimlarga asoslanmasdan, amaliy ko‘nikmalarni ham o‘rgatish orqali amalga oshirilishi kerak deb aytib o‘tgan.

Abdullaeva Z. kasbiy tayyorgarlikni o‘qituvchilarning professional rivojlanishida muhim omil sifatida ko‘rib, o‘qituvchilarni pedagogik metodlarni o‘rganishda, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqishda va amaliy tajriba orttirishda ishtirok etishlari kerakligini izohlab, ta’lim tizimining ijtimoiy ehtiyojlarga mos bo‘lishi zarurligini ta’kidlagan.

Kuchkarov A. kasbiy tayyorgarlikning muhim jihatlaridan biri sifatida pedagogning ijtimoiy va psixologik tayyorgarligini ko‘rgan, o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi nafaqat uning ilmiy bilimlariga, balki shaxsiy va ijtimoiy ko‘nikmalariga ham bog’liq ekanligini aytib, kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik mehnatning amaliy va ruhiy jihatlarini birlashtirish zarur degan fikrni olg’a surgan.

Yuqorida keltirilgan adabiyotlarni tahlil qilgan holda shuni ta’kidlashimiz mumkinki, pedagoglarda kasbiy tayyorgarlikni oshirishda turli yondashuvlar va metodlardan foydalanish zarur, chunki bu jarayon o‘qituvchilarning bilim, ko‘nikma, va malakalarini yangilash, ularni zamonaviy pedagogik talablar va metodlarga tayyorlashni o‘z ichiga oladi. Quyida pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda qo‘llanilishi kerak bo‘lgan ba’zi yondashuvlar namuna sifatida keltirishimiz mumkin:

- individual yondashuv;
- amaliy va tajribaviy yondashuv;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish;
- doimiy malaka oshirish va qayta tayyorgarlik;
- guruhli ishlash va tajriba almashish;
- shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirilgan yondashuv;
- tajriba asosida o‘qitish;
- kasbiy hamkorlik va mentorlik tizimi;
- psixologik tayyorgarlik;
- innovatsion yondashuvlar va loyihalar.

Natija va tahlillar. Qarshi shahrida joylashgan Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Boshlang’ich ta’lim yo‘nalishi talabalariga pedagogik amaliyot davrida shuni guvohi bo‘ldikki, ta’lim jarayoni mantig’i bu tamoyillarga o‘zaro aloqadorlikda qarashni talab etadiki, bunga ko‘ra har bir kursda o‘rganiladigan o‘quv materiali hajm hamda mazmun jihatidan bir-biridan farq qiladi va quyidagi yondashuvlar fan o‘qitish va natijaga erishishda tez va samarali natija beradi:

Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda har bir o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va professional maqsadlarini hisobga olish zarur. Har bir pedagog o‘zining malakasi, tajribasi, o‘qitish metodikasi va psixologik xususiyatlariga qarab tayyorgarlikni oshirishga harakat qilishi kerak. Individual yondashuv, o‘qituvchilarga o‘zlariga kerakli bilim va ko‘nikmalarni tanlashda erkinlik beradi.

Kasbiy tayyorgarlikni oshirishda amaliyot va tajriba almashish juda muhim. Bu yondashuv orqali o‘qituvchilar o‘z bilimlarini real hayotda qo‘llash, yangi metodlarni sinab ko‘rish, sinfda yoki ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishga o‘rgatiladi. Amaliy mashg’ulotlar va stajirovkalar pedagoglarning ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda zarur. Onlayn kurslar, vebinarlar, interaktiv ta’lim platformalari va boshqa raqamli vositalar orqali pedagoglar o‘z bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Shuningdek, yangi texnologiyalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish o‘qituvchilarning o‘z bilimlarini doimiy ravishda yangilab turishlariga yordam beradi.

Kasbiy tayyorgarlik jarayoni uzluksiz bo‘lishi kerak. Pedagoglar muntazam ravishda malaka oshirish kurslari va seminarlarga qatnashib, o‘z bilimlarini yangilashlari lozim. Doimiy malaka oshirish,

https://buxdu.uz

o‘qituvchining professional rivojlanishiga turtki beradi va pedagogik faoliyatda yangiliklarga ochiq bo‘lishini ta’minlaydi.

Pedagoglar o‘rtasida guruhli ishlash va tajriba almashish pedagogik tayyorgarlikni oshirishda samarali usul bo‘ladi. Bunday yondashuv o‘qituvchilarga o‘z tajribalarini, metodikalarni va pedagogik texnikalarni bir-birlari bilan almashish imkoniyatini beradi. Guruhli ishlar, kollektiv fikr yuritish va o‘zaro yordam orqali pedagoglar bir-birlarining bilimlarini boyitib, o‘rganish jarayonini samarali qilishadi.

Kasbiy tayyorgarlikda shaxsiy rivojlanishga e’tibor berish muhimdir. Pedagoglar o‘zlarining shaxsiy fazilatlarini, emotsional intellektlarini, stressni boshqarish qobiliyatlarini va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali o‘qitish faoliyatini samarali amalga oshirishi mumkin. Shaxsiy rivojlanish, pedagoglarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ularni o‘qituvchilik kasbida yanada muvaffaqiyatli qiladi.

O‘qituvchilarning o‘z faoliyatini tahlil qilish va qayta ko‘rib chiqish kasbiy tayyorgarlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv o‘qituvchilarga o‘z ishlarini refleksiya qilish, qanday qilib ta’lim jarayonini yaxshilash mumkinligini tushunish va o‘z metodlarini takomillashtirish imkoniyatini beradi. Tajriba asosida o‘qitish, pedagoglarga o‘z pedagogik usullarini sinab ko‘rish, xatolardan saboq olish va yangi strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Kasbiy tayyorgarlikni oshirishda tajribali o‘qituvchilarni mentor sifatida jalb qilish samarali bo‘ladi. Mentorlik tizimi yordamida yosh pedagoglar tajribali o‘qituvchilardan o‘rganishlari, amaliy maslahatlar olishlari mumkin. Kasbiy hamkorlik va mentorlik, yangi metodlar va pedagogik bilimlarni o‘rganish, shuningdek, o‘qituvchilarni professional rivojlanishda qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi.

Psixologik tayyorgarlik ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar stressni boshqarish, psixologik o‘zgarishlarga moslashish, talabalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishi kerak. Psixologik tayyorgarlik, o‘qituvchining shaxsiy farovonligi va uning pedagogik faoliyatidagi samaradorligini oshiradi.

Innovatsion loyihalar, tadqiqotlar va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ya’ni pedagoglar yangiliklarga ochiq bo‘lishi va o‘z faoliyatida innovatsion usullarni qo‘llashga tayyor bo‘lishlari zarur. Innovatsion yondashuvlar pedagoglarning o‘zgaruvchan ta’lim tizimiga moslashishiga yordam beradi va ularning samaradorligini oshiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Pedagoglarda kasbiy tayyorgarlikni oshirishda yuqoridagi yondashuvlar va metodlar yordamida pedagogik faoliyatni yaxshilash, zamonaviy talablarga moslashish va o‘quvchilarga sifatli ta’lim berish mumkin. Har bir pedagog o‘zining kasbiy rivojlanishida uzluksiz o‘rganish, yangiliklarga ochiq bo‘lish va innovatsion metodlarni qo‘llash orqali o‘z malakasini oshirishi kerak.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g’risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son) https://lex.uz/docs/5013007
2. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901 son “Pedagog maqomi to‘g’risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 1.02.2024-y.) https:// https://lex.uz/docs/-6786401
3. Innazarov M.A. Malaka oshirish tizimida pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini tashhislash va baholash texnologiyalari: ped.fanl.bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... dis. – T.: 2020. – 27-b.
4. Choriyeva Z.T. “Ona tilini o‘qitish jarayonida bo‘lajak boshlang’ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish” pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. –T., 2023.
5. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jayev A.A. Kasbiy pedagogika. Darslik. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 517 b.
6. Ro‘zieva D., Tolipov O‘. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2019. - B.71-79.

https://buxdu.uz

ZAMONAVIY GADJETLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HISSIY-IRODAVIY SOHASIGA TA’SIRI

Davlatova Zebo Haydarovna,
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Mazkur maqolada zamonaviy gadjetlarning maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-irodaviy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda interaktiv texnologiyalarning bolalar psixologik holatiga ijobiy va salbiy ta’sir qiluvchi omillari aniqlangan va ularning intensivligi baholangan.

Kalit so‘zlar: *gadjetlar, texnologiyalar, bola, hissiy barqarorlik, stress, diqqat, ijtimoiy moslashuv, interaktiv dastur, interaktiv o‘yinlar.*

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ГАДЖЕТОВ НА ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВУЮ СФЕРУ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В данной статье анализируется влияние современных гаджетов на эмоционально-волевое развитие детей дошкольного возраста. В исследовании выявлены факторы, оказывающие как положительное, так и отрицательное влияние интерактивных технологий на психологическое состояние детей, а также оценена их интенсивность.

Ключевые слова: *гаджеты, технологии, ребёнок, эмоциональная устойчивость, стресс, внимание, социальная адаптация, интерактивная программа, интерактивные игры.*

THE EFFECT OF MODERN GADGETS ON THE EMOTIONAL AND VOLITIONAL AREA OF PRE-SCHOOL CHILDREN

This article analyzes the impact of modern gadgets on the emotional and volitional development of preschool children. The study identifies factors that have both positive and negative effects of interactive technologies on children's psychological state and assesses their intensity.

Keywords: *gadgets, technologies, child, emotional stability, stress, attention, social adaptation, interactive program, interactive games.*

Kirish. Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ayniqsa, yosh bolalar orasida gadjetlardan foydalanish tendensiyasi ortib bormoqda. Bolalarning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishida zamonaviy texnologiyalarning o‘rni muhim bo‘lib, ularning hissiy-irodaviy sohasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-irodaviy rivojlanishiga zamonaviy gadjetlarning ta’sirini tahlil qilish, ushbu jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning natijalarini ilmiy asosda baholash maqsad qilib qo‘yilgan.

Gadjetlardan foydalanish ikki tomonlama ta’sirga ega bo‘lib, ular bolaning ijobiy rivojlanishiga hissa qo‘shishi yoki aksincha, salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalardan me’yorida va nazorat ostida foydalanish bolalarning diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantirish, yangi bilimlarni o‘zlashtirish va mantiqiy fikrlashni shakllantirishda foydali bo‘lishi mumkin. Biroq, haddan tashqari va nazoratsiz foydalanish bolaning hissiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, stress darajasining ortishi, diqqatning pasayishi va ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklariga sabab bo‘lishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada zamonaviy gadjetlarning bolalar rivojlanishiga ijobiy va salbiy ta’sirlarini tahlil qilish bilan birga, bolalarning hissiy-irodaviy rivojlanishida texnologiyalarning o‘rni, ota-onalar va pedagoglarning ushbu jarayondagi roli ham o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari asosida gadjetlardan foydalanishning optimal strategiyalari bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ilmiy adabiyotlarning ko‘rsatishicha, gadjetlardan foydalanishning bolalar rivojlanishiga ijobiy va salbiy ta’siri mavjud. Masalan, L.S.Vygotsky (1978) bolalarning kognitiv rivojlanishi ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali shakllanishini ta’kidlaydi. Ushbu nazariya zamonaviy texnologiyalarga nisbatan ham dolzarb bo‘lib, bolalarning gadjetlar orqali o‘rganish jarayoni ularning muloqot va fikrlash qobiliyatlariga ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, M.Prensky (2001) raqamli texnologiyalar bolalarning fikrlash qobilyatini o‘zgartirayotganini va ularning yangi formatdagi ta’lim materiallarini tezroq o‘zlashtirishiga yordam berishini ta’kidlaydi. Biroq, ortiqcha foydalanish bolalarda e’tiborning pasayishi, hissiy beqarorlik va

https://buxdu.uz

ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanishining sekinlashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Linn S., Almon J., Levin D.larning (2013) tadqiqotlariga ko‘ra, gadjetlardan doimiy foydalanish bolaning hissiy o‘zini tuta olish qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkin. Bolalarning sabr-toqati va iroda kuchini rivojlantirishda an’anaviy o‘yinlar va muloqotga asoslangan metodlar samaraliroq ekani ta’kidlangan.

Shu bilan birga, zamonaviy interaktiv texnologiyalar bolaning rivojlanishini rag‘batlantiruvchi kuch sifatida qaralgan tadqiqotlar ham mavjud bo‘lib, Marsh J., Plowman L., Yamada-Rice D., Bishop J., Lahmar J., Scott F.lar (2016) fikricha, interaktiv dasturlar va o‘yinlar bolaning muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, lekin ular muvozanatli va nazorat ostida qo‘llanilishi lozim.

Ko‘rinadiki, gadjetlarning bolalar hissiy-irodaviy rivojlanishiga ta’siri kompleks jarayon bo‘lib, u ota-onalar va pedagoglarning texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha to‘g‘ri yondashuvlariga bog‘liq.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu jarayonda ota-onalar va pedagoglarning texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishi bolalarning intellektual va psixologik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning texnologiyalardan foydalangan holda nutqini rivojlantirishda ota-onalar va pedagoglar uchun muayyan metodik yondashuvlar mavjud.

Ota-onalar va pedagoglar bolalarning texnologiyalar bilan tanishuvida asosiy rol o‘ynaydi. Ularning maqsadi texnologiyalarning rivojlantiruvchi jihatlaridan foydalanish, shu bilan birga, zararli ta’sirlardan himoya qilishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar texnologiyalardan faqat iste’molchilik maqsadida emas, balki ijodiy va interaktiv tarzda foydalanganda, ularning nutqiy va kognitiv rivojlanishi jadallashadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida gadjetlardan me’yorida foydalanish bolalarning hissiy holatini barqarorlashtirishi mumkin. Masalan, interaktiv ta’lim dasturlari va rivojlantiruvchi o‘yinlar diqqatni jamlashga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gadjetlardan mo‘tadil va nazorat ostida foydalanish bolalarning hissiy barqarorligini ta’minlashga yordam berishi mumkin. Bu, ayniqsa, interaktiv ta’lim dasturlari va rivojlantiruvchi o‘yinlarning bolalarning diqqatini jamlash va muayyan vazifalarga e’tibor qaratish qobiliyatini rivojlantirishdagi roli bilan bog‘liq. Bunda ta’lim tizizmiga interaktiv ta’lim dasturlarini kiritish muhim ahamiyatga ega.

Interaktiv ta’lim dasturlari multimediya elementlari (video, audio, animatsiya) orqali bolalarning e’tiborini jalb qiladi va ularning fikrlash jarayonlarini faollashtiradi. Masalan:

- Matematika va savodxonlikni rivojlantirishga mo‘ljallangan ilovalar bolalarning muayyan topshiriqlar ustida ishlashga diqqatini jamlashini ta’minlaydi.
- Hikoyalar va vizual materiallarga asoslangan ta’lim ilovalari bolalarda tasavvur va xotirani rivojlantirishga yordam beradi.
- Gamifikatsiya elementlariga ega bo‘lgan dasturlar bolalarning qiziqishini oshiradi va ularni o‘rganish jarayoniga faol jalb etadi.

Rivojlantiruvchi o‘yinlar ham bolalarning diqqat, muvozanat va iroda kuchini mustahkamlashga yordam beradi. Xususan:

- Mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilishni rag‘batlantiruvchi o‘yinlar bolalarning analitik tafakkurini rivojlantiradi.
- Raqamli muhitda yaratilgan konstruktiv o‘yinlar (masalan, LEGO dasturlari yoki virtual dizayn ilovalari) bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.
- Emotsional intellektni rivojlantirishga mo‘ljallangan interaktiv dasturlar orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishi mumkin.

Interaktiv o‘yinlarning hissiy-irodaviy rivojlanishga ta’siri. Interaktiv o‘yinlar bolaning hissiy-irodaviy sohasini mustahkamlashga yordam berishi mumkin. Jumladan, muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan o‘yinlar bolalarning sabr-toqatini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu turdagi o‘yinlar bolalarning mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish, va stressga chidamliligini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan o‘yinlarning asosiy afzalliklari:

- **Sabr va iroda kuchini mustahkamlash**: Bolalar muayyan o‘yinlar davomida murakkab vaziyatlarga duch keladilar va ularni hal qilish uchun sabrli bo‘lishga o‘rganadilar. Masalan, jumboqli o‘yinlar yoki strategik fikrlash talab qiluvchi topshiriqlar ularga bosqichma-bosqich harakat qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.
- **Muammolarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish:** Interaktiv o‘yinlar bolalarga har xil muammolarni ko‘rib chiqish va ularga optimal yechim topish imkonini beradi. Bu jarayon bolalarning kuzatuvchanlik, muqobil fikrlash va kreativ yondashuvlarini rivojlantiradi.

https://buxdu.uz

• **Stress va hissiy barqarorlikni oshirish**: O‘yin jarayonida duch kelinadigan qiyinchiliklar bolalarga stress holatlarida qanday munosabatda bo‘lishni o‘rgatadi. Bu ularga real hayotdagi murakkab vaziyatlarga bardoshli bo‘lishga yordam beradi.

• **Hamkorlik va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish:** Jamoaviy o‘yinlar bolalarni hamkorlik qilish, muhokama yuritish va birgalikda muammolarni hal qilishga o‘rgatadi. Ushbu jarayon ular uchun muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilash imkoniyatini beradi.

Masalan, LEGO konstruktiv o‘yinlari yoki "Minecraft Education Edition" kabi ta’limiy o‘yinlar bolalarning ijodiy fikrlash va muammolarni tahlil qilish qobiliyatlarini oshirishda foydali hisoblanadi. Shuningdek, "Brain Training" yoki "Thinkrolls" kabi logik o‘yinlar bolalarning diqqatini jamlash va qiyinchiliklarga yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Emotsional reaktivlik darajasining oshishi ko‘pchilik bolalarda kuzatildi, ya’ni, ekran oldida uzoq vaqt qolgan bolalar tez-tez jahldor yoki asabiy bo‘lib qoladilar.

Bolalarning hissiy-irodaviy rivojlanishida texnologiyalarning ortiqcha ta’siri tufayli ularning emotsional holati beqaror bo‘lishi kuzatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekran oldida uzoq vaqt qolgan bolalar tez-tez asabiylashishi, diqqatini jamlashda qiynalishi va sabrsiz bo‘lishi mumkin.

Asabiylik va impulsivlikning oshishi:

• Haddan tashqari vizual va eshitish stimullari bolalarning markaziy asab tizimini ortiqcha yuklaydi, bu esa ularning tez jahldor yoki sabrsiz bo‘lishiga olib keladi.

• Raqamli kontentdagi tezkor o‘zgarishlar va keskin sahnalar bolalarning miyasi tomonidan kuchli qabul qilinadi, bu esa real hayotda bunday stimullarga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi.

Diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar:

• Tezkor vizual va eshitish stimullariga odatlangan bolalar real hayotda uzoq muddat bir vazifaga e’tibor qaratishda qiynaladilar.

• Passiv iste’molga asoslangan texnologik kontent bolalarning fikrlash jarayonini susaytirishi mumkin.

Tashqi muhitga moslashishdagi muammolar:

• Raqamli dunyoda ko‘p vaqt o‘tkazgan bolalar real muhitdagi muomala va hissiy munosabatlarga nisbatan befarq bo‘lishi mumkin.

• Gadjetlarga bog‘liqlik ortib borishi natijasida bolalarda doimiy rag‘batlantiruvchi stimullarsiz (masalan, o‘yinlarsiz yoki video kontentsiz) o‘zini erkin his qilish qiyinlashadi.

Umuman olganda, gadjetlardan maqsadli va me’yorida foydalanish bolalarning stressga chidamliligini oshirishi, diqqatni jamlash qobiliyatini yaxshilashi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq, bu jarayonda ota-onalar va pedagoglarning nazorati hamda yo‘naltirishi muhim ahamiyatga ega**. Ortiqcha foydalanish esa bolalarda asabiylik, diqqatning pasayishi va iroda susayishini keltirib chiqarishi aniqlandi. Ushbu ta’sir ayniqsa, kunlik ekran vaqti 3 soatdan oshgan bolalarda kuzatildi.**

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar haddan tashqari ko‘p gadjetlardan foydalanganida ularning asab tizimida turli buzilishlar yuzaga kelishi mumkin. Asosan, ekran oldida uzoq vaqt o‘tkazish natijasida bolalarda quyidagi holatlar kuzatiladi:

• **Asabiylik va ta’sirchanlik oshishi:** Bolalar gadjetlardan uzoqlashgandan so‘ng, ularda tez jahllanish, sabrsizlik va stress holatlari kuzatilishi mumkin. Ayniqsa, doimiy interaktiv vizual kontentga bog‘lanish natijasida real dunyo bilan moslashishda qiyinchilik yuzaga keladi.

• **Diqqat va konsentratsiyaning pasayishi:** Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, kuniga 3 soatdan ortiq ekran oldida vaqt o‘tkazgan bolalar o‘z vazifalariga kamroq e’tibor qaratadilar, shuningdek, o‘yin yoki videolar orasidagi tez o‘zgarishlar diqqatning uzoq muddatli jamlanishini susaytiradi.

• **Iroda va sabr-toqatning kamayishi:** Interaktiv gadjetlarning tezkor natija beruvchi tabiati bolalarda sabr va iroda kuchining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ular real hayotdagi qiyinchiliklarga duch kelganida muammolarni tezda hal qilishga qiynaladilar, sabr-toqatlari sustlashadi.

• **Uyqu muammolari**: Haddan tashqari ekran oldida bo‘lish ayniqsa kechki paytlarda melatonin ishlab chiqarilishini buzishi mumkin. Natijada bolalar uyqu rejimiga moslasha olmaydi, bu esa asab tizimi va umumiy hissiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

• **Ijtimoiy ko‘nikmalarning susayishi:** Gadjetlarga qaram bo‘lib qolgan bolalar real hayotdagi o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa ijtimoiy integratsiya jarayonida muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Munozara. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy gadjetlardan foydalanishda ota-onalar va tarbiyachilarning nazorati juda muhim. Pedagogik jarayonda texnologiyalarni maqsadli va me’yorida qo‘llash bolalarning hissiy-irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, ortiqcha foydalanishning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun maxsus psixologik dasturlar ishlab chiqish zarur.

https://buxdu.uz

Bundan tashqari, bolalar uchun tavsiya etilgan kunlik ekran vaqti bo‘yicha xalqaro me’yorlarga mos ravishda, ularga qanday gadjet kontentlarini taqdim etish lozimligi masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar va pedagoglar bolalarni texnologiyadan foydalangan holda muloqotga va jismoniy faoliyatga ham jalb etishlari lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, bolalar uchun ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtni cheklash, interaktiv texnologiyalarni foydali va o‘yinlar bilan muvozanatli tarzda qo‘llash muhimdir. Shu bilan birga, bolalarni tabiiy muloqotga, harakatli o‘yinlarga va ijodiy mashg‘ulotlarga ko‘proq jalb qilish hissiy barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Ota-onalar va pedagoglar bolalarga texnologiyalar bilan ishlash madaniyatini o‘rgatishlari va ularni real hayotdagi faoliyatga jalb qilishlari kerak.

Xulosa. Tadqiqot zamonaviy gadjetlarning maktabgacha yoshdagi bolalar hissiy-irodaviy rivojlanishiga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatdi. Gadjetlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish, ota-onalar va pedagoglar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalar uchun xavfsiz texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha maxsus dasturlarni joriy etish lozim.

Adabiyotlar:

1. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
2. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.
3. Kirkorian, H. L., Wartella, E. A., & Anderson, D. R. (2009). Media and young children’s learning. The Future of Children, 19(1), 39-61.
4. Linn, S., Almon, J., & Levin, D. (2013). Facing the screen dilemma: Young children, technology and early education. Campaign for a Commercial-Free Childhood.
5. Marsh, J., Plowman, L., Yamada-Rice, D., Bishop, J., Lahmar, J., & Scott, F. (2016). Exploring Play and Creativity in Pre-Schoolers’ Use of Apps: Final Project Report. Sheffield University.

https://buxdu.uz

TALABALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA TURLI YONDASHUVLAR: BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL TEXNOLOGIYALARNI O‘RGATISH MISOLIDA

Egamova Gulnoza Istam qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Mazkur ilmiy maqola talabalarga ekologik tarbiya berishda turli yondashuvlarni, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishning ahamiyatini yoritadi. Maqolada ekologik tarbiyaning tajribali o‘rganish, interaktiv o‘qitish va barqaror rivojlanish maqsadlari asosida amalga oshiriladigan yondashuvlari muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada yashil texnologiyalar, jumladan, qayta tiklanadigan energiya manbalari va chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarining o‘rgatilishi, ularning ekologik va iqtisodiy jihatlari haqida ham batafsil ma’lumotlar berilgan. Ekologik tarbiyaning nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy ta’sirini o‘rganishga alohida e’tibor qaratilgan. Maqola ekologik ongni rivojlantirishda ta’lim tizimining muhim rolini ta’kidlaydi va talabalarning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda faol ishtirok etishiga yordam beradigan usullarni ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish, yashil texnologiyalar, tajribali o‘rganish, interaktiv o‘qitish, atrof-muhitni asrash, qayta ishlash, resurslardan samarali foydalanish, iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlash maqsadlari, ekologik ong, yashil iqtisodiyot, ekologik ta’sir.*

РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ СТУДЕНТОВ: НА ПРИМЕРЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ОБУЧЕНИЯ ЗЕЛЁНЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Данная научная статья освещает важность обучения студентов различным подходам к экологическому воспитанию, устойчивому развитию и зелёным технологиям. В статье рассматриваются подходы к экологическому воспитанию, основанные на экспериментальном обучении, интерактивном преподавании и целях устойчивого развития. Также в статье представлена подробная информация об обучении зелёным технологиям, включая возобновляемые источники энергии и технологии переработки отходов, а также их экологические и экономические аспекты. Особое внимание уделяется изучению не только экологического, но и социально-экономического воздействия экологического воспитания. Статья подчёркивает ключевую роль системы образования в развитии экологического сознания и демонстрирует методы, способствующие активному участию студентов в достижении целей устойчивого развития.

Ключевые слова: *экологическое воспитание, устойчивое развитие, зелёные технологии, экспериментальное обучение, интерактивное преподавание, охрана окружающей среды, переработка, эффективное использование ресурсов, изменение климата, цели устойчивого развития, экологическое сознание, зелёная экономика, экологическое воздействие.*

DIFFERENT APPROACHES TO ECOLOGICAL EDUCATION OF STUDENTS: ON THE EXAMPLE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND TRAINING IN GREEN TECHNOLOGIES

This scientific article highlights the importance of teaching students various approaches to environmental education, sustainable development, and green technologies. The article discusses approaches to environmental education based on experiential learning, interactive teaching, and sustainable development goals. It also provides detailed information on green technologies, including the instruction of renewable energy sources and waste recycling technologies, as well as their environmental and economic aspects. Special attention is paid to studying not only the ecological but also the social and economic impacts of environmental education. The article emphasizes the crucial role of the education system in developing environmental awareness and demonstrates methods that help students actively participate in achieving the Sustainable Development Goals.

Keywords: *environmental education, sustainable development, green technologies, experiential learning, interactive teaching, environmental protection, recycling, efficient use of resources, climate change, sustainable development goals, environmental awareness, green economy, environmental impact.*

Kirish. Bugungi kunda ekologik tarbiya muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki insoniyat uchun ekologik muammolar tobora jiddiylashmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun ekologik ongni shakllantirish, atrof-muhitni saqlash va barqaror rivojlanishni ta’minlash zarur. Yashil texnologiyalar va

https://buxdu.uz

barqaror rivojlanish konsepsiyalari bu borada markaziy o‘rinda turadi. Talabalarga ekologik tarbiya berishda bu yondashuvlarni taqdim etish, ularga nafaqat ekologik bilimlarni balki amaliy ko‘nikmalarni ham berish muhimdir. Ushbu maqolada ekologik tarbiya berishda barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishning turli yondashuvlari chuqur tahlil qilinadi.

1. Ekologik tarbiyaning muhimligi va maqsadi

Ekologik tarbiya, asosan, ekologik ongni shakllantirish va tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishga qaratilgan. Talabalar ekologik tarbiya orqali ekologik masalalarning ijtimoiy va iqtisodiy tomonlarini tushunib, atrof-muhitni muhofaza qilishning zarurligini anglashadi. Barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish orqali, ular nafaqat ekologik muammolarni hal qilish yo‘llarini, balki ilg’or texnologiyalardan qanday foydalanishni ham o‘rganadilar.

2. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi

Barqaror rivojlanish - bu tabiiy resurslar va energiya manbalaridan foydalanishni optimallashtirish, atrof-muhitni asrash va ijtimoiy, iqtisodiy taraqqiyotni birlashtirgan yondashuvdir. Barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

Tabiatni saqlash: Ekologik iz qoldirishni kamaytirish va tabiiy resurslarni muhofaza qilish.

Ijtimoiy adolat: Hamma qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ayniqsa ekologik ta’sirga uchragan jamiyatlar uchun.

Iqtisodiy rivojlanish: Tadbirkorlik va sanoatni barqarorlashtirish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish.

Talabalarga barqaror rivojlanish asoslarini o‘rgatish orqali, ular nafaqat ekologik holatni yaxshilash, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda qanday rol o‘ynashlari mumkinligini tushunadilar. Masalan, barqaror qishloq xo‘jaligi yoki yashil energiya ishlab chiqarish sohalarida yangi texnologiyalarni qo‘llash mumkin.

3. Yashil texnologiyalar va ularning ta’limdagi o‘rni

Yashil texnologiyalar — bu tabiatni saqlash, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish uchun yaratilgan innovatsion texnologiyalardir. Yashil texnologiyalarni o‘rgatish talabalarni ekologik jihatdan toza va samarali yechimlar izlashga undaydi. Yashil texnologiyalarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: Quyosh, shamol, suv va biogaz energiyasi.

Energiya samaradorligi: Energiya tejovchi qurilmalar va texnologiyalar.

Ekologik qurilish texnologiyalari: Yashil binolar va materiallar, suvni tejash texnologiyalari.

Atrof-muhitni tozalash texnologiyalari: Havo va suvni tozalashda yangi innovatsiyalar.

Yashil texnologiyalarni o‘rgatishning samarali yo‘llari:

Laboratoriya ishlar va amaliy mashg’ulotlar: Talabalar energiya samaradorligini oshiruvchi qurilmalarda ishlash va texnologiyalarni tajriba orqali o‘rganish.

Case study (misollar) orqali tahlil: Dunyoning turli mintaqalarida yashil texnologiyalarni joriy etish va ular yordamida erishilgan muvaffaqiyatlar misolida talabalarni o‘qitish.

Tashriflar va ekskursiyalar: Yashil texnologiyalarni ishlab chiqaruvchi yoki qo‘llayotgan kompaniyalar va tashkilotlarga ekskursiyalar tashkil etish.

4. Ekologik tarbiya berishda faqat an’anaviy darsliklardan foydalanish bilan cheklanmaslik kerak. Quyidagi yondashuvlar ekologik tarbiyani yanada samarali qilishga yordam beradi:

Interfaol metodlar: Talabalarni guruhlarga ajratib, ekologik masalalarni hal qilish bo‘yicha topshiriqlar berish. Bu usul talabalarning fikrlashini va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

Jamiyat bilan hamkorlik: Talabalarni ekologik loyihalarda ishtirok etishga undash, masalan, atrof-muhitni muhofaza qilish uchun volontyorlik faoliyatlariga jalb qilish.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash: Talabalarga ekologik muammolarni hal qilish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashni o‘rgatish, masalan, aqlli shaharlarda yashash, ekologik monitoring tizimlari va boshqalar.

5. Barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishdagi global tajribalar

Dunyo bo‘ylab bir qator mamlakatlar barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishda yirik muvaffaqiyatlarga erishgan. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida (Norvegiya, Shvetsiya) ekologik ta’lim va yashil texnologiyalarni o‘rgatish tizimi jadal rivojlanmoqda. Ularning ekologik ta’lim dasturlarida asosiy e’tibor barqaror energiya manbalarini, qayta tiklanuvchi texnologiyalarni o‘rganishga qaratilgan. Shuningdek, Germaniya va Yaponiyada yashil texnologiyalarga alohida e’tibor qaratiladi, bu mamlakatlarda talabalar uchun ekologik loyihalar tashkil etilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, talabalarga ekologik tarbiya berishda barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar nafaqat ekologik masalalarga

https://buxdu.uz

e’tibor qaratishni, balki talabalarning ijtimoiy va iqtisodiy javobgarligini oshirishga yordam beradi. Barqaror rivojlanish konsepsiyalarini o‘rgatish, yashil texnologiyalarni qo‘llash va interfaol metodlarni joriy etish talabalarni ekologik mas’uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishga katta hissa qo‘shadi. Bu borada dunyo tajribasidan o‘rganish va uni lokal sharoitlarga moslashtirish muhimdir. Ekologik tarbiya, ayniqsa, yosh avlod uchun kelajakdagi barqaror dunyo yaratishda ajralmas omil bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar tahlili. Ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish masalasi keng miqyosda ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlarda o‘rganilmoqda. Turli sohalarda olib borilgan izlanishlar ekologik ta’limning samaradorligini oshirishga qaratilgan turli yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam bermoqda.

1.1. Ekologik tarbiya va barqaror rivojlanish.

Barqaror rivojlanish, ilk bor Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan 1987-yilda "Our Common Future" (Bizning Umumiy Kelajagimiz) hisobotida taqdim etilgan. Bu hujjat barqaror rivojlanishning uchta asosiy komponentini ta’kidlagan: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlar. Keyinchalik, ekologik ta’lim va barqaror rivojlanishning integratsiyasi ko‘plab tadqiqotlar va amaliyotlarda o‘rganilgan (Tilbury, 1995; Fien, 2002).[1] [4]

Masalan, Tilbury (1995) ekologik tarbiyaning maqsadini atrof-muhitni anglash, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va ularni kelajak avlodlarga o‘zgarishsiz yetkazib berish deb belgilaydi. Fien (2002) esa barqaror rivojlanishni nafaqat ekologik ehtiyojlarni qondirish, balki jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini ham inobatga olish deb ta’kidlaydi. Ular ekologik ta’limni barqaror rivojlanishning asosiy elementlaridan biri sifatida ko‘rib chiqadi.[4]

1.2. Yashil Texnologiyalar.

Yashil texnologiyalar haqida ilmiy izlanishlar 1980-yillarda ekologik texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi bilan boshlangan. Bozorda energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologiyalar (masalan, quyosh batareyalari, shamol turbinalari) va atrof-muhitni saqlashga yordam beradigan texnologiyalar (masalan, suvni tozalash va chiqindilarni qayta ishlash usullari) keng tarqalgan. [8]

Miller va McGee (2017) yashil texnologiyalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish jarayonida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy natijalarni hisobga olish kerakligini ta’kidlaydilar. Yashil texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amalda qo‘llashda o‘quv jarayonini tashkil etishda, ularning ahamiyatini tushuntirish va zamonaviy texnologiyalarni o‘rgatish talabalarni ekologik muammolarga qarshi kurashishda faol ishtirok etishga undaydi.

1.3. Ekologik Ta’limda Innovatsion Yondashuvlar

Ekologik ta’lim metodlari va yondashuvlari haqida ham ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Paine (2011) ekologik ta’limda faqat an’anaviy darsliklardan foydalanmaslik, balki interfaol va amaliy yondashuvlarni qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi. Yashil texnologiyalarni o‘rganish orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lishadi, balki amaliy mashg’ulotlarda o‘z ko‘nikmalarini oshirishadi.[1]

Ko‘plab ilmiy ishlar ekologik ta’limda global miqyosdagi muvaffaqiyatli tajribalardan (masalan, Skandinaviya, Germaniya, Yaponiyaning yashil texnologiyalarni o‘rgatish uslublaridan) foydalanishni tavsiya etadi. Ular ekologik bilimlarni nafaqat darslar orqali, balki ijtimoiy faoliyatlar, ekskursiyalar, laboratoriya ishlar va projektlar orqali o‘rgatishning samarali ekanligini ko‘rsatadi (Scott, 2009; Sauvé, 2010).

Metodologiya. Mazkur maqolada ekologik tarbiya berishdagi barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishning turli yondashuvlarini tahlil qilishda quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanilgan:

Adabiyotlar tahlili metodidan foydalanilgan bo‘lib, ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish haqidagi mavjud ilmiy ishlarga asoslangan holda, bu sohalarda olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilindi. Turli ilmiy maqolalar, kitoblar, konferensiya materiallari va boshqa resurslar o‘rganildi, bu esa ekologik tarbiya berishda barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishda mavjud yondashuvlar va tajribalarni tizimli ravishda tushunishga yordam berdi. Kvalitativ tadqiqot usuli orqali ekologik ta’limning samaradorligi va yondashuvlarning talabalarga ta’siri o‘rganildi. Maqsad talabalar tomonidan amalga oshirilgan ekologik loyihalar, amaliy mashg’ulotlar va laboratoriya ishlaridan olingan tajribalarni tahlil qilish edi. Shuningdek, talabalarning ekologik bilimlarini qanday qilib amaliyotga tatbiq etishlarini o‘rganish maqsadida, intervyular va so‘rovnomalar o‘tkazildi.

Interfaol yondashuvlar (Active Learning Approaches)

Interfaol yondashuvlar metodologiyasi ekologik ta’lim jarayoniga joriy etildi. Bu metodologiya talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undaydi. Guruhlarda ishlash, muammolarni tahlil qilish, ekologik loyihalarda qatnashish kabi faoliyatlar o‘rgatildi. Shuningdek, real

https://buxdu.uz

hayotdagi ekologik masalalar bilan bog’liq amaliy vazifalar talabalarga ko‘rsatildi, bu orqali ular ekologik muammolarni hal qilishda ilg’or texnologiyalardan qanday foydalanishlarini ko‘rsatdi.

Ta’limning global tajribalari

Global miqyosdagi muvaffaqiyatli ekologik ta’lim tajribalari ham metodologik yondashuvlarning tahlilida hisobga olindi. Dunyo bo‘ylab ekologik ta’lim va yashil texnologiyalarni o‘rgatishning eng ilg’or metodologiyalarini o‘rganish, sohadagi mavjud yondashuvlarni takomillashtirish uchun foydali bo‘ldi.[14]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya orqali ekologik tarbiya berishda barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishning samaradorligi va talabalarga ta’siri chuqur o‘rganildi. Yondashuvlar va metodlar talabalarga ekologik ongni oshirish, yashil texnologiyalarni amaliyotga joriy etish va barqaror rivojlanish konsepsiyalarini tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuvlar talabalarga nafaqat ekologik bilimlarni balki amaliy ko‘nikmalarni ham berib, kelajakda ekologik muammolarga qarshi kurashishda faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Muhokama. Yuqorida keltirilgan adabiyotlar tahlili va metodologik yondashuvlar ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirishda, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatishda mavjud yondashuvlarni chuqur tahlil qilishni ta’minlaydi. Biroq, bu yondashuvlarning amaliyotdagi tatbiqi va talabalarga qanchalik samarali ta’sir qilishini yanada chuqurroq o‘rganish zarur.

1. Ekologik Tarbiya va Barqaror Rivojlanish

Barqaror rivojlanishning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini o‘rganish ekologik tarbiya bilan uzviy bog’liqdir. Bu borada ekologik ta’limning asosiy maqsadi talabalarni nafaqat ekologik muammolarni tushunishga, balki ularni hal qilishga oid ko‘nikmalarni o‘rgatishdir. Biroq, adabiyotlarda barqaror rivojlanishning nafaqat o‘quv dasturlari, balki jamiyat va iqtisodiyotdagi amaliy yondashuvlar orqali ham amalga oshirilishini ta’kidlaydigan tadqiqotlar mavjud (Paine, 2011). Shunday qilib, ekologik ta’limda barqaror rivojlanishning ijtimoiy va iqtisodiy komponentlarini ham o‘z ichiga olgan, ko‘p tomonlama yondashuvlarning muhimligi aniq ko‘rinadi.

Bu yerda muhokama qilinishi kerak bo‘lgan savol shundaki, ekologik tarbiyaning nafaqat ilmiy, balki amaliy o‘quv jarayonida qanday yaxshilanishlari mumkin? Masalan, ekologik ta’lim faqat darsliklardan foydalanish bilan cheklangan holda, interfaol metodlarni va real hayotdagi amaliy loyihalarni ham o‘z ichiga olishi kerak. Ekologik masalalarni hal qilishda talabalar faqat nazariy bilimlarga ega bo‘lishlari bilan cheklanmasdan, ekologik yechimlarni amaliyotda qo‘llashga tayyor bo‘lishlari zarur.

2. Yashil texnologiyalar va ularni o‘rgatish.

Yashil texnologiyalarni o‘rgatish, o‘z navbatida, ekologik tarbiyaning ajralmas qismi sifatida talabalar uchun juda muhimdir. Yashil texnologiyalar, masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya samaradorligi va chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini o‘rgatish nafaqat ekologik ongni oshiradi, balki talabalarga ekologik muammolarni amaliy yechimlar orqali bartaraf etish imkoniyatini ham yaratadi.

Biroq, yashil texnologiyalarni o‘rgatishda metodologik masalalar paydo bo‘ladi. Yashil texnologiyalarni o‘rgatish faqat ilmiy bilimlar bilan cheklanishi mumkinmi yoki bu texnologiyalarni amaliyotda ishlatish, ularni innovatsion loyiha va tadqiqotlarda tatbiq etish kerakmi? Masalan, yashil texnologiyalarni o‘rganish jarayonida talabalar bilan amaliy laboratoriya ishlarini tashkil etish zarurligini ko‘ramiz. Shuningdek, global tajribalarni o‘rganish va o‘z hududimizdagi sharoitlarga moslashtirish muhimdir.

3. Ekologik ta’limda innovatsion yondashuvlar.

Innovatsion yondashuvlar ekologik ta’limda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, interfaol yondashuvlar va amaliy loyihalar orqali talabalar ekologik muammolarni real va samarali yechish usullarini o‘rganadilar. Biroq, bu usullarni samarali qo‘llashda, o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlaridan emas, balki amaliy tajribalardan ham foydalanishga ehtiyoj mavjud. Interfaol yondashuvlar, o‘z navbatida, talabalarni ekologik muammolarni yanada chuqurroq tahlil qilishga va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga undaydi.[1]

Biroq, bu usulning barcha ta’lim muassasalarida amaliyotga joriy etilishi qiyin bo‘lishi mumkin, chunki bu usullar ko‘pincha qo‘shimcha resurslar, vaqt va o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarligini talab qiladi. Masalan, ekologik loyihalar uchun talabalar tomonidan amalga oshirilgan amaliy tadqiqotlar yoki ekotexnologiyalarni o‘rganish uchun kerakli laboratoriyalar va jihozlar ta’minlanishi kerak.

4. Global tajribalar va lokal sharoitlar.

Dunyo bo‘ylab ekologik ta’lim va yashil texnologiyalarni o‘rgatishdagi muvaffaqiyatli tajribalar, masalan, Skandinaviya mamlakatlarida amalga oshirilgan ekologik tarbiya tizimlari, o‘zining samaradorligini ko‘rsatgan. Ushbu mamlakatlarda yashil texnologiyalarni o‘rgatish va barqaror rivojlanishning ijtimoiy jihatlarini e’tiborga olish talabalarga ilg’or texnologiyalarni qo‘llashda yordam beradi.[14] Ammo, bu tajribalarni o‘z hududimizga moslashtirish muhimdir.

https://buxdu.uz

Ekologik tarbiyada barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish nafaqat ekologik ongni oshirish, balki jamiyatning barqarorligini ta’minlashga ham katta hissa qo‘shadi. Biroq, ekologik ta’limning samaradorligi ko‘plab omillarga bog’liq, jumladan, metodologiya, amaliy yondashuvlar va global tajribalarni lokal sharoitlarda qo‘llash. Talabalarga ekologik muammolarni amaliy tarzda hal qilishni o‘rgatish, ularning yashil texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarning tatbiqi muhimdir. Shu bilan birga, bunday yondashuvlarni amalga oshirishda resurslar, tayyorlangan o‘qituvchilar va to‘g’ri metodologik yondashuvlarning mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

Natijalar. Ilmiy izlanishlar natijasida quyidagi natijalarga erishildi.

1. Talabalarning ekologik ongini oshirish

Ekologik ta’lim va barqaror rivojlanishning integratsiyasi natijasida talabalar o‘z atrof-muhitiga, resurslarni tejashga, chiqindilarni kamaytirishga va ularni qayta ishlashga nisbatan ongli va mas’uliyatli munosabatda bo‘lishadi. Bu, ayniqsa, ekologik muammolarni hal qilishda kerakli ko‘nikmalarni egallashda samarali bo‘ladi. O‘qitish jarayonida yashil texnologiyalarni o‘rganish talabalarni kelajakda barqaror rivojlanishning barcha jihatlari bo‘yicha faol va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

2. Yashil texnologiyalarni amaliy tatbiq etish

Maqolada ko‘rsatilgan innovatsion yondashuvlar va interfaol metodlar yordamida talabalar yashil texnologiyalarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlab chiqish, energiya samaradorligini oshirish texnologiyalarini yaratish yoki chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha amaliy loyihalar yaratish mumkin. Bunday loyihalar talabalar uchun ekologik yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi va ularni real hayotdagi ekologik masalalarni hal qilishda faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

3. Barqaror rivojlanishning ijtimoiy jihatlarini tushunish

Barqaror rivojlanish faqat ekologik emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarni ham o‘z ichiga oladi. Amaliyotda ekologik tarbiya va barqaror rivojlanishni o‘rgatish, talabalar o‘rtasida ijtimoiy mas’uliyat va adolatni tushunish, jamiyatga foydali ekologik qarorlar qabul qilishni o‘rganishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, jamiyatda barqaror va mas’uliyatli munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.

4. Innovatsion loyihalar va tadqiqotlarning rivojlanishi

Yashil texnologiyalar va ekologik ta’limni o‘rgatish amaliyotda innovatsion loyihalarning rivojlanishiga olib keladi. Talabalar ekologik masalalarni yechishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o‘rganadilar. Bu, o‘z navbatida, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish jarayonlarini tezlashtiradi. Misol uchun, ekologik muammolarga qarshi yangi texnologiyalarni ishlab chiqish uchun talabalar tomonidan o‘tkaziladigan ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliy loyihalar natijasida, iqtisodiyot va sanoat uchun yangi, samarali texnologiyalar paydo bo‘lishi mumkin.

5. O‘qituvchilarni maxsus tayyorlash

Amaliyotda ekologik ta’limni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash zarur bo‘ladi. O‘qituvchilarga ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish metodologiyalarini o‘rgatish, ular o‘z darslarida zamonaviy pedagogik usullarni qo‘llashga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, o‘quv jarayonini samarali va interfaol tashkil etishga imkon beradi.

6. Mahalliy ekologik masalalarga qarshi kurash

O‘zbekistonda ekologik muammolar, jumladan, suv resurslarining isrofi, havoning ifloslanishi, tuproq eroziyasi kabi masalalar mavjud. Ekologik ta’limni amaliyotda qo‘llash orqali talabalar ushbu masalalar bilan bog’liq amaliy echimlar ishlab chiqishlari mumkin. Masalan, talabalar tomonidan ishlab chiqilgan loyihalar orqali mahalliy ekologik masalalarga qarshi kurashish uchun samarali texnologiyalar va usullar topilishi mumkin.

7. Barqaror rivojlanishning mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi

Mahalliy ekologik sharoitlarga moslashgan barqaror rivojlanish yondashuvlarini yaratish mumkin. Mazkur maqolada ko‘rib chiqilgan yondashuvlar va metodologiyalar o‘zbek sharoitlarida ham joriy qilinsa, talabalarga o‘z hududlaridagi ekologik muammolarni hal qilishda zamonaviy metodlar va texnologiyalardan foydalanishga imkon beradi. Bu, o‘z navbatida, barqaror rivojlanishning mahalliy modellarini yaratish va ularga mos yechimlar ishlab chiqish imkoniyatini taqdim etadi.

8. Jahon tajribalaridan foydalanish

Amaliyotda xalqaro tajribalarni o‘rganish va o‘z hududimizga moslashtirish ekologik ta’limning samaradorligini oshiradi. Misol uchun, Skandinaviya, Germaniya yoki Yaponiya kabi mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan ekologik ta’lim tizimlari va yashil texnologiyalarni joriy qilish tajribalarini o‘zimizga moslashtirish mumkin. Bunday tajribalar global ekologik yechimlarni mahalliy miqyosda qo‘llashga yordam beradi.

https://buxdu.uz

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maqolada tavsiya etilgan ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish yondashuvlarini amaliyotda qo‘llash natijasida talabalar ekologik ongni oshirib, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashda ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa nafaqat o‘quvchilarning ekologik masalalarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartiradi, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Shuningdek, amaliy loyihalar va tadqiqotlar yordamida real hayotdagi ekologik masalalarni yechishga doir innovatsion echimlar topiladi. Yashil texnologiyalarni o‘rgatish, talabalar va jamiyat o‘rtasida ekologik mas’uliyatni oshiradi, bu esa kelajakda barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur maqola ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish yondashuvlarini amaliyotda qo‘llash orqali talabalarning ekologik ongini rivojlantirish, yashil texnologiyalarni amaliyotda qo‘llash, va barqaror rivojlanishga oid bilimlarni chuqurlashtirish maqsadida ishlab chiqilgan.

Amaliyotda bu yondashuvlarni qo‘llash natijasida talabalar o‘z atrof-muhitiga mas’uliyatli munosabatda bo‘lib, barqaror rivojlanishning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini yaxshiroq tushunadilar. Yashil texnologiyalarni o‘rgatish orqali, talabalar ekologik muammolarni hal qilishda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar, bu esa kelajakda barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi

Shuningdek, maqolada innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar va amaliy loyihalar orqali ekologik tarbiyani yanada samarali qilish usullari ko‘rsatilgan. Bu jarayonda o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarligi, qo‘shimcha resurslar va mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan global tajribalar muhim ahamiyatga ega.

Xulosa q ilib aytganda, ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalarni o‘rgatish nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki jamiyatda ekologik mas’uliyatni oshirishga ham katta hissa qo‘shadi. Maqolada tavsiya etilgan yondashuvlar amaliyotda qo‘llanilganda, kelajakda yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim qadam bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Paine, R. (2011). “Environmental Education and Sustainability: A Conceptual Approach”. Oxford University Press.

2. Chauhan, R. S. (2012). “Environmental Education and Sustainable Development”. New Delhi: A.P.H. Publishing Corporation

3. UNESCO. (2005). “Decade of Education for Sustainable Development (DESD) 2005-2014”. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

4. Tilbury, D. (2010). “Ecoschools: Developing sustainability through education”. Routledge.

5. Sterling, S. (2004). “Higher Education, Sustainability, and the Role of the University”. // International Journal of Sustainability in Higher Education, 5(2), 35-44.

6. Fien, J. (2002). “Education for Sustainability: Reorienting Australian Schools for a Sustainable Future”. // Australian Government Department of Education, Science and Training.

7. Giddings, B., Hopwood, B., & O‘Brien, G. (2002). “Environment, economy and society: Fitting them together into sustainable development”. // Sustainable Development, 10(4), 187-192

8. Rogers, P. & Hall, A. (2003). “Effective Water Governance and Management: The Role of Education for Sustainable Development”. UNESCO.

9. Sachs, J. D. (2015). “The Age of Sustainable Development”. Columbia University Press.

10. Hopwood, B., Mellor, M., & O‘Brien, G. (2005). “Sustainable development: Mapping different approaches”. // Sustainable Development, 13(1), 38-52.

11. Roth, R. E. (2012). “The Role of Technology in Education for Sustainability”. // Journal of Sustainability Education, 3, 17-27.

12. Kates, R. W., Parris, T. M., & Leiserowitz, A. A. (2005). “What is sustainable development? Goals, indicators, values, and practice”. Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 47(3), 8-21.

13. Lowe, I. (2011). “Sustainability: A History”. Oxford University Press.

14. UNEP. (2019). “Global Environmental Outlook: Summary for Policymakers”. United Nations Environment Programmer.

15. Bowers, C. A. (2001). “Educating for Eco-Justice and Social Transformation”. The Falmer Press.

https://buxdu.uz

INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA MOBIL MUTAXASSIS TAYYORLASH VA UNING NAZARIY JIHATLARI

Eshnaev Nortoji Jumayevich,
Chirchiq davlat pedagogika instituti
Psixologiya kafedrasi dotsenti
eshnayev8080@gmail.com

Mazkur maqolada, oliy ta’lim o‘quv yurtlari ta’lim muhitini pedagogik innovatsiya bilan muvofiqlashtirish, mobil ta'limni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik-psixologik omillarning xususiyatlarini takomillashtirish, yangi pedagogik vosita, usul, texnika, texnologiya va dasturlarni ta’lim tizimiga olib kirishning samarasi hamda innovatsion ta'lim muhitida talabalar koping strategiyasini faollashtirish asosida mobil mutaxassislar tayyorlashning psixologik-pedagogik mexanizmlari xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘z: *mobil mutaxassis, pedagogik innovatsiya, pedagogik-psixologik faoliyat, zamonaviy ta’lim, yangi tushuncha, innovatsion ta'lim muhiti, koping strategiya.*

ПОДГОТОВКА МОБИЛЬНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ И ЕЁ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматриваются психолого-педагогические механизмы подготовки мобильных специалистов на основе согласования образовательной среды высших учебных заведений с педагогической инновацией, совершенствования характеристик педагогических и психологических факторов формирования мобильного образования, эффективности внедрения в систему образования новых педагогических средств, методов, приёмов, технологий и программ, активизации копинг стратегий студентов в инновационной образовательной среде.

Ключевые слова: *мобильный специалист, педагогическая инновация, педагогико-психологическая деятельность, современное образование, новая концепция, инновационная образовательная среда, копинг-стратегии.*

MOBILE SPECIALIST TRAINING IN INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND ITS THEORETICAL ASPECTS

This article discusses the coordination of the educational environment of higher education institutions with pedagogical innovation, the improvement of the characteristics of pedagogical and psychological factors serving to form mobile education, the effectiveness of introducing new pedagogical tools, methods, techniques, technologies and programs into the education system, and the psychological and pedagogical mechanisms for training mobile specialists based on activating students' coping strategies in an innovative educational environment.

Keywords: *mobile specialist, pedagogical innovation, pedagogical and psychological activity, modern education, new concept, innovative educational environment, coping strategy.*

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotini turli innovatsiyalarning kiritilishisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Jamiyat taraqqiyotini belgilovchi eng asosiy kuch oliy ma'lumotli kadrlar hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'limda innovatsion muhitning yaratilishi bir tomondan yetuk va raqobatbardosh kadrlarni tayrlashga, ikkinchi tomondan esa talabalar mobil mutaxassislar bo‘lib shakllanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi va bu borada oliy o'quv yurtlariga bir qator yangi talablarni qo'yadi. Yana bir muhim jihati shundan iboratki, uning mohiyati, birinchi navbatda, oliy o'quv yurti bitiruvchisining mehnat bozori talablari va sharoitlariga mos kelishiga imkon beradigan zarur kompetensiyalarga ega bo'lgan mutaxassislarni sifatli tayyorlash zarurati bilan bog'liq.

Bundan, ta'lim jarayoni ham, ta'lim muhiti ham innovatsion bo'lishi kerak degan xulosa kelib chiqadiki, bo'lajak mutaxassisning kompetentsiyalarini shakllantirish shartlari an'anaviy hamda ta'limga innovatsion yondashuvlardan ham farqlanishi lozim [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. G.N. Krizhanovskaja fikricha, - “oliy o‘quv yurtlarida ta'lim jarayoni va ta'lim muhiti asosan: ta'lim, tarbiya, ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash jarayonlari majmuyidan iborat ekanligini tushunish lozim bo‘lsa, o'qituvchi guruhdagi ta'lim va kognitiv jarayonni bevosita nazorat qiladi hamda talabalarning o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini takomillashtirish va kasbiy shakllanish jarayonini

https://buxdu.uz

bilvosita boshqaradi” [8]. Bu yerda tadqiqotchi oliy ta’limning o‘ziga xosligi haqida fikr yuritib, mazkur jarayonda talaba va o‘qituvchining alohida amalga oshiradigan funksiyasi va ularning hamkorligi asosidagi funksiyalarini ochib bergan.

Ayrim, pedagog olimlar oliy ta’limda innovatsion ta’lim muhitini pedagogik innovatsiya bilan bog‘lagan holda: - ta'lim muhitiga alohida shart-sharoitlar, tarkibiy qismlar hamda ta'lim tizimining xususiyatlarini takomillashtirishga xizmat qiladigan barqaror innovatsiyalarni kiritadigan ijobiy o'zgarishlar; - ta’limda yangilikni o'zlashtirish jarayoni, ya’ni yangi vosita, usul, texnika, texnologiya, dastur va boshqalar; - natijasi yuqori bo‘lgan usul va dasturlarni ishlab chiqish, ularni o'quv jarayoniga joriy etish va ijodiy qayta ko'rib chiqishdan iborat jarayon deb hisoblaydilar [7].

Munozara. Shuningdek, innovatsiyon ta'lim muhiti - bu "yangi ta'lim samarasini ta'minlaydigan pedagogik innovatsion faoliyat uchun yaratilgan sharoit hisoblanib, uning ta’limiy, tarbiyaviy, iqtisodiy, boshqaruv, ijtimoiy va boshqa jihatlari mavjud bo‘ladi" [10]. Zamonaviy ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi tushunchalari ichida bugungi kunda innovatsion ta'lim muhiti tushunchasi mavjud bo‘lib mazkur masala sinonim sifatida qo‘llaniladigan atamalarga ega, masalan, P.A.Kassina "ta'lim muassasasining innovatsion muhiti" atamasini qo‘llab, uning ta'rifi "ta'lim muassasasida joriy etilgan innovatsiyalar majmui, ular orasida talaba va o'qituvchilarning kasbiy faoliyati amalga oshiriladi" [6].

G.N.Krijanovskaya, innovatsion ta'lim muhitini "sotsial muhit", "atrof-muhit" tushunchalarining ta'riflariga asoslanib, “shaxsning hohish istaklari, mayllari va ijtimoiy ehtiyojlari bilan uni o'rab turgan ma'naviy, axloqiy, madaniy va eng qulay ta'lim sharoitlariga mos holda shaxsni shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi" deb hisoblaydi [8].

Mazkur qarashda innovatsion ta'lim muhitini muallif rivojlanayotgan shaxsni o'rab turgan o'ziga xos ijobiy muhit sifatida talqin qilinib, ushbu pozitsiyani ayrim tadqiqotchilar qo'llab-quvvatlaydilar va oliy ta’limda innovatsion ta'lim muhitini talabaning shaxsiy o'zini o'zi anglash omili [1], zamonaviy o'qitish texnologiyalari [4], pedagoglarning kasbiy rivojlanishining ajralmas vositasi [6] va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini joriy etish omili sifatida qaraydi.

E.A.Shmeleva oliy ta’lim muassasasining ta'lim muhiti bilan bog'liq holda, "innovatsion muhitni shakllantirish yangi g'oyalarni yaratish, yangi mahsulotlar, texnologiyalarni yaratish, kasbiy sohada innovatsiyalarga tayyorlikning asosiy mezoni sifatida shaxsning innovatsion faolligini rivojlantirish, bilimlarning turli sohalarida fundamental va amaliy tadqiqotlarni rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan innovatsion potentsialni rivojlantirishga qaratilgan muhitdir deb ta’kidlaydi [11].

Darhaqiqat, innovatsion ta'lim muhiti tushunchasini talqin qilishdagi xilma xillikka qaramay, tadqiqotchilar innovatsion ta'limning asosiy xususiyati an'anaviy ta'lim dasturiga innovatsion texnologiyalarni olib kirish, bo‘lajak kasbiy faoliyatga ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratilgan, shaxsiy ijodiy tajriba va axborotni mustaqil egallash uchun xizmat qiluvchi muhit deb baholanadi.

Innovatsion ta'lim muhitida talabalar koping strategiyasini faollashtirish asosida mobil mutaxassislar tayyorlashning psixologik-pedagogik mexanizmlari yuzasidan olib borgan tadqiqot ishimizda Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida innovatsion ta'lim muhiti va mobil mutaxassislarni shakllantirish uzluksizligi va uzviyligi komponentlarini tahlini amalga oshirdik (1-rasm).

Tahlil va natijalar. Har qanday ta'lim muassasasida, jumladan, oliy ta'lim muassasalarida ham innovatsion ta'lim muhitini yaratishning samarali vositasi bu loyihaviy ta'lim usuli ekanligi, ijodiy loyiha - mustaqil ijodiy ish bo'lib, uning natijasida muallif yangi mahsulot, dastur, model kabilarni yaratishi haqidagi ma'lumotlarni R.A.Kassina o‘z tadqiqotlarida asoslagan.

R.A.Kassina ta'lim muassasalarida talabalarning ijodiy loyihalarni amalga oshirishlari ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish hamda, individual qobiliyatlarni, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar hamda qiziqishlarni, shuningdek, talabalarning istaklari, moyilliklarini hisobga olib, yangi muammolarni hal qilish imkonini berishini e'tirof etgan [6] .

Oliy ta'lim amaliyotida innovatsion ta’lim muhiti bo‘lajak mutaxassislarning o‘z-o‘zini anglash sharti va uni yaratishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining ahamiyati haqidagi munozalardan, agar innovatsion ta'lim muhiti bo'lajak mutaxassisni tayyorlash uchun eng ma'qul ta'lim sharoitlari to'plamidan iborat bo'lsa, u holda innovatsion ta'lim texnologiyasi "kafolatlangan natijani ta'minlaydigan harakatlar tizimi shaklida pedagogik jarayonning tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va protsessual amalga oshirish" vazifasini bajaradi degan xulosaga kelish mumkin. Oliy ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlash bilan bog'liq ko'plab muammolarni hal qiladi va bu ta’lim jarayoniga an’anaviy va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligi, ta’lim uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan uslubiy jihatdan asosli foydalanish bilan ta’minlanishi mumkin.

https://buxdu.uz

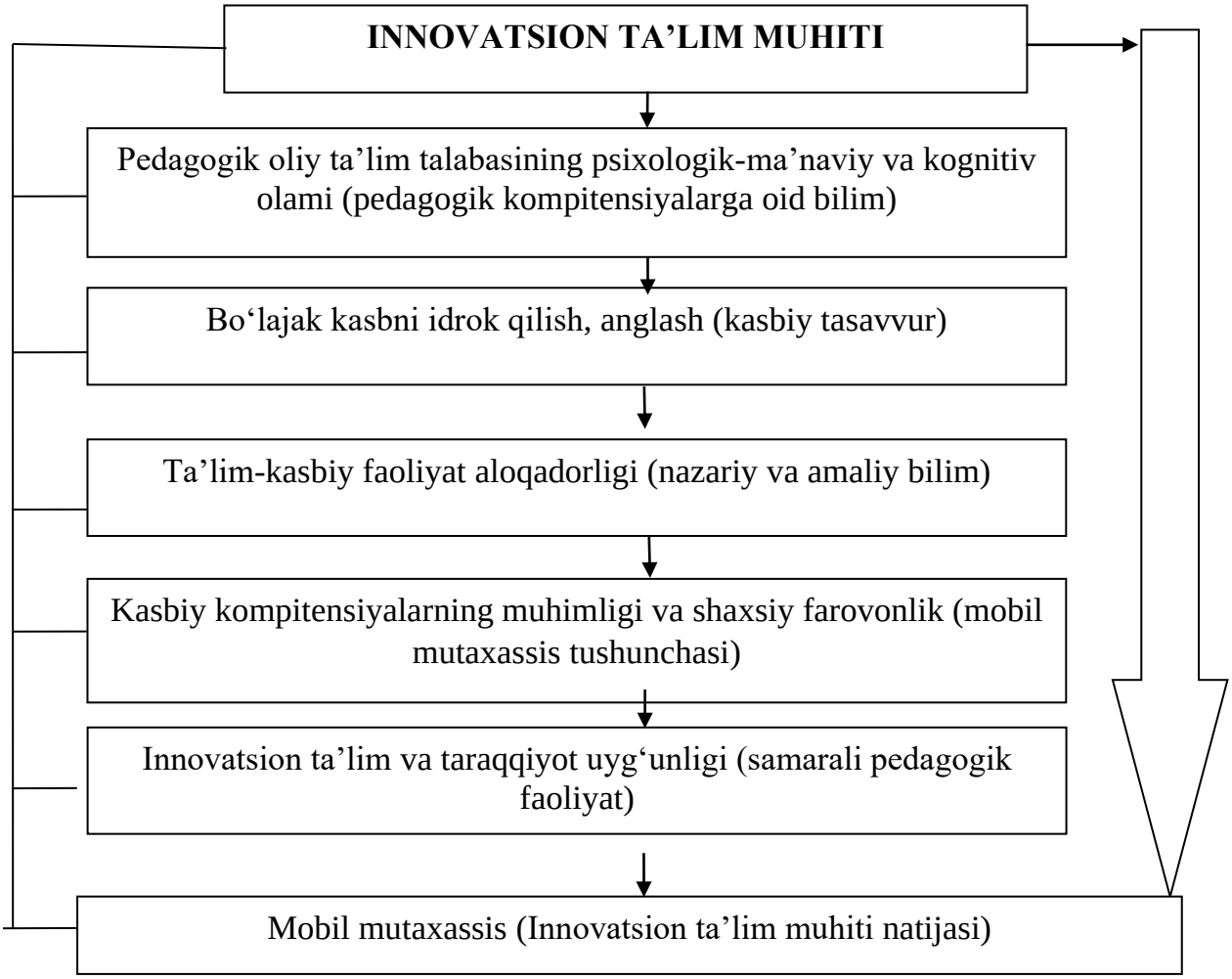

1-rasm. Mobil mutaxassislarni shakllantirish uzluksizligi va uzviyligi.

T.A.Fugelova oliy ta’lim muassasasining ijtimoiy-madaniy ta'lim makonida talabalarni mobil mutaxassislar qilib shakllantirish ularda kasbiy kompitensiyalar rivojlantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish mazmuni insonni doimiy rivojlanishga moyilligi bilab bog‘lab tushuntirish mumkimligini e’tirof etadi. Zero, kishi hayoti davomida ijtimoiy-madaniy makonda doimiy ravishda o'z o'rnini o'zgartirishga intiladi, bir faoliyatdan ikkinchi faoliyatga, bir mavzudan ikkinchisiga o'tib, aynan shu yo‘l bilan o'zining biografik maydonini yaratadi.

Ijtimoiy olamdagi mobillik, voqeylikdagi turli xil hodisalarning o'zgarmasligi tashabbuskorlik va mustaqillik, ijodkorlik va o'zini o'zi tasdiqlash, ijtimoiy va ijodiy yo'nalish erkinligi, baholash va imtiyozlar uchun maxsus shart-sharoitlarni yaratadi, bularning barchasi bo'lajak mutaxassisning professional mobilligini rivojlantirishga yordam beradi [9].

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy mobilligi deganda talabaning ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlari, proektiv fikrlashi va professional ijodkorligining birligiga asoslangan integral shaxsiy yangi sifatlar majmuyi tushuniladi. Kasbiy mobillik kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlar va yangiliklarga tayyorlik, bo'lajak mutaxassisning kasbiy mobilligini rivojlantirishning psixologik va pedagogik sharti ta'lim muhitida natijaviy ta'lim mexanizmlarini yetarli darajada tushunish va ularni amalga oshirish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. Алисов, Е. А. Инновационная образовательная среда как фактор самореализации личности [Текст] / Е. А. Алисов, /1. С. Подимова // Среднее профессиональное образование. - 2011. - №1. - С. 6163.

2. Буренкова С.В. Инновационная образовательная среда как условие самореализации будущих профессионалов // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. 2015. №4 (16)

3. Зеер Э.Ф., Кормильцева М.В. Социально-личностные компетенции и профессиональная мобильность как целевая ориентация образования // Сибирский педагогический журнал, 2009, №. 10, с. 72-78.

4. Капшутар, М. А. Возможности инновационных технологий в реализации аксиологического потенциала социально-гуманитарного образования [Текст] / М. А. Капшутар // Актуальные вопросы использования инновационных технологий в образовательном процессе : Материалы Всероссийск. науч.-практ. конф., Нижний Тагил, Россия, 2012 г. - Нижний Тагил: НТГСПА, 2012. - С. 109-114.

5. Казакова, Г.М. «Культурные герои» Уральской провинции: опыт обобщения // Личность. Культура. Общество. Т. 10. № 3-4 (42-43), 2008. С. 318-325.

6. Кассина, Р. А. Инновационная среда образовательного учреждения как интегральное средство профессионального развития учителя [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Кассина Раиса Алексеевна. - Нижний Новгород, 2006. - 196 с.

7. Силкин С.В. Управление научно-инновационным потенциалом. Региональный аспект. С. В. Силкин, Л. П. Пачикова. - Екатеринбург: УрО РАН, 2003. - С. 30.

8. Крижановская, Г. Н. Управление развитием инновационной образовательной среди. [Электронний ресурс] / Г.Н. Крижановская // Режим доступа: http://www.rane-brf.ru/conference/2012/kriganovskaya2.pdf.

9. Фугелова Т.А.Психолого-педагогические механизмы развития профессионалной мобильности будущего специалиста в социокультурном образовательном пространстве вуза. // Russian Journal of Education and Psychology. №7 (51) 2015.

10. Чучалин, А. Г. Формирование компетенций выпускников основных образовательных программ [Текст] / А. Г. Чучалин // Высшее образование в России. - 2008. - №12. - С. 10-18.

11. Шмелева, Е. А. Инновационная образовательная среда вуза: пространство развития [Текст] / Е. А. Шмелева // Научный поиск. - 2012.- №1(3). - С. 14-17.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

G‘iyasova Nargiza Yunus qizi,
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
nargizagiyasova98@gmail.com

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini shakllantirishning pedagogik va texnologik asoslari tahlil qilinadi. Kasbiy madaniyatning o‘qituvchilik faoliyatidagi o‘rni va ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish usullariga e’tibor qaratiladi. Maqolada quyidagi masalalar yoritiladi, kasbiy madaniyatning tarkibiy qismlari va uni shakllantirish omillari, innovatsion o‘qitish texnologiyalari va metodlarining o‘rni, talabalarda kasbiy etika va pedagogik madaniyatni rivojlantirish strategiyalari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *kasbiy madaniyat, bo‘lajak o‘qituvchilar, pedagogik texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, pedagogik etika, innovatsion ta’lim, refleksiv ta’lim, loyiha faoliyati, ta’lim sifati, pedagogik madaniyat.*

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В данной статье анализируются педагогические и технологические основы формирования профессиональной культуры будущих учителей. Раскрывается роль и значение профессиональной культуры в педагогической деятельности. Также уделяется внимание методам развития профессиональных компетенций на основе современных образовательных технологий. В статье рассмотрены следующие вопросы: компоненты профессиональной культуры и факторы её формирования, роль инновационных технологий и методов обучения, профессиональная этика учащихся и стратегии развития педагогической культуры.

Ключевые слова: *профессиональная культура, будущие педагоги, педагогические технологии, профессиональная компетентность, педагогическая этика, инновационное образование, рефлексивное обучение, проектная деятельность, качество образования, педагогическая культура.*

TECHNOLOGY OF FORMING PROFESSIONAL CULTURE IN FUTURE TEACHERS

This article analyzes the pedagogical and technological foundations of the formation of the professional culture of future teachers. The role and significance of professional culture in teaching activities is revealed. Attention will also be paid to the methods of development of professional competencies based on modern educational technologies. The article will cover the following issues, the components of professional culture and factors of its formation, the role of innovative teaching technologies and methods, strategies for the development of student professional ethics and pedagogical culture.

Keywords: *professional culture, future teachers, pedagogical technologies, professional competence, pedagogical ethics, innovative education, reflexive education, project activities, quality of education, pedagogical culture.*

Kirish. Ta’lim tizimi jamiyatning taraqqiyot va kelajagini belgilovchi muhim omillardan biridir**.** Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida nafaqat bilim va ko‘nikma, malakalar kerak bo‘ladi, balki kasbiy madaniyatni shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy madaniyat- bu o‘qituvchining kasbiy mahorati, pedagogik faoliyatiga ijodiy yondashuvi hamda ta’lim jarayonida samarali muloqot qila olish qobilyatining uyg‘unligi demakdir.

Hozirgi kundagi ta’lim tizimidagi islohotlar zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni talab etmoqda. Bu jarayonda bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy mahoratni shakllantirishning zamonaviy samarali texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan. O‘qituvchining kasbiy mahorati nafaqat uning shaxsiy muvaffaqiyatiga, balki ta’lim oluvchining bilim sifati va rivojlanishiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida yuqori malakali, kasbiy madaniyatga ega o‘qituvchilarni tayyorlash dolzarb vazifalardan biri sifatida turibdi. Ta’lim jarayoni nafaqat nazariy bilim berish, balki bo‘lajak

https://buxdu.uz

o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiya va madaniyatni shakllantirishga qaratilishi lozim. O‘qituvchi nafaqat bilim uzatuvchi, balki shaxsiyat shakllantiruvchi tarbiyachi hamdir. Shuning uchun pedagogning kasbiy madaniyati o‘qituvchilarning jismoniy, intellektual va ma‘naviy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Bugungi kunda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish eng dolzarb muommo sifatida qaralmoqda va buning uchun yetarlicha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini oshirish, ularni pedagogik va psixologik jihatdan tayyorlash eng muhim omillardan biridir. Buning uchun oliy ta’lim muassasalarida yetarlicha shart-sharoitlar yaratilib, bir qancha tadqiqot ishlari ham olib borilmoqda. Biz har qanday sohada yetuk mutaxassisni tayyorlashimiz uchun avvalo talabalarda kasbiy madaniyat haqida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishimiz zarur.

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish texnologiyalari, bu jarayonning asosiy bosqichlari, shuningdek, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari tahlil qilingan. Maqsad - o‘qituvchining kelajakda yuqori pedagogik mahoratga ega, tarbiyaviy va didaktik vazifalarni samarali hal eta oladigan yetuk mutaxasislar sifatida tayyorlashga ko‘maklashishdir.

Pedagogning kasbiy mahorati murakkab, ko‘p qirrali va ko‘p qirrali xususiyatini ifodalovchi, jamiyat tartibiga mos keladigan hamda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan pedagogik kadrlar tayyorlashga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik hodisadir.

Kasbiy mahoratga ega bo‘lgan pedagog - bu fundamental integrallashgan bilimlar, umumlashtirilgan ko‘nikmalar, pedagogik qobiliyatlar, shaxsiy va kasbiy muhim fazilatlar, madaniyatli hamda mahoratli, o‘z-o‘zini doimiy ravishda takomillashtirishga qaratilgan harakatlar to‘plamini o‘z ichiga olgan sifatlardir.

Pedagogning kasbiy mahorati jamiyatning ijtimoiy tartibiga javob beradigan muayyan ta’lim tizimini aks ettiruvchi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan turli xil tarkibiy qismlarning o‘ziga xos xususiyatidir. Pedagogning kasbiy mahoratining tarkibiy qismlari quyidagilar:

- umumiy madaniyat darajasi;
- psixologik va pedagogik kompetentsiya;
- maqsadlarni belgilash va maqsadlarga erishish qobiliyati;
- pedagogik fikrlash qobiliyati;
- ta’lim sohasida innovatsion faoliyatni amalga oshirish qobiliyati

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlari doirasida keng o‘rganilgan muhim yo‘nalishlardan biridir. Tadqiqotlarda o‘qituvchining kasbiy madaniyatini shakllantrishda nazariy asoslar, texnologiyalar va amaliy yondashuvlar keng ko‘rib chiqiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarini pedagogik faoliyatga, boshqaruvga tayyorlash va ularda kasbiy mahorat hamda etiketni shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonlarida amalga oshiriladi. Chunki bo‘lg‘usi pedagog-xodimlari pedagogik etiket qoidalarini bilishlari bugungi kunda o‘ta muhim sanaladi. Bu xususda O‘zbekiston Respublikasi “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunning 8-moddasida ham pedagogning etika qoidalari, kasbiy majburiyatlarini bajarishi jarayonida amal qilishi lozim bo‘lgan qoidalar majmuidan iborat ekanligi, ularni bajarish sifat ko‘rsatkichlarni va pedagogning mehnat intizomini belgilaydigan mezon ekanligi hamda bu qoidalarning buzilishi intizomiy javobgarlikka tortilishi uchun asos bo‘lishi mumkinligini alohida ko‘rsatib berilgan

1. Kasbiy madaniyat tushunchasi va uning tarkibiy qismlari.

Ko‘plab pedagogik manbalarda kasbiy madaniyat o‘qituvchilarning nazariy bilimlari, metodik ko‘nikmalari, shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar yig‘indisi sifatida talqin qilinadi. Xususan, A.N.Shumakova va N.A.Davydovaning ishlari kasbiy madaniyatning asosiy komponentlari-kommunikativ kompentensiya, ijodiy fiklash va axloqiy me’yorlari muhim ekanini ko‘rsatadi.

2. Kasbiy madaniyatni shakllantirish texnologiyalari.

O‘quv jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha Y.G‘afurova va T.Qodirovlarning izlanishlari alohida e’tiborga loyiq. Ularning fikricha, amaliy mashg‘ulotlar, keys-stadi, munozara va loyiha usullari kasbiy madaniyatni rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

3. Ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari roli.

Zamonaviy ta’limda AKTning o‘rni haqida J.Dewey va N.Postmanlarning asarlarida ta’limni raqamli texnologiyalar yordamida modernizatsiya qilishning kasbiy madaniyatga ijobiy ta‘siri yoritilgan.

4. O‘zbekiston pedagog olimlarining hissasi.

Mahlliy tadqiqotchilardan X.Karimov va D.Nasirovlarning tadqiqotlarida milliy qadriyatlarni pedagogik faoliyatga integratsiya qilish orqali bo‘lajak o‘qituvchilar madaniyatini shakllantirish muhimligi qayd etilgan.

Kasbiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar pedagogika, psixologiya, sotsiolingvistika va ta’lim texnologiyalari sohalarida keng o‘rganilgan. Quyida ushbu mavzuga oid

https://buxdu.uz

adabiyotlar tahlili keltiriladi.

1. *Kasbiy madaniyat nazariy asoslari.* Kasbiy madaniyat tushunchasi pedagogika va falsafa nuqtayi nazaridan turlicha talqin etiladi. Ba’zi mualliflar uni pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida ko‘rsatsa, boshqalari kasbiy etika, muloqot madaniyati va shaxsiy sifatlar bilan bog‘laydi. Masalan: V.A. Slastenin va A.I. Mishchenko o‘qituvchining kasbiy madaniyatini pedagogik faoliyatning asosiy ko‘rsatkichi sifatida tahlil qilib, uning tarkibiy qismlariga bilim, ko‘nikma va qadriyatlar tizimini kiritadi. Sh.A. Amonashvili o‘qituvchi shaxsining insonparvarlik tamoyillariga asoslanishini ta’kidlaydi.

2. *Pedagogik texnologiyalar va kasbiy madaniyat*. Zamonaviy ta’lim jarayonida kasbiy madaniyatni shakllantirish innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Bespalko V.P. va Khutorskoy A.V. tomonidan ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvi bo‘yicha tadqiqotlar kasbiy madaniyatni rivojlantirishda individual yondashuv muhimligini ko‘rsatadi. Davydov V.V. va Elkonin D.B. ijodiy fikrlash va refleksiya metodlarining ahamiyatini ochib beradi. R.G‘afforov o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) imkoniyatlarini tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasbiy madaniyatni shakllantirish tizimli va integrativ yondashuvni talab etadi. Nazariy asoslar, pedagogik texnologiyalar va amaliy metodikalar uyg‘unligi o‘qituvchi shaxsining har tomonlama shakllanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlarning joriy etilishi kasbiy madaniyatni rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tahlil natijasida shuni aytish mumkinki, bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish faqat nazariy bilim bilan cheklanmasligi, balki amaliy faoliyat va innovatsion texnologiyalarga asoslangan kompleks yondashuv orqali rivojlantirilishi lozim.

Tahlil va natijalar (analysis and results). Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish texnologiyasi bo‘yicha ma’lumotlarni tahlil qilishda quyidagi manbalar muhim ahamiyatga ega:

1.Dunyoning nufuzli oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish tizimining tahlili:

Ushbu maqolada xalqaro tajribalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish tizimi tahlil qilingan.

2. Institutsional yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirishning dolzarbligi:

Mazkur maqolada institutsional yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirishning dolzarbligi o‘rganilgan.

3. *Bo‘lajak o‘qituvchilarda didaktik madaniyatni rivojlantirish texnologiyalari:*

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning didaktik madaniyatini rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati va o‘quv jarayonini tashkil etishga qaratilgan usullar yoritilgan.

4. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy mahoratni shakllantirish texnologiyasi:

Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini shakllantirishning pedagogik va psixologik shart-sharoitlari hamda bosqichlari haqida fikr yuritilgan.

5. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari:

Ushbu tadqiqotda ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish muammosi tahlil qilingan.

6.Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish:

Maqolada ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

7. *Raqamli texnologiyalar vositasida pedagoglarning professional kompetentligini rivojlantirish tamoyillari:*

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar asosida pedagoglarning professional kompetentligini rivojlantirish va bu orqali salohiyatli pedagogni tarbiyalashning mazmuni va mavjud holati tadqiq etiladi.

Hozirgi kunda bir qancha adabiyotlarda aynan kasbiy mahorat, kasb madaniyati haqida ko‘plab fikr bildirilgan. Har qanday kasbni egallash, avvalo, kasbga muhabbat, vatanparvarlik tuyg‘ulari asosida shakllanadi. Bu kabi ko‘rinishlar har bir yosh avlodda turlicha shakllangan, ammo biz pedagogolar bo‘lajak o‘qituvchilarda kasb madaniyati haqida tushunchalarni to‘g‘ri tashkillashtirishimiz va eng ma’qul metodlar orqali yetkazib berishimiz zarur.

Xulosa va takliflar. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Kasbiy madaniyat pedagogning kasbiy bilimlari, kommunikativ ko‘nikmalari, shaxsiy fazilatlari hamda axloqiy qadriyatlari uyg‘unlashuvidan iboratdir. Tahlillar shuni

https://buxdu.uz

ko‘rsatadiki, kasbiy madaniyatni shakllantirishda nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy faoliyat, innovatsion ta’lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari va milliy-ma'naviy qadriyatlarning integratsiyasi katta ahamiyatga ega.

Takliflar:

1. *Amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish*: Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun interaktiv va amaliy mashg‘ulotlar, loyihalar va keys-stadilarni ta’lim jarayoniga keng joriy qilish.

2. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish*: O‘qituvchilarni zamonaviy ta’lim platformalari va raqamli vositalardan samarali foydalanishga tayyorlash.

3. *Milliy qadriyatlarni o‘quv jarayoniga tatbiq qilish*: Mahalliy, madaniy va tarbiyaviy qadriyatlarni pedagogik faoliyatga kiritish orqali madaniy boyliklarni saqlash va rivojlantirish.

4. *Kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish*: O‘qituvchilarning muloqot ko‘nikmalarini oshirish uchun trening va seminarlar tashkil etish.

5. *Ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash*: Talabalarning ilmiy izlanishlarini rag‘batlantirish va ularga amaliyotda qo‘llaniladigan innovatsion yechimlar ishlab chiqish imkoniyatini yaratish.

Mazkur takliflar bo‘lajak o‘qituvchilarda yuqori darajadagi kasbiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi va ularning jamiyatda barkamol pedagoglar bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish – ularning kasbiy kompetensiyasini, axloqiy qadriyatlarini va pedagogik mahoratini rivojlantirish jarayonidir. Ushbu maqolada kasbiy madaniyatning mohiyati, uning tarkibiy qismlari va shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg‘ulotlarning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kasbiy madaniyatni shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda, amaliy tajriba va pedagogik refleksiya ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish – bu uzoq muddatli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, uning samaradorligi nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va axloqiy qadriyatlarning uyg‘unligi bilan belgilanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va interfaol o‘qitish metodlari ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir. Kasbiy madaniyatni shakllantirishda nafaqat ta’lim muassasalari, balki jamiyat va ta’lim tizimining barcha ishtirokchilari ham muhim rol o‘ynaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda faqatgina nazariy bilim berish bilan cheklanmay, ularning kasbiy axloqiy qadriyatlari va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Shunday qilib, kasbiy madaniyatga ega o‘qituvchi – nafaqat o‘z ishining ustasi, balki ta’lim tizimining rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi, jamiyat uchun muhim shaxs hamdir. Shu boisdan, o‘qituvchilar tayyorgarligi jarayonida innovatsion va tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy madaniyatni shakllantirish – bu nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, balki pedagogik faoliyatga ijodiy va mas’uliyat bilan yondashishni o‘rgatish jarayonidir. Kasbiy madaniyatga ega o‘qituvchi o‘z fanini mukammal bilish bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanadi, o‘quvchilar bilan samarali muloqot olib boradi va ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kasbiy madaniyatni shakllantirishda amaliy mashg‘ulotlar, tajriba almashish, innovatsion yondashuvlar va kasbiy etikaga oid maxsus treninglar muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, o‘qituvchilik kasbining ijtimoiy va axloqiy jihatlarini o‘rgatish, kasbiy madaniyatni nafaqat ta’lim jarayonida, balki butun hayot davomida shakllantirish lozimligi ta’kidlanadi.

Umuman olganda, yuqori kasbiy madaniyatga ega bo‘lgan o‘qituvchilar ta’lim sifatini oshirish bilan birga, yosh avlodga ibrat bo‘lib, jamiyatning ma’naviy va intellektual taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadilar. Shu bois, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida ularning kasbiy va shaxsiy madaniyatini rivojlantirishga kompleks yondashuv zarur.

Xulosa o‘rnida, o‘qituvchilar uchun kasbiy madaniyatni rivojlantirish tizimli yondashuvni talab qilishi, bu jarayonda ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar va jamiyat hamkorligi zarurligi qayd etiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901-son “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonun.

2. G‘affarova G.G‘., Po‘latova R.F. “Kasbiy madaniyat”. Uslubiy qo‘llanma. Chirchiq, 2024-yil.

3. Karimov X. “Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar ahamiyati” Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.

4. Shumakova A.N “O‘qituvchilar kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning metodik asoslari” Moskva: Pedagogika va innovatsiya ilmiy markazi, 2018.

https://buxdu.uz

5. Qo‘ysinov O.A., Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta’limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. T.:“Fan”, 2009. – 92 b.

6. Ismailova Z.K. Talabalarning kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish: Diss. ped. Fl;..an. nom. – T.: 2000. – 186 b.

7. Kuysinov O.A. Developing Professional- Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach // Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018.№4. – R.257-263. (13.00.00; №1).

8. Muslimov N.A. Bo‘lajak o‘qituvchining loyihalash faoliyati. 2012. O‘quv qo‘llanma. 6,1 b.t.

https://buxdu.uz

YOSH HARBIY XIZMATCHILAR ARMIYA HAYOTIGA MOSLASHUVINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ibragimov Sherzod Egamberdiyevich,
Milliy gvardiya Toshkent shahri boshqarmasi 81140 harbiy qism komandiri, mustaqil tadqiqotchi

Mazkur maqolada Qurolli kuchlar bo‘linmalarida Vatan oldidagi yigitlik burchini o‘tayotgan yosh harbiy xizmatchilarning, mutlaqo yangi hayot, armiya hayotiga moslashib ketishi bilan bog‘liq jarayonlarning o‘ziga xos bo‘lgan ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tog‘risida ma‘lumotlar beriladi. Yosh harbiy xizmatchi shaxsining psixik hodisalari, xususan, psixologik holatlar, psixologik jarayonlar, individual psixologik xususiyatlarining adaptatsiya jarayoniga bevosita ta‘sirlari ko‘rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Armiya muhitiga kirish, yosh harbiy xizmatchilar uchun jismoniy va ruhiy jihatdan katta sinov davri bo‘lib, yangi qoidalar, harbiy intizom va guruh ichidagi o‘zini tutish kabi talablar bilan bevosita bog‘liq. Ushbu adaptatsiya jarayoni ayrim holatlarda stress va psixologik qiyinchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin, ammo psixologik yordam va tayyorgarlik jarayonlari yosh harbiylarning muvaffaqiyatli moslashuvini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot, yosh harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o‘rganishga, shu jumladan stressni yengish, guruh ichida o‘zini ko‘rsatish va shaxsiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq masalalarga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: *adaptatsiya, kasbiy kompetentlik, harbiy xizmatchilar, psixologik hodisalar, ijtimoiy-psixologik muhit, psixik taraqqiyot.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ К АРМЕЙСКОЙ ЖИЗНИ

В данной статье представлена информация об уникальных социально-психологических особенностях молодых военнослужащих, служащих долгу перед Родиной в частях Вооружённых Сил, а также о процессах, связанных с их адаптацией к новой жизни, жизни армии. Рассмотрены и проанализированы психологические явления молодого военнослужащего, в частности, психологические состояния, психологические процессы, непосредственное влияние индивидуальных психологических особенностей на процесс адаптации. Поступление в военную среду - физически и морально непростое время для молодых военнослужащих и напрямую связано с требованиями новых правил, воинской психологические трудности, но процессы психологической и поддержки и подготовки являются важными факторами обеспечения успешной адаптации молодых солдат. В исследовании рассматриваются социально-психологические аспекты молодых военнослужащих, в том числе вопросы, связанные со стрессоустойчивостью, самовыражением в группе и личностными изменениями.

Ключевые слова: *адаптация, профессиональная компетентность, военнослужащие, психологические явления, социально-психологическая среда, психическое развитие.*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF YOUNG MILITARY SERVANTS' ADAPTATION TO ARMY LIFE

The article provides information about the unique socio-psychological features of young servicemen who are serving their duty to the Motherland in the units of the armed forces, as well as the processes related to their adaptation to the new life, the life of the army. Psychological phenomena of a young military serviceman, in particular, psychological conditions, psychological processes, direct effects of individual psychological characteristics on the adaptation process are considered and analyzed. Entering the military environment is a physically and mentally challenging time for young servicemen, and is directly related to the demands of new rules, military discipline, and group behavior. This adaptation process can cause stress and psychological difficulties in some cases, but psychological support and preparation processes are important factors in ensuring the successful adaptation of young soldiers. This study examines the socio-psychological aspects of young military personnel, including issues related to coping with stress, self-expression with in a group, and personal change.

Keywords: *adaptation, professional competence, military personnel, psychological phenomena, socio-psychological environment, mental development.*

https://buxdu.uz

Kirish. Harbiy soha o‘zining mashaqqatli, lekin sharafli kasb ekani bilan boshqa kasb sohalardan farq qiladi. Harbiylarning tartib intizomi, yurish-turish madaniyati, tartibli, ozoda kiyinishi va eng asosiysi ularning harbiy liboslari katta-yu kichikda birdek havas uyg‘otadi, yoshlarimizda ushbu kasbni egallash ishtiyoqini paydo qiladi. Ha, haqiqatan ham mazkur kasbning faxrli xususiyatlari behisob bo‘lishi bilan bir qatorda, mashaqqatli tomonlari ham talaygina. Harbiy xizmat avvalida, adaptatsiya jarayonida yuzaga keluvchi qiyinchiliklarni mardonavor yenggan, o‘z hayotini Vatanimizning nurli istiqboli uchun baxshida eta olgan yosh harbiy xizmatchilarimizgina, harbiylik kasbida muvaffaqiyatlar egasiga aylanishadi. Yoshlarimizning armiya hayotiga moslashuvi, umuman olganda, bir necha komponentlar bilan bog‘liq bo‘ladi:

1.*Yoshning psixologik tayyorlik komponenti:*

Yosh harbiy xizmatchilarning harbiy xizmat faoliyatiga faol moslashish jarayoni ularning yoshi va psixologik tayyorgarligiga bog‘liq. Ba‘zi yopshlar uchun bu jarayon biroz qiyin bo‘lishi mumkin, chunki ular o‘zlarini yangi sharoitlarda, ko‘pincha uyda qolgan muhitdan uzoqroq va stressli holatlarda topadilar. Shuning uchun yoshlar psixologik moslashuvni tezroq amalga oshirishlari uchun birdek motivatsiya va yordam kerak bo‘ladi

2.*Ijtimoiy moslashuv komponenti:*

Harbiy xizmatda yoshlar yangi ijtimoiy guruhlar tarkibiga qo‘shiladilar. Bu guruhlarda o‘z o‘rnini topish, boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatish va guruhda yetakchilik qilsh zarurati mavjud. Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi ularning boshqa harbiy xizmatchilar bilan o‘zaro munosabatlarini va kollektivdagi o‘z o‘rnini topishni o‘z ichiga oladi

3.*Jismoniy va ruhiy tayyorgarlik komponenti:*

Armiya yoshlarning jismoniy va ruhiy tayyorgarlik darajalarioni oshirishga qaratilgan birinchi navbatdagi maqsadlardan biridir.Harbiy xizmat faoliyati jismoniy chidamlilik va jangavar tayyorgarliklarni doimiy ravishda talab qilib boradi. Bu esa o‘z navbatida, yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirib borishga yordam beradi.

4.*Stressga chidamlilik komponenti*:

Harbiy xizmatchilar uchun stress darajasi yuqori bo‘lishi mumkin, chunki ular yangi sharoitlarga, ma‘suliyatlarga va jismoniy ishlarga duch keladilar. Yoshlarning stressga chidamlilik komponenti va unga qarshi turish ko‘nikmalari ularga armiya hayotiga muvaffaqiyatli moslashishda yordam beradi.

5.*Qattiqlashish va intizom komponenti:*

Armiya yoshlarni qattiq harbiy intizomga o‘rgatadi, bu esa ularning o‘zligini va mas‘uliyatrini anglashlarini rivojlantirib boradi. Bu ko‘nikmalar yoshlarning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga va professional faoliyatiga ham foydali ta‘sir ko‘rsatadi.

6.*Emotsional barqarorlik:*

Yoshlar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganishlari lozim. Armiya muhitida harbiy xizmatchilar tez-tez keskin vaziyatlarga duch keladilar, shuning uchun ularning emotsional barqarorlikni saqlashlari va krizis holatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Shu bilan birgalikda yosh harbiy xizmatchilarning yangi muhit jarayoniga moslashishiga ularning psixik hodisalari o‘zining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi:

Psixologik holatlar-insonning ruhiy va hissiy holati bo‘lib xatti-harakatlarini va tashqi muhitga nisbatan munosabatlarini o‘zida aks ettiradi va yosh harbiy xizmatchilarning armiya muhitiga tez va oson moslashishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Psixologik holatlar tarkibiy qismiga, stress va tashvish, adaptatsiya, ishtiyoqli va xavotirli his-tuyg‘ular, yolg‘izlik va uyni sog‘inish hissi, o‘ziga bo‘lgan ishonch, kayfiyat, affekt umuman olganda harbiy xizmatchining joriy kayfiyatini belgilab beruvchi hissiy holatlari kiradi.

Psixologik jarayonlar-boshqacha aytganda aqliy, intellektual jarayonlar deb ataladi va ular tarkibiga sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq, diqqatlar kiradi. Psixologik jarayonlar ham harbiy xizmatchi tomonidan yangi muhitdagi voqea hodisalarni to‘lkaqonli anglab yetilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Individual psixologik xususiyatlar-. Har bir harbiy xizmatchi qaytarilmas o‘z sifatlari va borlig‘ining mavjud bo‘lishi bilan noyob. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblik asosida uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi. Individual psixologik xususiyatrlari tarkibiga, *qobiliyat*– harbiy xizmatchi xodimlarning biror sohada muvaffaqiyat qozonishini ta‘minlovchi individual psixologik xususiyati, *xarakter* - harbiy xizmatchi shaxsining alohida insonlar va insonlar guruhi, o‘z-o‘ziga, vaziyatlar, narsalar va hodisalarga nisbatan munosabatlaridan orttiradigan sifatlari hamda *temperament*-harbiy xizmatchi faoliyati va xulqining dinamik va emotsional - hissiy tomonlarini xarakterlovchi individual xususiyatlar majmui kiradi.

https://buxdu.uz

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yoshlarning armiya hayotiga moslashuvining ijtimoiy-psixologik jihatlari, umuman olganda, ularning shaxsiy rivojlanishi, o‘z-o‘zini anglashi va ijtimoiy munosabatlarga nisbatan munosabatlarini o‘z ichiga oladi. Bu jarayonlarda yordam va qo‘llab-quvvatlashg tizimining ahamiyati beqiyosdir. Kasbiy faoliyatini endigina boshlagan harbiy xizmatchilar aslo jismonan va ruhan bo‘shashishi, butunlay osoyishtalikka berilishi mumkin emas. Bu tuyg‘u psixologiya fanida relaksatsiya deb atalib, kishilarning ish faoliyatida salbiy holatlariga beriladigan baho sifatida e’tirof etiladi. Pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, qiyinchilik - insonning subyektiv psixologik holati ekanligi, u hamma vaqt ham tashqi kuzatuvchi tahlil uchun qulay emas degan xulosa qilishga imkon berishi, bu esa hech kim harbiy xizmatchilar kasbiy qiyinchiliklarini ularning o ‘zlaridan ko‘ra yaxshiroq aniqlay olmasligini va ularni bartaraf qilish yo‘llarini ham o‘zlaridan boshqa kishi topa olmasligini ta’kidlaydi. Demak, kasbiy qiyinchiliklarini tadqiq qilishning yanada qulay yo‘li bu - o‘z-o‘zini tashxislash hisoblanadi. Shu bilan birga psixologik mashg‘ulotlardan biri bo‘lgan “Autogen trenirovka” ham muhim ahamiyatga ega. “Auto - o‘z-o‘ziga ta’sir” ma’nosini bildirib, harbiy xizmatchi o‘z-o‘ziga ta’sir o‘tkazgan holda kasbiy faoliyatida duch keladigan qiyinchiliklarni yengib borishi mumkin. O'z kasbiy faoliyati natijalarini anglab yetishi, uning bo‘lajak harbiy kasbiy faoliyaitni amalga oshirishini yanada takomillashgan usullarini izlash va ularni o‘zlashtirish zaruriyatini ta’minlaydi. Faoliyatni o‘zgartirish esa, ma’lumki, faoliyat subyektining o‘zgarishiga olib keladi. Harbiy xizmatchilartning analitik (tahlil qilish) qobiliyatlari rivojlanishi jarayonida uning kasbiy refleksiyasi ham rivojlanadi, bu o‘z navbatida, harbiy xizmatchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonini ma’lum bir yo‘nalishga solib, uning shaxsiy ijodiy faolligini oshiradi.

Bundan tashqari harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvida yosh xususiyatlari alohida e‘tiborga olinadi. *Yoshning umumiy xususiyati.* Har bir yoshdagi psixik rivojlanish alohida sifat bosqichiga ega. Yosh xususiyatlari ko‘plab shartlar majmui bilan belgilanadi. Bu – shaxs hayotidagi har bir bosqichda unga qo‘yiladigan talablar sistemasi, atrofdagilar bilan munosabat, u egallayotgan bilim va faoliyat turi hamda bu bilimlarni egallash usullaridir. Yosh xususiyatini aniqlovchi shartlar majmuiga bolaning jismoniy rivojlanishi xususiyatlari ham kiradi (masalan, go‘daklikd ma‘lum bir morfologik shakl hosil qiluvchi ma'lumotlarni egallash, o'smirlikda organizmning o‘zgarish xususiyatlari va boshqalar). *Turli yosh davrlari va ularning o‘quv faoliyatlari.* Yosh davrlarini aniqlash atrofdagilarga munosabatlarning rivojlanish darajasi bilan bilim, usullar, qobiliyatlar rivojlanishi darajasi o‘rtasidagi aloqani belgilab beradi. Mazkur ikki taraf orasidagi munosabatlarning o‘zgarishi keyingi yosh bosqichlariga o‘tishning muhim ichki asosi (harakatlantiruvchi kuch)ni tashkil etadi. Shaxs yashash sharoiti, tarbiya va ta‘lim olish sharoitining o‘zgartirilishi, rivojlanishning yosh davrlari almashinuvini belgilovchi muhim omildir. So‘nggi vaqtlarda yosh va pedagogik psixologiyada ko‘proq pedagogik mezonlarga asoslangan davrlashtirish qo‘llanilmoqa. Yosh harbiy xizmatchilar xizmatga kelgan dastlabki davrdagi yosh ko‘rsatkichlarining vaziyati uning nomlarida ifodalanadi: ≪o‘tish≫, ≪keskin o‘zgaruvchan≫, ≪mushkul≫, ≪tanqidiy≫. Ularda bu yoshda sodir bo‘ladigan rivojlanish jarayonlarining murakkab va muhimligi qayd etilgan. Bu hayotning bir davridan boshqasiga o‘tish bilan bog‘liq. Inson rivojlanishining barcha yo'nalishlari bo‘yicha (jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy, ijtimoiy) katta sifat va miqdoriy o‘zgarishlar ro‘y beradi. *Harbiy xizmatchi shaxsi rivojlanishining muhim omili - uning shaxsiy faolligi -shaxsiyat, o‘zini e‘tirof etish va aniqlash jarayoni faol kechadi - biroq bu jarayon bir tekis emas.*

Munozara. Yuqorida ta‘kidlab o‘tilganidek, yosh harbiy xizmatchining armiya muhitiga moslashuvida motiv va motivatsiya ham muhim ahamiyatga egadir.

Motivatsiya (lot. motivatio) - subyektning qandaydir maqsadlar, qiziqishlari mavjudligi asosidagi faoliyatga tashqi va ichki xohishining ifodasidir. Motivatsiya barcha pedagogik ta‘sir tizimida shakllanadi, biroq avvalo bevosita o ‘qish faoliyatida tarbiyalanadi. Ijobiy motivatsiyani shakllantirishda ta‘lim mazmuni, ta‘limni tashkil etish, shaxsiy o‘qitish kabi masalalar muhim o‘rin tutadi.

Motivlar - ehtiyojlaming anglanishidir. Bir motiv inson shaxsi uchun muhim sanalgan bir necha ehtiyojlar asosida yuzaga kelishi mumkin. Motivlar o'zida qator pedagogik jarayonlar majmuini ifoda etadi. Anglash faoliyati tashqi va ichki motivlami boshqarishi mumkin.

Ishbilarmon kishilarning motivatsiya beruvchi iboralari:

- *Jon Rokfeller* bir marta shunday degan edi: “Pul ishlashning yo‘li- mehnat” yondashuvi hech qachon haqiqiy muvaffaqiyatga olib kelmaydi. Toza fikr va yangi g‘oyalar daromad o‘sishi uchun eng qulay zamin va ilhom - muvaffaqiyatli biznes uchun eng yaxshi motivatsiyadir.
- “Inson aqli bilan tushuna oladigan va qabul qila oladigan hamma narsaga erisha oladi. ” – *Napoleon XilL*
- “Vaqtingiz cheklangan, uni birovning hayoti bilan yashashga sarflamang” - *Stiv Jobs.*

https://buxdu.uz

- “Muvaffaqiyatga erishish uchun emas, balki hayotingiz mazmunli bo‘lishini ta’minlash uchun harakat qiling” – *Albert Eynshteyn.*
- “Tadbirkorlar tez-tez savol berishadi: “Nima uchun?”. Bu yaxshi savol, lekin “Nima uchun yo‘q? ” deyish muhimroq – *Jeffri Bezos.*
- “Faoliyatim davomida 9000 dan ortiq marta o‘yin o‘tkazib yuborganman. 300 ga yaqin o‘yinda mag‘lub bo‘ldim. 26 marta hal qiluvchi zarbani berishga ishonchim komil edi, men esa o‘tkazib yubordim. Men hayotimda qayta-qayta muvaffaqiyatsizlikka uchraganman. Aynan shu narsa meni muvaffaqiyatga erishtirdi. ” - *Maykl Jordan*
- “Har bir zarba meni keyingi o’yinga yaqinlashtiradi. ” – *Babe Rut.*
- “Maqsadning aniqligi - barcha yutuqlarning boshlang'ich nuqtasi” - *V. Element Stoun.*
- “Yigirma yildan so‘ng qilgan ishingdan ko‘ra, qilmaganingdan ko‘proq pushaymon bo‘lasan. Shuning uchun, shubhalardan voz keching. Xavfsiz bandargohdan uzoqlashing. Yelkanlar bilan quyruq shamolini ushlang. Orzu qiling.. ” -*Mark Tven*
- “Sizning hayotingiz 10% sizga nima bo‘layotganiga va 90% bu voqealarga qanday munosabatda bo‘lishingizga bog‘liq. ” – *Jon MaksvelL*
- “Daraxt ekish uchun eng yaxshi vaqt 20 yil oldin edi. Keyingi eng yaxshi vaqt - bugun” (*Xitoy maqoli).*
- “Agar siz qirg‘oqni ko‘zdan kechirishga jur’at etmasangiz, hech qachon okeanni kesib o‘ta olmaysiz” - *Kristofer Kolumb.*
- “Hammamizda ikkita variant bor: biz shunchaki yashashimiz mumkin yoki o‘z hayotimizni va taqdirimizni yaratishimiz mumkin”, *Jim Rohn.*
- Agar siz biror narsa qila olaman deb o‘ylasangiz, siz haqsiz; agar biror narsa qila olmayman deb o‘ylasangiz, siz ham haqsiz. ” - *Genri Ford*
- “Nima haqida orzu qilsangiz, u ustida ishlashni boshlang! Va keyin hayotingizda haqiqiy mo‘jizalar ro‘y bera boshlaydi”, - *Iogann Volf gang fon Gyote.*
- “Tanqiddan qochishni istasangiz, hech narsa qilmang, hech narsa demang, hech narsa bo‘lmang”, *AristoteL*
- “Orzularingizga ishonch bilan ergashing. O‘zingiz xohlagan hayotda yashang.” - *Genri Devid Toro.*
- “Muvaffaqiyatli odamlar doimo boshqalarga yordam berish imkoniyatini izlaydilar, muvaffaqiyatdan yiroq odamlar doimo savol berishadi: “Shaxsan men uchun nima foyda?” - *Brayan Treysi.*
- “Ishoning, qo‘lingizdan keladi - va siz allaqachon yarim yo‘ldasiz” - *Teodor Ruzvelt.*
- “Baxtning bir eshigi yopilganda, boshqasi ochiladi, lekin biz yopiq eshikka shunchalik uzoq qaraymizki, biz uchun allaqachon ochilgan eshikni sezmaymiz”, -*Xelen Keller.*
- “Hamma narsada go‘zallik bor, lekin uni hamma ham ko‘ra olmaydi”, - *Konfutsiy.*
- “Muvaffaqiyatsiz odamning boshqalardan farqi kuchning yetishmasligi, bilimning yetishmasligi emas, balki irodaning yetishmasligidir.” - *Vins Lombardi*
- “Imkoniyat chegaralarini topishning eng yaxshi usuli – ularni kesib o‘tish va imkonsizlar hududiga kirishdir.” - *Artur Klar*

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, harbiy xizmatchi shaxsini tarbiyalash va kasbiy faoliyatga moslashtirish ishi nihoyatda murakkab faoliyat jarayoni bo‘lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk namoyondalari jalb etilgan. Mazkur holat yosh harbiy xizmatchilar tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat harbiy xizmatchilarning kamoloti, balki milliy armiyamiz taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. O‘zbekiston Respublikasida harbiy xizmatchilarning ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqda. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan kelib chiqib bugungi kun harbiy xizmatchisi shaxsiga nisbatan qo‘yilayotgan talablar mazmuni anglaniladi. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab ushbu muammo bo’yicha ko‘p pedagog va psixolog olimlar o‘z fikr va mulohazalari bilan chiqdilar. Hozirgi kunda ham ushbu muammo bo‘yicha ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda.

Bo‘lajak ofitser kadrlarni tayyorlash jarayoni mazmunini kompetentlik yondashuv asosida modernizatsiyalash, kasbiy kompetentligini shakllantirish xususiyatlari va ijodiy ravishda ta’lim texnologiyalarini loyihalash hamda kasbiy kompetentligini shakllanganlik darajasini aniqlovchi mezonlarni asoslashni o‘rganishda kasbiy kompetentlik, psixologik tayyorgarlik masalalari alohida o‘rin tutadi. Jamiyatimizda harbiy bo‘linmalar faoliyat tizimini takomillashtirish yo‘lida harbiy oliy ta‘lim muassasalariga malakali ofitser kadrlari tayyorlash, ularning kompetentligini oshirishni zarurat darajasiga ko‘tardi. Bu esa hozirgi vaqtda davr talabiga javob beradigan harbiy xizmatchilarning nafaqat nazariy va amaliy bilimlarini chuqur o'rgangan holda, balki buyuk insoniy fazilatlarga ega bo‘lgan, muomalaga kirisha

https://buxdu.uz

oladigan, o‘z ishini puxta egallagan mohir shaxslar etib tayyorlashga ham katta e’tibor qaratilishi lozimligini ko‘rsatadi

Adabiyotlar:

1. Ivanov P.I., Zufarova M.E.. Umumiy psixologiya - darslik. Toshkent-2008.
2. Aslanova D.X., Salomov F.F., Halikov Y.M. Kasbiy kompetentlik. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020-yil,86 bet
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Rasmiy nashr. –Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. -120 b.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY-IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Choriyeva Zuhra Tolib qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti v.b.
zuhrachoriyeva5975@gmail.com
Ikromova Sarvinoz Irkin qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning kasbiy ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun rus va o‘zbek olimlarining fikr va mulohazalari, hamda dars jarayonidagi yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati xususida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *qobiliyat, kompetensiya, shaxsiy fazilat, kasbiy fazilat, yondashuv, innovatsion va interaktiv usullar.*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В этой статье изложены мнения и рассуждения российских и узбекских учёных, а также роль и значение подходов в процессе урока для формирования профессиональных творческих способностей будущих педагогов.

Ключевые слова: *способности, компетенция, личностные качества, профессиональные качества, подход, инновационные и интерактивные методы.*

FORMATION OF PROFESSIONAL-CREATIVE ABILITIES OF FUTURE PEDAGOGUES

This article describes the opinions and analysis of Russian and Uzbek scientists for the formation of professional creative abilities of future educators, as well as the role and importance of approaches to the course process.

Keywords: *ability, competence, personal virtue, professional virtue, approach, innovative and interactive methods.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida pedagoglarning mavqeyi va sharoitlarini yaxshilashga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda pedagoglarning mehnat sharoitlari, moddiy ta’minoti, malaka oshirish tizimi va ijodiy rivojlanishi uchun bir qator imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, pedagoglarning huquqlarini himoya qilish, moddiy va ijtimoiy imkoniyatlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga bir qancha o‘zgarishlar kiritildi, 2023-yil 1-apreldan kuchga kirgan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 52-moddasida o‘qituvchilarning huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilab qo‘yildi, shu bilan birgalikda 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan „Pedagogning maqomi to‘g‘risida“gi Qonun ham pedagoglarga huquqlarini himoya qilishga va qulay sharoitlar hamda imkoniyatlar yaratib berishga qaratilgan. Ushbu qonunning 6-moddasida pedagog o‘zining kasbiy faoliyatini amalga oshirish davomida o‘z sha’ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro‘sini himoya qilish uchun sudga da’vo arizasi bilan murojaat qilgan, shuningdek o‘z huquqlarini buzayotgan davlat organlarining g‘ayriqonuniy qarorlari, ular mansabdor shaxslarining harakatlari (harakatsizligi) ustidan shikoyat qilgan taqdirda davlat bojini to‘lashdan ozod qilinishi belgilab qo‘yilgan. 12-moddada pedagoglarning mehnatiga haq to‘lash, 13-moddasida pedagoglarni rag‘batlantirish, 14-moddada esa pedagoglarning ijtimoiy himoyasiga alohida e’tibor qaratilgan.

Shuningdek, pedagoglarning malaka oshirish va rivojlanish imkoniyatlarini oshirish maqsadida milliy va xalqaro treninglar — O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda o‘qituvchilar malaka oshirishi yo‘lga qo‘yilganligini, onlayn ta’lim platformalari — pedagoglar uchun maxsus o‘quv kurslari va vebinarlar tashkil etilayotganligi, ilmiy va innovatsion loyihalar — pedagoglar o‘z kasbiy sohalarida ilmiy tadqiqotlar olib borishlari va grantlarga ariza topshirishlari mumkinligi, tanlovlar va olimpiadalar — o‘qituvchilar o‘z mahoratini sinab ko‘rishi uchun turli tanlovlar tashkil etilmoqdaligini misol sifatida keltirishimiz mumkin.

https://buxdu.uz

Shunday imkoniyatlarni ko‘rib turgan holda yosh avlod ham pedagog kasbini tanlash uchun havasmand ekan, biz talabalarga pedagogga xos kasbiy va shaxsiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun bir qator vazifalarni amalga oshirishimiz lozim. Buning uchun esa, dastlab, biz bir qator adabiyotlar tahlilini qildik.

Adabiyotlar tahlili. *Qobiliyat* – bu insonning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini ta’minlaydigan shaxsiy xususiyatlari va ichki salohiyatidir. Qobiliyat insonning tug‘ma yoki orttirilgan ko‘nikmalari orqali shakllanadi va rivojlanadi. "Qobiliyat" so‘zi arab tilidagi **"qobil"** so‘zidan olingan bo‘lib, **"qodir bo‘lish, nimanidir bajarishga layoqatli bo‘lish"** degan ma’noni anglatadi. Qobiliyat – bu insonning o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi va muayyan sohada muvaffaqiyatga erishishi uchun muhim omildir. U tug‘ma bo‘lishi yoki tajriba va ta’lim orqali rivojlanishi mumkin.

Ko‘plab rus pedagog va psixologlari qobiliyat tushunchasini o‘rganib, uning rivojlanishi va ta’lim jarayonidagi o‘rniga oid turli ta’rif va qarashlarni ilgari surishgan. Ular qobiliyatning tabiiy tug‘ma va orttirilgan jihatlarini ham ilmiy asosda tahlil qilishgan. Jumladan, Mashhur psixolog va pedagog Lev Vigotskiy qobiliyat haqida shunday degan: **"Qobiliyat tug‘ma emas, balki rivojlanish jarayonida shakllanadi."** Unga ko‘ra, insonning qobiliyati ijtimoiy muhit, ta’lim va tarbiya orqali shakllanadi. **"Har bir bolaning rivojlanish zonasi bor, o‘qituvchi uning imkoniyatlarini ochishga yordam berishi kerak”.** Bu nazariya hozirgi pedagogikada **"yaqin rivojlanish zonasi"** tushunchasi sifatida qo‘llanadi. Ya’ni o‘qituvchi bolaning qobiliyatini oshirish uchun unga yetarlicha yordam ko‘rsatishi kerak.

Sergey Rubinshteyn qobiliyatni psixologik jihatdan o‘rgangan va shunday degan: **"Qobiliyat inson faoliyatida namoyon bo‘ladi va rivojlanadi".** Inson o‘z qobiliyatini faqat amaliy faoliyat orqali rivojlantirishi mumkin. **"Qobiliyat – bu shaxsning o‘z imkoniyatlarini ochib berish darajasi".** Har bir inson o‘ziga xos qobiliyatlarga ega, lekin ularni ochish va rivojlantirish kerak”, **–** deb hisoblagan.

Konstantin Ushinskiy pedagogikaning asoschilaridan biri bo‘lib, u ta’lim va qobiliyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlagan: **"Qobiliyatni rivojlantirish uchun tarbiya va ta’lim asosiy omildir”.** Ta’lim jarayonida shaxsiy yondashuv muhimligi Ushinskiy tomonidan birinchi bo‘lib ilgari surilgan. **"O‘qituvchi bola qobiliyatining rivojlanishiga yo‘naltirilgan muhit yaratishi kerak".** Bu fikr XXI asr zamonaviy pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib kelmoqda.

S.L. Rubinshteyn esa "Qobiliyat insonning shaxsiy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, ularning rivojlanishi faoliyat natijasidir", — deb qobiliyatning shakllanishida insonning ichki ehtiyojlari va tashqi omillarning o‘rni muhim ekanligini ta’kidlagan.

Abdulla Qodiriy nafaqat yozuvchi, balki pedagogik qarashlarga ham ega bo‘lgan o‘zbek adibi bo‘lib, u **h**ar bir inson o‘z tabiiy iste’dodini kashf etsa va uni rivojlantirishga harakat qilsa, jamiyat uchun foydali bo‘lishini, uni rivojlantirish ustida ishlashi lozimligini asarlarida ta’kidlab kelgan.

O‘zbek pedagogikasiga katta hissa qo‘shgan davlat arbobi va adib Sharof Rashidov esa "Qobiliyat – bu tug‘ma iste’dod emas, balki mehnat va bilim orttirish orqali rivojlanadigan fazilatdir” , deb atab, qobiliyatning rivojlanishi uchun izlanish va harakat zarurligini ta’kidlagan. Umuman olganda, o‘zbek pedagoglari qobiliyatni tug‘ma imkoniyat emas, balki ta’lim va tarbiya jarayonida shakllanuvchi jihat deb bilishgan hamda har bir insonda qobiliyat bor, lekin uni rivojlantirish va to‘g‘ri yo‘naltirish o‘qituvchi va jamiyat vazifasi ekanligini, qobiliyat mehnat, izlanish va tajriba orqali rivojlanadi, bu esa ta’limning ahamiyatini oshirishini asarlarida, pedagogik qarashlarida ilgari surishgan.

N.A.Muslimov bo‘lajak mutaxassisning axborot kompetensiyasiga ega bo‘lishi muhim ekaniga e’tiborni qaratadi. “Kompetensiya o‘z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o‘z amaliy faoliyatida qo‘llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo‘lgan mutaxassis muammolarni yechishda o‘zi o‘zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va yo‘llardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo‘lgan metodlarni tanlab olib qo‘llashi, to‘g‘ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko‘z bilan qarashi kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi”ni ta’kidlab o‘tgan.

Munozara. Muallif sifatida shuni keltirishim mumkinki, bo‘lajak pedagog – bu kelajakda ta’lim sohasida faoliyat yuritishni maqsad qilgan, pedagogik bilim va ko‘nikmalarni o‘rganayotgan shaxsdir. Ular pedagogika fakultetlarida yoki maxsus kurslarda ta’lim olib, o‘qitish metodlari, psixologiya, didaktika va tarbiya asoslarini o‘rganadilar. Bo‘lajak pedagogning asosiy vazifalari: o‘qitish va tarbiya jarayonlari haqida bilim olish; o‘quvchilarga ta’lim berish ko‘nikmalarini shakllantirish; zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rganish; o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini tushunishdan iborat bo‘lib, buning uchun bo‘lajak pedagog quyidagi jihatlarga e’tibor berishi lozim bo‘ladi: Bo‘lajak pedagog bo‘lish uchun quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish kerak:

Birinchi navbatda quyidagi shaxsiy fazilatlarga:

- mehribonlik va sabr-toqat – har bir o‘quvchini tushunish va unga mos yondashish;

https://buxdu.uz

- **muloqotchanlik** – bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali aloqa o‘rnatish;
- **tashabbuskorlik va ijodkorlik** – darslarni qiziqarli va samarali tashkil etish;
- **adolat va halollik** – barcha o‘quvchilarga bir xil munosabatda bo‘lish;
- **mas’uliyat va intizom** – vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, ta’lim sifatini oshirish.

Pedagogik faoliyat ijodiy yondashuvni talab qiladi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning qiziqishini oshiruvchi, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi shaxs ham bo‘lishi kerak. Shuning uchun pedagogning **kasbiy-ijodiy qobiliyatlari** muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogning k**asbiy qobiliyati** o‘z kasbiga oid bilim va ko‘nikmalarni qanchalik egallaganini ifodalaydi. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

didaktik qobiliyat – murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli qilib tushuntirish mahorati;

tashkiliy qobiliyat – dars jarayonini samarali tashkil qilish, o‘quvchilarga tartib o‘rnatish;

muloqot qobiliyati – o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o‘rnatish;

psixologik qobiliyat – o‘quvchilarning ichki dunyosini tushunish, ularning qiziqish va ehtiyojlariga mos yondashish;

moslashuvchanlik – turli o‘quvchilar va o‘quv jarayonidagi o‘zgarishlarga tez moslasha olish.

Pedagogning ijodiy yondashuvi o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Bunga quyidagilar kiradi:

- **darslarni qiziqarli tashkil etish** – an’anaviy usullardan tashqari, o‘yin, loyiha, muammoli ta’lim, zamonaviy texnologiyalar kabi usullarni qo‘llash;
- y**angilik yaratish** – dars jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni kiritish;
- m**uammolarni ijodiy hal qilish** – turli qiyinchiliklarni nostandart yondashuv bilan hal qilish;
- t**eatral qobiliyat** – pedagog o‘zini sahnada his qilishi, mimika, imo-ishoralar, ovoz ohangini o‘quvchilarga ta’sir qiladigan darajada ishlatishi kerak;
- m**oslashuvchan tafakkur** – bir xil mavzuni turli usullarda tushuntira olish qobiliyati.

Pedagog o‘zining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirishi lozim, buning uchun esa u y**angi pedagogik texnologiyalarni o‘rganish** – zamonaviy metodikalar va interaktiv usullarni qo‘llashi, o‘**z ustida ishlash** – doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘rganish, seminarlar va treninglarda qatnashishi, i**nnovatsion g‘oyalarni sinab ko‘rish** – darslarda turli o‘yinlar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar yaratishi; o‘**quvchilar bilan hamkorlik** – ularning qiziqishlarini o‘rganish va dars jarayonida inobatga olish; a**dabiyot va san’at bilan shug‘ullanish** – bu ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatni shakllantirish uchun dars jarayonini samarali tashkil etish juda muhim. Ijodiy va kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishda asosiy maqsad – talabalarning mustaqil fikrlash, yangi g‘oyalar yaratish, muammolarni yechish va o‘z sohalarida innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish qobiliyatlarini oshirishdir. Quyidagi yondashuvlar dars jarayonini tashkil etishda foydali bo‘ladi:

-muammoli yondashuvni qo‘llash;

-guruhli va jamoaviy ishlarni tashkil etish;

-innovatsion va interaktiv metodlarni qo‘llash;

-tanqidiy fikrlash va tahlil qilishni rivojlantirish;

-motivatsiya va mustahkamlash;

-kasbiy o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish.

Natija va tahlillar. Qarshi shahrida joylashgan Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalariga pedagogik amaliyot faoliyati davrida shuni guvohi bo‘ldikki, ta‘lim jarayoni mantig‘i bu tamoyillarga o‘zaro aloqadorlikda qarashni talab etadiki, bunga ko‘ra har bir kursda o‘rganiladigan o‘quv materiali hajm hamda mazmun jihatidan bir-biridan farq qiladi va quyidagi tamoyillar fan o‘qitish va natijaga erishishda tez va samarali natija beradi:

Auditoriyada muammoli yondashuvda talabalarga real hayotdagi kasbiy masalalar, dolzarb muammolar yoki case study (holat tahlili) topshiriqlari berish ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. **Masalan**, talabalarga kasbiy sohada yuzaga kelgan o‘ziga xos masalalarni tahlil qilish va yechim topish vazifalari berilishi, o‘qituvchi talabalarga biror loyiha yaratishni topshirib, ularni ijodiy yo‘l bilan yondashishga undash ham dars samaradorligi oshishiga turtki bo‘ladi.

Talabalarni guruhlar yoki jamoalar bo‘lib ishlashga undash, ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Jamoaviy ishlash, fikrlarni birlashtirish, muhokama qilish va o‘zaro fikr almashish ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, talabalar guruhlarga bo‘lingan holda loyiha ishlab chiqishlari, yangi g‘oyalarni ishlab chiqishlari va yakuniy natijani taqdim etishlari mumkin. Bu esa guruhlarda muammolarni hal qilish usullari va yechimlar turli xil bo‘lishi, ijodiy yondashuvlarning ko‘payishiga sabab bo‘ladi.

https://buxdu.uz

Dars jarayonida zamonaviy texnologiyalar, interaktiv o‘qitish usullaridan (masalan, onlayn platformalar, video materiallar, o‘yinlar) foydalanish talabalarni yangi fikrlar yaratishga undaydi. Innovatsion metodlar, masalan, "brainstorming" (miyaning ishga solinishi) kabi faoliyatlar ijodiy va kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishda juda samarali bo‘ladi. Talabalardan yangi bir xizmat yaratishni so‘rash va ular uchun o‘quv jarayonida interaktiv vositalar yordamida tahlil qilishni taqdim etish, virtual platformalardan talabalarning fikr almashishlarini va hamkorlikda ishlashlarini tashkil etish ham mumkin.

Talabalarni faqat ma'lumotni yodlashga emas, balki uni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va o‘z xulosalarini chiqarishga o‘rgatish muhimdir. Tanqidiy fikrlash orqali talabalar ijodiy yechimlar yaratishga, mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarga qo‘llashga o‘rganadilar. Buning uchun esa o‘qituvchi talabalarga biror mavzu bo‘yicha turli xil nuqtayi nazarlarni taqdim etib, ular orasidagi farqlarni tahlil qilishni taklif etishi mumkin, dars davomida mustaqil izlanishlar qilishga, mavzuni chuqurroq o‘rganishga va yangi bilimlarni amalda qo‘llashga undash ham mumkin.

Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatni shakllantirishda ularni doimiy ravishda rag‘batlantirish, yangi g‘oyalarni amalga oshirishga undash zarur. O‘qituvchi talabalarga o‘z ijodiy ishlarini taqdim etish va natijalarini baholashda konstruktiv fikr bildirish orqali ularning ishonchini oshirishi kerak. Talabalarni o‘z ijodiy ishlarini sinfda taqdim etishga undash va ularning har bir harakatini baholashda ijobiy fikrlar bildirish, raqobatbardosh loyiha va dasturlarni tashkil etish, g‘oliblarni e'tirof etish.

Talabalar o‘z kasbiy faoliyatlarini amalga oshiradigan maxsus mashg‘ulotlar, amaliyotlar va tajriba almashish jarayonlarini tashkil etish muhimdir. Bu amaliy mashg‘ulotlar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga va real kasbiy ishlarni o‘rganishga yordam beradi. Talabalar kasbiy amaliyotlarga yuboriladi va o‘sha joylarda o‘z ijodiy va kasbiy qobiliyatlarini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

Xulosa va tavsiyalar. Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun dars jarayonini turli yondashuvlar orqali tashkil etish zarur. Bu yondashuvlar talabalarni mustaqil fikrlashga, yangi g‘oyalar yaratishga, masalalarni yechishga va innovatsion yechimlar topishga o‘rgatadi. Yangi texnologiyalar, guruhli ishlash, tahliliy fikrlash va amaliy mashg‘ulotlar talabalar uchun samarali o‘quv muhitini yaratadi. Pedagogning kasbiy-ijodiy qobiliyatlari uning shaxsiy mahorati va tajribasiga bog‘liq. Qanchalik ko‘p izlanish va innovatsion yondashuv bo‘lsa, o‘quvchilar shunchalik yaxshi bilim va tarbiya oladilar. Ijodkor pedagog oddiy mavzuni ham qiziqarli va unutilmas tarzda tushuntira oladi.

Shu o‘rinda aytib o‘tish lozimki, tanganing ikki tomoni mavjudligi kabi, pedagog bo‘lishning afzalliklari hamda qiyinchiliklari mavjud bo‘lib, afzalliklari etib, **j**amiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shishi, ta’lim oluvchilar hayotida muhim rol o‘ynashi; doimiy o‘sish va rivojlanish imkoniyati mavjudligi; barqaror ish joyi bo‘lishi mumkin. Mashaqqati sifatida esa**, s**abr va chidamlilik talab qilinishi, barcha bilan til topishish qiyin bo‘lishi mumkinligi, o‘qituvchidan dars jarayonida doimiy yangiliklarni o‘rganish talab etilishi jihatlari ham mavjud ekanligini aytib o‘tish joiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son) https://lex.uz/docs/5013007.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901 son “Pedagog maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 1.02.2024-y.) https:// https://lex.uz/docs/-6786401
3. Innazarov M.A. Malaka oshirish tizimida pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini tashhislash va baholash texnologiyalari: ped.fanl.bo‘yicha ... falsafa doktori (PhD) ... dis. – T.: 2020. – 27-b.
4. Choriyeva Z.T. “Ona tilini o‘qitish jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish” pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. –T., 2023.
5. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jayev A.A. Kasbiy pedagogika. Darslik. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 517 b.
6. Ro‘zieva D., Tolipov O‘. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2019. - B.71-79.

https://buxdu.uz

HARBIY XIZMATCHI XODIMLAR INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING KASBIY KOMPETENTLIK RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

Ibragimov Sherzod Egamberdiyevich,
Milliy gvardiya Toshkent shahri boshqarmasi 81140 harbiy qism komandiri,
mustaqil tadqiqotchi

Mazkur maqolada individual psixologik xususiyatlar- temperament, xarakter va qobilyatlarning kasbiy kompetentlik rivojlanishiga bevosita ta‘siri ko‘rib chiqilgan. Harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlari, xususan, qaror qabul qilish, stressga chidamlilik, o‘z-o‘zini anglash va boshqarish qobiliyatlari, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishda muhim omillar bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu xususiyatlar, eng avvalo, ekstremal sharoitlar, jangovar vaziyatlar, yuqori darajadagi jismoniy va emotsional bosim ostida samarali harakat qilishni ta‘minlab beradi. Shunindek, harbiy xizmatchilarning kundalik xizmat faoliyatidagi muvaffaqiyatini ta‘minlash uchun psixologik bilimlar, o‘zgarishlarga moslashish va guruhda ishlash qobiliyatlari muhim omillar sifatida ko‘rsatilgan.

Ushbu mavzu harbiy psixologiya, inson resurslarini boshqarish, kasbiy kompetentlikni barqaror rivojlantirish va harbiy xizmatda professionalizmni oshirish yo‘nalishlarida amaliy tavsiyalar berishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *kasbiy kompetentlik, temperament, xarakter, qobiliyat, kasbiy moslashuvchanlik, harbiy xizmatchilar, individuallik.*

ЗНАЧЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В данной статье рассматривается непосредственное влияние индивидуальных психологических особенностей - темперамента, характера и способностей на развитие профессиональной компетентности. Психологические особенности военнослужащих, в частности, способность принимать решения, стрессоустойчивость, самосознание и самоуправление являются важными факторами в формировании их профессиональной компетентности. Эти особенности, прежде всего, обеспечивают эффективные действия в экстремальных условиях, боевых ситуациях, при высоком уровне физического и эмоционального напряжения. Также в качестве важных факторов обеспечения успеха военнослужащих в повседневной служебной деятельности указаны психологические знания, способность адаптироваться к изменениям и работать в группе.

Данная тема поможет дать практические рекомендации в области военной психологии, управления человеческими ресурсами, устойчивого развития профессиональной компетентности и повышения профессионализма на военной службе.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, темперамент, характер, способности, профессиональная адаптивность, военнослужащие, индивидуальность.*

THE SIGNIFICANCE OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MILITARY PERSONNEL IN PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT

This article examines the direct impact of individual psychological characteristics - temperament, character and abilities - on the development of professional competence. The psychological characteristics of military personnel, in particular, decision-making, stress resistance, self-awareness and management skills, serve as important factors in the formation of their professional competence. These characteristics, first of all, ensure effective action under extreme conditions, combat situations, high levels of physical and emotional pressure. In addition, psychological knowledge, the ability to adapt to changes and work in a team are indicated as important factors in ensuring the success of military personnel in their daily service activities.

This topic will help to provide practical recommendations in the areas of military psychology, human resource management, sustainable development of professional competence and increasing professionalism in military service.

Keywords: *professional competence, temperament, character, ability, professional adaptability, military personnel, individuality.*

https://buxdu.uz

Kirish. Bugungi har tomonlama rivojlanib, taraqqiy etib borayotgan milliy armiyamiz harbiy xizmatchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirib, rivojlantirib borish yuqori bo‘g‘in rahbarlarining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Harbiy bo‘linmalarda xizmat faoliyatini olib borayotgan harbiy xizmatchilarimizni kuzatish natijasi shuni ko‘rsatadiki, ularning individual psixologik xususiyatlari – temperament, xarakter va qobiliyati kundalik faoliyatlarida yaqqol namoyon bo‘ladigan xususiyatrlar hisoblanadi. Harbiy xizmatchilarninglarning individual psixologik xususiyatlar, ayniqsa temperament va harakterlari bir-biri bilan shu qadar uzviy bog‘lanib ketganki, ularni farqlab olish yuqori darajadagi professional psixologik tayyorgarlikni talab etadi. Shu o‘rinda ushbu xususiyatlar xususida ozroq so‘z yuritish maqsadga muvofiqlikni ta‘minlaydi.

«Individ» tushunchasi umuman «odam» degan tushunchani to‘ldirib, uning ijtimoiy va biologik mavjudot sifatida mavjudligini tasdiqlaydi va uni bir tomondan, boshqa odamlardan farqlovchi belgi va xususiyatlarini o‘z ichiga oladi, ikkinchi tomondan, o‘ziga va o‘ziga o‘xshashlarga xos bo‘lgan umumiy va xarakterli xususiyatlarni qamrab oladi. Demak, individ - insonga aloqadorlik faktini tasdiqlovchi ilmiy kategoriyadir«Individuallik» - yuqoridagi ikkala tushunchaga nisbatan torroq tushuncha bo‘lib, u konkret odamni boshqa bir konkret odamdan farqlovchi barcha o‘ziga xos xususiyatlar majmuini o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan shaxs tizimini tahlil qiladigan bo‘lsak, shaxsning individualligiga uning qobiliyatlari, temperamenti, xarakteri, irodaviy sifatlari, emotsiyalari, xulqiga xos motivatsiya va ijtimoiy joylashuvi kiradi. Aynan shu qayd etib o‘tilgan kategoriyalar shaxsdagi individuallilikni ta’minlovchi kategoriyalardir. Har bir harbiy xizmatchi - qaytarilmas, u o‘z sifatlari va borligi bilan noyob. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblik asosida uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. QOBILIYATLAR – Harbiy xizmatchi xodimlarning biror sohada muvaffaqiyat qozonishini ta‘minlovchi individual psixologik xususiyatidir. Harbiy xizmatchilarning qobiliyatlari nihoyatda xilma xil hisoblanadi. Qobiliyatlar odatda, ishtiyoq va moyillik bilan bog‘liq bo‘ladi. Muayyan faoliyatga bo‘lgan moyillik va unga bo‘lgan qobiliyat, ko‘pincha, bir-biriga mos keladi, birgalikda o‘sadi. Harbiy xizmatchidagi moyillik ko‘pincha, bir bioriga mos keladi, birgalikda o‘sadi. Moyillik ko‘p holatlarda undagi qobiliyatlarning ko‘rsatkichi bo‘ladi. Harbiy xizmatchilarning qobiliyatlari faqat uning faoliyatidagina namoyon bo‘lib boradi. Shu bilan birga Harbiy xizmatchi qobiliyatining o‘zi ham faqat sabot bilan mehnat qilish, tirishib, tegishli bilim va malaka hosil qilish orqali kamol topib boradi.

XARAKTER - Harbiy xizmatchi shaxsining alohida insonlar va insonlar guruhi, o‘z-o‘ziga, vaziyatlar, narsalar va hodisalarga nisbatan munosabatlaridan orttiradigan sifatlarini o‘z ichiga oladi.. Har bir harbiy xizmatchi har qanday boshqa harbiy xizmatchidan o‘zining individual-psixologik xususiyati bilan ajralib turadi. «Xarakter» so‘zi aynan tarjima qilinganda grekchadan «tamg‘a» degan ma’noni anglatadi. Lekin har qanday individual xususiyatlar ham xarakter bo‘la olmaydi. Masalan, ko‘rish va eshitishning o‘tkirligi, tez esda olib qolish, bu xarakter emas. Xarakter deganda mazkur shaxs uchun tipik hisoblangan, faoliyat usullarida namoyon bo‘ladigan, tipik sharoitlarda ko‘rinadigan va bu sharoitlarda shaxsning munosabati bilan belgilanadigan individua-psixologik xususiyatlar yig‘indisi tushuniladi. Xarakter xususiyatlarining namoyon bo‘lishi har bir tipik vaziyat hissiy kechinmalarining individual o‘ziga xos xususiyati harbiy xizmatchi munosabatlariga bog‘liq. Ikkinchi tomondan, har bir tipik vaziyatdagi harakat sifatlari va individual o‘ziga xos usullari shaxs munosabatlariga bog‘liq. Xarakterning intellektual, hissiy va irodaviy xislatlarini ajratish mumkin. Xarakter deganda, harbiy xizmatchida muhit va tarbiya ta’siri ostida tarkib topgan va uning irodaviy faolligida, tevarak-atrofdagi olamga (boshqa kishilarga, mehnatga, buyumlarga) o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlarda namoyon bo‘ladigan individual xususiyatlarini tushunamiz. Xarakterning juda ko‘p xislatlari harbiy xizmatchining ish-harakatlarini belgilovchi chuqur va faol mayllar hisoblanadi. Mana shu moyilliklarda xarakter xislatlarining undovchilik kuchi namoyon bo‘ladi. Harbiy xizmatchi xarakter xislatlarining ana shunday undovchilik kuchi tufayli ko‘pincha obyektiv sharoitga zid ish qiladi va maqsadga nomuvofiq harakat usullarini qo‘llaydi. Ayrim harbiy xizmatchilar bilib turib qiyin vazifani tanlaydilar, ayrimlar aksincha. Xarakter xislatlari ma’lum tarzda harakat qilishga ba'zan esa sharoitga qarama-qarshi harakat qilishga undar ekanlar, ular hayotiy qiyin daqiqalarda yaxshiroq namoyon bo‘ladilar. Xarakter qarshilik ko‘rsatuvchi sharoitlar bilan kurashda sinaladi. Xarakterni tarbiyalash barkamol harbiy xizmatchilarni tarbiyalashning markaziy va muhim vazifalaridan biridir. Qat’iyatlilik,tanqidiy qarash, fahm-farosat, qo‘zg‘atuvchanlik, xushfe’llik singari xislatlari-intellektual (aqliy), quvnoqlik, mehribonlik hissiy-irodaviy xususiyatlarga kiradi. Xarakterning psixologik va fiziologik sabablari haqida faqat taxminiy fikrlar, xulosalar mavjud. Harbiy xizmatchi temperamenti uning xarakterni tarkibiga kiradi, shu sababli ham xarakterning fiziologik asosi asab tizimining tipidan iborat. Xarakter xislatlari shaxsning qiyin hosil qilinadigan va mustahkamlanib qoladigan xususiyatlari bo‘lganlari tufayli, xarakterning fiziologik asosi ham individual hayot jarayonida asab tizimining o‘zgargan xususiyatlaridan iborat.

https://buxdu.uz

TEMPERAMENT - Harbiy xizmatchi faoliyati va xulqining dinamik va emotsional - hissiy tomonlarini xarakterlovchi individual xususiyatlar majmuidir. *Temperament* (lotincha temperamentum) - narsalaming tegishli nisbati degan so‘zdan olingan. Hozirgi kunda temperament oliy nerv tizimi va uning xillari bilan bog‘liqligi asos qilib olinib, 4 tipi borligi qabul qilingan. Asab tizimi bilan bog‘liq individual sifatlarni bilish shart, chunki ular bevosita harbiy xizmat jarayonlarini har bir harbiy xizmatchi tomonidan, uning manfaatlariga mos tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Hayotda sof temperament bo‘lmaydi va u yoki bu temperament tipi juda yaxshi ham emas. Har bir tipning o‘ziga xos nozik, kuchsiz tomonlari va shu bilan birga kuchli, ijobiy tomonlari ham bo‘ladi. Temperament turlaring o ‘rganish psixologlarga odamning ruhiy jarayonlari ma’lum bir ritmda davom etishini, his-tuyg‘ularni har xil darajada ifodalash mumkinligi va harakatlarning energiyasi ham boshqacha degan xulosaga kelishlariga yordam berdi. Temperament harbiy xizmatchining yuqori asabiy faoliyatining tug‘ma xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Bu harbiy xizmatchilar o'rtasidagi hissiyotlilik, taassurot, xulq-atvor va har qanday faoliyat darajasidagi farqlar bilan tavsiflanadi. Boshqacha qilib aytganda, bu tug‘ma, bolalik davrida namoyon bo‘ladigan va ta’limga berilmaydigan shaxsiyat dinamikasi. Psixologlar temperament turlarini 4 qismga bo‘lishgan, ulaming har biri ajralmas shaxsiyatga xos xususiyatdir, lekin u sof ko‘rinishida juda kam uchraydi. Shunday qilib bugungi kunda harbiy xizmatchi temperamentining turlari xolerik, sangvenik, flegmatik va melanxoliklarga bo‘linadi. 1. *Xolerik* (harakatchan, serjahl va chaqqon).Shunga o‘xshash temperamentli harbiy xizmatchi har xil holatlarni aniq boshdan kechiradi va ularni tezda unutadi.

Munozara. Odatda bu asabiylashish bilan ifodalanadi va darhol ta’qib bilan kuzatiladi. Xolerik temperament o‘z egasini juda harakatchan va baquvvat harbiy xizmatchi sifatida tavsiflaydi. Hayotda xolerik temperamentli harbiy xizmatchilar juda ehtirosli, ulaming tajribalari har doim chuqur, his-tuyg‘ular bir-birining o‘rnini zudlik bilan egallaydi, harakatlari keskin va ta'sirchan. 2. *Sangvinik* (hushchaqchaq, so‘zamol). Bu xolerik harbiy xizmatchiga o‘xsbaydi, lekin agar birinchi harakatlar keskin bo‘lsa, sangvenik harbiy xizmatchilar ularni oson va muammosiz hal qiladi. Bunday temperamentli harbiy xizmatchilarni sirli deb atash mumkin. Bir-birining o‘mini tez almashtiradigan hissiy holatlar sangvinik harbiy xizmatchining ongida qolmaydi. Shuning uchun, u tezda xafagarchilik va qo'shimchalarni unutadi. Umuman olganda, bu juda harakatchan yuz ifodalariga ega, quvnoq odam, u juda ta’sirli va tashqi ogohlantirishlar bilan osongina chalg‘itiladi. Sangvinik harbiy xizmatchilar - baquvvat, faol va xushchaqchaq odamlar bo’lib, yuzlari yengil va yarqirab turadi. Ular yangi muhitga osongina moslashadilar, qiziqqan joylarida faol e’tibor ko‘rsatadilar. Aytishimiz mumkinki, yangi narsalarga tez moslashish qobiliyati ularning egiluvchanligi bilan ajralib turadi. Bu ularga ko‘plab kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. Sangvinik odamlar o‘zhis-tuyg‘ularini qanday boshqarishni bilishadi, ular o‘z xohishlaribilan yangi narsalami qabul qilishadi.

Ammo taniqli odamlarko‘pincha kayfiyat o ‘zgarishini boshdan kechirishadi, lekin ular uchun asosiy xususiyat - quvnoqlik. 3. *Melanxolik* (g‘amgin, ta’sirchan). Bunday temperamentni ruhiy jarayonlar sekin harakat qiladigan harbiy xizmatchida uchratish mumkin. Odatda, melankolik harbiy xizmatchini tez-tez qayg‘uli yoki ma’yus kayfiyatga ega, uning harakatlari sekin va noqulay, o‘zi qat’iyatli, o‘zini tuta biladigan va muloyim boimagan odam deb atash mumkin. Bunday harbiy xizmatchilar hayot qiyinchiliklarini boshdan kechirishadi, his-tuyg‘ularini qalblarida saqlaydilar va ko‘pincha qaror qabul qilishda ikkilanadilar. Melanxolik temperament turdagi temperament egalari oson himoyalanmaydi va tashqi ogohlantirishlarga deyarli reaksiyaga kirishmaydi. Ular hech qanday munosabat bildirmaydilar,chunki ular deyarli har doim o‘z-o‘zidan so‘riladi. Ular tinch, tanish muhitda bo‘lishni yaxshi ko‘radilar. Bu temperamentning kuchli tomonlari- his-tuyg‘ularining izchilligi va chuqurligi. Siz ularni cheklangan va tez yurish orqali aniqlashingiz mumkin. Ularning nigohlari pastga qaratilgan, chunki ular o‘z fikrlariga singib ketgan.Ular juda tez gapirmaydilar, tez-tez qoqilishadi, nutq tezligio ‘zgaradi. Melanxolik Harbiy xizmatchilar juda kamtarin bo‘lishadi.

Tahlil va natijalar. Ular ishdan tanaffus olishlari kerak. Har qanday kichik narsa ularni muvozanatdan chiqarishi mumkin. Ushbu turdagi temperament egalari ko‘pincha depressiyaga moyil. Ular ham har doim bo‘ysunadilar. 4. *Flegmatik* harbiy xizmatchi (bosiq, og‘ir tabiatli). Melanxolik singari, bunday harbiy xizmatchi birinchi navbatda biznesdagi sekinligi va o‘z nutqida ajralib turadi. To‘g‘ri va yoqimsiz tabiati tufayli uni xafa qilish deyarli mumkin emas. Har qanday xatti-harakatni amalga oshirishdan oldin, flegmatik buni uzoq va diqqat bilan o‘ylab topadi. Shuning uchun bunday harbiy xizmatchi o‘z ish joylarini mahkam ushlaydilar va o‘z ishlariga qattiq rag‘batlantiradilar, boshqasiga o‘tish qiyin. Flegmatik harbiy xizmatchi - juda xotirjam harbiy xizmatchi, ularni stressga solish juda qiyin. Ular xotirjam, qat’iyatli. Ammo harbiy xizmatchining haddan tashqari xotirjamligi ba’zan ular uchun salbiy tomonga ketadi. Tinchlik ularga quvonch va quvonch kabi zo‘ravon his-tuyg‘ularni ko‘rsatishga to‘sqinlik qiladi. Ular safdoshlari

https://buxdu.uz

bilan til topishishda qiynalishadi, topqir emaslar. Flegmatik odamlar sekin va dangasa yurishadi. o‘tirish holatida ular uzoq vaqt bitta holatda bo'lishi mumkin. Afzalliklarga ehtiyotkorlik, izchillik kiradi, ular shoshilishni yoqtirmaydi, har qanday ishniketma-ketlikda bajaradi.

Ular bir vaqtning o'zida bir narsani,so‘ngra boshqasini bajarish kerak deb hisoblab, bir vaqtning o‘zida bir nechta narsalarga e’tiborini qanday qaratishni bilmaydilar.Flegmatik temperamentli insonlarda, hissiyotlaming tashqiifodasi kuchsiz bo‘ladi. Bu xil temperamentli harbiy xizmatchilarni xursand qilish, xafa qilish yoki g‘azablantirish ancha qiyin. Flegmatiklarda psixik jarayonlar sust o‘tadi. Bu xil temperamentli harbiy xizmatchi nihoyat og‘ir, yuvosh, bosiq, harakatlari salmoqli bo‘ladi. Flegmatik tipidagi harbiy xizmatchi hissiyotga tez berilmasligi bilan ajralib turishadi. Ular arz holini hammaga aytavermaydi, boshqalaming hissiyotlarini ham beparvolik bilan kuzatadi. Ular uzoq kuta olishi va sabr-toqatli bo‘lishi bilan boshqa temperament egalaridan ajralib turishadi. Flegmatik harbiy xizmatchilarning do‘stlari ham keng doiraga ega emas, chunki ular yaqin va ishonchli do‘stlar bilan cheklangan. Ammo ularning tinchligi ularning boshqa odamlarga moslashishiga to‘sqinlik qilmaydi. Bundan tashqari, ular bahslashishni yoqtirmaydilar va har bir kishining fikrini hisobga olishni biladilar.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, milliy armiyamiz saflarida xizmat faoliyatlarini olib borayotgan muddatli harbiy xizmatchilar, shartnoma asosida xizmat faoliyatini olib borayotgan serjant va ofitserlarimizda kasbiy kompetentlikni yuqori darajada rivojlantirish muhim va dolzarb vazifalardan bo‘lmog‘i darkor. Chunki har bir harbiy xizmatchi o‘ziga xos, har bir xususiyati bir-biridan tubdan farq qiladi. Ularni lavozimga tayinlash, jangovar va boshqa xizmatlarga jalb qilish jarayonida ularning individual psixologik xususiyatkariga e‘tibor qaratgan holatda ushbu ishlarni amalga oshirish harbiy xizmatrning muvaffaqiyatini belgilab beradi. Harbiy xizmatchilarning psixologik xususiyatlari, barcha jarayonlarga, xususan, qaror qabul qilish, stressga chidamlilik, o‘z-o‘zini anglash va boshqarish qobiliyatlari, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishda muhim omillar bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu xususiyatlar, eng avvalo, ekstremal sharoitlar, jangovar vaziyatlar, yuqori darajadagi jismoniy va emotsional bosim ostida samarali harakat qilishni ta‘minlab beradi.

Qurolli kuchlar harbiy xizmatchilari individual psixologik xususiyatlarining kasbiy kompetentlik rivojlanishidagi o‘rni va roli beqiyos ahamiyatga ega. Harbiy xizmatchilar uchun o‘z ustida muntazam ishlash, turli xil to‘satdan paydo bo‘luvchi muammo va qiyinchiliklarni mardonavor yengish ko‘nikmalarini kundalik xizmat jarayonida tarbiyalab borish, professional armiyani barpo etish yo‘lidagi eng muhim vazifa va topshiriqlar bo‘lmog‘i lozim. Shuningdek, harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligi ularning professional kasbiy kompetentlik darajasini oshirishda asosiy rol o‘ynashini yuqorida ko‘rib chiqdik. Treninglar, psixologik tayyorgharlik, jangovar va maxsus tayyorgarlik mashg‘ulotlarida individual psixologik xususiyatlarni inobatga olish orqali harbiy xizmatchilarni o‘z ishlariga yuqori darajada tayyorlash mumkin. Bu boradagi komandirlik faoliyatini yurituvchi ofitserlar harakati qurolli kuchlar tizimida yuqori malakali va professional harbiy xizmatchilarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

4. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya- darslik. Toshkent-2008.
5. Aslanova D.X., Salomov F.F., Halikov Y.M. Kasbiy kompetentlik. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: Iqtisodiyot, 2020-yil, 86 bet.

https://buxdu.uz

UO‘K 1174

KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARINING TEXNOLOGIYA DARSLARIDAGI O‘RNI

Madaminova Yarkinoy Saparbayevna,
Urganch davlat pedagogika instituti
“Texnologik ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Qalandarova O‘rinposhsha Yuldoshevna,
Urganch davlat pedagogika instituti
“Texnologik ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi
myarkinoy@mail.ru
Urganch davlat universiteti dotsenti, p.f.n . X.Matyakubov taqrizi asosida

Maqolada muallif ta’limda, texnologiya darslarida axborot texnologiyalarining o‘rni, dars sifati va darsda axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali yoshlarning axborot texnologiyalariga qiziqishini oshirish hamda multimedia vositalarining afzalliklarini tahlil qilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot, texnologiya, multimedia, shaxsiyat, motivatsiya, kompyuter, informatika, texnologiya darsi, tarbiyaviy faoliyat, mehnat faoliyat, amaliy faoliyat.*

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

В статье автор проанализировал роль информационных технологий на уроках технологии, качество урока и повышение интереса молодёжи к информационным технологиям за счёт использования информационных технологий на уроках, а также преимущества мультимедиа в образовании.

Ключевые слова: *информация, технология, мультимедиа, личность, мотивация, компьютер, информатика, урок технологии, воспитательная деятельность, трудовая деятельность, практическая деятельность.*

THE ROLE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN TECHNOLOGY LESSONS

In the article the author analyzed the role of information technology in education, the quality of the lesson and the increasing interest of young people in IT through the use of information technology in classrooms, as well as the benefits of multimedia in education.

Keywords: *information, technology, multimedia, personality, motivation, computer, computer science, technology lesson, educational activity, work activity, practical activity.*

Kirish. Texnologiya darsi didaktikaning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari va qoidalariga bo‘ysunadi. Shu bilan birga, shuni tan olish kerakki, bu juda o‘ziga xos dars bo‘lib, uning xususiyatlari va ta’limning boshlang‘ich bosqichidagi boshqa darslardan tubdan farqlari haqida gapirishga imkon beradi. Bu darslarning asosiy xususiyatlarini qisqacha tasvirlab beraylik.

Texnologiya darslarida bolalar bir vaqtning o‘zida ikki turdagi faoliyatga jalb qilinadi : mehnat va ta’lim. Ushbu faoliyat turlarining har biri o‘z motivatsiyasi va maqsadiga, o‘ziga xos qonuniyatlariga, maxsus tuzilishga va tashkiliy ishlarga ega. Darsda bu faoliyat turlari bir-biri bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, o‘quv va mehnat harakatlari va amaliy operatsiyalarining murakkab majmuini tashkil qiladi, ular bir-biriga o‘zaro ta’sir qiladi. Texnologiya darsining turli bosqichlarida u yoki bu faoliyat turi ustun bo‘lishi mumkin. Eng muhimi o‘quvchi uchun bu ish joyini tayyorlashga aylanadi kelgusi ish uchun: asboblarni qulay va xavfsiz joylashtirish, materiallarni to‘g‘ri tanlash va hk; u o‘zining asosiy e’tiborini va sa’y-harakatlarini o‘zi ishlov beradigan materialning xususiyatlarini o‘rganishga yoki o‘qituvchining ba’zi texnologik jarayon haqidagi hikoyasiga qaratadi; yoki kerakli hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun doimiy ravishda bir faoliyat turidan ikkinchisiga o‘tish, o‘quvchi darsda o‘z ishining umumiy yo‘nalishini, mantiqiyligini yo‘qotmasligi, maqsad sari izchil harakat qilishi kerak. Bu o‘quvchisi uchun bu juda qiyin vazifa. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, bolalarning texnologiya darslariga jalb qilingan faoliyat ikki xil faoliyat turining xususiyatlari va fazilatlarini birlashtiradi va uni haqli ravishda murakkab talim va mehnat faoliyati deb atash mumkin. Bu texnologiya darsining barcha boshqa xususiyatlari va o‘ziga xos jihatlarini oldindan belgilab beradi.

https://buxdu.uz

Darsda bolalarning ish jarayonini tashkil qilishda, o‘qituvchi birinchi navbatda, ishning aniqligi, mantiqiyligi, izchilligi, borishi, xavfsizligi va mukammalligi bilan shug‘ullanadi.

Ushbu maqsadlarni bajarishda yangi pedagogik texnologiyalardan, jumladan axborot kommunikatsiya vositalarida foydalanish yuqori samara beradi.

Adabiyotlar tahlili. Konisheva H.M.ning “Теория и методика преподавания технологии в начальной школе” nomli kitobida - texnologiya darslarining zamonaviy tizimdagi ahamiyati ochib berilgan.

Aripov. M, Begalov. B, Begimquloy. U, Mamarajabov. M larning “Axborot texnologiyalari” kitobida axborot texnologiyalaridan fodalanish nazariyasi va asoslari yoritilgan. Kompyuter texnologiyalarinng talimdagi o‘rni haqida malumotlar berilgan.

Konisheva N.M ning “Методика трудового обучения младших школьников: основы дизайнобразования”-nomli kitobida kichik maktab yoshidagi bolalarning dizaynerlik qobiliyatlarini rivojlantirishda metodik ishlarning ahamiyati va yangi pdagogik texnoogiyalardan foydalanib texnologiya darslarida o‘quvchlarning dekarativ san’at bezaklari yaratish ko‘nikma malakalarini shakllantirish samaradorligini oshirish usullari yoritilgan.

Umumiy ta’limda, ushbu o‘quv fanining mazmuni va o‘qitish uslublariga ilmiy yondashuvlar yoritilgan, umuman olganda uning imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi, –deb izoh berilgan. Maktab o‘quvchilarini rivojlantirish va tarbiyalashda texnologiya darslarida turli xil pedagogik texnoloiyalardan, jumladan axborot texnologiyalarining o‘rni ko‘rsatilgan.

Mazmuni. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog‘i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta’lim samaradorligining muhim omili bo‘lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o‘zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog‘liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog‘liqdir. O‘quv fanlari bo‘yicha elektron o‘quv vositalarining yaratilishi mazkur fanlarni o‘qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi.

Inson yashaydigan dunyo turli moddiy va nomoddiy obyektlar, shuningdek, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqa va o‘zaro ta’sirlardan, ya’ni jarayonlardan tashkil topgan. Sezgi a’zolari, turli asboblar va hokazolar yordamida qayd etiladigan tashqi dunyo dalillari m a’lumotlar deb ataladi. Ma’lumotlar aniq vazifalani hal etishda zarur va foydali deb topilsa, axborotga aylanadi. Demak, ma’lumotlarga u yoki bu sabablarga ko‘ra foydalanilmayotgan yoxud texnik vositalarda qayta ishlanayotgan, saqlanayotgan, uzatilayotgan belgilar yo yozib olingan kuzatuvlar sifatida qarash mumkin. Agar bu m a’lumotlardan biror narsa to‘g‘risidagi mavhumlikni kam darajaga keltirish uchun foydalanish imkoniyati tug‘ilsa, m a’lum otlar axborotga aylanadi. Demak, amaliyotda foydali deb topilgan, ya’ni foydalanuvchining bilimini oshirgan ma’lumotlarnigina axborot deb atasa bo‘ladi.[3, B.5]

Ta’limni axborotlashtirish — bu kelgusida axborotlashgan jamiyatda har taraflama bilimli kadrlarni tayyorlash jarayonidir.

Muhokama. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi pedagog va o‘qituvchilarga ta’lim tizimining bo‘g‘inlari va bosqichlari, ularning maqsadi, mazmuni, usullarini takomillashtirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim tizimini rivojlantirishda uni yuqori bosqichlarga ko‘taradi.

Jumladan, Texnologiya fanida ham axborot - kommunikatsiya vositaga asoslangan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab va ulardan dars jarayonida foydalanish uzoq davom etadigan o‘qituvchi-pedagoglardan katta kuch talab qiladigan jarayondir.

Ma’lumki, texnologiya fani bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarni o‘quvchiga qiziqarli, tushunarli qilib, soddalashtirib, oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich o‘rgatib borishda har bir o‘qituvchi o‘ziga xos metodlardan foydalanishi tabiiy. Ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanib, zamon talabi darajasida bilim berish nafaqat o‘qituvchini o‘z ustida ishlashiga, balki o‘quvchini mustaqil ishlash samaradorligini oshirishga, fanga nisbatan qiziqishlarini uyg‘otishga, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini nazariy va amaliy mashg‘ulotlar mobaynida yanada ochib berishga yordam beradi.

Elektron axborot-ta’lim resursi – o‘rganish va ta’lim berish uchun qulay tarzda shakllantirilgan, ilmiy jihatdan tizimlashtirilgan, turli yoshdagi va ta’lim olish darajasidagi o‘quvchi va o‘qituvchilarga mo‘ljallangan, ma’lum bir fanni o‘rganish uchun mantiqiy ketma-ketlikda shakllantirilgan elektron axborot manbalari majmuasidir Axborot tizimi deb qo‘yilgan maqsadga erishish uchun axborotni to‘plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan

https://buxdu.uz

jami axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalari hamda ularning o‘zaro bog‘liq majmuasiga aytiladi. [2, B,135]

Natijalar. Axborotlashtirishning ta’lim tizimiga kirib kelishi esa bu jarayonni aniqlashtiradi va tezlashtiradi. Dars jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarda ijodiy faollikni oshiradi, qisqa vaqt ichida o‘quv ma’lumotlarini o‘zlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy axborot kommunikasiya vositalaridan darsda foydalanish quyidagilarga imkon beradi: 1) o‘quvchilarda qiziqishni oshirish; 2) o‘quv jarayonini jadallashtirish; 3) o‘quvchilarda ijodiy faollikni kuchaytirish; 4) o‘quvchilarga individual yondashish; 5) o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilimlarni tez va ob’ektiv nazorat qilish; 6) xar bir o‘quvchini ta’lim-tarbiya jarayonining subyektiga aylantirish va shu kabilar.

Quyidagi hollarda foydalanish mumkin: 1) predmetni o‘qitishda kompyuter darslari; 2) kompyuter dasturlari ko‘rgazmali qurol sifatida foydalanish; 3) o‘quvchilar bilan guruhli yoki frontal ishlarini tashkillashtirish; 4) o‘quvchilarning ilmiy izlanishlarini tashkillashtirish, 5) amaliy ishlarni bajarishda ish jarayonlarini namoyish qilishda; 6) grafik tasvirlarni bajarishni o‘rgatishda.

Texnologiya darslarida kompyuterlashtirishning amaliy ahamiyati shundaki, uning yordamida nafaqat tabiat yoki jamiyatdagi, balki ta’lim uchun zarur jarayonidagi hodisa va jarayonlar ham modellashtiriladi, boshqariladi, o‘rganiladi va tahlil qilinadi. Texnologiya faninning asosiy maqsadlaridan biri jamiyatda inson faoliyatining barcha sohalari kompyuterlashtirilayotgan hozirgi sharoitda yosh avlodni kompyuter bilan erkin muloqot qilishga o‘rgatish muhim hisoblanadi. Chunki texnologiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarni zamonaviy ishlab chiqarishdagi texnika va texnologiyalar bilan yaqindan tanishtiradi. Bugungi ishlab chiqarishni esa axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Texnologiya mashg‘ulotlarida axborotlashtirish bu butun ta’lim jarayonini samarali tashkil etishdir. Bunda asosan fanning so‘nggi yutuqlariga tayangan holda har bir o‘quvchi va umumiy jamoaning o‘zlashtirganlik faoliyati natijalari, ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarini samarali tadbiq etish darajasi aniqlanadi.

Multimedia vositalari asosida o‘quvchilarni o‘qitish quyidagi afzalliklarga ega:

1) berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o‘zlashtirish imkoniyati bor;

2) ta’lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi:

3) ta’lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

4) olingan bilimlar o‘quvchilar xotirasida uzoq saqlanib, kerak bo‘lganda amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi. Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida kompyuter axborot tizimlari negizida istalgan ob’ektlar bilan boshqaruv jarayonlarini axborot jihatidan ta’minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug‘ullanadi.

Pedagogik tadqiqotlarni kompyuterlashtirishning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat: qaralayotgan jarayonni kompyuterlashtirishning imkoniyatlarni va jarayonni tashkil etuvchi ko‘rsatkichlar xamda ular orasidagi bog‘lanishlarni taxlil qilish; ta’lim-tarbiya jarayonini kompyuterlashtirishning shart-sharoitlarini anglab olish va ulardan metodlarni ishlab chiqish uchun foydalanish imkoniyatlarini aniqlash; tashkiliy islarni olib borishda kompyuterlardan foydalanishning tadqiqot maqsadiga moslashtirish; pedagogik tadqiqotlarni olib borishda hisoblash texnikasi vositalaridan foydalanib, ta’limni texnologiyalashtirishning shakl va usullarini aniqlash; pedagogik tadqiqotning predmeti va uning kompyuterlashtirilgan variantining rejasini ishlab chiqish (tadqiqotni loyihalashtirish); tadqiqotlarni kompyuterlashtirishga «Tizimli yondashuv» tadqiqot uslubini ishlab chiqish va uni joriy etish tamoyillarini tayyorlash; pedagogik tadqiqotlarni komp’yuterlashtirishda aynan kompyuter bilan bog‘liq, texnik vositalar, tadqiqot materialining o‘zgargan shakllari sifatida qo‘llaniladigan vositalar va dasturiy vositalarini aloqadorlikda ifodalashda bog‘lanish mezonlaridan foydalanish; tadqiqot maqsadi va predmetiga mos tadqiqot mazmuni, shakllari, ko‘rinishlari (tashkiliy - tuzilmaviy modeli)ni aniqlash va ulardagi element, qism, tizim hamda tizimlarni loyihalash; tadqiqotni olib borishning algoritmik tizimini ishlab chiqish va shu asosda tadqiqot ishlarini olib borish; tadqiqotni kompyuterlashtirishning axborotli-boshqaruv tizimini yaratish; pedagogik tadqiqotlarning pedagogik dastur vositalari bilan uzviy bog‘liqligiga e’tibor kuchaytirish; tadqiqot samaradorligini kafolatlash maqsadida pedagogik dastur vositalariga qo‘yiladigan talablarda didaktik, psixofiziologik va texnik talablarga aloxida etibor berish; kompyuterlashtirilgan pedagogik tadqiqot olib borishda tadqiqotchining ilmiy salohiyati etakchi o‘rin tutadi.

Ta’lim oluvchi ta’lim-tarbiya jarayonidagi dasturli ta’limda o‘quv materialini kompyuter ekranida o‘qib o‘rganadi, mashqlar bajaradi, savollarga javob beradi va hakoza; modeli ta’limda va tadqiqotda uning modellashtirish jarayonini kompyuterlashtirish imkoniyatlarini o‘rganish hamda ularning tadqiqot maqsadiga mosligini aniqlash, chunki tadqiqot ishlarini kompyuterlashtirishga erishish kompyuterli ta’lim samaradorligini kafolatlaydi; tadqiqotchi quroliga ega bo‘ladi, muammoli, modelli, modulli, tabaqalashgan, dasturlashgan, altoritmik tizimga solingan va shu kabi ta’lim shakllarida qaralayotgan muammosini tanlay

https://buxdu.uz

olish imkoniyatini yaratadi.

Olingan natijalarning ishonchliligi: Texnologiya darslarida ham mavzu mohiyatini yoritishda audio va videotexnika, televizion yozuvlarni qo‘llash yoki tarqatma material sifatida konspekt, qo‘llanma yoki kompyuterda foydalanish paketini tavsiya qilish mumkin Darsliklardan foydalanilgandagi singari, multimedia vositalarini qo‘llashda ham ta’lim strategiyasi ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat axborotlarni taqdim etish, balki ta’lim oluvchilarga ko‘maklashish, qo‘llab-quvvatlash va jarayonni boshqarib borish bilan shug‘ullangandagina mazmunan boyitilishi mumkin. Odatda, chiroyli tasvirlar yoki animasiyalar bilan boyitilgan taqdimotlar oddiy ko‘rinishdagi matnlarga qaraganda ancha jozibali chiqadi va ular taqdim etilayotgan materiallarni to‘ldirgan holda zaruriy emosional darajani ta’minlab turishi mumkin.

Xulosa. Axborot texnologiyalari vositalari ta’lim berishning samarali va istiqbolli quroli (instrumentlari) bo‘lib, u o‘qituvchiga an’anaviy ma’lumotlar manbayidan ko‘ra keng ko‘lamdagi ma’lumotlar massivini taqdim etish; ko‘rgazmali va uyg‘unlashgan holda nafaqat matn, grafiklar, sxemalar, ovoz, animasiyalar, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta’lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o‘rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlab olish imkoniyatini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: “O‘zbekiston”, 2016.-56 b.

2. Akayev A.A, Kenjabayev A.T, Ilxamova Yo.S, Jumaniyazova M.Yu. Iqtisodiyotda axborot komplekslari va texnologiyalari. Toshkent – 2019. 511b.

3. Aripov. M, Begalov. B, Begimqulov. U, Mamarajabov. M. Axborot texnologiyalari. Toshkent. “Noshr”, 2009-yil. 368b.

4. Голубева Л.В, Чегодаева Т.А. Анализ урока: типология, методики, диагностика. – Волгоград: Учитель, 2007.

5. Конышева Н.М. Методика трудового обучения младших школьников: основы дизайнобразования. – М.: Академия, 1999.

6. Конышева Н. М. Теория и методика преподавания технологии в начальной школе. Смоленский. Издательство «Ассоциация XXI век», 2006 год.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY TAYYORGARLIGIDA SALOMATLIKNI SAQLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Mannapova Nargiza Shakirovna,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, p.f.f.d.

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilarning jismoniy va psixologik salomatligi, shuningdek, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda salomatlikni saqlash kompetensiyasining mohiyati, uning tarkibiy qismlari, ta’lim jarayonida shakllantirish metodlari va pedagogik amaliyotdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning salomatlik madaniyatini oshirishga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuvlar, jismoniy va psixo-emotsional sog‘lomlikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi metodik vositalar tavsiya etilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *kasbiy tayyorgarlik, salomatlikni saqlash kompetensiyasi, pedagogik texnologiyalar, sog‘lom turmush tarzi, psixologik barqarorlik.*

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПО ОХРАНЕ ЗДОРОВЬЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В данной статье освещены вопросы развития компетенции по охране здоровья в профессиональной подготовке будущих учителей. В современной системе образования важное значение имеет физическое и психологическое здоровье учителей, а также навыки пропаганды здорового образа жизни. В исследовании проанализированы сущность компетенции по охране здоровья, её составляющие, методы формирования в образовательном процессе и значение в педагогической практике. Также рекомендованы инновационные подходы, направленные на повышение культуры здоровья будущих учителей, методические средства, служащие укреплению физического и психоэмоционального здоровья. Результаты исследования служат основой для разработки эффективных педагогических стратегий развития компетенции по охране здоровья в образовательном процессе.

Ключевые слова: *профессиональная подготовка, компетенция по охране здоровья, педагогические технологии, здоровый образ жизни, психологическая устойчивость.*

DEVELOPMENT OF HEALTH PROTECTION COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

In this article, issues of developing health protection competence in the professional training of future teachers are highlighted. In the modern education system, the physical and psychological health of teachers, as well as the skills of promoting a healthy lifestyle, are of great importance. The study analyzed the essence of health protection competence, its components, methods of formation in the educational process, and its significance in pedagogical practice. Innovative approaches aimed at improving the health culture of future teachers, methodological tools serving to strengthen physical and psycho-emotional health are also recommended. The research results serve as a basis for the development of effective pedagogical strategies for the development of health protection competence in the educational process.

Keywords: *professional training, health protection competence, pedagogical technologies, healthy lifestyle, psychological stability.*

Kirish. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, balki ularning jismoniy va psixologik salomatligini mustahkamlash ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi ta’lim tizimining markaziy figurasi bo‘lib, u nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarga sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha namuna bo‘luvchi shaxs hamdir. Shu boisdan, o‘qituvchilarning salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish ularning samarali kasbiy faoliyatini ta’minlash va ta’lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning salomatlikni saqlash kompetensiyasi deganda, ularning o‘z sog‘lig‘ini asrash va mustahkamlash, stress holatlarining oldini olish, jismoniy faollik

https://buxdu.uz

va sog‘lom ovqatlanish tamoyillariga rioya qilish hamda ushbu bilimlarni o‘quvchilarga yetkazish qobiliyatlari tushuniladi. O‘qituvchi jismonan va ruhan sog‘lom bo‘lishi, o‘quvchilarga salomatlik madaniyatini targ‘ib qila olishi uchun uning kasbiy tayyorgarligida maxsus metodik va psixologik yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur.

Ushbu tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarning salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim jarayonida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yo‘naltirilgan innovatsion pedagogik texnologiyalar va metodlar o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari kasbiy ta’lim jarayonida sog‘liqni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish masalasi ta’lim sohasi bo‘yicha qator tadqiqotlarda keng yoritilgan. Mazkur bo‘limda ushbu mavzu doirasidagi ilmiy va nazariy yondashuvlar, asosiy tadqiqotlar hamda ularning natijalari tahlil qilinadi.

Salomatlikni saqlash kompetensiyasi – bu pedagogning o‘z salomatligini saqlash va o‘quvchilarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasi hisoblanadi. M.A. Xolmatov (2020) tadqiqotida o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida salomatlik omili muhim o‘rin tutishi va bu boradagi bilimlarning ta’lim jarayonida alohida shakllantirilishi lozimligi ta’kidlangan[1].

V.V. Kolbanov (2018) salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha pedagogik model ishlab chiqib, o‘qituvchilarning sog‘lom turmush tarzi haqidagi bilimlari ularning kasbiy samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etgan. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra, o‘qituvchi salomatligini saqlash masalasi individual va tizimli yondashuvni talab qiladi[2].

O‘qituvchilik kasbi jismoniy va psixologik barqarorlikni talab qiladi. A.K. Nazarov (2019) tadqiqotida o‘qituvchilarning stress omillariga chidamliligi va psixologik barqarorligi ularning kasbiy rivojlanishida muhim o‘rin tutishi ko‘rsatilgan. Muallif o‘qituvchilarda stressni kamaytirish uchun maxsus psixologik treninglar va relaksatsiya usullari qo‘llanilishi kerakligini ta’kidlagan[3].

T. Anderson va J. Peterson (2021) tadqiqotida jismoniy faollik va sog‘lom ovqatlanish odatlari o‘qituvchilarning umumiy ish samaradorligi va sog‘lig‘ini mustahkamlashdagi o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning muntazam jismoniy faolligi ularning kasbiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va ruhiy charchoqning oldini oladi[4].

Bo‘lajak o‘qituvchilarning salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish uchun o‘quv jarayonida maxsus metodikalar qo‘llanilishi lozim. S. Ibragimova (2020) o‘z tadqiqotida salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirish uchun interfaol o‘qitish metodlari, seminar-treninglar va eksperimental mashg‘ulotlarning samaradorligini ta’kidlagan[5].

UNESCO (2022) hisobotida ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish uchun integratsiyalashgan yondashuv zarurligi qayd etilgan. Ushbu yondashuv o‘qituvchilarning salomatligini himoya qilish va o‘quvchilar orasida sog‘lom hayot tarzini shakllantirishga qaratilgan[6].

So‘nggi yillarda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha innovatsion yondashuvlar rivojlanib bormoqda. X. Karimov (2021) o‘z tadqiqotida raqamli texnologiyalar va mobil ilovalar orqali o‘qituvchilarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish usullarini taklif qilgan. Uning fikriga ko‘ra, sog‘liqni saqlash bo‘yicha mobil dasturlar va fitnes ilovalar pedagoglar orasida keng joriy etilishi lozim[7].

Bundan tashqari, A. Brown (2020) tadqiqotida masofaviy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilar uchun sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha interfaol darslar, video-treninglar va vebinarlarning ahamiyati ta’kidlangan[8].

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha bir nechta asosiy yo‘nalishlar aniqlandi:

- Salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha nazariy va amaliy metodikalarni ishlab chiqish;
- O‘qituvchilarning jismoniy va psixologik barqarorligini mustahkamlash uchun trening va mashg‘ulotlarni o‘quv dasturlariga kiritish;
- Zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish.

Ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha kelgusida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish jarayonlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda kombinatsiyalashgan (miqdoriy va sifatli) tadqiqot metodlari qo‘llanildi.

https://buxdu.uz

Tadqiqot eksperimental va kuzatuv metodlariga asoslangan bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish jarayonlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan.

Tadqiqot ishtirokchilari sifatida O‘zbekistonning turli pedagogik universitetlarida tahsil olayotgan 3-4-kurs bakalavriat talabalari tanlandi. Umumiy ishtirokchilar soni 200 nafar bo‘lib, ular tajriba (eksperimental) va nazorat guruhlariga ajratildi:

-Eksperimental guruh: 100 nafar talaba

-Nazorat guruhi: 100 nafar talaba

Eksperimental guruhga sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus pedagogik dasturlar va treninglar o‘tkazildi, nazorat guruhi esa odatdagi o‘quv rejaga muvofiq bilim oldi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

A) Miqdoriy metodlar (Quantitative Methods)

-So‘rovnomalar (Surveys & Questionnaires)

-Talabalarning sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha dastlabki bilim va ko‘nikmalarini baholash uchun boshlang‘ich so‘rovnoma o‘tkazildi.

-Eksperimental o‘quv dasturi yakunida yakuniy so‘rovnoma o‘tkazilib, natijalardagi o‘zgarishlar tahlil qilindi.

Statistik tahlil (Statistical Analysis)

-Olingan natijalar SPSS va Excel dasturlari yordamida qayta ishlanib, o‘rtacha ballar, farqlar, bog‘liqliklar va o‘zgarish tendensiyalari aniqlandi.

-T-student testi yordamida tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar aniqlab berildi.

B) Sifatli metodlar (Qualitative Methods)

Intervyular (Interviews)

-Talabalar bilan individual va guruhli intervyular o‘tkazilib, ularning sog‘lom turmush tarzi haqidagi fikrlari va motivatsiyasi o‘rganildi.

-O‘qituvchilar bilan ham suhbatlar olib borilib, ularning sog‘lom turmush tarzi va kasbiy tayyorgarlikdagi ahamiyati bo‘yicha fikrlari tahlil qilindi[9].

Kuzatish (Observations)

-Talabalarning amaliy mashg‘ulotlardagi faolligi, o‘z sog‘lig‘iga bo‘lgan munosabati va jismoniy faollik darajasi kuzatildi.

Tajriba (Experiment)

-Eksperimental guruhda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus trening va seminarlar o‘tkazildi.

-Dastur yakunida talabalar bilim va ko‘nikmalarining rivojlanishi tahlil qilindi.

Tadqiqot bosqichlari (Research Stages)

Birinchi bosqich – dastlabki tahlil (Preliminary Analysis)

-Adabiyotlar va ilg‘or tajribalar o‘rganildi.

-Talabalarning sog‘liqni saqlash kompetensiyasi bo‘yicha dastlabki bilim darajasi baholandi.

Ikkinchi bosqich – eksperiment o‘tkazish (Experimental Stage)

-Eksperimental guruhda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlari, trening va seminarlar o‘tkazildi.

-Nazorat guruhiga hech qanday qo‘shimcha metodlar joriy etilmadi.

Uchinchi bosqich – natijalarni tahlil qilish (Analysis & Interpretation)

-So‘rovnoma va kuzatuv natijalari solishtirilib, guruhlar o‘rtasidagi farqlar statistik jihatdan tahlil qilindi.

-O‘qituvchilar va talabalarning fikrlari tahlil qilinib, sifatli natijalar umumlashtirildi.

Tadqiqotning ishonchliligi va to‘g‘riligi (Reliability & Validity)

-Ichki ishonchlilik: So‘rovnomalar va test savollari ekspertlar tomonidan tasdiqlandi.

-Tashqi ishonchlilik: Natijalar boshqa shunga o‘xshash tadqiqotlar bilan taqqoslandi.

-Validlik: Kuzatish va intervyular orqali so‘rovnomalar natijalari tekshirildi.

Ushbu tadqiqot metodologiyasi yordamida bo‘lajak o‘qituvchilarning salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirishning samarali usullari aniqlab berildi. Miqdoriy va sifatli metodlar kombinatsiyasi orqali eksperimental guruhda sezilarli o‘zgarishlar qayd etildi. Natijalar bo‘lajak pedagoglar uchun sog‘lom turmush tarzini shakllantirish metodikasini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qiladi[10].

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqot bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, eksperimental tadqiqot orqali talabalar orasida sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar qanday o‘zgarishi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari miqdoriy va sifatli tahlillar asosida baholandi.

https://buxdu.uz

Tadqiqotning birinchi bosqichida talabalarning sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha dastlabki bilim va ko‘nikmalari baholandi. Boshlang‘ich so‘rovnomada quyidagi jihatlar o‘rganildi:

-Jismoniy faollik darajasi

-To‘g‘ri ovqatlanish odatlari

-Stressni boshqarish bo‘yicha bilimlar

-Gigiyena va salomatlikni saqlash ko‘nikmalari

Dastlabki natijalar:

- Talabalarning 56% sog‘lom turmush tarzi haqida umumiy bilimga ega bo‘lsa ham, ularni kundalik hayotda qo‘llashda muammolarga duch kelgan.
- 30% talabalar muntazam jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanishini bildirgan, 70% esa bu borada yetarlicha faol emasligi aniqlangan.
- Stressni boshqarish va psixologik barqarorlik bo‘yicha bilim darajasi 45% atrofida bo‘lgan.

2. Eksperimental bosqich natijalari

Eksperimental guruhda 3 oy davomida sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha trening va seminarlar o‘tkazildi. Dastur quyidagilarni o‘z ichiga oldi:

-Sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar

-Jismoniy faollikni oshirish uchun maxsus sport mashg‘ulotlari

-Stress va ruhiy barqarorlikni boshqarish bo‘yicha psixologik treninglar

-Gigiyena va salomatlikni saqlash bo‘yicha ma’ruzalar

Eksperiment yakunida nazorat va eksperimental guruh natijalari solishtirildi.

O‘zgarishlar tahlili:

Ko‘rsatkichlar	Dastlabki bosqich (%)	Yakuniy bosqich (%)	O‘zgarish (%)
Jismoniy faollik	30 %	75 %	+45 %
Sog‘lom ovqatlanish	40 %	80 %	+40 %
Stressni boshqarish	45 %	78 %	+33 %
Gigiyena va salomatlik	50 %	85 %	+35 %

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruhda ishtirok etgan talabalar sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha sezilarli darajada bilim va ko‘nikmalarini oshirishdi. Ayniqsa, jismoniy faollik va to‘g‘ri ovqatlanish odatlarida katta ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

Eksperiment davomida intervyular va kuzatishlar orqali talabalar fikrlari o‘rganildi.

- Ko‘pchilik talabalar sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha aniq tushunchalarga ega bo‘lib, kundalik hayotga tatbiq etish imkoniyatlarini o‘rganganliklarini bildirishdi.
- “Jismoniy mashg‘ulotlarning ahamiyatini avval yetarlicha tushunmagan edik, lekin ular bizning umumiy energiya darajamiz va kayfiyatimizga ijobiy ta’sir qilishi aniq” – deya ta’kidladi bir talaba.

O‘qituvchilarning fikrlari:

- O‘qituvchilar sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha ma’lumotlarni ta’lim jarayoniga kengroq integratsiya qilish zarurligini ta’kidladilar.
- “Talabalarga faqat nazariy bilim berish yetarli emas, amaliyot ham muhim” – dedi tajribali pedagoglardan biri.

Tadqiqot yakunida T-student testi yordamida nazorat va eksperimental guruh natijalari solishtirildi. Statistik jihatdan ishonchli farqlar aniqlandi ($p < 0.05$).

- Eksperimental guruh sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha sezilarli darajada rivojlanish ko‘rsatdi.
- Nazorat guruhi dastlabki bilim darajasidan unchalik o‘zgarish qilmadi.
- Psixologik barqarorlik va jismoniy faollik eksperimental guruh talabalarida yaxshilandi.

-Eksperiment sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus trening va seminarlar o‘qituvchi tayyorgarligida samarali ekanini ko‘rsatdi.

-Interfaol yondashuv va amaliy mashg‘ulotlar talabalar tomonidan yaxshi qabul qilindi.

-Jismoniy faollik, stressni boshqarish va to‘g‘ri ovqatlanish bo‘yicha ko‘rsatkichlar ijobiy tomonga o‘zgardi.

Bu natijalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Olingan ma’lumotlar asosida pedagogik ta’lim jarayoniga sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus dasturlarni kengroq joriy etish tavsiya etiladi.

https://buxdu.uz

Ushbu tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish muhim ekanligini ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda olib borilgan maxsus trening va seminarlar talabalar bilim va ko‘nikmalarining sezilarli darajada oshishiga olib keldi.

- Sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha ta’lim berish zarurati: Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, talabalarning dastlabki bilim darajasi yetarli bo‘lmagan. Shu sababli, o‘qituvchi tayyorgarligida sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar ahamiyatli rol o‘ynaydi.

- Eksperimental metodlarning samaradorligi: Sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha interfaol o‘quv dasturlari, seminarlar va treninglar orqali talabalar o‘zlarining jismoniy faollik, ovqatlanish va stressni boshqarish bo‘yicha bilimlarini sezilarli darajada oshirdi.

- Jismoniy faollik va ruhiy barqarorlikni oshirish: Tadqiqot yakuniga ko‘ra, jismoniy mashqlar va stressni boshqarish bo‘yicha treninglar talabalar orasida motivatsiyani oshirish, energiya darajasini ko‘tarish va salomatlikni yaxshilash bo‘yicha samarali ekanligi tasdiqlandi.

- Statistik jihatdan ishonchli natijalar: Tahlil natijalari eksperimental guruhning bilim va ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanganini ko‘rsatdi ($p < 0.05$), bu esa sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha pedagogik yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Amaliy takliflar:

- Pedagogik ta’lim dasturlariga sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus kurslarni joriy etish.

- Talabalarga interfaol o‘quv metodlarini (treninglar, seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar) keng joriy qilish.

- Pedagoglarni sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha qo‘shimcha tayyorlash va ularning malakasini oshirish.

- Jismoniy tarbiya va psixologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish.

Tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida sog‘lom turmush tarzining ahamiyatini yanada mustahkamlash uchun muhim ilmiy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa kelajak avlodga sog‘lom fikrlaydigan, jismoniy va ruhiy jihatdan barqaror ta’lim beruvchilarni tayyorlash imkonini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Xolmatov M.A. (2020). O‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida salomatlik omilining ahamiyati.// Pedagogika va innovatsion texnologiyalar jurnali, 3(2), 45-57.
2. Kolbanov V.V. (2018). Salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha pedagogik model. // Zamonaviy pedagogika jurnali, 5(1), 112-126.
3. Nazarov A.K. (2019). O‘qituvchilarning stress omillariga chidamliligi va psixologik barqarorligi. // Ta’lim va fan rivoji, 7(4), 98-110.
4. Anderson T. & Peterson J. (2021). O‘qituvchilarning jismoniy faolligi va sog‘lom ovqatlanish odatlarining ta’siri. // Xalqaro pedagogika tadqiqotlari jurnali, 15(3), 221-235.
5. Ibragimova S. (2020). Salomatlikni saqlash kompetensiyasini shakllantirish uchun interfaol metodlar. // Ta’lim va metodika, 8(6), 67-80.
6. UNESCO (2022). Ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha hisobot. Parij: UNESCO nashriyoti.
7. Karimov X. (2021). Raqamli texnologiyalar orqali o‘qituvchilarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish. // Axborot texnologiyalari va ta’lim, 10(2), 143-157.
8. Brown A. (2020). Masofaviy ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha interfaol darslar va video-treninglar. // Innovatsion ta’lim texnologiyalari jurnali, 9(5), 180-195.
9. Salomatlik va ta’lim markazi (2021). Pedagoglar uchun sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.
10. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi (2020). O‘qituvchilar uchun sog‘lom turmush tarzi va stressni boshqarish bo‘yicha tavsiyalar. Toshkent: Sog‘liqni saqlash vazirligi nashriyoti.

https://buxdu.uz

BOLALARDA PSIXOLOGIK MUAMMOLAR: QO‘RQUV VA XAVOTIR

O‘risheva Pokiza G‘anisher qizi,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi
pokizaorisheva@jmail.com

Ushbu tadqiqot bolalardagi qo‘rquv va xavotirning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bolalarda qo‘rquv va xavotir tuyg‘ularining paydo bo‘lish sabablari, ularning yoshga bog‘liq xususiyatlari va ta’sir omillari tahlil qilingan. Tadqiqotda qo‘rquvni yengish usullari, ota-onalar va pedagoglarning bu jarayondagi roli hamda samarali psixokorreksion yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlari: *bolalar psixologiyasi, qo‘rquv, xavotir, stress, tarbiya, psixologik yordam, qo‘rquvni yengish, bolalar ruhiyati, ota-onalar roli, pedagogik yondashuv.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ У ДЕТЕЙ: СТРАХ И ТРЕВОЖНОСТЬ

Данное исследование посвящено изучению психологических особенностей страха и тревоги у детей. Проанализированы причины страха и тревожности у детей, их возрастные особенности и влияющие факторы. В исследовании рассмотрены методы преодоления страха, роль родителей и педагогов в этом процессе, эффективные психокоррекционные подходы. Разработаны научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: *детская психология, страх, тревога, стресс, воспитание, психологическая помощь, преодоление страха, детская психика, роль родителей, педагогический подход.*

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN CHILDREN: FEAR AND ANXIETY

This study is devoted to the study of the psychological characteristics of fear and anxiety in children. The causes of fear and anxiety in children, their age characteristics and influencing factors are analyzed. The study examines methods of overcoming fear, the role of parents and teachers in this process, and effective psychocorrectional approaches. Scientific and practical recommendations have been developed.

Keywords: *child psychology, fear, anxiety, stress, education, psychological help, overcoming fear, children's psyche, the role of parents, pedagogical approach.*

Kirish. Qo‘rquv va xavotir – bolalar rivojlanishining tabiiy qismi hisoblanadi. Har bir bola turli yosh davrlarida ma’lum bir narsalardan qo‘rqishi mumkin: tor joylar, qorong’ulik, yangi muhit yoki ajnabiy odamlar. Bu qo‘rquvlar ko‘p holatlarda vaqtinchalik bo‘lib, bola ulg‘aygan sari yo‘qolib ketadi. Biroq ba’zi hollarda xavotir va qo‘rquv kuchayib, bolaning kundalik hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

“Qo‘rquv – bizni xavfli signal bilan ta’minlaydigan hissiyotdir. Bunda biz darhol o‘zimizni ehtiyot qilish rejimini yoqamiz. Shu sabab hissiy intellekt normal rivojlanishi uchun tarbiya nuqtayi nazaridan, qo‘rquvni butunlay istisno qilish kerak emas. Qo‘rquvni to‘g‘ri yo‘naltirishni o‘rganish kerak.

Agar ota-ona bolani qo‘rqitsa, itoatkorlikka erishish kafolatlanadi. Ammo bola psixologiyasida jarohat qoladi.

Har bir bola juda ko‘p qo‘rquvni boshdan kechiradi, ularning aksariyati asossiz. Ba’zi qo‘rquvlar vaqtinchalik, boshqalari instinktiv, asosan, tug‘ma, masalan, qorong‘ilik, balandlikdan qo‘rqish va hokazo. Ammo ota-onalar tomonidan qo‘rqitish jarayonida paydo bo‘ladigan qo‘rquvning bir qancha toifasi mavjud.

Ba’zi vaziyatlarda, gapirish imkoni bo‘lmaganda, juda tez harakat qilish kerak bo‘ladi. Bunda qo‘rquv yordam beradigan yagona narsa deb o‘ylaymiz. Misol uchun, agar bola mashina yo‘liga chiqsa, xavfliligini ta’kidlab, bu qo‘rqinchli oqibatlarga olib kelishini aytish kerak.

Maktab yoshigacha bo‘lgan davrda bola kattalar aytganiga ishonadi. Tahdidlar asosli emasligiga ishonch hosil qilgandan keyin ham, bola hali ham ulardan qo‘rqaveradi. Chunki ong ostida bu negativ hissiyotlar muhrlanib qoladi. Erta bolalikda, bolalarda tajriba va tanqidiy fikrlash yo‘q bo‘ladi, shuning uchun bola kattalarga butkul ishonadi.

Shuning uchun bola ajina va “ujas”lar borligiga ishonadi va undan qo‘rqadi. Biroq kattalar qo‘rquv bolaga biron bir nojo‘ya ta’sir qilishiga imkon bermaydi, chegarada ushlaydi deb o‘ylashadi. Lekin aslida, ular bolada bu “maxluqlar” qandaydir tarzda yomon ish qilinganida darhol paydo bo‘ladigan, jazolovchi

https://buxdu.uz

tasvirini yaratadi. Har gal xato qilib qo‘ysa, ular kelib qolishidan cho‘chib turadi. Qarabsizki, eng kuchli stress bilan bu “maxluqlarni” kutishni boshlaydi.

Agar bola bu qo‘rquvni vaqtida ota-onasi bilan bo‘lishsa, ruhiy jarohatlarning oldini olsa bo‘ladi. Aks holda, ulg‘ayganida bir ish boshlashida xato qilsa, kimdir jazolaydigandek xavotirga tushadigan insonga aylanadi. Kichiklikda esa bu holat uyqu buzilishi, ovqatlanish, tushkun kayfiyatga sababchi bo‘ladi.

Qo‘rquv va keskin chegaralash bolalar bog‘chasi va maktabda har xil nizo va ruhiy zarbalarga sababchi bo‘lishi mumkin. Kattalar nima bo‘layotganini tushuna olmaydi. Keyin, bola ulg‘ayavergach, allaqachon qo‘rquvlaridagi kattalar tomonidan aytilgan jonzotlar kelmasligini tushunadi. Bunday holda, kattalar bola uchun yolg‘onchilar toifasiga kiradi. Keyinchalik ularning barcha so‘zlariga shubha bilan ishonmay ulg‘ayishadi. Bu esa bola tarbiyasi uchun juda achinarli holatdir.

Bolalarda qo‘rquv va xavotir sabablari

1. Yoshga xos qo‘rquvlar – Masalan, 2-3 yoshli bolalar tor joylardan yoki qorong’ulikdan qo‘rqishi mumkin. 4-6 yoshli bolalar esa uy hayvonlaridan, g‘iyjirlagan tovushlardan xavotirlanishi mumkin.

2. Oilaviy muhit – Ota-ona yoki yaqinlarining xavotirli yoki qattiqqo‘l bo‘lishi bolada ham xavotir uyg‘otishi mumkin.

3. Travmatik holatlar – Agar bola kuchli stress yoki jiddiy voqeaga (yiqilish, hayvon chaqishi, tabiiy ofat) duch kelgan bo‘lsa, qo‘rquv tuyg‘usi mustahkamlanishi mumkin.

4. Qo‘pol yoki tahdidli tarbiya – "Agar itoat qilmasang, militsiya chaqirib olib ketadi", "Bo‘ri keladi!" kabi gaplar bolada mustahkam qo‘rquv tuyg‘usini shakllantiradi.

5. O‘quv va ijtimoiy bosim – Maktabdagi muvaffaqiyatsizliklar, do‘stlari bilan munosabatlar yoki kattalarning yuksak talablari bolada xavotirni kuchaytirishi mumkin.

Bolalarda qo‘rquv va xavotirni kamaytirish yo‘llari quyidagilar**:**

- His-tuyg‘ularini tushunish va qabul qilish – Bolaning qo‘rquvini kamsitmasdan, uning hissiyotlarini tushunish muhim. “Men sening qo‘rquvingni tushunaman” deb aytish bolani xotirjam qiladi.

- Faqat faktlarga tayanish – Masalan, agar bola qorong’ulikdan qo‘rqsa, "Bu yerda hech qanday jin yoki arvoh yo‘q, faqat joyingdagi buyumlar bor" deb tushuntirish kerak.

- Juda qo‘rqqan holda tinchlantirish – Agar bola juda qattiq qo‘rqsa, uni bag‘irga bosish, yumshoq ovozda suhbatlashish va uning tuyg‘ularini qabul qilish kerak.

- Ohista o‘rgatish – Agar bola biron narsadan qo‘rqsa, uni birdaniga katta stressga duchor qilmasdan, asta-sekin o‘sha holatga o‘rgatish kerak. Masalan, itdan qo‘rqadigan bolaga avvaliga itning suratlarini ko‘rsatish, keyin esa xavfsiz itlarni tomosha qilishga olib borish mumkin.

- Hikoya va o‘yinlar orqali yordam berish – Qo‘rquvlar haqidagi afsona va ertaklar orqali bolani tinchlantirish mumkin. Masalan, bolaga “Bahodir qahramon o‘z qo‘rquvini qanday yengdi?” kabi hikoyalar aytish unga ijobiy ta’sir qiladi.

- Ruhiy qo‘llab-quvvatlash – Bolaning o‘zini xavfsiz his qilishi muhim. Ota-onaning mehr-muhabbati va tushunish qobiliyati bolada ishonch uyg‘otadi.

- Agar bolaning xavotiri juda kuchli bo‘lsa va kundalik hayotiga ta’sir o‘tkazayotgan bo‘lsa, bolalar psixologi yoki mutaxassis bilan maslahatlashish kerak.

Mavzuning o‘rganilganligi. Bolalarda qo‘rquv va xavotir muammosi psixologiya, pedagogika va neyrobiologiya sohalarida keng o‘rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Turli ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlar bolalarning qo‘rquvlari qanday shakllanishi, uning sabablari va samarali yengish usullarini o‘rganishga qaratilgan.

1. Psixologik yondashuvlar**:**

– Jan Piaje va Vigotskiy kabi olimlar bolalardagi qo‘rquv va xavotir kognitiv rivojlanish jarayoniga bog‘liq ekanligini ta’kidlashgan.

– Freyd va Erikson esa qo‘rquvlar bolaning shaxsiy tajribasi va ichki instinktlari bilan bog‘liq deb hisoblashgan.

– Zamonaviy psixologiyada esa kognitiv-bixevioristik yondashuv bolalar qo‘rquvi va xavotirini tushunish va davolashda keng qo‘llaniladi.

2. Neyrobiologik tadqiqotlar**:**

– MRT va boshqa zamonaviy tadqiqotlar bolalar qo‘rquviga miyaning amigdala va gippokamp kabi qismlari javobgar ekanligini ko‘rsatadi.

– Genetik tadqiqotlar ma’lum bir bolalarda xavotir va qo‘rquvning tug‘ma bo‘lishi mumkinligini aniqlagan.

3. Pedagogik va tarbiyaviy yondashuvlar**:**

– Ota-ona va o‘qituvchilar bolalar qo‘rquvini kamaytirishda katta rol o‘ynaydi.

https://buxdu.uz

– Bolalar uchun qo‘rquvni yengishga yordam beruvchi o‘yinlar, terapevtik usullar va maxsus ta’lim metodikalari ishlab chiqilgan.

Hozirgi kunda ham ushbu mavzuda ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda, chunki bolalardagi xavotir va qo‘rquvni erta davrda aniqlash va to‘g‘ri yondashish ularning kelajakdagi emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Bolalarning qo‘rquvlari va tadqiqotchilik (izlanuvchanlik) xususiyatlari haqida quyidagi tadqiqotlar olib borilgan.

Shunday tadqiqotlardan biri Jan Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi hisoblanadi. Bolalar qo‘rquvi ularning kognitiv rivojlanishiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, kichik yoshda begona odamlardan, baland ovozlardan qo‘rqish tabiiy holat.

Tasavvur rivojlanishi bilan birga xayoldagi qo‘rquvlar (masalan, qorong’ilik yoki maxluqlar) paydo bo‘ladi.

Jerom Kaganning temperament va qo‘rquv borasidagi tadqiqotlari ham bolalardagi xavotir va qo‘rquvni o‘rganishga xizmat qiladi. Kaganning tadqiqotlari bolalardagi qo‘rquv va xavotir sezgir temperamentga bog‘liq ekanligini ko‘rsatgan. Ayrim bolalar biologik jihatdan ehtiyotkor va yangi vaziyatlarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondoshadi. Tasavvur rivojlanishi bilan birga xayoldagi qo‘rquvlar (masalan, qorong‘ulik yoki maxluqlar) paydo bo‘ladi.

Meri Eynsvort "Noxavfli baza" nazariyasi asoschisi hisoblanadi. U bolalarning ota-onalar bilan bog‘liqligi qo‘rquv darajasiga ta’sir qilishini tadqiq qildi. Buzilgan bog‘liqlik bolalarda ko‘proq tashvish va qo‘rquv uyg‘otishini aniqladi.

Bolalar izlanuvchanligi ko‘pincha kuzatish va nusxalash orqali shakllanishini Albert Bandura o’rgangan bo‘lib, u ijtimoiy o‘rganish nazariyasi asoschisi hisoblanadi. Olim agar bola atrofidagi kattalar yangi narsalarni izlanib o‘rgansa, bola ham tadqiqotchilikka moyil bo‘ladi deb ta’kidladi.

Edvard Desi va Richard Rayanlar ichki motivatsiya nazariyasi asoschilari bo‘lib, ular bolalarda izlanuvchanlik ichki motivatsiya bilan bog‘liq ekanligini asosladilar. Agar ularga mustaqillik va yangi narsalarni o‘rganish erkinligi berilsa, ular ko‘proq tadqiqot qilishga moyil bo‘lishini ta’kidladilar.

Ushbu tadqiqotning obyekti – bolalarda qo‘rquv va xavotir tuyg‘usining shakllanishi, uning sabablari va ularni yengish usullari. Tadqiqot bolalar ruhiyatidagi qo‘rquvning rivojlanish mexanizmini, uning ta’sir omillarini va samarali yengish strategiyalarini o‘rganishga qaratilgan.

Tadqiqot metodlari.

1. Teoriyaviy metodlar**:**

– Adabiyot tahlili – Psixologiya, pedagogika va neyrobiologiya sohasidagi ilmiy manbalarni o‘rganish.

– Taqqoslash va tahlil – Bolalar qo‘rquvining turli yosh davrlarida qanday namoyon bo‘lishi va sabablarini solishtirish.

2. Empirik metodlar**:**

– Anketa va so‘rovnomalar – Bolalar, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasida qo‘rquv va xavotir bo‘yicha fikrlarni o‘rganish.

– Kuzatish – Bolalarning qo‘rquv holatlaridagi xatti-harakatlarini tabiiy muhitda kuzatish.

– Eksperimental metodlar – Turli texnikalar orqali (masalan, rolli o‘yinlar, psixoterapevtik mashqlar) bolalar qo‘rquvini kamaytirishga qaratilgan usullarni sinab ko‘rish.

3. Psixodiagnostik metodlar**:**

– Lyusher testlari, "Chiziqli test" va "Qo‘rquvlar testi" – Bolalarning qo‘rquv darajasini baholash uchun qo‘llaniladi.

– Proyektiv metodlar (rasm chiznish, hikoya tuzish) – Bolalar ong ostidagi qo‘rquvlarini aniqlash.

4. Statistik metodlar**:**

– To‘plangan ma’lumotlarni tahlil qilish va umumiy xulosalar chiqarish uchun matematik va statistik usullardan foydalanish.

Ushbu metodlar orqali bolalar qo‘rquvining sabablari va ularni yengish bo‘yicha samarali usullar aniqlanadi.

Qo‘rquv bolalar rivojlanishining tabiiy qismi bo‘lib, uning kelib chiqishi temperament, ota-ona tarbiyasi va tajribaga bog‘liq. Bolalarda izlanuvchanlikni rivojlantirish uchun ularga erkin muhit yaratish, qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash va motivatsiya berish muhim.

Xulosa. Umuman olganda tashvish va xavotirlik holatlar bu yoshdagi bolalarda uchrab turadigan va ko’p kuzatiladigan holatlardan biri hisoblanadi. Agar xavotirlik vaqtinchalik bo’lsa, bola ma’lum vaqt o’tgach muhitga moslashib ketadi. O’zidagi qorquv va havotirni yengib o’tishi mumkin. Ammo xavotirli holat o’ta kuchli bo’lsa, bunday bolalar muhitga moslasha olmaydilar, boshqa bolalarga nisbatan jadal rivojlanishdan orqada qolishlari mumkin. Kelajakda ham bu holat bolaning hayotda o’z o’rnini topishida

https://buxdu.uz

ham salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Tashvishli bolalar tashvish va xavotirning tez-tez namoyon bo’lishi, shuningdek, ko’p sonli qo’rquvlar bilan boshqa bolalardan ajralib turadilar. Bunday bolalar o’ta sezgir va ta’sirchan bo’ladi. Ular arzimagan narsalardan ham xavotirga tushishlari mumkin. Bunday bolalar ko’pincha o’zlarini past baholaydilar, shuning uchun ular boshqalardan passiv harakatlari orqali ajralib turadi. Xavotirli bolalar o’zlarining muvaffaqiyatsizliklariga juda sezgir, ularga keskin munosabatda bo’lishadi. Ular qiyinchiliklarni boshdan kechiradigan har qanday faoliyatdan bosh tortadilar. Masalan, rasm chizish, she’r yod olish, raqsga tushish va boshqalar.

Bolalarda xavotirni yuzaga keltiradigan yana bir holat - raqobatdir. Raqobat bu gipersotsializatsiya sharoitida tarbiyalanadigan bolalarda, ayniqsa, kuchli tashvish tug’diradi. Bunday holda, bolalar raqobat holatiga tushib, har qanday holatda ham eng yuqori natijalarga erishish uchun birinchi bo’lishga intiladi. Bundan tashqari, mas’uliyatni kuchaytirish holati ham bolalarda xavotirlikni yuzaga keltiradi. Xavotirli bola bu vaziyatga tushganda, uning tashvishi kattalarning umidlarini oqlamaslik va u tomonidan rad etilishi qo’rquvi bilan bog’liq holda namoyon bo’ladi.

Bolalarda qo‘rquv va xavotir – ularning rivojlanish jarayonining tabiiy qismi bo‘lib, tashqi muhit va shaxsiy tajribalar ta’sirida shakllanadi. Ushbu tadqiqot natijalari quyidagi muhim xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

1. Qo‘rquv va xavotirning asosiy sabablari**:**

– Yoshga xos rivojlanish jarayonlari.

– Ota-ona va atrof-muhit ta’siri.

– Travmatik holatlar va stress.

– Tarbiya usullari va ijtimoiy omillar.

2. Qo‘rquv va xavotirni yengish usullari**:**

– Bolaning his-tuyg‘ularini tushunish va ularni rad etmaslik.

– Faktlarga asoslangan tushuntirishlar berish.

– Ohista o‘rgatish va qo‘rquv manbasiga asta-sekin yaqinlashtirish.

– Psixologik o‘yinlar va terapevtik usullardan foydalanish.

– Ota-ona va pedagoglar tomonidan emotsional qo‘llab-quvvatlash.

3. Muammoni bartaraf etishdagi muhim yondashuvlar**:**

– Bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish.

– Zamonaviy psixologiya va neyrobiologiya tadqiqotlaridan foydalanish.

– Pedagogik yondashuvlar bilan ishlash va maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalardagi qo‘rquv va xavotirni to‘g‘ri boshqarish va yengish uchun ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Agar bu jarayon tartibli va ilmiy yondashuv asosida olib borilsa, bolalar kelajakda emotsional barqaror va ruhan sog‘lom shaxslar bo‘lib voyaga yetadilar.

Tavsiya. Bolalardagi qo‘rquv va xavotirni kamaytirish va ularning ruhiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun quyidagi tavsiyalar amalga oshirilishi mumkin.

1. Ota-onalar uchun tavsiyalar**:**

- Bolaning his-tuyg‘ularini tushunish – Bolaning qo‘rquvlarini rad etmasdan, ularni qabul qilish va tushuntirish muhim. “Sen noto‘g‘ri qo‘rqyapsan” deyish o‘rniga, “Men sening qo‘rquvingni tushunaman” degan iboralardan foydalanish kerak.

- Tajriba orqali yengishga yordam berish – Bolaning qo‘rquviga sabab bo‘lgan vaziyatlardan to‘satdan qochish o‘rniga, uni sekin-asta o‘sha holatga o‘rgatish kerak. Masalan, itdan qo‘rqadigan bolaga avval it rasmlarini ko‘rsatish, keyin esa xavfsiz itlar bilan uchrashish imkonini berish mumkin.

- Haddan tashqari himoya qilishdan saqlanish – Bolani har qanday qiyinchiliklardan himoya qilish o‘rniga, ularni yengish uchun qo‘llab-quvvatlash kerak.

- Bolani qo‘rqitishdan saqlanish – “Bo‘ri keladi”, “Militsiya olib ketadi” kabi tahdidlar bolada mustahkam qo‘rquv shakllantirishi mumkin.

2. Oqituvchilar va tarbiyachilar uchun tavsiyalar**:**

- Bolalarga xavfsiz muhit yaratish – Maktab yoki bog‘chada qo‘rquv uyg‘otadigan muomala va vaziyatlardan qochish kerak.

- Qo‘rquvni yengishga yordam beradigan o‘yinlar tashkil qilish – Masalan, rolli o‘yinlar, drama va ijodiy mashg‘ulotlar orqali bolalar o‘z qo‘rquvlarini yengishi mumkin.

- Har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olish – Har bir bola turlicha qo‘rquvlarga ega bo‘lishi mumkin, shuning uchun shaxsiy yondashuv talab etiladi.

3. Psixologlar va mutaxassislar uchun tavsiyalar**:**

https://buxdu.uz

- Psixodiagnostik usullardan foydalanish – Bolaning qo‘rquvini aniqlash uchun testlar, kuzatish va suhbatlardan foydalanish.

- Terapevtik metodlarni joriy etish – Art-terapiya, kognitiv-bixevioristik terapiya va musiqa terapiyasi bolalarning qo‘rquvini yengishda samarali bo‘lishi mumkin.

- Ota-onalar va o‘qituvchilar bilan hamkorlik qilish – Bolaning qo‘rquvi va xavotirini yengishda oila va maktab bilan birgalikda ishlash muhim.

4. Jamiyat va davlat tashkilotlari uchun tavsiyalar**:**

- Bolalar ruhiy salomatligiga oid ma’lumotlarni keng targ‘ib qilish – Maktablar, bog‘chalar va jamoat joylarida bolalarning psixologik muammolari haqidagi bilimlarni oshirish.

- Ota-onalar va pedagoglar uchun treninglar tashkil etish – Bolalardagi xavotir va qo‘rquvni tushunish va ularga yordam berish bo‘yicha maxsus kurslar va o‘quv dasturlarini joriy etish.

- Psixologik yordam markazlarini tashkil qilish – Bolalar va ularning ota-onalari uchun bepul maslahat olish imkoniyatini yaratish.

Ushbu tavsiyalar bolalarning qo‘rquv va xavotirini yengishda samarali bo‘lib, ularning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Галич Т.В. Проблема влияния детско-родительских отношений на тревожность ребёнка. // Вопросы студенческой науки. Выпуск 7, 2022 июль, 93-96 с.

2. Qipchoqova Y.H. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning pedagogikpsixologik xususiyatlari. // Research focus. ISSN: 2181-3833, volume 1, ISSUE 2, 340- 347 b.

3. Z.T.Nishanova, G.K.Alimova, A.G’.Turg’unboeva, M.X.Asranboeva. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. Toshkent-2017, B 198.

4. Zaxarov, A.I. Farzandlarimizga qo’rquvdan xalos bo’lishga qanday yordam berish kerak. Sankt-Peterburg: Gippokrat, 1995. 126 b.

5. Qodirova, M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish. // Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(3). извлечено от https://fll.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4025

6. Qodirova, M., & Nasimov, D. (2023). Psixologiyada qo’rquv muammosining ilmiy tadqiq etilishi. // Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1). извлечено от https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7725

https://buxdu.uz

UO‘K 371.3:621.3.

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA FANLAR INTEGRATSIYASINING AHAMIYATI

Orinbetov Nurilla Turdimuratovich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Texnologik ta’lim kafedrasi dotsenti

Ushbu maqolada integratsiyaning roli va ahamiyati, mazmuni va mohiyati, zamonaviy pedagogik ta’limda qo‘llashning ahamiyati yoritilgan. Integratsiya - bu o‘quv faoliyatining har xil turlarining ayrim elementlarini yoki qismlarini maqsadli yoki funksional bir xilligi sharti bilan bir butunga moslashtirish jarayoni. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari yangi bosqichga o‘tish jarayonida ta’lim turlariaro integratsiyani ta’minlash uni amalga oshirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Ta’lim jarayonida u turli xil o‘quv fanlari elementlarini bitta sintez qilingan kursda (mavzu, dastur bo‘limi) birlashtirish, turli fanlarning ilmiy tushunchalari va usullarini umumiy ilmiy tushunchalar va bilish usullariga birlashtirish, fanlararo ta’lim muammolarini ochishda fan asoslarini komplekslashtirish va yig'ish orqali amalga oshiriladi. Texnologik ta’lim talabalari kasbiy kompetentligini rivojlantirishda umumkasbiy va ixtisoslik fanlar integratsiyasi asosida amalga oshiruvchi o‘qitish shakllarini kombinatsiyalash, turli daraja va yo‘nalishlarda integratsiyalashishni qo‘llash bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining texnik va texnologik kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *kasbiy kompetentlik, kompetensiya, pedagogik integratsiya, integrativ yondashuv, pedagogik jarayon, innovatsion texnologiya, integratsiyalashgan kurslar, texnik va texnologik kompetentlik, didaktik sintez darajasi, integratsiyalashgan darslar, pedagogik - psixologik xususiyat.*

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДМЕТОВ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье освещены роль и значение интеграции, её содержание и сущность, важность применения в современном педагогическом образовании. Интеграция - это процесс приведения отдельных элементов или частей различных видов учебной деятельности в единое целое при условии их целевого или функционального единообразия. Обеспечение межвидовой интеграции образования в процессе перехода к новому этапу осуществляемых в нашей республике образовательных реформ рассматривается как актуальная задача. В образовательном процессе она осуществляется путём объединения различных элементов учебных предметов в одном синтезированном курсе (тема, раздел программы), объединения научных понятий и методов различных наук в общенаучные понятия и способы познания, комплексирования и сбора основ наук при раскрытии межпредметных образовательных проблем. Комбинирование форм обучения, осуществляемых на основе интеграции общепрофессиональных и специальных дисциплин при развитии профессиональной компетентности студентов технологического образования, применение интеграции на различных уровнях и направлениях способствует развитию технической и технологической компетентности будущих преподавателей технологического образования.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, компетенция, педагогическая интеграция, интегративный подход, педагогический процесс, инновационные технологии, интегрированные курсы, техническая и технологическая компетентность, дидактическая степень синтеза, интегрированные уроки, педагогическо-психологические особенности.*

THE IMPORTANCE OF SUBJECT INTEGRATION IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

This article highlights the role and importance of integration, its content and essence, and the significance of its application in modern pedagogical education. Integration is the process of adapting individual elements or parts of different types of educational activities into a whole, provided that they are purposefully or functionally uniform. Ensuring interdisciplinary integration of education during the transition to a new stage of educational reforms being implemented in our republic is considered an urgent task. In the educational process, it is implemented by combining various elements of academic subjects into one synthesized course (topic, program section), combining scientific concepts and methods of various

https://buxdu.uz

sciences into general scientific concepts and methods of cognition, and by complexing and collecting the foundations of sciences in revealing interdisciplinary educational problems. Combining forms of education implemented on the basis of the integration of general professional and specialized disciplines in the development of professional competence of technology education students, and applying integration at various levels and directions, contributes to the development of technical and technological competence of future teachers of technology education.

Keywords: *professional competence, competence, pedagogical integration, integrative approach, pedagogical process, innovative technology, integrated courses, technical and technological competence, didactic degree of synthesis, integrated lessons, pedagogical and psychological characteristics.*

Kirish. Bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda fanlar integratsiyasini amalga oshirish samarali usul bo‘lib, u fan mavzularini o‘zaro bo‘liqligi va fanlararo bog‘lanishlarni talab etadi. Texnologik ta’limning maqsadi ham kasbiy malakani ta’minlash, balki talabani turli ijtimoiy-professional vaziyatlardan chiqishga o‘rgatishdir. Ilmiy tadqiqotlarda kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasidagi izlanishlar, asosan, kompetensiya va ta’lim mazmuni o‘rtasidagi bog‘lanishga qaratilgan. Kompetensiyaga ega mutaxassis va malakali mutaxassis o‘rtasidagi farq shundaki, kompetensiyaga ega mutaxassis nafaqat ma’lum darajadagi bilim, ko‘nikma, malakalarga, balki ularni ishda amalga oshirish qobiliyati va tayyorligiga ham ega bo‘ladi. Kompetensiya shaxsning kasbiy faoliyatini sifatli amalga oshirish uchun ichki motivatsiyaga ega bo‘lishini, shuningdek, kasbiy malaka va qadriyatlarning egallanishi va ularni amaliy faoliyatda yuqori darajada qo‘llay olishdir.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Pedagogik integratsiyaning nazariy qoidalari bo‘yicha V. S. Bezrukova, M. N. Berulava, A. Y. Danilyuk, Y.S. Tyunnikov, N. K. Chapaev va boshqalar; pedagogik integrativ yondashuv qoidalarini E. O. Galitskiy, O. M. Kosyanova, B. A. Slastenin, I. P. Yakovlev va boshqalar; integral xususiyatning asosiy qoidalarini K. A. Abulxanova-Slavskaya, B. A. Vyatkin, A. N. Leontiev va boshqalar; integratsiya muammosining nazariy asoslari B.M. Kedrov, V.P. Kuzmin, A. P. Ogursov, V.S.Stepin va boshqalar tomonidan o‘rganilgan.

Pedagogik integratsiyaning nazariy, kontseptual va texnologik asoslari R. X. Djo‘raev, N. A. Muslimov, A. R. Xodjaboev, N. Rahmonqulova, R.Mavlonovalar tomonidan ko‘rib chiqilgan. Pedagogik integratsiyani nazariy va uslubiy asoslari, kasbiy faoliyatga tayyorlash mazmunininig integratsiya texnologiyalari E. Turdiqulov, O. Avazboev, M. J.Toshov, Y.N.Cemin, N.K.Chapaev va Sh.E.Qurbonovlar tomonidan o‘rganilgan.

Biroq bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni integratsiyalash muammolari, ushbu faoliyatning o‘ziga xosligi foydalanishda pedagogik va texnik bilimlarni integratsiyalash jarayonlaridan iborat. Aks holda texnologik ta’lim o‘qituvchisi faoliyatini diagnostika qilish samarali bo‘lishi mumkin emas [3].

Texnologiya fanida integratsiyasi muammolari bilan S.N. Babina, G.N. Nekrasova , G.I. Kruglikov, V.D. Simonenko, Y.L. Xotuntsev va boshqalar ilmiy ish olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda integratsiya ta’limdagi eng muhim innovatsion harakatlardan biri sifatida qaralmoqda. Biroq pedagogika fanida integratsiya tushunchasining umumiy qabul qilingan ta’rifi mavjud emas.

V. S. Bezrukova pedagogik integratsiyani pedagogik nazariya va amaliyot doirasidagi ilmiy integratsiyaning bir turi sifatida belgilaydi. Tabiiyki, bunday integratsiyaning o‘ziga xos pedagogik tamoyillari, shakllari va usullari bo‘ladi [2].

G.I. Kruglikovning ta’kidlashicha, maktabda "Texnologiya" fani- matematika, fizika, kimyo, biologiya kurslaridan olingan ilmiy bilimlarni sintez qiladigan va ulardan sanoat, energetika, aloqa, qishloq xo‘jaligi va inson faoliyatining boshqa sohalarida qo‘llanilishini ko‘rsatadigan integratsiyalashgan ta’lim sohasi deb hisoblaydi [4].

Y. L. Xotuntsev axborot va moddiy texnologiyalarni o‘rganishni ajratish maqsadga muvofiq emasligini ta’kidlaydi, chunki uning fikriga ko‘ra, materiallarni qayta ishlash texnologiyalaridan foydalangan holda moddiy boyliklarni yaratish, qoida tariqasida, axborotni o‘zgartirish bilan ya’ni axborot texnologiyalari bilan bog'liq [8].

D.O.Ximmatalievning tadqiqotlarida bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatida texnologik yondashuvning o‘ziga xosligi yoritib berilgan[7].

D.N.Zokirovaning ilmiy tadqiqotlarida bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini o‘stirish, izlanish, ijodkorlik, tadbirkorlik, tashkilotchilik malakalarini shakllantirish kabi muammolarning yechimini topish hozirgi davrda muhim vazifalardan ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

https://buxdu.uz

D.N.Zokirovaning tadqiqotlaridada kasbiy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak muhandis-pedagoglarning umumkasbiy tayyorgarligini immitatsion model qurilmalari vositasida takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini yaratishga harakat qilingan [7].

O. A. Abduquddusovga ko‘ra, fanlararo integratsiya nafaqat didaktik jihatdan muhim bo‘lib qolmay, u metodik jihatdan ham muvaffaqiyatli amalga oshiriladi va turli o‘quv fanlarini o‘qitadigan o‘qituvchilar o‘z amaliy faoliyatida quyidagi bosqichlarga amal qilsa, yuqori samara beradi [1].

Tahlil va natijalar. Kompetensiyaga ega mutaxassis o‘z kasbi doirasidan chiqib keta olishi, shuningdek, o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun ijodiy salohiyatga ega bo‘lishi kerak. Ba’zi mualliflar shaxsiy va kasbiy rivojlanishni bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlar, ya’ni shaxsning kasbiy rivojlanishi - shaxsiy fazilatlar va qobiliyatlarning, kasbiy kompetensiyalarning kasbiy mehnatida shakllanish, o‘sishi, integratsiyasi, lekin eng muhimi- shaxsning ichki dunyosini faol sifat jihatidan o‘zgartirishi, uning tubdan yangi tuzilishi va turmush tarziga, kasbda ijodiy o‘zini o‘zi anglashiga olib keladi.

Oliy ta`lim muassasalarida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari o‘zaro integratsiyasini va kasbga yo‘naltirilgan ta`limni joriy etish bo‘lajak kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Barcha fanlarni o‘qitish tizimli muvofiqlashtirilgan bo‘lishi, bu yagona maqsad – davr talablariga muvofiq kasbiy moslasha oladigan tarmoqli mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan bo‘lmog`i lozim. Ta`lim sifatini oshirish – bu bugungi kunda butun jahon hamjamiyatidagi eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Uni hal etish uchun esa, ta`lim mazmunini modernizatsiyalash, ta`lim jarayoni texnologiyalarini va so‘zsiz ta`limning yakuniy maqsadini qayta ko‘rib chiqish talab etiladi. Shu kontekstda mutaxassislarni kasbiy kompetentligini va kasbiy moslasha ola bilishi, o‘zlashtirgan bilimlarini kasbiy faoliyatida qo‘llay olishi va ish beruvchining talablariga moslasha olishini rivojlantirish zarur.

Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda fanlar integratsiyasini amalga oshirish samarali usul bo‘lib, u fan mavzularini o‘zaro bog’liqligi va fanlararo bog`lanishlarni talab etadi.

Integrativ yondashuv yordamida bir fan bilimlarini boshqasiga o‘tkazish natijasida turli fanlarning o‘zaro boyitilishi va rivojlanishi sodir bo‘ladi. Bu, albatta, uning kuchli nuqtasidir. Ushbu yondashuvni amalga oshirish to‘rtta asosiy darajadagi integrativ jarayonlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi:

- fanlararo integratsiya-har xil fanlarning fundamental g'oyalari, tamoyillari, mazmunining o‘zaro bog'liqligi, bu kasbiy faoliyatning mohiyatini yaxlit anglash, tushunish va uni amalga oshirishga tayyorlikni ta’minlaydi;

- bir fanning bo‘ limlari o‘rtasida semantik, mazmunli, tarkibiy va texnologik aloqalarni o‘rnatishga qaratilgan fan ichidagi integratsiya. Ushbu turdagi integratsiya tizimni tashkil etuvchi aloqalarni, shuningdek, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash imkonini beradi;

- yutuqlarni o‘rganish va yangi shaxsiy tajribani shakllantirishni ta’minlaydigan shaxslararo integratsiya, bu refleksiv tayyorlik va kasbiy fikrlashni shakllantirishda namoyon bo‘ladi.

Pedagogikada integrativ yondashuv pedagogik jarayonning turli tomonlarini yaxlit bir butun sifatida ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi, bu yangi sifatli natija, yangi tizimli va yaxlit ta’lim beradi.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirish kelajakdagi o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonining asosiy funksiyalaridan biriga aylanadi. Har bir professional vazifa o‘z mohiyatiga ko‘ra fanlararo, intetral va obyektiv ravishda tizimli tahlilni, uni hal qilishning yaxlit modelini yaratishni talab qiladi. Bugungi kunda o‘qituvchilar oldida mutaxassisning kasbiy va shaxsiy kompetentsiyasining o‘sishini ta’minlaydigan faoliyatga integratsiyalashgan yondashuvni joriy etish vazifasi turibdi, bu ajralmas fikrlash uslubida, shuningdek, nazariyani amaliyot bilan uyg'unlashtirish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Bularning barchasi ta’lim mazmunini yanada takomillashtirish, o‘quv jarayoni sifatini oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Kompetensiya tushunchasi o‘quvchining shaxsiy fazilatlari - bilim, ko‘nikma, amaliy tajriba, qobiliyat, uning kasbga tayyorligini ta’minlaydigan va kuchaytiradigan qiymat-semantik yo‘nalishlar to‘plami tufayli shaxsning integral xususiyati vazifasini bajaradi. Integrativ yondashuvning mohiyati o‘quvchilarning izlanish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishga, ularning bilimlarni faol va mustaqil egallashiga hamda fanlararo va fanlararo sintez sharoitida qo‘llash usullarini o‘zlashtirishga qaratilgan o‘quv jarayoni sub’ektlarining o‘zaro munosabatlaridan iborat. O‘quv jarayoniga integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish quyidagi muammolarni hal qilishni o‘z ichiga oladi:

- talabalar shaxsiyatining imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berish;

- talabalarning ichki imkoniyatlarini o‘z-o‘zini kashf qilish va o‘zini o‘zi amalga oshirish uchun sharoit yaratish;

- hamkorlik, muloqot qilish, muvozanatli shaxslararo munosabatlarni samarali qurish qobiliyatlarini rivojlantirish; guruh yoki jamoada ishlashga yo‘naltirilganlikni rivojlantirish.

https://buxdu.uz

Integratsiyalashgan kurslarning asosiy maqsadi talabalarning o‘zaro bog'liq ilmiy tushunchalarni o‘zlashtirishini ta’minlashdir. O‘qitish usullari va vositalarini tanlash ko‘p jihatdan o‘qitish maqsadiga bog'liq. Zamonaviy ta’lim texnologiyasini rivojlantirishning bir qancha usullari mavjud.

1. Ta’lim shakllari, usullari va ta’lim mazmunini sifat jihatidan o‘zgartiradigan yangi g'oyalar, elementlar, ta’lim tushunchalari mavjud bo‘lgan innovatsion texnologiyalarni yaratish.

2. Kombinatsion, integrativ texnologiyani ishlab chiqish, unda ma’lum elementlarning kombinatsiyasi va integratsiyasi, elementlarning o‘zgarishi va ular orasidagi aloqalar asosida yangisi yaratiladi.

Shunday qilib, asosiy ta’lim kompetensiyalari, ya’ni turli xil o‘quv sohalari va shunga mos ravishda fanlarning integratsiyasi faqat o‘zaro hamkorlikda shakllantirilishi mumkin. Integratsiya faqat quyidagi sharoitlarda mumkin.

1. O‘rganish va tadqiqot obyektlari bir-biriga mos kelishi yoki mazmunan bir-biriga yaqin bo‘lishi kerak.

2. Integratsiyalashgan o‘quv fanlari bir xil yoki yaqin tadqiqot usullaridan foydalanadi.

3. Integratsiyalashgan o‘quv fanlari umumiy qonunlarga, umumiy nazariy tushunchalarga, qoidalarga asoslanadi.

4. Integratsiyalashgan o‘quv fanlarida talabalar faoliyatining umumiy yoki bir xil usullari qo‘llaniladi.

Bugungi kunda fanlararo integratsiya ta’limni rivojlantirishning eng muhim omilidir, ayniqsa, batafsilroq ko‘rib chiqishni talab qiladigan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishda batafsilroq ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Integratsiya jarayonida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining har bir elementi (har bir o‘quv fani) ma`lum darajada avtonomlikka ega bo‘ladi, shu sababli o‘rganish davomida butun tizimning o‘zlashtirilishi darajasidan qat`iy nazar alohida baholanishi kerak.

Integratsiya jarayoni davomida tizim elementlari sifatida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining o‘rtasida o‘zaro aloqadorlik hajmi va intensivligi ortadi, bu bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayoni samaradorligini oshiradi. Umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining nazariy va amaliy bilimlarni integratsiyalash natijasida ularning bir-biriga o‘zaro bog`likligi, unga muvofiq tarzda bilimlar o‘rtasida namoyon bo‘lishi tavsifiga ko‘ra muntazam aloqadorlik yuzaga keladi. Nazariy va amaliy bilimlar integratsiyasi belgilaydigan tipiga ko‘ra, bu – mavjud bo‘lish (faoliyat ko‘rsatish) aloqadorliklarida namoyish bo‘ladi.

Biz o‘z tadqiqotimiz davomida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari integratsiyasini amalga oshirishdagi asosiy qiyinchiliklar sifatida quyidagilarni aniqladik: texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo‘llash imkoniyati bo‘lgan texnik va texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish uchun yetarli emasligi; metapredmet kompetensiyalar va fanlararo bog‘liqlikning kamligi; o‘quv fanlarining tarqoqligi, ularning mazmunan uzviy bog‘lanmaganligi va izchil o‘rganilmaganligi.

Texnik va texnologik kompetentlik nafaqat muayyan texnologiya yoki texnikani egallash, balki ular qanday ishlashini tushunish, yangi texnologiyalarni o‘quv jarayoniga tanqidiy baholash va integratsiya qilish qobiliyatini, shuningdek, talabalarni texnologik bilimlarni real hayotda faol qo‘llashga o‘rgatish va rag'batlantirish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Buning uchun bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisidan nafaqat chuqur nazariy bilimlarni, balki yuksak darajada rivojlangan amaliy ko‘nikmalarni, shuningdek, doimiy ravishda o‘z-o‘zini takomillashtirish va malakasini oshirishni talab qiladi. Texnik va texnologik kompetentlikni rivojlantirish metodologiyasi integratsiyalashgan yondashuvga asoslangan bo‘lib, u quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi: nazariy tayyorgarlik, amaliy ish, loyiha faoliyati va aks ettirish. Bunday yondashuv nafaqat talabalarga kerakli bilimlarni berish va ko‘nikmalarni rivojlantirish, balki o‘quv jarayonida kasbiy o‘ziga xoslik va mustaqillikni shakllantirishga hissa qo‘shish imkonini beradi. Nazariy mashg‘ulotlar talabalarning texnologiya va texnika sohasida chuqur bilimlarini shakllantirish va rivojlantirish, ularning tarixiy rivojlanishi, hozirgi holati va istiqbollarini tushunishga qaratilgan. Bu esa bilimlarni keyinchalik amaliy faoliyatda qo‘llash uchun zaruriy asos yaratadi.

Texnik va texnologik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha taklif etilayotgan metodologiya ko‘p qirrali bo‘lib, bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvshilari kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda umumkasbiy va ixtisoslik fanlari integratsiyasi ularga zamonaviy o‘quv jarayonining vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi (1-rasmga qarang) [6].

https://buxdu.uz

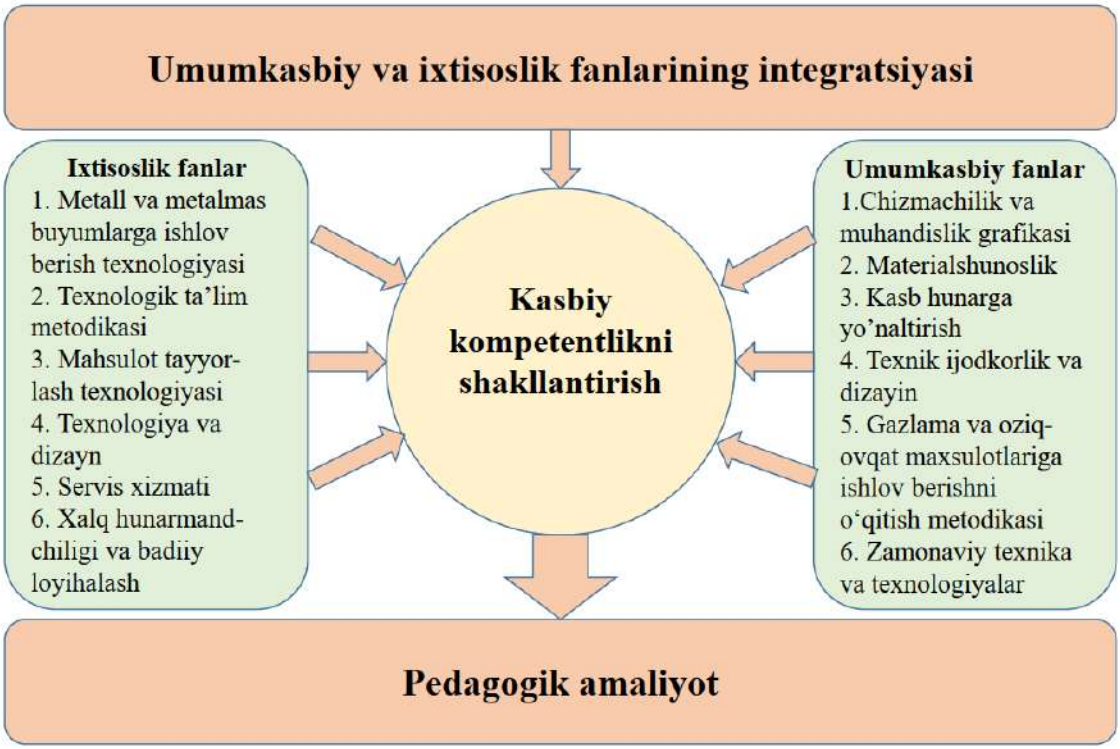

1-rasm. Umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining integratsiyasi

O‘quv jarayonini integral asosda qurish sezilarli darajada ko‘proq texnologik imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi. Integral yondashuvni amalga oshirish bo‘yicha mavjud tajriba turli integratsiyalashgan kurslarni ishlab chiqish bilan bog'liq. Texnologik ta’lim entsiklopediyasi o‘quv fanlari o‘rtasidagi integratsiyaning uchta darajasini taqdim etadi:

1-darajali yaxlitlikning eng yuqori darajasi bo‘lib, unda yangi integratsiyalashgan mavzu doirasida to‘liq tarkib va jarayon integratsiyasi sodir bo‘ladi.

2-daraja - didaktik sintez darajasi, bunda har bir mavzu saqlanib qoladi va ulardan biri asosida integratsiya amalga oshiriladi. Bunda birlashtiruvchi omil umumiy o‘rganish obyektlari hisoblanadi.

3-daraja – fanlararo aloqadorlik darajasi, bunda integratsiya qiluvchi omil o‘quv fanlari mazmunining umumiy elementlari hisoblanadi.

Integratsiyaning fanlararo darajasini amalga oshirish o‘quv va mehnat motivlarini shakllantirishga yordam beradi, talabalarda umumlashtirish va taqqoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, intellektual faoliyat uchun ma’lum bir imkoniyat yaratadi, talabalarning bir faoliyatdan boshqasiga, bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishning yuqori darajasiga o‘tishini ta’minlaydi, bu, o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy bilimlari, ko‘nikmalari, amaliy tajribasi, kasbiy muhim shaxsiy fazilatlarini kasbiy qiziqishni shakllantirishga bevosita ta’sir qiladi va o‘zlashtirish jarayoniga hissa qo‘shadi. Integratsiyalashgan darslar materialni umumlashtirish, tizimlashtirish va axborotning yaxlitligi talablariga muvofiqlashtirish imkonini beradi. Integratsiyalashgan darslarda o‘quvchilar turli fanlar bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni tahlil qilish, sintez qilish va tizimlashtirish orqali atrofdagi dunyoni, tabiatni, jamiyatni, odamlarni tushunishning barcha mumkin bo‘lgan usullarini o‘zlashtiradilar [5].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, umumkasbiy va ixtisoslik fanlar integratsiyasi asosida amalga oshiruvchi o‘qitish shakllarini kombinatsiyalash, turli daraja va yo‘nalishlarda integratsiyalashishni qo‘llash bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining texnik va texnologik kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Mazkur xulosaga tayangan holda, quyidagilarni taklif sifatida belgilashni joiz deb topdik:

-kasbiy faoliyatga tayyorgarlikda umumkasbiy va ixtisoslik fanlari integratsiyasi komponentlari asosida pedagogik – psixologik xususiyatlar, ya’ni talabalarga hamda o‘qituvchilarga moslashish, kasbiy qiziqishlar, kognitiv bilimlar, tafakkur, idrok qilish hamda insonlar o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlarga doir xususiyatlarni ham singdirib borish maqsadga muvofiqdir;

-umumkasbiy va ixtisoslik fanlari integratsiyasi asosida talabalarning kompetentligini takomillashtirishda pedagogik oliy ta’lim muassasalarida talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorgarligining har

https://buxdu.uz

bir bosqich (kurs) bo‘yicha aynan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va takomillashtirishga doir maxsus dasturlar orqali kurslar tashkil qilish hozirgi kunning talabi hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Abduqqudusov O. A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashga integrativ yondashuv.-T.: «Fan», 2005.-B. 160.
2. Безрукова В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике [Текст] / В.С. Безрукова. - Екатеринбург, 1994. - 152 с.
3. Жуманов А.А. Касбий фаолиятга тайёргарликда педагогик ва техник билимлар интеграцияси. // Замонавий таълим. Ташкент. 2020.-№7, - с 50-56.
4. Кругликов Г.И. Методика преподавания технологии с практикумом [Текст]: учеб, пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений/ Г.И. Кругликов - М.: Академия, 2002. – 480 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма [Текст] / А.К. Маркова. - М.: Знание, 1996. - 312 с.
6. Orinbetov N.T. Texnologik ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari integratsiyasini ta’minlash. // Илим ҳәм жәмийет. Нукус, 2024. - № 6. - 37-39 b.
7. Зокирова Д. Н. (2021). Integration of professional and educational disciplines into training of self-learning motivated students. // Современное образование (Узбекистан), № 6. 24-28 b.
8. Чапаев Н.К. Интеграция образования и производства: методология, теория, опыт. – Екатеринбург; Челябинск, 2007. - 408 с.

https://buxdu.uz

BOLALAR IDROKINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Qodirova Malikaxon Kaxramonovna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi
qodirovam1973@gmail.com

Ushbu maqolada bolalar idrokini shakllantirish va rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Bolalar ta’limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), interaktiv ta’lim usullari, robototexnika va STEM yo‘nalishlari kabi innovatsion vositalardan samarali foydalanish muhimligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning bolalarning bilish jarayonlariga ta’siri va ularning ijodiy fikrlash hamda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlari: *bola idroki, kognitiv rivojlanish, bolalar psixologiyasi, bilish jarayoni, ta’lim, sensor tajriba, logik tafakkur, ijtimoiy muhit, o‘yin texnologiyalari, STEAM yondashuv, AKT, interaktiv o‘qitish.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕТСКОГО ВОСПРИЯТИЯ

В данной статье анализируются возможности использования инновационных технологий в формировании и развитии детского восприятия. Подчёркнута важность эффективного использования таких инновационных инструментов, как информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), виртуальная и дополненная реальность (VR/AR), интерактивные методы обучения, робототехника и STEM-направления в образовании детей. Также было рассмотрено влияние современных технологий на познавательные процессы детей и их роль в формировании творческого мышления и навыков решения проблем.

Ключевые слова: *восприятие ребёнка, когнитивное развитие, детская психология, познавательный процесс, образование, сенсорный опыт, логическое мышление, социальная среда, игровые технологии, STEAM-подход, ИКТ, интерактивное обучение.*

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN'S PERCEPTION

This article analyzes the possibilities of using innovative technologies in the formation and development of children's perception. The importance of the effective use of innovative tools such as information and communication technologies (ICT), virtual and augmented reality (VR/AR), interactive teaching methods, robotics and STEM areas in children's education was emphasized. The influence of modern technologies on children's cognitive processes and their role in the formation of creative thinking and problem-solving skills were also examined.

Keywords: *child perception, cognitive development, child psychology, cognitive process, education, sensory experience, logical thinking, social environment, gaming technologies, STEAM approach, ICT, interactive learning.*

Kirish. Bolani har tomonlama rivojlantirish davlat va jamiyat zimmasidagi muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifa barcha uchun, jumladan ota-onalar, o‘qituvchilar, tarbiyachilar va jamiyat a’zolari bolalarni to‘g‘ri tarbiyalash va ularning salohiyatini rivojlantirishga qaratilgandir. Qonunlar bolalarning jismoniy, aqliy, ma’naviy va psixologik jihatdan rivojlanishi uchun huquqiy kafolatlar beradi.

"Bolalarni himoya qilish to‘g‘risida"gi qonun bolalarning huquqlari, jumladan, jismoniy, ruhiy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlash bo‘yicha normalarni o‘z ichiga oladi.

Idrok – bolaning atrof-muhitni anglash va tushunish jarayonidagi eng muhim ruhiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Bolalar idroki ularning hissiy tajribasi, kuzatuvchanligi va tafakkur qobiliyati orqali shakllanadi. Ushbu jarayon bolaning yoshi, tarbiyasi, o‘rganish muhiti va shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq ravishda rivojlanadi.

Bolalar idrokini shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim muassasalari va o‘qituvchilarning o‘rni katta. Bunda o‘yin, tajriba, mashg‘ulotlar va turli metodik usullar orqali bolaning dunyoga nisbatan

https://buxdu.uz

tushunchasi kengayib boradi. Ushbu maqolada bolalar idrokini rivojlantirishning asosiy omillari, metodlari va usullari haqida fikr yuritiladi.

Maktabgacha ta’lim davri bolaning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu yoshda bolalar atrof-muhitni idrok etish, o‘rganish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimida idrokni shakllantirish va rivojlantirishning innovatsion modellari katta ahamiyatga ega.

Idrok – bu insonning sezgilari orqali olgan ma’lumotlarini qayta ishlashi va tushunishi jarayoni. Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokni rivojlantirish atrof-muhitni anglashni yaxshilaydi, fikrlash, xotira va e’tiborni rivojlantiradi, nutq va ijodiy qobiliyatlarni shakllantiradi hamda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mavzuning o‘rganilganligi. Bolalar idrokini shakllantirish va rivojlantirish borasida ko‘plab olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. Shunday olimlardan biri Jan Piaje (1896–1980) bo‘lib, olim bolalar psixologiyasi va kognitiv rivojlanish nazariyasining asoschilaridan biridir. Jan Piaje bolalar idroki va tafakkuri yoshiga qarab turlicha rivojlanishini isbotlagan. Uning "kognitiv rivojlanish nazariyasi"ga ko‘ra, bolalar idroki sensomotor, predoperatsion, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar bosqichlaridan o‘tadi.

Lev Vigotskiy (1896–1934) bolalarning idrok va tafakkur rivojlanishi ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanishini ta’kidlagan. Olim "Yaqin rivojlanish zonalari" nazariyasini ishlab chiqqan, bu nazariya bolaning mustaqil va kattalar yordamida erishishi mumkin bo‘lgan bilim darajasini farqlaydi.

Djerom Bruner (1915–2016) bilimni o‘zlashtirish va idrok rivojlanishida tajribaning o‘rnini o‘rgangan bo‘lib, u "Faol bilim olish" konsepsiyasini ilgari surgan olimlardan hisoblanadi.

Mariya Montessori (1870–1952) bolalarning idrok va tafakkurini rivojlantirish uchun maxsus ta’lim metodikasini ishlab chiqqan. Uning metodi bolaning mustaqil o‘rganish va tajriba orqali bilimini shakllantirishga asoslangan.

Bolalarni amaliyot orqali o‘qitish g‘oyasini qo‘llab-quvvatlagan olim Djon Dyuidir (1859–1952). Olim "Tajribaga asoslangan ta’lim" nazariyasi idrok va bilish jarayonlarini rivojlantirishda muhim ekanini ko‘rsatgan.

Neyropsixologiya sohasida bolalarning idrokini o‘rgangan olimlardan biri Aleksandr Luriya (1902–1977) hisoblanadi. U bilish jarayonlari va miya faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tadqiq qilgan.

Bolalar idrokini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar bolalar bilish jarayoni va idroklari yoshga qarab qanday o‘zgarishini tushunishga yordam beradi. Jan Piaje, Lev Vigotskiy va Mariya Montessori kabi olimlarning ishlari bugungi kunda ham ta’lim va psixologiya sohalarida keng qo‘llanib kelinmoqda.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar muhim rol o‘ynaydi. Quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

1. O‘yin texnologiyalari

O‘yin bolalarning asosiy faoliyat turi bo‘lib, ular orqali dunyoni o‘rganadilar. O‘yinli ta’lim texnologiyalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Ranglar va shakllarni ajratish o‘yinlari – bu vizual idrokni rivojlantiradi;
- Rol o‘yinlari – ijtimoiy idrok va tasavvurni shakllantiradi;
- Didaktik o‘yinlar – xotira va diqqatni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Sensor rivojlantirish metodikasi

- Bolalar atrof-muhitni sezgilari orqali idrok qiladilar. Sensor rivojlantirish quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

- Taktil o‘yinlar (turli sirtlarni ushlab ko‘rish, yumshoq va qattiq narsalarni ajratish);
- Eshitish idrokini rivojlantirish (turli tovushlarni tanish);
- Ta’m va hid bilish idrokini rivojlantirish (mahsulotlarni ajratish).

3. STEAM yondashuvi

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi bolalarni tajriba va amaliy mashg‘ulotlar orqali idrok qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu model quyidagi usullarni o‘z ichiga oladi:

- Ilmiy tajribalar o‘tkazish (suvning bug‘lanishi, yorug‘likning sinishi va hokazo);
- Qurish va loyihalash (konstruktiv o‘yinlar);
- San’at va ijodkorlik (rasm chizish, haykaltaroshlik).

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish

https://buxdu.uz

- Zamonaviy texnologiyalar bolalar idrokini yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan: Interaktiv ta’lim dasturlari (rasmlar orqali o‘rganish, tovushlar bilan bog‘liq mashqlar); Virtual haqiqat elementlari (3D modellar, interaktiv doskalar).

Tahlil va natijalar. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun idrokni shakllantirish va rivojlantirish innovatsion modeli quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Bolalarning individual xususiyatlarini o‘rganish – ularning qiziqishlari, qobiliyatlari va idrok darajasi aniqlanadi.

2. O‘yin va tajribaviy faoliyat orqali o‘qitish – o‘yinlar, sensor mashg‘ulotlar va eksperimentlar tashkil etiladi.

3. Multimediya va texnologiyalardan foydalanish – bolalar uchun qiziqarli va interaktiv muhit yaratish.

4. Bolalarning mustaqil tadqiqot olib borishiga sharoit yaratish – ularning o‘zlari mustaqil kuzatish olib borishlariga imkon berish.

5. Natijalarni baholash va takomillashtirish – bolalarning rivojlanish darajasini baholash va ta’lim jarayonini moslashtirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda idrokni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Innovatsion yondashuvlar, jumladan, o‘yin texnologiyalari, sensor rivojlantirish usullari, STEAM va AKT texnologiyalari bolaning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ta’lim jarayoni individual yondashuv asosida tashkil etilishi kerak. Bu esa kelajakda bolalarning mustaqil fikrlash va o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlariga imkon yaratadi.

Maktabgacha ta’limda innovatsion modelni qo‘llash bolalarning idrokini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish va ta’lim jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari orqali bolalar ta’lim jarayoniga qiziqish bilan yondashadilar va faol ishtirok etadilar.

1. Maktabgacha ta’limda innovatsion modelning asosiy tamoyillari

- Faol va interaktiv o‘qitish – bolalarni mashg‘ulotlarga faol jalb qilish, qiziqarli metodlardan foydalanish.

- O‘yin texnologiyalaridan foydalanish – bolalar o‘yin orqali o‘rganadi, bu ularning idrok, fikrlash va nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

- Sensor rivojlantirish – sezgi organlari orqali o‘rganish imkoniyatini beruvchi mashg‘ulotlar tashkil etish.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish – multimedia vositalari yordamida bolalarning e’tiborini jalb qilish va interaktiv ta’lim yaratish.

Ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – rasm chizish, haykaltaroshlik, tajribalar o‘tkazish orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish.

2. Maktabgacha ta’limda innovatsion ta’lim modellarini qo‘llash

2.1. O‘yinli ta’lim modeli

Ta’rif: O‘yin orqali o‘qitish usuli bo‘lib, bu bolalarning tabiiy rivojlanish jarayoniga mos keladi.

Foydalari: Idrok va fikrlashni rivojlantiradi, xotira va diqqatni oshiradi, ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Misollar: Ranglar va shakllarni ajratish o‘yinlari, rol o‘yinlari (shifokor, do‘konchi, o‘qituvchi), didaktik o‘yinlar (mozaikalar, konstruktorlar).

2.2. Sensor rivojlantirish modeli

Ta’rif: Bolalarning idrokini rivojlantirish uchun sezgi organlarini faollashtiruvchi metodlar.

Foydalari: Tovush, rang, shakl va tuzilishlarni idrok qilishni rivojlantiradi, harakat koordinatsiyasini yaxshilaydi, nutq va tafakkur jarayonlarini faollashtiradi.

Misollar: Har xil materiallardan tayyorlangan buyumlarni ajratish, hid va ta’mni farqlash mashg‘ulotlari, musiqiy idrokni rivojlantirish (ritm, tovush balandligini o‘rganish).

2.3. STEAM-ta’lim modeli

Ta’rif: Fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani uyg‘unlashtirgan holda ta’lim berish.

Foydalari: muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi, tajribalar orqali dunyo haqidagi bilimlarni kengaytiradi, ijodiy fikrlash va texnik qobiliyatlarni shakllantiradi.

Misollar: Suv va muz tajribasi, qurish va loyihalash (qum, loy, Lego), ranglarning aralashuvi va yorug‘likning sinishi tajribalari.

2.4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish

Ta’rif: Multimediali vositalar, interaktiv o‘yinlar va elektron darsliklar orqali ta’lim berish.

https://buxdu.uz

Foydalari: Diqqat va idrokni rivojlantiradi, rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi, mustaqil o‘rganish qobiliyatini oshiradi.

Misollar: Interaktiv doskalar orqali mashg‘ulotlar o‘tkazish, mobil ilovalar va ta’lim dasturlari yordamida o‘qitish, virtual reallik texnologiyalari orqali atrof-muhitni o‘rganish.

3. Maktabgacha ta’limda innovatsion modelni joriy etish bosqichlari

1. Tahlil va reja tuzish – bolalarning qiziqish va ehtiyojlarini aniqlash, mos metodlarni tanlash.

2. Tegishli material va texnologiyalarni tayyorlash – interaktiv vositalar, didaktik materiallar va o‘yin resurslarini yaratish.

3. Tajriba va o‘yinli ta’limni tatbiq etish – yangi usullarni sinovdan o‘tkazish va bolalarning reaksiyasini kuzatish.

4. Natijalarni baholash va takomillashtirish – innovatsion model samaradorligini o‘rganish va zarur o‘zgartirishlarni kiritish.

Xulosa. Maktabgacha ta’limda innovatsion modelni joriy etish bolalarning rivojlanishiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘yinli ta’lim, sensor rivojlantirish, STEAM yondashuvi va AKT texnologiyalaridan foydalanish orqali bolalarning idrok, fikrlash, ijodkorlik va mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini oshirish mumkin.

Bolalar idrokini shakllantirish va rivojlantirish – ularning shaxsiy va aqliy o‘sishi uchun muhim jarayon hisoblanadi. Idrok bolaning atrof-muhitni tushunishi, bilimlarni o‘zlashtirishi va tafakkurini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Psixologlar va pedagoglar (Jan Piaje, Lev Vigotskiy, Mariya Montessori va boshqalar) bolalar idrokini rivojlantirishda sensor tajribalar, ijtimoiy muhit va faol o‘rganishning muhimligini ta’kidlaganlar. Hozirgi zamonaviy ta’lim usullari ham bolaning tajriba orqali bilim olishiga yo‘naltirilgan.

Bolaning idrokini rivojlantirish uchun sensor o‘yinlar, mantiqiy mashqlar, kitob o‘qish, muloqot qilish va ijodiy faoliyatlar juda samarali hisoblanadi. Shuningdek, ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat bolaning aqliy o‘sishiga yordam berishlari kerak.

Shu bois, bolalar idrokini shakllantirish – ularning kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lib yetishishlari uchun muhim omillardan biri bo‘lib, bu jarayonda ta’lim, tarbiya va ijtimoiy muhitning o‘rni kattadir.

Tavsiya. Bolalarning idrokini rivojlantirish uchun ularning hissiy tajribasini boyitish, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yordam berish va tafakkurini rag‘batlantirish muhimdir. Bolalar idrokini shakllantirish va rivojlantirish uchun tavsiyalar:

1. Hissiy va sezgirlik qobiliyatini oshirish

Turli sensor o‘yinlar – Bola ko‘rish, eshitish, his qilish, hid va ta’m orqali dunyo haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Masalan, qum, suv, plastilin bilan o‘ynash idrokni faollashtiradi.

Tabiatni kuzatish – Bolalarni turli joylarga olib borish (bog‘, zoopark, muzey) va atrof-muhitni tushuntirish ularning hissiy tajribasini boyitadi.

2. Kuzatuvchanlik va diqqatni oshirish

Topishmoq va kvestlar – Bolalarga turli narsalarni topish yoki tasvirlab berishga majbur qiluvchi o‘yinlar ularning kuzatuvchanlik va diqqatini oshiradi.

Rasmlar va suratlar tahlili – Bolaga suratlarni ko‘rsatib, unda nima borligini so‘rash, detallarga e’tibor qaratish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

3. Tafakkurni rivojlantirish

Masalalar va muammoli savollar – Bolalarga turli muammoli vaziyatlarni keltirib, ularni hal qilishni so‘rash (masalan, “Agar sen uchib ketolsaң, qayerga borgan bo‘lardin?”).

Logik o‘yinlar – Konstruktorlar, pazllar, shaxmat va boshqa mantiqiy o‘yinlar bolaning idrok va tafakkurini kuchaytiradi.

4. Xotira va taassurotni yaxshilash

Hikoya va she’r yodlash – Bolalarga yoshga mos she’rlar yoki qisqa hikoyalar yodlatish xotirani rivojlantiradi.

Yodlash o‘yinlari – Bir necha elementni eslab qolish va qayta aytish (masalan, "Men bozordan olma, non va sut oldim..." o‘yini).

5. Tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish

Rasm chizish va qo‘l mehnati – Bolalar rangli qalamlar, boyoqlar yoki qog‘ozdan turli shakllar yasab, ijodiy tafakkurni rivojlantirishlari mumkin.

Ertak yozish va to‘qish – Bolaga o‘z ertagini o‘ylab topishni taklif qilish, bu uning tasavvurini rivojlantiradi.

6. Kitob o‘qish va nutqni rivojlantirish

https://buxdu.uz

Yoshiga mos kitoblar o‘qib berish – Har kuni ertak yoki qisqa hikoyalar o‘qish bolaning nutq va idrokini rivojlantiradi.

So‘z boyligini oshirish – Yangi so‘zlar o‘rgatish, ularni so‘zlashtirish va so‘zlardan gaplar tuzish.

7. Ijtimoiy muhit va muloqotni kuchaytirish

Boshqa bolalar bilan o‘ynash – Jamoaviy o‘yinlar bolaning ijtimoiy tajribasini oshiradi.

Oilaviy muloqot – Ota-ona va farzand o‘rtasidagi suhbatlar bolaning nutqi va tafakkurini rivojlantiradi.

Bola idrokini rivojlantirish uchun muntazam ravishda sensor, mantiqiy, ijodiy va muloqotga asoslangan faoliyatlar tashkil etish lozim. Har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olib, uni qiziqtiruvchi mashg‘ulotlar orqali rivojlantirish eng samarali usul hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Piaje J. Bolaning aqliy rivojlanishi. – Moskva: Prosvesheniye, 1969. – 412 b.
2. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. Москва:Педагогика, 1984. – 320 b.
3. Montessori M. Bola uyg‘onishi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 278 b.
4. Bruner J. Ta’lim jarayoni. – Moskva: Pedagogika, 1977. – 256 b.
5. Dyui Dj. Tajriba va ta’lim. – Moskva: Logos, 2000. – 304 b.
6. Кодирова Малика Кахрамоновна. Роль познавательных процессов в формировании и развитии познания у детей 6-7 лет // Евразийский Союз Учёных. 2020. №10-1 (79).URL.https://cyberleninka.ru/article/n/rol-poznavatelnyh-protsessov-v-formirovanii-i-razvitii-poznaniya-u-detey-6-7-let (дата обращения: 30.04.2023).
7. Qodirova Malikaxon Qaxramonovna, Nasimov Doston Sobir o‘g‘li Maktabgacha yoshdagi bolalar idrokini ijodiy o‘yinlar orqali rivojlantirish // orienss. 2022. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-idrokini-ijodiy-o-yinlar-orqali-rivojlantirish (дата обращения: 30.04.2023).
8. Qodirova M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish. // Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(3). извлечено от https://fll.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4025

https://buxdu.uz

O‘QUVCHI SHAXSNING EMOTSIONAL INTELLEKT XUSUSIYATLARI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK ASOSLARI

Raxmonqulov Shuxrat Abduxamidovich,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Maqolada shaxs emotsional intellektining shakllanish muammosi psixologiyada bir necha jabhalarda o‘rganilgan bo‘lib, ularda emotsional intellektning umumiy tabiati, atamaning fanda qo‘llanilishi va ayrim faoliyat yo‘nalishlarida o‘rganilishi kerakligi haqida so‘z yuritilgan. O‘quvchilar emotsional intellektining shakllanish xususiyatlarini ta’lim jarayonida diagnostika qilish hamda psixokorreksiyasini amalga oshirishdan olingan natijalar va unda ilgari surilgan g‘oyalar emotsional intellektining shakllanish xususiyatlari psixodiagnostika, psixokorreksiya, ontogenez psixologiyasi va pedagogik psixologiya sohalarini ilmiy hamda amaliy materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘quvchilar emotsional intellektining shakllanishiga oid ma’lumotlarini to‘plash, ularni chuqur o‘rganib tahlil qilish, ulardan o‘quvchilarning shaxs bo‘lib shakllanishida ongiga, ma’naviyatiga ta’siri masalalarini tizimli tahlil qilish tadqiqotni nazariy jihatdan ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: *emotsional intellekt, psixodiagnostika, psixokorreksiya, ontogenez psixologiyasi va pedagogik psixologiya, ongiga, ma’naviyatiga ta’siri masalalari faol, ijodkor, aql-zakovatli, tasavvur va ijod, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxs, faollik, tarbiya.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ХАРАКТЕРИСТИК ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТА

В статье рассматривается проблема формирования эмоционального интеллекта личности в психологии с нескольких аспектов, в которых обсуждается общая природа эмоционального интеллекта, применение термина в науке и необходимость его изучения в определённых направлениях деятельности. Результаты, полученные в ходе диагностики и психокоррекции особенностей формирования эмоционального интеллекта учащихся в образовательном процессе, а также выдвинутые в нём идеи способствуют обогащению областей психодиагностики, психокоррекции, психологии онтогенеза и педагогической психологии научными и практическими материалами. Кроме того, сбор данных о формировании эмоционального интеллекта учащихся, их глубокое изучение и анализ, а также системный анализ вопросов влияния этих данных на сознание и духовность учащихся в процессе формирования личности обосновывают теоретическую значимость исследования.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, психодиагностика, психокоррекция, психология онтогенеза и педагогическая психология, вопросы влияния на сознание и духовность, активный, творческий, интеллектуальный, воображение и творчество, самостоятельно мыслящий, творческая личность, активность, воспитание.*

SOCIAL PSYCHOLOGICAL BASIS OF THE FORMATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE PROPERTIES OF A STUDENT

The article examines the problem of emotional intelligence formation in individuals across several aspects of psychology, discussing the general nature of emotional intelligence, the application of the term in science, and the need to study it in specific areas of activity. The results obtained from diagnosing and implementing psychocorrection of students' emotional intelligence formation characteristics in the educational process, along with the ideas put forward, serve to enrich the fields of psychodiagnostics, psychocorrection, developmental psychology, and educational psychology with scientific and practical materials. Furthermore, the theoretical significance of the research is substantiated by collecting data on the formation of students' emotional intelligence, conducting in-depth studies and analyses, and systematically analyzing the issues of its influence on students' consciousness and spirituality in the process of personality formation.

Keywords: *emotional intelligence, psychodiagnostics, psychocorrection, developmental psychology and educational psychology, issues of influence on consciousness, spirituality, active, creative, intelligent, imagination and creativity, independent thinking, creative personality, activity, upbringing.*

https://buxdu.uz

Kirish. Ijodkor, faol, mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish uchun ta’lim tizimida muhim o‘zgarishlar va qayta qurish hayotiy zarurat bo‘lib qolmoqda. Shu boisdan, ta’limda tub o‘zgarishlar yasash, faol, ijodkor, aql-zakovatli, ziyoli mutaxassislarni tayyorlashning ilmiy asoslarini yaratish qator fanlarning, shu jumladan, pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida sharq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak deb ta’kidladilar. Zamonaviy jamiyatda shaxsning hissiy emotsiyanal holatlarini tushunish va ifoda etish muammosi juda dolzarbdir. Emotsional intellekt fenomenini o‘rganish asosiy fan psixologiya, pedagogika va menejmentning amaliy sohasi olimlarining e’tiborini tortadi. Yangi o‘quvchi emotsianal xususiyatlarini o‘rganish ma’lum bir yosh davrida rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlarini, kasbiy faoliyatda namoyon bo‘lishini va shaxsning muvaffaqiyati va rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilish masalasiga qaratilgan. Mustaqil O‘zbekistonimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko‘tarib, uni kuchi, idroki, salohiyati, psixologik va ma’naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, sivilizatsiya va rivojlanish bilan uzviy bog‘ladi. Bundan esa har bir shaxsning o‘z mukammalligi, o‘zini bilishi, boshqalarni anglashi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi.

Emotsional intellekt deganda insonning his-tuyg‘ularni anglash, ularga erishish va ularni fikrlash, his-tuyg‘ularni va ular nimani anglatishini tushunishga yordam berish va shunga mos ravishda o‘quvchi yoshlarning emotsional va intellektual o‘sishiga yordam beradigan holda boshqarish qobiliyati tushuniladi. Emotsional intellekt boshqa insonlar boshdan kechirgan his-tuyg‘ularni og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlari bilan tushunishga, odamlarning his-tuyg‘ularining namoyon bo‘lishini farqlashga imkon beradi, his-tuyg‘ularning kelib chiqishi va sababini, ma’lum bir vaziyatda o‘quvchi yoshlarning faollik darajasini aniqlash qobiliyatiga hissa qo‘shadi. Shuningdek, muammolarni hal qilishga va o‘z hayotida va faoliyatlarida o‘z maqsadlariga erishishga yordam beradi. Rivojlangan emotsional intellektga ega odamlar boshqa odamlar bilan muloqot munosabatlarida, to‘g‘ri qaror qabul qilish va salbiy vaziyatlarga to‘g‘ri munosabatda bo‘lish qobiliyatiga ega bo ‘lishida namoyon bo ‘ladi.

Inson hayoti va faoliyati davomida atrofdagilar bilan bo‘lgan munosabatlarni samarali va ijobiy olib borishga intiladi. Eng avvalo, emotsional intellektni masalasini bayon etishdan avval umumiy intellekt tushunchasiga to‘xtalib o‘tish zarur.

Intellekt tushunchasi adaviyotlarda quyidagicha ta’rif berilgan“Intellekt” lotin tilidan olingan bo‘lib, aql, idrok, zehn ma’nolarini anglatadi. Intellekt insonning bilish qobiliyati, fikrlash, anglash, tafakkur qilish salohiyatini belgilaydi. U ma’naviyatga yaqin bo‘lib, insonning ruhiy-hissiy tuyg‘usi, bilish qobiliyati va aql-zakovati, aqliy yetukligi va yuksaklikka intilishi bilan uyg‘unlashadi.

Shuningdek zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchi faoliyatini samaradorligida sotsial intellekti ta’siri masalasini tadqiq etish yangi psixologik tadqiqot mavzusiga sabab bo‘ladi. Shuni ishonch bilan aytish mumkinki, bu mustaqilligimizning ilk kunlaridan jismonan sog‘lom va ma’nan etuk barkamol avlodni tarbiyalash ustuvor vazifa etib belgilangan ijtimoiy yo‘naltirilgan davlat siyosatining mantiqiy davomi bo‘ldi.

Mavzuning o‘rganilganligi. Emotsional intellekt zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan ilmiy tadqiqot sohalaridan biridir. Bu boradagi ko‘plab tadqiqotchi olimllar tamonidan tahlil qilingan. 1930-yillarning boshlarida L.S.Vigotskiy ham ta’sirlarning o‘zi, ham hissiyotlarni yanada murakkab psixologik tizimlar bilan birlashtiruvchi aloqalar tartibi va aloqalarini o‘rganish muammosini aniqladi va u ilmiy psixologiyaning asosiy vazifasi deb belgiladi. Hissiy holatlar va intellektning birligi va o‘zaro bog‘liqligi haqidagi g‘oyalarni yana bir taniqli rus olimi A.N.Leontevning asarlarida kuzatish mumkin, u tafakkurni hissiy faoliyatdan ajralgan xolda ko 'rib chiqish mumkin emasligini va hissiyotlarning eng muhim xususiyati ularning ichida ekanligini ta’kidladi. 1930-yillardayoq psixolog Edvard Torndayk "ijtimoiy intellekt" tushunchasini boshqa odamlar bilan til topisha olish qobiliyati deb ta’riflagan edi. 1940-yillarda psixolog Devid Veksler aqlning turli xil samarali komponentlari odamlarning hayotda qanchalik muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim rol o‘ynashi mumkinligini taklif qildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. X. Vaysbax va V. DAX asarlari ham emotsional intellekt mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, ular emotsional kompetentsiya va o‘z his-tuyg‘ularini oqilona boshqarish va ulardan foydalanish qobiliyati bog‘liq bo‘lgan turli xil qobiliyatlar to‘plami sifatida belgilaydi. Mahalliy olimlar, masalan, D. V. Lusin, I. N. Andreeva, D. V. Ushakov, E. A. Sergienko, O. V. Belokon va boshqalar ham emotsional intellekt mavzusini ishlab chiqdilar. I. N. Andreeva asarlarida emotsional intellektning shakllanishi va rivojlanishi omillarini ko‘rib chiqadi va ularni ikki guruhga ajratadi: biologik va ijtimoiy.

https://buxdu.uz

Biologik qobiliyatlar turli vaziyatlarga moslashish, paydo bo‘lgan his-tuyg‘ularni shakllantirish va ishlab chiqish qobiliyati bilan belgilanadi.

A.K. Kravtsova hissiy aql va jamoadagi yetakchilik masalalarini ko‘rib chiqadi. T.I.Solodkova o‘qituvchilar ishida emotsional intellektning resurs imkoniyatlarini tahlil qiladi, K.S. Kuznetsova, I. N. Meshcheryakova va boshqalar turli yoshdagi odamlarda emotsional intellektning dolzarb muammolarini o‘rganadilar.

Shu kabi tadqiqotlar natijasida intellekt rivojlanishining psixologik jihatlarini o‘rganishga qaratilgan ko‘plab psixodiagnostik vositalar ishlab chiqilgan. Bular jumlasiga Bine – Simon, G.Ayzek, Djeis Kettel, Termin, D, Veksler, P.Torreks, A.Anastazi kabilar tamonidan ishlab chiqilgan testlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Bulardan xozirgi kunda ham amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Intellekt rivojlanishining psixologik jihatlarini o‘rganish borasida Respublikamiz olimlari tomonidan ham bir qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, M.T.Davletshin, E.G‘.G‘oziyev, Sh.Usmonova, V.M.Karimova, M.M.Mamatov, B.R.Qodirov kabi olimlarimiz tomonidan intellektning rivojlanish muommosi o‘rganilgan va o‘rganilmoqda.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Batafsilroq, o‘rganilgan tadqiqot jarayonida suhbat, kuzatish metodlari, shuningdek, N.Xollning emotsional intellektni baholash metodikasi, o‘quvchi shaxsning emotsional intellekt xususiyatlarini shakllanishining ijtimoiy psixologik asoslarini o‘rganish maqsadida individual suhbatlar uyushtiriladi. Shuningdek, shaxsda emotsionalintellekt rivojlanishi asoslari aniqlandi . O‘quvchi shaxsning emotsional intellekt xususiyatlarini shakllanishining ijtimoiy psixologik asoslarini o‘rganish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: nazariy tahlil va uni umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, suhbatlar, pedagogik tajriba va psixologik testlarlardan olingan natijalarning statistik ishonchlilik darajasi orqali tasdiqlandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Aytish joizki intellekt –tushunchasi bu inson tabiat boyliklarini ongli ravishda o‘zlashtirishi jarayonida yangi moddiy va ma’naviy boyliklar yaratish, shuningdek insonning qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan jarayonidir. Intellekt orqali ijod qilish deganda keng ma’noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma’naviy olamini insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, qiziqishlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o‘zgartirish borasidagi bunyodkor faolligi tushuniladi.

Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, yurtimizda yashab ijod etgan buyuk mutafakkirlarimiz tomonidan ham o‘z davrida ta’lim jarayonida mustaqil va mantiqiy fikrlovchi, ijodkor shaxslarni tarbiyalashda o‘qitishning qanday usul va vositalaridan foydalanish lozimligi borasida ahamiyatli fikr-mulohazalar o‘rtaga tashlangan. Butun dunyo mutafakkirlari, jamiyat taraqqiyotida aqlning axloqning roliga juda katta diqqat-e’tibor Sharq mutafakkirlarining diqqat markazida bo ‘lgan.

Buyuk olim Abu Nasr Farobiy aql orqali, tafakkur yordamida bilim olishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qilgan. Abu Nasr Farobiyning asarlarida tafakkur mavjudlikka, umumiylikka, ya’ni sezgilari orqali bilish xususiyatiga ega, deb tushuntiriladi.

Farobiy ta’limotiga ko‘ra, tafakkur (aql) orqali inson materiyaning sezgilarga noma’lum bo‘lgan tomonlarini, umumiy qonuniyatlarini, mohiyatini biladi, san’at, fan tiziidagi bilimlarga ega bo‘ladi. Uning fikricha, aql quvvat (quvvat ketida)ning eng muhim vazifalarining biri mantiqiy operatsiyalarni bajarishdir. Bu vazifa aql quvvatiga kiruvchi mustaqil “quvvai fikriyya” inson mantiqiy fikrlash jarayoni tomonidan amalga oshiriladi, ya’ni agarda quvvai natifiya bilan anglashadigan narsani bilib olish zaruriyati tug‘ilsa, “quvvai fikriyya” ishga kirishadi. Bu faoliyat fikr yurgizish, tushuncha va hukmlar yordami bilan amalga oshirilib, keyinchalik xulosalar chiqarish bilan yakunlanadi. Uni tafakkurga umumlashtirish va mavhumlashtirish, analiz va sintez qilish kabi xususiyatlari xosligi haqidagi fikrlari muhim ahamiyatga ega.

Alloma ta’limotida tafakkurni konkretlikdan mavhumlikkacha yo‘nalishi va mavhumlikdan konkretlik sari qaytishi haqida fikrlar ham uchraydi. Farobiy “Aql to‘g‘risida”gi risolasida o‘ziga 12 xislatni birlashtirgan kishigina ahloqiy odam bo‘ladi, deydi. “Ulardan beshinchisi – so‘zlari aniq bo‘lsin, fikrini va aytmoqchi bo‘lgan mulohazalarini ravon bayon eta olish” – kabi xislatdir. Aynan shu fikrlar buyuk ajdodlarimiz ham shaxsning mustaqil fikrlashi – uning muhim fazilati ekanligini ta’kidlaganligini ko‘rsatmoqda. Forobiy ruhiy jarayonlarni psixolog sifatida emas, balki faylasuf sifatida talqin qiladi, chunki u davrda psixologiya hozirgidek mustaqil fan hisoblanmay, balki umumiy falsafiy bilimlar tuzulishiga kirgan edi. Uning bilish jarayonining ikki bosqichi hissiy va aqliy bilish ta’limoti ayniqsa muhimdir. U hissiy bilishni sezgilar orqali konkret va moddiy narsalarning bevosita ta’siri natijasida hosil bo‘ladi degan bo‘lsa, aql orqali bilish konkret moddiy jismlar orqali emas, ularning ta’sirisiz va ulardan tashqari faqat ruhiy obrazlar asosida vujudga keladi deb uqtiradi.

Forobiy «Aql ma’nolari haqidagi risola»sida aql-intellekt tushunchasini bir tomondan, psixik jarayon ekanligini va ikkinchi tomondan, u tashqi ta’sirning, ta’lim-tarbiyaning natijasi deb anglaydi. Uning fikricha

https://buxdu.uz

“Aql faqat insongagina xos bo‘lgan tug‘ma quvvat – ruhiy kuch bilan bog‘liqdir. Inson tushunish, fahmlash, muhokama qilish,o‘ylab topish, fikrlash quvvatiga ega va bu xususiyatlar bolaning o‘sib, kamolga yetib borishi bilan rivojlanib boradi.” deb ta’kidlagan.

Mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasi tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, islomgacha bo‘lgan qadimiy davrda insonni ruhan va jismonan yovuz ruxlardan xalos etish, saqlash, ularda yaxshilikning doimo g‘alabasiga ishonch hissini shakllantirish, qalb pokligi, jism sog‘lomligiga da’vat etuvchi dastlabki tassavvurlardan iborat bo‘lganligi hech kimga sir emas.

Inson psixikasini tadqiq etish orqali uni bezovta qilayotgan turli psixologik muammolarga barham berish o‘z dolzarbligini yo‘qotayotgani yo‘q. Chunki hozirgi dunyoning qaysi burchagida bo‘lmasin axborotlar qabul qilinishi, odamlarning o‘zaro fikr almashinishi sekundlarcha ham vaqtni olmaydiga zamonda uning emotsional holatini barqaror ushlab turishga ko‘maklashish yana ham muhim ahamiyat kasb etmokda. Murakkab muammoli vaziyatlarga to‘la hayotda shaxs o‘z emotsiyalarini nafaqat tushuna olishi balki boshqara olishi hamda o‘zgalar his-tuyg‘usiga ham xayrixoh bo‘la olish ko‘nikmasini shakllantirishi muhim.

Jahon psixologiyasida emotsiya muammosi har doim markaziy masalalaridan biri bo‘lib kelgan. Psixiatr Z.Freyd, psixolog V.Vundt, K.Rodjers o‘z asarlarida emotsiya uning psixofiziologik xossalariga alohida to‘xtalib o‘tishgan. Shaxs emotsional intellekti shakllanishi diagnostikasining o‘ziga xos xususiyatlari ko‘plab psixologik tadqiqotlarda o‘rganilgan.

Jumladan, olim E.Ilin "Emotsiya i chustva" asarida emotsiya va hissiyotlarning farqini ko‘rsatib bergan. Aynan "emotsional intellekt" atamasi esa fanga XX asrning 90-yillaridan kirib kelgan.

Shaxs emotsional intellekti shakllanishi insonning bir qator emotsional xususiyatlari uning intellektiga ta’sir etishini ko‘rib chiqdik. Shunday emotsiyalardan biri empatiya o‘z-o‘zini anglashga asoslanadi. Biz o‘z histuyg‘ularimizga qanchalik ko‘p bo‘ysunsak, boshqalarning his-tuyg‘ularini shunchalik yaxshi tushunamiz. O‘z his-tuyg‘ularini bilmagan insonlar, boshqa odamlar ularga nisbatan his-tuyg‘ularini bildirganda, xuddi shunday hayratda qoladilar. Boshqa odamning his-tuyg‘ularini sezmaslik hissiy intellektning asosiy etishmasligi va inson nima bo‘lishi mumkinligini anglatishini anglatuvchi ayanchli kamchilikdir.

A.V.Karpov va A.S.Petrovskaya fikricha, emotsional intellekti yaxshi rivojlangan odam har doim emotsional nostabil bo‘lgan holatlarga ro‘paro keladi shu bilan bunday vaziyatlarga to‘g‘ri munosabatda bo‘la oladi. So‘nggi so‘z o‘rnida aytish mumkinki, psixologiyadada emotsional intellekt fenomeni keng qamrovli bo‘lib, uni shaxs jamiyatda shug‘ullanadigan har bir faoliyatiga u yoki bu tasirini o‘tkazishi tabiiy. Shunday bois shaxs emotsional intellekti shakllanishi xamda rivojlanishida faoliyatlarning tutgan o‘rnini tadqiq qilish ahamiyatlidir.

Qanday bo‘lmasin, o‘zaro tushunish, g‘amxo‘rlikning asosi empatiya qobiliyati tufayli hissiy uyg‘unlik natijasida yuzaga keladi. Bu qobiliyat – boshqa odamning his-tuyg‘ularini tan olish qobiliyati - hayotning ko‘plab sohalarida o‘zini namoyon qiladi: savdo va boshqaruvdan tortib sevgi munosabatlari, otalik va onalik, hamdardlik va siyosiy faoliyat. Empatiyaning etishmasligi ham sezilarli bo‘lishi mumkin. Uning to‘liq yo‘qligi psixopatik jinoyatchilar, zo‘rlovchilar va bolalarni tahqirlashga uringan shaxslarda kuzatiladi.

N.Xollning «Emotsional intellektning koeffitsientini aniqlash” so‘rovnomasi bo‘yicha sinaluvchilarning natijalari bo‘yicha: Har ikkala sinf o‘quvchilarida ham eng yuqori natija qayd etilgan shkala “O‘zini o‘zi undash qobiliyati (o‘zi istaganicha emotsiyalarini boshqara olish) shkalasi ekanligi aniqlandi. Keyingi o‘rinda“O‘z emotsiyalarini boshqarish (o‘zini bosish, hissiyotlarga berilmaslik) shkalasi ustunlik qilganligi aniqlandi.

Test natijalari asosida taklif qilinayotgan tavsiyalar befoyda tasodifiy holatlarni keltirib chiqarmasligi kerak. O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha ilmiy ishlar olib borishda psixologik kuzatish ishlarini olib bordik, shaxsda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlarini tatqiqotimizda yuqorida keltirilgan metodikalardan foydalanib sinaluvilarda sinovlarni o‘tkazidik va bu orqali o‘quvchilarda emotsional intellekt darajalarini tahlil qilib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldik.

O‘quvchi shaxsning emotsional intellekt xususiyatlarini shakllanishining ijtimoiy psixologik asoslarini o‘rganishning maqsadi va vazifalari o‘zaro bir-biri bilan bog‘langan holda bosqichma-bosqich amalga oshirildi, o‘rganilayotgan muammoning metodlari kompleks ravishda o‘zlashtirildi.

Jizzax viloyatining G‘allaorol tumani 12-umumta’lim maktabining 10-11-sinf tajriba sinflaridagi o‘quvchilar aniq emotsional sifatlarining rivojlanishi bo‘yicha (sog‘ligi, emotsional rivojlanishi, psixologik tayyorgarligi) tabaqalashtirildi. So‘ng har bir sinf va har bir o‘quvchining emotsional holatiga qarab me’yorlangan holda tabaqalashtirilib, sinflar ichida individuallashtirilib berildi. 10-11-sinflari o‘quvchilari uchun esa maktab psixologi tomonidan dastur materiallari har doimgidek berib borildi. Tadqiqotning

https://buxdu.uz

uchinchi bosqichida, bizdan oldin qilingan ilmiy tadqiqot ishlari tekshirib chiqildi va oldingi natijalar bilan taqqoslandi, ma’lumotlar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilib chiqildi.

Xulosa.

1. Muammoning o‘rganilganligiga oid tadqiqotlar yuzasidan ilmiy-nazariy va metodologik tahlil tibbiyotning dolzarb muammolaridan biri o‘quvchilar emotsional intellektining o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini ilmiy tadqiq etish zarurati mavjudligini ko‘rsatdi.

2. Individual-psixologik xususiyatlaridagi beqaror faollik va emotsional erklikning yetarlicha emasligi tufayli insonlarning emotsiyalarini tushunish va o‘zining emotsional kechinmalarini boshqarishga qiynalishi, emotsional holatlar va his-tuyg‘ularni tahlil qilish ko‘nikmalarining anchagina sust shakllanganligi aralash quyi emotsional, aralash yuqori faol va aralash quyi faol temperamentli talabalarda emotsional intellektning past bo‘lishini belgilovchi xususiyatlar ekanligi aniqlandi.

3.Emotsional intellekt - bu xulq-atvor qoidalari va tamoyillari bilan shartlanmagan, uzluksiz tarzda kechadigan hissiy jarayon bo‘lib, o‘zgalarning emotsiyalari va his-tuyg‘ulariga sherik bo‘lish, o‘zini o‘zgalarning o‘rniga qo‘ya bilishdir.

4. Yuqori sinf o‘quvchilar emotsional intellektni rivojlantirish dasturi doirasida nazariy va amaliy mashg‘ulotlar, treninglar, mustaqil ta’lim hamda individual yordamni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv emotsional intellekt darajasini izchil va barqaror rivojlantirishga yordam beradi.

Xullas, o‘quvchilar emotsional intellekt - bu xulq-atvor qoidalari va tamoyillari bilan shartlanmagan, uzluksiz tarzda kechadigan hissiy jarayon bo‘lib, o‘zgalarning emotsiyalari va his-tuyg‘ulariga sherik bo‘lish, o‘zini o‘zgalarning o‘rniga qo‘ya bilishdir.

Tavsiya.

1. Emotsional intellekt va ijtimoiy-psixologik moslashuvni nazariy va uslubiy tahlil qilish asosida, shuningdek, qiziqish parametrlarini empirik tadqiqotlar o‘tkazib, amaliy tavsiyalar va o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga moslashuv dasturlarini ishlab chiqish amaliyotchi psixologlar va pedagoglar uchun ahamiyatli ilmiy qo‘llanmaga ega bo‘lish va o‘z faoliyatlarida unumli foydalanish imkoniyatini beradi.

2.Ta’lim tizimida bolalarning ehtiyojlarini to‘g‘ri anglash va ularga yetarli ko‘mak berishga qaratilgan maxsus trening va kurslar o‘tkazilishi muhim. Psixologlar va pedagoglar bolaning ruhiy holatidagi o‘zgarishlarni vaqtida sezib, kerakli yordamni tashkil etish uchun malakali tayyorgarlikka ega bo‘lishi kerak.

Taklif qilinayotgan tavsiyalarning samaradorlik tamoyilida tavsiyalar albatta taklif qilinayotgan o‘quvchiga yordam berishi shart. Test natijalari asosida taklif qilinayotgan tavsiyalar befoyda tasodifiy holatlarni keltirib chiqarmasligi kerak.

O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha olib borishda psixologik kuzatish ishlarini olib bordik, shaxsda emotsional intellektning shakllanish xususiyatlarini ishimizda yuqorida keltirilgan metodikalardan foydalanib sinaluvchilarda sinovlarni o‘tkazidik va bu orqali o‘quvchilarda emotsional intellekt darajalarini tahlil qilib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldik.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining Qarori, 07.01.2021 yildagi 681-IV-son.

2. Shayxova X. Intellektual salohiyat – taraqqiyat mezoni. – T.: O‘zbekiston, 2011. – B.12.

3. Otamuratov R.U., Kasbiy tanlovlardagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari., global dunyoda psixologiya fani: nazariya va amaliyot, chakdruvlar va istiqbollar Professor Ergash Goziyevich Goziyev xotirasiga bag‘ishlangan Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 16-fevral 2022-yil 2022 y., - 379 b.

4. Xayrullayev M. Forobiy ruhiy jarayonlar va ta’lim-tarbiya to‘g‘risida. - «O‘qituvchi nashriyoti. T. 1967 y.

5. O‘lmasova D.H., Emotsional intellektning o‘rganilish tarixi. // Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 9 | 2021.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Shaydullayeva Kamola Shapulatovna,
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda integrativ yondashuv asosida pedagogik tafakkurni rivojlantirishning zamonaviy shakl, metod va vositalari, o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda o‘z ustida ishlash va o‘z-o‘zini tarbiyalash usullari, bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish hamda trening mashg‘ulotlarini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari o‘z ifodasini topgan.

Kalit so‘zlar: *pedagogik tafakkur, interfaol metod, integratsion yondashuv, pedagogik-psixologik trening, o‘z-o‘zini tarbiyalash, pedagogik ijodkorlik, dars ishlanma, pedagogik mahorat, muloqot*.

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

В данной статье отражены современные формы, методы и средства развития педагогического мышления у будущих учителей на основе интегративного подхода, методы работы над собой и самовоспитания в развитии педагогического мышления учителей, особенности использования интерактивных методов в развитии педагогического мышления будущих учителей, а также специфика организации тренинговых занятий.

Ключевые слова: *педагогическое мышление, интерактивный метод, интегративный подход, педагогико-психологический тренинг, самовоспитание, педагогическое творчество, разработка урока, педагогическое мастерство, общение.*

MODERN FORM, METHOD AND TOOLS OF DEVELOPING PEDAGOGICAL THINKING IN FUTURE TEACHERS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

This article explores the modern forms, methods, and means of developing pedagogical thinking in future teachers based on an integrative approach. It discusses methods of self-improvement and self-education for enhancing teachers' pedagogical thinking, the use of interactive methods in developing future teachers' pedagogical thinking, and the unique characteristics of organizing training sessions. The article also addresses the specific features of using interactive methods and conducting training exercises to develop pedagogical thinking in future teachers.

Keywords: *pedagogical thinking, interactive method, integrative approach, pedagogical-psychological training, self-education, pedagogical creativity, lesson planning, pedagogical mastery, communication.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tendensiyalari orqali jadal rivojlanuvchi va o‘zgarib turuvchi jamiyat zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini qanoatlantirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlab borish zarurligini talab etmoqda. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarda integrativ yondashuv asosida pedagogik tafakkurni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda o‘z ustida ishlash va o‘z-o‘zini tarbiyalash usullaridan, shuningdek pedagogik-psixologik trening mashqlari hamda interfaol ta’lim metodlaridan samarali foydalanish talab etiladi. Quyida mazkur metodlar mazmuniga batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

O‘z ustida ishlash pedagogdan aniq maqsadlarga intilishni o‘rnak olish uchun tanlangan namunani to‘la tasavvur qilishni, o‘z hayotini qat’iy tartib asosida yo‘lga qo‘yishni, muttasil irodaviy zo‘r berishni va o‘z-o‘zini doimiy rivojlantirib borishni talab etadi. Odatda, o‘z-o‘zini tarbiyalash kishi nima qilishini (maqsad) va maqsadga erishish uchun qanday bo‘lish (o‘zining kelajakdagi obrazi) ni qat’iy belgilagan paytdan boshlanadi. Shuningdek, kishi o‘zining ayni paytda qandayligini ham yaxshi bilishi kerak.

Pedagogik ijodkorlik va muloqot jarayonida vujudga keladigan zo‘riqishni, shuningdek boshqa noxush holatlarini yengishi uchun o‘z-o‘zini boshqarish va tarbiyalash yuzasidan doimiy ish olib borish zarur. Binobarin, o‘z-o‘zini tarbiyalash o‘z-o‘zini bilishdan boshlanadi.

https://buxdu.uz

Agar har bir pedagog o‘z-o‘zini tarbiyalashning nazariya va psixologik asoslarini bilmasa, tegishli peadgogik rahbarlik qobiliyatiga ega bo‘lmasa, o‘z-o‘zini tekshirish metodi o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan yo‘nalishlarga kirib qolishi, hattoki qalbaki shaklga aylanishi mumkin.

Shuning uchun ham o‘qituvchilarni, birinchi navbatda yosh endi ish boshlagan mutaxassislarni o‘z-o‘zini bilish va o‘z-o‘zini tekshirish usullari bilan qurollantirish kerakki, ular yordamida o‘qituvchilar o‘zlarida shakllanayotgan xarakter xislatlari, aqliy qobiliyatlarni aniq ko‘ra oladigan bo‘lsinlar. O‘zini tekshira bilish qobiliyatining o‘sishiga pedagogik jarayonlarning barchasi yordam beradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. O‘z-o‘zini tekshirish o‘z-o‘zini tahlil qilishga, ya’ni yaxshi mutaxassis bo‘lish uchun nima qilish kerakligi haqida konkret qaror qabul qilishga o‘tishi kerak.

O‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘ziga hisob berish o‘z faoliyati natijalarini hisobga olib borishni, butun qilingan ishlarni umumlashtirishni, o‘z xulqiga baho berish va uni tahlil qilishni talab etadi va o‘z-o‘zini tarbiyalashning maqsadi, vazifalarini qaytadan ko‘rib chiqish, o‘z ustida ishlashning yangi dasturini tuzib chiqish bilan tugallanishi kerak.

O‘z ustida ishlashda qo‘llaniladigan metodlar o‘qituvchining qarashlari, hayotiy maqsadlari tutgan yo‘li asosiy ehtiyojlari va qiziqishlari bilan bog‘liqdir. Ular ishontirish metodlariga qo‘shimcha bo‘ladi.

O‘z-o‘zini tarbiyalashning barcha metodlarini yaxshi bilish va ulardan amaliyotda mohirona foydalanish har bir o‘qituvchining muhim vazifasidir. Bu o‘qituvchiga, birinchidan o‘z kasbi, mahoratini oshirish uchun o‘z ustida tinmay ishlay, o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun doimo shug‘ullanish, ikkinchidan, tarbiyalanuvchi o‘qituvchilarni bilimi oshirishlariga, o‘z shaxsini takomillashtirishga o‘rgatish uchun ham kerak bo‘ladi.

Faqat o‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari bilimi va ulardan moxirona foydalanishgina mahoratli o‘qituvchini shakllantirish uchun asos bo‘la oladi.

O‘qituvchining o‘z-o‘zini tarbiyalashi va o‘z ustida ishlash jarayonida pedagogik jamoaning o‘rni katta bo‘lib hisoblanadi.

Ijtimoiy tarbiyaning prinsiplaridan biri jamoada va jamoa uchun tarbiyalash bo‘lib, o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini tarbiyalashida jamoa katta rol o‘ynaydi.

Pedagog faqat jamoada, o‘z hamkasblarining yordami va nazorati ostida o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan muvaffaqiyatli shug‘ullana oladi. Chunki o‘z ustida ishlash, o‘z nuqsonlarini yo‘qotish, o‘zida axloqiy fazilatlarni shakllantirishga bo‘lgan ehtiyojning paydo bo‘lishi va uni amalga oshirishga kirishishda jamoadagi obro‘li mutaxassislarning namunasi, ta’siri, jamoatchilikning fikri muhim rol o‘ynaydi.

Jamoa, birinchi navbatda tarbiyaviy jamoa o‘zining faoliyati bilan shaxsni yaxshi bo‘lishga undaydi, umumaxloq me’yorlariga yot bo‘lgan xulq-atvorga qarshi qat’iy kurashadi, o‘z a’zolariga yomon odamlarning ta’sir etishiga yo‘l qo‘ymaydi, jamoa har bir a’zosining erkinligini, uni “kuchli shaxslarning” tajovuzidan himoya qiladi, shaxsni o‘z-o‘zini nazorat qilishga o‘rgatadi, jamoaning talablari, tartib-qoidasi, an’analari orqali shaxsni tarbiyalaydi. Natijada o‘qituvchining kasbiy mahoratini oshishi tezlashadi, uning nuqsonlari bilan kurashish, ijobiy qobiliyatlarini aniqlab rivojlantirish osonlashadi

Tadqiqot metodologiyasi. O‘z-o‘zini baholash. O‘qituvchining qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin o‘qituvchini bunga yetarli tayyorlash mumkin. Buning uchun irodali bo‘lishi, o‘zining o‘qituvchilik ijtimoiy burchini tushunishi, o‘qish va tarbiya olish uchun sabablar, motivlar asos bo‘lishi, ya’ni tahsil va tarbiyalanishni hohlashi, o‘zini o‘rtoqlarining, yaqin kishilarining ko‘zi bilan ko‘rish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga intilishi lozim.

O‘z-o‘zini baholash o‘qituvchi uchun o‘zining imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, baholash, o‘ziga chetdan turib holisona baho berish, o‘zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishga ta’limiy faoliyat o‘z-o‘zidan interfaol metodlardan ham foydalanishni talab etadi.

Pedagog olimlarning fikrlariga ko‘ra, "Interfaol ta’lim"ning mohiyatini anglash uchun ta’lim muassasalaridagi o‘qitish jarayoni tashkil etilishi quyidagicha guruhlarga bo‘lish mumkin:

- passiv (ekstrafaol) ta’limda asosiy yetakchi o‘qituvchi bo‘lib, ta’lim jarayoni asosan avtoritar boshkaruv usulida amalga oshiriladi. O‘qituvchi bu o‘rinda o‘z shaxsiy imkoniyatlari, nuqtai nazari, pedagogik tajribasiga tayangan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etadi. Bu esa o‘quvchilarning erkin mulohaza yuritishi, ijodiy fikrlashi, qobiliyatlarinn namoyish qilishiga to‘sqinlik qiladi;

- faol (inglizcha “akt” – “faollik”, ruscha “aktiv” – “faol”) ta’lim. Faol ta’limning passiv ta’limdan farqli jihati, bunda o‘quvchilarning ijodiy ishlashlari, ta’limiy topshiriqlarni mustaqil bajarishlari uchun imkoniyat yaratilishi bilan farqlanadi. O‘qituvchi o‘quvchilarni mustaqil harakat qilishi va fikrlashi uchun qisman imkon beradi. Lekin ta’limning didaktik nuqtai nazardan kamchiligi ta’lim jarayoni to‘liq o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi asosida tashkil etilmaydi.

https://buxdu.uz

- interofaol (“intro” – “tashkariga”) ta’limda esa ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolliklari yetakchilik qiladi. Ya’ni dars iqtidorli, faol, fanga qiziquvchan, boshqarish qobiliyatiga ega o‘quvchilar tomonidan tashkil etiladi, u o‘qituvchi rolini ijro etadi. Bu o‘rinda o‘qituvchining vazifasi tashkillashtirish, kuzatish va qisman jarayonni boshqarishdan iborat bo‘ladi. Albatta, bajaradigan o‘quvchiga o‘tiladigan mavzu oldindan beriladi, o‘qituvchi uni ilmiy-metodik jihatdan tayyorlaydi.

- interfaol (“inter” – “o‘zaro”) ta’limdan foydalanish esa tobora ommalashmoqda. Mazkur ta’lim subyektlari - o‘qituvchi, o‘quvchi va o‘quvchilar guruh o‘rtasida yuzaga keluvchi hamkorlik, qizg‘in bahs-munozaralar, o‘zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, o‘quvchilarda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishda o‘quvchilarning o‘zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, “o‘qituvchi-o‘quvchi-o‘quvchilar guruhi” o‘zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo‘llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo‘lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi. Interfaol ta’lim - bu “o‘qituvchi-o‘quvchi-o‘quvchilar” o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, hamfikrlik va hamjihatlikka asoslanuvchi ta’lim shakli bo‘lib, o‘quvchilar tomonidan o‘quv materiallarining tezkor va samarali o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Interfaol ta’lim metodlarining ijobiy jihatlarini inobatga olgan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarining pedagogik tafakkurini rivojlantirish bilan bog‘liq ta’limiy amaliyotda vaziyatli-keyslar ishlab chiqish va ularning yechimini topishga qaratilgan “Keys-stadi”, “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Markazda o‘quvchi”, “Markazda o‘qituvchi”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Tahlil qilish”, “Taqdimot”, “Debat”, “Portfolio”, “Assessment” kabi ta’lim usullaridan samarali foydalanildi. Chunki, mustaqil fikrlashni rivojlantirish, o‘z qarashlarini bildirish, muammolarning yechimlarini hamkorlikda izlash, bir-birini tushunish, yordam berish, ma’naviy hamjihatlikni ta’minlash interfaol ta’limning asosiy xususiyatlari hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda trening mashg‘ulotlarini tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib maxsus pedagogik-psixologik trening mashg‘ulotlar dasturi ishlab chiqildi hamda ta’limiy amaliyotda foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy psixologik trening insonlar o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarning bo‘lishiga erishishni maqsad qilib qo‘yar ekan, uni ishini uyushtiruvchi shaxs va uning o‘z ishini mukammal bilishi faoliyat samarasini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Trening o‘tkazuvchiga quyiladigan asosiy shartlaridan va talablardan biri shuki - u muloqot jarayonining barcha qirralarini professional darajada bevosita amaliyotda trening jarayonida qo‘llay olishidir.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan maxsus pedagogik-psixologik trening dasturida faoliyatning tashkiliy hamda uslubiy asoslari bayon etiladi. Dasturning asosiy mazmunini tashkil etuvchi mashq va mashg‘ulotlar o‘qituvchilarni kasb professiogrammasi bilan tanishtirish hamda kasbiy muhim pedagogik-psixologik xislatlar va jarayonlarni rivojlantirishga mo‘ljallangan.

Dastur pedagoglar bilan 2 oy davomida haftasiga 1 martadan 1 soatdan mashg‘ulot o‘tkazishga mo‘ljallangan hamda yaxlit tizimlashtirilgan tuzilishga ega. Har bir mashg‘ulot 3 tadan mashqni o‘z ichiga olgan bo‘lib ularning birinchisida o‘qituvchilarni kasbiy professiogramma bilan tanishtirish, keyingi ikkitasida kasbiy madaniyat mazmuni bilan bog‘liq muhim pedagogik-psixologik xislatlar va jarayonlarni rivojlantirish ishlarini amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Mashg‘ulotlar kichik 12-15 kishilik guruhlarda o‘tkazilishi tavsiya qilinadi.

1-mashg‘ulot

Pedagog kasbi

Maqsadi: pedagoglarda o‘z kasbi haqida, ularning faoliyatiga qo‘yiladigan talablar haqida tushunchalar hosil qilish, bilimlarni mustahkamlash, ixtiyoriy diqqat va xotirani rivojlantirish.

1-mashq. Pedagogning asosiy faoliyat turlari

Mashq mazmuni: Murabbiy oldindan tayyorlangan vatmanga yozilgan quyidagi so‘zlarning o‘ng tomonini qog‘oz bilan berkitib qo‘yadi, ishtirokchilardan chap tomonda berilgan savollarga javob topish so‘raladi. So‘ngra ishtirokchilarning fikrlari haqiqiy mulohazalar bilan taqqoslanib, to‘g‘ri javobni o‘rganadilar.

Guruh rahbari o‘qituvchilarga quyidagi qo‘llanma bilan murojaat qiladi. Qo‘llanma: “Pedagogning qanday faoliyat turlarini bilasiz?”. Ishtirokchilar doskaga navbat bilan pedagogning asosiy faoliyat turlarini yozadilar. Ularning javoblari oldindan tayyorlangan javoblarga qanchalik mosligi hamda pedagoglarning o‘z kasbining asosiy faoliyat turlari bilan qanchalik tanishganliklari tekshiriladi.Shu bilan birga pedagoglar oldindan tayyorlangan javoblar bilan tanishish jarayonida

pedagogning asosiy faoliyat turlari bilan tanishib kasb haqida tasavvurlari hamda kasbiy yo‘nalganligi ortadi.

Asosiy faoliyat turlari:

https://buxdu.uz

-ta’limiy-tarbiyaviy ishlarning alohida bosqichlarini o‘tkazish dasturi va ishchi rejalarni ishlab chiqish;
-aniq mavzu bo‘yicha ma’lumotlarni tahlil qilish, tizimlashtirish, to‘plash, qayta ishlash;
-tajribalarni o‘tkazish, natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish;
-olingan ma’lumotlar bo‘yicha hisoblar tuzish;
-ishlab chiqilgan loyihalarni amalga tatbiq etishda ishtirok etish;
-tugallangan ilmiy tadqiqotlar va loyihalarga hisobotlar tayyorlash.

2-mashq. “Diqqatlilik”

Mashq maqsadi: pedagoglarda kasbiy muhim bilish jarayonlaridan ixtiyoriy diqqat va ixtiyoriy esda olib qolishni rivojlantirish.

Mashq mazmuni: Mashqda bir pedagog tanlanadi. Unga galma-galdan sonlar aytiladi.U bu sonlarni qaytarishi kerak. Hammasini qaytarib bo‘lgach, gal boshqa ishtirokchiga o‘tadi. Shu tarzda pedagoglarda ixtiyoriy diqqat va ixtiyoriy esda olib qolish rivojlantiriladi.

II-mashg‘ulot

Pedagog faoliyatini muvaffaqiyatli bajarishni ta’minlaydigan xislatlar

Maqsadi: pedagog kasbi uchun zarur bo‘ladigan xislatlar bilan tanishtirish, ularning bu boradagi bilim va tasavvurlarini kengaytirish, ijodiy xayol va tasavvurni rivojlantirish

1-mashq. Zamonaviy pedagogning shaxs xislatlari

Maqsadi: pedagog uchun zarur kasbiy muhim xislatlar bilan tanishish.

Mashq mazmuni:

Murabbiy: Bugungi mashg‘ulotda biz sizlar bilan “Aqliy hujum” o‘tkazamiz. Buning uchun pedagog faoliyatini muvaffaqiyatli bajarishni ta’minlaydigan xislatlarni aytamiz. Qani marhamat boshladik!”

Pedagoglar aytgan fikrlar yozib boriladi. Mashq oxirida aytilgan fikrlarning, pedagoglarning o‘z kasblari uchun zarur bo‘ladigan psixologik xislatlardan qanchalik xabardorligi tekshiriladi. Buning uchun ularga quyidagi xislatlar ko‘rsatiladi.

Pedagoglar o‘zlari bilgan kasbiy muhim xislatlar bilan birga yangi xislatlar haqida ham tasavvurga ega bo‘lib, kasb haqida tasavurlari, kasbiy yo‘nalganligi ortadi.

2- mashq. Antonimini top.

Maqsad: kuzatuvchanlik, idrok va tafakkurni rivojlantirish.

Mashq mazmuni: ishtirokchilarga turli sifat va xususiyatlarni anglatuvchi so‘zlar qatori yozilgan varoq beriladi. Masalan, quyidagilar bo‘lishi mumkin:

1) insonparvar - .....
2) madaniyatli - .....
3) mas’uliyatli - .....
4) dilkash - .....
5) shirinso‘z - .....
6) notiq - ..... va h

So‘ngra shu sifatlar ishtirokida gap tuzish topshirig‘i beriladi. Eng ko‘p gap tuzgan va topshiriqni to‘g‘ri bajargan ishtirokchi g‘olib bo‘ladi.

3-mashq. “Shunaqa bo‘lganda, nima bo‘lardi?”

Maqsadi: ijodiy xayolni rivojlantirish.

Mashq mazmuni pedagoglardan kimdir eng fantastik hodisani gapirib beradi, boshqalar esa undan ham o‘tadigan vaziyatni o‘ylab topishi kerak:

Masalan:

1. “Agar har bir odam tug‘ilishi bilan boshqa odamning xayollarini o‘qish xususiyatiga ega bo‘lsa, yerdagi hayot qanaqa o‘zgaradi”.

2. “Agarda butun dunyoda tortishish kuchi yo‘qolib, odamlar va narsalar o‘z hajmini yo‘qotsa, bunda nima bo‘lardi?”.

3. “Agarda hamma odamlar gapirish xususiyatini yo‘qotsalar, bunda nima bo‘lardi?”.

4. “Agar yer yuzida o‘qituvchilik kasbi bilan hech kim shug‘ullanmay qo‘ysa nima bo‘lardi?”....

III-mashg‘ulot.

Pedagogning shaxsiy xislatlari

Maqsadi: pedagog shaxsining xislatlari, pedagogning kasbiy faoliyatiga to‘sqinlik qiluvchi xislatlar, kasb tarixi bilan o‘qituvchilarni tanishtirish hamda ularda tasavvur va xayolni rivojlantirish.

“Hohlayman, qila olaman” o‘yini

Mashq maqsadi: o‘qituvchida o‘ziga nisbatan ishonch va faollikning hohish va majburiylikni individual holatlarining o‘sishi, o‘zini anglash va pedagogik faoliyatda o‘ziga xos xislatlarni shakllantirishdir.

https://buxdu.uz

O‘qituvchilar guruhiga yarim aylana tarzida o‘tirish aytiladi. Ikki stul bo‘sh qoladi. Xohishga ko‘ra istagan ikki o‘qituvchi markazga o‘rtaga chiqishadi va guruhga qarab o‘tiradi. Bir o‘qituvchi tinglovchi boshqasi boshlovchi bo‘ladi. Oxirgisi 3 ta gap aytadi, 1 chi bo‘limi bir xil, ikkinchisi har xil bo‘ladi. Masalan: u aytadi, “Men o‘zimga ishonishim kerak, men o‘zimga ishona olaman, men o‘zimga ishonishni hohlayman”.

Ishtirokchilar nimani o‘ylasalar o‘shani aytadilar, ya’ni xayolga kelgan birinchi fikrni aytishlari mumkin. Aytilgan uchinchi gapdan birinchisi kimning gapi ta’sirchan chiqqanligi muhokama qilinadi. Shu tariqa mashg‘ulot davom etadi. Tinglovchi tomonidan so‘ng barcha guruhga murojaat qilinadi.

Gapiruvchining intonatsiyasi yuzidagi o‘zgarishlari va hokozolar hisobga olinadi. Qonunga ko‘ra, ayollar auditoriyasida “Men majburman, men qilishim kerak tamoyilida yashaydi”. “Men hohlayman” shaxsiy istagiga na vaqt na kuch topiladi.

Trener har qanday inson qaysidir vaqtda “O‘zing uchun yasha, hayot sen uchun” ligini uqtirishga harakat qilishi optimizmni saqlash va ruhan sog‘lomligini guruhga ko‘rsatishga harakat qilishi kerak.

Trener o‘qituvchining maktabdagi xulqi uning boshqa o‘qituvchilar bilan munosabatiga pedagogik faoliyati asosi emas, uning individual xususiyatlari ham muhimligini ko‘rsatishi kerak. Masalan, ba’zi bir o‘qituvchi talabchan, hissiyotga beriluvchan va muomilada qo‘pol, boshqasi muloqotga kirishuvchan bo‘ladi. Muhimi o‘zingizni inkor qilmang.

“Mening hamkasbim mashqi”

Mashq maqsadi: ishda o‘qituvchilarning hamkasblari bilan samarali muloqot vositalarini rivojlantirish. Trener guruhga keyingi vaziyatni o‘ynashni taklif qiladi, bir o‘qituvchi hamkasblaridan bir ikki kunga o‘rnini bildirmaslikni so‘raydi. O‘yindan so‘ng ushbu vaziyat yuzasidan muhokama qilinadi o‘qituvchi iltimosini bayon etish uchun qanday kommunikativ vositalaridan foydalaniladi.

Har bir qatnashchi o‘zining tajribasidagi shunday vaziyatlarni eslashi mumkin. Bu vaziyatga trener aralashmaydi, faqatgina yordam berishi mumkin. Mashq so‘ngida ushbu vaziyatda o‘zingizni qanday tutishingiz kerak, hamkasblaringiz sizga chin dildan yordam berishlari uchun nima qilish kerak kabi vaziyatlar muhokama qilinadi.

“Mening kasbiy rolim”

Mashq maqsadi: o‘qituvchi bilishi lozim bo‘lgan sinf bilan muloqotini va ichki holatlarini samarali hal etish.

Guruh aylanma bo‘lib o‘tiradi va trener har bir qatnashchiga kasbiy kommunikativ sifatlarni ko‘rsatuvchi rol yozilgan kartochkalarni tarqatadi.

Kartochkalarda quyidagi so‘zlar yozilgan bo‘lishi mumkin, «yordamchi ona, tarbiyachi, sardor, ideal o‘qituvchi bilan ota – onalar o‘rtasidagi vositachi, do‘st, intellektual sudya, kuzatuvchi, dars beruvchi».

Har bir qatnashchi o‘zining pozitsion roli bayon etilgan kartochkasini oladi va unga ushbu pozitsiyasida tutgan o‘rnini aytadi. Berilgan rol pozitsiyasiga qarshi chiqqanda kichik o‘quvchilar bilan muloqotda pozitsiyani bayon etish lozim. Vaziyat muhokama qilinadi, ayniqsa sinf o‘quvchilari oldida amalga oshirgan hatti-harakatlar mazmuni kengroq yoritiladi. Shuningdek, har bir ishtirokchiga faoliyat loyihasini ishlab chiqish topshirig‘i beriladi.

Muhokama guruh ichida aylana tarzida yoki navbat bilan fikrni bildirish tarzida amalga oshiriladi. Guruh muhokamasida trener o‘qituvchilar diqqatini keyingi vaziyatga; har bir o‘qituvchining shaxsiy ichki rolini o‘quvchilar bilan munosabatini ular bilan muloqotda samimiy va ochiq ko‘ngil bo‘lishi, bunda kasbiy madaniyat qoidalariga rioya etishi lozimligini uqtirishga harakat qilishi lozim.

“Mening birinchi o‘qituvchim”

Mashq maqsadi: o‘qituvchilarda pedagogik refleksiya qobiliyatini rivojlantirish shaxsiy tarbiyaviy ta’sir oqibatlarini baholash va tahlil qilish. Trener guruh ishtirokchilariga o‘zining birinchi o‘qituvchisi bolalarga qanday munosabatda bo‘lgan, darsni qanday tushuntirilganligi haqida gapirib berishni suraydi.

Umumiy muhokamada trener guruh ishtirokchilari o‘z faoliyatida birinchi o‘qituvchisining uslubi va hatti-harakatlarini takrorlashga yoki boshqalarga munosabatda adolatli va muloyimroq bo‘lishga harakat qilish sabablarini izohlashga e’tiborini qaratishi lozim.

O‘qituvchilarda shaxsiy bolalik xotiralarini qayta esga tushirish negizida bolalarni his qila olishni rejalashtirish muhim.

“Intonatsiya” (ohang) mashqi

Mashq maqsadi: o‘qituvchilarning kommunikativ imkoniyatlari diapozonini kengaytirish.

Guruhning har bir a’zosiga qandaydir, o‘quvchiga qaratilgan maqtov so‘zlarni aytish taklif qilinadi. Masalan “balli! Senda hamma narsa yaxshi bo‘ladi” kabi so‘zlarni aytish mumkin. Bunda aytilgan so‘zlar ishtirokchi tomonidan 5 – marta turli ohangda yaxshi aytilganini muhokama qiladi. Trener har bir o‘qituvchiga o‘quvchilar bilan muloqot uchun ifodaliroq ohangni topishga yordamlashadi.

https://buxdu.uz

“Oyna” mashqi

Mashq maqsadi: o‘qituvchilarning kommunikativ imkoniyatlari va refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Guruh ishtirokchilari juft– juft bo‘lib oladilar, har bir juftlikda bir boshlovchi tanladi. Ikkinchisi uning oynasi bo‘ladi. Boshlovchi qo‘li bilan kutilmagan harakatlarni amalga oshirishlari kerak. Ikkinchi ishtirokchi bu harakatlarni sinxron ravishda oynada aksini takrorlashi kerak. O‘yinchilar orasida so‘z kommunikatsiyada vujudga keladigan qiyinchiliklar muhokama qilinadi. Trener ishtirokchilar e’tiborini odamlar orasida qanday individual dinamik farqlash mavjudligiga, uni to‘g‘ri tushuntirish va his qilish uchun suhbatdoshga qanchalik muhimligiga qaratadi. Bu o‘quvchilarni tushunishda muhim hisoblanadi.

“So‘nggi uchrashuv” mashqi

Maqsad: Treningni yakunlash, ijobiy ustanovkalarni mustahkamlash.

Ko‘rsatma: Tasavvur qiling, bizning mashg‘ulotlarimiz tugadi va siz xayrlashdingiz. Lekin gaplaringizni bir-biringizga ayta oldingizmi? O‘zingizning hayotiy rejalaringizni guruh bilan bo‘lishishni unutgandirsiz?

Mashq mazmuni:

1) ishtirokchilarga o‘tkazilgan mashqlarni bajarish davomida nima qiyinchilik tug‘dirgani, bu jarayonda ular nimalarni his etganliklari haqida navbatma-navbat fikr bildirish taklif etiladi;

2)ishtirokchilarga mashg‘ulotlarda ishtirok etish natijasida o‘zlari uchun qanday xulosalarni shakllantirganliklari xususida navbatma-navbat mashg‘ulot bo‘yicha so‘nggi so‘zlarini aytish taklif qilinadi.

Xulosa. Pedagogik tafakkurni rivojlantirishda dars ishlanmasining o‘rni katta. Dars ishlanmasi ta’lim jarayonini rejalashtirish va samarali tashkil etishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Uning pedagogik tafakkurni rivojlantirishdagi o‘rni quyidagi jihatlarda ko‘rinadi:

1. Ma’lumotni tizimli va aniq taqdim etish: Dars ishlanmasi o‘qituvchiga ma’lumotni tizimli tarzda taqdim etishga yordam beradi. Bu, o‘quvchilarni o‘z fikrini aniq ifodalashga, materialni o‘rganishga va tahlil qilishga undaydi. O‘qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan dars ishlanmasi, o‘quvchilarga kerakli bilimlarni izchil va tartibli tarzda olishga imkon yaratadi, bu esa pedagogik tafakkurni rivojlantiradi.

2. Maqsadlar va vazifalarni aniq belgilash: Dars ishlanmasi o‘quvchilarning ta’lim maqsadlarini anglashini va o‘quv jarayonidagi vazifalarni belgilashni osonlashtiradi. O‘quvchilarga konkret maqsadlar qo‘yilishi va bu maqsadlarga erishish yo‘llari ko‘rsatilishi pedagogik tafakkurni kuchaytiradi, chunki ular o‘z faoliyatini rejalashtirish va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

3. Ta’lim metodlari va yondoshuvlarni tanlash: Dars ishlanmasi o‘qituvchiga turli pedagogik metodlar va yondoshuvlarni tanlashda yordam beradi. Har bir o‘quvchi uchun individual yondoshuvni qo‘llash imkoniyatini yaratadi va bu pedagogik tafakkurni kengaytiradi. Interfaol metodlar, guruh ishlari, muammoli vazifalar, loyiha asosidagi ta’lim kabi usullarni qo‘llash orqali o‘quvchilarda tanqidiy va kreativ tafakkur rivojlanadi.

4. Konstruktiv yondoshuvni amalga oshirish: Dars ishlanmasi konstruktiv yondoshuvni amalga oshirishda asosiy vosita bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash va yangi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘zaro fikr almashishadi. Bu pedagogik tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki o‘quvchilar o‘z bilimlarini tahlil qilish, muhokama qilish va yangi tushunchalarni yaratishda faol ishtirok etadilar.

5. Baholash va tahlil qilish imkoniyatlarini yaratish: Dars ishlanmasi o‘quvchilarning faoliyatini baholash va tahlil qilishda yordam beradi. O‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini va qiyinchiliklarini aniqlash orqali ular o‘z xatolaridan o‘rganib, o‘z tafakkurlarini rivojlantirishadi. Shuningdek, o‘qituvchining baholash metodlari ham o‘quvchilarda tahliliy va reflektiv fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

6. Refleksiya va o‘zini-o‘zini baholash: Dars ishlanmasida o‘quvchilarga o‘z faoliyatini refleksiya qilish va o‘zini-o‘zi baholash imkoniyatlari taqdim etiladi. Bu o‘quvchilarni o‘z xatolarini va muvaffaqiyatlarini tahlil qilishga undaydi, shuningdek, o‘quv jarayonida o‘z o‘rganish usullarini yaxshilashga yordam beradi. O‘zini-o‘zini baholash va refleksiya qilish pedagogik tafakkurni chuqurlashtiradi.

7. Innovatsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash: Dars ishlanmasi yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo‘llashda asos bo‘ladi. O‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘rganish jarayonini yanada interfaol va samarali qilish imkoniyatlari yaratadi. Bu esa ularning analitik tafakkurini va yangi axborotni qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, dars ishlanmasi pedagogik tafakkurni rivojlantirishda nafaqat o‘qituvchining faoliyatini samarali tashkil etishda, balki o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash va o‘z bilimlarini yangilashga undashda ham muhim vosita hisoblanadi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘grisida”gi O‘RQ-637 son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2020-yildagi 824-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. Ibragimova G.N. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ped. fan... (PhD) diss. – Toshkent, 2017. – 168 b.
4. Olimov Sh.Sh. Pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslari. Pedagogik mahorat ilmiy jurnali.2020 yil, 3-son, 13-bet.
5. Olimov Sh.Sh. The differentiation of education is an important factor of pedagogical technology. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 11, 2020 Part II. – P.162.
6. Tojiboeva G.R, Pulatova D.T “Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot” // Academic research in educational sciences volume 1, issue 3, 2020.
7. Usmonaliyev I. Pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi. // Tafakkur manzili ilmiy jurnali, 2022-yil iyul soni, 188-bet.

https://buxdu.uz

UO‘K 37.015.3

TA’LIM JARAYONIDAGI PEDAGOGIK VAZIYATLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHDA O‘QITUVCHINING KASBIY MAHORATI

Shonazarov Jamol Umirzoqovich,
Xalqaro innovatsion universiteti
“Pedagogika” kafedrasi dotsenti v.b.
shonazarov77@mail.ru

Mazkur maqolada pedagogik faoliyat mazmuni, pedagog shaxsi uning kasbiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va kasbiy sifatlarining muhim jihatlariga oid masalalar bayon etilgan.

Shuningdek, o‘quv-tarbiya jarayonida muammolar, pedagogik vaziyatlar, ularning shakllanish sabablari, oldini olish yo‘llari va ushbu muammoli vaziyatlarni bartaraf etishda o‘qituvchining kasbiy mahorati, ijodkorligi hamda muammoli holatlarni muvaffaqiyatli hal etishiga oid pedagogik munosabatlar tizimi keltirib o‘tilgan. Bunda keltirilgan mauhokamali masalalar va tegishli ma’lumotlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayoni va pedagogik faoliyatni mohirlik bilan boshqarish yo‘llarini egallashlari uchun muhim tavsiya bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *pedagogik faoliyat, pedagog shaxsi, o‘quv-tarbiya jarayoni, kasbiy tayyorgarlik, mahorat, shaxsiy sifatlar, axloqiy fazilatlar, pedagogik tajriba, pedagogik-psixologik bilimlar, pedagogik nizo, pedagogik qobiliyat, kasbiy shakllanish, pedagogik ijodkorlik.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ НАВЫКИ ПЕДАГОГА В ИХ УСТРАНЕНИИ

В данной статье описаны важные аспекты содержания педагогической деятельности, профессионального становления педагога, этапы развития и профессиональных качеств.

Также упоминаются проблемы, педагогические ситуации, причины их формирования, способы профилактики, профессиональные навыки, креативность педагога в устранении этих проблемных ситуаций, а также система педагогических отношений, связанных с успешным решением проблемных ситуаций. Представленные здесь актуальные вопросы и актуальная информация могут стать важной рекомендацией будущим учителям для освоения процесса профессионального становления и умелого управления педагогической деятельностью.

Ключевые слова: *педагогическая деятельность, педагогическая личность, образовательный процесс, профессиональная подготовка, умения, личностные качества, нравственные добродетели, педагогический опыт, педагогико-психологические знания, педагогический конфликт, педагогическое умение, профессиональное становление, педагогическое творчество.*

PEDAGOGICAL SITUATIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND THE TEACHER'S PROFESSIONAL SKILLS IN ELIMINATING THEM

This article describes the content of pedagogical activity, the pedagogical personality, its professional formation, stages of development and important aspects of professional qualities.

Also, problems in the educational process, pedagogical situations, the causes of their formation, ways to prevent them, and the system of pedagogical relations related to the teacher's professional skills, creativity and successful resolution of problematic situations in eliminating these problematic situations are presented. The presented technical issues and relevant information can be important recommendations for future teachers to master the process of professional formation and skillfully manage pedagogical activities.

Keywords: *pedagogical activity, pedagogic personality, educational process, professional training, skills, personal qualities, moral qualities, pedagogical experience, pedagogical-psychological knowledge, pedagogical conflict, pedagogical skills, professional formation, pedagogical creativity.*

Kirish. Jamiyatda yosh avlodni muayyan darajada o‘qimishli, axloqan pok, aqlan yetuk, jismoniy sog‘lom va ma’naviy barkamol inson bo‘lib yetishida o‘qituvchi (mutaxassis)larning xizmatlari beqiyosdir. Pedagogik jarayon ijodkori sifatida har bir o‘qituvchi o‘zining kasbiy burchi va faoliyatini mas’uliyatli bajarar ekan, avvalombor uning o‘zi ibrat-namuna sifatida mahoratli va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan

https://buxdu.uz

barkamol inson bo‘lishi zarur. O‘qituvchi mahorati, unga qo‘yilgan talablar va pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish haqida «Ta’lim to‘g‘risida» gi Qonun va tegishli me’yoriy hujjatlarda ham keltirilgan.

O‘qituvchi faoliyati, uning kasbiy mahorati va kasbiy nufuzini oshirish masalalari, shuningdek, kasbiy sifatlarining muhim jihatlarini o‘rganish mustaqillik yillarida pedagogika, psixologiya fanlarining ustuvor vazifasiga aylandi. Dastlab Yevropada o‘qituvchi va uning professional sifatlari to‘g‘risidagi muammolar pedagog olimlar Y.A.Komenskiy, Djon Lokk, I.G.Pestalotstsi, A. Disterverg, K.D. Ushinskiy kabilarning asarlarida o‘z ifodasini topdi. Shuningdek, keyingi yillarda mazkur muammo bo‘yicha bir qancha pedagog va psixolog olimlar Sh.G‘.Saparov, D.N.Arziqulov, S.Lashin, M.Y.Maxkamova, N.D.Maxmudova, G.I. Maxmutova, G.N.Najmiddinova, R.U.Nurjonova, D.SH.Olimova, M.Ochilov, B.X.Raximov, M.Quronov, N.M.O‘rinova, B.Xodjayev, S.Usmonov, T.G‘afforova, M.G Davletshin, E.G‘. G‘oziyev, V.M. Karimova, B.R.Qodirov, G‘.B.Shoumarov, A.M. Jabborov, Sh.R.Barotov, Z.T.Nishonova, N.S.Safoyev, G.Berdiyev, S.X.Djalilova, M.M.Mavlanov, N.M.Majidov, A.M.Mashkurov, N.H.Murataliyeva, Sh.A.Eshmetov, K.B.Qodirov, E.A.Xidirov va boshqalar tomonidan olib borilayotgan pedagogik-psixologik tadqiqotlar diqqatga sazovordir.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Bugungi kun o‘qituvchisi o‘z o‘quvchilarini tayyor bilim qabul qiluvchi sifatida emas, balki sinfda o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish uchun munozara qilishga undashi, ijodkorlikka tayyorlashi, maslahatchi, ko‘makchi bo‘lib yo‘l ko‘rsatishi uning kasbiy bilimdonligi va mahoratidan darak beradi.

Ushbu tadqiqotlar natijasi va o‘rganishlar tahliliga ko‘ra zamonaviy o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlari uning kasbiy tayyorgarligi va mehnat faoliyati davomida uzluksiz rivojlanib, takomillashib borishi ilmiylik, uzviylik, izchillik va tizimlilik, ta’lim-tarbiyaning birligi qoidalariga amal qilingan holda izohlab berildi. Mazkur mavzuni yoritishda tahliliy, eksperiment, kuzatish, faoliyat mahsulini tahlil etish, test metodlari, muammoli o‘qitish, interfaol metodlar asosida pedagogik jarayondagi muammolar, nizoli vaziyatlar mohiyatan o‘rganilib tahlil etilgan. Jumladan, hozirgi ta’lim jarayonida zamonaviy pedagog shaxsiga, kasbiga xos xislat va fazilatlarning mujassam bo‘lishi, ulardan o‘qitish va tarbiyalash jarayonida o‘rinli, meyorida foydalana olish zarurligi M.G.Davletshinning “Umumiy psixologiya” darsligida, o‘quv jarayonida yuzaga keladigan pedagogik vaziyatlarni hal etishga oid Omonov H.T., N.X.Xo‘jayevlarning pedagogik tadqiqotlariga ko‘ra talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, muammolarni hal qilishda tayyor standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qilishga undash, talabalar ichki hissiyotlarini yuzaga chiqarib, ularni mantiqiy fikrlashga chorlash, ularni solishtirish, xususiy analitik fikr yuritishga o‘rgatish, ularning intellektual, zukkolik xislatlarini shakllantirish va ma’lum yo‘nalishda yanada yuqori darajada rivojlantirish maqsadida muammoli uslubdan foydalaniladi deb ta’kidlangan [5].

X.Hudoyqulov (2012) fikriga ko‘ra talabalarga pedogogdan tashqari atrof-muhit, ota-ona, boshqa fan o‘qituvchilari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot ham ba’zan sezilmaydigan, ba’zan esa har tomonlama bir necha yo‘nalishda ta’sir etadi. Shuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o‘zida jamiki ta’sirlarga va talabaning o‘zida paydo bo‘lgan fikrlarga tuzatishlar kiritib borishni nazarda tutadi [6]. Shuningdek, N.Boymurodovning “Amaliy psixologiya” nomli o‘quv qo‘llanmasida “O‘qituvchining vazifasi talabaga yaqinroq bo‘lish, ularning haqiqiy ustoziga aylanishdan iboratligi, u hamkorlik pedagogikasiga tayangan holda ta’lim-tarbiyaviy maqsadlarga erisha olishi keltirilgan [1].

Natijalar. O‘zbekistonning kelajagi, uning taraqqiyoti va ravnaqi ko‘p tomonlama undagi kadrlarning bilimdonligi, kasb tayyorgarligi va ma’naviy yetukligiga bog‘liq ekan, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar orasida Kadrlar tayyorlash sohasidagi, ta’lim-tarbiya sohasidagi islohotlar va ta’lim-tarbiyaga innovatsiyalarni jalb etish ustuvor vazifa sifatida qaratilgan. Hukumatimiz bu borada mamlakat hayotida ta’lim-tarbiyaning o‘rni va ahamiyatini yuqori baholab, tahlil etgan holda bu tizimga katta moliyaviy sarmoyalar kiritilishi ijobiy natijalar bermoqda. Ushbu amaliy ishlar va maxsus dasturlarga muvofiq barkamol shaxsni tarbiyalash va kamol toptirish mamlakatimizda ta’lim hodimlari zimmasiga o‘ta ma’suliyatli vazifani yuklaydi va bu ta’lim-tarbiya tizimida o‘quvchi-talabalarni o‘qitishga yangicha yondashishni taqazo etadi [7]. Shu nuqtai nazardan tadqiqotlar va yaratilgan pedagogik adabiyotlarda o‘qituvchi xususiyatlariga uning shaxsiy va kasbiy xislatlari, kasbiy bilimi, shaxsiy pedagogik uddaburonligi, tashkilotchilik malakalari, kommunikativ va gnostik malakalari hamda ijodiy xislatlari zarurat ekanligini ko‘rsatib o‘tadi. Shu bilan bir qatorda, olimning ta’kidlashicha, o‘qituvchi o‘z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yuksak pedagogik mahorat va pedagogik qobiliyatga ega bo‘lishi lozimdir. Olimlarning mulohazalariga ko‘ra, bulardan tashqari yana o‘qituvchining ezgu maqsad sari intilishi, mehnatsevarligi, qat’iyligi, kamtarligi, haqgo‘yligi, sadoqatli bo‘lishi, namunali xulqi, yurish turishi, o‘zini tuta bilishi, tashqi qiyofasi, xullas, uning milliy va umuminsoniy axloq meyorlariga mos keluvchi sifat hamda fazilatlarni egallashi uning o‘z kasbiy faoliyatiga tayyorligi va o‘quv-tarbiya jarayoni samarasini ta’minlovchi muhim omillar ekanligini e’tirof etadi. Shu kabi o‘rganishlar, tahliliy xulosalar va shaxsiy

https://buxdu.uz

tadqiqotlarim natijasiga ko‘ra bugungi kunda ilg‘or pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning auditoriyadan tashqari faoliyatlarida bilimlarni o‘zlashtirishni takomillashtirish yo‘l-yo‘riqlari; talabalarning umumkasbiy fanlar asoslarini o‘rganishga yo‘naltirilgan qiziqishlari, ehtiyojlari, motivatsiyasi, qobiliyati va dunyoqarashiga xos xususiyatlarni e’tiborga olgan holda, ularga zarur maslahat va tavsiyalar berib borish hamda amaliyot orqali pedagogik faoliyatga tayyorlash yosh o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Oliy ta’lim tizimida o‘qituvchilarni kasbiy sifatlarining psixologik xususiyatlarini o‘rganish sohasida olib borilgan tadqiqotlarda bo‘lg‘usi pedagoglarni kasbiy tayyorlash, ularda pedagog shaxsi va faoliyatiga xos zaruriy sifat va fazilatlarning shakllanishida ijtimoiy-madaniy, milliy-hududiy xususiyatlar muhim o‘rin egallashi e’tirof etiladi. Buning uchun barcha fan o‘qituvchilarini ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish va olgan bilimlarini o‘quv-tarbiyaviy mashg‘ulotlarda qo‘llash malakalarini uzluksiz oshirib borish lozim [2].

O‘qituvchilik faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra ijodiy xarakterga ega. Ma’lumki, inson oldida biron muammo turgandagina ijodkorlikka ehtiyoj tug‘iladi. Pedagogik faoliyat kishi shaxsini, uning dunyoqarashi, e’tiqodi, ongi, xulq-atvorini shakllantirishdek umumiy maqsadga bo‘ysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarni yechish jarayonidir. O‘qituvchi faoliyatidagi ijodkorlik ana shu masalalarni yechish usullarida, ulani hal qila olish yo‘llarini qidira topa bilishlarida ifodalanadi [3]. Shu boisdan o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligi bevosita o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlik faoliyatiga, ayniqsa bu jarayonning samaradorligi esa o‘qituvchi mas’uliyatiga bevosita boqliq.

O‘quv-tarbiya jarayonida shunday holatlar ham bo‘ladiki, unda ziddiyatlarning asosiy sababchisi o‘qituvchi bo‘lib qoladi: (1-rasm)

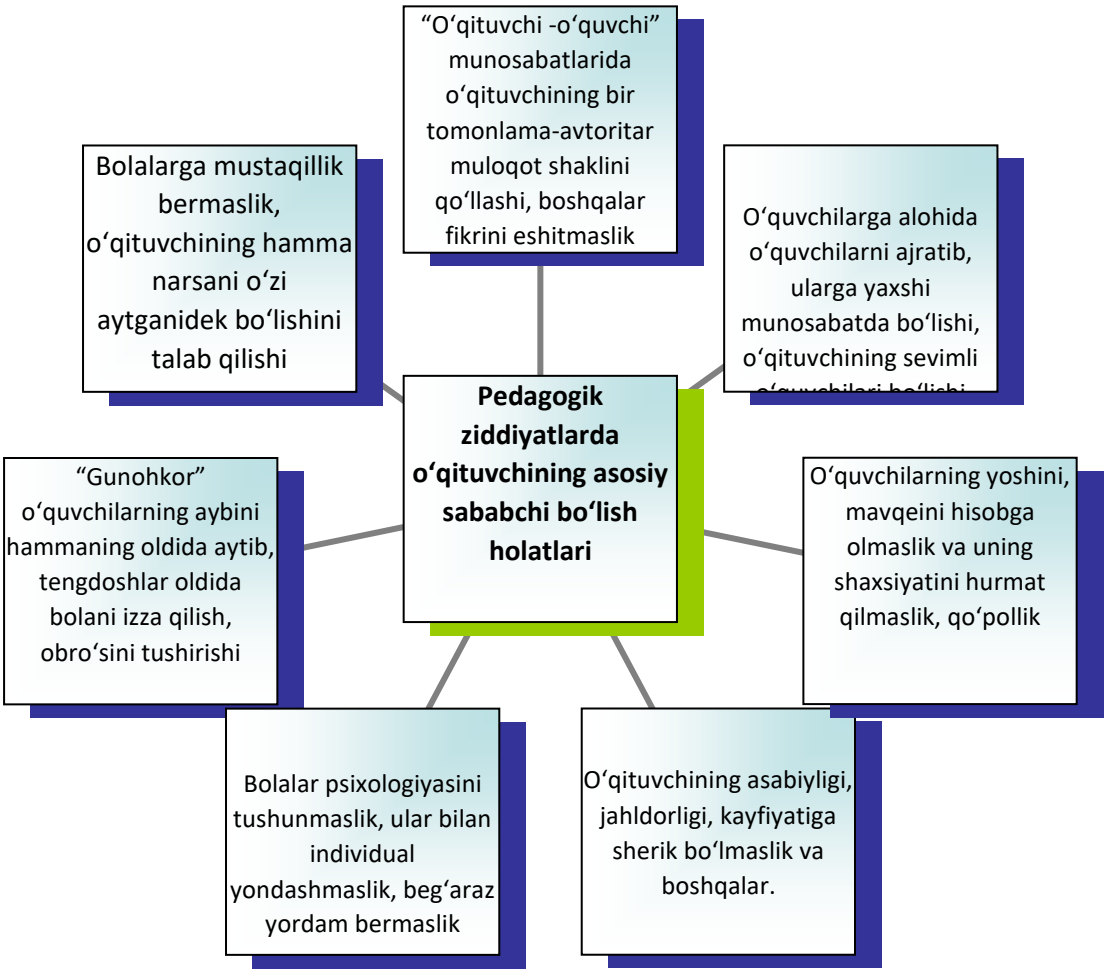

Munozara. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning jamoa bo‘lib fikrlash faoliyatini tashkil etishi o‘qituvchi uchun yuksak talablar qo‘yadi, lekin uning roli kamaymaydi, aksincha murakkablashadi, o‘quvchi-talabalarning aqliy taraqqiyoti uchun bevosita rahbarlik qilish zaruriyati vujudga keladi. O‘qituvchining kasbiy muhim sifatlari va pedagogik faoliyatini tashkil etish masalalariga gumanizm nuqtai nazaridan yondashgan olimlar A.Maslou, K.Rodjerslarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir. Ularning

https://buxdu.uz

fikricha, o‘qituvchi eng avvalo o‘quv-tarbiya jarayonida o‘quvchilar faolligini oshirishni esdan chiqarmasligi, yuzaga kelgan muammolarni mustaqil yechishga o‘rgatishi, o‘quvchi tashabbuskorligi va ijodkorligi asosida o‘zining kimligini namoyish etishiga yordamlashishi zarur. Buning uchun o‘qituvchi shaxsiy hamda kasbiy sifat va fazilatlarni to‘liq egallagan bo‘lishi lozim. Bunday o‘qituvchilar o‘quvchilar bilan ko‘proq do‘stona muloqotda bo‘ladilar, o‘zaro fikr almashadilar, mavzuga doir muammoni tahlil qiladilar va bir qarorga keladilar. Ta’lim jarayonida ushbu o‘qituvchilar butun e’tiborini mavzu mohiyatini o‘quvchilarga singdirishga qaratib, ular e’tiborini, kechinmalari va o‘zlashtirish imkoniyatlarini alohida e’tiborga oladilar [4]. Ushbu sifatlar pedagogning ta’lim oluvchilar uchun ahamiyatli ekanligin inobatga olib uning shaxsiy sifatlari asosan o‘qitish (dars berish) va tarbiyalash mahoratiga ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim oluvchilarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati psixologik-pedagogik jihatdan o‘qitish (dars berish) va tarbiyalash mahorati bilan uzviy bog‘liqdir.

O‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va o‘tkazish jarayonida bevosita ayrim nizolar yuzaga kelishi, sodir bo‘lishi mumkin, ya’ni bu nizolar ta’lim jarayoniga xos shakllanadigan muammolardir. Ushbu nizo va muammolar o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida, yoki o‘quvchilar jamoasida sodir bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar jamoasida nizolarning shakllanish sabablari, ularni o‘rganish, oldini olish yo‘llari va jamoada sog‘lom psixologik muhitni yaratish ham bevosita o‘qituvchi shaxsi, uning kasbiy mahoratiga bog‘liq. O‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi davrida o‘quv-tarbiya jarayonlariga xos nizolarni tushunish ko‘nikmasini o‘stirish, shuningdek, nizolarning sabablarini o‘rganish va bartaraf etish yoki boshqarishning samarali vositalarini topa bilish mahoratlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, o‘qish, ilmiy izlanish va ijodiy mehnati zamirida kasbiy kompetentligi rivojlanib boradi. O‘qituvchi kompetensiyasi ta’lim-tarbiya jarayonidagi ziddiyatlarni oqilona hal qilishga undaydi. Pedagogik jarayonda yuzaga keladigan ziddiyatlar jarayonida paydo bo‘ladigan kuchli emotsiyalar oqibatida tafakkur jarayonlari sekinlashadi, uning doirasi torayadi, psixikaning eng sodda qatlamlari (instinktlar, impulsiv xatti-harakatlar) ishga tushadi. Aynan mahoratli pedagog bunday holatlarda aqliy mulohaza orqali ziddiyatlarni hal qilishning yagonna yo‘li sifatida bu jarayondagi tashabbuskorlikni o‘z qo‘lingizga olib, ziddiyatga ongli tarzda kirish orqali uni boshqarish mumkin. Shuni esda tutish lozimki, doimiy tarzda ziddiyatga kirish sog‘liq uchun zararlidir. Ziddiyatni qanday qilib boshqarish mumkin? Buning uchun kishidan o‘z emotsiyalarini nazorat qilish, qalbaki sabablardan haqiqiy sabablarni ajratib olish, ziddiyatni lokallashtirish, faqat himoyaga diqqatni qaratishdan qochish, tashabbuskorlikni o‘z qo‘lida ushlab turish talab etiladi.

Bo‘lajak yosh mutaxassis pedagogik faoliyat sohasida o‘zini qanchalik ko‘proq, to‘laroq va ongli ravishda namoyon etsa, shu sohada ko‘proq natijaga erishadi. Ikkinchi tomondan, yosh o‘qituvchi o‘zini kasbiy faoliyat sohasida namoyon etish uchun qanchalik jadal kurashsa, kasbiy shakllanishda, kasbiy yetuklikda shunchalik yuqori pog‘onaga ko‘tariladi [8]. Shuning uchun ham pedagoglarni kasbiy tayyorgarligi va kasbiy rivjlanishi asosan uch bosqichda: tayyorgarlik bosqichi, asosiy bosqich va yakunlovchi bosqichlarda amalga oshadi. Tayyorgarlik bosqichida shaxs o‘zligini aniqlaydi, ya’ni o‘zini namoyon qilish ehtiyojini anglaydi, o‘z nuqtayi nazarini, atrof-borliqqa munosabatini belgilaydi, faoliyati maqsadlarini oydinlashtiradi, jamoaning rasmiy va norasmiy tuzilmalarida o‘zining o‘rni va rolini aniqlaydi, o‘z xatti-harakatlari, xulq-odobi, ko‘zlagan maqsadlarini ro‘yobga chiqarishning vosita va usullarini asoslab, belgilab oladi. Asosiy bosqich shaxsning o‘zini namoyon qilish maqsadlarini amalga oshirish jarayonidir. Yakunlovchi bosqichda-shaxs o‘zini namoyon etish sohasida erishgan natijalari baholanadi, qiyinchiliklarning sabablari aniqlanadi. O‘z o‘rnini to‘g‘ri belgilab olish - o‘zini namoyon etishning muhim bosqichi hisoblanib, uning mazmuni va xarakterini belgilaydi, erishilgan natija ham shunga yarasha bo‘ladi.

Xulosa sifatida shuni aytish jizki, bo‘lg‘usi pedagogning kasbiy shakllanishi oliy ta’limdan boshlanar ekan, unga shu davr maboynida nazariy bilimlar bilan birga amaliyotda uchrab turadigan pedagogik nizolar, o‘quvchilar jamoasidagi muammoli vaziyatlar haqida ham amaliy ko‘nikmalar berish va ularni kasbiy tayyorgaligini oshirishda ijodkorlikka alohida e’tibor berish va qiziqtirish zarur. Chunki bo‘lajak pedagog o‘z sohasiga qanchalik qiziqsa, intilsa, ijodkorlik hamisha hamkori bo‘lsagina o‘z sohasida o‘zini to‘laroq namoyon qiladi.

Adabiyotlar:

1. Boymurodov N. Amaliy psixologiya. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2008 yil. 308-bet.

2. Ishmuhamedov R., Abdukodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. –T.: “Iste’dod, 2008. 4 - bet.

3. G‘affarova T. Boshlang‘ich ta’lim samaradorligigp erishishning pedagogik shart-sharoitlari. -T.: “Mashhur-press”, 2017, 42- bet.

https://buxdu.uz

4. Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002. 58 - бет.

5. Omonov H.T., Xo‘jayev N.X. «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat», -Toshkent, 2007 yil.- 127 - bet.

6. Hudoyqulov X.J., Kenjaboyev A.J. Pedagogik mahorat asoslari. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Navro‘z”, 2012. -17 b.

7. Shonazarov J.U. Ma’naviy boshqaruv tizimida innovatsion texnologiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari. // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. Ilmiy-metodologik jurnal, Nukus-2024 yil. №2 son, 187-190 betlar.

8. Shonazarov J.U. Ta’lım jarayonidagi muammoli vaziyatlarda o‘qituvchı mahorati, texnikasi va muloqot madaniyati uyg‘unligi. “Maktab o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish samaradorligini oshirish istiqbollari: tajriba va tahlil”. Xalqaro onlayn, ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2024-yil 22-noyabr. 375-378 betlar.

https://buxdu.uz

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ В ЗРЕЛОМ И ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Собиров Абдулазиз Абдурозикович,
доцент Бухарского государственного педагогического института,
доктор философии психологических наук (PhD)

Психические расстройства наблюдаются у каждого седьмого человека в возрасте 10–19 лет в мире; на них приходится 15% от глобального бремени болезней в этой возрастной группе. Депрессия, тревожность и поведенческие нарушения входят в число ведущих причин заболеваемости и инвалидности среди подростков. Самоубийства – третья по значимости причина смертности в возрастной группе 15–29 лет. Непринятие мер борьбы с нарушениями психического здоровья в подростковый период чревато последствиями, которые распространяются и на взрослый возраст, негативно влияя как на физическое, так и на психическое здоровье и ограничивая возможности для полноценной взрослой жизни.

Ключевые слова: *психические расстройства, психологическое здоровье, неблагоприятные факторы, межличностное общение, депрессия, тревожность, поведенческие нарушения.*

YETUKLIK VA O’SMIRLIK YOSHIDAGI SHAXS PSIXOLOGIK SALOMATLIGINING ASOSIY DETERMINANTLARI

Ruhiy kasalliklar dunyodagi 10-19 yoshdagi har yettinchi odamda kuzatiladi, ular ushbu yosh guruhidagi global kasallik yukining 15 foizini tashkil qiladi. Depressiya, tashvish va xulq-atvorning buzilishi o'smirlar orasida kasallanish va nogironlikning asosiy sabablaridan biridir. O'z joniga qasd qilish 15-29 yosh guruhida o'limning uchinchi sababidir. O'smirlik davrida ruhiy salomatlik buzilishlariga qarshi kurashish choralarini ko'rmaslik kattalar yoshiga ham ta'sir qiladigan, jismoniy va ruhiy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadigan va to'laqonli kattalar uchun imkoniyatlarni cheklaydigan oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *ruhiy kasalliklar, psixologik salomatlik, salbiy omillar, shaxslararo aloqa, depressiya, tashvish, xatti-harakatlarning buzilishi.*

THE MAIN DETERMINANTS OF A PERSON'S PSYCHOLOGICAL HEALTH IN ADULTHOOD AND ADOLESCENCE

Mental illnesses affect one in seven people aged 10-19 worldwide, accounting for 15% of the global burden of disease in this age group. Depression, anxiety and conduct disorders are among the leading causes of morbidity and disability among adolescents. Suicide is the third leading cause of death among those aged 15-29. Failure to address mental health disorders during adolescence can have consequences that extend into adulthood, negatively impacting physical and mental health and limiting opportunities for full-fledged adulthood.

Keywords: *mental disorders, psychological health, adverse factors, interpersonal communication, depression, anxiety, behavioral disorders.*

Введение. Каждый шестой человек находится в возрастной группе 10–19 лет. Подростковый возраст – уникальный, определяющий период формирования личности. Физические, эмоциональные и социальные изменения, в том числе жизнь в нищете, жестокое обращение и насилие, могут усиливать уязвимость подростков к проблемам психического здоровья. Защита подростков от неблагоприятных факторов, содействие формированию социально-эмоциональных навыков и психологическому благополучию и обеспечение доступа к психиатрической помощи крайне важны для их здоровья и благополучия в подростковом и взрослом возрасте. По оценкам, психическими расстройствами страдает каждый седьмой подросток в возрасте 10–19 лет в мире (14%) *(1)*; но такие проблемы, как правило, игнорируются и остаются без лечения. Подростки с нарушениями психического здоровья особенно уязвимы для таких явлений, как социальная изоляция, дискриминация, стигматизация (ограничивающие их готовность обращаться за помощью), трудности в учёбе, рискованные формы поведения, физическое нездоровье и нарушения прав человека.

https://buxdu.uz

Литературный обзор. Подростковый возраст – важнейший период развития социальных и эмоциональных навыков, важных для психического благополучия. К ним относятся формирование здорового режима сна; регулярная физическая активность; развитие навыков в области преодоления трудных ситуаций, решения проблем и межличностного общения; и обучение эмоциональному самоконтролю. Большое значение имеют безопасные, благоприятные условия в семье, школе и сообществе в целом. На психическое здоровье подростка влияет целый ряд факторов. Увеличение числа воздействующих на подростка факторов риска усугубляют их потенциальные последствия для его психического здоровья. Повышать уровень стресса в подростковом возрасте могут, в частности, воздействие неблагоприятных факторов, желание быть таким же, как ровесники, и поиск идентичности. Влияние СМИ и гендерных норм может усугублять несоответствие между действительностью, в которой живёт подросток, и его устремлениями или представлениями о будущем. Другими значимыми детерминантами психического здоровья являются качество жизни в семье и взаимоотношения со сверстниками. Признанными факторами риска для психического здоровья являются насилие (особенно сексуальное насилие и издевательства со стороны сверстников), жёсткие методы родительского воспитания и социально-экономические проблемы.

Некоторые подростки подвергаются повышенному риску нарушений психического здоровья из-за условий жизни, стигматизации, дискриминации, социальной изоляции либо отсутствия доступа к качественной помощи и услугам. В эту категорию входят подростки, живущие в условиях гуманитарных кризисов и нестабильности; подростки, страдающие хроническими заболеваниями, расстройством аутистического спектра, нарушениями интеллектуального развития и другими неврологическими расстройствами; беременные подростки, подростки, ставшие родителями или вступившие в ранний или принудительный брак; сироты; и подростки из числа этнических или сексуальных меньшинств либо других дискриминируемых групп населения.

Обсуждение. В подростковом возрасте распространены эмоциональные расстройства. Наиболее распространены в этой возрастной группе тревожные расстройства (которые могут включать панику или чрезмерное беспокойство); они чаще встречаются в старшем, чем в младшем подростковом возрасте. По оценкам, тревожное расстройство развивается у 4,4% подростков 10–14 лет и у 5,5% подростков 15–19 лет *(1)*. Депрессия встречается у 1,4% подростков в возрасте 10–14 лет и у 3,5% подростков в возрасте 15–19 лет *(1)*. У депрессии и тревожности есть ряд общих симптомов, включая быстрые, неожиданные изменения настроения. Тревожные и депрессивные расстройства могут привести к серьёзному снижению посещаемости и успеваемости в школе. Социальная отчуждённость может усугублять изоляцию и ощущение одиночества. Депрессия может приводить к самоубийству. Поведенческие нарушения чаще встречаются у младших, чем у старших подростков. Синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ), характеризующийся трудностями с концентрацией внимания и/или чрезмерной активностью и действиями без учёта последствий, встречается у 2,9% подростков 10–14 лет и у 2,2% подростков 15-19 лет *(1)*. Расстройство поведения (при котором возникают такие симптомы, как деструктивное, проблемное поведение) встречается у 3,5% подростков 10–14 лет и у 1,9% подростков 15–19 лет *(1)*. Поведенческие нарушения могут негативно влиять на обучение подростков и повышают риск противоправного поведения.

Расстройства пищевого поведения, такие как нервная анорексия и нервная булимия, обычно возникают в подростковом и юношеском возрасте. При расстройствах пищевого поведения наблюдаются аномальное пищевое поведение и фиксация на теме еды, которые в большинстве случаев сопровождаются беспокойством по поводу массы тела и физической формы. Такие расстройства чаще встречаются у девушек, чем у юношей. Расстройства пищевого поведения могут иметь негативные последствия для физического здоровья и нередко сосуществуют с депрессией, тревожными и наркологическими расстройствами. Согласно оценкам, ими страдают 0,1% лиц в возрасте 10–14 лет и 0,4% лиц в возрасте 15–19 лет *(1)*. Данные расстройства повышают вероятность самоубийства. Нервная анорексия может быть причиной преждевременной смерти, часто вследствие осложнений, требующих медицинского вмешательства, или самоубийства, и смертность от нее выше, чем от любого другого психического расстройства.

Расстройства, характеризующиеся психотическими симптомами, чаще всего возникают в позднем подростковом или раннем взрослом возрасте. В число симптомов могут входить галлюцинации и бред. Психотические состояния могут серьёзно нарушать способность подростка участвовать в повседневной жизни и получать образование. Во многих случаях они приводят к стигматизации и нарушениям прав человека. Шизофрения встречается у 0,1% лиц в возрасте 15–19 лет *(1)*.

https://buxdu.uz

Самоубийства – третья по значимости причина смертности старших подростков и молодых взрослых (15–29 лет) *(2)*. Факторы риска самоубийства разнообразны и включают вредное употребление алкоголя, жестокое обращение в детстве, стигматизацию при обращении за помощью, препятствия для получения помощи и доступность средств совершения самоубийства. Цифровые СМИ, как и любые другие средства массовой информации, могут играть значительную роль в усилении или ослаблении усилий по профилактике самоубийств.

Многие формы поведения, связанные с риском для здоровья, такие как употребление психоактивных веществ и рискованное сексуальное поведение, берут свое начало в подростковом возрасте. Рискованные формы поведения могут быть неудачными попытками справиться с эмоциональными трудностями и могут иметь тяжёлые последствия для психического и физического благополучия подростка. Молодым людям угрожает повышенный риск формирования пагубных привычек к употреблению психоактивных веществ, которые могут сохраняться на протяжении всей жизни. В 2019 году во всём мире отмечалась высокая (22%) распространённость употребления алкоголя среди подростков в возрасте 15–19 лет при крайне незначительных различиях между юношами и девушками, а в некоторых регионах употребление алкоголя росло *(3)*.

Анализ и результаты. Обеспокоенность вызывает также употребление табака и марихуаны. Многие взрослые курильщики попробовали свою первую сигарету в возрасте до 18 лет. В 2022 году распространённость употребления марихуаны среди подростков была выше, чем среди взрослых (5,5% по сравнению с 4,4% соответственно) *(4)*. Совершение насилия представляет собой рискованную форму поведения, которая может повышать вероятность низкой успеваемости, травматизма, вовлечения в противоправную деятельность или смерти. В 2021 году межличностное насилие было одной из основных причин смертности юношей старшего подросткового возраста *(1)*.

Меры укрепления психического здоровья и профилактики призваны усилить способность человека контролировать свои эмоции, расширить круг альтернатив рискованным формам поведения, выработать жизнестойкость, позволяющую успешно справляться с трудными ситуациями и неблагоприятными факторами, а также способствовать формированию благоприятной социальной среды и системы социальных взаимоотношений. Эти программы должны осуществляться на многих уровнях с использованием различных платформ, например через электронные СМИ, в учреждениях здравоохранения и социальной сферы, на базе учебных заведений или среди местного населения, а также различных стратегий, обеспечивающих охват ими подростков, особенно наиболее уязвимых.

Заключение. Реагировать на нужды подростков с нарушениями психического здоровья крайне важно. Основные принципы работы в сфере психического здоровья подростков заключаются в том, чтобы избегать направления их в специализированные учреждения и назначения им избыточного количества лекарственных препаратов, в первую очередь использовать нефармакологические методы и соблюдать права детей в соответствии с Конвенцией Организации Объединенных Наций о правах ребёнка и другими документами по правам человека.

ВОЗ разрабатывает стратегии, программы и инструменты для оказания содействия правительствам в предоставлении подросткам необходимой медицинской помощи.

Например, осуществляется совместная инициатива ВОЗ и ЮНИСЕФ по повышению эффективности мер политики и программ в области психического здоровья подростков «Содействие процветанию подростков» (НАТ). Усилия в рамках Инициативы направлены, в частности, на укрепление психического здоровья и профилактику психических заболеваний. Кроме того, они призваны предотвратить самоповреждение и другие виды рискованного поведения, такие как пагубное употребление алкоголя и наркотиков, которое негативно отражается на психическом и физическом здоровье молодых людей. ВОЗ разработала модуль по психическим и поведенческим расстройствам у детей и подростков для версии 2.0 Руководства по мероприятиям в рамках mhGAP. В Руководство вошли научно обоснованные клинические протоколы оценки и лечения ряда психических заболеваний в неспециализированных медицинских учреждениях. Кроме того, ВОЗ разрабатывает и опробует масштабируемые психологические мероприятия для купирования эмоциональных расстройств у подростков и руководство по оказанию услуг в области психического здоровья, ориентированных на подростков. Региональное бюро ВОЗ для стран Восточного Средиземноморья разработало комплект учебных материалов по психическому здоровью для педагогов с целью улучшения понимания важности психического здоровья в учебных заведениях и выработки ориентиров для осуществления стратегий по укреплению, защите и восстановлению психического здоровья учащихся. В комплект входят учебные пособия и материалы, которые помогут увеличить число школ, где ведётся работа по укреплению психического здоровья.

https://buxdu.uz

Литература:

1. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья, М.: Академия, 2012. -212 с.
2. Пахальян В.Э. Развитие и психическое здоровье, М.: Сфера, 2013.-28.
3. Sobirov.A.A. Pedagogikal psyhologikal factors for the formation of psychologikal healh in athlets. «Scientific, applied and educational aspects for physiology, genetics, biotechnology of plants and microorganisms». International Conference materials May 12, Kyiv, Ukraine, 2023.
4. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А.Г. Шмелев. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 158 с.
5. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования / А.Д. Наследов. СПб.: Речь, 2008. 392 с.
6. Анастази А. Психологическое тестирование: Книга 1; Пер. с англ. / Под ред. К. М. Гуревича, В.И.Лубовского / А. Анастази. М.: Педагогика, 1982. 320 с.

https://buxdu.uz

TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH UCHUN NAZARIY ASOSLAR

Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqola ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan nazariy asoslarni tahlil qiladi. Psixologik xizmatlar ta’lim jarayonining muhim qismini tashkil etadi, chunki ular o‘quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga yordam berish va o‘qituvchilarga pedagogik yordamlashishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada psixologik xizmatlar tizimini yaxshilashning asosiy nazariy yondashuvlari, metodologik asoslari, va amaliy qadamlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar*: ta’lim muassasalari, psixologik xizmatlar, samaradorlik, psixologik yordam, ruhiy salomatlik, o‘quvchilar, shaxsiy rivojlanish, ta’lim tizimi, metodologik asoslar, psixologik yondashuvlar.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В данной статье анализируются теоретические основы повышения эффективности психологических служб в образовательных учреждениях. Психологические услуги являются важной частью образовательного процесса, так как они играют ключевую роль в сохранении психического здоровья учащихся, содействии их личностному развитию и оказании педагогической поддержки учителям. В статье рассматриваются основные теоретические подходы, методологические основы и практические шаги по совершенствованию системы психологических услуг.

Ключевые слова: *образовательные учреждения, психологические службы, эффективность, психологическая помощь, психическое здоровье, учащиеся, личностное развитие, система образования, методологические основы, психологические подходы.*

THEORETICAL BASIS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article analyzes the theoretical foundations aimed at improving the effectiveness of psychological services in educational institutions. Psychological services play a crucial role in the educational process as they help maintain the mental health of students, support their personal development, and provide pedagogical assistance to teachers. The article discusses the main theoretical approaches, methodological foundations, and practical steps for enhancing the system of psychological services.

Keywords: *educational institutions, psychological services, effectiveness, psychological assistance, mental health, students, personal development, education system, methodological foundations, psychological approaches.*

Kirish. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlar o‘quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga yordam berish, shuningdek, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun muhim vositadir. Zamonaviy ta’lim tizimida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun psixologik yondashuvlar va xizmatlar samarali tizimga aylanishi zarur. Psixologik xizmatlar nafaqat o‘quvchilarga, balki o‘qituvchilarga ham yordam berishi, o‘quv muhitida ijobiy o‘zgarishlar yaratishi mumkin. Shu bilan birga, psixologik xizmatlarning samaradorligi ko‘plab omillarga, jumladan, metodologik yondashuvlar, ta’lim muassasasining psixologik iqlimi, shaxsiy yondashuvlar va psixologik yordamning sifatiga bog‘liqdir.

Maqolaning maqsadi ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun zarur nazariy asoslarni tahlil qilish, psixologik yordamni takomillashtirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar va strategiyalarni aniqlashdir. Ta’lim tizimida psixologik xizmatlarning ahamiyati va uning ijtimoiy ta’siri haqida ko‘plab ilmiy izlanishlar mavjud, lekin bu sohadagi amaliyotlarni yanada takomillashtirish uchun aniq nazariy asoslar zarur. Shuning uchun, bu maqola ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishning nazariy asoslari va amaliyotdagi qo‘llanilishi masalalariga e’tibor qaratadi.

https://buxdu.uz

Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlar bugungi kunda o‘quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun juda muhimdir. O‘quvchilarning ijtimoiy va emotsional salomatligi ta’limdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli, psixologik xizmatlarning ta’lim muassasalaridagi roli tobora ortib bormoqda. Ta’lim muassasasidagi psixologik xizmatlar o‘quvchilarni ruhiy zo‘riqishlardan, stressdan, depresiyadan himoya qilish va ular uchun psixologik yordamni taqdim etishning muhim vositasiga aylangan.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatish faqatgina maslahat berish va stressni boshqarish bilan cheklanmaydi. Psixologik xizmatlar pedagogik jarayonni qo‘llab-quvvatlash, o‘qituvchilarning ruhiy holatini yaxshilash, ta’lim muhitini ijtimoiy jihatdan sog‘lomlashtirish kabi ko‘plab vazifalarni bajaradi. Shuningdek, ta’lim muassasalaridagi psixologik xizmatlarning ahamiyati nafaqat o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq, balki o‘qituvchilar va ta’lim xodimlarining ish faoliyatini yaxshilashda ham katta rol o‘ynaydi.

O‘quvchilarda stress va depressiya darajasi yuqori bo‘lishi ta’limda muvaffaqiyatsizlikka, motivatsiya pasayishiga va ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin. Buning oldini olish uchun ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarni samarali tashkil etish va ularni rivojlantirish zarur. Psixologik yordamning samaradorligi faqatgina yondashuvlarning to‘g‘riligiga, metodologik asoslarning mustahkamligiga va xizmatlarning amaliyotga joriy etilishiga bog‘liqdir. O‘quvchilarning psixologik holatini yaxshilash uchun psixologik yondashuvlar, pedagogik uslublar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish zarur.

Adabiyotlar tahlili. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarida turli nazariy yondashuvlar, metodologik asoslar va amaliy tajribalar o‘rganilgan. Quyida ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarni rivojlantirish va samaradorligini oshirishga oid ba’zi asosiy adabiyotlar tahlili keltirilgan.

Nazarov, A. A. (2010). "Ta’lim tizimida psixologik xizmatning rivojlanishi"

Ushbu tadqiqotda muallif ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning rivojlanishining asosiy bosqichlarini va metodologik yondashuvlarini ko‘rib chiqqan. Tadqiqotda psixologik xizmatlarning o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun ahamiyati ta’kidlanadi. Psixologik yordam nafaqat o‘quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, balki o‘qituvchilarning professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Adabiyotda psixologik xizmatlar tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, metodologik asoslari va samarali ishlashining shartlari muhokama qilingan.

Sh. S. Rizojev (2005). "Ta’lim muassasalarida psixologik yordam tizimi"

Ushbu asarda ta’lim muassasalarida psixologik yordamning ahamiyati va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Rizojev ta’lim tizimida psixologik yordamni takomillashtirish uchun zarur metodologik yondashuvlarni keltirgan. U psixologik yordam tizimining samarali ishlashini ta’minlashda o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy va psixologik aloqalarni yaxshilash zarurligini ta’kidlagan. Bu adabiyotda shuningdek, psixologik yordamning psixoterapevtik va preventiv usullari haqida ham gap boradi.

A. M. Tuxtayev (2012). "O‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatishda samarali yondashuvlar"

Tuxtayevning ishlari psixologik yordamning samarali usullarini o‘rganish va o‘quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga qaratilgan. U o‘quvchilarga yordam ko‘rsatishda individual yondashuvning ahamiyatini ta’kidlagan va o‘quv muhitida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish zarurligini muhokama qilgan. Psixologik yordamni taqdim etishda ijtimoiy-psixologik omillarning roli alohida e’tiborga olingan.

D. J. Ismoilov (2013). "Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarni rivojlantirish metodlari"

Ismoilovning ishida ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning sifatini oshirish uchun zarur metodologik asoslar va yangi yondashuvlar tahlil qilingan. U psixologik xizmatlarning faoliyatini kuchaytirish uchun individual va guruhli maslahatlar, treninglar, stressni boshqarish bo‘yicha o‘quv dasturlari va psixoterapevtik usullarni joriy etish zarurligini ko‘rsatgan. Maqolada, shuningdek, o‘quv muhitida psixologik xizmatlarning integratsiyasi, o‘quvchilarga psixologik yordam berishning umumiy yondashuvlari hamda psixologik stressni kamaytirish bo‘yicha yangi metodlar keltirilgan.

B. T. Litz, R. H. Keane (2000). "Psixologik yordam va stressni boshqarish"

Xalqaro tadqiqotlarda, jumladan, Litz va Keane tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda, stressni boshqarish va psixologik yordam ko‘rsatishning samarali usullari o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlar harbiy xizmatchilar va stressli sharoitlarga duch kelgan o‘quvchilarga psixologik yordam berishda ishlatiladigan metodologiyalarga alohida e’tibor qaratgan. Tadqiqotda psixologik yordamni samarali tashkil etishning metodik jihatlari va stressni kamaytirishning muhim usullari ko‘rsatilgan.

M. I. Lebedev, E. M. Krivenko (2012). "Ta’lim tizimida psixologik xizmatlarning o‘rni"

Ushbu ilmiy ishda ta’lim tizimida psixologik xizmatlarning ahamiyati va uning ijtimoiy-psixologik roli haqida tahlil keltirilgan. Psixologik yordamning ta’lim jarayonidagi o‘quvchilarni ruhiy salomatligini

https://buxdu.uz

yaxshilash va ular orasida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni muhokama qilingan. Mualliflar psixologik xizmatlarni ta’lim muassasalarida samarasiz ishlayotgan holatlarni tahlil qilib, ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirganlar.

S. A. Kovalov (2009). "Psixologik xizmatlar va stressga qarshi kurashish metodlari"

Kovalov o‘z asarida ta’lim muassasalarida psixologik yordam xizmatlarini samarali boshqarish uchun stressga qarshi kurashish usullarini tahlil qiladi. Stressning turli shakllarini aniqlash, uni boshqarish va oldini olishning muhim strategiyalari haqida batafsil ma’lumot berilgan. Shuningdek, psixologik yordamning asosiy metodlari, o‘quvchilarni stressdan himoya qilish bo‘yicha yangi yondashuvlar ko‘rsatilgan.

Muhokama. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilash, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga yordam berish uchun muhim ahamiyatga ega. Psixologik yordamning samarali tashkil etilishi, nafaqat o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatini oshiradi, balki ta’lim muassasalaridagi umumiy psixologik muhitni ham yaxshilaydi. Maqolada tahlil qilingan adabiyotlar va mavjud amaliyotlar asosida bir nechta muhim jihatlar va qiyinchiliklarni ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, psixologik xizmatlarning ta’lim tizimida samarali ishlashini ta’minlash uchun psixologlarning malakasi va tajribasi muhim omil hisoblanadi. Psixologik xizmatlarni ko‘rsatishda mutaxassislarning sifatli ta’limi, pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini to‘g‘ri tahlil qilish va unga mos yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Ta’lim tizimida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun psixologlarning bilim va ko‘nikmalarini muntazam ravishda yangilab turish, ularning amaliyotini nazorat qilish va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish muhimdir.

Ikkinchidan, psixologik yordamning sifatini oshirishda o‘quvchilarni stressdan himoya qilish va ularni psixologik nuqtayi nazardan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar katta ahamiyatga ega. Zamonaviy psixologik yordam, o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi anglash, ijtimoiy muammolarni hal etish va o‘quv jarayoniga moslashishda yordam beradi. Shuningdek, stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni saqlash uchun jismoniy va aqliy salomatlikka qaratilgan dasturlar, treninglar va guruh terapiyalari joriy etilishi kerak. Bu yondashuvlar ta’lim tizimida muvaffaqiyatli qo‘llanilsa, o‘quvchilarning psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi.

Bundan tashqari, psixologik yordam ko‘rsatishning samaradorligini oshirish uchun ta’lim muassasasining ijtimoiy psixologik muhiti muhim o‘rin tutadi. Ta’lim muassasalarida ochiq va ijobiy psixologik iqlim yaratish, o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini mustahkamlash va ularning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish muhimdir. Shuningdek, o‘qituvchilarning psixologik salomatligini yaxshilash, stressni kamaytirish va ularning professional rivojlanishiga yordam berish ham ta’lim muassasasining umumiy muhitini yaxshilaydi.

Biroq psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishda bir qancha qiyinchiliklar ham mavjud. O‘zbekistondagi ko‘plab ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlar faqatgina minimal darajada mavjud bo‘lib, ko‘p joylarda psixologik xizmatlarning yetarli darajada tashkil etilmaganligi va psixologlar sonining cheklanganligi muammolarni keltirib chiqaradi. Psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun, avvalo, psixologlarning sonini ko‘paytirish va ularning malakasini oshirish zarur. Bundan tashqari, psixologik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoj va uning ta’lim tizimidagi o‘rni haqida kengroq ma’lumot tarqatish, bu sohani rivojlantirish uchun hukumat va jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

Shu bilan birga, psixologik xizmatlar ta’lim muassasalarida ko‘plab ijtimoiy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Misol uchun, maktabda o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, bullying (zo‘ravonlik), o‘quvchilarning motivatsiyasi va o‘zini-o‘zi anglash kabi masalalarda psixologik xizmatlar katta yordam bera oladi. Psixologik yordam orqali o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va o‘z-o‘zini anglash darajasi oshadi, bu esa ta’lim jarayonining sifatini yaxshilashga yordam beradi.

1-jadval.

Metodologiya	Asosiy maqsad	Yondashuvlar	Metodlar	Kerakli resurslar
Psixologik maslahat berish	O‘quvchilarning ruhiy holatini yaxshilash, ularning stressini kamaytirish	Individual va guruhli maslahatlar, o‘quvchilarni tinglash va qo‘llab-quvvatlash	Konsultativ yondashuv, faol tinglash, interaktiv mashqlar	Psixologlar, maslahat xonalari, uslubiy materiallar
Stressni boshqarish	O‘quvchilarning stress darajasini kamaytirish, ruhiy salomatlikni saqlash	Stressni boshqarish dasturlari, jismoniy mashqlar, tasavvurlarni boshqarish	Treninglar, meditatsiya, relaksatsiya mashqlari	Maxsus trening materiallari, tasavvurlar, joylar
Ijtimoiy-	O‘quvchilarning	Ijtimoiy yondashuvlar,	Guruh	Guruhlar,

https://buxdu.uz

psixologik yordam	ijtimoiy aloqalarini yaxshilash, jamoaviy ruhni oshirish	guruh mashqlari, jamoaviy o‘yinlar	terapiyasi, o‘zaro baholash, fikr almashish	psixologik dasturlar, mediatorlar
Pedagogik psixologik yordam	O‘qituvchilarga psixologik yordam ko‘rsatish, pedagogik faoliyatni yaxshilash	O‘qituvchilarning stressini kamaytirish, psixologik qo‘llab-quvvatlash	Treninglar, seminarlar, individual maslahatlar	Pedagogik psixologlar, seminarlar, trening materiallari
Individual rivojlanish dasturlari	O‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash	Shaxsiy o‘sish dasturlari, motivatsiya oshirish, qobiliyatni rivojlantirish	O‘z-o‘zini anglash testlari, motivatsiya mashqlari	Psixologik testlar, coaching materiallari
Psixoterapevtik yordam	O‘quvchilarda chuqur ruhiy muammolarni hal qilish, psixologik holatni yaxshilash	Psixoterapiya sessiyalari, ruhiy barqarorlikni tiklash	Psixoterapevtik yondashuv, individual va guruh terapiyasi	Sertifikatlangan psixoterapevtlar, terapiya xonalari
Psixologik diagnostika	O‘quvchilarning psixologik holatini aniqlash	Psixologik testlar, diagnostik intervyular, shaxsiy xususiyatlarni baholash	Shaxsiy testlar, ijtimoiy psixologik testlar	Psixologik testlar, kompyuter dasturlari
O‘quvchilarning psixologik ko‘nikmalari	O‘quvchilarda psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirish	O‘zini anglash, ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganish, emotsional intellektni rivojlantirish	Rivojlantiruvchi treninglar, ko‘nikma mashqlari	Materiallar, trening dasturlari, shaxsiy o‘z-o‘zini anglash dasturlari
Profilaktik yondashuvlar	O‘quvchilarda psixologik kasalliklarning oldini olish	Preventiv dasturlar, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash, stress va depressiyaning oldini olish	Preventiv mashqlar, psixologik treninglar	Psixologik resurslar, profilaktik materiallar
O‘z-o‘zini anglash va motivatsiya	O‘quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirish, o‘z-o‘zini anglashni rivojlantirish	Motivatsiya va o‘zini anglash dasturlari, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, qarorlar qabul qilish yordami	Motivatsiya mashqlari, vizualizatsiya, qarorlar qabul qilish texnikalari	Motivatsion materiallar, o‘zini anglash metodikasi

Izoh: Jadvalda ko‘rsatilgan metodologik yondashuvlar ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Har bir yondashuv o‘quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, stressni kamaytirish, ijtimoiy va psixologik aloqalarni yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, metodlar o‘quvchilarga psixologik yordamni shaxsiylashtirish, pedagogik psixologiyaning samaradorligini oshirish va umumiy ta’lim muhitini sog‘lomlashtirishni ta’minlaydi.

Xulosa. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Psixologik xizmatlar o‘quvchilarning ruhiy holatini yaxshilash, stressni kamaytirish va umumiy ta’lim muhitini sog‘lomlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik yordam faqat o‘quvchilarga, balki o‘qituvchilarga ham ko‘rsatilishi kerak. O‘qituvchilarning psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash, ularning professional rivojlanishini oshirish va stressni kamaytirish ta’lim muassasasining umumiy muhitini yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeva, G. (2020). Ta’lim tizimida psixologik yordam: muammolar va rivojlanish istiqbollari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

https://buxdu.uz

2. Berg, J., & Bury, S. (2018). Psychological Services in Education: A Handbook for Practitioners. London: Routledge.

3. G‘ulomov, N. (2019). Ta’limda psixologik yondashuvlarning ahamiyati. Tashkent: TDTU nashriyoti.

4. Kamilova, D. (2021). Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlar tizimi: amaliy yondashuvlar va tavsiyalar. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.

5. Kuzmin, A. (2017). Psixologiya va ta’lim: zamonaviy yondashuvlar. Moskva: Akademiya nashriyoti.

6. Navruzov, M. (2020). Ta’lim muassasalarida stressni boshqarish va psixologik yordam. Toshkent: O‘zbekiston psixologlar assotsiatsiyasi.

7. Schultz, D., & Schultz, S. (2016). Theories of Personality. 11th Edition. Cengage Learning.

8. Shoyev, O. (2021). Pedagogik psixologiya: teoriya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

9. Toshpulatova, S. (2022). O‘quvchilarda psixologik salomatlikni saqlash va rivojlantirish. Farg‘ona: Farg‘ona davlat universiteti.

10. Woolfolk, A. (2019). Educational Psychology. 14th Edition. Pearson Education.

11. Zaripov, Z. (2018). Psixologik xizmatlarning ta’lim muassasalarida o‘rni va ahamiyati. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti.

12. Zhuravleva, O. (2019). Psixologik yordam va o‘quvchilarda ruhiy barqarorlikni saqlash. Moskva: Psixologiya nashriyoti.

https://buxdu.uz

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK TADQIQOTLARNI TASHKIL ETISHINING NAZARIY ASOSLARI

Usmonov Abdulla Abdumannopovich,
Navoiy davlat universiteti katta o‘qituvchisi, O‘zbekiston

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasasi talabalarining ilm-fan bilan shug‘ullanishi, jumladan, ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishning nazariy asoslari haqida ma’lumotlar va ularning keng tahlil yoritilgan. Shuningdek, talabalarning ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishlarida akmeologik yondashuvning ahamiyati va samarali tomonlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *ilm-fan, ilmiy tadqiqot, tadqiqot turlari: emperik, nazariy, ijtimoiy tadqiqot, jtimoiy-pedagogik tadqiqot, ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarning asosiy vazifalari, akmeolgiya, akmeologik yondashuv, akmeologik yondashuv asosida talabalarning ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarini tashkil etish maqsadi.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

В данной статье представлена информация о научной деятельности студентов высших учебных заведений, включая теоретические основы организации социально-педагогических исследований, и приведён их обширный анализ. Также изложены значение и эффективные аспекты акмеологического подхода в организации социально-педагогических исследований студентов.

Ключевые слова: *наука, научное исследование, виды исследований: эмпирическое, теоретическое, социальное исследование, социально-педагогическое исследование, основные задачи социально-педагогических исследований, акмеология, акмеологический подход, цель организации социально-педагогических исследований студентов на основе акмеологического подхода.*

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ORGANIZING SOCIAL AND PEDAGOGICAL STUDIES OF STUDENTS BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH

The article contains information about the theoretical foundations of university students’ participation in science, including the organization of socio-pedagogical research, and their detailed analysis. The importance and effective aspects of the acmeological approach in organizing socio-pedagogical studies of students are also described.

Keywords: *science, scientific research, types of research: empirical, theoretical, social research, socio-pedagogical research, main tasks of socio-pedagogical research, acmeology, acmeological approach, the goal of organizing socio-pedagogical research of students based on the acmeological approach.*

Kirish. Ilm-fan – olam haqida obyektiv, tizimli tashkillashtirilgan va asoslangan bilimlarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan bilish faoliyatining alohida turi. Ilm-fanning diqqat markazida tabiat, ijtimoiy hayot, inson, uning ongi, psixikasi va faoliyati, san’at, odob, din, ta’lim, ilm kabi madaniy voqeliklar mujassamlashadi[4].

Ilm-fan – bu inson faoliyatining alohida turi sanalib, uning natijalaridan moddiy va ma’naviy hayotni yaxshilashda foydalanish mumkin.

“Fan ilmiy bilimlar va ilmiy faoliyat tizimi sifatida, natijasi esa, nazariy va amaliy turdagi yangi ilmiy bilimlarda o‘z ifodasini topadi. Umuman olganda, ilmiy bilim uchun haqiqat va yangilikning mavjudligi eng asosiy qadriyatdir. Ilm madaniyatning komponenti sifatida ijtimoiy-madaniy nuqtayi nazardan asoslangan, muayyan tarixiy va madaniy kontekst, aksiologik doirada rivojlanadi; ikkinchi tomondan esa, ilm madaniyatni rivojlantirish uchun asos vazifasini bajaradi[4], - deydi respublikamizning yetuk olimlaridan B.X.Xodjayev o‘z qarashlarida.

Ilmiy tadqiqot – olimning bilish faoliyati turlaridan biri bo‘lgan ilmiy bilimlarni rivojlantirish jarayonidir. Har qanday ilmiy tadqiqot muayyan sifatlar bilan tavsiflanadi: obyektivlik, takrorlanuvchanlik, dalillik va aniqlik [14].

Adabiyotlar sharhi. B.Rahimovning fikricha ham, ilmiy tadqiqot yangi bilimlarni ishlab chiqarish jarayoni sanalib, bilish faoliyati turlaridan biridir. Unga obyektivlik, ishonchlilik, aniqlik xosdir[3].

https://buxdu.uz

Qoidaga asosan, ilmiy tadqiqotlar professional tayyorgarlikka ega bo‘lgan olimlar tomonidan amalga oshiriladi. Ular tajriba va laboratoriya jihozlari mavjud ilmiy muassasalarda ishlaydi. Har bir fan yangi bilim olish uchun o‘ziga xos usul va vositalardan foydalanadi.

Ilmiy nazariyalarni tashkil etish uchun olimlar fanning konseptual asoslaridan foydalanadilar va ilmiy ma’lumotlar tizimini o‘zlashtiradilar. Tadqiqot jarayonida bilim zaruriy shart sifatida ham, vosita sifatida ham, ilmiy tadqiqot natijasi sifatida ham ifodalanishi mumkin.

Tadqiqotning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Empirik tadqiqot - (kuzatish, tavsif, diagnostika, tajriba va boshqalar) real voqelikni, amaliy tajribani o‘rganish usuli sifatida.
2. Nazariy tadqiqot - (modellashtirish, abstraksiya va boshqalar) faktlar, hodisalar, qonuniyatlarni ilmiy tushunish va ilmiy nazariya hamda konsepsiyalarni ishlab chiqish usuli sifatida.

Empirik tadqiqot – falsafiy ta’limot bo‘lib, hissiy tajribani bilishning yagona manbayi sifatida tan oladi. Empirik bilimlar voqelikni va amaliy tajribani o‘rganishga asoslanadi.

M.A.Galaguzova empirik va nazariy bilimlarni quyidagi jadval asosida taqqoslab bergan (1.1.1-jadval):

Empirik bilim	Nazariy bilim
Empirik tadqiqotlar kasbiy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi amaliyotchilar tomonidan amalga oshiriladi.	Ilmiy tadqiqotlar maxsus tayyorlangan olimlar tomonidan olib boriladi.
Kognitiv faoliyat tizimli va maqsadli xarakterga ega emas.	Ilmiy faoliyat tizimli va maqsadli xarakterga ega.
Bilish usullari – kuzatish, tavsiflash, tajriba va boshqalar.	Bilishning maxsus usullari: abstraktsiya, ideallashtirish, rasmiylashtirish, modellashtirish va boshqalar.
O‘zlashtirilgan bilimlar bayon, qoidalar, tavsiyalar va hokazolar shaklida qayd etiladi.	O‘zlashtirilgan bilimlar ilmiy tushunchalar, qonunlar va qonuniyatlar, ixtiro va kashfiyotlar va boshqalar shaklida aks etadi.

“Bugun inson va uning rivojlanishini o‘rganuvchi boshqa fanlar bilan bog‘liqlikda amalga oshiriladigan psixologik-pedagogik tadqiqotlar yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda”[2], deya D.I.Fildshteyn o‘z qarashlarida bayon etadi. Ushbu tadqiqotlar ijtimoiy antropologiya, fenomenologiya, madaniyatshunoslik, kognitiv sotsiologiya, semiotika, informatika kabilarda ko‘plab amalga oshirilayotgani haqida olim ta’kidlab o‘tadi.

Asosiy qism. Ijtimoiy tadqiqot – bu o‘rganilayotgan hodisa yoki jarayon to‘g‘risida ularni keyinchalik amaliyotda tadqiq qilish uchun obyektiv, ishonchli ma’lumotlarni olishning umumiy maqsadi bilan o‘zaro bog‘langan mantiqiy izchil metodologik, metodik, tashkiliy-texnik ketma-ketliklar tizimi.

Ijtimoiy tadqiqot sotsiologiyada qabul qilingan nazariyalar, usullar va tartiblar asosida yangi ma’lumotlar olish va ijtimoiy hayot qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan ijtimoiy ob’ektlar, munosabatlar, jarayonlarni o‘rganishdir.

Ijtimoiy tadqiqotlar uchta asosiy bosqichda olib boriladi (1.1.1-rasm):

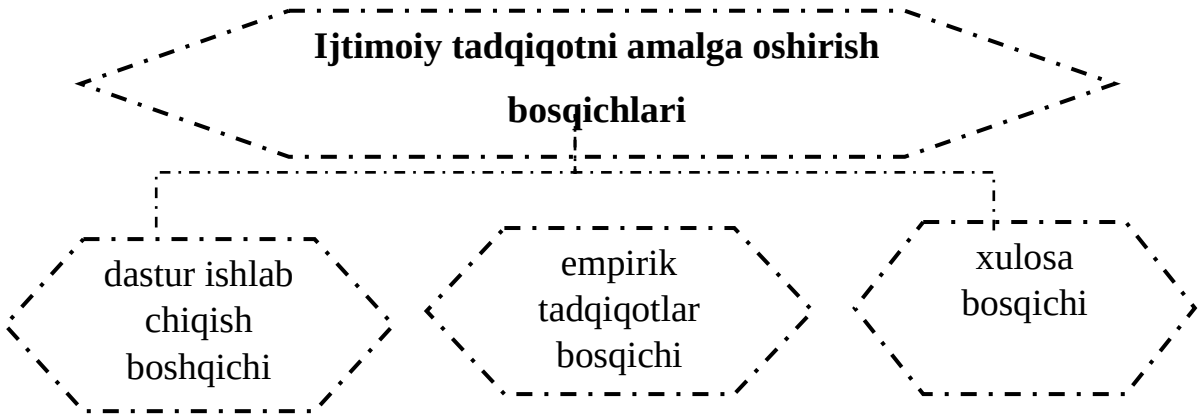

birinchi bosqich, tadqiqot dasturi va usullarini ishlab chiqish;
ikkinchi bosqich, empirik tadqiqotlar olib borish;
uchinchi bosqich, ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, xulosalar chiqarish, hisobot tuzish.

https://buxdu.uz

Shunday qilib, ijtimoiy tadqiqot, birinchidan, mikrojamiyatdagi mavjud vaziyatni har tomonlama tahlil qilish, ikkinchidan, tashkiliy darajadagi bir qator muammolarni aniqlash imkonini beradigan usuldir. Natijalarni tahlil qilish va talqin qilish muayyan muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Ijtimoiy tadqiqot bilim va tushuncha yaratish maqsadida insonning xulq-atvori va ijtimoiy hodisalarni tizimli o‘rganish sifatida belgilanadi. Ular ijtimoiy dunyodagi fundamental jarayonlar va tuzilmalarni tushuntirish va tavsiflashga qaratilgan nazariy tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy tadqiqotlar jamiyatning har qanday ijtimoiy muammolarini, hatto ijtimoiy hayotga mutlaqo tegishli bo‘lmagan muammolarni ham qamrab oladi va ijtimoiy tadqiqotlar sotsiologiya predmeti tomonidan belgilanadigan tor doiradagi muammolarni ham qamrab oladi.

Ijtimoiy tadqiqotning maqsadi kutilgan yakuniy natija (muammoning yechimi) bo‘lib, unga faqat tadqiqot orqali erishish mumkin. Ijtimoiy tadqiqotning maqsadi tadqiqot obyekti, uning tuzilishi va boshqa obyektlar bilan o‘zaro ta’siri haqida yangi bilimlarni olish bo‘lishi mumkin.

Muhokama va natijalar. Ijtimoiy pedagogika fani doirasida olib boriladigan ilmiy-tadqiqot metodlari – ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar deya nomlanib, tadqiqotning o‘ziga xosligi shundaki, tadqiqot predmeti – bu rivojlanayotgan shaxs va uning atrofidagi munosabatlarning butun tizimi, butun xilma-xil ijtimoiy aloqalardir[12].

Ijtimoiy pedagogika nima?, degan savolga olimlar tomonidan turlicha qarashlar mavjuddir. Masalan, V.D.Semyonov “Ijtimoiy pedagogika yoki muhit pedagogikasi”ni “Ma’lum yutuqlarni birlashtiruvchi va ularni ijtimoiy tarbiya jarayonida amalga oshiradigan fan”, - deb hisoblaydi[6].

Y.V.Vasilkova bu fanni “alohida shaxs yoki guruhni tarbiyalash, o‘qitish nazariyasi va amaliyotidir”[5], deya baholaydi.

A.V.Mudrikning fikricha, “Ijtimoiy pedagogika – barcha yosh va ijtimoiy guruhlar ijtimoiy tarbiyasini o‘rganuvchi pedagogika”dir[7].

I.P.Podlasiyning “Pedagogika” darsligida “ijtimoiy pedagogika”ga quyidagicha ta’rif beradi: “Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy muhitning shaxsni shakllantirishga va ijtimoiy tarbiya muammolariga ta’siri qonuniyatlarini o‘rganuvchi fandir”[8].

Ijtimoiy-pedagogik tadqiqot – bilishning maxsus tashkil etilgan jarayoni bo‘lib, unda ijtimoiy pedagogikaning mohiyati, uning mazmuni, ijtimoiy pedagog faoliyatining usullari va shakllari to‘g‘risidagi nazariy, tizimlashtirilgan bilimlarning rivojlanishi[12], - deya M.A.Galaguzova ta’rif berib o‘tadi.

Ijtimoiy pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar odatda ijtimoiy-pedagogik deb nomlanadi; ijtimoiy pedagogikaning mohiyati, mazmuni, ijtimoiy pedagog faoliyatining usullari va shakllari to‘g‘risidagi nazariy, tizimlashtirilgan bilimlarni ishlab chiqish amalga oshiriladigan maxsus tashkil etilgan bilish jarayonidir.

Ijtimoiy-pedagogik tadqiqotning o‘ziga xosligi va uning murakkabligi tadqiqot predmeti rivojlanayotgan shaxs va uning atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlarining butun tizimi, ijtimoiy aloqalarning xilma-xilligi bilan belgilanadi[13].

M.A. Galaguzova tomonidan ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

1. Ijtimoiy pedagogikaning nazariy muammolari. Ilmiy tadqiqot predmeti va obyektini aniqlashtirish, xorij hamda milliy madaniyat tarixida ijtimoiy pedagogikaning shakllanishini o‘rganish asosida uning kontseptual asoslarini ishlab chiqish, ilmiy tadqiqot tamoyillari va usullarini aniqlash kabilar.

2. Ijtimoiy-pedagogik faoliyat muammolari. Bu ijtimoiy pedagog faoliyatida qo‘llaniladigan mazmun, usul va vositalarni, ijtimoiy pedagogikaning ijtimoiy ish bilan aloqasini, maxsus va korreksiyalovchi pedagogikani o‘rganish; bolalarning turli guruhlari va turli ijtimoiy-pedagogik muassasalarda ijtimoiy pedagogning faoliyati uchun texnologiyalarni ishlab chiqish.

3. Ijtimoiy pedagoglarni kasbiy tayyorlash muammolari. Bu ijtimoiy pedagoglarni tayyorlash konsepsiyasini ishlab chiqish, ularning kasbiy tayyorgarliklarini aniqlashtirish, o‘quv qo‘llanmalar majmuasini ishlab chiqish, seminar hamda amaliy mashg‘ulotlar mazmuni, shakl, metodlarini ishlab chiqish va h.k.

V.S.Styopinning ta’kidlashicha, “Ilmiy bilish jarayoni nafaqat o‘rganilayotgan obyektning ichki xususiyatlari, balki ijtimoiy-madaniy xususiyat kasb etuvchi ko‘plab omillar bilan ham bog‘liqdir. Ilmni tarixiy rivojlanish bilan bog‘liqlikda ko‘rib chiqar ekanmiz, madaniyat shakl va turlarining o‘zgarishi bilan ilmiy bilishni bayon etish andozalari, reallikni ilmda namoyon bo‘lishi va fikrlash usullarining o‘zgarayotganini aniq anglash mumkin, ular madaniyat kontekstida shakllanib, uning turli fenomenlar ta’sirini o‘zida aks ettirishi, tabiiy. Bu ta’sir turli ijtimoiy-madaniy omillarni o‘z ilmiy bilish usulini paydo qilish jarayoniga kiritilishi sifatida taqdim etilishi mumkin”[9]. Ushbu qarashda ilmiy refleksiyaning obyekti

https://buxdu.uz

sifatida ilmning o‘zi, hamda ilmning amaliyligi va rivojlanishini asoslaydigan ijtimoiy-madaniy kontekst hisoblanadi.

Ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar nazariyasini ishlab chiqishda qo‘shimcha manbani aniqlash maqsadida tadqiqotning nazariy-uslubiy asosiga taraqqiyotning ma’naviy qiyofasini tubdan yangilaydigan zamonaviy voqeliklarni kiritish maqsadga muvofiq sanaladi. Bular: ta’limni insonparvarlashtirish va ekologiyalashtirish, ijtimoiy pedagog faoliyatini axborotlashtirish va intellektuallashtirish.

O‘rganilayotgan muammoga uslubiy yondashuvlarni yangi g‘oyalardan (faoliyatning ijtimoiy-madaniy mazmunini ochib beruvchi tasvirlardan) iborat zamonaviy ta’lim mazmuni tarkibiy qismlari bilan to‘ldirish; yangi tamoyillar (axborot rivojlanishini oldingisidan farqlash); yangi ijtimoiy va pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari (rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan odamlarning submadaniyati muammolarini va zamonaviy axborot jarayonlarida odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar normalarini belgilaydigan yangi shartlar to‘plamini hal qilish)dan foydalanish juda muhimdir.

O‘rganilayotgan jarayonning ijtimoiy-madaniy asoslari nuqtayi nazaridan ijtimoiy amaliyotning tegishli sohalarini ochishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik tadqiqotning metodologik tamoyillar mazmuni quyidagilar asosida ifodalangan:

Paradigmatik evolyutsiya tamoyili. Ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar, har bir ilmiy tadqiqot kabi, mavjud paradigma va modellar asosida quriladi. Paradigma (yunoncha paradeigma – misol, namuna) – “vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib turadigan va fan rivojlanishining ma’lum bir bosqichiga xos bo‘lgan dastlabki konseptual sxema”[12].

Tabiatga muvofiqlik, madaniyatga muvofiqlik hamda mustaqillik tamoyili (Adolf Disterveg). Ushbu tamoyilga ko‘ra ijtimoiy-pedagogik tadqiqot jarayoni subyektlarning individual va ruhiy xususiyatlarini, shuningdek tadqiqot davomida yaratilgan sharoitlarni hisobga olishni o‘z ichiga oladi. Distervegning qarashlarida tabiatga muvofiqlik tamoyili madaniyatga muvofiqlik tamoyili bilan birlikda namoyon bo‘ladi. Buning sababi shundaki, madaniyat holati ijtimoiy pedagoglarning yangi avlodining shakllanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Muloqot tamoyili. Keng ma’noda turli avlod madaniyatlarining jamlanmasi, ijtimoiy-madaniy an’analar o‘xshashligi asosida muloqot subyektlari tajribasining o‘zaro bog‘liqligi sifatida qaraladi.

Muloqot tamoyili ijtimoiy-pedagogik tadqiqot metodologiyasining yetakchi tamoyillaridan bo‘lib, tadqiqot jarayoni ishtirokchilarining interfaol o‘zaro ta’sirini o‘z ichiga oladi. Muloqotning samaradorligi umumiy qadriyatlarga yo‘naltirilgan munosabatlarga, muloqot subyektlari uchun ochiq va shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan muammolarni aniqlashga va o‘zini o‘zi anglash darajasiga bog‘liq.

Majoziy-ramziy tamoyili. Ijtimoiy-madaniy hodisalarni majoziy-ramziy talqin qilish tamoyili madaniyatning semiotik tabiati bilan bog‘liq bo‘lib, u o‘rganilayotgan voqelikning har qanday hodisasini belgi va belgi xatti-harakati sifatida ifodalaydi.

Majoziy-ramziy tamoyili ijtimoiy-pedagogik jarayon mazmunini ifodalash, muloqotni ta’minlash, harakatga undash va hissiy ta’sir nuqtai nazaridan belgilar tizimi sifatida ko‘rib chiqishga qaratilgan.

Ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarning konseptual asoslari muammoli soha bilan belgilanadi va uslubiy yondashuvlar majmuasi bilan ochib beriladi. Ularni tanlash yetakchi uslubiy g‘oyalarga bog‘liq.

Ushbu yondashuvlarni o‘zida to‘liq qamrab oladigan yondashuv – bu akmeologik yondashuv sanaladi.

Akmeologiya – bu insonning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy rivojlanishini tadqiq etadigan fan.

Akmeologik yondashuv insonning muvaffaqiyatga erishish, psixik va fizik salomatligini saqlash, barqarorlikni ta’minlashga intilishini o‘rganadi.

Ta’limga akmeologik yondashuv insonning ta’lim muhitida o‘zini o‘zi takomillashtirishga, uning rivojlanishiga, o‘sib, voyaga yetgan shaxsning bir cho‘qqidan ikkinchisiga harakatlanishiga, uning yetukligi, ijodkorligining turli darajalarida yuksaklikka erishishga qaratilgan yondashuv sanaladi.

Akmeologiya: yetuk insonlar va ularning kasbiy rivojlanishi haqidagi fan sanaladi. Insonning yetuk bo‘lishi va bu orqali muvaffaqiyatga erishishi, bunga nima ta’sir qilishi va u qaysi yoshda o‘zining kasbiy cho‘qqisiga erishishi mumkinligiga Akmeologiya fani javob beradi.

Akmeologiya quyidagi vazifalarni amalga oshiradi[16]:

- mutaxassisning muvaffaqiyatiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlaydi;
- yetuk shaxs shakllanishining asosiy bosqichlarini qayd etadi;
- shaxsning qanday shaklda va qanday sharoitda bilim hamda malakalarini oshirishini anglatadi;
- mutaxassislarning ichki resurslarni qanday sarflashini o‘rganadi;
- kerakli holatga kirish imkonini beruvchi usullarni yaratadi;
- muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan yondashuvlarni topadi;
- o‘z-o‘zini anglash uchun universal maslahatlarni ishlab chiqadi.

https://buxdu.uz

Akmeologiya psixologiya, pedagogika va falsafa fanlarining integrativligi asosida yetuk shaxsni aniqlashga va insonning o‘zini o‘zi anglash yo‘llarini aniqlashga yordam beradi. So‘nggi paytlarda akmeologiyada yangi yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Bular:

- boshqaruv yo‘nalishi;
- ijodiy yo‘nalish;
- ta’lim yo‘nalishi;
- korreksion yo‘nalish;
- etnologik yo‘nalish.

Bu sohalar turli kasbiy sohalarda insonning o‘zini o‘zi anglash yo‘lini o‘rganishga va o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga va maqsadlarga erishish uchun ularni qo‘llashga imkon beruvchi oddiy usullarni yaratish imkonini beradi.

Akmeologik yondashuv ijtimoiy-tadqiqotlar bilan bog‘liqligi, insonning shaxsiy rivojlanishi va manfaatlarini tushunishda muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv ijtimoiy muhit, o‘quv jarayoni va malakali faoliyatning namoyishini o‘rganishga yordam beradi.

Akmeologik yondashuv asosida talabalarning ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarini tashkil etishda quyidagi maqsadlar belgilanadi:

- talaba shaxsining rivojlanishi (akmeologiya odamlarning shaxsiy rivojlanishini va ta’lim tizimidagi samaradorligini tahlil qiladi);
- inson resurslari (ijtimoiy tadqiqotlar inson resurslarini va ularning ijtimoiy muhitdagi rolini o‘rganadi, akmeologiya esa odamlarning resurslarini samarali foydalanishga qaratilgan);
- professional faoliyat (akmeologik yondashuv insonning kasbiy rivojlanishiga, mavqeyining barqarorligini ta’minlashga qaratiladi);
- talabalarda stressni boshqarish (ijtimoiy tadqiqotlarda stressni yengish usullarini aniqlash imkoniyati ko‘zda tutiladi).

Xulosa. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, akmeologik yondashuv asosida talabalarni ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishi va o‘tkazishida – talabaning insonlar va ularning muammolari bilan ishlashi, stressni yengish bo‘yicha bilim, ko‘nikmalarga ega bo‘lishi hamda kasbiy takomillashuvida sezilarli, samarali natijalar hosil bo‘lishi ilmiy-nazariy tomonlama aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. Abdumannopovich, U. A. (2021, April). Methods of forming critical thinking at student age. In E-Conference Globe (pp. 105-106).
2. Fildshteyn D.I. О состоянии и путях повышения качества диссертационных исследований по педагогике и психологии. 978-5-9770-0291-2, 978-5-89395-902-4 Год издания: 2008 Издательство: МПСИ, МОДЭК.
3. Raximov Baxtiyor Xudoyberdiyevich. Talaba - yoshlarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo‘naltirishiing ijtimoiy-pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T. - 2019, 213 b.
4. Xodjayev B., Choriyev A., Saliyeva Z. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasdi. Darslik. // B. Xodjayev va Ы - . Toshkent: Iqtisodiyot dunyosi nashriyoti, 2018. - 190 bet, (6 bet).
5. Василькова Ю.В. Социальная педагогика: курс лекций: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ю.В.Василькова, Т.А.Василькова. - 5-е изд., 42 стр.
6. Взаимодействие школы и социальной среды: опыт исследования / В.Д. Семенов. – Москва: Педагогика, 1986. – 112 с. – (Образование. Педагогические науки).
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика. — М.: Ш д.центр «Академия», 2 0 0 3 . - 186 С.
8. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. — М.: ВЛАДОС, 2001. — Кн.2. - 191 С.
9. Стёпин В. С. От философии науки — к философской антропологии // Познающее мышление и социальное действие / под ред. Н. И. Кузнецовой. — М., 2004. — 544 с. ISBN 5-8125-0415-6
10. Усмонов, А. А. (2021). Роль современных информационных технологий в системе образования. // In Colloquium-journal (No. 33 (120), pp. 56-57). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
11. Халилова, М. Р., & Усмонов, А. А. (2020). Педагогические методы защиты учащихся от угрозы вредной информации в образовательном процессе. // In european research: innovation in science, education and technology (pp. 59-60).
12. http://profile-edu.ru/metodologiya-socialno-pedagogicheskix-issledovanij-page-3.html

https://buxdu.uz

13. https://kpfu.ru/staff_files/F940131169/Metod.posobie._Tekst.PDF
14. https://psylist.net/pedagogika/00210.htm
15. file:///C:/Users/Sozla.uz/Desktop/20.01.2025/Акмеология%20%20Под%20ред.%20Деркача%20A.A.pdf
16. https://rsv.ru/blog/akmeologiya-nauka-o-zrelyh-lyudyah-i-ih-professionalnom-razvitii/?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

https://buxdu.uz

UO‘K 37.013.46

TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Xamidova Feruza Turdiyevna,
Navoiy davlat universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Dunyo ta’lim tizimida zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish, ta’lim shakllarini innovatsion tashkil etish, unda axborot texnologiyalarini qo‘llash, yangi sifat bosqichlarida modernizatsiyalangan ta’limni tatbiq etishga alohida e’tibor qaratilib, o‘quv maskanlarining akademik infratuzilmasini mazmunan takomillashtirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Dunyoda yangilangan ta’lim turlarini oliy ta’lim muassasalariga keng tatbiq etish, mutaxassislar tayyorlash darajasi va sifatini oshirish tizimini kuchaytirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik ta’minoti, dasturli-tashkiliy va boshqa zurur resurslarni to‘plashda tashabbuskorlik ko‘rsatish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish orqali murakkab pedagogik vaziyatlar yechimini topa oladigan zukko kadrlar salohiyatini oshirishga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Kalit so‘zi: *ta’lim tizimi, texnologiya, ta’lim shakllari, innovatsiya,axborot texnologiyalari, sifat bosqichlari,modernizatsiyalangan ta’lim,akademik infratuzilma ,integratsiya, kompetentlik, diagnostika, metodologiya , monitoring.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

В мировой системе образования особое внимание уделяется использованию современных технологий обучения, инновационной организации форм образования, применению информационных технологий, внедрению модернизированного образования на новых качественных этапах, а также большое значение придаётся содержательному совершенствованию академической инфраструктуры учебных заведений.

В мире проводятся научные исследования по широкому внедрению обновлённых видов образования в высшие учебные заведения, усилению системы повышения уровня и качества подготовки специалистов, материально-техническому обеспечению учебных заведений, проявлению инициативы в накоплении программно-организационных и других необходимых ресурсов, повышению потенциала интеллектуальных кадров, способных находить решения сложных педагогических ситуаций путём создания личностно-ориентированной образовательной среды.

Ключевые слова: *система образования, технология, формы образования, инновация, информационные технологии, этапы качества, модернизированное образование, академическая инфраструктура, интеграция, компетентность, диагностика, методология, мониторинг.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCES

In the world education system, special attention is paid to the use of modern teaching technologies, the innovative organization of learning forms, the use of information technologies in them, the introduction of modernized education at new qualitative stages, and the improvement of the content of the academic infrastructure of educational institutions.

In the world, scientific research is being conducted on the widespread introduction of new types of education in higher education institutions, strengthening the system of improving the level and quality of training specialists, showing initiative in the material and technical support of educational institutions, program-organizational and other necessary resources, increasing the potential of intellectual personnel capable of finding solutions to complex pedagogical situations by creating a personality-oriented educational environment.

Keywords: *education system, technologies, forms of education, innovation, information technology, quality stages, modernized education, academic infrastructure, integration, competence, diagnostics, methodology, monitoring.*

Kirish. Rivojlangan mamlakatalarning nufuzli ta’lim muassasalari Shanxay, Xuachjuan universitetlari (Xitoy), Seul, Songpongvan,Yonsey universitetlari (Janubiy Koreya), Singapur Milliy universiteti hamda “Ta’lim sifatini baholash va pedagog kadrlar malakasini oshirish” (RF, Janubiy Federal

https://buxdu.uz

universitet) va ilmiy-tadqiqot Markazlarida ta’lim sifatini oshirishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari tashkil qilinmoqda. Ushbu tadqiqotlar zamirida partisipativ, zamonaviy o‘qitish texnologiyalarining didaktik ahamiyati, uning ta’lim sifatiga ta’siri, tayyorlanayotgan bo‘lajak kadrlar xatti-harakatidagi funksional vazifalari yetakchilik qilib, uning dialektik o‘ziga xosligida ilmiy-nazariy, pedagogik yondashuvlarni o‘rganish masalalari muhim o‘rin egallaydi. Dunyo miqyosida oliy ta’lim muassasalari tahsil oluvchilarining bilim, ko‘nikma, malaka yegallashlarini takomillashtirish, intellektual va deyentologik kamolotini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish, uni pedagogizatsiyalash, o‘quv predmetlariga sog‘lomlashtiruvchi texnologiyalarni joriy etish, uzviyligi va uzluksizligi, rivojlantiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi maqsadlarini ta ‘minlash, mutaxassislarni, shu jumladan, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish vazifalari qo‘yilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023), “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020), pedagogikaga aloqador klassik qarashlar maktab o‘qituvchisining kompetentligini rivojlantirish muammosi va uning yechimi uchun konseptual asoslari bo‘lib hisoblanadi [1,2,3]. Mazkur asoslar ta’lim-tarbiya (pedagogik jarayonlar) tizimida keng islohotlar o‘tkazishga zamin yaratdi. Konseptual asoslarga muvofiq ta’lim-tarbiya va o‘quv jarayonlarining tarkibi, bosqichlarini bir-biri bilan uzviy bog‘lash, ya’ni uzluksiz ta’lim-tarbiya tizimini tashkil qilish, ta’lim-tarbiya tizimini bugungi zamonaviy, taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera oladigan qilib boshqarishga yo‘l ochilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni, 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni, 2016-yil 29-dekabrdagi «2017-2021 yillarda ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli, 2018-yilning 7-maydagi “Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni tatbiq qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ3569 – son qarorlarining ijrosini ta’minlash ko‘p jihatdan pedagogik jarayonlarni oqilona boshqarishga xizmat qiladi.

Yuqorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish alohida dolzarblik kasb etadi. Har bir jamiyat o‘ziga zarur shaxsni tarbiyalaydi. Unga o‘z taraqqiyoti darajasi va tendensiyalaridan kelib chiqib axloqiy, ye’tiqodiy, kasbiy-professional, huquqiy va boshqa qator talablar qo‘yadi. Jamiyat taraqqiyotining pirovard maqsadi ham inson, uning farovon, erkin va xavfsiz turmush kechirishidir.

Adabiyotlar sharhi. Ta’lim, madaniyat, ilm-fan sohalaridagi integratsiya zamonaviy o‘qituvchining kasbiy kompetentligiga ham ta’sir o‘tkazmoqda.So‘nggi yillar ichida jahonda ta’limning: yevropa, Janubiy Osiyo, Amerika qo‘shma shtatlarining ta’lim modellari asosida akademik infratuzilma shakllangan bo‘lib, nufuzli universitetlar mana shu ta’lim andozalari yordamida pedagogik faoliyatlarini olib bormoqdalar. O‘zbekiston Respublikasida 1997-yildan e’tiboran milliy mentalitetimizga mos bo‘lgan Milliy ta’lim modeli yaratildi. Bu esa, mamlakatimizda ta’lim texnologiyalarini tatbiq etishda o‘qitish sifati ijtimoiy buyurtma va davlat ta’lim standartlariga mos tarzda ta’limiy mahsulotlar hamda xizmatlarni talabalarga ta’sir etganlik darajasining natijasini belgilaydi.

Ta’lim texnologiyalarini ta’lim jarayoniga tatbiq etishda shaxsning ijtimoiy-kasbiy bilimdonligining rivojlanishi bilan bog‘liq ehtiyojlar va intilishlarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb yetadi. Bunda o‘qitish sifatini o‘quv faoliyatining turli yo‘nalishlarini ifodalovchi ko‘rsatkichlar yig‘indisi belgilaydi. Jumladan, ta’lim mazmuni, o‘qitish shakllari va metodlari, o‘quv jarayonining moddiy-texnik bazasi, kadrlar tarkibi kabilar. Bularning barchasi o‘qitishda yaxlit tarzda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Tarixiy-mazmun jihatdan 1940-yillar boshiga kelib, kadrlarning psixofiziologik xususiyatlari va psixik jarayonlarini o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlarda uning shaxs xususiyatlarini qayd etish mumkin. XX asrning oxirgi o‘n yilligida asosiy ilmiy yondashuvlarni ikkiga ajratish mumkin bo‘lgan kasbiy pedagogika tarmoqlari doirasida shaxsning shunga o‘xshash tadqiqotlarini jadalligi ayniqsa, oshdi. Rossiya psixologiyasida birmuncha keng yoyilgan birinchi yondashuv kadrning alohida individual pedagogik o‘ziga xos xususiyatlarini, kompleks kasbiy muhim sifatlarni ularning o‘zaro aloqasini va kasbiy faoliyat jarayonini muvaffaqiyatiga ta’sirini o‘rganish bilan bog‘liq. Odatda tadqiqotchilar shaxsning kasbiy muhim sifatlari konsepsiyasiga tayanadilar.

Insonning kasbiy shakllanish muammolarini o‘rganish ham fundamental ham amaliy tadqiqotlarning dolzarb vazifalaridan sanaladi. R.Z.Gaynutdinov rahbarligida kasbiy tiklanishning turli muammolariga bag‘ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. D.N.Arziqulovning tadqiqotida agrar universiteti talabalarining kasbiy shakllanish bosqichlari pedagogik xususiyatlarini o‘rganishga asosiy ye’tibor qaratildi. Boshqa kasblarga ham taalluqli bo‘lgan muhim xulosalar kasbiy tiklanishning har bir bosqichida ajratilgan

https://buxdu.uz

shaxsiy xossalar bilan kasbiy sifatlar o‘rtasida statistik ahamiyatli bog‘liqlik borligi haqidagi fikrlardir. Rivojlanishning turli bosqichlarida shaxsning alohida xossalari ustuvorligi ularning shaxsiy-kasbiy adaptatsiyasi ifodalanib, unda shaxsning kasb bilan identifikatsiyalash ko‘rsatkichi o‘rganiladi.

Keyingi ilmiy tadqiqotlarda ham amaliy vazifalarni hal etish uchun muallifning talabalarning o‘qish yillarida o‘zi haqidagi tasavvurlarning bog‘liqligi keyin o‘z tajribasini amaliy faoliyatda interpretatsiyalash ularning integral «Men»ning kasbiy tiklanishidagi ahamiyatini aniqlash imkonini berish haqidagi xulosasi muhim ahamiyat kasb yetadi. Kasbiy tiklanishda muvaffaqiyat ko‘p jihatdan o‘ziga pozitiv munosabat omillari bilan belgilanadi. Sh.G.Saparovning o‘qituvchilar shaxsiy-kasbiy xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotida ta’kidlanadiki, ularning shakllanishi va rivojlanishi ularning kasbiy faoliyatida amalga oshadi, ya’ni namoyon bo‘lish darajasi va sifati o‘qituvchilarning yoshi va ish stajiga uzviy bog‘liqdir. Shuningdek, muallif jins va kasbiy faoliyatning motivatsion asosi kabi omillarni ko‘rsatadi. “Muvaffaqiyatga yerishishga ehtiyojning yuqori darajasi tendentsiyasi asosan 10 yilgacha mehnat staji bo‘lgan 30-35 yoshgacha o‘qituvchilarda namoyon bo‘ladi. Keyin faoliyatda muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji barqarorlashib, o‘rtacha qiymatlar darajasida boradi». R.Z.Gaynutdinovning doktorlik dissertatsiyasida o‘qituvchi pedagogik faoliyati komponentlari darajasi shaxsiy xossalari, omillari tahlili asosida kasbiy faoliyatning samaradorligini belgilovchi mezonlarini ajratish mumkin. Bular:

- shaxsiy-professional komponentlikning nisbati;
- emotsional barqarorlik va kasbiy identivlik;
- o‘ziga hurmat va «Men»ning ichki muvofiqligi;
- dinamizm, yutuqlarga ehtiyoj, yektrovertlanganlik, atrofdagilarning o‘ziga nisbatan pozitiv munosabatini kutish;
- internallik (ichki nazorat darajasi).

Kasb tanlashga tayyorlikning pedagogik jihatlari va kasbiy diagnostika muammolariga K.B.Qodirov tadqiqoti bag‘ishlangan. Kasb tanlash chog‘ida pedagogik tayyorgarlik yoki yetuklik kasbiy o‘zini o‘zi anglashning muhim omili bo‘lib kasbni to‘g‘ri tanlashda yordamlashadi va barqarorlikda namoyon bo‘ladi. Bu onglilik, mustaqillik bilan ta’minlanadi va kasbiy tanlovning formal-dinamik jihatiga kiradi. Shunday qilib, kasbiy tanlovning barcha mazmuniy va formal-dinamik jihatlari umuman shaxsning kasbiy rivojlanishi ma’lum strategiyasi shakllanishiga ko‘maklashadi.

K.B.Qodirov o‘z tadqiqotining empirik qismi ma’lumotlariga asoslanib xulosa qiladiki, intellektual qobiliyatlar shaxs motivlari yo‘nalganlik moyillik tendensiya va boshqalar bilan uzviy bog‘liklikda bo‘lib, yoshlarning kasbiy tiklanish asosi sanaladi. Shaxs atrof-muhitga, qadriyatlarga, faoliyat turlari mazmuniga tanlab, shu jumladan, o‘z aqliy imkoniyatlariga muvofiq munosabatda bo‘ladi. Bizningcha, buni aqliy imkoniyatlari sifatida yemas, balki ularning a’nanaviy talqinidan foydalanilsa, o‘zini anglash refleksiv jarayonlarining shakllanganligi va rivojlanganligi darajasi sifatida ta’riflash aniqroq bo‘lardi.

U.S.Jumayev tomonidan “O‘smirlarda kasb tanlashga munosabat tizimi shakllanishining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari” mavzusidagi nomzodlik ishida kichik, real guruh a’zolari o‘smirlarda kasb tanlashga munosabat va uning umumta’lim maktab talabalarida shakllanishining namoyon bo‘lishi va dinamikasi tadqiq qilingan. Shuningdek, kasb tanlashga munosabat tizimi ko‘rsatkichlari (o‘rtacha umumiy va qiyosiy-tipik) tahlil etilib, tegishli amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, kasb tanlashga munosabat tizimining yosh xususiyatlari tavsiflab berildi.

Muhokama va natijalar. O‘qituvchining kompetentlik muammolariga bag‘ishlangan pedagogik tadqiqotlarda va boshqa ishlarda quyidagilar tadqiqotning konkret predmeti hisoblanadi:

✓ pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchining ijodiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari hamda pedagogik sharoitlari; pedagogik mohiyat, o‘ziga o‘zi ta’lim berish faoliyatida boshlang‘ich maktab o‘qituvchisi ijodiy kompetentligini shakllantirishning mazmuni va strukturasi;

✓ maxsus psixologo-pedagogik vositalar bilan ta’minlab beruvchi, quyidagi kompetensiyalarning integratsiyasiga yordam beruvchi dastur va o‘quv-tarbiyaviy muhit: qadriyatli-pedagogik, psixologo-pedagogik, tashkiliy, motivatsion, verbal-kommunikativ, metodik, didaktik, informatsion, o‘zini o‘zi takomilashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy kompetentlik va uning taraqqiyoti;

✓ ijodiy kompetentlik pedagogik OTMlari talabalari kasbiy kompetentligining tuzulmaviy komponenti sifatida va kasbiy ta’lim jarayonida informatika bo‘yicha yevristik masalalar vositasida bo‘lajak pedagoglarning ijodiy kompetentligini shakllantirish; bo‘lajak magistrantlarning kasbiy-ijodiy kompetentligini tarmoq texnologiyalaridan foydalangan holda shakllantirishning tashkiliy-pedagogik sharoitlari;

✓ uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida pedagog ijodiy salohiyatini uning kasbiy-shaxsiy shakllanishi va rivojlanishi kontekstida shakllantirish va rivojlantirish;

https://buxdu.uz

✓ bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy-ijodiy tayyorgarligini tashkil etishning shakli sifatida pedagogik ustaxonadan foydalanishning mazmuni, metodlari, vositalari, sharoitlari va natijalari; pedagogik ustaxona o‘qituvchining malaka oshirish kurslarida ijodiy salohiyatini ochish vositasi sifatida.

Talabalarda kelgusi pedagogik faoliyatida zarur bo‘ladigan kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish masalalarini chuqur o‘rganish uchun biz “kompetentlilik”, “kompetensiya” va “kompetentli yondashuv” tushunchalarining ilmiy va metodik adabiyotlarda, amaliy pedagogik, psixologo-pedagogik, ijtimoiy-psixologik va boshqa tadqiqotlarda aks ettirilishi holatini tadqiq qildik.

“Kompetensiya”, “kompetentlik”, “kompetentli yondashuv” kategoriyalari paydo bo‘lishining batafsil tahlili shuni ko‘rsatadiki, biz fanda ularning paydo bo‘lishidan tortib to turli xil kasbiy, ta’limiy, ishlab chiqarish va ilmiy muhitlarda hayotga tatbiq qilish hamda foydalanishgacha bo‘lgan davrda tasavvurlar dinamikasini Zimney I.A., Tutolmina A.V. , Kolomiytsa S.M. larning ishlarida kuzatamiz.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy pedagogikada “kompetensiya”, “kompetentlik” tushunchalarining mohiyati, strukturasi va mazmunining yagona ilmiy-nazariy talqini ham, shuningdek, ular orasida farq ham yo‘q. Bu narsa kompetentli yondashuvning ta’lim muassasalarida, pedagogik xodimlarni, shu jumladan, maktab o‘qituvchilarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutlarida samarali amalga oshirilishini qiyinlashtiradi.

Bizning tahlilimiz shuni ko‘rsatadiki, kompetentli yondashuvni pedagogikada rivojlantirish va hayotga tatbiq etish bosqichma-bosqich, “kompetensiya”, “kompetentlilik” tushunchalarining ta’lim nazariyasi va amaliyotida qo‘llanilishi bilan qariyb bir vaqtda amalga oshiriladi.

Xulosa. Shunday qilib, talabalarda kelgusi pedagogik faoliyatida zarur bo‘ladigan kasbiy kompetensiyalarni ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish o‘qituvchi shaxsining kasbiy tarbiya tizimi: kasbiy xulq-atvor (kasb axloqi); kasb madaniyati; kasb burchi va mas’uliyati; kasbiy bilimdonlik; kasbiy tayyorgarlik; kasbiy o‘z-o‘zini tarbiyalash; kasbning sharafli va jamiyat rivojida tutgan o‘rni hamda kasbiy g‘oyani anglab yetish; kasbiy qadriyatlar; kasb sifatlari; kasb fazilatlari; kasbiy erkinlik; kasbiy qiyinchiliklarni yengib o‘tish; kasbiy raqobatbardoshlik; kasbiy faollik, kasbga sodiqlik kabilarga alohida e’tibor berish orqali amalga oshiriladi.

Bugungi kunda ijtimoiy – iqtisodiy, ma’naviy – siyosiy islohotlar hayotimizga tobora chuqurroq kirib borayotganligining guvohi bo‘lmoqdamiz. Bu o‘zgarishlar respublikamiz taraqqiyotida uzluksiz ustuvor yo‘nalish sanalgan ta’lim tizimida ham qaror topmoqda.

Har bir jamiyatda ham pedagog, o‘qituvchi, tarbiyachilarga yoshlar murabbiysi sifatida katta hurmat bilan qarab kelingan. Ayniqsa, bizning mustaqil yurtimizda o‘qituvchiga hurmat-e’tibor va unga quyilgan mas’uliyatdan kelib chiqib, bugungi kunda tayoyrlanayotgan kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ma’naviyati yuksak shaxslarni tarbiyalash alohida dolzarblik kasb etadi. Shaxsning ma’naviy olami yuqori bo‘lsa, tabiiy ravishda bu uning amaliy faoliyatida ham o‘z ifodasini topadi, uning g‘oyalari jamiyatga singadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023).
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020).
3. Абдуллаева Ш.А. История педагогики. Свидетельство интеллектуальной собственности № 122; 2019.
4. Абдуллаева Ш. А. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития (стр. 4-10). 2019.
5. Абдуллаева Ш. А., & Зайнитдинова М. А. Совершенствование качества образования в системе переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров. Научный результат. // Педагогика и психология образования. 2018.

https://buxdu.uz

OLIY TA’LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH

Xolturayev Asqarjon Panjiyevich,
Termiz davlat pedagogika instituti, Registrator ofisining direktori, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mazkur maqolada kasbiy-ijodiy pedagogik kreativlik, intuitsiya va improvizatsiyalar faoliyati ko‘nikmalarining o‘zlashtirilishi nafaqat amaliy ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi, balkim, mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqish, shu bilan birga, kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo‘lish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarining psixologik jihatdan yetarli darajada o‘zlashtirishni talab etadi. Ta’limning mavjud, ilmiy asoslangan qonuniyatlari va tamoyillari ifodalangan. Muallif tomonidan bo‘lajak o‘qituvchilarni tizimli, komponentli qilib tarbiyalashning o‘zini-o‘zi rivojlantiruvchi va kreativ tayyorlashning darajasini va uzluksizligini ta’minlashi zarur.

Kalit so‘zlar: *ta’lim jarayoni qonuniyatlari, ta’lim jarayoni tamoyillari, o‘zini o‘zi rivojlantirish, kreativ shaxs, shakllar, tizimli yondashuv.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ КРЕАТИВНОСТИ У ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В данной статье показано, что усвоение навыков профессионально-творческой педагогической креативности, интуиции и импровизации требует не только интеграции практических навыков и умений, но и разработки методов и средств эффективной организации деятельности как специалиста, а также осведомлённости о методологии профессионального творчества, развития творческого мышления и психологически адекватного усвоения личностных качеств креативного характера. Выражены существующие, научно обоснованные закономерности и принципы образования. Автор утверждает, что необходимо обеспечить уровень и непрерывность саморазвивающейся и креативной подготовки будущих учителей в рамках системного, компонентного воспитания.

Ключевые слова: *закономерности образовательного процесса, принципы образовательного процесса, саморазвитие, креативная личность, формы, системный подход.*

USE OF PSYCHOLOGICAL APPROACHES IN FORMING CREATIVITY IN TEACHERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article discusses how the acquisition of skills in professional-creative pedagogical creativity, intuition, and improvisation activities requires not only the integration of practical skills and abilities but also the development of methods and means for effective organization of activities as a specialist. Additionally, it emphasizes the importance of being aware of professional creativity methodology, developing creative thinking, and sufficiently mastering personal qualities of a creative nature from a psychological perspective. The existing, scientifically-based laws and principles of education are outlined. The author argues that it is necessary to ensure the level and continuity of self-developing and creative training in the systematic, component-based education of future teachers.

Keywords: *laws of the educational process, principles of the educational process, self-development, creative personality, forms, systematic approach.*

Kirish. Davlatimiz yetakchisi Sh.M.Mirziyoevning “Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo‘yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi” ochilish marosimidagi nutqida, “Biz yurtimizda uchinchi renessansni barpo etish masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo‘yib, uni milliy g‘oya darajasiga ko‘tarmoqdamiz.

Biz maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi, oliy ta’lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo‘lg‘usi Renessansning to‘rt uzviy halqasi, deb bilamiz.

Bog‘cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o‘qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg‘onish davrining to‘rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz”, degan fikrlari bugungi kunda pedagoglarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini bir necha barobar ortirdi, desak xato bo‘lmaydi.

https://buxdu.uz

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish alohida qonuniy hujjat bilan tasdiqlangan bo‘lib, unda, ijtimoiy taraqqiyotning zamonaviy bosqichida uzluksiz ta’lim tizimi oldiga yosh avlodni har jihatdan barkamol etib tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. Uzluksiz ta’lim tizimining asosiy bosqichlaridan biri bo‘lgan oliy ta’limda pedagogika fan sifatida muhim o‘rinni egallagan. Binobarin, mazkur bosqichda talabalarga ilmiy bilimlarni puxta va chuqur o‘rgatish ularning tafakkurini shakllantirishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois respublikamizda pedagogik oliy ta’lim mazmunini takomillashtirish, uni ilg‘or g‘oyalar bilan boyitish, bu davrda talabalarning chuqur bilim olishlariga imkon beruvchi moddiy-texnik bazani mustahkamlashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 1-maydagi O‘RQ-837-son «O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to‘g‘risida» Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-son «2022-2026- yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsiya rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida», 2021-yil 13-iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmonlari, 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son «Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori va boshqa me’yoriy hujjatlarda belgilangan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlar amalga oshirishilmoqda.

Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik muammosi, ularda kasbiy kreativlik kompetensiyalarini o‘ziga hos xususiyatlari hamda pedagogik-psixologik muammolarini o‘rganishga doir manbalar tahlil qilinib, ushbu hodisaning nazariy va amaliy jihatlari ochib berilgan.

Adabiyotlar sharhi. Kasbiy tajriba bilim, ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida aks etadi. Kasbiy-ijodiy pedagogik kreativlik, intuitsiya va improvizatsiyalar faoliyati ko‘nikmalarining o‘zlashtirilishi nafaqat amaliy ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi, balkim, mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqish, shu bilan birga, kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo‘lish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarining psixologik jihatdan yetarli darajada o‘zlashtirishni talab etadi.

Kreativlik- shaxsning kognitiv shakllanishi, shaxsning o‘zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi psixologik rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning surati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning psixologik faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog‘liq bo‘lgan muammolarga ilmiy izohlar berilgan.

Sharq mutafakkirlaridan Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abduxoliq G‘ijduvoniy, Bahovuddin Naqshbandiy, Kaykovus, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Jaloliddin Rumiy kabi allomalar asarlarida pedagog shaxsining shakllanishida ularning dunyoqarashi hamda tafakkuridagi operasiyalarining shaxsning kasbiy kreativlik taraqqiyotida muhim o‘rin tutishi haqida bayon qilingan.

Xorij psixolog olimlaridan S.O.Gruzenberg, N.A.Engelxard, K.A.Yerberg, B.N.Runin, A.Kan-Kalik, L.P.Kachalova, C.L.Rubinshteyn, C.Yu.Ctepanov, Y.P.Torrens va boshqa taniqli olimlar tadqiqotlarida o‘z aksini topgan.

N.Vishnyakova “Kreativ psixopedagogika” asarida insonning kreativ xususiyatlari uni “ijodiy va qiymat soha elementlarini bilan shakllangan ko‘p tizimli psixologik jarayondir” deya tariflagan. N.F.Vishnyakovaning fikriga ko‘ra, ijodiy salohiyat “Men” – Real va “Men” ideal profilidagi shaxc ifodacida aks etadi. Muallifning takidlashicha, “Men” – ideal obrazining tarkibiy qismlari qanchalik rivojlangan bo‘lsa, ularning zahira imkoniyatlarini rivojlantirishda shaxsning imkoniyatlari shunchalik katta bo‘ladi.

Dastlabki nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari orqali eybyu pedagog-psixolog faoliyatida ijodkorlik va intuitsiyani o‘rganish muammosi juda dolzarbdir. Intuitsiya har qanday ijodiy faoliyatda psixologik ijodkorlik juda katta rol o‘ynaydi, chunki u haqiqatni to‘g‘ridan-to‘g‘ri “ko‘rish” imkonini beradi, ongsiz va tez to‘g‘ri yechimni topishga imkon beradi. Noaniq pedagogik-psixologik vaziyatni mantiqiy usullardan foydalangan holda tahlil qilish uchun vaqt va ma’lumotlarning yetishmasligi pedagogning pedagogik intuitsiya va improvizatsiyani rivojlantirishni talab qiladi. Ko‘pincha pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish intuitiv tarzda amalga oshiriladi.

https://buxdu.uz

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning yangilangan talablari mohiyati yangi zamonaviy kasbiy faoliyatga tayyorlashga sharoit yaratish, tez o‘zgaruvchan mehnat mazmuni va doimiy ravishda uzluksiz yangilanadigan bilimlar zaruratida, pedagogik intuitsiya va pedagogik improvizatsiya asosida kasbiy kreativlik kompetensiyalarning psixologik xususiyatlarini rivojlantirish zarurligini aks etadi.

«**Pedagoglarda kasbiy kreativ kompetensiyalarning psixologik xususiyatlarini empirik o‘rganish natijalari**» o‘rganilayotgan muammoning empirik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu bobda tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari, tadqiqotda qo‘llanilgan metodlarning umumiy tavsifi, o‘tkazish tartibi, olingan natijalarning tahliliga asoslangan korrelyatsion bog‘lanishlar izohi o‘z aksini topgan. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglardagi kasbiy kreativlik kompetensiyasini rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini pedagogik improvizatsiya asosida rivojlantirish modelini takomilashtirish va pedagogik improvizatsiya o‘quv mashg‘ulotining barcha bosqichlari va pedagogik faoliyat darajalarida turli pedagogik-psixologik mexanizmlarini aniqlash va takomillashtirish masalasiga ham alohida e’tibor qaratilgan.

Muhokama. Mazkur bobda bo‘lajak pedagoglarning faoliyatida bevosita namoyon bo‘luvchi improvizatsiya, kasbiy kreativlik kompetensiyasining sharhiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Amaliy psixologik-pedagogik improvizatsiya, o‘z-o‘zidan va lahzali tabiatiga qaramay, har doim pedagogik-psixologik tushuncha, jamoatchilikni amalga oshirish va tushunishni o‘z ichiga oladi hamda ma’lum bir natijaga ega bo‘lib, u quyidagilarga asoslanadi:

- bo‘lajak pedagogning umumiy pedagogik-psixologik madaniy bilimi va yaxshi kasbiy tayyorgarligi;
- bo‘lajak pedagogning psixologik ijodiy dominantasi va kommunikativ ko‘nikmalari (shu jumladan aktyorlik va rejissyorlik ko‘nikmalari);
- bo‘lajak pedagogning improvizatsiya haqida maxsus nazariy bilimlarga ega bo‘lishi;
- bo‘lajak pedagogda improvizatsiyaning ko‘nikma va malakalarini shakllanishi.

Psixologik intuitsiya- bu pedagogning kasbiy psixologik sifati bo‘lib, u vaziyatni tez baholash va cheklangan vaqt yoki zarur axborot yetishmagan sharoitda pedagogik qaror qabul qilish imkonini beradi. U bo‘lajak pedagogning ongli va ongsiz pedagogik tajribasi va bilimi, uning obrazli va hissiy sohasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ongsizlik faoliyatiga asoslanadi, shuning uchun u pedagogik-psixologik jarayon mantiqiga zid kelmaydi. Bu esa bo‘lajak pedagogik intuitsiyani individul xususiyatlari va farqlarini hisobga olgan holda rivojlantirish mumkin degan xulosaga olib keladi. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarining dastlabki natijalarining tahliliga ko‘ra, talabalarning pedagogik improvizatsiya va intuitsiyaning mohiyati hamda mexanizmi haqidagi bilimlarining pastligiga ishonch hosil qildik, shuningdek, ularning kasbiy intuitsiyasi improvizatsiyasi shakllanganligi sust deb topdik. Olingan ma’lumotlar tahliliga nazar tashlaydigan bo‘lsak, umumiy hisobda barcha respondentlardan olingan “Kasbiy kompetentlik”, “Pedagogik kreativlik” va “Pedagogik improvizatsiya” pedagogik kompetensiya turlari darajalari bo‘yicha natijalar ma’lum bo‘ldi.

Pedagogik komptensiyani psixologik bilmlar asosida namyon qilishni baholovchi so‘rovnomamiz asosan har bir bo‘lajak pedagogning faoliyatidagi kreativlikni va improvizatsiyani to‘g‘ri yo‘naltira olish, ekstremal vaziyatlarda o‘quvchilarga sezdirmagan holda o‘z faoliyatini davom ettirish malakasini qay darajada egallaganligi xamda uni qo‘llay olishi mumkinligini o‘z ichiga qamrab olganligi bilan diqqatga sazovordir. Shu nuqtai nazardan biz bo‘lajak pedagoglarning bilim va tajribalarini qaerda, kemtiklik mavjuldigini aniqlab turib ularga amaliy jihatdan treninglar asosida bilimlarni takomillashiga yordam ko‘rsatdik. Zamonaviy tamoyillar har bir komponent uchun talablarni belgilaydi ta’lim jarayoni: maqsad va vazifalar, mazmunni shakllantirish, shakllari va usullarini tanlash, rag‘batlantirish, rejalashtirish va erishilgan natijalarni tahlil qilish.

O‘tmishda ko‘pchilik olimlar ta’lim tamoyillari amaliyot va amaliy tajribadan olingan degan fikrlarni ilgari surgan. Bu ularning empirik asoslanishini anglatardi. Zamonaviy fanning umumiy va pedagogik rivojlanish holati fan, xususan, nazariy asoslarni qo‘llash imkonini beradi Ushbu topilmalarning ba’zi bosqichlari V.V.Krayevskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u quyidagilarni taklif qiladi: amaliy vazifa, ilmiy muammo qanday hal qilish kerakligi haqida fikr, gipoteza tekshirish usullari, nazariy ko‘rsatilish natijalari. Ta’lim jarayonini tashkil etishning bir qancha ustuvor tamoyillari mavjud bo‘lib, ular quyidagicha tavsiflanadi: – ijtimoiy-g‘oyaviylik; – onglilik va faollik; – ilmiylik va tushunarlilik; – ko‘rgazmalilik; – tarbiyalovchi xarakterga egalik; – tabiat bilan uyg‘unlik; – madaniy taraqqiyot bilan uyg‘unlik; – insonparvarlik; – fundamentallik va yo‘naltirilganlik – (ta’limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi); – oqilona talabchanlik bilan bola shaxsini hurmat qilishning muvofiqliligi; – ta’limning o‘quvchilar yoshi, individual xususiyatlariga mos kelishi; – pedagogik hamkorlik. Ijtimoiy-g‘oyaviylik tamoyili - uning asosida muayyan g‘oya yotgani bilan ifodalanadi. Xususan, bugungi o’zbek milliy falsafiy dunyoqarashi milliy mustaqillik, o‘zlikni anglash bilan xarakterlidir.

https://buxdu.uz

Tahlil va natijalar. Talabalarni yuksak g‘oyaviylik ruhida tarbiyalash – ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq manfaat bo‘lishi mumkin emasligini singdirish, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Onglilik va faollik tamoyili – talabalardagi ko‘tarinki kayfiyat, bilishga intilish, mustaqil fikrlash va xulosalar chiqarishga undaydi. Bilimlarni ongli va faol o‘zlashtirish, o‘qitish jarayonining psixologik tomonlarida o‘z ifodasini topadi. lmiylik va tushunarlilik tamoyillari ta’lim jarayonida talabalarni hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti darajasidagi yuksak bilimlar bilan qurollantirish, ularni ilmiy tadqiqot usullari bilan tanishtirib borishni nazarda tutadi. Ilmiylik ta’limning mazmuniga ham, usullariga ham aloqadordir.

Shunday ekan, bilim, ilm-fan bilan o‘quv predmeti o‘rtasida hamkorlik o‘zaro bog‘liqlik bo‘lishiga erishish lozim. Ta’limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi tamoyili - nazariy bilimlarni amaliyot bilan, turmush tajribalari bilan bog‘lab olib borish ta’limning yetakchi qoidalaridan hisoblanadi. Ta’lim-tarbiya sohasidagi yutuqlar, eng avvalo, nazariya bilan amaliyotning o‘zaro bog‘liqligiga asoslanadi. Shundagina talaba o‘rganayotgan o‘quv materiallarning tub mohiyatini tushunib yetadi va amaliyotda ulardan foydalana oladi. Ko‘rgazmalilik tamoyili - ham eshitish, ham ko‘rsatish orqali talabalar tomonidan o‘quv materiallarini idrok qilishi, ularni ongli va puxta o‘zlashtirishi va bilimlarni turmushdagi zaruriyatini anglab yetishlariga asos soladi, diqqatni barqarorlashtiradi. Shuning uchun ko‘rgazmali materiallar o‘rganilayotgan mavzuning mazmuniga mos kelishi, talabaning yoshi va bilim darajasiga muvofiqlashgan bo‘lishi hamda ulardan foydalanishning samarali yo‘llari va vositalari ishlab chiqilgan bo‘lishi kerak.

Tarbiyalovchi xarakterga egalik tamoyili - yaxlit pedagogik jarayonda ta’lim va tarbiyaning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta’lim jarayonida barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni ko‘zda tutadi va ta’lim jarayonida tarbiyalashning samarali kechishi shaxsning intellektual rivojlanishi, birinchi navbatda, talabalarning qiziqishlari, idrok etish hamda individual qobiliyatlarining hisobga olinishini nazarda tutadi. Tabiat bilan uyg’unligi tamoyili – talabalarga ularning yosh davrlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu bilimlarning ular uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Insonparvarlik tamoyili –ta’lim oluvchining shaxs sifatidagi qadr-qimmati, uning erkinligi hamda baxtli hayot kechirishini ta’minlash, uni rivojlantirishi, ijodiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi, unga hayotda o‘z o‘rnini topishda yordam ko’rsatishni nazarda tutadi. Insonparvarlik tamoyilini L.V.Kondrashova shunday deb ta’riflaydi. Insonlashtirish insonparvarlik uchun xos usullarning asosidir, vizual fikrlash, tasavvur qilish bilan bog‘liq fanlar, estetik baholash, uzoq analogiyalarni izlash va individual hukmlar, maxsus fikrlash usulini o‘zlashtirish, yuzaga kelgan vaziyatlarni idrok etishga, tayyor turishga imkon beradi. Demak, bir so‘z bilan aytganda insonvarvarlik tamoyili - madaniy muloqot, o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zinio‘zi amalga oshirish, yangi munosabatlar tizimi.

Fundamentallik va yo‘naltirilganlik – maktab davridayoq o‘quvchilar chuqur nazariy va amaliy bilimlar bilan boyitilishi, o‘zi qiziqqan yo‘nalish tomon to‘g‘ri va amaliy yo‘naltirilishi bilan ifodalanadi. Talabalarni kreativ shaxs sifatida rivojlantirishda ketma-ketlik tamoyili ham muhim ahamiyatlidir. Bu tamoyil ta’lim faoliyati bosqichma-bosqich o‘tishini ta’minlaydi va talabalarning ratsional ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Nazariy materiallarni talab qilinishi mumkin bo‘lgan vazifalar bilan birlashtirish, ta’lim jarayonining turli shakllarini tashkil etish, tegishli fikrlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, ta’minlash, majoziy ma’noda “ma’ruza-amaliy vazifa”, “ma’ruza – uy vazifasi”; “amaliy vazifa - uy vazifasi ketma-ketligida bo‘lishi maqsadga muvofiq. Ushbu turdagi maqsadli va tizimli ravishda sifatni oshirish talabalarning individual ta’lim faoliyati, ularning sinfda va sinfdan tashqari faoliyatida juda samarali bo‘lib, tamoyillar yetakchi tendensiyalarni aks ettiradi Madaniy taraqqiyot bilan uyg‘unlik tamoyili - taraqqiyot bilan uyg‘unlik ta’lim mazmunining ilm fan, texnika va texnologiya sohalarining rivoji bilan uyg‘un ravishda boyitib borish, ota-bobolarimiz bizga qoldirgan boy va rang-barang merosni, milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylab, ularni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan ijodiy boyitib, kelajak avlodning tafakkuri, dunyoqarashini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirib, ularning bunyodkorlik faoliyatini oshirishni nazarda tutadi.

Xulosa. Demak, yuqorida ishlab chiqilgan anketamiz nafaqat ma’lumotlar majmuasi, balkim amaliy jihatdan yordam ko‘rsatish uchun banometr vazifasini ham bajara olish jihatiga alohida urg‘u berishimiz lozim. Bo‘lajak pedagogning uchta xususiyati mazkur anketamizda baholanish bilan bir qatorda qaysi xususiyat domenant ekanligini ham aniq tashxis qo‘yish imkoniyati mavjudligini unutmasligimiz lozim. Lekin bo‘lajak pedagoglarda “sust” rivojlangan xususiyatni aniqlash orqali ularga amaliy yordam ko‘rsatib, kamchiliklarni bartaraf etishda mazkur anketamiz natijalari asosiy manba vazifasini o‘taydi.

Bo‘lajak pedagoglarda kreativlik va umumiy kommunikativ tolerantlik o‘rtasidagi aloqadorlikni tadqiq etishdan olingan natijalar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, har ikkala hodisa o‘zaro ijobiy va salbiy bog‘liqliklarni tashkil etadi. Bu kabi holatlar bo‘lg‘usi kasb egalarida zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarning tarkib topishida muhim rol o‘ynaydi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev, “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T: O‘zbekiston, 2017.

2. Andreeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. - M., 1996- yil.

3. Doronchenkov, A.I. Rossiyada millatlararo munosabatlar va milliy siyosat: nazariya, tarix va zamonaviy siyosatning dolzarb muammolari / A.I. Doronchenkov SPb: Extra-pro, 1995.

4. N. Ismoilova D.Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya” T. 2013.

5.V.M. Karimova, N. Shomurodova. “Etnopsixologiya”. Oliy yurtlari talabalari uchun o’quv qo’llanma. – Toshkent, 2012.

6. Lebedeva N.M. Etnik va madaniyatlararo psixologiyaga kirish. M. 1999-yil.

7. Shpet G.G. Etnik psixologiyaga kirish. - SPb., 1996-yil

8. Krisko V.G., Sarakuev E.A. Etnopsixologiyaga kirish. - M., 1996-yil.

9. Lebedeva N.M. Etnik va madaniyatlararo psixologiyaga kirish. - M., 1999-yil.

https://buxdu.uz

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi,
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
gulirahimova42@gmail.com

Ushbu maqolada integratsiya nima, uning turli xil darajalari va ta’limdagi integrativ yondashuv haqidagi ma’lumotlar, ekologik ta’lim berishning dolzarbligi va maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tushunchalarni hosil qilish, tayyorlov guruhi bolalarida mashg‘ulotlar jarayonlarida integrativ yondashuv orqali ekologik ta’limni rivojlantirishning yangicha turlari hamda o‘ziga xos xususiyatlari va ularning ahamiyati yoritilgan bo‘lib, ekologik kompetentlik tushunchasi hamda mashg‘ulotlar jarayonida barcha rivojlantiruvchi markazlar orqali ekologik kompetentlikni, ya’ni bilim, ko‘nikma, malakalarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va har bir markazlarda uning xususiyatlardan kelib chiqqan holda eco.metodlarni qo‘llash hamda ularning afzalliklari haqida batafsil ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *integratsiya, integrativ yondashuv, tayyorlov guruhi, kompetentlik, eco.harakat, eco,sayohat, eco.albom, eco.teatr, eco.hamkorlik.*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

В данной статье представлена информация о сущности интеграции, её различных уровнях и интегративном подходе в образовании, актуальности экологического образования и формировании экологических понятий у детей дошкольного возраста. Рассматриваются новые виды и особенности развития экологического образования у детей подготовительной группы посредством интегративного подхода в процессе занятий, а также их значение. Даётся подробное описание понятия экологической компетентности и педагогических условий формирования экологической компетентности, то есть знаний, умений и навыков, через все развивающие центры в процессе занятий. Также освещается применение эко-методов в каждом центре, исходя из его специфики, и их преимущества.

Ключевые слова: интеграция, интегративный подход, подготовительная группа, компетентность, экодвижение, экопутешествие, экоальбом, экотеатр, экосотрудничество.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ECOLOGICAL COMPETENCE OF CHILDREN OF THE PREPARATORY GROUP BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

This article discusses what integration is, its different levels and information about the integrative approach in education, the relevance of environmental education and the formation of ecological concepts in preschool children, new types of development of environmental education through an integrative approach in the process of classes for children of the preparatory group, their specific features and their importance. It also discusses the concept of ecological competence and the pedagogical conditions for the formation of ecological competence, that is, knowledge, skills, and competencies, through all development centers in the process of classes, and the application of eco-methods in each center based on its characteristics and their advantages.

Keywords: *integration, integrative approach, preparatory group, competence, eco-movement, eco-travel, eco-album, eco-theatre, eco-cooperation.*

Kirish. Respublikamizda tabiatni parvarishlash, asrab-avaylash, uni qo‘riqlash va havoni ham toza qilish uchun bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Tabiat boyliklaridan: suvdan, yerdan o‘rinsiz foydalanish ekologiyani o‘zgartirib yuboradi. Shu boisdan ta’lim jarayonlariga integrativ yondashgan holda ekologiyani bevosita tarbiyalanuvchilarning boshqa bir faoliyat jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etish mavjud muammolarning yuzaga kelish jarayoniga ta’sir qiladi. “Integratsiya – butun degan ma’noni bildiradi, demak, bu tafakkur o‘sishi jarayonining turli qism va integratsiya atama hamda uslubiy nuqtayi nazardan hodisa sifatida nima ekanligini ko’rib chiqaylik. «Integratsiya» so’zi lotincha integratio-tiklash, to‘ldirish, «integer» butun so’zidan kelib chiqqan. Integrativ ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchi, olamning

https://buxdu.uz

yaxlitligini, koinot, tabiat qonunlarini, tabiat, jamiyat va insonlarning o‘zaro munosabatlari haqida har tomonlama bilimlarga ega bo‘lib kamol topadi. Tabiat go‘zalligini his qila olish, undan zavqlanish, e‘zozlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Ta’limning globallashuvi sharoitida mashg‘ulotlar uzviylikni kengroq qo‘llash ayni zaruriyatdir. Mashg‘ulotlar uzviylik tamoyiliga tayanish ta’lim muassasalari o‘quv jarayoni uchun tatbiqiy tus olishi lozim.[4] Integrativ yondashish turli darajadagi tizimli aloqalarning obyektiv yaxlitligini aks ettiradi. (ekologiya-jamiyat-inson) Ta’limdagi integratsiya o‘quv predmetlari mazmunini konstruktsiyalashga tizimli yondoshish orqali ko‘rib chiqiladi. Integratsiyaning turli darajalari ajratiladi: boshlang‘ich - ekologiya haqidagi elementar bilimlarni birlashtiradi; oraliq - predmetlar bo‘limlarini bo‘lish intergratsiyasi; yakuniy - ekologiyani o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan ta’limning oxirgi bosqichi integratsiyasi. Shu bilan birga, tabiiy-ilmiy ta’limini to‘liqroq va kengroq integratsiyalash imkoniyatini ham inkor etilmaydi.[2]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Respublikamizda ham atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatini ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, ta’lim tashkilotlarida ekologik ta’lim-tarbiya berishning pedagogik tizimini takomillashtirish bo‘yicha universal modellarini ishlab chiqishga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tamonidan 2019-yil 27-maydagi 434-son “O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori tasdiqlangan bo‘lib, ushbu qarorning III bobida maktabgacha ta’lim tizimida ekologik ta’limni takomillashtirish lozimligi bayon etiladi.

Ekologik va nafosat tarbiyasining vositalari bolalarni go‘zallikni sevish ruhida tarbiyalash maqsadida turmush, tabiat, san’at go‘zalligi va bolalarning badiiy faoliyatini tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonda qo‘llaniluvchi omillar sanaladi. Tabiat, mehnat, insoniy munosabatlar ekologik tarbiya vositasidir. Tabiat ekologik tarbiyaning muhim manbaidir. K.D.Ushinskiy tabiatni yosh avlod estetik tuyg‘ularining rivojlanishiga chuqur ta’sir ko‘rsatadigan ajoyib tarbiyachidir, degan edi. Har qaysi tarixiy davrlarda ham insonlarning tabiatga bo‘lgan munosabatlari mavjud bo‘lgan. Sharq mutafakkirlari asarlarida halollik, poklik, atrof-muhitning tozaligi va tabiatni sevish xislatlariga ahamiyat berilgan. Vatandoshimiz ibn Sino «Tabiatda g‘ubor bo‘lmaganda insonlar umri yanada uzayishi» haqidagi nazariyani ilgari surgan. Chex pedagogi Y.A.Komenskiy XVII asrda ta’lim jarayonining mohiyatini ilmiy asoslashga urindi. Alloma bolaning aqliy, jismoniy o‘sishini tabiat qonuniyatiga muvofiq kelishi g‘oyasini asoslagan. XVIII asrda fransuz olimi Jan Jak Russo ham insonning tabiat va jamiyatdagi o‘rni haqidagi falsafiy g‘oyalar asosida ta’lim mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Uning fikricha, ta’lim jarayonining mohiyati bolaning atrof-muhitni bilishiga asoslanadi.

Aholi sonining tez o‘sib borishi natijasida ekologik muammolar ham ko‘payib bormoqda. Ayniqsa, yer, suv, energetika, oziq-ovqat bilan ta’minlash haqidagi muammolar butun dunyo (global) muammolariga aylanib bormoqda. Ekologik muammolarning ilmiy, iqtisodiy, texnik, gigiyenik, yuridik, estetik, pedagogik kabi yo‘nalishlari mavjud. Bu yo‘nalishlar ichidan pedagogik yo‘nalish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekologik muammolar inson faoliyati natijasida kelib chiqadi. Pedagogik yo‘nalishda ekologik ta’lim va tarbiya berish ko‘zda tutiladi. Ta’lim muassalarida ekologik tarbiya berish mazmuni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- atrof-muhit va uning shaxsiy ma’naviy dunyosiga ta’siri;

-tabiat va uning ahamiyatini anglash;

-tabiatga muhabbatni shakillantirishda MTT va oilaning hamkorligi;

-o‘z tumani, shaharni, qishloqni va MTT hovlisini ko‘kalamzorlashtirishda, hatto mashg‘ulot xonasidagi gullarni parvarishlashga qiziqtirish;

-oiladagi, MTTdagi tabiatni, o‘simliklar va hayvonot dunyosini e‘zozlashga o‘rgatish, jonvor va qushlarni parvarish qilish;

-yoshlarni ekologik tarbiyalashda milliy an‘ana va udumlarni qayta tiklash, ularga e’tiborini kuchaytirish zarur[5].

Ekologik ta’lim deganda tarbiyanuvchilarga berilishi lozim bo‘lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi. Ekologik tarbiya esa insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir.

Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi. Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog‘liqdir. Agar bu masala oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, uni keyingi ta’lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo‘ladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida avval ekologik ta’lim tushunchalari shakllantiriladi. Bunda markazlarda o‘tiladigan barcha mashg‘ulotlar bilan umumlashtiriladi. Shu bilan birga frontal mashg‘ulotlarda, to‘garak yig‘ilishlarida, ekskursiya davrida hamda o‘zlariniig kundalik faoliyatlari

https://buxdu.uz

davomida o‘rganib boradilar. Yoshlarimizning ta’lim-tarbiya olishi, ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk bo‘lishi va kelajakda sog‘lom inson bo‘lishida bevosita Respublikamizdagi tashqi muhit va ekologiyaga ham bog‘liq. Atrof muhitimiz qanchalik toza, chiroyli, yam-yashil bo‘lsa, insonlar bir-biriga yaxshi munosabatda bo‘ladi va toza havodan bahramant bo‘lib yuradi[6].

Natijalar. Tadqiqotimiz davomida ushbu Konsepsiyadagi normativlar va Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartlariga asoslangan holda “Ekolog bolajon” dasturi ishlab chiqildi. Dasturdan ko‘zlangan asosiy maqsad, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilariga mamlakatimiz tabiati, ekotizimlarini asrash, yo‘qolib borayotgan va kamyob turdagi o‘simlik va hayvonot dunyosi to‘g‘risida ma’lumotlar berib, ularni asrab-avaylash masalasiga alohida urg‘u beriladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mashg‘ulotlarni integratsiya qilib tarbiyalanuvchilarning bilimlarini, dunyoqarashini kengaytirishimiz kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik kompetentligini oshirishda tarbiyalanuvchilarga tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanishga oid beriladigan bilim, ko‘nikma, malakalarini shakllantirishda qo‘yilgan maqsad va vazifalarga mos ravishda hamda tanlangan ekologik materiallar mazmuni mavzu mazmuniga mos holda tanlab olinishiga e’tibor qilinadi. Tarbiyalanuvchilar ekologik kompetentligi hamda tabiatni muhofaza qilishga doir bilim tarbiyani fan va tabiat markazida har bir mavzuga bog‘lab berish mumkin. Ekologik madaniyatni takomillashtirishda **ilm-fan va tabiat markazi** faoliyat jarayonida tarbiyalanuvchilarning o‘z maktabgacha ta’lim tashkilotini, yashaydigan muhiti, shahar va qishloq ko‘chalarini ko‘kalamzorlashtirish, mevali va manzarali daraxt ko‘chatlari ekish, xiyobonlarni, suv havzalarini ozoda saqlash, uy hayvonlariga qarash kabi ishlarda kuchi yetgancha qatnashishga jalb etish katta ahamiyatga ega. **(ECO.Harakat)**

Ekologik madaniyat va tabiatni muhofaza qilishga oid joy nomlaridan foydalanish ular haqida gapirib berish til va nutq markazi bo‘yicha mashg‘ulotlarni yanada qiziqarli qiladi. MTT rahbari 5-7 yoshli bolalarni har bir tuman, shahar yoki shaharchalarda maxsus tashkil etilgan eng zamonaviy didaktik vositalar bilan ta’minlangan «Tabiat markazlari»da har oyda bir marotaba olib borishni yo‘lga qo‘yishi ham savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. **(ECO.Sayohat)**

Til va nutq markazi mashg‘ulotlardagi ko‘plab mashqlar tarbiyalanuvchilarda ekologik kompetentlikni oshrishga qo‘l keladi, ayniqsa suv va havo, o‘simlik va hayvonot olamiga taalluqli fikrlar ifodalangan matnlarni tahlil qilish orqali ham tabiatga mehr uyg‘otish mumkin. Til va nutq markazi faoliyati jarayonida tabiatni muhofaza qilish hamda ekologik tarbiya borasidagi ertaklar, hikoyalar hamda ibratli rivoyatlar bilan chambarchas bog‘langan kitoblarni o‘qib tahlil qilish vaqtida bolalarda ekologik savodxonlik shakllanadi hamda atrof-muhitni asrashga bo‘lgan ongli munosabat ya’ni ekologik madaniyat takomillashib boradi.

San’at markazi ushbu markaz o‘z ichiga asosan rasm, applikatsiya, loy ishini oladi. Markazning asosiy maqsadi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish; ularni go‘zallik bilan oshno qilish; mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish orqali nutqni rivojlantirishdan iborat. Bola ranglarni tanlashga, ularni o‘z o‘rnida ishlatishga o‘rganadi. Tevarak atrofdagi narsalarni ranglar orqali anglaydi. Markaz faoliyati orqali ekologik kompetentlikni oshirish uchun “Tabiat bizning umumiy uyimiz”, “Biz yosh ekologlarimiz” nomli rasmlar chizish orqali ham yordam beriladi. **(ECO.Albom)**

Qurish, konstruksiyalash va matematika markazida bolalarning ekologik kompetentligini shakllantirish uchun chiqindilar hamda tashlandiq materiallardan foydalangan holda turli xil jihozlar, ko‘rgazmali qurollar yasash ayni muddao hisoblanadi. “Bolalar bog‘chasida chiqindilarni alohida yig‘ish!” dasturidan ko‘zlangan asosiy maqsad bolalarning chiqindi manbalari, ularning tasnifi va yo‘q qilish usullari haqidagi bilimlarini kengaytirish. Chunki aynan shu jarayonda bolajonlar atrofdagi hamma narsalarni muhimlik darajasini oshiradi. MTT hovlisidagi chiqindilarga doir ta’lim-tarbiya jarayoni ekologik yo‘lakchalarda tashkil etiladi “Chiqindi ham bizga kerak!” mavzusidagi 5 xil rangdagi konteynerlar joylashgan hududda olib boriladi. “Tabiat bizning uyimiz. Unda axlat kerak emas!" dasturi o‘z oldiga maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi bolajonlarning maishiy chiqindilarni to‘g‘ri boshqarishga qaratilgan bo‘lib, ekologik ong va kompetentligini rivojlantirish hamda chiqindilardan foydalanish, maishiy chiqindilar turlari va ularning xossalari haqida tushuncha berish, ularning inson hayoti va tirik organizmlar uchun xavfliligi haqidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantiradi. **(ECO.Hamkorlik)**

Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi sahnalashtirilgan o‘yinlarning ahamiyatli tomonlaridan biri shundaki, ular orqali bola badiiy obrazni idrok qila bilishni o‘rganadi, personajlar hatti-harakatini kuzatish qobiliyatini rivojlanib boradi. Ushbu markaz orqali bolalarni tabiatni asrab avaylash hamda uni muhofaza qilishga o‘rgatish borasida turli xil teatrlarni tashkillashtirish hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari tabiat hodisalari yoki biror bir o‘simlik, gul, daraxt, hayvonlar ko‘rinishiga kirib ular nomidan tozalikni saqlash, atrofni sevishni, muhofaza qilish haqida gapirib turli xil harakatlar bajarishadi. **(ECO.Teatr)**

https://buxdu.uz

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining ekologik savodxonligini oshirish hamda ekologik kompetenligini shakllantirishda markazlar faoliyati bilan birgalikda olib boriladigan mashg‘ulotlar samarali natijaga erishishda ulkan xizmat qiladi. Mashg‘ulotlat bir -biriga bog‘lab tashkil qilinsa yana kengroq tushuntirilsa, tabiatni asrash haqida mazmunli hikoyalar keltirib aytilsa, atorf-muhitga yanada ehtiyotkorona munosabatda bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2019-yil 27-maydagi 434-son “O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish kontseptsiyasi tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarorining III-bobi.

2. Nishonova K.Sh. “Integrativ ta’lim tushunchasi va uning mazmun mohiyati” // International scientific and practical conference, April 26, 2024 662-664b.

3. Maktabgacha ta’lim tashkilolari davlat o‘quv dasturi asosida yaratilgan mobil dastur “Ilk qadam”.

4. Mavlonova R., Vohidova N. “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi”. Darslik. – 2013-yil.

5. Saodat Toshevna Qosimova, Shokomil Shojalilov, O‘lga Aleksandrovna Bader ”Atrof -muhitni muhofaza qilish va shahar iqlimshunosligi”. T.-2018.

6. Abdushukurova D, Hayitov A. I. (2022). Effective ways to organize mother tongue lessons in primary classes on the basis of interactive techniques. Conferencea, 30-32.

7.Hayitov Anvar Isomiddin o‘g‘li “Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinif o‘quvchilarida ekologik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari” // Science and innovation 1009-1015 b.

https://buxdu.uz

UO‘K (159.9)

OILADA OTA-ONALAR VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yuldasheva Sojida Zoyirovna,
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
“Oila psixologiyasi” kafedrasi assistenti,
O‘zbekiston Milliy universiteti
Jizzax filiali dotsenti, ps.f.b.f.d.(PhD)
U.R.Ibaydullayeva taqrizi asosida

Mazkur maqolada bugungi kunda psixologiya sohada olib borilayotgan izlanishlar, yangiliklar haqida yoritilgan bo‘lib, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar va ota-onalar ortasidagi o‘zaro munosabatlar jarayonida yuzaga keladigan turli muammolar, “inqiroz”, “yosh davrlar”, tushunchalari va inqirozli holatlarning mohiyati hamda maktabgacha tarbiya yoshidagi farzandlarda yuzaga keladigan mojaroli vaziyatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida ochib berilgan hamda amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha yosh davri, inqiroz, yosh davrlar, ota-ona, shaxs, xulq-atvor, negativizm, farzand, psixologik inqiroz, agressiya.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОДИТЕЛЯМИ И ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ

В данной статье освещаются современные исследования и инновации в области психологии, раскрываются различные проблемы, возникающие в процессе взаимоотношений между детьми дошкольного возраста и родителями. Рассматриваются понятия «кризис» и «возрастные периоды», объясняется сущность кризисных ситуаций, а также анализируются социально-психологические особенности конфликтных ситуаций, возникающих у детей дошкольного возраста. Статья также содержит практические рекомендации по данным вопросам.

Ключевые слова: *дошкольный возраст, кризис, возрастные периоды, родители, личность, поведение, негативизм, ребёнок, психологический кризис, агрессия.*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF RELATIONSHIPS BETWEEN PARENTS AND CHILDREN IN THE FAMILY

This article highlights current research and innovations in the field of psychology, focusing on various issues that arise in the interactions between preschool children and their parents. It explores the concepts of «crisis» and «age periods», delving into the nature of crisis situations and the socio-psychological characteristics of conflicts that occur in preschool-aged children. The article also provides practical recommendations for addressing these issues.

Keywords: *preschool age, crisis, age periods, parents, personality, behavior, negativism, child, psychological crisis, aggression.*

Kirish. Hozirgi kunda farzand bilan ota-ona o‘rtasidagi munosabatlar dolzarb muammolardan biridir, chunki ota-ona farzand tarbiyasida turli muammoli vaziyatlarga duch kelishadi. Vaholanki, bunday vaziyatlarda bolani sabr-toqat bilan tushunishga harakat qilinsa, ta’lim-tarbiya jarayoni samarali bo‘ladi deb ayta olamiz. Yoshlarni ma’naviy yetuk, jismonan baquvvat bo‘lib yetishishida ham jamiyatimiz rahbari alohida e’tibor qaratayotganliklarini ushbu fikrlaridan ham bilsak bo‘ladi. “Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish orqali kelajakda ularning o‘zligini to‘la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz. Zero, bu ezgu maqsadimiz yo‘lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig‘i bilan qaytishiga shubha yo‘q”[1], – deb ta’kidladilar prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Albatta, ushbu fikrga qo‘shilgan holda aytish mumkinki, bolaga oilada yoshligidan bilim berish va bilim olishga yo‘naltirish hamda uning kelajagi uchun investitsiyani sarflash, kelajakda uning jamiyat uchun kerakli va foydali kasb egasi bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda o‘zbek oilalarida psixologik muhitini sog‘lomlashtirish, oiladagi shaxslararo munosabatlar, ota-ona va farzandlarning o‘zaro munosabatlari masalalari, oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo‘yicha O‘zbekiston psixolog

https://buxdu.uz

olimlaridan F.A.Akramova, D.U.Abdullayeva, H.Abdusamatov, V.M.Karimova, X.K.Karimov, A.E.Kadirova, G.Niyazmetova, Z.A.Rasulova, R.S.Samarov, U.S.Saribayeva, N.A.Sog‘inov, B.M.Umarov, E.Sh.Usmanov, M.X.Fayziyeva, G‘.B.Shoumarov, U.D.Qodirov va boshqalar tadqiq etishgan.

Xorij olimlaridan А.Н.Антонов, Т.В.Андреева, С.И.Голод, С.Ковалев, Н.В.Малярова, К.Михановић, В.Е.Семенов, В.В.Солодников, Л.В.Толстова, В.Н.Уколова, J.Lofas, L.B.Schneider, S.D.Kratochvil, G.E.Craig, M.M.Sweeney, M.Campbell, K.M.Schafer, L.Bumpass, J.Quaet, T.C.Martin, R.C.Bean, C.Rogers va boshqalar tomonidan oila va oilaviy munosabatlar psixologiyasi, oila mustahkamligini ta’minlashning ijtimoiy-psixologik omillariga oid muammolar ilmiy tadqiq etilgan.

Asosiy qism. Bugungi kunda psixologlarning oldida turgan dolzarb muammolardan biri bu-inqirozli vaziyatlarda shaxsda kelib chiqadigan turli sohadagi buzilishlarni yanada chuqurroq o‘rganish, oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etishdan iboratdir.

Maktabgacha yosh davri bu bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrini tashkil etadi. Chunki shu davrdan boshlab bolada men konsepsiyasi paydo bo‘ladi va uning mustaqil faoliyati rivojlanib, shaxsiy individual xususiyatlari tarkib topa boshlaydi. Maktabgacha yosh davri bolalari uchun kattalar beradigan baho juda muhim sanaladi. Bolalar birinchi navbatda ma’naviy axloq me’yor va qoidalarini, o‘z majburiyatlariga munosabat, kun tartibiga rioya etish, hayvon va narsalar bilan muomala qilish me’yorini egallaydilar. Bunday me’yorlarni egallash bu yoshdagi bolalar uchun qiyin hisoblanib, ularni yaxshi o‘zlashtirishi uchun syujetli-rolli o‘yinlar yordam berishi mumkin. Bog‘cha yoshining oxirlariga kelib, ko‘pchilik bolalarda aniq bir axloqiy qarashlar tarkib topa boshlaydi, shuningdek, odamlarga munosabat bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy sifatlar jumladan, kishilarga nisbatan diqqat-e’tiborli, mehribon bo‘lish xususiyati ham shakllana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi rivojlanishining asosiy o‘zgarishlari, ularning o‘z shaxsiy sifatlari, layoqatlari, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarini anglash, o‘zini-o‘zi anglashi kabi hislarning yuzaga kelishi hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishida ularning ota-onalari haqidagi fikrlari va ularga beradigan baholari nihoyatda ahamiyatlidir. Bog‘cha yoshidagi bolalarning xayoli asosan, ularning turli-tuman o‘yin faoliyatlarida o‘sadi. Biroq shu narsa diqqatga sazovorki, agar bog‘cha yoshidagi bolalarda xayol qilish qobiliyati bo‘lmaganda edi, ularning xayoli xam xilma-xil bo‘lmas edi. Bog‘cha yoshidagi bolalarning xayollari turli xil mashg‘ulotlarda ham o‘sadi, Masalan, bog‘cha yoshidagi bolalar loydan turli narsalar yasashni, qumdan turli narsalar qurib o‘ynashni va rasm solishni yaxshi ko‘radilar, ana shunday mashg‘ulotlar bolalar xayolining o‘sishiga faol ta’sir qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda ko‘pchilik ota-onalar ongida ko‘p hollarda ular qo‘ygan talablarni farzandlari so‘zsiz bajarsa bo‘ldi, degan tushuncha shakllangan. Ayrim hollarda bolaga kuch ishlatib, qo‘rqitish yo‘li bilan tarbiya berish holatlarini ham uchratamiz. Bu jarayon bolani turli psixik inqirozlarga olib kelishi mumkin. Inson bolalik paytida olgan psixik zarbani butun umri davomida unutmasligini esda tutishimiz kerak.

Mashhur rus pedagoglaridan P.F.Lesgaftning fikricha, “Insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarning asoslari yuzaga keladi. Yana bir rus pedagogi A.S.Makarenko esa “Bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning 5 yoshgacha bo‘lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi va mana shu davrda qilingan butun tarbiya jarayonining 90 foizini tashkil etadi deb ta’kidlagan”[3].

Psixologlar N.A.Menchinskaya va V.S.Muxinalarning ta’kidlashlaricha, bu davrdagi ziddiyatda bolalardagi injiqliklarning bosh omili atrofdagi odamlarning ular shaxsiga adolatsiz, noto‘g‘ri, mensimay munosabatda bo‘lishidan iboratdir deb ta’kidlashgan. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini o‘rgangan A.N.Golubevaning fikricha esa, noqulay sharoitda bolaga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish unda o‘jarlikni paydo qilishi haqida aytib o‘tgan. Shuningdek bu yoshdagi bolalarning o‘jarligi doimiy bo‘lmaydi, masalan o‘z tengdoshlariga nisbatan o‘jarlik qilish ahyon-ahyondagina ro‘y beradi. Ular asosan katta yoshdagi odamlarga, shunda ham muayyan tarbiyachiga yoki oila a’zolarining birortasiga o‘jarlik qiladilar.

A.N.Golubeva bolalardagi o‘jarlik barqaror emasligi sababli uning oldini olish mumkinligini uqtirib o‘tadi. A.P.Larinning tadqiqotlarida esa noqulay va nomaqbul tarbiyaviy shart-sharoitlarda qaysarlik juda erta, hatto uch yoshda ham paydo bo‘lishi ifodalangan. Darhaqiqat, noqulay shart-sharoitlar bolalarga salbiy ta’sir qilib, unda erta o‘jarlik paydo bo‘lishiga olib keladi.

Eng asosiysi, maktabgacha yoshidagi bolaning tarbiyasiga bee’tibor bo‘lmaslik lozim. Bolaning har bir kamchiligi uchun tanbeh berib yoki “kuch ishlatib” uning atrofga bo‘lgan qiziqishini susaytirish keyinchalik bolani yolg‘on ishlatishga majbur qiladi. Bunday hollarda bolani jazolash o‘rniga unga to‘g‘ri talab qo‘yishning samarali yo‘llarini topish, ya’ni bolaning biron-bir erishgan yutuqlarini aytib, unga

https://buxdu.uz

berilgan topshiriqni to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri bajarayotganini nazorat qilish lozim. O‘ziga yuklatilgan vazifani to‘liq, bajarishiga ishonch bildirib, topshiriqni ma’lum bir paytda tekshirishni aytish kerak. Shundagina bola atrofga bo‘lgan ishonchni oqlashga harakat qiladi. Faqat maqtash kerak ekan, deb o‘rinsiz maqtash uni manmanlik, o‘zboshimchalik va mensimaslikka o‘rgatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning harakati tezlik bilan o‘zgarib, ularni tarbiyalashda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Psixolog va ota-onalarning fikricha, bolalarda agressiv holatlar paydo bo‘lib, yuz bergan jarayonga ko‘z yoshi yoki jahl bilan javob qaytaradi. Atrof-muhit bilan munosabati o‘zgaradi. Agressiv javob qaytarish bolaning ichki emotsiyalarining tashqariga chiqishiga sababchi bo‘ladi. Bunday agressiya bolada 6-7 yoshdan boshlanib, 8-9 yoshgacha davom etishi mumkin. Bola ulg‘aygan sari agressiya hajmi kamayib boradi.

Ba’zida bola faqat agressiya bilan cheklanmaydi. Masalan, ota-ona bolasini jazolaganda uni xonasidan chiqishiga yoki turli harakatlarni bajarishiga qarshi bo‘ladi. Bunday jazoga ko‘nikmagan bola ongsiz holda ota-onasiga qarshi chiqib, qimmatbaho narsalarni sindirishi yoki o‘z kiyimlarini yirtish holatlarini namoyon qilishi mumkin. Bu jarayonda bolaning psixik rivojlanishida kamchiliklar ko‘rina boshlaydi. 7 yoshdagi inqiroz paytida bola yaqinlari va do‘stlaridan uzoqlashadi. Jamoaviy o‘yinlarga umuman qatnashmaydi, ulardan o‘zini uzoq tutadi. Agar bolaning ushbu harakatlariga vaqtida e’tibor berilmasa, bolada somatik kasalliklar vujudga kelishi mumkin. Bu sharoitda bolani so‘zsiz shifokor ko‘rigiga olib borish lozim bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. Bolaning maktabgacha yoshidagi davri juda ahamiyatli davr hisoblanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta’sir o‘tkazish kuchi jihatidan g‘oyat ma’suliyatlidir. Bola ilk yoshdan maktabgacha davrga o‘ta boshlagach uning butun yashash sharoiti hamda psixologik rivojlanishida jiddiy o‘zgarishlar yuz beradi. Uning faoliyati doirasi ancha kengayib, mustaqilligigi yanada ortadi, o‘yin faoliyati, xatti-harakatlari ham o‘zgara boshlaydi. Shuningdek bolaning butun faoliyatida nutqning roli orta boradi hamda bola maktabgacha ta’lim muassalariga borgach muayyan dastur asosida maxsus pedagog tomonidan tarbiyalana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning yashash sharoitida yuzaga kelgan bu o‘zgarishlar uning jismoniy va psixik jihatdan o‘sib kamol topishiga ta’sir etmay qolmaydi. Bunday yoshdagi bolalarga oiladagi normal psixologik muhit juda zarur hisoblanadi va bunda ota-onaning roli benihoyat kattadir. Bog‘cha yoshiga yetgan bolaning psixik taraqqiyotida jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Chunki huddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati, mustaqil bo‘lishga bo‘lgan xohish-istagi kengayib boradi. Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, xatti-harakatlar, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa o‘z navbatida ota-onalardan ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo‘lishni taqozo qiladi. Bolada yuzaga kelgan bunday o‘zgarishlar davrida bir tomondan bola kattalarning, ota-onasining doimiy yordamlaridan ancha ozod bo‘lib, ulardan bir qadar murakkab, ko‘p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi.

Shuningdek, ushbu davrda bolalarda o‘z menining shakllangan davri bo‘lgani sababli ota-onalari bilan bog‘liq bo‘lgan turli kelishmovchiliklar vujudga kela boshlaydi. Shu jumladan, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi ba’zi kelishmovchiliklar bola tarbiyasiga ham jiddiy ta’sir qilishi natijasida uning psixik rivojlanishiga salbiy ta’sir qila boshlaydi. Eng yaqin odamlar o‘rtasidagi barcha nizolar noto‘g‘ri tushunishdan kelib chiqadi. 2-3 yoshga yetgan kichik bola o‘zini-o‘zi shaxs sifatida namoyon qila boshlaydi va onasining yordamisiz o‘z qarorlarini qabul qilishi va muayyan harakatlarni amalga oshirishi uchun barcha qudratini namoyon qilib isbotlashga harakat qilishga urina boshlaydi. Shu bilan birga, har doim ham emas, ko‘pincha ota-onaga nafrat paydo bo‘ladi.

Ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi yuzaga kelayotgan mojaroning quyidagi omillar sabab bo‘ladi:

- bu davrdagi yoshdagi xususiyatlar yoki psixologik inqirozlar;
- bolaga nisbatan ota-onalardan e’tibor va g‘ayratga ega emaslik;
- har ikki tomonning ortiqcha tajovuzkorligi, bir-birini tinglashni istamaslik;
- qarshi tomonning xulosasini qabul qilmaslik;
- ota-onalarning haddan tashqari charchashlari, ishda va bolaning hayotiga aloqador bo‘lmagan boshqa masalalar.

Albatta, bu vaziyatdan chiqish juda qiyin bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, ota-onalar va bolalar nizolashishda ishtirok etadigan boshqa shaxslar, ya’ni buvisi yoki bobosining haddan ziyod erkalashlari ham bunga sabab bo‘lishi mumkin. Ko‘p hollarda bu holat ota-onaning o‘g‘li yoki qizi oldidagi vakolatini sezilarli darajada kamaytiradi.

Atoqli rus psixologi L.S.Vigotskiy bu davrdagi inqirozni “7 yosh inqirozi” deb nomlagan va bola xulq -atvoridagi, xarakteridagi o‘zgarishlarni ko‘rsatib o‘tgan. Uning ta’kidlashicha ushbu davrda “Bolaning xulq -atvorida bolalarcha bevositalik yo‘qoladi. Inqirozning belgilari sifatida jarohatlaydigan kechinmalardan himoya qilish funksiyasini bajaradigan xatti-harakatlar, masxarabozlik qilishda namoyon bo‘ladi.

https://buxdu.uz

Maktabgacha yosh davrida bola o‘zini jismoniy alohida mustaqil individ sifatida anglashdan, o‘z hissiyotlari va kechinmalarini anglashgacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tadi. Bu hissiyotlar aniq faoliyat turi bilan bog‘liq. Bola o‘z hissiyotlari va kechinmalarini umumlashtirish asosida o‘z-o‘ziga munosabatda bo‘la boshlaydi”. Shu bilan birga bola o‘z uyida quyidagi xulq-atvorni namoyon eta boshlaydi:

- bolaga gapirganda so‘ng javob reaksiyasi orasida tanaffusning paydo bo‘lishi (o‘zini eshitmaganga solishi);
- ota-ona tomonidan buyurilgan ishni bajarishda vaqtni cho‘zish;
- quloq solmaslik, ya’ni oddiy ishlarni va burchlarini bajarishdan bosh tortish;
- “kichkina boladek“ ko‘rinmaslik uchun o‘zining tashqi ko‘rinishi va kiyimiga qattiq e’tibor berishi va holazo.

Xulosa va takliflar. Farzandlarning kelajakda jamiyat uchun kerakli shaxs bo‘lib yetishishida albatta oilaning hamda ota-onalarning roli beqiyos hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlarda ijobiy munosabatlarda bo‘lish, bolalarga nisbatan samimiy munosabatda bo‘lish, o‘zaro ishonch munosabatlari uning rivojlanishida muhim omildir deyish mumkin. Har bir bolada bo‘ladigan “inqiroz”ni yengishda bolada mustaqil faoliyatning yangi shakllarini amalga oshirishga harakat qilish, berilgan topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish zarurligini eslatish, har qanday topshiriqni bajara olishiga bolaga ishonch bildirish yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. https://kun.uz/news/2022/11/15/
2. https://minikar.ru/uz/
3. S.Jalilova Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. T.: “Faylasuflar” nashriyoti. 2013.
4. Sh.T.Xalilova “Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. T. 2019. “Fan va texnologiyalar” nashriyoti – B.5, B.7, B.15, B.24
5. Ibaydullayeva U. (2022). The role of the family in preventing conflicts between adolescent. // Solution of social problems in management and economy, 1(7), 81-83.
6. Ibaydullayeva U.R. “O‘zbek oilalarida er va xotin o‘rtasidagi yuzaga kelayotgan nizoli munosabatlarda hissiyotlarning o‘rni” // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar respublika ilmiy-texnik anjuman, 2024-yil 17-18-may.
7. Nishonova Z., Kamilova N., Abdullayeva D., Xolnazarova M. Rivojlanish psixologiyasi. T. 2017.

https://buxdu.uz

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Кодирова Дилноза Муртазоевна,
старший преподаватель кафедры «Психология»
Бухарского государственного университета, д.ф.п.н. (PhD)

В данной статье научно изучена роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов. Кроме того, в статье проанализировано, что развитие эмоционального интеллекта также важно для профессионального поведения психологов, сохранения эмоциональной устойчивости и формирования способности управлять стрессом.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, коммуникация, эмоциональная устойчивость, управление стрессом.*

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

This article scientifically examines the role of emotional intelligence in developing the communicative competence of future psychologists. Furthermore, the article analyzes the importance of developing emotional intelligence in the professional behavior of psychologists, maintaining emotional stability, and developing the ability to manage stress.

Keywords: *emotional intelligence, communication, emotional stability, stress management.*

BO‘LAJAK PSIXOLOGLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING O‘RNI

Ushbu maqola bo'lajak psixologlarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda hissiy intellektning rolini ilmiy jihatdan o'rganadi. Bundan tashqari, maqolada hissiy intellektning rivojlanishi psixologlarning professional xatti-harakati, hissiy barqarorlikni saqlash va stressni boshqarish qobiliyatini rivojlantirish uchun ham muhim ekanligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *hissiy aql, aloqa, hissiy barqarorlik, stressni boshqarish.*

Введение. Сегодня развитие коммуникативной компетентности психологов имеет важное значение в соответствии с требованиями времени. Психологи в своей профессиональной деятельности должны обладать не только знаниями, но и высокой коммуникативной компетентностью. Основа этой компетентности, безусловно, зависит от высокого уровня развития эмоционального интеллекта. Эмоциональный интеллект – это способность осознавать, управлять своими и чужими эмоциями и на этой основе устанавливать эффективное общение.

Для других психологов коммуникативная компетентность включает в себя не только информацию или технические навыки, но и требует способности понимать и управлять эмоциями. С этой точки зрения эмоциональный интеллект является важным фактором, обеспечивающим успех психологов в общении.

Эмоциональный интеллект помогает психологу установить эффективные и интуитивные отношения со своими клиентами. Они становятся более успешными в решении многих психологических ситуаций, правильно определяя, управляя своими и чужими чувствами и организуя на этой основе общение. В то же время развитие эмоционального интеллекта повышает способность психологов к профессиональному поведению, поддержанию эмоциональной устойчивости и управлению стрессом.

Данная тема направлена на изучение роли эмоционального интеллекта в повышении коммуникативной компетентности психологов и определение его значения в психологической деятельности.

Роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов сегодня является очень актуальной темой. Эффективная коммуникация, то есть правильное и эффективное общение с клиентом, крайне важна в работе психологов. Эмоциональный

https://buxdu.uz

интеллект в этом процессе развивает у психологов способность осознавать, управлять своими эмоциями и понимать эмоции других.

Сегодня психологи всегда стремятся повысить свой эмоциональный интеллект для профессионального и личностного развития, поскольку это помогает им в следующих аспектах:

Управление эмоциональными состояниями: психологам необходимо контролировать свои эмоции при работе с клиентами. Развитие эмоционального интеллекта позволяет им противостоять стрессу и снижать эмоциональные ошибки.

Эмпатия и понимание: понимание и принятие чувств клиента крайне важно для оказания эффективной помощи. Эмоциональный интеллект помогает психологам развивать навыки эмпатии в этом процессе.

Эффективность в решении проблем: клиенты психологов приходят с различными проблемами, и эмоциональный интеллект играет важную роль в решении этих проблем. Понимая, как они себя чувствуют, и управляя этими эмоциями, они могут принимать более точные и сбалансированные решения.

Самосознание и развитие: психологи должны знать свои сильные и слабые стороны и постоянно стремиться к развитию. Эмоциональный интеллект облегчает самосознание и готовность к изменениям в этом процессе.

Поэтому роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов важна не только для личностного и профессионального развития, но и для качественного обслуживания клиентов.

Анализ литературы и методология. Ряд учёных проводили научные исследования о роли эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов. Научные работы в области эмоционального интеллекта по своей широкой распространённости и практической значимости привлекают большое внимание в области психологии и психотерапии. Следующие учёные и их работы внесли значительный вклад в эту тему:

Дэниел Гоулман - самый известный автор эмоционального интеллекта, чья книга «Эмоциональный интеллект» привела к революционным изменениям в понимании эмоционального интеллекта. В своих исследованиях Гоулман показал прямое влияние эмоционального интеллекта на личный и профессиональный успех. Он также разделил эмоциональный интеллект на пять основных компонентов: самосознание, самоконтроль, мотивация, эмпатия и социальные навыки. Для будущих психологов работы Големана учат важности эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности.

Петер Саловей и Джон Майер – первые учёные, научно внедрившие концепцию эмоционального интеллекта. Они разработали теорию эмоционального интеллекта в 1990 году и определили это понятие как набор навыков, необходимых для управления эмоциональным поведением людей и их использования во взаимном общении. Работы Саловей и Майер, отделяя ЭК от когнитивного интеллекта, подчёркивают необходимость его эффективного использования в социальной среде, особенно в процессе оказания психологической помощи.

Рувен Бар Он – ещё один известный учёный, исследовавший психологические аспекты эмоционального интеллекта. В 1980-х годах он разработал уникальную модель ЭУ, которую он назвал «Эмоциональный и социальный Интеллект». По мнению Бар Она, навыки ЭК влияют на эмоциональный, социальный и интеллектуальный успех человека. Его исследование «Теста эмоционального интеллекта» (EQ) эффективно используется психологами и терапевтами для улучшения методов помощи клиентам и управления своими эмоциональными состояниями.

Дэвид Карузо – один из учёных, внёсших большой вклад в изучение эмоционального интеллекта. Вместе с Саловей и Майером он разработал теорию эмоционального интеллекта и провёл множество научных работ по применению этой концепции на практике. Карузо также является одним из авторов «Теста эмоционального интеллекта», который используется для измерения ЭК и эффективно применяется в процессе психологической диагностики.

Марк Брэкетт – один из ведущих учёных, проводивших исследования эмоционального интеллекта в Йельском университете. Он создал систему изучения и развития эмоционального интеллекта под названием «RULER». Хотя эта система в основном предназначена для учащихся и педагогов, она также может быть эффективна для психологов. Работы Брэкетта помогают психологам лучше понимать и управлять эмоциональными состояниями.

Научные исследования этих учёных и их подходы к изучению влияния эмоционального интеллекта на психологию и коммуникативную компетентность создают важную теоретическую и практическую основу для будущих психологов. Их работы направлены на развитие эмоциональных

https://buxdu.uz

навыков, необходимых для эффективного предоставления психологических услуг и успешного общения с клиентами.

Обсуждение. Обсуждение роли эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов раскрывает важные аспекты профессиональной деятельности психологов. Эмоциональный интеллект необходим психологам не только для личностного развития, но и для эффективного общения с клиентами, оказания им помощи и укрепления взаимного доверия. Ниже мы рассмотрим несколько основных идей о роли эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов:

1. Эмпатическое общение с клиентом.

Одним из важнейших компонентов эмоционального интеллекта является эмпатия. Психологи должны быть способны понимать эмоциональные состояния клиента и реагировать на них соответствующим образом. Эмпатия, в свою очередь, помогает психологу поддерживать правильный и искренний контакт с клиентом. Развитие эмоционального интеллекта позволяет психологам чувствовать и правильно понимать эмоции других людей, что помогает им эффективно общаться.

2. Управление своими эмоциональными состояниями.

Для психологов управление своими эмоциями крайне важно в процессе помощи клиентам. В сложных и иногда эмоционально насыщенных ситуациях пациентов психологам необходимо управлять своими личными эмоциональными реакциями и демонстрировать эффективность управления. Эмоциональный интеллект позволяет психологам осознавать, контролировать свои эмоции и сохранять профессиональный имидж в таких ситуациях. Это помогает психологу иметь сбалансированное, воображаемое и вспомогательное отношение к клиенту.

3. Управление стрессом и проблемами.

Психологи сталкиваются со многими сложными ситуациями и стрессовыми ситуациями в своей работе. Эмоциональный интеллект помогает психологам справляться со стрессом и правильно реагировать на сложные ситуации. Эти навыки позволяют психологам контролировать своё психическое состояние и помогают им эффективно общаться с клиентами.

4. Социальные навыки и работа в команде.

Психологи также работают в коллективах (например, в клиниках, институтах или общественных центрах). Развитие эмоционального интеллекта помогает психологам улучшить взаимоотношения и командную работу. Управляя своими эмоциональными состояниями и понимая чувства других, психологи обеспечивают сотрудничество, взаимное доверие и эффективное общение в своих сообществах.

5. Учиться на ошибках и самосознание.

Эмоциональный интеллект позволяет психологам осознавать себя и быть готовыми к переменам. Психологи пытаются улучшить свою работу, выявляя свои сильные и слабые стороны и учась на ошибках. Этот аспект эмоционального интеллекта помогает психологам постоянно развиваться как профессионально, так и личностно.

6. Измерение эмоционального интеллекта в общении.

Эффективность эмоционального интеллекта напрямую влияет на то, насколько хорошо психологи понимают и помогают клиентам в работе с ними. Различные методы и тесты для измерения эмоционального интеллекта, такие как MSCEIT (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test), позволяют психологам определить уровень EQ как у себя, так и у своих клиентов. Это побуждает их улучшать свои навыки и развивать свою практику.

7. Управление и принятие решений.

Психологам часто приходится принимать решения и решать серьёзные проблемы в своей работе. Эмоциональный интеллект помогает психологам принимать точные и взвешенные решения, учитывая свои эмоции. Такие решения позволяют определить правильные направления работы с клиентами и оказать помощь, адаптированную к их потребностям.

Роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов имеет важное значение. Это позволяет психологам не только управлять своими эмоциями и правильно общаться с клиентами, но и поддерживать их в профессиональном и личностном развитии. Также эмоциональный интеллект помогает психологам развивать социальные и практические навыки и оказывать эффективную помощь клиентам.

Заключение. Роль эмоционального интеллекта в развитии коммуникативной компетентности будущих психологов очень важна. Эмоциональный интеллект позволяет психологу не только управлять своими эмоциями, но и устанавливать эффективное и сбалансированное общение с

https://buxdu.uz

клиентами. Таким образом, роль эмоционального интеллекта для будущих психологов может быть охарактеризована в следующих аспектах:

Повышение эффективности общения: эмоциональный интеллект позволяет психологам понимать чувства других, проявлять к ним эмпатию и правильно реагировать. Это помогает более эффективно общаться с клиентом.

Управление своими эмоциями: для психологов управление своими эмоциями необходимо для их профессионального поведения и правильного реагирования на ситуации. Эмоциональный интеллект помогает психологам контролировать свои эмоции и сохранять равновесие в стрессовых ситуациях.

Эмпатия и социальные навыки: эмоциональный интеллект позволяет психологам глубже понимать состояния других и адекватно реагировать на их потребности. Это развивает социальные навыки психологов и помогает им эффективно работать в команде.

Личностное и профессиональное развитие: развитие эмоционального интеллекта помогает психологам в процессе самосознания и обучения на ошибках. Это приводит к улучшению профессиональных качеств психолога.

Принятие качественных и сбалансированных решений: психологи принимают более точные и сбалансированные решения, используя эмоциональный интеллект при принятии решений в своей работе, что позволяет оказывать лучшую поддержку клиентам.

Таким образом, эмоциональный интеллект имеет важное значение в развитии коммуникативных навыков будущих психологов. Это служит основным инструментом не только для обеспечения профессионального успеха, но и для установления прочных и надежных отношений с клиентами.

Литература:

1. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Пер. с англ. М. Занадворов, М. Шиков. — М.: Логос, 2001. – 218 с.
2. Эриксон Э. Детство и общество. /Пер. с англ. - СПб: Леното, Аст, Фонд «Университетская книга», 2006. – 592 с.
3. Говард Гарднер. Структура разума: теория множественного интеллекта — М.: «Вильямс», 2007. — 512 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики.- М.: Изд. МГУ, 2011. – 245 с.
5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. - М., 2002. – 148 с.
6. Выготский Л.С. Психология. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

https://buxdu.uz

ФАКТОРЫ ВОВЛЕЧЁННОСТИ ПЕРСОНАЛА В ОРГАНИЗАЦИИ

Кулиев Ёркин Каримович,
доцент кафедры «Психология и социология»
Бухарского государственного университета

В статье представлены группировки факторов и оценка вовлечённости персонала в организации на основе составляющих когнитивной, навыковой и эмоциональной вовлечённости. Вовлечённость персонала в организации способствует укреплению организационной культуры организации, улучшению психологического климата внутри коллектива, доверительных отношений внутри организации, ответственного отношения к своему труду. Представления о главных факторах, влияющих на вовлечённость в научной, деловой среде, весьма различны.

Ключевые слова: *вовлечённость персоналом, факторы вовлечённости в организации, реальная вовлечённость, когнитивная вовлечённость, навыковая вовлечённость, эмоциональная вовлечённость, общие и индивидуальные факторы («драйверы») вовлечённости.*

FACTORS OF STAFF INVOLVEMENT IN THE ORGANIZATION

The article presents groupings of factors and an assessment of labor involvement in an organization based on the components of staff involvement: cognitive, skill, and emotional. Staff involvement in the organization contributes to strengthening the organizational culture of the organization, improving the psychological climate within the team, trusting relationships within the organization, and responsible attitude to their work. Ideas about the main factors influencing engagement in the scientific and business environment are very different.

Keywords: *personnel involvement, factors of involvement in the organization, real involvement, cognitive involvement, skill involvement, emotional involvement, general and individual factors (“drivers”) of involvement.*

TASHKILOT VA KORXONALARDA XODIMLARNING DAXLDORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

Maqolada xodimlarninng mehnatga daxldorligining kognitiv, malaka va hissiy omillari, korxona va tashkilotlarda ishchi xodimlarning daxldorligini oshirish, daxldorlikga undash omillari tahlil qilingan. Xodimlarni tashkilotga jalb qilish, daxldorligini oshirish tashkilotning tashkiliy madaniyatini mustahkamlashga, jamoa ichidagi psixologik muhitni yaxshilashga, tashkilot ichidagi ishonchli munosabatlarga, ularning ishiga mas'uliyatli munosabatda bo'lishga undaydi va yordam beradi. Shu bilan birga maqolada ilmiy, ishbilarmonlik muhitida daxldorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omillar haqidagi g'oyalar farqlari ham o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: *xodimlarning daxldorligi, tashkilotdagi daxldorlik omillari, haqiqiy daxldorlik, kognitiv daxldorlik, ko'nikma daxldorligi, hissiy daxldorlik, daxldorlikning umumiy va individual omillari (“drayverlari”).*

Во **введении** нашей статьи раскрыты группировки факторов и оценка вовлечённости трудом в организации на основе составляющих вовлечённости персонала: когнитивного, навыкового и эмоционального. Вовлечённость – это физическое, эмоциональное и интеллектуальное состояние, в котором сотрудники стремятся как можно лучше выполнить свою работу и достичь значимых результатов. Таких людей иначе называют мотивированными. Не бывает вовлечённости и без активного участия человека в рабочих процессах и жизни компании: он должен чувствовать себя не винтиком большого механизма, а важным звеном. Важно, чтобы сотрудник мог самостоятельно принимать решения, а для этого нужно соблюдать несколько условий: работник имеет доступ к внутренней информации, в том числе коммерческой, его должны слушать и слышать, сотрудник должен хотеть проявлять инициативу.

Вовлечённость персонала в организации способствует укреплению организационной культуры организации, улучшению психологического климата внутри коллектива, доверительных отношений внутри организации, ответственного отношения к своему труду.

https://buxdu.uz

Вовлечённость персонала – это непрерывный процесс, который постоянно адаптируется, корректируется, дополняется в зависимости от изменений внутренней и внешней среды. Не зря вовлечённостью трудом занимаются многие ученые в области психологии, социологии, менеджмента, т.к. все, что связано с тем, что трудовая деятельностью в последние годы меняется стремительными темпами: усложняются производственные процессы, изменяется содержание работы, возрастает роль качественных характеристик персонала организации, увеличивается доля высококвалифицированных специалистов среди рядовых сотрудников, происходит «индивидуализация» взаимоотношений работника и работодателя – что приводит к усилению значимости изучения данной проблематики.

Анализ литературы. Представления о главных факторах, влияющих на вовлечённость в научной, деловой среде, весьма различны. Зарубежный исследователь Й. Хеллевиг выделяет общие и индивидуальные факторы («драйверы») вовлечённости. К общим драйверам он относит: доверие, справедливость, уважение; коммуникации; согласованность; эффективные процессы; полномочия; организационная структура; самодисциплина; ориентация на качество и удовлетворение потребностей потребителей; поведение, требуемое от лидеров и менеджеров. Индивидуальные драйверы: качество жизни; содержание работы; плата и вознаграждение; «мягкие» аспекты корпоративной культуры [2].

Изучая труды ряд авторов, в том числе русских учёных Кульковой И.А., Николаева Н.А по проблеме вовлечённости персонала следует отметить, что анализ факторов вовлечённости сотрудников необходимо проводить как минимум на двух уровнях:

- на уровне организации (подразделения) - организационный уровень;
- на уровне каждого сотрудника - индивидуальный уровень.

В первом случае в результате анализа можно получить общие организационные закономерности, во втором – индивидуальные. В настоящее время одной из наиболее популярных теорий за рубежом, объясняющих современные отношения занятости, является теория обмена. Вовлечённость в рамках данного подхода, интерпретируется как готовность сотрудника инвестировать свой когнитивный, навыковый и эмоциональный капитал в деятельность организации, обменивая его на ресурсы и льготы, предоставляемые компанией.

Необходимо отметить, что в рамках данной теории, существует большое количество определений, рассматривающих данный феномен с различных позиций. Здесь выделяют два типа вовлечённости: увлечённость работой, связанную с осуществлением профессиональной трудовой деятельности, и вовлечённость в организацию, связанную с осуществлением роли члена организации [3]. Нас интересует вовлечённость в организацию. В практике вовлечённость персонала проявляется в саморазвитии сотрудников, раскрытии своих творческих способностей и профессионального потенциала в данной организации, взаимодействием между сотрудниками и руководством внутри организации. Вовлечённость в организацию часто включает в себя увлечённость работой, связанную с получением удовольствия от трудовой деятельности именно в этой организации. Констатируя имеющие труды по данной проблематике следует отметить, что вовлечённость сотрудников зависит от составляющих вовлечённости персонала:

- когнитивная – сотрудники рационально понимают стратегические цели и ценности организации;
- физическая – мотивированы и готовы инвестировать свои усилия.
- эмоциональная – эмоционально привязаны к организации и тем, с кем они работают.

Методология исследования. Когнитивная составляющая предполагает, что при вовлечённости происходит совпадение ценностей сотрудника с ценностями организации. Чем больше «точек соприкосновения» у сотрудника с организацией, тем выше приверженность персонала делу компании. Основным фактором, влияющим на вовлечённость персонала, является грамотная кадровая политика организации. С помощью кадровой политики устанавливаются правила, которые придерживаются руководители, менеджеры по работе с персоналом и сотрудники. На этапе отбора персонала уже понятно сможет ли новый сотрудник пройти процесс адаптации и интеграции. Корпоративная культура играет первостепенную роль в вовлечённости персонала. Совпадение ценностей организации с сотрудниками происходит, если персонал понимает стратегическое развитие своей организации. На корпоративную культуру большое влияние оказывает личность руководителя, соответственно, на вовлечённость персонала первостепенное влияние оказывает вовлечённость руководства.

https://buxdu.uz

Следует отметить, что ответственность руководства является одним из самых важных факторов вовлечённости персонала. Ответственность проявляется, прежде всего в вовлечённости руководителя, имидже организации как работодателя.

Как методы исследования определения вовлечённости персонала в организации можно рассмотреть ГОСТ Р ИСО 10018-2014, являющимся менеджментом качества и руководство по указания вовлечённости работников и их компетентности РФ. Оно определяет, что руководители должны поощрять работников в отношении принятия ими на себя ответственности и создавать условия, позволяющие работникам добиваться намеченных результатов при соблюдении соответствующих законодательных и других обязательных требований[3]. Основным критерием, когда руководитель по-настоящему сможет вовлечь персонал, является совмещение в одном лице формального и неформального лидера. Вовлечённый лидер-руководитель собственным примером демонстрирует сотрудникам, какая модель поведения является оптимальной, и тем самым заряжает их энергией и вдохновляет. Он мотивирует сотрудников на определённые действия. Это условие связано с делегированием полномочий с одновременным контролем результатов. Для крупных компаний с громоздкой структурой управления имеется сложность в восприятии сотрудниками вовлечённости руководства.

Вторым методом для раскрытия вовлечённости руководителя – использование кайдзен – систем. Кайдзен — это соединение двух японских слов, которые вместе переводятся как «хорошие перемены» или «улучшение». Однако кайдзен стал означать «непрерывное улучшение» благодаря своей связи с бережливой методологией и принципами. Кайдзен берет свое начало в японских кругах качества после Второй мировой войны. Кайдзен – это концепция непрерывного улучшения, которая заключается в маленьких, постепенных изменениях и инновациях в рабочих процессах и практиках компании. Она стремится к устранению неэффективности, оптимизации производства, повышению качества продукции или услуг и улучшению производительности. Руководитель с одной стороны, внимательно и бережно относится к потребностям подчиненных, уважает их работу, с другой – устанавливает правила игры и контролирует. Контролировать персонал возможно с помощью стандартов. Стандарт указывает на факторы, которые влияют на вовлечение работников и их компетентность. Среди них наиболее важные: руководитель разрабатывает стратегии, политики и цели развития организации; определяет обязанности и полномочия; определяет требования к персоналу, такие как знаний, навыков и поведения; обеспечивает требуемые ресурсы. Повышению вовлечённости персонала способствует привлечение персонала в процессы управления на всех иерархических уровнях. Это позволяет реализовать такие потребности работников, как самореализация, признание, принадлежность к кругу лиц, обладающих дополнительными полномочиями и др.

Мотивировать сотрудников нижестоящих уровней производственной иерархии к принятию дополнительной управленческой ответственности, реализации управленческих инициатив также целесообразно прямым материальным вознаграждением [4]. В случае эффективного вовлечения в управление организацией мотивация вовлечения переходит в область расширенного взаимовыгодного сотрудничества руководителей и работников.

Констатируя имеющие материалы следует отметить, что одними из первых организаций, использующих мотивацию вовлечённости, были японские компании. В них широко использовались такие способы вовлечённости в управление как кружки качества, «хосин канри»(Hoshin Kanri) стремится заставить каждого сотрудника двигаться в одном направлении в одно и то же время. Это достигается путём согласования целей компании (стратегия) с планами среднего звена управления(тактика) и работой, выполняемой всеми сотрудниками(операции). В семи шагах Hoshin Kanri он применяется для контроля реализации мер. Четыре буквы обозначают четыре фазы: Plan, Do, Chek, Act. Это означает: в цикле PDCA цели устанавливаются короткими этапами (например, ежемесячно) (Plan). Они реализуются с помощью конкретных мер (Do). и т.д., которые предполагают массовую форму участия персонала в процессах управления организацией.

Создание массовой формы участия в японских организациях заметно повысили производительность труда, привели к повышению качества, развитию инициативности и самостоятельности работников и т.д. С нашей точки зрения, для работников среднего и старшего возраста сказывается опыт прошлых лет во время отсутствия стабильной системы управления организациями. Молодёжь ориентирована на работе в команде и есть шанс, что в дальнейшем использование массовой формы участия персонала в процессах управления организацией будет более востребовано организациях нашей страны.

https://buxdu.uz

Как **анализ результатов** факторов вовлечённости персонала в организации, можно показать как в западной практике управления человеческими ресурсами используется модель H2H (Human to Human – H2H – от человека к человеку). Люди поняли, что жизнь – это не только работа, кроме того, необходимо всё время развиваться и совершенствоваться. А главное, всё это вызвало потребность в простых, человеческих отношениях, открытости и честности между сотрудниками и руководителями [3]. Руководитель должен стать ближе и доступнее для сотрудников, поэтому он должен проявлять дружественность, эмпатию, развивать эмоциональный интеллект. Одним из важных моментов является прозрачность управленческих решений, принимаемых руководством. Это придаёт работникам уверенность в том, что руководящие лица компании действительно ведут компанию к достижению её целей.

Также, в ходе изучения факторов вовлечённости персонала стало известно, что по результатам исследований «ЭКОПСИ Консалтинг», проведённого для российского производственного холдинга, корреляция индекса вовлечённости и производительности труда (в натуральном выражении) составила 0,82 [1]. Для проявления физической составляющей вовлечённости, в организации необходимо использовать знания по научной организации нормирования труда: использовать различные варианты форм организации труда, организации рабочего места, условий труда, оплаты и стимулирования труда, нормирование труда и т.д.

Следует отметить, что большинство исследователей замечают ведущую роль мотивации в вовлечённости персонала. Мотивация создаёт импульс к деятельности персонала в своей организации, заинтересованности в своём труде. К мотивации вовлечённости персонала относятся наличие инструментов развития человеческих ресурсов, управление талантами, поддержка сотрудников в сфере профессиональных и трудовых отношений, справедливая и прозрачная система вознаграждения, делегирование полномочий, создание творческой среды, развитие коммуникации и т.д. Физическая составляющая (деятельностный подход к вовлечённости персонала) связана с желанием сотрудников и руководителей к постоянному совершенствованию новых знаний, самообучению, адаптации к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды организации, повышению значимости работы.

По полученным сведениям, 10-15% знаний, полученных в любых учебных заведениях, претерпевает быстрое моральное старение из-за высоких темпов научно-технического персонала. В процессе набора и отбора персонала учитывается желание и способности новых сотрудников к обучению и самообучению, а также наличие основных качеств, свойственных для вовлечённых сотрудников. В качестве основных характеристик, которые свойственны вовлечённым сотрудникам, можно назвать: поглощение работой, сильная эмоциональная связь с организацией, энтузиазм в работе, расширение границ ответственности, обязательность, настойчивость, инициативность, добросовестность, стремление к расширению сферы своей деятельности, адаптация к изменяющимся обстоятельствам, стремление развивать профессиональные навыки, своевременное выполнение производственных заданий и ориентация на выполнение поставленных планов и т.д.

Следующими факторами вовлечённости персонала является формирование рабочей среды, в которую входят содержание, характер, условия труда, безопасность, заработная плата и т.д. Рациональные условия трудовой деятельности напрямую связаны с балансом режимов труда и отдыха, темпами работы, которые учтены научной организацией труда. Эти характеристики очень тесно связаны с удовлетворенностью трудом и влияют на имидж организации как работодателя, что напрямую влияет на лояльность персонала в долгосрочном периоде.

Как отмечается, деятельностный подход к вовлечённости персонала закрепляется чувством безопасности для сотрудников: соблюдение трудового законодательства, наличие гарантий и компенсаций, уровень трудовой дисциплины и т.д. Эмоциональная составляющая вовлечённости персонала повышает лояльность персонала к организации. С нашей точки зрения, для истинной вовлечённости персонала необходимо наличие зрелого коллектива, в котором каждый сотрудник сам решает быть ему вовлечённым или нет. В таком коллективе наблюдается вовлечённость руководства и самих сотрудников, поддерживается инициатива сотрудников и т.д. Реальная вовлечённость персонала проявляется в так называемом «зрелом коллективе». Делегирование полномочий возникает в случае доверия руководителя и сотрудников организации.

Каждый сотрудник сам решает, быть ему вовлечённым или нет. Готовность работника внести свой трудовой вклад в конкретную компанию в значительной мере зависит от степени его моральной и материальной удовлетворённости, которая определяется целевой направленностью. Сотрудник готов вкладывать в компанию свои ресурсы, если видит, что организация заинтересована в нём и прилагает усилия для его дальнейшего развития, информированностью работника о деятельности

https://buxdu.uz

предприятия и т.д. На имидж организации также влияет честность при оценке работы сотрудников. Руководителям верхнего и среднего звена следует не только честно оценивать труд по определённым стандартам, но и как можно быстрее сформировать сроки получения результатов труда. Но ещё раз хочется подчеркнуть, что несмотря на самостоятельное принятие или непринятие вовлечённости в организацию, поведение работников должно согласовываться с целями организации, ее стратегией, политикой в области качества, стандартами и процедурами организации.

Вывод. Изучая выводы факторов вовлечённости персонала, можно отметить, положительный образ руководителя, который не только формирует имидж организации, но и повышает приверженность (лояльность) организации, предопределяет желание воплощать творческие и производственные идеи, увеличивает эффективность и производительность труда. Вовлечённость, по сравнению с лояльностью, труднее формируется, но и меньше поддается изменениям из-за воздействия внешних факторов [1]. С повышением удовлетворённости сотрудников организации растёт лояльность к организации, а лояльность, в свою очередь, подразумевает долгосрочные отношения сотрудников с организацией. Вовлечённый сотрудник рекомендует свою организацию в качестве надёжного работодателя и работает в организации как можно дольше. Кроме управляемых факторов есть неуправляемые факторы. Например, люди в возрасте до 35 лет отличаются в среднем невысокой степенью вовлечённости, а после 35 лет степень вовлечённости начинает непреклонно увеличиваться [4]. Чтобы управлять факторами, влияющими на вовлечённость сотрудников, необходимо уметь их измерить.

Сегодня существует множество признанных методик измерения удовлетворённости трудом: модель Дж. Хакмана и Р. Олдхама, Минессотский опросник удовлетворённости трудом, QPC Nordic и т.д. На сегодняшний день по прежнему остается актуальной задача разработки российской методики на основе модели вовлечённости персонала, учитывающей национальные особенности.

Таким образом, для формирования показателей оценки вовлечённости персонала, с нашей точки зрения, логично использовать анкетирование сотрудников, который позволяет оценить уровень взаимоотношений внутри организации, определить сильные и слабые стороны. В ходе опроса сотрудники получают возможность выразить своё отношение к вовлечённости в организации. При проведении анкетирования по вопросу вовлечённости персонала, следует проводить опрос среди сотрудников, проработавших в данной организации больше года.

Литература:

1. Cohen A. Relationships among five forms of commitment: an empirical assessment «Взаимосвязь между пятью формами вовлечённости: эмпирическая оценка»// J. Organiz. Behav. — 1999. — Vol. 20. — P. 305.

2. Hellevig I. 2012, «Вовлечённость персонала в России». [Involvement of personnel in Russia. Preliminary version]. Москва. 2012. 118 стр.

3. Saks, A. Antecedents and consequences of employee engagement. «Предпосылки и последствия вовлечения сотрудников» // Journal of Managerial Psychology, 21(7), P. 600-619.

4. Булгак В. Повышение компетентности и осведомленности персонала //https://hr-portal.ru/article/povyshenie-kompetentnosti-i-osvedomlennosti-personala

5. Долженко Р.А. Вовлечённость персонала как индикатор отношения работников к изменениям в организации. Барнаул: Изд-во Алтайского государственного университета, 2014. 188 с.

6. Доминяк В.И. Возможность реализации мотивов как предпосылка организационной лояльности // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Серия «Гуманитарные и общественные науки», №2 (124), 2011. – с. 105-108.

https://buxdu.uz

O‘ZBEKISTON TARIXI DARSLARIDA EKOLOGIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Po‘latova Gulruh Jamolovna,
Navoiy akademik litseyi tarix fani o‘qituvchisi

Ushbu maqolada O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda ekologik ta’limning tarix fani bilan integratsiyasi o‘quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda muhim rol o‘ynashi aniqlangan. Empirik tadqiqot natijalariga ko‘ra, tarixiy hodisalar va ekologik inqirozlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarning ekologik xabardorligi oshadi. Interfaol metodlar, jumladan, muammoli ta’lim, rolli o‘yinlar va munozaralar ekologik kompetensiyani rivojlantirishda samarali ekani tasdiqlangan. Maqolada ekologik ta’limni tarix darslariga yanada samarali integratsiya qilish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *ekologik kompetensiya, tarix ta’limi, ekologik ta’lim, interfaol metodlar, ekologik tafakkur, ekologik mas’uliyat, O‘zbekiston tarixi.*

ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

В данной статье анализируется значение развития экологической компетентности на уроках истории Узбекистана. В исследовании установлено, что интеграция экологического образования с исторической наукой играет важную роль в формировании экологического мышления учащихся. По результатам эмпирического исследования было выявлено, что экологическая осведомлённость учащихся повышается за счёт анализа исторических явлений и экологических кризисов. Доказано, что интерактивные методы, включая проблемное обучение, ролевые игры и дискуссии, эффективны в развитии экологической компетентности. В статье даны рекомендации по более эффективной интеграции экологического образования в уроки истории.

Ключевые слова: *экологическая компетентность, историческое образование, экологическое образование, интерактивные методы, экологическое мышление, экологическая ответственность, история Узбекистана.*

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING ECOLOGICAL COMPETENCE IN UZBEKISTAN HISTORY LESSONS

This article analyzes the importance of the development of environmental competence in the lessons of the history of Uzbekistan. The study found that the integration of environmental education with historical science plays an important role in shaping students ' environmental thinking. According to the results of an empirical study, the environmental awareness of readers increases through the analysis of historical phenomena and environmental crises. Interactive methods, including problem education, role-playing games and discussions, have been proven to be effective in developing environmental competence. The article provides recommendations for more effective integration of environmental education into history classes.

Keywords: *environmental competence, history education, environmental education, interactive methods, environmental thinking, environmental responsibility, history of Uzbekistan.*

Kirish. Ekologik muammolar bugungi kunda global miqyosda dolzarb masalaga aylangan bo‘lib, u nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki jamiyatning ekologik madaniyatini shakllantirish bilan ham bog‘liqdir. O‘zbekistonda ekologik barqarorlikni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik ongni rivojlantirish bo‘yicha qator davlat dasturlari amalga oshirilmoqda (Karimov, 2023). Bu jarayonda ta’lim tizimi, xususan, tarix darslarining o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tarix fani nafaqat o‘tmish voqealarini o‘rganish, balki jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida ekologik muhitning qanday ta’sir ko‘rsatganini anglash imkonini beradi.

O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirishning zarurati bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, o‘quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish orqali ularning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish mumkin. Ikkinchidan, tarixiy jarayonlarda ekologik muammolar va ularning yechimlariga oid tajribalarni o‘rganish orqali kelajak avlod ekologik muammolarni oldindan bashorat qilish va ularga yechim topish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi (Akramova, 2022). Uchinchi jihat esa

https://buxdu.uz

shundan iboratki, O‘zbekiston hududida qadimgi sivilizatsiyalar ekologik omillar bilan qanday bog‘liq bo‘lgani, iqlim o‘zgarishlari yoki tabiiy resurslarning noto‘g‘ri ishlatilishi sivilizatsiyalar tanazzuliga sabab bo‘lganligi o‘quvchilarga misollar orqali tushuntirilishi mumkin (Rakhimov, 2021). Shuningdek, ekologik kompetensiya rivojlantirilishi milliy va xalqaro ekologik siyosatga integratsiyalashuv jarayoniga hissa qo‘shadi. Bugungi kunda ko‘plab davlatlar ekologik ta’limni rivojlantirish orqali barqaror taraqqiyot maqsadlariga erishishni maqsad qilgan. O‘zbekiston ham 2030-yilgacha mo‘ljallangan BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG) muvofiq holda ekologik ta’limni takomillashtirish bo‘yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda (UNESCO, 2023). Shu sababli O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani shakllantirish ham ta’lim strategiyalarining ajralmas qismi bo‘lishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Ekologik kompetensiyani rivojlantirish masalasi bo‘yicha turli tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Karimov (2023) o‘z tadqiqotida ekologik ta’limning milliy modelini ishlab chiqishning zarurligini ta’kidlab, O‘zbekistonda ekologik muammolarni hal etishda ta’lim tizimining o‘rni muhimligini ko‘rsatgan. Unga ko‘ra, maktab o‘quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Akramova (2022) tadqiqotida tarix fani orqali o‘quvchilarning ekologik tafakkurini rivojlantirish usullarini tahlil qilib, tarixiy voqealarning ekologik oqibatlarini o‘rganish muhimligini asoslab bergan. Uning fikricha, tarix darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish o‘quvchilarga ekologik ong va javobgarlik hissini oshirishga yordam beradi.

Rakhimov (2021) qadimgi sivilizatsiyalarning ekologik inqiroz sababli tanazzulga uchrashi misolida ekologik ta’limning ahamiyatini yoritib bergan. Uning tadqiqotiga ko‘ra, qadimgi Xorazm va Sug‘d sivilizatsiyalarining ekologik muhit bilan bog‘liq o‘zgarishlari o‘quvchilarga tarixiy saboqlar orqali ekologik ongni shakllantirish imkonini beradi. UNESCO (2023) tomonidan e’lon qilingan hisobotda ekologik ta’limning global tendensiyalari tahlil qilinib, turli davlatlarning ekologik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan tajribalari umumlashtirilgan. Hisobotda O‘zbekistonda ekologik ta’limni rivojlantirish strategiyalari ham keltirib o‘tilgan bo‘lib, tarix fani orqali ekologik masalalarni yoritish muhimligi ta’kidlangan. Hasanova (2024) o‘z maqolasida O‘zbekistonda ekologik ta’limni rivojlantirish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tadqiqot olib borgan. Uning fikricha, tarix darslarida interaktiv metodlardan foydalangan holda ekologik kompetensiyani rivojlantirish o‘quvchilarning bilimini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish nafaqat ta’lim sifati oshishiga, balki o‘quvchilarning ekologik ongini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida mamlakatning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishiga hissa qo‘shadi.

Metodlar. O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati o‘ziga xosdir. Tarix shunchaki voqealar yig‘indisidan iborat emas, balki insoniyatning atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarini ham aks ettiradi. Ekologik kompetensiya esa atrof-muhit muammolarini tushunish, tahlil qilish va ularga yechim topish qobiliyatidir. O‘zbekiston tarixi darslarida buni rivojlantirish quyidagi sabablarga ko‘ra muhim:

1. Tarixiy kontekstda ekologik muammolarni tushunish:

- O‘zbekistonning boy tabiiy resurslariga ega bo‘lishi va ularning tarixiy davrlardagi oqilona yoki oqilona bo‘lmagan ishlatilishi haqida o‘quvchilarni xabardor qilish. Masalan, Amudaryo va Sirdaryoning suv resurslaridan foydalanish tarixi, Aral dengizining qurib qolishiga olib kelgan omillarni o‘rganish orqali ekologik muammolarni inson faoliyati bilan bog‘lash mumkin.
- qadimgi irrigatsiya tizimlari, o‘rmonlarning kesilishi, cho‘llashish jarayonlari va ularning tarixiy kelib chiqishi haqida ma'lumot berish orqali atrof-muhitga insonning ta'sirini ko‘rsatish.
- Tarixiy davrlarda yuz bergan tabiiy ofatlar (zilzilalar, sel, qurg‘oqchilik) va ularning insoniyatga ta'sirini tahlil qilib, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligini ochib berish.

2. Ekologik madaniyatni shakllantirish:

- tarixiy misollar orqali atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyatini anglatish va ekologik mas'uliyatlilikni tarbiyalash.
- O‘zbekistonda ekologik harakatlarning tarixi, ekologik faollar va ularning faoliyati haqida ma'lumot berish.
- turli xalqlarning tabiatga bo‘lgan munosabatlarini, tabiatdan foydalanish uslublarini taqqoslash orqali turli madaniy yondashuvlarni o‘rganish.

3. Muammolarni hal qilishga yondashuvni rivojlantirish:

- tarixiy misollar orqali ekologik muammolarni hal qilishga turli yondashuvlarni tahlil qilish va ularning samaradorligini baholash.
- muammolarni hal qilish uchun innovatsion yechimlarni izlash va taklif qilish qobiliyatini rivojlantirish.

https://buxdu.uz

- kritik fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ekologik muammolarga kompleks yondashishni ta'minlash.

4. Barqaror rivojlanish g‘oyasini targ‘ib qilish:

- tarixiy rivojlanishni tahlil qilish orqali barqaror rivojlanish tamoyillarini o‘rgatish va kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish muhimligini ta'kidlash.

- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish, biologik xilma-xillikni saqlash kabi masalalarda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash.

O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish nafaqat ekologik bilimlarni berish, balki ekologik madaniyatni shakllantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish va barqaror kelajak uchun asos yaratish demakdir. Bu esa, zamonaviy dunyo talablariga javob beradigan, atrof-muhitga mas'uliyatli va kelajak uchun g‘amxo‘rlik qiladigan yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha ta’lim jarayonini tahlil qilish uchun aralash metodlardan foydalanildi.

Birinchidan, **nazariy tahlil** usuli yordamida ekologik kompetensiyani rivojlantirish bilan bog‘liq ilg‘or ilmiy manbalar, o‘quv dasturlari va O‘zbekiston ta’lim tizimidagi ekologik ta’lim amaliyoti o‘rganildi.

Ikkinchidan, **empirik tadqiqot** sifatida maktablarda tarix fanidan dars berayotgan 50 nafar o‘qituvchi hamda 200 nafar o‘quvchi ishtirokida so‘rov o‘tkazildi. Ushbu so‘rovda o‘qituvchilarning ekologik ta’limga yondashuvi, ekologik kompetensiyani rivojlantirishda tarix fani imkoniyatlaridan qanday foydalanayotganliklari aniqlashtirildi.

Bundan tashqari, **eksperimental darslar** tashkil etilib, tarix darslarida ekologik mavzularni interfaol metodlar yordamida tushuntirish samaradorligi baholandi. Olingan natijalar statistik tahlil qilinib, ekologik kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha eng samarali yondashuvlar aniqlashga harakat qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish o‘quvchilarning ekologik ong va mas’uliyatini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. So‘rov natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning 82% ekologik ta’lim tarix fani orqali singdirilishi mumkinligini ta’kidladi. Ularning 65% esa ekologik mavzularni dars jarayoniga integratsiya qilishga ehtiyoj borligini bildirdi. O‘quvchilarning 78% esa tarix darslarida ekologik muammolar haqida ko‘proq ma’lumot olish muhimligini ta’kidladilar. Eksperimental darslar natijalariga ko‘ra, tarix darslarida ekologik muammolar haqida real voqealar misolida tushuntirilganda, o‘quvchilarning ekologik tafakkuri va ongli qaror qabul qilish qobiliyatlari oshgani kuzatildi. Jumladan, eksperimentda qatnashgan o‘quvchilarning 70% darslardan so‘ng ekologik muammolar va ularning tarixiy oqibatlari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘ldi.

Shuningdek, tadqiqot davomida interfaol metodlar, jumladan, muammoli ta’lim, rolli o‘yinlar va munozaralar orqali ekologik kompetensiyani rivojlantirish samarali ekani aniqlandi. Misol uchun, qadimgi O‘zbekiston hududida mavjud bo‘lgan sivilizatsiyalarning ekologik inqirozi misolida tarixiy saboqlar tahlil qilinganda, o‘quvchilarning ekologik xabardorligi sezilarli darajada oshdi. O‘quvchilar tarixiy dalillar asosida ekologik muammolarni tahlil qilib, kelajak uchun xulosa chiqarishga o‘rgandilar. Bundan tashqari, eksperiment yakunida o‘quvchilarga ekologik masalalar bo‘yicha mustaqil loyiha ishlari topshirildi. Loyiha ishlari natijalariga ko‘ra, 85% o‘quvchilar O‘zbekiston tarixida ekologik muammolarning ta’sirini chuqurroq tushunib, ularning zamonaviy dolzarbligini anglab yetishdi. Shu bilan birga, ekologik muammolarga yechim taklif qilish qobiliyatlari ham oshgani kuzatildi. Umuman olganda, natijalar tarix fani orqali ekologik kompetensiyani shakllantirishning samaradorligini isbotladi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning ekologik tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish, ekologik muammolarga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga ham xizmat qilishi aniqlandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish nafaqat ekologik bilimlarni singdirish, balki o‘quvchilarning tanqidiy va tahliliy tafakkurini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tarixiy tajribalar va ekologik inqirozlar tahlili orqali o‘quvchilar hozirgi ekologik muammolarga ilmiy va tarixiy nuqtayi nazardan yondashishni o‘rganadilar. So‘rov natijalariga ko‘ra, aksariyat o‘qituvchilar tarix darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish muhimligini tan olgan bo‘lsa-da, bu borada amaliy materiallar yetishmovchiligi kuzatilmoqda. Shu bois kelajakda tarix faniga ekologik masalalarni integratsiya qilish uchun qo‘shimcha dars ishlanmalari va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish lozim. Shuningdek, ekologik ta’limning samaradorligi interfaol metodlardan foydalanish darajasiga bog‘liq ekani aniqlandi. Tadqiqot davomida qo‘llanilgan muammoli ta’lim, rolli o‘yinlar va munozaralar o‘quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda ijobiy natija berganligi kuzatildi. Ushbu yondashuvlar kelajakda kengroq miqyosda qo‘llanilishi kerak.

Xulosa. Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Tarix fani orqali o‘quvchilarga ekologik ong va mas’uliyatni singdirish ularning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga

https://buxdu.uz

yordam beradi. Natijalar shuni tasdiqladiki, tarixiy misollar orqali ekologik ta’limni kuchaytirish o‘quvchilarning ekologik xabardorligi va tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. O‘quvchilarning aksariyati tarixiy tajribalar asosida ekologik muammolarni tahlil qilish va ularga ilmiy yondashish qobiliyatini o‘zlashtirdi. Kelajakda ekologik ta’limni tarix darslariga kengroq integratsiya qilish uchun maxsus metodik materiallar va interfaol dars ishlanmalari ishlab chiqish talab etiladi. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun ekologik ta’lim bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot tarix darslarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi va bu yondashuv ta’lim sifatini oshirish bilan birga, kelajak avlodning ekologik mas’uliyatini oshirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini tasdiqladi.

Adabiyotlar:

1. Samatova, Sh. B. qizi. (2023). Oliy ta’limda ekologik ta’limning o‘ziga xos xususiyatlari. // Golden Brain, 1(35), 294–300. https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/5798.
2. Xamrayev, S. Sh. (2022). O‘zbekistonda ekoturizm barqarorligini ta’minlashda ekologik ta’lim va tarbiya jarayonlarini integratsiyalash zarurati. Oriens, 21 dekabr, 524–528. https://oriens.uz/uz/journal/article/ozbekistonda-ekoturizm-barqarorligini-taminlashda-ekologik-talim-va-tarbiya-jarayonlarini-integratsiyalash-zarurati/.
3. Sulaymonova, S. Y., & Qayumova, D. D. qizi. (2022). Ekologik ta’lim va tarbiyaning nazariy va metodik asoslarini takomillashtirish. // Journal of New Century Innovations, 16(1), 16–19. https://newjournal.org/new/article/view/724.
4. Xalmatova, Sh. M., & Maxsudova, G. M. (2024). Ekologik ta’limni dunyo pedagogikasida rivojlanishi. Farg‘ona Davlat Universiteti, 29(6), 55. https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/3326
5. Xudayberdiyeva, T. (2022). Maktabgacha ta’limda ekologik ta’lim va madaniyatni tarbiyalashning ilmiy-metodologik va didaktik tamoyillari. // Innovative Development in Educational Activities, 1(6), 161–163. https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/545.

https://buxdu.uz

МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна,
старший преподаватель кафедры «Педагогика»
Бухарского государственного университета
mahfuzasadulloyeva@gmail.com
Асадова Насиба,
студентка 5-курса заочного отделения
Бухарского государственного университета
nasibaasadova25@gmail.com

В данной статье мы рассмотрим различные виды деятельности и зоны в начальных классах. Представлены способы создания эффективных для педагогического процесса методов обеспечения единства действий учителей, учеников, родителей и различных представителей общества.

Ключевые слова: *общество, представители, действие разнообразие, государственные стандарты, проектирование, условие, виды деятельности, духовная общность, взаимопонимание, взаимодействие.*

MODELING THE DEVELOPING ENVIRONMENT IN THE PRIMARY EDUCATION SYSTEM

In this article, we will examine various types of activities and zones in primary school classrooms. We present methods for creating effective pedagogical processes that ensure unity of action among teachers, students, parents, and various community representatives.

Keywords: *society, representatives, action, diversity, state standards, design, conditions, types of activities, spiritual community, mutual understanding, interaction*.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM TIZIMIDA RIVOJLANISH MUHITINI MODELLASHTIRISH

Ushbu maqolada biz boshlang'ich sinflarda turli xil faoliyat turlari va zonalarini ko'rib chiqamiz. Pedagogik jarayon uchun samarali usullarni yaratish, o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, jamiyatning turli vakillari harakatlarining birligini ta'minlash yo'llari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *jamiyat, vakillar, xilma-xillik harakati, davlat standartlari, dizayn, shartlar, faoliyat turlari, ma'naviy jamoa, o'zaro tushunish, o'zaro ta'sir*.

Введение. Для успешной реализации государственных стандартов всеобщего образования необходимо, в первую очередь, разработать систему начального образования, выработать модель развивающей образовательной среды. Указанная среда проектируется путём создания эффективных условий для всех участников педагогического процесса, обеспечивает единство действий учителей, обучающихся, родителей и разнообразных представителей общества. Здесь необходима организация духовной общности, взаимопонимания, взаимодействия и атмосферы сотрудничества. Образовательная среда даст эффект лишь в том случае, если будет основываться на доверии, сопереживании, позитивной тональности, т.е. всего того, что определит перспективу успеха той или иной образовательной организации и всех участников учебно-воспитательного процесса.

Главная особенность образовательной среды начальных классов заключается в том, что она оказывает большое влияние на развитие индивидуальности ребёнка и на формирование его личности в целом, создаёт условия для продвижения обучаемых к более сложной ступени обучения. В первый класс ребёнок приходит подготовленным в разной степени. Отсюда вытекает вывод о том, что образовательная среда начальных классов должна отвечать всем требованиям в отношении их возможностей и умений. Возможности учеников совершенно разные, поэтому каждый из них имеет право на самореализацию и последующее развитие, исходя из своих индивидуальных особенностей.

Поэтому образовательная среда начальных классов должна соответствовать различных видам деятельности начальных классов и обязана иметь следующие зоны: [1]

зона индивидуальной учебной деятельности;

зона для учебного сотрудничества;

https://buxdu.uz

зона для игровой деятельности;
зона для творческой и проектной деятельности;
зона исследовательской деятельности;
зона спортивной деятельности;
зона трудовой деятельности;
зона художественно-эстетической деятельности.

Литературный обзор. Для полного охвата всех зон как раз и необходима образовательная среда начальных классов. Сюда же относится техническое оснащение учебных помещений, полная оснащённость компьютерами, доступ к интернет-ресурсам, к цифровым образовательным ресурсам; в достаточной степени укомплектованная библиотека с учебниками, учебно-методической литературой; кабинеты с учебно-практическим и лабораторным оборудованием.

В научной литературе [1] подчёркивается значимость трёх тесно связанных между собой условий, не отделимых от образовательного процесса: физическое окружение, человеческий фактор и учебная программа. Что подразумевается под этим?

Физическое окружение – это само здание школы, его архитектура, этажность, параметры учебных классов и иных помещений, возможность их реконструкции в случае необходимости и т.д.

Человеческий фактор – это сами субъекты учебно-воспитательного процесса: учителя – с одной стороны, дети – с другой. Для учителей важна степень подготовленности к работе с учащимися начальных классов, их социальное поведение, умение работать именно с таким контингентом учащихся. Для детей важен учёт личностных, национальных особенностей, степень их способности усваивать предлагаемый учебный материал в предлагаемых условиях педагогического процесса.

Программа обучения – возможно, самый сложный фактор, где главными вопросами являются: чему обучать? (содержание программ), как обучать? (стили и методы преподавания).

Часто в научной литературе [1] ставится проблема эффективности образовательной среды. Эффективность определяется по результату обучения. Что влияет на конечный результат? Это:

материально-техническое обеспечение образовательной организации;
учебный план образовательной организации;
учебные программы и учебники, в том числе электронные;
управление учебным процессом;
уровень квалификации педагогических работников, их индивидуальные характеристики.

В научной литературе по дидактике выделяется термин не только «образовательная среда», но и «предметно развивающая, или предметная среда». Особенно актуален этот термин для начального образования. Остановимся на этом подробнее. Предметно развивающая среда – это взаимодействие эстетических, психологических, педагогических условий для реализации педагогического процесса, который рационально и эффективно организован в пространстве и времени, насыщен разнообразными предметами и игровыми материалами. Подобная среда направлена на утверждение у обучаемого чувства уверенности в себе, даёт возможность школьнику раскрыть свои способности. Предметная среда становится стимулом для проявления самостоятельности и инициативности ребенка. При этом доминирует основная цель – это получение знаний по установленной программе.

Методология исследования. Из чего складывается предметно-развивающая среда?

Учебная зона. Это класс и расположение парт: их легко переставить, объединять или отодвигать; это стулья, желательно трехуровневые для регулировки под рост учащихся; это учительский стол; это учебные доски (меловая, интерактивная), также компьютер, мобильный телевизор и видеомагнитофон; это шкафы с книгами для внеклассного чтения, игрушками, рабочими тетрадями, принадлежностями для уроков рисования.

2. Информационная зона. Это стенды класса (кабинета), которые вывешены для постоянного пользования на стенах. Содержание стендов – самое разнообразное. Они отражают жизнь государства, края, области, города, класса, школы. На стендах можно разместить детские творческие работы. Здесь же может быть информации для родителей. Обычно стенды красочно оформлены, они должны притягивать взор детей.

3. Игровая зона. Организация и использование игровой зоны - это необходимое условие для сохранения и улучшения здоровья младших школьников, поэтому здесь нужно ощутить комфорт и присутствие домашнего уюта. Здесь стоит мягкая мебель (диван и кресла), журнальный столик, детские игрушки и игры. Учащиеся любят проводить время в этой зоне, ведь эти занятия благоприятно влияют на общий тонус ребёнка, способствуют тренировке подвижности нервных процессов, создают положительный настрой и снимают психоэмоциональное напряжение.

https://buxdu.uz

4. Зелёная зона. Обычно зелёной зоной в классе являются цветы в горшках, которые расставлены на подоконниках, но если пространство помещения позволяет, то растения могут стоять вдоль стен. Когда в классе много цветов, это воспитывает трудолюбие детей, ухаживающих за ними, любовь и уважение к природе. Зелёная зона – это своеобразный акцент, усиливающий уют и комфорт учебного пространства. Здесь можно поместить и аквариум.

Результаты и обсуждение. Какие факторы обеспечат предметно-развивающую среду для учащихся начальных классов? Основополагающим принципом в этом стал комплексный подход, который реализует следующие условия:

многофункциональность помещения;

рациональность использования пространства;

взаимосвязь цветовой отделки и освещения;

целесообразность озеленения интерьера. [2]

Целенаправленно организованная предметно-развивающая среда в образовательном учреждении играет большую роль в гармоничном развитии и воспитании ребёнка. Удачно созданная среда вызывает у детей чувство радости, положительное отношение к школе, желание посещать её, обогащает новыми впечатлениями и знаниями, побуждает к активной учебной работе. Для создания правильной и продуктивной предметно-развивающей среды кабинета, необходимо соблюдать санитарно-гигиенические требования.

1.Каждому ученику предоставляется удобное рабочее место за партой или столом в соответствии с его ростом и состоянием зрения и слуха. Дети с плохим зрением должны размещаться в первом ряду от окон. Детей, подверженных ОРЗ, ангиной, простудными заболеваниями, следует рассаживать дальше от наружной стены.

2.При оборудовании учебных помещений для начальных классов соблюдаются следующие размеры и расстояния: между рядами – не менее 60 см., от первой парты до учебной доски –2,4 – 2,7 м., наибольшая удалённость последнего места обучающегося от учебной доски – 860 см., высота нижнего края учебной доски над полом – 80-90 см.

3. Дизайн учебных кабинетов должен быть выдержан в соответствии с художественно-эстетическим и познавательным развитием ребёнка. Необходим современный стиль, простота формы, комфорт и удобство. Художественная сторона оформления характеризуется гармоничным соотношением отдельных элементов в рамках целостного восприятия.

4.Строительные нормы. В строительстве или ремонте учебного здания допускается установка подвесных потолков из материалов, разрешённых для применения в общеобразовательных учреждениях, при условии сохранения высоты помещений не менее 2,75 м. Полы в учебных классах и кабинетах преимущественно должны иметь дощатое покрытие, это может быть и паркет, линолеум или плиточное покрытие. В последнем случае поверхность плитки должна быть матовой и шероховатой, не допускающей скольжения.

5. Санитарные нормы. В классах для школьников начального этапа обучения предусмотрены умывальные раковины. Установку их осуществляют с учётом роста обучающихся: на высоте не более 0,5 м от пола до края раковины. Она устанавливается в зоне правого переднего угла класса. Рядом с раковиной – мыло, электро- или бумажные полотенца.

Моделирование образовательной среды невозможно без учёта внеурочной деятельности школьников. По мнению А.П.Манжуриной [4], эту деятельность необходимо развивать по шести направлениям: спортивно-оздоровительное, научно-познавательное, гражданско-патриотическое, общекультурное, социальное направления, а также деятельность через секции, кружки, мастерские. При организации подобной деятельности обучающихся школа использует как свои ресурсы, так и возможности муниципальных учреждений дополнительного образования. Что важно знать учителю и руководству школы в аспекте внеучебной работы?

Выводы. 1.Обучение будет успешным тогда, когда у детей есть способность разгадывать, анализировать и принимать решения: это позволит им во взрослой жизни успешно решать проблемы и принимать решения, становиться творческими и мыслящими личностями.

2.Для учащихся важен момент самостоятельного выбора: дети выбирают, что они станут делать, а учитель направляет выбор, давая необходимые материалы и обеспечивая возможность их умелого использования.

3. Учитель должен позаботиться о том, чтобы у учащихся было время для обсуждения со сверстниками результатов своей работы. Это придаёт значимость работе и процессу принятия самостоятельного решения.

https://buxdu.uz

4.Учитель наблюдает за общением детей, анализирует то, как они преодолевают трудности, развивает чувство независимости и ответственности, обеспечивает высокий уровень знаний и постоянный интерес к ним, выявляет скрытые способности детей.

Литература:

1. Тихонова И.В.Образовательная среда в начальной школе как комплекс предпосылок эффективного образовательного процесса.- https://infourok.ru/statya-obrazovatelnaya-sreda-v-nachalnoj-shkole-kak-kompleks-predposylok-effektivnogo-obrazovatelnogo-processa-6232305.html
2. Тарасов С. В. Образовательная среда и развитие школьников. – СПб: ЛОИРО, 2003. –139 с.
3. Шалаев И. К. От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства // Педагог. – 1998. – № 4.-С.33-35.
4. Манжурина А. П. Создание развивающей образовательной среды в начальной школе. - https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2017/01/12/sozdanie-razvivayushchey-obrazovatelnoy-sredy-v-nachalnoy-shkole
5. Садуллоева, М. Г., & Разина, А. (2023). Этимологическое начало имён собственных на примере родного языка и читательской грамотности в начальных классах. // Academic Integrity and Lifelong Learning (France), 223-227.
6. Садуллоева, М. Г. (2023). Педагогическая практика в начальных классах как неотъемлемая часть подготовки высококвалифицированных специалистов в области начального образования (НА ПРИМЕРЕ 4+ 2). // Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain), 195-200.
7. Садуллоева, М. Г., Курбанова, З., & Надежды, А. (2023). Специфика жанра поэтического дискурса. // Intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 2(14), 70-74.
8. Sadulloyeva Makhfuza, G. (2022). Organization of Continuous Practice at Higher Education Institutions. // International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 22-24.
9. Садуллоева, М. (2023). Цель и задачи непрерывной педагогической практики на современном этапе высшего образования. // Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(10), 44-46.
10. Sadulloyeva, M. (2023). Responsibilities of a student intern in organizing continuous teaching practice. // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(12), 31-34.
11. Садуллоева, М. (2023). Примерная структура отчета о прохождении непрерывной педагогической практики. // In Uz-Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 683-686).
12. Gaybulloyevna, S. M. (2023). Developing Practical Skills During Continuous Teaching Practice. // Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 24, 37-40.

https://buxdu.uz

INNOVATSION TA’LIM JARAYONIDA FASILITATORLIK QOBILIYATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA IMKONIYATLARI

Xamrayeva Diyora Burxon qizi,
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim
metodikalari kafedrasi katta o’qituvchisi

Mazkur maqolada innovatsion ta’lim jarayonida o‘qituvchining fasilitatorlik qobiliyati, o‘qituvchi va o‘quvchidagi do‘stona munosabatga asoslangan ta’lim muhitining ahamiyati, pedagogning kasbiy va shaxsiy kamoloti o‘quv jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri ekanligi, seminar mashg‘ulotlarini tashkil etishga qo‘yilgan talablar va mavzuga oid ilmiy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *innovatsion faoliyat, ta’lim muhiti, fasilitatorlik, kompetensiya, ta’lim sifati, innovatsion texnologiyalar, kasbiy rivojlanish, seminar, trening, baholash mezonlari.*

ОСОБЕННОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ФАСИЛИТАТОРСКИХ НАВЫКОВ В ИННОВАЦИОННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье рассматриваются фасилитаторские способности учителя в инновационном образовательном процессе, важность образовательной среды, основанной на дружеских отношениях между учителем и учеником, профессиональное и личностное развитие педагога как один из важных факторов, определяющих эффективность учебного процесса, требования к организации семинарских занятий, а также приводятся научные рекомендации по теме.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, образовательная среда, фасилитаторство, компетенция, качество образования, инновационные технологии, профессиональное развитие, семинар, тренинг, критерии оценки.*

SPECIFIC FEATURES AND OPPORTUNITIES OF FACILITATORSHIP SKILLS IN THE INNOVATIVE EDUCATIONAL PROCESS

This article describes the ability of the teacher as a facilitator in the process of innovative education, the importance of the educational environment based on friendliness in the teacher and student, the fact that professional and personal maturation of the educator is one of the important factors determining the effectiveness of the educational process, the requirements for the organization of

Keywords: *innovative activity, educational environment, facilitator, competence, quality of education, innovative technologies, professional development, seminar, training, evaluation criteria.*

Kirish. O‘quvchiga do‘stona munosabatdagi muhitni yaratishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning yaxlit manzarasi sifatida o‘qituvchining pedagogik-psixologik bilimdonligini ko‘rsatish muhimdir. Shuningdek, yangi tipdagi pedagogik faoliyat jarayonida o‘qituvchining fasilitatar sifatidagi o‘rni va ahamiyati ham ushbu yo‘nalishda o‘z ifodasini topadi. O‘qituvchining texnologik mahorati esa o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikka asoslangan faoliyatlarini tashxislay olishi, tashkilotchiligi, loyihachiligi, muloqotga kirishuvchanligi, shuningdek, o‘quvchi shaxsining rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan vaziyatlarni tashkil eta olishida namoyon bo‘ladi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida sifat o‘zgarishlari ro‘y bermoqdaki, buning zaruriy sharti o‘qituvchining o‘quv jarayonidagi rolini o‘zgartirishdir. O‘qitishning o‘zini axborotni uzatish sifatida emas, balki mazmunli o‘quv jarayonlarini osonlashtirish sifatida tashkil etish zarurati mavjud. Shu boiz, ta’lim jarayonida fasilitatsiya va fasilitator tushunchalari keng qo‘llanilmoqda.

Interfaol ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli ham keskin tarzda o‘zgarib boradi. O‘qituvchi bu – mashg‘ulotni ishlab chiquvchi (interfaol o‘yinlar texnologi), tashkilotchi, maslahatchi (konsultant), fasilitator, kommunikator, psixolog sifatida ish olib boradi. Fasilitator – (ingiliz tilidan olingan bo‘lib “facilitate”– yengillashtirmoq, yengillatmoq ma’nolarini anglatadi) bu interfaol jarayonni nazorat qiluvchi, uning qonun-qoidalariga rioya qilinishini ta’minlovchi, bu bilan esa barcha qatnashchilarni mashg‘ulot jarayoniga diqqatlarini jalb qilishga hamda uning mazmun va mohiyatini o‘zlashtirib borishga o‘rgatuvchi mutaxassis pedagogdir.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar sharhi. Fasilitatsiya jarayonida jamoaning uyg'un va samarali ishlashi, yangi narsalarni yaratish yoki nazariy ilmiy ma’lumotlarni o‘zlashtirish, keyinchalik amaliy qo‘llanilishini topish uchun izlanishlar olib boriladi. Jamoaviy ish va jamoaviy o‘zaro ta’sir o‘qituvchining maxsus harakatlari orqali tashkil etiladi. Fasilitatsiya aynan shu harakatlarni osonlashtirish jarayonini aks ettiradi. Unda ustuvorlik pozitsiyasini yetakchi egallaydi. Ta’lim sohasida bu joy o‘qituvchiga tegishli. Uning vazifasi o‘zini hokim sifatida ko‘rsatish emas, balki neytral pozitsiyani egallash va talabalarni to‘g‘ri va rivojlanish yo‘nalishiga yo‘llashdir.

Fasilitator o‘quv jarayonidagi maxsus vosita hisoblanadi. Ta’lim muassasasi va umuman ta’lim tizimining rivojlanishi samaradorligi fasilitatorning malakasi va kasbiy mahoratiga bog'liq. Unga psixologik o‘zaro ta’sir qilish ko‘nikmalari va samarali muloqotni ta’minlash texnologiyalari o‘rgatiladi.

Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan innovatsion usullar quyidagi xususiyatlarga ega:

- o‘quvchilar birgalikda, umumiy topshiriq yoki o‘rgatilayotgan faoliyat ustida mustaqil va erkin hamkorlikda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar;
- hamkorlikka asoslangan guruhli ish yordamida o‘quvchilarning yangi bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatlari kengayadi;
- o‘quvchilar hamkorlikda o‘quv topshiriqlarining yechimini izlash bilimlarni o‘zlashtirishga asoslangan faoliyatni amalga oshiradilar, sinf jamoasi tomonidan qabul qilingan tartib qoidalarga rioya qiladilar;
- ma’lum bir vazifani bajarish yoki muammoning yechimini izlashga oid faoliyatni tashkil etadilar, o‘quvchilarning hamkorlikda ishlashlariga sharoit yaratiladi.

Hamkorlikdagi ta’lim quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- o‘quvchilarda yangi bilimlarni o‘zlashtirish ko‘lami kengayadi;
- hamkorlikda o‘zlashtirilgan kognitiv axborotlar to‘plami yaratiladi;
- o‘quvchilarda o‘zlik tuyg‘usining faollashuvi natijasida o‘quv materiallarini o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoq kuchayadi;
- o‘quvchilarning o‘z shaxsiy nuqtayi nazarlari va dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatlari kengayadi;
- ikki tomonlama axborot ayiraboshlash samaradorligi ortadi;
- hamkorlikdagi faoliyat o‘zaro do‘stlik, o‘rtoqlik, bir-birlariga ko‘maklashish, hamdardlik muhitini vujudga keltiradi;
- o‘quvchilar orasida yangicha muomala, muloqot va munosabatlar madaniyati tarkib topadi.

Pedagogik hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- o‘quvchi shaxsini har tomonlama o‘rganish, uning imkoniyatlarini tahlil etish va baholash;
- o‘quvchilar shaxsiga insoniy yondashish orqali ularning erkinliklari va huquqlarini hurmat qilish;
- maktab va sinfda o‘zaro hamkorlikka asoslangan do‘stona muhitni shakllantirish;
- o‘quvchi-o‘qituvchi, o‘quvchi-o‘quvchi hamkorligini tarkib toptirish;
- o‘qituvchining kasbiy mahorati, intellektual, ma’naviy-madaniy salohiyatini rivojlantirish;
- o‘quv jarayonida ko‘tarinki hissiy holat, pedagogik-psixologik muhitni vujudga keltirish;
- o‘quvchilar bilimini hamkorlikda baholash, ularni birgalikda rag‘batlantirishning erkin tizimini yaratish kabilar.

O‘qituvchining fasilitatorlik qobiliyati asosida hamkorlikka asoslangan o‘quv jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish alohida didaktik ahamiyatga ega. Bu, o‘z navbatida, o‘quv jarayoniga tizimli yondashish imkonini beradi. O‘quv vaziyatini loyihalashtirish asosida o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ta’lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish maqsadida uni o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirishdan iborat. Hamkorlikdagi o‘quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tashkil etish uchun o‘quv predmetini pedagogik texnologiyalar yordamida o‘qitish modeli va o‘quv-biluv jarayonining texnologik xaritasi ishlab chiqilishi lozim.

O‘quv jarayonida kafolatlangan natijaga erishilganligini aniqlash uchun o‘qituvchi ta’lim natijasining sifatini obyektiv baholash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shundagina hamkorlikka asoslangan ta’lim jarayonini amalga oshirish mumkin.

Muhokama. Ma’lumki, mavjud o‘quv dasturlarida o‘quv predmetining umumiy maqsadi ifodalangan bo‘ladi. O‘quv mavzulari va o‘quv jarayonining maqsadi esa, o‘qituvchilar tomonidan belgilanadi. O‘qituvchilar maqsadlarni qo‘yidagicha ifodalashga harakat qiladilar:

- O‘quv maqsadini o‘quv mavzusi yordamida aniqlash. O‘quv maqsadlarini bu tarzda belgilash o‘quvchilarga muayyan o‘quv mavzusiga oid bilimlarni taqdim etishni nazarda tutadi.

https://buxdu.uz

– O‘quv maqsadini pedagogik jarayon mohiyati va o‘qituvchi faoliyati yordamida aniqlash. O‘quv maqsadlarini bu tarzda belgilashda o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatining imkoniyatlaridan kelib chiqadi.

– O‘quv maqsadlarini o‘quvchilarning intellektual rivojlanish imkoniyatlarini nazarda tutgan holda aniqlash. O‘quv maqsadlarini aniqlashga bu tarzda yondashish asosida o‘quv predmetlari mazmunidan kelib chiqqan holda umumlashtirilgan o‘quv maqsadlari nazarda tutiladi.

– O‘quv maqsadlarini o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatiga asoslangan holda belgilash. O‘quv maqsadlarini belgilashga bu tarzda yondashish natijasida o‘quv jarayonini aniq, o‘quvchiga yo‘naltirgan holda loyihalash nazarda tutiladi.

Bu jarayonda kafolatlangan natijaga erishish o‘qituvchining diqqat markazida turadi. Bunda o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi va o‘quv harakatlarini aniq baholash imkoniyati mavjud. O‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi orqali ifodalangan rejalashtirilgan o‘quv natijalarini to‘la tashxislash imkoniyatini yaratish nazarda tutiladi. Bunday o‘quv maqsadlari shu darajada aniq bo‘lishi kerakki, mazkur maqsadlarga erishilganlik darajasi muayyan dalillarda namoyon bo‘lishi lozim.

O‘quv jarayonining aniq maqsadini belgilash uchun o‘qituvchi nafaqat o‘quv predmetining mazmuni, balki bu jarayonda o‘quvchilar orasida o‘zaro hamkorlikni vujudga keltirish imkoniyatlarini ham yaxshi bilishi talab etiladi. O‘quv maqsadlarini oydinlashtirish, ularni ifodalashda o‘qituvchi o‘quv jarayonining aniq loyihasini oldindan tasavvur eta olishi muhim ahamiyatga ega.

O‘quv jarayonida kafolatlangan natijaga erishish uchun:

– har bir o‘quv mavzusi bo‘yicha aniq maqsadlarni muayyan izchillikda belgilash; o‘quv maqsadlarining bunday tizimlari didaktikada pedagogik taksonomiya nomi bilan yuritiladi. Bu, o‘z navbatida, o‘quv maqsadlari izchilligini ifodalaydi.

– o‘qituvchi o‘quv maqsadlarini aniq va maqsadga muvofiq ifodalashi uchun ularni ilmiy tilda aniq bayon qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

O‘quv maqsadlarini aniq belgilash o‘qituvchiga o‘z harakatlarini asosiy maqsadga yo‘naltirish va o‘quvchilarga o‘quv materiallarini aniq tushuntirishga imkon beradi.

O‘quv maqsadlarining asosiy yo‘nalishlari:

-o‘quvchini bilish, tushunish, tahlil qilish, o‘rganganlarini amaliyatda qo‘llash, umumlashtirish va baholashga o‘rganishlarini ta’minlashdan iborat.

Masalan, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘quv predmetining asosiy maqsadi - “ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil fikrlay oladigan, nutq va muloqot madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish”dan iborat.

Kafolatlangan natijaga erishganlik, ya’ni o‘quv maqsadini amalga oshirishni faqat tashqi ko‘rinishlarga qarab baholash mumkin emas. Buning uchun o‘quvchilarning o‘zlashtirganlik darajalarini har tomonlama tashxislash muhim ahamiyatga ega. Chunki, o‘quvchilarning bilimini tashqi ko‘rsatkichlar asosida baholashda ularning ichki holatlaridagi o‘zgarishlar, intelektual rivojlanishlari, hamkorlikka kirishuvchanliklari hisobga olinmaydi.

Fasilitator guruh oldida turib ma’ruza o‘qiydigan odam emas. Fasilitator o'quv jarayonining faol va ob'ektiv ishtirokchisidir. Fasilitatorning roli ma'lum bir guruh odamlarga o'zlarining umumiy maqsadlarini amalga oshirishda har tomonlama yordam berish, shuningdek, muhokamada hech qanday tomonni olmasdan, ularga ushbu maqsadlarga erishishga yordam berishdir. Fasilitator o'zaro tushunish va konsensusni rag'batlantiradi va rag'batlantiradi. Ko'p jihatdan fasilitator - bu biror narsa yaratishga yordam beradigan shaxs. Bunday odam yaratilish jarayonida yordam beradi, lekin yakuniy natija bermaydi. Fasilitatorning asosiy ko'nikmalari Ishbilarmonlik uchrashuvlarining eng yaxshi amaliyotiga rioya qilish Vaqtni hisobga olish Kelishilgan dastur asosida Guruhga aqliy hujum va muammolarni hal qilishda yordam bering Tajribali fasilitator shuningdek quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

Jarayonga aralashish qobiliyati, uni guruhdan olib tashlash o'rniga ijodkorlikni muhokamaga olib keladi. Guruh jarayoni va dinamikasini tushunish qobiliyati - guruh dinamikasidagi har qanday tengsizlikni muvaffaqiyatli "darajalash" qobiliyati Guruhda kim ustunlik qiladi? Va ularni qanday to'xtatish kerak "Boshqa" kim? Va ularni qanday jalb qilish kerak Kim zerikdi? Va ularni jarayonga qanday jalb qilish kerak Yaxshi ko'nikmalarni oddiygina "o'rganish" mumkin emas - ularni o'zlashtirish kerak. Ijodiy yordam berish usullarini qanchalik ko'p mashq qilsak, o'zimizda va seminar ishtirokchilari bilan shunchalik qulay bo'lamiz. Eng muhim saboq - bu ishni qilishda xursandchilikka ega bo'lish qobiliyati.

Seminar mashg'ulotlari ishtirokchilar uchun ham, seminar o'tkazuvchisi uchun ham qiziqarli bo'lishi kerak - quvnoq o'quv muhiti o'quv jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. Seminar ishtirokchilari, agar bu ma'lumot jonli tarzda taqdim etilsa, muhim ma'lumotlarni eslab qoladi. Seminardan maksimal darajada foydalanish uchun barcha ishtirokchilar bir-biriga qulay bo'lishlari kerak. Agar seminar ishtirokchilari to'g'ri shug'ullanmasa, stollarda passiv o'tirsa yoki qiziqarli topshiriqlar berilmasa, ular diqqatini juda tez

https://buxdu.uz

yo'qotadilar. Seminarning dinamikasi kamroq samarali bo'ladi va o'quv muhiti zerikarli va samarasiz bo'lishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Agar o'qituvchi faqat seminar guruhi oldida turib, ma'ruza o'qisa, bu faqat ishtirokchilarning zerikishiga olib keladi va 10-15 daqiqadan so'ng tinglashni to'xtatadi.

Bu usul axborot va bilim almashish uchun samarali emas. Buning o'rniga, turli qiziqarli va energiya beruvchi mashg'ulotlarni seminar materialiga ulashga harakat qiling. Bunday tadbirlardan muhim tushunchalarni kiritish uchun ham, seminarning amaliy qismiga kirish sifatida ham foydalanish mumkin.

Muvaffaqiyatli fasilitator o'rganish va ma'lumot almashishni guruhda ishlash uchun interfaol vositalar bilan birlashtirgan seminarlarni ishlab chiqadi.

Mashg'ulotchilar o'zlarining baxtli va tabassumli odamlarni ko'rganlarida muvaffaqiyatga erishganliklarini bilishadi.

Muvaffaqiyatli seminar qiyin emas. Mashg'ulotchi faqat o'z materialiga seminar ishtirokchilarining diqqatini qaratadigan va qiziqtiradigan texnika va vositalar to'plamini yaratishi kerak.

Muvaffaqiyatli yordam berish usullari:

– ishtirokchilarga o'zlarini qulay his qilishlariga yordam bering
– qiziqarli va qiziqarli o'quv muhitini yarating
– seminar ishtirokchilarining energiya darajasini oshiring
– qiziqarli va samarali guruh ishlarini tashkil qiling
– o'rganilgan material bo'yicha tezkor fikr-mulohazalarni olish uchun hamkorlikdagi faoliyatdan foydalaning
– seminar ishtirokchilari olingan bilimlarni kengaytirish va mahalliylashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun guruh faolligini oshiring
– shunday qilib, siz yordamchisiz. o'zingizning fikringizcha, nima ishlaydi, deb o'ylang, u bilan o'ynang va seminar ishtirokchilariga energiya berish uchun o'zingizning qiziqarli o'yinlaringizni yarating.
– mashg'ulotchi sifatida, seminar ishtirokchilari bilan muloqotda nima yaxshi va nima foyda bermasligini o'zingiz hal qilasiz.

O‘qituvchining fasilitatorlik qobiliyatini baholash mezonlari

	Doim	**Ba’zida**	**Qisman**	**Umuman yo‘q**	**Izoh**
1. Men yangi g‘oya va yo‘nalishlarni belgilay olaman	□	□	□	□	
2. Men o‘z ixtiyorim bilan murakkab muammolarni hal etishga kirisha olaman	□	□	□	□	
3. Men kerakli materiallarni izlab topaman va boshqalar bilan o‘rtoqlashaman	□	□	□	□	
4. Men faktlarni qidiraman. Turli fakt va fikrlarni solishtiraman	□	□	□	□	
5. Men boshqalarga o‘z ixtiyorim bilan yordamlashaman	□	□	□	□	
6. Boshqalarni ishtirok etishga chaqiraman	□	□	□	□	
7. Muhokama etilgan fikrlarni umumlashtiraman	□	□	□	□	
8. Muammo muhokamasida o‘z yechimlarimni taklif etaman	□	□	□	□	
9. O‘zimning turli nuqtayi nazarlarimni taklif qilgan holda bahs-munozarani tashkil etaman	□	□	□	□	
10.Bo‘sh g‘oyalarni korreksiya qilaman	□	□	□	□	
11.Muhokamaga yangi g‘oyalarni taklif etishga guruh a’zolarini undayman	□	□	□	□	
12.Guruh a’zolariga asoslangan yechimlarni topishga yordam beraman	□	□	□	□	

Innovatsion ta’lim jarayonida o‘qituvchiga kasbiy mahoratni oshishga oid tavsiyalar:

– o‘qituvchi nazoratga emas, balki taraq-qiyotga ko‘maklashadi, o‘quv jarayonini jonlantiradi;
– darslik – bilim olish manbalaridan birginasi hisoblanadi;
– maktabda o‘qituvchilar fanlarni emas, balki bolalarning o‘qituvchilari bo‘la-dilar;
– bilim olishning interfaol usullari qo‘llaniladi;

https://buxdu.uz

– bilim olishning turli uslublari va yonda-shuvlari inobatga olinadi;
– o‘quvchilarga, ularning ichki imkoniyatla-riga nisbatan ijobiy qarash;
– doimiy malaka oshirishga tayyormiz (rasmiy, o‘zaro, qiziqishlar);
– sifatli jarayon, mazmun va natija (bolaga yo‘naltirilgan va shunga muvofiq o‘quv rejasi va o‘qitish metodlari, savodxonlik asoslari, hayotiy ko‘nikmalar);
– sifatli o‘qituvchi: yuqori malakali, puxta bilimli va kasbiy mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchi-mutaxassislar;
– sifatli o‘quvchilar (o‘quvchilar ta’lim olishga tayyor, sog‘lom);
– faol, demokratik, o‘zaro hamkorlikdagi muhit;
– ta’limga barcha bolalarni (millati, madaniyati, tili, ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi va layoqati bilan ajralib turadiganlarni) jalb etadi;
– bolalarning tafovutlariga hurmatni kafolat-laydi;
– ta’lim olishda barcha bolalarning teng imkoni-yatlari tengligini kafolatlaydi.
– giyohvand moddalardan, jismoniy jazolardan muhofaza qiladi;
– toza ichimlik suvi mavjud; bolalar foydala-nishi uchun suv, qo‘llarini yuvishi uchun sovun bilan ta’minlanadi;
– hayotiy ko‘nikmalarga asoslanadi;
– jismoniy va psixosotsial, ruhiy sog‘lom muhit yaratiladi;
– maktab xududi (devor, to‘siq, panjara va shu ka-bilar bilan) o‘rab olingan;
– maktablarni boshqarishda, bolalarni qo‘llab-quvvatlashda bolalar, oila va jamoatchilikning faol ishtirokini ta’minlash: ta’limda hamkorlikni qo‘llab - quvvatlaydi;
– maktab hayotining barcha jabhalarida bola ishtirokini ta’minlaydi;
– bola huquqlarini ta’minlash maqsadida boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi;
– o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasida samimiy, do‘stona munosabatlarni qo‘llab-quvvatlaydi;
– o‘g‘il bola va qiz bolalar uchun ta’lim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlaydi;
– o‘qishga qabul qilishda, ta’lim jarayonida va o‘qish natijalarida tenglikni ta’minlaydi;
– kamsitish va stereotiplarga barham beradi;
– o‘quv reja, darslik, ko‘rgazma qurollar va boshqa o‘quv materiallarida gender ta’sirchanlikni hisobga oladi.

Xulosa. Innovatsion ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishda Moodle, Google Classroom, Edmodo kabi onlayn o'quv platformalarini chuqur o'rganish va ularni dars jarayoniga samarali qo'llash orqali o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatish va ularning o'rganish faoliyatini monitoring qilish imkonini beradi. Har bir o'quvchining o'rganish uslubini aniqlash va ularga mos keladigan ta'lim usullarini qo'llash. Bu o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Pedagogika va innovatsion ta'lim texnologiyalari bo'yicha malaka oshirish kurslarida qatnashish, hamkasblari bilan birgalikda yangi texnologiyalar va usullarni o'rganishga oid tavsiyalar o'qituvchiga innovatsion ta'lim jarayonida o'z kasbiy mahoratini oshirishga va o'quvchilarga sifatli ta'lim berishga yordam beradi. Muhim jihati shundaki, bu jarayon doimiy va izchil bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Saidovna T. N. Pedagogical ethics and pedagogical tact //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 3. – C. 305-310.
2. Ashurova Z. Scientific prodress: Muammoli ta'lim texnologiyalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari // Buxoro davlat universitetining Pedagogik mahorat jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 1.
3. Ashurova Z. Pedagogik mahorat // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021.– T. 6. – №. 6.
4. Ashurova Z. O'z-o'zini tarbiyalash borasida ajdodlarimiz qarashlari // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – T. 6. – №. 6.
5. Ashurova Z. Jahon maktabgacha ta’lim rivojida noan’anaviy mashg‘ulotlar: Valdorf, Montessori pedagogikasi // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – T. 4. – №. 4.

https://buxdu.uz

ZAMONAVIY TA’LIMDA O‘QUVCHILARNI O‘ZINI–O‘ZI NAMOYON QILISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Xasanova Surayyo Shonazarovna,
Ma’mun universiteti “Psixologiya va sport” kafedrasi Ps.f.f.d., PhD

Maqolada o‘quvchilarni zamonaviy ta’limda o‘z iste’dod qobiliyat va intellektual salohiyatini namoyon qila olishiga ahamiyat berilgan. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning psixologik jihatlariga alohida e’tibor qaratish zarurati paydo bo‘lmoqda. Mavzuni o‘rganish davomida o‘smirlik davrida o‘zini-o‘zi namoyon qilishni asosiy masalalari va psixologik tomonlarini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *Ta’lim, iste’dod, iqtidor, qobiliyat, o‘zini baholash, ehtiyoj, o‘zini-o‘zi namoyon qilish.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ САМОВЫРАЖЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье уделяется внимание тому, чтобы учащаяся молодежь могла проявить свои таланты и интеллектуальный потенциал в современном образовании. В этом процессе возникает необходимость уделять особое внимание психологическим аспектам учащихся. В ходе изучения темы основное внимание уделяется изучению основных вопросов и психологических аспектов самовыражения в подростковом возрасте.

Ключевые слова: *образование, талант, одаренность, способности, самооценка, потребность, самовыражение.*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF STUDENT SELF-EXPRESSION IN MODERN EDUCATION

The article focuses on ensuring that young students can show their talents and intellectual potential in modern education. In this process, there is a need to pay special attention to the psychological aspects of students. During the study of the topic, the main focus is on the study of the main issues and psychological aspects of self-expression in adolescence.

Keywords: *education, talent, giftedness, abilities, self-esteem, need, self-expression.*

Kirish. Bugungi zamonaviy ta’limda o‘quvchi yoshlarni innovatsion g‘oyalarini har tomonlama rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib kelmoqda. Dunyo tan olayotgan umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash, izlanish va muammolarni ijobiy hal qilishga e’tibor qaratilgan. Bu borada Kembrij o‘quv dasturi (Cambridge Assessment International Education) ishlab chiqqan «xalqaro tajriba»ni qo‘llash samaradorligi oshmoqda. Mazkur tajriba esa o‘quvchilardan zamon talablariga moslashish, shaxsiy xususiyat, ehtiyoj, maqsadlar kuchayishi, qiziqish ortishi, shuningdek qadriyatlar, vazifalarga ijodiy yondashish, nostandart usullarni topish qobiliyati va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllanishida hamda o‘zini-o‘zi rivojlantirish, o‘zini-o‘zi adekvat boshqarish, o‘zini-o‘zi namoyon qilishni ta’minlaydi.

Mamlakatimizda ta’lim tizimini zamonaviy tarzda rivojlantirish bo‘yicha, hukumat qarorlari va me’yoriy hujjatlar qabul qilingan qonunlar bilan himoyalangan. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son «O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmonlari [2], 2023-yil 1-maydagi «O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi» [1], 79-moddasida yoshlarning intellektual, ijodiy, ta’lim olishga sharoit yaratilishi ko‘rsatilgan. Mustaqil tafakkurga, erkin fikrlash darajasiga ega bo‘lgan shaxsni ta’lim jarayonida shakllantirish bugungi kunning asosiy talablaridan biridir. Ta’limning zamonaviy ko‘rinishlarida bilimli ziyoli, tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashni taminlashda ta’lim metodlaridan foydalanish lozim. O‘quv faoliyatida aynan ushbu jihatlarni e’tiborga olgan holda qobiliyatlarini namoyon qila oladigan iqtidorli va iste’dodli o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, jamiyatimizda tashkil qilingan prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktab ta’lim jarayoniga qo‘yiladigan talablar ana shu jarayonni tashkil qilishga qaratilgan. Bizning fikrimizcha, aynan ushbu masalalarni vatanimiz istiqboli rivoji va ravnaqi, o‘quvchilarning ilm egallash qobiliyatini ko‘rsata bilishiga yo‘nalishlar miqyosida tashkil qilingan maktablar xizmati kattadir.

Adabiyotlar tahlili. Ta’lim faoliyati negizida o‘zini boshqarish va o‘zini namoyon qilishda o‘quvchilarda o‘zlarini baholash muammosi yotadi. Chunki, o‘ziga ishonch yuzaga kelgan o‘quvchilar qaysi vaziyat va jarayonda bo‘lishidan qat’iy nazar o‘zini ko‘rsata oladi. Maktab ta’limi psixologiyasida aynan shu

https://buxdu.uz

muammo yuzasidan kengroq mulohaza yuritish maqsadga muvofiqdir. Barcha o‘quvchilar ta’lim faoliyatida hayoti davomida o‘zini namoyon qilishni usul va vositalarini ko‘rsatishga intilishadi. Shu sababli o‘quvchilar orasida maktab davrida o‘zini namoyon qilish va o‘zini baholashni ta’lim muhitidan kelib chiqqan holda o‘rganish muhim hisoblanadi.

Psixologlar, sotsiologlar, o‘qituvchilar, madaniyatshunoslar tomonidan shaxsning o‘zini boshqarish va o‘zini-o‘zi namoyon qilish muammosi turli tadqiqotlarning nuqtai nazari bilan bog‘liqligi o‘rganilgan. Bu holat baxtni izlash, o‘z-o‘zini izlash va maqsadini izlash bilan izohlanadi. «Ba’zida o‘smirlik davrida bola butunlay o‘zgarishi, bu ba’zan ota-onalar tomonidan tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Buning uchun o‘zini-o‘zi namoyon qilish va usullariga murojaat qilish bilan bog‘liqligini aniqlash, deb izohlansa bo‘ladi» [17].

O‘smirlik davrida yangi markaziy tuzilma hisoblanadigan «Men» konsepsiyasi o‘zini-o‘zi anglashning yangi darajasi sifatida qaraladi. Ushbu holat o‘smirlik davrining oxiriga kelganda shakllanadi. Aytish mumkinki, «ularda o‘zga katta insonlarni bahosiga taqlid qilish yo‘qolib, o‘z-o‘zini ko‘rsatish, o‘z-o‘zini tasdiqlatish, o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zini-o‘zi namoyon qilishga erishish kuchayadi. Shaxsning o‘zi haqidagi tasavvurlari va «Men» konsepsiyasi, o‘z imkoniyatlari va xusiyatlarini o‘zining boshqalarga o‘xshashligini va betakrorligini bilish ehtiyojlaridan kelib chiqib o‘z-o‘zini anglashning yangi darajalari shakllanadi» [8]. Ushbu fikrlardan ko‘rinadiki, o‘z-o‘zini anglagan har bir o‘smir maqsad va rejalarni belgilab, amalga oshirish orqali namoyon bo‘ladi. Demak, o‘smir qaysidir qirrasi ta’lim jarayonida aqliy tomondanmi, kreativ yondashgan holda ijodkorligini o‘zi namoyon qilishiga e’tibor qaratish o‘rinli bo‘ladi.

O‘zining shaxsiy xususiyatlarini anglash va shakllantirish imkoniyatlari o‘smirlik davrida inson psixik jarayonlarning rivojlanishi tafakkur qilish darajasi shaxs mustaqilligiga tayanadi. O‘smir shaxsining mustaqilligini tasdiqlash o‘ziga yaqin bo‘lgan kishilarning ko‘z oldida o‘zligini bildirib, o‘z «men» ini anglatish maqsadida o‘z shaxsining ta’sirini atrofdagilarga o‘tkazishga harakat qilib ko‘rish, o‘z imkoniyatlaridan tashqari u yoki bu ishlarni bajarishga urinishida kuzatiladi. O‘smirdagi intellekt darajasi yuqori bo‘lishi yosh davriga xos qimmatli va obro‘li deb bilishadi. «Shu sababli ularning shaxsida o‘zgarishlar qiziqishlarga bog‘liq bo‘lganligi qaysidir axborotni, harakatlarni ta’lim jarayonida xulq-atvorni o‘zlashtirishga qaratilganligida ko‘rinadi» [9]. Ushbu davrda o‘quvchilar o‘zini anglashi, uning tengdoshlar orasida o‘zini baholashi orqali muhim ekanligi o‘zini namoyon qila olishiga imkon berishi mumkin.

O‘z-o‘zini baholash – «obyektiv munosabatini ifodalovchi o‘smirning o‘z imkoniyatlari, qobiliyatlari, shaxsiy sifatlariga bo‘lgan tushuncha. O‘z-o‘zini baholash shaxsning bilish faoliyati, atrofdagi odamlar va moddiy borliqqa munosabatining ifodasi hamdir» [10].

Zamonaviy psixologiyada o‘zbek olimlardan N.A.Atabayeva, E.I.Ganeyeva, N.I.Xalilova, E.M.Muxtorov, Z.T Nishanova, N.G‘.Komilova, E.E.G‘oziyev va boshqalar o‘z tadqiqot ishida o‘smirlik davriga xos xususiyatlar va yosh davrining ahamiyatli jihatlari ham o‘rganilgan. Jumladan, N.G‘.Komilova ishlarida Deviant xulq-atvorli o‘smirlarda o‘z-o‘ziga baho berishning o‘ziga xos xususiyatlari tadqiq qilingan. «Deviant xulq-atvorli o‘smirlarda esa destruktiv o‘z-o‘ziga baho berish xos bo‘lib, bu holat ularning shaxslararo munosabatlar jarayonida o‘z o‘rnini topishiga to‘sqinlik qiladi, turli nizolarni vujudga keltiradi va shaxsdagi xulqiy buzilishlarga sabab bo‘ladi» [5]. Muallif tomonidan ijtimoiy maqbul xulq-atvorni ta’minlashda yordam beradigan o‘z-o‘ziga baho berishning asosiy xususiyati o‘ziga bo‘lgan emotsional-qadriyatli munosabatni belgilovchi, kongruentlik va o‘z-o‘zini anglash bilan xarakterlanuvchi konstruktivlik ekani ta’kidlanadi.

O‘smirlik davridagi xususiyatlar shuningdek, N.A.Atabayeva izlanishlarida ham uchratimiz mumkin. Uning tadqiqot ishi tahlili natijasi, alturizm motivlarini rivojlanganlik darajasini, o‘smirlik va ilk o‘sprinlik davri bilan namoyon bo‘lish tafovutlarini aniqlagan. O‘smirlarda o‘zlari uchun yangi bo‘lgan faoliyat sohalari va shaxslararo munosabatlarga bog‘liq chegaralarni alturizmni qo‘llash me’yorlari bilan bo‘g‘liqligini tavsiflaydi. Umuminsoniy qadriyat va ijtimoiy-axloqiy hodisa sifatida alturizmni farqlash vaziyat paydo bo‘ladi. «Ilk o‘spirinlik davrida shaxsiy refleksiya darajasi rivojlanib, «jamiyatning foydali a’zosi» sifatida o‘z-o‘zini anglash sohasida namoyon bo‘ladi» [3].

O‘quvchilarda ta’limiy-tarbiyaviy jarayonida muomalaning individual uslubi shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlariga E.I.Ganeyeva e’tibor qaratgan. Olima o‘smirlarda integral individuallik va uning rivojlanishida individual uslubning o‘rni masalalariga ahamiyat bergan. Uning tadqiqot natijalarida «individual muomala uslubi turli iyerarxik bosqichlarning xossalari aloqadorligini determinantsiya qilishda vositachi bo‘g‘in sifatida ya’ni o‘smir integral individualligi tuzilishining o‘ziga xosligi sifatida yuzaga keladi». Demak, o‘quvchilarning ta’lim jarayonida bevosita o‘zini namoyon qilishiga muomalaning ahamiyatini o‘rgangan.

N.I.Xalilova o‘z tadqiqotida «O‘smirlik davrida o‘zini o‘zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari» ilmiy mavzusida yosh davr xususiyatini yoritishga xizmat qilgan» [12]. «O‘zini o‘zi nazorat

https://buxdu.uz

qilishning rivojlanishiga o‘smirlik davrida mustaqil fikrlash, dunyoqarash va mustahkam e’tiqod shakllanishi natijasida ekanligini tadqiqot ishida o‘rgangan. Ishning natijasi orqali munosabatlarda, mustaqillikka intilish, axloqiy qarashlarning kengayishi, ijtimoiy xulq-atvor, o‘zini boshqara olish hamda javobgarlikni yuzaga kelishiga olib keladi».

X.X.Jabborov o‘z tadqiqot ishida o‘smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik omillarini o‘rgangan. Muallif tomonidan «O‘smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta’sir etuvchi motivatsiya, ijobiy taqlid, o‘zini-o‘zi nazorat qilish, o‘z-o‘ziga ishonch, o‘z-o‘zini baholash kabi darajalarni psixologik xususiyatlarni o‘rganib, mafkuraviy immunitetni baholashning motivatsion, kognitiv va xulq-atvor komponentlarini ishlab chiqqan» [4].

G.R.Tojiboyeva o‘z tadqiqot ishida maktab psixologlarining o‘smirlik davridagi o‘quvchi yoshlarni nizoli vaziyatlarda psixokorreksion faoliyatini o‘rgangan. Shaxslararo munosabatlarda o‘smir o‘quvchilarning nizoli vaziyatlardagi xulq-atvori va xarakterini, qadriyat va intellekt pastligi ekanligi sabab bo‘lgan. Shuningdek, maktab psixologlari tomonidan o‘smirlar o‘rtasidagi individual baholashni bartaraf etish va hamkorlikda ishlash asosida psixoprofilaktika va psixokorreksiyalash faoliyati tuzilmasini nizoni aniqlash takomillashtirishni aniqlagan[11]. Mazkur tadqiqot ishida o‘quvchilarni shaxslararo munosabatlarda yuzaga kelgan nizoli vaziyatlarni bartaraf etish usullarini o‘rgangan.

O‘smirlarni tengdoshlar orasidagi munosabatlarda sibling darajadagi o‘quvchilar ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga ega ekanligi oilada nechanchi farzand, jinsi, guruhi, guruhdagi mavqei, tengdoshlar bilan munosabati N.A.G‘ayibova tomonidan o‘rganilgan. «Tadqiqot natijalarida o‘smirni oilada yagona jinsdagi farzand ekani uni oilada va tengdoshlari orasida munosabatlarga ta’sir etishi, oilada jinsdosh bo‘lmagan o‘g‘il bolalarda aka-ukasi bor tengdoshlarga nisbatan hukmronlik, yetakchilik sifatlari yuqori ekanligi aniqlangan» [14]. O‘quv faoliyatida ushbu farzandlarning tengdoshlar orasida o‘zini ifodalashida farqlanishini aytish mumkin. Mavzu doirasida tadqiqod ishlari shaxsning professional shakllanishi va uning o‘zini namoyon qilish masalalari tarixiy o‘rganilishi, suniy intellektni ta’siri xususida S.B.Kabulova, S.Sh.Xasanovalar tomonidan ahamiyatli darajada o‘rganilgan [13,15,16].

T.S.Jo‘rayev tomonidan o‘quvchilarning aqliy xususiyatlari tadqiq qilingan. Ta’lim jarayonida o‘smir o‘quvchilarda aqliy faoliyatning ahamiyatli ekanligi shaxs kamolotini ta’minlashning muhim tomoni yosh va saviyasi rivojlanishi natijasi, deb hisoblaydi. Aqliy taraqqiyotni asosiy omil ta’lim faoliyatining umumlashgan usullarini amalga oshirishni ko‘rsatgan.

O‘smirlik davrining sifat xususiyatlari zamonaviy psixologiyada jamiyatimizda turli tomonlari tadqiq qilinganligini kuzatish mumkin. Xususan aytishimiz mumkinki, N.Sh.Mullaboyeva tadqiqotlarida «O‘smirlarda yolg‘izlik hissining psixokorreksiyasi bo‘yicha ilmiy izlanishni amalga oshirgan» [6]. Unga ko‘ra, o‘smirning guruhga moslasha olmasligi, muloqotdagi uquvsizlik yolg‘izlikni keltirib chiqaruvchi determinantlar ahamiyatini keltirib o‘tgan.

Navbatdagi tadqiqot ishida E.M.Muxtorov o‘smirlar guruhida o‘zini-o‘zi psixologik muhofaza qilish jarayoniga urg‘u bergan. Muallif tomonidan o‘smirlardagi maktab hayotiga o‘zini-o‘zi baholashga, umumiy muloqotga bog‘liq bezovtalik me’yorlariga o‘smirlar faolligini ta’minlovchi xotirjamlik, o‘z-o‘ziga ishonch sifatlariga mutanosib yoki nomutanosiblik, g‘ayrat-shijoatlilik, hissiy ko‘tarinkilik ko‘rsatkichlarining namoyon etilishi o‘smirlarda o‘zini-o‘zi psixologik muhofaza qilish haqidagi tasavvurlarning shakllanishi bilan aloqadorligini ko‘rsatadi. E.M.Muxtorov «O‘smirlardagi ijtimoiy vaziyatga bog‘liq me’yoriy bezovtalik motivatsiyasi ko‘rsatkichlariga psixologik muhofaza va o‘zini-o‘zi adekvat hissiy baholash mezonlari sifatida qaraydi» [7]. O‘smirlarda o‘zini baholashi ijobiy bo‘lishi, shaxslararo munosabatlarda va faoliyatda o‘zini namoyon qilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Metodlar. Tadqiqotda Dembo-Rubinshteynning «O‘z-o‘zini baholash» metodikasidan foydalanildi. Mazkur so‘rovnoma 1962- yili T.V.Dembo tomonidan ishlab chiqilgan va o‘z-o‘zini baholash namoyon bo‘lishining umumiy tavsifnomasini o‘rganish uchun tavsiya qilingan. «O‘z-o‘zini baholashni namoyon bo‘lishining umumiy tavsifnomasini o‘rganish» uchun tavsiya qilingan metodikani rus olimi Dembo fanga kiritgan. Muallif bir tomondan, insonning ayni vaqtda o‘zini baholashi, uning o‘ziga munosabat darajasini aniqlashga harakat qilgan, ikkinchi tomondan, o‘z-o‘zini kelajakda qanday baholashi da’vogarlik (intilish) darajasi aniqlashga harakat qilishini o‘rganishga qaratilgan. Mazkur ishda A.M.Prixojan tomonidan modifikatsiya qilingan variantidan foydalanildi va bunda sinaluvchiga tayyor shakl taqdim qilinadi va unda har bir shaklni 100 mm balandlikda yettita chiziqni yuqori va pastki nuqtalar sezilarli chiziqlar orqali, o‘rtada unchlik sezilmaydigan nuqta bilan belgilashi lozim. Respondentlarga ko‘rsatmalarni berish mobaynida o‘zini ayni holatdagi rolini «chiziqcha» bilan, «x» bilan esa o‘zi bilan fahrlanishi mumkin bo‘lgan sifat, xususiyatni rivojlanish darajasini belgilashi kerak. Diqqatli tomoni shundaki, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatida o‘zini ko‘rsatishga inilishi bevosita o‘ziga bo‘lgan bahosiga bog‘liq munosabatini ko‘rsatadi.

https://buxdu.uz

Da’vogarlik darajasi 60 balldan 89 ballgacha bo‘lsa, me’yoriy ko‘rsatkich ekanligini bildiradi. Agar natija 75 dan 89 ballgacha bo‘lsa, respondentlar o‘z imkoniyatlari to‘g‘risidagi optimal tasavvurni bildiradi. 90 balldan 100 ballgacha bo‘lsa sinaluvchilarning o‘z imkoniyatlariga noadekvat yondashishni ko‘rsatadi. Natija 60 ball bo‘lsa, da’vogarlik darajasi past ko‘rsatkich qiymati shaxs rivojlanishini salbiy jihati deb hisoblanadi.

O‘z-o‘zini baholashda ballar 45-74 ball oraligi (o‘rtacha va yuqori) gacha bo‘lsa, bu real (adekvat) baholashni bildiradi. 75-100 ball ko‘rsatkich esa o‘z-o‘ziga yuqori baho berganini bildirib, shaxs shallanishida ayrim og‘ishlar mavjudligini ko‘rsatadi. Shaxsdagi o‘ziga ortiqcha baho berish shaxsning o‘z faoliyatini to‘g‘ri baholashni va o‘zini boshqalar bilan taqqoslashni anglamasligini ko‘rsatadi. 45 balldan kam bo‘lsa, bu o‘ziga past baho berishni, o‘zini qadrlamaslikni, bir muncha salbiyligini bildiradi.

O‘quvchilarda o‘zini-o‘zi namoyon qilishni o‘zini baholashiga bog‘liqligini o‘rganish uchun tadqiqotda o‘tkazilgan metodikalarning natijalari jins bo‘yicha (o‘gil bolalar n=246, qiz bolalar n=216) differensial tafovutlari keltirildi.

1-jadval.

O‘quvchilarda Dembo-Rubinshteynning «O‘z-o‘zini baholash» metodikasi natijalari (Mann-Uitni U-mezoni asosida, n=462)

	Jinsi	N	O‘rtacha rangi	U	p
O‘z-o‘zini baholash darajasi					
Aql-qobiliyat	O‘gil bolalar	246	220,20	23788,000	,052
	Qiz bolalar	216	244,37		
Xarakter	O‘gil bolalar	246	220,05	23751,500	,049*
	Qiz bolalar	216	244,54		
Tengdoshlar orasida obro‘	O‘gil bolalar	246	216,16	22794,500	,008**
	Qiz bolalar	216	248,97		
Mohir qo‘llar	O‘gil bolalar	246	214,72	22441,000	,004**
	Qiz bolalar	216	250,61		
Tashqi qiyofa	O‘gil bolalar	246	211,95	21758,000	,001**
	Qiz bolalar	216	253,77		
O‘z-o‘ziga ishonch	O‘gil bolalar	246	230,57	26339,000	,872
	Qiz bolalar	216	232,56		
Davogarlik darajasi					
Aql-qobiliyat	O‘gil bolalar	246	237,31	25138,500	,306
	Qiz bolalar	216	224,88		
Xarakter	O‘gil bolalar	246	232,98	26203,000	,796
	Qiz bolalar	216	229,81		
Tengdoshlar orasida obro‘	O‘gil bolalar	246	234,89	25734,000	,547
	Qiz bolalar	216	227,64		
Mohir qo‘llar	O‘gil bolalar	246	230,08	26219,500	,806
	Qiz bolalar	216	233,11		
Tashqi qiyofa	O‘gil bolalar	246	227,60	25609,000	,493
	Qiz bolalar	216	235,94		
O‘z-o‘ziga ishonch	O‘gil bolalar	246	234,51	25828,500	,582
	Qiz bolalar	216	228,08		

Izoh: *p≤0,05; **p≤0,01

Yuqoridagi jadval natijalariga ko‘ra, xarakter shkalasida yigitlarga qaraganda qizlarda xarakter xususiyatini baholashida yuqori darajadagi ko‘rsatkich namoyon bo‘ldi (U=23751,500; p≤0,05). Ushbu farqli tafovutlar shuni anglatadiki, sinaluvchi o‘quvchilarimizda jins bo‘yicha tafovutlarda qiz bolalar xarakterida ko‘proq o‘zini yuqori baholash kuzatilishini e’tirof etish mumkin.

Tengdoshlar orasida obro‘ shkalasi natijalarini tahlil qilganimizda, o‘g‘il va qiz bolalarda ishonchli faqlar mavjudligi kuzatildi (U=22794,500; p≤0,01). Ushbu shkala qizlarning maktab davrida o‘g‘il bolalarga qaraganda a’lo bahoga o‘qishga harakati natijasini yuqtuqlarini namoyon qilishi natijasini qayd qilgan. Shuningdek, ularning yosh xususiyatlari, o‘tish davrida o‘zini anglashlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Mohir qo‘llar (U=22441,000; p≤0,01), tashqi qiyofa (U=21758,000; p≤0,01) shkalalarida ham o‘g‘il bolalarga qaraganda qiz bolalarda yuqoriligi aniqlanib, bunga sabab ularni qiziquvchanligi ustunlik qilishidan dalolat beradi. Mohir qo‘llar shkalasida aytishimiz mumkinki, maktabda kasb-hunar va boshqa

https://buxdu.uz

qo‘l mehnatiga asoslangan to‘garaklarda qizlar ko‘proq ishtirok qilishi bilan asoslanishi mumkin. Tashqi qiyofa shkalasi bo‘yicha, qiz bolalarda yangi urf bo‘lgan kiyim-kechaklar orqali yangicha ko‘rinishga ega bo‘lishga intilishlari o‘zini baholash darajasi yuqori chiqishi o‘zlarini tashqi qiyofa ko‘rsatkichlari bilan izohlash mumkin.

Mazkur natijalarda ayni vaqtda jamiyatda gender tenglik masalalarining targ‘iboti hamda amalda xotin-qizlar uchun ko‘pgina imkoniyatlarning yaratilganligi qiz bolalarda o‘zlarini baholash yuqori bo‘lishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lishi mumkin. Qiz bolalar ilmli bo‘lishiga yaratilayotgan imtiyozlar, shuningdek qo‘shimcha hunarli bo‘lishni istasa, qo‘l mehnati jumladan, tikuvchilik qilishni istasa, ularga hukumat tomonidan bepul tikuv mashinalar bilan ta’minlanishi e’tibor va imkoniyatlar yaratilayotgani ham o‘zlarini o‘gil bolalarga qaraganda yuqori baholashiga sabab bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Demak, xulosa qilinadigan bo‘lsa, bugungi kunda ilm-fan rivojlanishida yosh avlodni o‘ziga munosabati va o‘zini baholashi neytral bo‘lishi ma’naviy jihatdan barkamol shaxs bo‘lib yetishishiga xizmati beqiyosdir. Bu natijaga erishishda aynan o‘quvchilarning ta’lim faoliyatidagi faolliklariga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Kelajakda yoshlarni o‘ziga ishonch o‘ziga ijobiy munosabatni shakllantirishda zamon bilan hamnafaslikda rivojlantirishi eng dolzarb masalalardan biridir. O‘zini namoyon qilishni nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zini-o‘zi namoyon qilish uchun har bir shaxsda ehtiyojlarning amalga oshirilganligi natijasida avvalo o‘ziga xos ijobiy munosabat shakllangan bo‘lishi lozim. Shaxsning o‘ziga bo‘lgan bahosi, fikrlarini samimiy, ochiq va mazmunli ifodalay olishi qobiliyatning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanganligidan kelib chiqishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.–Toshkent:«O‘zbekiston»,2023. https://lex.uz/acts/20596

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son «O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-5085999

3. Atabayeva N.B. «O‘smirlarda altruizm namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari».-T. TDPU. 2020. Ps.f.d. (PhD) dis.-140 b.

4. Jabborov X.X. O‘smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik omillari. Ps.f.f.d. PhD. Diss. –T.: O‘zMU, 2019.-178 b.

5. Камилова Н.Г. Особенности самооценки подростков с девиантным поведением: -Т.: НУУз.2000.

6. Mullaboyeva N.Sh. «O‘smirlarda yolg‘izlik hissi psixokorreksiyasi va psixoprofilaktikasi».-T. TDPU. 2020. Ps.f.f.d. (PhD)dis. – 177 b

7. Muxtorov E.M. «O‘smirlar guruhida o‘zin-o‘zi psixologik muhofaza qilishning o‘ziga xos xususiyatlari» -T.: TDPU, 2009.

8. Nishanova, Z.T.Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya /darslik/. - Toshkent: «Inoovatsiya-Ziyo», 2020, 418 bet.

9. Nishanova, Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. darslik / . - Toshkent: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. - 600 b

10. Tojiboyeva X.M. «Gender yondashuv asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda «ommaviy madaniyat»ga qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik strategiyalari» // Monografiya. – Toshkent: «Tafakkur qanoti» nashriyoti, 2021. – 208 bet.

11.Tojiboyeva G.R. Maktab psixologining nizoli vaziyatlardagi psixokorreksion faoliyati xususiyatlari (O‘smir o‘quvchilar misolida). Ps.f.f.d. PhD. Diss. –T.: O‘zMU, 2018.-194 b.12. Xalilova N.I. «O‘smirlik davrida o‘zini-o‘zi nazorat qilish shakllanganligining psixologik xususiyatlari». –T. TDPU. 2010. -24 b.

13. Xasanova S. Psixologiya fanida ta’lim jarayonini o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiqqilinishi.https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Ul2cyGsAAAAJ&citation_for_view=Ul2cyGsAAAAJ:u5HHmVD_uO8C

14. G‘ayibova N.A. Turli sibling maqomidagi o‘smirlarning tengdoshlari bilan munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Ps.f.f.d. PhD. Diss. –T.: O‘zMU, -2019. 171 b.

15.Khasanova S.Sh. E-Health tracker: An IOT cloud based health monitoring system. https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-105001665120&origin=SingleRecordEmailAlert&dgcid=raven_sc_search_en_us_email&txGid=91c5692c8fcc18d71a740b6d67593015

16. Kabulova, S. B. (2024). A Person of Stereotypes of Masculinity and Femininity Impact on Professionalism: Theoretical-Practical Interpretation. https://doi.org/10.5281/zenodo.10876415

17. https://human.snauka.ru/2013/04/2630

https://buxdu.uz

TA’LIMNI ILMIY NAZARIY ASOSLASH-TA’LIM PARADIGMALARI

Tosheva Dildora Iskandarovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsent (PhD),
Saidova Lobar Jaxonovna,
Buxoro Psixologiya va xorijiy tillar instituti
“Pedagogika nazariyasi va tarixi” fakulteti I-bosqich Magistri

Mazkur maqolada ta’lim paradigmalari, ta’lim sohasidagi zamonaviy o‘zgarishlar va yangi yondoshuvlar tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida samarali o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun pedagogik yondoshuvlarning rivojlanayotganini va ular individual va jamoaviy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatishini, konstruktiv pedagogika va innovatsion metodlarning ta’lim tizimiga integratsiyasi, o‘quvchilarni tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishga rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim paradigmasini o‘zgartirish uchun ilg‘or pedagogik amaliyotlarni tahlil qilib, ulardan samarali foydalanishning ahamiyati haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: *Tar’lim paradigma, konseptual yondashuvlar, ma'naviy tarbiya, axloqiy yondashuvlar ,pedagogika ,inson tarbiyasi, inklyuziv ta'lim, rivojlanish psixologiyasi, ruhiy tarbiya, ta'limning innovatsion usullari, jamiyatning tarbiya tizimi, ta'lim paradigmalari.*

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАНИЯ - ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ

В данной статье анализируются современные изменения и новые подходы в области образовательных парадигм. Разработка педагогических подходов к осуществлению эффективных изменений в образовательном процессе и их влияние на индивидуальное и коллективное развитие, интеграция конструктивной педагогики и инновационных методов в образовательную систему играют важную роль в поощрении учащихся к критическому мышлению и решению проблем. В целях изменения парадигмы образования анализируются передовые педагогические практики и дается информация о важности их эффективного использования.

Ключевые слова: *Образовательная парадигма, концептуальные подходы, духовное образование, этические подходы, педагогика, образование человека, инклюзивное образование, психология развития, духовное образование, инновационные методы обучения, образовательная система общества, образовательные парадигмы.*

SCIENTIFIC THEORETICAL BASIS OF EDUCATION - EDUCATIONAL PARADIGMS

This article analyzes the modern changes and new approaches in the field of educational paradigms. The development of pedagogical approaches to implement effective changes in the educational process and their impact on individual and collective development, the integration of constructive pedagogy and innovative methods into the educational system, play an important role in encouraging students to think critically and solve problems. In order to change the paradigm of education, advanced pedagogical practices are analyzed and information is given about the importance of their effective use.

Key words: *Educational paradigm, conceptual approaches, spiritual education, ethical approaches, pedagogy, human education, inclusive education, developmental psychology, spiritual education, innovative methods of education, educational system of society, educational paradigms.*

Kirish. Butun dunyo ta’lim tizimi o‘zgarishlarni talab qilmoqda. Ta’lim paradigmalari, o‘z navbatida, pedagogik amaliyotlarda yangilik va innovatsion yondoshuvlarni joriy etish orqali o‘quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi zarur. Yangi pedagogik modellarning kiritilishi, global miqyosda ta’lim tizimlarining samaradorligini oshirish, shuningdek, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarga javob beradigan ta’limni yaratishning muhim omiliga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi yangi Qonun islohotida (2020 yil 23 sentyabr) ta’lim va tarbiyani insonparvarlik, demokratik g‘oyalarga muvofiq tashkil etilishi e’tirof etilgan. Bugungi OTMda pedagogik faoliyat olib borayotgan pedagoglarga ta’limni insonparvarlashtirish, ta’lim jarayonida shaxsni hurmat qilish, uning sha’ni, obro‘si, qadr-qimmatini poymol etmaslik, mavjud iste’dodini rivojlantirishga oid metodik yondashuvlarni yetkazishni nazarda tutadi. Demokratlashtirish esa pedagogik jarayonda rasmiyatchilikka yo‘l qo‘ymaslik, ta’lim dasturlarini tanlashda shaxsning fikrlarini inobatga

https://buxdu.uz

olishni ifodalaydi. Respublika uzluksiz ta’lim tizimi ijtimoiy buyurtmani bajarishga xizmat qiladi, barkamol shaxs va yetuk mutaxassisni tarbiyalash vazifasini bajaradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili: Zamonaviy pedagogikada ta’lim paradigma (modeli)lari mavjud bo’lib bu har bir tizimda olib borilayotgan ta’lim jarayoni uchun namuna sifatida xizmat qiladi. Pedagogik paradigma (yunoncha “paradigma” - misol, namuna) – ilmiy yutuqlar majmui.[1]

Paradigma u yoki bu davrda ilmiy hamjamiyat tomonidan tan olingan va yangi ilmiy tadqiqot uchun namuna asos bo‘lib xizmat qilishi zarur. Mazkur tushuncha amerikalik tarixchi Tomas Kunning „Ilmiy inqiloblar strukturasi“ asari tufayli ilmiy muomalaga kiritilgan. ”Paradigma ilmiy jamoatchilik birligini ta’minlaydi. Ilmiy namunani, universal qonunlarni konkret hodisalarga tadbiq etish asosida fan rivojlanadi”[4], - deydi Tomas Kun.

Umuman olganda, paradigmani ilmiy tan olingan va qaysidir davrda ilmiy tadqiqot uchun yo‘naltirilgan bir yoki bir nechta fundamental yig‘indi sifatida ta’riflash mumkin. Shu boisdan ham ilmiy paradigma vositasida ilmiy muammolar o‘rtaga tashlanadi va uni yechish modeli namoyon bo‘ladi. Geosiyosiy paradigma esa tan olingan nazariyalar yordamida dunyoning geosiyosiy ko‘rinishini ilmiy jihatdan aniqlash modeli hisoblanadi.

Falsafiy ensiklopedik lug‘atda keltirilishicha ta’limda paradigma - bu tadqiqot topshiriqlariga yechim namunasi sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammolarni shakllantirish va hal qilish modeli) [3].

Paradigma-bu boshlang‘ich kontseptual sxema, muammolarni shakllantirish va ularni hal qilish modeli, fanda ma'lum bir tarixiy davrda hukmronlik qiladigan tadqiqot usullari, bu dunyoni g‘oyalar, qarashlar va tushunchalar asosida anglashdir. Fanda bu tushuncha G. Bergmantomonidan normativ metodologiyani tavsiflash uchun kiritilgan va T. Kun tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u ilmiy inqiloblar nazariyasini tavsiflovchi tushunchalar tizimini taklif qilgan. Ushbu tushunchalar tizimida eng muhim o‘rin paradigmaga tegishli, ya'ni. "...ma'lum vaqt davomida ilmiy jamoatchilikka muammolarni shakllantirish modeli va ularning yechimini taqdim qiladigan ilmiy yutuqlar sifatida qabul qilinadigan " nazariyaga (T. Kun,1975). Boshqacha qilib aytganda, paradigma - bu ma'lum bir usul, ilmiy jamoatchilik tomonidan o‘rganilishi kerak bo‘lgan voqelikning tegishlijihati haqidagitasavvurlarni qabul qiladigan ilmiy muammolar va ularni hal qilish usullari. T. Kunning fikricha, paradigmalarning o‘zgarib turishi, bu - ilmiy inqilobdir.[5]

I. A. Lipskiy ham aynan shunga asoslanib, ilmiy-tadqiqot yoki ommaviy amaliyotda yuz beradigan barcha o‘zgarishlar ham inqilobiy deb hisoblanishi uchun shunchalik radikallikda ro‘y bermayotganligi tufayli paradigmani ilmiy bilimlarning boshqa toifalariga nisbatan eng yuqori ilmiy kategoriya sifatida ko‘radi. Bundan kelib chiqadiki, boshqa umumiy ilmiy toifalar paradigmaning "bo‘ysunuvchilari" desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Ta’limning yangi paradigmasining paydo bo‘lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o‘rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazari – har bir alohida inson hayotining o‘ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz qadriyat ekanligini e’tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o‘z-o‘zini realizatsiyalash, o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e’tirof etib, insonning o‘z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o‘zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo‘yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko‘rsatadi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o‘rnatish jarayonida sodir bo‘ladi [1].

Pedagogika fani rivojining ma’lum bosqchida ta’limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e’tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko‘rsatmalar to‘plami bo‘lib, u ta’limning konseptual modeli sifatida qo‘llaniladi. Bu model asosida har bir davlat va har qanday jamiyat ta’lim tizimini rivojlantiradi, takomillashtiradi va tubdan isloh qiladi.

Bugungi kunda ta’limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan:

№	Paradigma	Tavsif
1	An’anaviy-konservativ paradigma	Bilimga yo‘naltirilgan, an’anaviy qadriyatlarni saqlab qolishga intiladi.
2	Ratsionalistik paradigma	Xulq-atvorni tushuntirish uchun mantiqiy va ilmiy yondashuvni qo‘llaydi.
3	Fenomenologik paradigma	Inson tajribasiga asoslangan, subyektiv his-tuyg‘ularni tushunishga intiladi.
4	Texnokratik paradigma	Ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishiga asoslangan, maqsad — samaradorlikni oshirish.

https://buxdu.uz

5	Ezoterik paradigma	Ichki bilimlarga, sirli va ruhiy tajribalarga asoslanadi, tashqi dunyodan ko‘ra ichki rivojlanishga urg‘u beradi.

Ayni vaqtda ta’lim paradigmalarini belgilashga nisbatan uch xil yondashuv mavjud:

1.Qadriyatli (aksiologik) yondashuv - madaniyat inson hayotining mazmuni sifatida tushuniladi.

2.Faoliyatli yondashuv asosan madaniyat moddiy va ma’naviy boyliklarini yaratishga yo‘naltirilgan faoliyatning sinalgan usullari sifatida talqin etiladi.

3.Shaxsiy yondashuv - madaniyat muayyan shaxs timsolida namoyon bo‘ladi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan yondashuvlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etiladi. Ta’lim tizimidagi ta’limiy dasturlar, jamiyat talablari aynan shu yondashuvlar asosida amalga oshirilishini ta’kidlab o‘tish lozim.

Tahlil va natijalar. Har bir paradigma muayyan ta’limiy muammolarni hal etishga yo‘naltiriladi. Xususan ijtimoiy institut sifatida o‘quv muassasalarining vazifalari aniq qilib belgilanishi, ta’limning samarali tizimi tashkil etilishi, o‘quv yurtlari oldida turgan eng muhim, ustuvor masala sifatida belgilanishi, ta’limning ijtimoiy ahamiyatli maqsadlari yorqin aks ettirilishi, muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarning qimmatli hisoblanishidadir.

Endi ushbu paradigmalarning mohiyatiga birma-bir to‘xtalib o‘tsak.

An’anaviy-konservativ paradigma - bilimga yo‘naltirilgan paradigma bo‘lib, uning bosh maqsadi har qanday qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir. Ushbu paradigma turida ta’lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko‘proq mavjud unsurlari – individual, ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko‘nikma va malakalarga asoslanib bilim berish hisoblanadi. Shuning uchun bu o‘quv nazariyasining o‘quv dasturlari mazmuni tayanch va asosiy kompetensiyalar, bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash vaqtida sinovdan o‘tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta’minlashga asoslanadi.Ushbu paradigm asoschilari J.Majo, L.Kro, J.Kapel va boshqalar . “Bilim, qanchalik qiyin bo‘lmasin bilim olish shunchalim muhimdir” Ta’lim olish, taraqqiyot va madaniyatning eng muhim elementlarini avloddan avlodga etkazishdir.

Rasionalistik (bixevioristik) paradigma. Bu paradigma namoyondalari B.Blum, R.Gane, B.Skinner va boshqalar. Ularning diqqat markazida ta’lim mazmuni emas, balki shaxs tomonidan turli bilimlarni o‘zlashtirilishini ta’minlovchi samarali usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham o’quvchilarning individual xususiyati va fan mazmuniga ko’ra ta’lim usullari va qoidalari o’zgartirilishi lozim. Uning an’anaviy paradigmadan farqli jihati shundaki, unda diqqat markazida mazmun emas, o‘quvchilarning turli xildagi bilimlarni o‘zlashtirishining samarali yo‘llarini izlashga e’tibor qaratiladi. Bixevioristik ta’lim paradigmasi ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi asosiga qurilgan.

Unda ta’lim muassasasi maqsadini ta’lim oluvchilarda ijtimoiy me’yorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantirishga qaratadi. “Xulq-atvor” atamasi barcha turdagi insoniy xususiyatlar – uning fikrlashi, his-tuyg‘usi va harakati ma’nosida keladi. Mazkur paradigma ta’lim muassasasiga ta’lim oluvchi o‘quvchilarning xulq-atvorini maqbul ravishda shakllantirishni bilimlarni o‘zlashtirish yo‘li sifatida tan oladi, ya’ni har qanday ta’lim muassasasi – bu yashash muhitiga moslashtirishning ta’limiy mexanizmi demakdir. Bunday o‘qitishning asosiy metodlariga o‘rgatish, trening, test nazorati, individual o‘qitish, korrektsiyalash kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin sanaladi. Buning oqibatida, ta‘limninggina emas, balki dars berishning ham ijodiy xarakterini aniqlash muammosi muhokama qilinmaydi.

B.Blum barcha shaxs faqat o‘zlashtiribgina qolmay, balki muvaffaqiyatli o‘qishlari mumkin deb hisoblaydi. Shaxsning optimal qobiliyatlari ma’lum sharoitlarda, ta’lim berish natijasi uning sur’ati bilan aniqlanadi. Olimning fircha, ta’lim oluvchilarning 95% foizi ta’lim muddatlariga bo‘lgan cheklashlar olib tashlanganda o‘quv kursining butun muzmunini o‘zlashtirib olishga qodirlar. Ana shu nuqtai nazardan shaxs tomonidan bilimlarning muvaffaqiyatli o‘zlashtirishini ta’minlovchi metodika ishlab chiqiladi, uning mohiyati quyidagchadir: Butun guruh yoki kurs uchun to‘la o‘zlashtirish etaloni, mezonnini aniq belgilab olish asosida, o‘qituvchi ta’lim yakunida erishilishi kerak bo‘lgan aniq natijalarning ro‘yxati va unga muvofiq keluvchi testlarni tuzadi. O‘quv birliklari, ya’ni, o‘quv materiallarining yaxlit bo‘limlari ko‘rsatiladi, ularni o‘zlashtirish natijalari aniqlanadi, yakuniy bahoga ta‘sir ko‘rsatmaydigan navbatdagi testlar tuziladi. Bu testlarning vazifalari – tuzatish, korreksiyalashdan iborat. To‘la o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan har bir o‘quv kurs materiallarini o‘zlashtirish darajasini baholash uchun test sinovlarini o‘tkazish. Bu o‘rinda har bir shaxsga baho va ta’lim maqsadlarining ahamiyatini tushuntirish muhim. Predmetlarni bo‘sh va o‘rtacha o‘zlashtiruvchi Talabalarning qobiliyatlarini jadal rivojlantirish B.Blum konsepsiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi.

https://buxdu.uz

Turli mamlakatlarning (Avstriya, Belgiya, AQSH va boshqalar) ta‟lim tizimlari tajribasi rasionalistik (bixevioristik) paradigma g‘oyalariga muvofiq ish ko‘rilganda 70 % foiz shaxs yuqori natijalarni qayd etganliklarini ko‘rsatadi. Yuqorida qayd etilgan ta’lim yunalishlari o‘zida insonparvarlik g‘oyalarini ifoda etmagan, ular shaxs dunyoqarashining rivojlanishi, shaxsning rivojlanishida shaxslararo munosabatlarning muhim o‘rin tutishini nazarda tutmaydi.

Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining asosida o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo‘lgan, shaxs erkinligi va ma’naviyati sifatidagi rolini yaxshilashga urinuvchi o‘quvchi turadi. Nazariya tarafdorlari A.Maslou, A.Kombs, K.Rodjers, L.S.Vigodskiy va boshqalar hisoblanadi. Ular ta’lim oluvchi erkin shaxs, ijtimoiy munosabatlar sub’ekti sifatida o‘ziga xos rivojlanish imkoniyatlariga ega deb qarashadi.

Nazariyaning bu turi bolaning ichki dunyosini rivojlantirishga, shaxslararo muloqot, ijod kabilarni rivojlantirish, umuman olganda, shaxs o‘sishi uchun yordamga yo‘naltirilgan. Ta’limning fenomenologik (fenomen yunoncha «phainomenon» – hisoblangan, ya’ni, mashhur, alohida nodir odam) modeli shaxsning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olib, ularning talab va qiziqishlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ko‘zda tutadi.

Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning zamirida ta’limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Bunda ta’lim muassasasining ustuvor vazifasi aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik jihatdan bolani rivojlantirish ekanligini e’tirof etib o‘tish lozim. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta’lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanadi hamda ta’lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan foydalanish nazariya mohiyatini yanada ochib beradi. Fenomenologik paradigma g‘oyalari 1991 yildan keyin respublika uzluksiz ta’lim tizimiga joriy etila boshlandi. Paradigmaning diqqat markazida shaxsning barkamol rivojlanishi, uning intellektual ehtiyojlari, “erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash” masalasining ijobiy hal etilishi yotadi.

Fenomenologik paradigm ham o‘qituvchi, ham o‘quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi. Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tamoyiliga asoslanuvchi paradigmasi quyidagi mezonlarga tayanadi:

- ta’limning ijtimoiylashuvi – o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, ular tomonidan nisbatan o‘zlashtiriladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyat kasb etishini ta’minlash, o‘qituvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g‘oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;
- milliy hamda jahon madaniyati asoslari va ularning mohiyatidan xabardor bo‘lish;
- ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqlol g‘oyalariga asoslanish; - shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish hamda mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan layoqatiga tayanish va uni takomillashtirish;
- o‘qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllantirish jarayonida o‘qituvchi hamda talabalarning o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;
- ta’lim (xususan, kasbiy ta’limi) jarayonida o‘quv dasturlarining talabalar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko‘ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;
- pedagogik ta’limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya’ni, talabalar tomonidan o‘zgaruvchan sharoitlarda shaxs ijodiy rivoji asosini ta’minlovchi invariant bilimlarning o‘zlashtirilishiga erishish;
- mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi ehtiyojlarga to‘laqonli javob bera oladigan ta’limni shakllantirish shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;
- ta’limning uzluksizligi, ta’limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta’minlovchi kasbiy ta’lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimining yaratish va rivojlantirish, muayyan dasturni ta’limning u yoki bu bosqichida o‘qitilishi yoki o‘qishni boshqa tipdagi o‘quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;
- ta’limning ekvivalentligi, ya’ni uning davlat ta’lim standarti, milliy madaniyati va mentalitet, shuningdek, xalqaro me’yorlarga muvofiq darajasi.[1]

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigma. Uning asosiy maqsadi amaliy jihatdan rivojlanish uchun zaruriy bo‘lgan aniq, ilmiy bilimlarni berish, olish va o‘zlashtirishdan kelib chiqadi. Bu paradigmada inson o‘zini o‘zi fikriga ko‘ra emas, balki, faqat aniq belgilangan etalon o‘rtacha namuna, standartlashgan belgidagi bilish yoki xulq-atvor sohibi sifatidagina baholaydi.

Ilmiy-texnik paradigma sharoitida o‘quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi “ha – yo‘q”, “egallagan – egallamagan”, “biladi – bilmaydi”, “tarbiyali – tarbiyasiz” kabi qolipda baholanishi mumkin. Bu yerda tayyorgarlik, ma’lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir ideal qolip mavjud bo‘ladi.

Ezoterik paradigma - bu bizning sayyoramizdagi eng qadimiy ta’limiy paradigmalardan biri bo‘lib, bu so‘zning yunonchadan tarjima qilganda “sirli”, “yashirin” ma’nolarini bildiradi. Uning mazmuni haqiqatga munosabat bilan ifoda qilinadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining aytishlaricha, haqiqatni

https://buxdu.uz

shunchaki bilish mumkin emas bo‘lib, unga vijdon pokligi bilangina erisha olish mumkin. Ushbu pedagogik faoliyatning bosh maqsadi bilim oluvchining tabiiy kuch va imkoniyatlarini rivojlantirishda, yuqori darajadagi ongga ega bo‘lishiga yordam qilishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchining muhim muhofaza qiluvchi vazifasi ta’lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir.

Bugungi zamonaviy ta’limda ko‘proq an’anaviy, bixevioristik, fenomenologik paradigmalardan foydalaniladi. So‘nggi yillarda noinstitusional paradigma rivojlana boshladi. U ta’limni ijtimoiy institutlar, ya’ni, ta’lim va oliy ta’lim muassasalaridan tashqarida tashkil etish g‘oyasini ilgari suradi. Bu ta’lim “tabiatda” - Internet, “ochiq ta’lim” – kompyuterlar vositasida ta’lim dasturlariga (masofadan o‘qitish) muvofiq o‘qitish samarali deya hisoblaydi.

O‘qituvchi dars mashg‘uloti jarayonida topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida shaxs nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechishni isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o‘quv malakalari va ko‘nikmalari shakllantirilgan bo‘ladi. To‘rtinchi bosqich bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo„llashdan iborat bo„ladi. Bilimlarini qo‘llash o‘rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab faoliyat turli shakllari va ko‘rinishlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu o‘quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, pedagogik ta’limdagi ishlar bo‘lishi mumkin.

Paradigmatik yondashuvni o‘zida mujassam qiluvchi metodlar: breynstorming, breynrayting, kakografiya, dumaloq stol, diskussiya, sinkveyn, noan’naviy testlardan foydalanish…

Darslarga paradigmatik yondashuvni biz seminar-treninglar davomida davra suhbatlari (diskussiyalar) orqali qo‘llashimiz mumkin. Bunda o‘quvchi talabalarnning darsga qatnashmaydigan nofaol o‘quvchilarning fikrlarini ko‘proq eshitish, ularni ko‘proq gapirishga undash ularning nutqiy faoliyatlarini oshiradi.

Bu shaxsga qaratilgan paradigma ta’limdagi shaxslarning ijtimoiylashuvini shakllantirishga qaratilgan usul hisoblanadi. Diskussiyada bir emas, balki bir nechta turli xil fikrlarning mavjudligi shuni ko‘rsatadiki, ular orasida haqiqatning to‘g‘rilari yoki to‘la to‘g‘ri bo‘lmaganlari mavjud. Ammo barcha hukmlarda har doim ko‘pmi ozmi haqiqat mavjud, bu albatta hisobga olinishi va qo‘llab-quvvatlanishi kerak. O‘qituvchi har qanday kelishmovchilikni kategorik shaklda ifoda etmasligi kerak, u seminarning barcha ishtirokchilari mustaqil ravishda tengdoshlarining nutqidagi noaniqliklarni, g‘alizliklarni topishi, o‘qituvchining yetakchi savollari yordamida mantiqiy qarama-qarshiliklarni yoki zaif asosli pozitsiyani topish uchun harakat qilishi kerak. Aynan o‘sha paytda diskussiyada har bir talaba o‘z fikrini yanada kuchliroq va yorqinroq himoya qiladi.

“Dumaloq stol” metodida bir yo‘nalish yoki fikrdagi talabalar bir stol atrofiga yig‘iladilar va muayyan mavzu asosida fikr-mulohaza almashadilar. Ushbu metodni maktablararo o‘tkazish va turli xil sohalar bilan integraysiyalash maqsadida ham qo‘llash mumkin.

“Breynstorming” va “Breynrayting” usullarida ham o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirishda davom etadilar, ammo ushbu metodda fikrlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligi unchalik e’tiborga olinmaydi, chunki bunda asosiy e’tibor barchaning mavzu doirasida o‘z fikriga ega ekanligidir.

*Kakografiya*da bolalarga xatolardan iborat matnlar beriladi. Ishtirokchilardan talab xatolarni topish va tuzatishdir.

Noan’anaviy testlar talabadan faqatgina savolga javob sifatida berilgan variantlardan birini tanlab qolmay, savol ustida bosh qotirish va fikrlashini talab qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, ta’limning yangi dasturlarini qo‘llashda paradigmalar va ulardan smarali foydalana olish bilim samaradorligini oshiradi va yangi zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda foydali o‘quv dasturlarini ishlab chiqishga asos bo‘ladi. Paradigmatik yondashuv asosida darslarni o‘tish orqali ta’lim oluvchilarga ijtimoiylashuv muhitini yaratish, o‘z fikrini bayon eta olish ko‘nikmasini shakllantirish, o‘z ustida ishlash va individual yonashuvga ega bo‘lish kabilar amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1.B.X.Xodjayev, Umumiy pedagogika, «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2017; 68-69-betlar
2. Markova A.K. Maskva-1996, Xarakteristika psixologiya professionalizma znaniya;
3. Slastenin V.A., Podumova L.S. Pedagogika - innovatsionnaya deyatelnost. M.: Magistr, 1997;
4.S. Bo‘ronov. O‘zbekiston geosiyosati (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: «EFFECT-D», 2021 - 220-bet.
5.Томис Кун. Структура Научных Революций . М.-1975.28ст

https://buxdu.uz

KOUCHING YONDASHUV ORQALI SOG’LOM TURMUSH TARZI KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Axmedova Sarvinoz Azatovna,
Navoiy davlat universiteti pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD),dotsent.

Mazkur maqolada kouching yondashuv orqali sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Sog‘lom turmush tarzini ommalashtirishda jismoniy faollikni oshirish, to‘g‘ri ovqatlanish madaniyatini shakllantirish, psixologik salomatlikni qo‘llab-quvvatlash, texnologik vositalardan foydalanish va jamiyatni jalb etishning ahamiyati ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv sog‘lomlikni targ‘ib qilish bo‘yicha innovatsion usullardan foydalanishni, jumladan, mobil ilovalar, ko‘chma tibbiy xizmatlar va jamoaviy tadbirlarni tashkil qilishni o‘z ichiga oladi. Natijada, insonlarning salomatligini yaxshilash, kasalliklarning oldini olish va umumiy hayot sifatini oshirishga erishish mumkin. Mazkur yondashuv jamiyatda sog‘lom turmush tarzi odatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar*: Innavatsion ta’lim yondashuvi, shaxsiy rivojlanish, stress boshqaruvi, kouching metodikasi, sog’lom hayot treninglari.*

BUILDING HEALTHY LIFESTYLE SKILLS THROUGH A COACHING APPROACH

The article in this article will consider the formation of healthy lifestyle skills through a coaxation approach. The importance of increasing physical activity, formation of proper nutrition, support of psychological health, technological means, and involvement of psychological support, technology use and society in popularization of healthy lifestyles. This approach invanges the use of innovative methods to promote health, including the organization of mobile applications, portable medical services and collective activities. As a result, improving people's health, prevention of diseases and improving the quality of common quality can be achieved. This approach plays an important role in the formation of healthy lifestyle in society.

Keywords: *Innevation learning approach, personal development, stress management, couch method, healthy life trainings.*

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ С ПОМОЩЬЮ КОУЧИНГОВОГО ПОДХОДА

В статье в этой статье будет рассмотрено формирование навыков здорового образа жизни посредством подхода к коаксии. Важность повышения физической активности, формирования правильного питания, поддержки психологического здоровья, технологических средств и участия психологической поддержки, использования технологий и общества в популяризации здорового образа жизни. Этот подход инвестирует в использование инновационных методов для укрепления здоровья, включая организацию мобильных приложений, портативных медицинских услуг и коллективных мероприятий. В результате можно достичь улучшения здоровья людей, предотвращения болезней и повышения качества общего качества. Этот подход играет важную роль в формировании здорового образа жизни в обществе.

Ключевые слова: *подход к обучению, личный развитие, управление стрессом, метод дивана, тренинги здоровой жизни.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. Sog‘liqni saqlash sohasi mutaxassislari va mutasaddi tashkilotlar turli yondashuvlar orqali aholini sog‘lom hayotga undashga intilmoqda. Bu jarayonda ko‘chma yondashuv – ya’ni jismoniy faollikni oshirish, to‘g‘ri ovqatlanish odatlarini targ‘ib qilish, stressni boshqarish va psixologik salomatlikni yaxshilashga qaratilgan tadbirlar samarali vosita sifatida e’tirof etilmoqda.

Ushbu yondashuv nafaqat individual sog‘liqni mustahkamlash, balki butun jamiyatda sog‘lom hayot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, jamoaviy sport tadbirlari, ochiq havodagi faoliyatlar, oilaviy sog‘lomlashtirish dasturlari va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash sog‘lom turmush tarziga o‘tishni osonlashtiradi. Shu bois, ushbu mavzuning dolzarbligi kundalik hayot sifatini yaxshilashda yuksak ahamiyatga ega.

https://buxdu.uz

Mazkur ishda ko‘chma yondashuvning turli jihatlari va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi hamda ushbu yondashuvning samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Sog‘lom turmush tarzi (STT) – bu insonlarning sog‘lig‘ini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan kundalik odatlari va faoliyatlar majmui bo‘lib, u sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, zaruriy gigiyenik qoidalar va psixologik barqarorlikni o‘z ichiga oladi. Ushbu turmush tarzi kasalliklarning oldini olish, umr davomiyligini oshirish va hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi.Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish quyidagi omillarga asoslanadi:

-jismoniy faollik: Har kuni kamida 30-60 daqiqa jismoniy mashg‘ulotlar bajarish yurak-qon tomir kasalliklari, semizlik va boshqa salomatlik muammolarining oldini olishga yordam beradi.

-to‘g‘ri ovqatlanish: Vitaminlar, oqsil, uglevod va boshqa ozuqaviy moddalar bilan boyitilgan muvozanatli ovqatlanish inson organizmini zarur energiya bilan ta’minlaydi.

-zararli odatlardan voz kechish: Chekish, spirtli ichimliklarni iste’mol qilish va boshqa zararli odatlar sog‘liq uchun jiddiy xavf tug‘diradi.

-uyqu va dam olish: Yetarlicha uyqu (kattalar uchun 7-8 soat) va muntazam dam olish sog‘liqni mustahkamlash uchun zarurdir.

-psixologik barqarorlik: Stressni boshqarish va ijobiy fikrlash ruhiy salomatlikni yaxshilaydi.

Sog‘lom turmush tarzi odatlari jamiyatda quyidagi ko‘rsatkichlar orqali aniqlanadi:

-jismoniy faol aholi foizi;

-semizlik darajasi va u bilan bog‘liq kasalliklar soni;

-yurak-qon tomir kasalliklari statistikasi;

-sog‘lom ovqatlanishni targ‘ib qilish bo‘yicha dasturlar qamrovi;

-stress darajasi va psixologik salomatlik holati.

Kouching yondashuv – sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va amaliyotda qo‘llash uchun innovatsion uslubdir. Bu yondashuv quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-ochiq havoda mashg‘ulotlar va treninglar: Parklarda yugurish, yoga yoki boshqa sport mashg‘ulotlarini tashkil etish orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish.

-mobil texnologiyalar yordamida sog‘liqni kuzatish: Smartfon ilovalari orqali ovqatlanish, harakatlanish va uyquni nazorat qilish.

-ko‘chma tibbiy xizmatlar: Kasalliklarni erta tashxislash uchun mobil sog‘liqni saqlash markazlari.

-jamoaviy tadbirlar: Sport musobaqalari va oilaviy sog‘lomlashtirish dasturlari.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati.Sog‘lom turmush tarzi nafaqat individual salomatlikni mustahkamlash, balki jamiyatdagi umumiy farovonlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu ishga layoqatli aholining ortishi,tibbiy xarajatlarning kamayishi,ijtimoiy birdamlikni oshirish,yosh avlodning salomat va faol bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, jismoniy harakatsizlik va noto‘g‘ri ovqatlanish dunyodagi o‘lim sabablarining yetakchi omillaridir.

O‘zbekistonda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish davlatning sog‘liqni saqlash siyosatining muhim qismi sifatida qaraladi va turli milliy dasturlar orqali targ‘ib qilinmoqda.

Ushbu nazariy ma’lumotlar sog‘lom turmush tarzining asosiy jihatlarini yoritishga va ko‘chma yondashuvning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Stress boshqaruvi – bu insonning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini saqlash hamda salbiy ta'sirlardan himoya qilish uchun stressni aniqlash, uni kamaytirish va samarali boshqarish jarayonidir. Sog’lom turmush tarzini shakllantirishda stress boshqaruvi sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarining muhim qismidir. Quyida stress boshqaruvi doirasida asosiy tushunchalar va usullar keltiramiz:

Stress manbalari: Ishdagi bosim, shaxsiy muammolar, moliyaviy qiyinchiliklar va boshqalar.

Stress belgilari: Jismoniy (charchoq, bosh og‘rig‘i), hissiy (asabiylik, xavotir), va xulqiy (uyqusizlik, odatlarning o‘zgarishi).

Stressning ijobiy va salbiy turlari: Eustress (rag‘batlantiruvchi stress) va distress (zararli stress).

Stress boshqaruvi texnikalari va strategiyalari quyidagilardan iborat:jismoniy faoliyat: Sport va mashqlar stress gormonlarini kamaytiradi va endorfin ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi;nafas olish texnikasi: Diafragmatik yoki chuqur nafas olish tinchlanishga yordam beradi;meditatsiya va mindfulness: Ongni boshqarish va hozirgi lahzaga e'tibor qaratish stressni kamaytiradi;tartiblangan rejim: ish va dam olish vaqtini to‘g‘ri taqsimlash;sog‘lom ovqatlanish: Vitamin va minerallar yetishmasligini oldini olish orqali stress ta'sirini kamaytirish;o‘z-o‘zini boshqarish: Hissiyotlarni boshqarish, vaqtni to‘g‘ri tashkil etish va prioritetlarni belgilash.Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Oila, do‘stlar yoki kouch yordamida hissiy yordam olish.

Stress boshqaruvi va kouching:Individual yondashuv: Har bir insonning stress manbalarini aniqlab, ularga mos usullarni taklif qilish.Motivatsiya yaratish: Kouching yordamida odamlarni o‘z maqsadlariga

https://buxdu.uz

erishishga undash.O‘qituvchi va murabbiy rolida ko‘mak: Shaxsiy rivojlanishga yordam beradigan vositalarni o‘rgatish.

Stressni oldini olish uchun tavsiyalar:Uyqu rejimini me'yorlashtirish,texnologiyalardan foydalanishni cheklash (xususan, kechqurun),tabiatda vaqt o‘tkazish,salbiy fikrlardan qochish va ijobiy nuqtai nazarni rivojlantirish,stress boshqaruvi salomatlikni saqlash va hayot sifatini yaxshilash uchun muhimdir.

Sog’lom turmush tarzini ta’minlashga oid so’nggi 2025-yildagi statistik ma’lumotlarga to’xtaladigan bo’lsak,quyidagilarni keltirishimiz mumkin.2025-yilgi ilmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, kouching texnologiyalari orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish global miqyosda sezilarli o'sishni ko'rsatmoqda. Quyida ushbu sohadagi asosiy tendensiyalar va raqamlar keltiramiz:sog'liq va farovonlik kouchingi bozori 2025-yilda global darajada 20,07 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda. 2025–2029-yillar oralig'ida yillik o'sish sur'ati (CAGR) 7,31% bo'lishi prognoz qilinmoqda.Sog'liqni saqlash kouching bozori 2024-yildagi 18,73 milliard dollardan 2025-yilda 20,53 milliard dollarga o'sishi kutilmoqda, bu esa 9,6% yillik o'sishni anglatadi.Raqamli sog'liq kouchingi bozori 2024-yilda 10,99 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2025–2030-yillar oralig'ida 12,51% yillik o'sish sur'ati bilan o'sishi prognoz qilinmoqda.Sun'iy intellekt (AI) asosidagi kouching vositalari foydalanuvchilarning sog'liq holatini kuzatib borish, xavflarni oldindan aniqlash va shaxsiylashtirilgan tavsiyalar berishda keng qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar orqali foydalanuvchilarning sog'lom odatlarni shakllantirishlari va saqlashlari osonlashmoqda.AI sog'liq kouchlari mobil ilovalar va korporativ mahsulotlarga integratsiyalashmoqda. Masalan, Thrive Global kompaniyasi OpenAI bilan hamkorlikda Thrive AI Health nomli shaxsiylashtirilgan sog'liq kouchini ishlab chiqmoqda. Bu kouch foydalanuvchilarning kundalik odatlari asosida real vaqt rejimida sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlaydi.Foydalanuvchi ishtiroki ortib bormoqda. 2025-yilda sog'liq va farovonlik kouchingi xizmatlaridan foydalanish darajasi global miqyosda 14,35% ga yetishi kutilmoqda.

Shaxsiylashtirilgan mashg'ulot rejalariga talab ortmoqda. 2025-yilda biometrik kuzatuv va AI trenerlar yordamida shaxsiylashtirilgan fitness tajribalari ommalashmoqda. Bu, ayniqsa, ayollar orasida kuchli mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishning oshishi bilan bog’liq.

Uzoq umr ko'rishga intilish kuchaymoqda. 2025-yilda iste'molchilarning 52% i kelgusi yillarda sog'lomroq bo'lishlariga ishonishmoqda. Bu esa sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlovchi mahsulotlar va texnologiyalarga bo'lgan talabni oshirmoqda.Xulosa qiladigan bo’lsak,2025-yilda kouching texnologiyalari orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish sohasida sezilarli o'sish va innovatsiyalar kuzatilmoqda. Sun'iy intellekt, raqamli platformalar va shaxsiylashtirilgan yondashuvlar bu sohani yanada rivojlantirib, foydalanuvchilarga sog'lom hayot tarzini shakllantirishda samarali yordam bermoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ko‘chma yondashuv orqali sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish jamiyatning umumiy salomatligini yaxshilashda samarali usul hisoblanadi. Jismoniy faollikni oshirish, to‘g‘ri ovqatlanish odatlarini shakllantirish, psixologik barqarorlikni mustahkamlash va zamonaviy texnologiyalar yordamida turmush tarzini nazorat qilish jamiyat a’zolarining hayot sifatini oshiradi. Ushbu yondashuvning muhim jihati – uning har bir inson uchun oddiy, qulay va keng ommaga mo‘ljallanganligidir.Biroq, ushbu jarayonni yanada samarali amalga oshirish uchun quyidagi **takliflarni** ilgari surish mumkin:

-axborot kompaniyalari.Sog‘lom turmush tarzi haqida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar orqali muntazam targ‘ibot ishlarini olib borish;

-jamoat joylarida sport infratuzilmasini yaxshilash.Xiyobonlar, bog‘lar va boshqa ochiq joylarda bepul sport maydonchalari va yurish yo‘laklarini ko‘paytirish;

-ta’lim dasturlarini joriy etish.Maktablar, kollejlar va oliy o‘quv yurtlarida sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar va seminarlarni yo‘lga qo‘yish;

-ko‘chma tibbiy xizmatlarni kengaytirish.Mobil sog‘liqni saqlash markazlari orqali kasalliklarning erta tashxisi va profilaktikasini amalga oshirish.

-sog‘lom ovqatlanish uchun sharoit yaratish.Ish joylarida va o‘quv muassasalarida sog‘lom ovqatlanish uchun muqobil menyu taqdim etish va zararli oziq-ovqat iste’molini kamaytirish.

Adabiyotlar:

1. Xodjayeva R.A., "Sog‘lom turmush tarzi va uning omillari". Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.

2. Karimov A., "Jismoniy tarbiya va sog‘lom turmush tarzi asoslari". Toshkent: O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya universiteti nashriyoti, 2019.

3. Normurodov B., "Oila va sog‘lom turmush tarzi". Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.

https://buxdu.uz

4. Jumayev S. va boshqalar, "Jismoniy tarbiya va sport: nazariya va amaliyot". Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020.

5. Sodiqova M.R., "Sog‘lom ovqatlanish madaniyati". Toshkent: Sharq nashriyoti, 2017.

6. Abdug‘afurov A., Nosirova G., "Sog‘lom turmush tarzi asoslari va uning rivojlantirilishi". Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

7. Ravshanov U.R., "O‘zbekiston aholisining sog‘lig‘ini mustahkamlash bo‘yicha strategiyalar". Toshkent: Sharq nashriyoti, 2015.

8. Toshmatov E. va boshqalar, "Sport va sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha treninglar". Toshkent: Olimp nashriyoti, 2020

https://buxdu.uz

KEKSALAR IJTIMOIY MOSLASHUVINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Jumayeva Guljahon O’ralovna,
TerDU Psixologiya kafedrasi katta o’qituvchisi

Mazkur maqolada keksalik davrida yuzaga keladigan asosiy psixologik muammolardan biri — yolg‘izlik hissi va unga ijtimoiy moslashish jarayoni tahlil qilinadi. Keksalar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarning torayishi, ularning faol ijtimoiy hayotdan chekinishi, hissiy izolyatsiya, psixologik moslashuv mexanizmlari hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy moslashuvda madaniy, gender va oilaviy omillarning roli ko’rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *keksalik, yolg‘izlik, ijtimoiy moslashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, shaxsiy moslashuv, ijtimoiy izolyatsiya, hissiy holat.*

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

В статье анализируется одна из основных психологических проблем, возникающих в пожилом возрасте, — чувство одиночества и процесс социальной адаптации к нему. Научно исследуются сужение социальных связей у пожилых людей, их отстранение от активной общественной жизни, эмоциональная изоляция, механизмы психологической адаптации, значение системы социальной поддержки. Также рассматривается роль культурных, гендерных и семейных факторов в социальной адаптации.

Ключевые слова: *старость, одиночество, социальная адаптация, психологическая поддержка, личностная адаптация, социальная изоляция, эмоциональное состояние.*

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF THE ELDERLY

This article analyzes one of the main psychological problems that arise in old age - the feeling of loneliness and the process of social adaptation to it. The narrowing of social ties between the elderly, their withdrawal from active social life, emotional isolation, psychological adaptation mechanisms and the importance of the social support system are scientifically covered. The role of cultural, gender and family factors in social adaptation is also considered.

Keywords: *old age, loneliness, social adaptation, psychological support, personal adaptation, social isolation, emotional state.*

Kirish. Jahonda aholi umr ko‘rish yoshining o'zgarib borishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, demografik jarayonlariga ta’sir ko‘rsatib, dunyo mamlakatlari aholisi muammolarining yo‘nalishini belgilashi tufayli keksalarning hayot sifatini yaxshilash, ayniqsa ularning xush kelmagan hayot vaziyatlaridan qoniqishlari bilan bog‘liq sub'ektiv komponentini hal qilish zarurati muhim psixologik muammo sifatida qayd etilmoqda. Tabiiy va ijtimoiy jarayonlarda vaqt o'tishi bilan organizm moslashish qobiliyatining pasayishi bilan kechib, asta-sekin namoyon bo'ladigan biopsixologik jarayon sifatida keksayishning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy munosabatlarga ta'sir ko’rsatish tendentsiyasi ortayotganligi, mazkur yosh davrda kishilarning ruhiyati va salomatligi bilan bog‘liq munozarali va muammoli jihatlari, keksalik davrida insonnig ijtimoiy moslashishi bilan bog‘liq psixologik omillarni o‘rganishning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Darhaqiqat, zamonaviy jamiyatda aholining qarishi - ya’ni keksalar sonining ortishi bilan bog‘liq demografik jarayon psixologik va ijtimoiy sohalarda yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Keksalikda inson turmush tarzining o‘zgarishi, ish faoliyatidan chekinish, ijtimoiy rol va maqomlarning o‘zgarishi, do‘st va yaqin kishilarning yo‘qolishi uni psixologik jihatdan yolg‘izlikka olib keladi. Yolg‘izlik esa nafaqat ruhiy tushkunlikka, balki jismoniy sog‘liqning yomonlashuviga ham olib kelishi mumkin. Global miqyosda jamiyatda kechayotgan sotsial-iqtisodiy, madaniy va demografik o‘zgarishlar natijasida keksalik davridagi insonlarning jamiyatdagi o‘rni, faolligi va moslashuv darajasi dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, qadriyatlar tizimining transformatsiyasi, an’anaviy ijtimoiy institutlarning zaiflashuvi, informatsion bosimlar va yoshlar bilan avlodlararo tafovutlar keksalarning ijtimoiy-psixologik holatiga bevosita ta’sir

https://buxdu.uz

ko‘rsatmoqda. Ushbu o‘zgarishlar keksalik davrida moslashuv jarayonini murakkablashtiradi va individual farqlar, jumladan, jinsiy tafovutlar bu jarayonda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekistonda keksa yoshdagilar xonadon ko‘rki, dasturxonimizning fayzu-barakoti sanalib, ularni qadrlash, hurmatini o‘rniga qo‘yish, ularni qadrlash uzoq asrlik urf-odatlar, milliy an'analar hamda yashash tarzining ajralmas bir qismiga aylangan. Keksalarining jamiyatdagi o‘rni va ijtimoiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilishi eng avvalo inson qadrini ulug‘lash, unga munosib turmush sharoitlarini yaratish, keksa avlod vakillariga bo‘lgan g‘amxo‘rlik va e'tiborni oshirish va eng muhimi keksa yoshdagilarning yosh avlod uchun ulkan tarbiya va tajriba maktabi ekani bilan bog‘liqdir. O‘zbeklarda azaldan keksalarni hurmat qilish, maslahatlariga e’tiborli bo‘lib ularni qabul qilish insoniylik xususiyati etib belgilangan hamda har qanday jamiyatning yoshi ulug‘ odamlarga e'tibori va g‘amxo‘rligi uning madaniy darajasini belgilashi e’tirof etiladi.

Moslashuv atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, "mos keladigan narsaga yaqinlashish" degan ma'noni bildiradi [4]. Inson tabiiy va ijtimoiy mavjudot sifatida rivojlanish muhitiga passiv moslashuvi shaxs bilan ijtimoiy muhit o'rtasidagi rivojlanayotgan munosabatlarning to'liq xilma-xilligini aks ettirishga qodir emasligi, insonning moslashuv jarayoni ikki tomonga - xulq-atvor (ijtimoiy moslashuv) va shaxsiy (psixologik moslashuv) ega ekanligini anglatgani uchun "ijtimoiy va psixologik moslashuv" atamasini qo'llash zarurati tug'iladi. [3].

Tadqiqotchi A.A.Rean "Ijtimoiy va psixologik moslashuv" tushunchasi ostida

psixologik va ijtimoiy moslashuvni umumiylikda tushundi. Bu esa shaxsga ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxsning ijtimoiy muhit bilan uyg'unlikda o'zini anglash imkonini beradi. Moslashishning bu jihatlari bir xil bo‘lmasdan, hatto gohida ular bir-biriga zid kelishi mumkin va bunda ijtimoiy muhit shaxsning moslashish jarayonini osonlashtirishi yoki aksincha to'sqinlik qilishi ham mumkin. Bu jarayonda shaxsning qanday ichki moslashish resursiga ega bo'lishidan qat'i nazar, agar jamiyatning ijtimoiy mavqeiga salbiy munosabatda bo'lsa, ularning qadriyatlari va me'yorlarini tan olmasa va muhim ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini ta'minlamasa, muvaffaqiyatli ijtimoiy-psixologik moslashuv juda qiyin kechadi.

Shaxsning ijtimoi-psixologik moslashuvi K.A.Abulxanova-Slavskaya [1] fikricha, bu adaptiv tizim bo‘lib, ikkita tizim ya’ni ijtimoiy va individual psixologik tizim o'zaro ta'sir qilganda, insonga tanish bo'lgan ijtimoiy muhit o'zgarganda yoki u bilan o'zaro munosabatni o'zgartirish zarurati tug'ilganda. ijtimoiy-psixologik moslashuvning o‘ziga xosligiga ko‘ra, transformativ faoliyatni amalga oshirish imkoniyati bilan ifodalanuvchi hodisa sifatida yuzaga keladi.

Tadqiqot ob'ekti va qo’llanilgan metodlar. Ijtimoiy-psixologik moslashuv miammosi hozirgi kunda shaxsning individual xususiyatlari hamda uning jamiyatdagi mavqei bilan bog'liq bo'lgan murakkab tuzilma sifatida ta'riflanib, bir tomondan, shaxs bilan ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni tariqasida u faoliyat natijalarining jamiyat talablariga ma'lum darajada mos kelishiga erishishga qaratiladi. Ikkinchi tomondan esa, ijtimoiy-psixologik moslashuv o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim bo'lib, uning asosiy elementlari shaxs tarkibiy qismlari va ijtimoiy muhit xususiyatlaridan iborat.

Keksalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi – bu ularning o‘z-o‘zini anglash, boshqalar bilan o‘zaro munosabatga kirishish, o‘zini jamiyatda to‘laqonli a’zo sifatida his qilish, yangi hayotiy vaziyatlarga moslashish qobiliyati sifatida tushuniladi. Mazkur maqolada K. Rodjers va R. Daymond tomonidan ishlab chiqilgan “Ijtimoiy-psixologik moslashish” metodikasi asosida erkak va ayol keksalar o‘rtasida mazkur ko‘rsatkichlarning farqlanishi tahlil qilinadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotimizda 70 nafar erkak va 76 nafar ayol keksalar ishtirok etdi. Ular “Ijtimoiy-psixologik moslashish” diagnostikasi asosida baholandi va olingan natijalar Styudent t-mezoni yordamida jinsiy tafovut nuqtayi nazaridan solishtirildi.(1-jadval)

1-jadval.

“Ijtimoiy psixologik moslashish” (K.Rodjers va R.Daymond) metodikasining jins tafovutlari (Styudent t mezoni)

Shkalalar	O‘rtacha qiymatlar		t	P
	Эркаклар (N=70)	Аёллар (N=76)		
Moslashuvchanlik	115,74	122,16	-,674	,029*
Dezadaptivlik	70,34	60,99	1,004	,317
Yolg'on	23,80	23,92	-,088	,930
O'zini qabul qilish	40,74	49,00	-1,197	,013*
O'zini qabul qilmaslik	19,91	14,03	,747	,001**
O'zgalarni qabul	22,77	23,36	-,475	,233

https://buxdu.uz

qilish				
O'zgalarni qabul qilmaslik	16,84	16,79	,046	,964
Emotsional komfort	28,04	19,74	1,242	,045*
Emotsional diskomfort	15,47	15,89	-,242	,809
Ichki nazorat	42,81	43,96	-,414	,678
Tashqi nazorat	16,69	17,74	-,669	,505
Boshqarish	9,69	17,25	-,582	,003**
Boshqarilish	23,54	16,13	1,575	,050*
Eskapizm	19,00	11,95	1,242	,022*

Moslashuvchanlik shkalasi bo’yicha olingan natijalarda ayollarning o‘rtacha ko‘rsatkichi (M=122.16) erkaklarga nisbatan (M=115.74) yuqoriroq bo‘lib, bu farq statistik jihatdan ishonchli (p=0.029). Bu natija ayollar ijtimoiy vaziyatlarga, shaxslararo munosabatlarga va muhitdagi o‘zgarishlarga nisbatan tezroq va samaraliroq moslashuvga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ayollarda empatiya, ijtimoiy sezgirlik, shaxslararo aloqa ko‘nikmalarining nisbatan yuqori bo‘lishi bu farqning psixologik asosini tashkil etadi.

O’zini qabul qilish va o‘zini qabul qilmaslik shkalasida ayollar “o‘zini qabul qilish” shkalasida erkaklarga nisbatan ancha yuqori natijaga ega (M=49.00 ga nisbatan 40.74; p=0.013). Bu ularning o‘z “Men”-konsepsiyasiga nisbatan ko‘proq ijobiy yondashuvda ekanliklarini ko‘rsatadi. Boshqa tomondan, erkaklar “o‘zini qabul qilmaslik” bo‘yicha sezilarli darajada yuqori natija (M=19.91) ko‘rsatgan (ayollar M=14.03; p=0.001), bu esa o‘zini tanqid qilish, o‘zidan norozilik, shaxsiy kamchiliklarni kuchli his qilish holatlari erkaklarda ko‘proq uchrashi mumkinligini bildiradi. Bunday tafovutlar jinsga xos ijtimoiy rollar, o‘z-o‘zini baholash standartlari va shaxsiy ehtiyojlar bilan izohlanishi mumkin.

Erkaklar “emotsional komfort” ko‘rsatkichida ayollarga qaraganda yuqoriroq natijani qayd etgan (M=28.04; ayollar M=19.74; p=0.045). Bu ularning o‘zini hissiy jihatdan barqarorroq va xotirjamroq his qilishini anglatadi. Shunga qaramay, “emotsional diskomfort” bo‘yicha sezilarli farq aniqlanmadi (p=0.809), bu esa umumiy stress va xavotir holatlari ikki jinsda ham mavjudligini bildiradi. Ammo ayollarning emotsional sezuvchanligi, ijtimoiy ta’sirchanlik darajasi yuqori bo‘lishi ularning komfort darajasida farq keltirib chiqargan bo‘lishi mumkin.

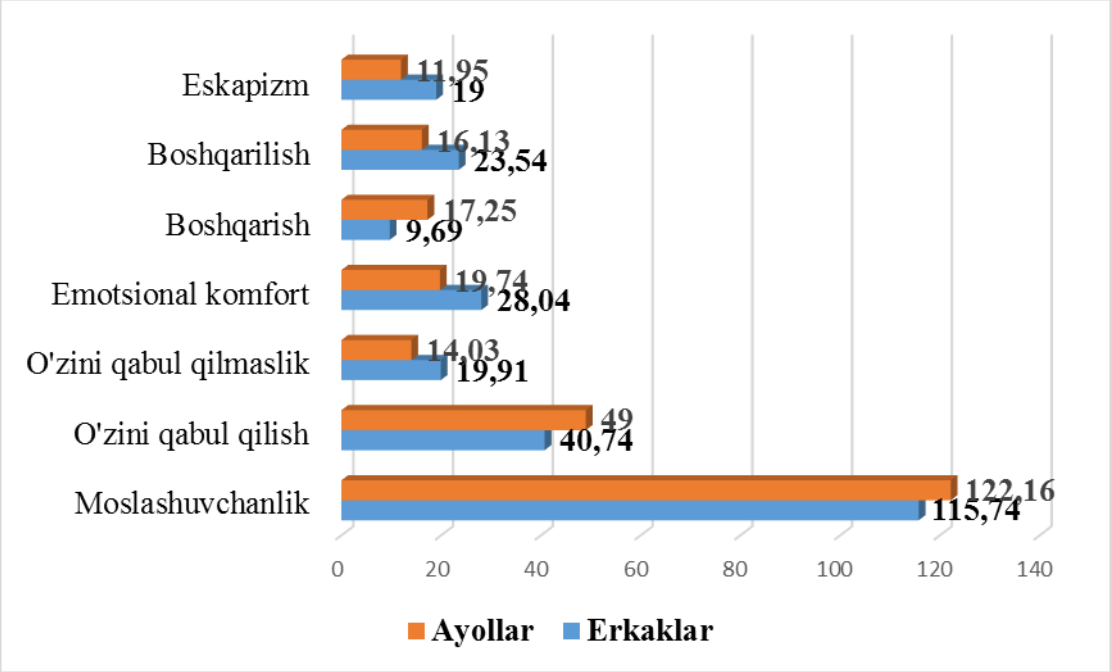

1-rasm. “Ijtimoiy psixologik moslashish” (K.Rodjers va R.Daymond) metodikasining jins tafovutlari

“Boshqarish” (ya’ni tashqi muhit ustidan nazorat o‘rnatish, faol ijtimoiy pozitsiya) shkalasida ayollar (M=17.25) erkaklarga (M=9.69) nisbatan sezilarli yuqori natija ko‘rsatgan (p=0.003). Bu ayollar tashqi ijtimoiy vaziyatlarga faol ta’sir ko‘rsatish, o‘z harakatlarini rejalashtirish va ularni muvofiqlashtirish borasida nisbatan yuqoriroq salohiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Aksincha, “boshqariluvchanlik” bo‘yicha

https://buxdu.uz

erkaklar yuqori natijaga ega (M=23.54; ayollar M=16.13; p=0.050), ya’ni ular tashqi ta’sirlarga nisbatan ko‘proq bo‘ysunuvchi yoki taslim bo‘lishga moyil bo‘lishi mumkin. Bu tafovutlar erkaklarning an’anaviy ijtimoiy roldan chekinish holatlari yoki o‘zini jamiyatda qayta pozitsiyalash ehtiyoji bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin

Eskapizm shkalasida erkaklar (M=19.00) ayollarga (M=11.95) nisbatan sezilarli yuqori ko‘rsatkichni qayd etgan (p=0.022). Bu holat ularning ijtimoiy haqiqatdan chekinish, muammolarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarshi turmaslik, ichki tajovuzni inkor qilish yoki passiv yo‘llar bilan yechim izlash holatlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Ichki va tashqi nazorat (ya’ni shaxsiy faoliyat natijalarini o‘z harakati bilan bog‘lash yoki tashqi omillarga yuklash) bo‘yicha erkaklar va ayollar o‘rtasida sezilarli statistik farq kuzatilmadi (p>0.05). Bu ikki guruhda ham javobgarlik hissi va nazorat ehtiyoji o‘xshash darajada ekanini bildiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ayollar ko‘plab ko‘rsatkichlar bo‘yicha (moslashuvchanlik, o‘zini qabul qilish, boshqarish) erkaklardan yuqoriroq natijalar ko‘rsatgan. Bu ularning ijtimoiy-psixologik jihatdan faolroq, moslashuvchan va hissiy jihatdan barqarorroq ekanligidan dalolat beradi. Erkaklar esa ayrim hollarda o‘zini qabul qilmaslik, boshqariluvchanlik va eskapizmga moyillik ko‘rsatgan. Bu esa jinsga xos ijtimoiy tajriba, ijtimoiy rollar va ijtimoiy-psixologik omillar bilan izohlanadi.

Ushbu tahlillar jinslar kesimida ijtimoiy-psixologik moslashuvni tushunishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi hamda psixologik yondashuvlar, treninglar va reabilitatsiya dasturlarini tuzishda e’tiborga olinishi zarur.

Xulosa. Zamonaviy jamiyatda inson uzoq umr ko‘rishi paradoksi XXI asrning eng olamshumul yutuqlaridan biriga aylangan bo‘lsada, uzoq umr ko'rish sifati masalasi yechimini kutayotgan dolzarb mummoligicha qolmoqda. Birlashgan millatlar tashkilotining BMT statistik ma'lumotlarida 2025 yilda 60 yoshdan oshganlar soni deyarli ikki baravar ko'payib, ularning soni 1 milliarddan oshishi keltiriladi. Mazkur vaziyat mutaxassislarning demografik vaziyatga oid prognozlariga ko‘ra jamiyatda keksa yoshdagilar bilan bog‘liq tibbiy, psixologik, ijtimoiy va boshqa qator muammolarni keltirib chiqarishi aytilmoqda. [2]. Bu o‘rinda keksa yoshdagi odamlarning turli ehtiyojlarini qondirish faqat tibbiyot sohasining, balki jamiyatda ijtimoiy sohalarning rivoji bilan ham belgilanadi. Chunki bu yoshdagi kishilarni nafaqat sog‘ligi bilan bog‘liq muammolar balki ijtimoiy-psixologik, yosh-psixologik va individual psixologik muammolar ham tashvishga soladi. Ushbu fakt keksa odamlarning hayot tarzi, psixologik muammolarini chuqur o‘rganishni hamda ularning hayotiy murakkab yoshlarida ijtimoiy moslashuviga psixologik yordamni tashkil etish yuzasidan tadqiqotlarning zaruratini yanada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Абульханова-Славская, К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь / К. А. Абулханова-Славская. – М. : Наука, 1989. – С. 110–134

2. Денисова Е. А., Фатхуллина Е. В. Особенности социально-психологической адаптации пожилых людей // Концепт. - 2015. - Спецвыпуск № 28. - ART 75369. - 0,4 п. л. - URL: http://e-koncept.ru/2015/75369.htm. - ISSN 2304-120X

3. Ларионова, С. А. Социально-психологическая адаптация личности: теоретическая модель и диагностика: монография / С. А. Ларионова. – Белгород, 2002. – 200 с

4. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – 5-е изд. – М. : Русский язык – Медиа, 2002. – 624 с

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIDA ANALITIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Mirzaaxmedova Gulshanoy Mansurjon qizi,
Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi
gulshanoymirzaahmedova.86@gmail.ru
Farg‘ona davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) K.Marayimova
taqrizi asosida

Ushbu maqolada muallif bo‘lajak o‘qituvchilarda analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasini xorij olimlarining tadqiqotlarida yoritilishini tahlil qilgan, analitik tafakkur tushunchasining mohiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy – nazariy asoslarda ochib bergan. Shu bilan birga, bo‘lajak o‘qituvchilarning analitik tafakkurini rivojlantirish, intellektual salohiyatini kuchaytirish, ma‘naviy-mafkuraviy immunitetini oshirish, axborotlar bilan ishlash malakasini mustahkamlash tendenitsyalarini ko‘rsatib o‘tgan. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda analitik tafakkurni shakllantirishning muhimligi asoslab berilgan, bugungi oliy ta‘lim muassasalarida analitik tafakkurni rivojlantirishning mavjud holati va kamchiliklarni baratarf etish imkoniyatlari va yechim yo‘llari tahlil qilingan. Xorijiy mamlakatlarning tadqiqotchi olimlari tomonidan analitik tafakkurni rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan texnologiyalar va modellarga batafsil to‘xtalib o‘tilgan hamda ularning ahamiyati va dolzarbligiga izoh berilgan.

Kalit so‘zlar: *tafakkur, analitik tafakkur, mustaqil fikr, mulohaza, xulosa, nazariya, axborot, metodik talablar, ta‘lim va tarbiya samaradorligi, innovatsion usul.*

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ

В данной статье автор проанализировал освещение вопросов развития аналитического мышления у будущих учителей в исследованиях зарубежных ученых, выявил оценку аналитического мышления и его уникальную надежную научно-теоретическую основу. При этом у него проявились тенденции к выработке иммунитета, защитному иммунитету, морально-идеологическому иммунитету, компетентности работы с информацией под аналитическим влиянием будущих учителей. В статье обоснована важность контроля аналитического мышления у будущих учителей, современное состояние развития аналитического мышления в высших учебных заведениях сегодня, а также анализируются уровень и пути устранения заболеваний. Исследования ученых-зарубежников ориентировались на производственные технологии и модели развития аналитического мышления и зависели от документа.

Ключевые слова: *мышление, аналитическое мышление, самостоятельное мышление, суждение, вывод, теория, информация, методические требования, эффективность образования и обучения, инновационный метод.*

TECHNOLOGY OF FORMING ANALYTICAL THINKING IN FUTURE HISTORY TEACHERS

In this article, the author analyzed the coverage of the technology of developing analytical thinking in future teachers in the researches of foreign scientists, revealed the essence of the concept of analytical thinking and its specific features on a scientific-theoretical basis. At the same time, he showed tendencies to develop analytical thinking of future teachers, to strengthen their intellectual potential, to increase their spiritual and ideological immunity, and to strengthen their skills in working with information. The article substantiates the importance of developing analytical thinking in future teachers, analyzes the current state of developing analytical thinking in today's higher education institutions, and the possibilities and solutions for eliminating shortcomings. The technologies and models developed by the research scientists of foreign countries for the development of analytical thinking were discussed in detail and their importance and relevance were explained.

Key words: *thinking, analytical thinking, independent thinking, judgment, conclusion, theory, information, methodological requirements, effectiveness of education and training, innovative method.*

https://buxdu.uz

Kirish. Jahonda tarix o‘qitish metodikasini modernizatsiyalash, bo‘lajak tarixchilarda analitik tafakkurni rivojlantirish va tarixiy voqelik mazmunini anglashda analitik tafakkur imkoniyatidan foydalanishga qaratilgan pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, analitik tafakkurni rivojlantirish orqali bo‘lajak tarixchilarda tarixiy jarayonga tahliliy yondashish, tarixiy voqelikning mayda jihatlarini ham nazardan qochirmagan holda mavjud dalillarni tahlil qilish orqali eng to‘g‘ri xulosalarni shakllantirish va shu asosida tarixiy haqiqatlarni anglatishga qaratilgan metodologiyani ishlab chiqish masalalari ustuvorlik kasb etmoqda. Shuning uchun ham bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlashda analitik tahlilga asoslangan fikrlash tarzini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlash mexanizmlarini takomillashtirish asosida analitik tafakkurni rivojlantirish masalalari zaruriy ta’limiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Analitik uslubda fikrlash har qanday masala yuzasidan chuqur, atroflicha mantiqli fikr yuritish bilan birga chiqarilgan xulosaning isbotlangan bo‘lishi jihatidan ajralib turadi. Demak, talabalarni analitik faoliyatga yo‘llashda o‘ziga xos yondashuv, qarashni aniq, mantiqli, ifodali bayon etish hamda asoslashga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning tafakkur darajasi ham bilimlar turfaligi natijasida analitik tafakkur o‘ziga xos qarashlarni yuzaga chiqishiga imkon beradi.

“Falsafa. Qomusiy lug‘ati”da “analitika” atamasi “tahlil qilish, muhokama, isbotlash san’ati sifatida izohlanadi”. Analitika atamasi ilk bor Aristotel tomonidan mantiqiy tahlil texnikasiga berilgan nom sifatida qo‘llangan. Uning “Analitika” nomli asarida fikrlashning bu turiga taalluqli ikki jihat: murakkab butunlikka ega bo‘lgan obyektni dastlab oddiy qismlarga ajratish va ularni tekshirish asnosida tafakkur yuritishning murakkablashib borishiga e’tibor qaratiladi”. Analitik tafakkur yuritishda fikrlash sur’atining tezligi, masalaga turli tomondan yondasha bilish, qamrovdorlik, muammoga eng muvofiq va samarali yechim topish singari jihatlar ustuvorlik qiladi. Qadim zamonlardan bunday tafakkur egalari alohida qadrlanganlar. Bunday fikrlay oladigan shaxslar antik Yunonistonda analitiklar deb nomlanganlar. Shundan beri fikrlashning o‘ziga xos murakkab turi analitika nomi bilan yuritib kelinadi.

Analitik tafakkur egasi masalaning asl mohiyatini anglash, uning sabab-oqibatlarini tushunish, kerakli qarorga kela bilish qobiliyatiga ham ega bo‘ladi. Olimlarning ta’kidlashicha, analitik tafakkur yuritishda:

a) axborotni belgilash, atroflicha o‘rganish;
b) axborotni muayyan qismlarga ajratish;
v) ma’lumotlarni taqqoslab ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni topish;
g) axborotni xolis baholash;
d) mantiqiy fikrlash;
y) fikrni izchillik bilan to‘g‘ri bayon etish;
j) fikrlayotganda faqat dalillarga tayanish;
k) axborotlarning muhimini nomuhimidan ajrata bilish;
l) mavjud axborotga tanqidiy qaray bilish;
y) muqobil yechimlar bo‘lishi mumkinligini hisobga olish va xulosa chiqarish kabi fikriy operatsiyalar bajariladi.

Rus olimasi I.S.Matrosovaning fikricha, analitik tafakkur yuritish qobiliyatini quyidagi zakovatni o‘stiruvchi mashg‘ulotlar bilan muntazam shug‘ullanish orqali qaror toptirish mumkin: detektiv, fantaziya, falsafiy, kitoblar mutolaasi; mantiqiy jumboqlarni yechish; krossvord, skanvord, rebus kabi boshqotirmalar ustida ishlash; shaxmat o‘yini bilan shug‘ullanish; kundalik axborotlarni, voqea-hodisalarni tahlil qilib borish; har kuni yangi bir narsani bilib olishga intilish; turli intellektual bahs-munozaralarda qatnashish; atrof-olam haqida tafakkur yuritish; fikrlash xaritasini yaratish; fikr va mulohazalarni yozib borish; fikr-xulosalarning muqobil variantlarini yaratish; muammoli vaziyatlarni modellashtirish va hal etish.

Professor M.M.Mirqosimovaning tadqiqotlarida analitik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda eng yaxshi samara beradigan usullar aniqlashtirildi: a) analitik tafakkurni shakllantirish bevosita talabalarning amaliy mutaxassislik faoliyatiga bog‘lab fanlararo integratsiya asosida kasbiy amaliyotda ko‘p uchraydigan muammolarni yechishga qaratilgan bo‘lsa; b) bu jarayon samarali yakunlanishini kafolatlaydigan ilg‘or ta‘lim metodlaridan, usul va vositalardan, innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali; v) kasbiy baxslar tashkil etish, analitik treninglar o‘tkazish, ilmiy tadqiqot loyihalariga jalb etish; g) talabalarning analitik fikrlash mexanizmini o‘zlashtirishlari uchun pedagogik shart-sharoit yaratish, xilma-xil o‘quv topshiriqlari va vaziyatli keyslardan unumli foydalanish. Tarix ta’limi jarayonida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining analitik tafakkurini tahliliy tafakkur operatsiyalari negizida samarali qo‘llash asosida rivojlantirish mumkin.

Asosiy qism. Metodologiya. Oliy ta’limda tarix fanini yangi mazmunini va talabalarning bilish faoliyatini yanada faollashtirish vazifalari tarix o‘qitishning shakl va metodlarini takomillashtirish uchun

https://buxdu.uz

katta imkoniyatlar ochib beradi. Tarix fanini o‘qitish mazmunan boyiydi, o‘qishning mavjud shakl va metodlari takomillashadi, yangi shakl va metodlar yuzaga keladi. Dars turlarini tavsiflashda ta’lim jarayonini qonuniyatlari, ularning asosiy bosqichlari (talabalarni tarixiy voqealarni idrok etishga tayyorlash, material bilan tanishtirish, uni tahlil qilish, umumlashtirish, mustahkamlash, ko‘nikma va malakalar hosil qilish, olgan bilimlaridan amaliy faoliyatda foydalanishga o‘rgatish) asos qilib olinadi. Tarixni o‘rganishning har bir bosqichi materialning mazmuniga qarab muvofiq shakl tanlanadi.

Analitik tafakkurni rivojlantiruvchi intellektual-tashkiliy texnologiya

Bo‘lajak tarix o‘qituvchisining analitik tafakkurni rivojlantirish asosida tarixiy davr bilan muloqot(dialog)ga kirisha olish muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba tarixiy voqelik bilan tanishish jarayonida quyidagi savollarga javob izlaydi: “Nima uchun shunday holat yuzaga keldi?”, “Mazkur jarayonning yuzaga kelishi sabablari nimada?”, “Tarixiy voqealar rivojini qanday tarzda o‘zgartirish mumkin edi?”, “Men o‘sha voqelikning ishtirokchisi bo‘lganimda qanday yo‘l tutgan bo‘lar edim?”, “Mazkur vaziyatda odamlarga qanday yordam berishim mumkin?” va boshqalar. Talabalar tarixiy voqea-hodisa haqida o‘z fikrini (ijobiy yoki salbiy) bildirar ekan, tarixni tadqiq etuvchi sifatida ma’lum bir dalilga asoslanadi. Tarixiy dalilni bilish unga voqeani tahlil qilish, o‘z xulosasini aytishga imkon beradi. Talabalar tarixiy dalilni o‘z bilimlarini oshirish, tarixiy ma’lumotlar, manbalar (qoyatosh yozuvlari, tarixchilarning asarlari, afsona, rivoyatlar)da keltirilgan parchalardan oladi. Biroq ana shu manbalar ustida ishlash yoshlardan alohida tayyorgarlikni, o‘ziga xos qobiliyat va ko‘nikmani taqozo etadi. Shuning uchun, avvalo, ularda manbalarning ahamiyati to‘g‘risidagi tasavvurni hosil qilish zarur. Ya’ni har qanday tarixiy manba, qay darajaligidan qat’iy nazar, ulkan tarixiy yodgorlik hisoblanadi va o‘z davrining mohiyatini aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, manba o‘zida tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy voqelikni mujassam etadi.

Talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirishning 4 bosqichli texnologiyasining algoritmi quyidagicha:

1-bosqich. Analitik tafakkur yuritishga motivatsiya hosil qilish (faollashtirish). Ya’ni talabalarda analitik tafakkur va analitik faoliyat yuritishga undaydigan ijobiy omillarni hosil qilish. Texnologiyaning birinchi bosqichi tarixchi talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirishga motivatsiya hosil qilishdir. U talabalarning tahliliy fikrlabgina qolmay, o‘z fikrini amaliyotga tatbiq etishga ichdan zarurat tuyish, o‘zini shunday faoliyatga yo‘naltira olish xususiyatlarini qaror toptirishni ham o‘z ichiga oladi.

https://buxdu.uz

2-bosqich. Ta’limdan maqsad faqat bilim berish emas, balki o‘rganuvchining ma’rifat va tarbiyalanganlik darajasini ko‘tarish orqali uni rivojlantirish hamdir. Demak ta’lim oxirgi maqsad emas, balki maqsad yo‘lidagi muhim vosita ekan. Ana shu vositasiz shakllangan zamonaviy odamni tasavvur ham qilib bo‘lmaydi. Analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasining ikkinchi bosqichi tarixchi talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida zarur bo‘ladigan turli nazariy bilimlarni shakllantirishdan iborat bo‘ladi. Bu bosqichda tarixchi mutaxassis uchun zarur bo‘ladigan o‘qitish jarayoniga tizimli yondashuv va har bir fanning bu umumiy tizimidagi o‘rniga tahliliy munosabatda bo‘lish qobiliyatining nazariy asoslarini yaratish ko‘zda tutiladi.

3-bosqich. Mustaqil analitik amaliyot. Texnologiyaning uchinchi bosqichi har bir talabaning analitik faoliyat amaliyotiga qanchalik tayyor ekanini aniqlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, ushbu bosqichda tahliliy faoliyatni amalga oshirish uchun egallangan bilimlar va zaruriy ko‘nikmalarni bevosita analitik amaliyotga sinab ko‘rish ko‘zda tutiladi. Ayni shu maqsadda bo‘lajak tarix o‘qituvchilari mustaqil ilmiy tadqiqotlarga jalb etiladi. Ilmiy manbalarda subyektning biror faoliyatga tayyorligi uning bu faoliyati unsurlarni nazariy o‘zlashtirganlik darajasi bilan emas, balki ularni amaliyotga qanchalik qo‘llay olishi bilan belgilanishi isbotlangan.

4-bosqich. Nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilish. Nazorat qilishning vazifasi ta’limning muvaffaqiyati, foydalanayotgan ta’limiy vositalarning samaradorligi haqida aniq axborotga ega bo‘lishdan iborat. Texnologiyaning bu bosqichi talabalarning analitik tafakkurini rivojlantirishning barcha bosqichlarini nazorat qilishni ko‘zda tutadi. Ushbu bosiqchda o‘zlashtiriladigan material hajmini belgilash muayyan usullarni qo‘llashning mantiqiy asoslarini tayin etish, ko‘riladigan tadbirlar izchilligini ta’minlashga etibor qilinadi. Shuningdek, talabalar analitik faoliyatdagi ayrim bosqichlar bilan birgalikda butun jarayonning amalga oshirilish sifatini baholash hamda bu tadbirlarning ta’lim nazariyasi talablariga muvofiq bo‘lishini ta’minlashga erishish nazarda tutiladi. Zotan, har qanday manba o‘z davrining mazmuni va hukmron g‘oyalari mohiyatining ko‘zgusidir. Talaba-yoshlar manba bilan ishlash jarayonida mavjud ijtimoiy-siyosiy jarayon, uning oqibatida yuzaga kelgan voqeliklar hamda uning mantig‘i, mazmuni va mohiyati manbadan ko‘ra kengroq ekanligini nazarda tutib, uning qanchalik to‘liq bo‘lmasin, nisbiy ekanligini unutmaslikka o‘rgatilishi lozim.

Natija va mulohazalar. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida analitik tafakkurni shakllantirish jarayonining mazmuni yoshlarni axborotni qabul qilish, tasniflash, qismlarga ajratish, solishtirish, qarama-qarshi qo‘yish, tanqidiy yondashish, sabab-oqibat bog‘lanishlari va mantiqiy mansublikni aniqlash orqali xulosaga kelishga qaratilgan ta‘limiy tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy yuqori texnologiyali axborot jamiyati o‘qituvchiga yosh avlodni tarbiyalash va rivojlantirishga qodir shaxs va kasb yegasi sifatida yangi talablarni qo‘ymoqda. Ta‘lim tashkilotlarida ro‘y berayotgan innovatsion jarayonlarning paydo bo‘lishi va shakllanishi kasbiy erkinlikni oshirish, o‘qituvchi shaxsining ijodiy o‘zini o‘zi anglash, pedagogik merosga murojaat qilish tendentsiyasini rivojlantirish, o‘z-o‘zini rivojlantirishning moslashuvchan tizimini yaratish zarurligini ko‘rsatadi. Analitik ko‘nikmalar kasbiy pedagogik kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi, ular nafaqat tahlil qilish, balki axborotni sintez qilish, uni yangi yuqori nazariy darajaga ko‘tarishdir. Analitik ko‘nikmalar - bu pedagogik fikrlashning umumlashtirilgan ko‘nikmalari namoyon bo‘ladigan va amaliyotdan bilimlar olinadigan bilim jarayonlari tizimi. Talabalarning axborot savodxonligini oshirish uchun axborot-tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish muammosi tahlimning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolganligi bejiz emas. Analitik tafakkur - muammolarni aniqlash, katta ma‘lumotlar bloklarini kichikroq qismlarga ajratish, individual faktlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va olingan ma‘lumotlar asosida qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Insonga bir nechta fikrlash turlari berilgan, lekin biri doimo boshqalardan ustun turadi. Analitik fikrlash ketma-ketlikdir. Unga moyil bo‘lgan odamlar katta ma‘lumot blokini qayta ishlaydilar, uni asosiy qismlarga ajratadilar va har bir komponentni bosqichma-bosqich tekshiradilar. Buning uchun ularda tanqidiy, mantiqiy va analitik fikrlash rivojlangan bo‘lishi kerak.

Xulosa. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida analitik tafakkurni shakllantirish jarayonining mazmuni yoshlarni axborotni qabul qilish, tasniflash, qismlarga ajratish, solishtirish, qarama-qarshi qo‘yish, tanqidiy yondashish, sabab-oqibat bog‘lanishlari va mantiqiy mansublikni aniqlash orqali xulosaga kelishga qaratilgan ta‘limiy tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Analitik fikrlash qobiliyatlari bugungi ilg‘or texnologiya ish joyida, xususan, o‘qituvchilik kasbida muhim ahamiyatga yega. Demak, har bir davlat uchun analitik fikrlash - muammolarni hal qilishni bilish, ijodiy va tashabbuskor fikrlash ko‘nikmalarini egallash, ko‘p manbalardan bilim olish, bilimlarni o‘rganish va amaliyotga qo‘llay olish qobiliyatiga ega bo‘lgan inson resurslarini rivojlantirish zaruriyati paydo bo‘ladi. O‘z-o‘zidan bilim olish, o‘z vaqtida o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslashish va dunyoning qiyinchiliklariga qarshi turishga tayyor bo‘lish analitik tafakkur egasiga qiyinchilik tug‘dirmaydi. Talabalar analitik fikrlashlarini rivojlantirishlari zarur va ular nafaqat o‘qiganlarini tushunishlari, balki ularni qismlarga ajratib olishlari, savol berishlari, baholashlari va xulosa

https://buxdu.uz

chiqara olishlari kerak. Analitik fikrlash muammo ustida muhokama va mulohaza yuritishni o‘z ichiga oladi. Talabalar o‘zlari o‘rganayotgan manbalarni har tomonlama chuqur, atroflicha tahlil qilishlari lozim. Ular o‘z fikrlari va xulosalarini aniq, asosli va qo‘llab-quvvatlanadigan tarzda taqdim eta olishlari kerak. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarning analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish juda muhim, shunda ular analitik fikrlash ko‘nikmalari yordamida sifatli ta’lim muhitini yarata oladilar.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. -T.; 2019 yil 8 oktyabr. Manba: Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son; Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 09.11.2021 y., 06/21/3/1037-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son.

2. Mirqosimova, M.M. (2020) Talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi.// NamDU ilmiy axborotnomasi - Научный вестник НамГУ 2020 yil 4-son. –B. 479.

3. Mirqosimova, M.M. (2020) Talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi. Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2: Iss. 4, Article 89. Available at: https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss4/89

4. Shonazarov Q.R. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini maktab o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishga tayyorlash. Ped.fan. nomzodi. dis.-T,:2003

5. Xodjaev B.X. Umumta‘lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta‘minot vositasida rivojlantirish. Ped. fan.doktori dis.-T,:2016

6. Hasanov Sh. Adabiy ta‘lim jarayonida talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Falsafa(PhD) dok. dis.-N,:2020.

7. Suyatman1, Sulistyo Saputro2, Widha Sunarno3 and Sukarmin3 The Conceptual Framework for Problem and Research-Based Learning (PRBL) Model in Learning The Natural Sciences to Empower Students' Analytical Thinking Skills https://iopscience.iop.org/journal/1742-6596

8. Donald J. Bolger, Allyson P. Mackey, Min Wang and Elena L. GrigorenkoThe Role and Sources of Individual Differences in Critical-Analytic Thinking: a Capsule OverviewEducational Psychology Review

Vol. 26, No. 4, Special Issue: Seeking Common Ground: A Multidisciplinary Examination of Critical-Analytic Thinking in Learning and Development (December 2014), pp. 495-518 (24 pages)

9. Матросова И.С. Аналитические умения как критерий профессиональной компетентности. Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина innyle4ka.94@mail.ru https://www.tsutmb.ru/nauka/internet.

10. Seema Shukla Ojha. Designation.: Professor of ... Development of Critical Thinking Skills in History, Journal of Indian Education. https://ncert.nic.in/dess/pdf/seema_ojha.pdf

https://buxdu.uz

O‘QUVCHILARDA MILLIY G‘URUR VA VATANPARVARLIK TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta’lim fakulteti dotsenti

Ushbu maqolada o‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish jarayonining psixologik-pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Milliy g‘urur shaxsning o‘z xalqiga, tarixiy merosiga, tiliga, madaniyatiga, urf-odatlariga nisbatan ijobiy munosabatini bildiruvchi muhim emotsional-axloqiy fazilatdir. Vatanparvarlik esa bu qadriyatlar asosida Vatanga sadoqat, fuqarolik mas’uliyati va ijtimoiy faollikning ifodasidir. Maqolada bu tuyg‘ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik metodlar, emotsional ta’sir, motivatsiya, identifikatsiya, axloqiy o‘rnak kabi mexanizmlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, interfaol usullar, milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya metodikasi va psixologik holatlarning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *milliy g‘urur, vatanparvarlik, emotsional ta’sir, psixologik mexanizm, pedagogik yondashuv, fuqarolik tarbiyasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.*

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL MECHANISMS OF FORMING NATIONAL PRIDE AND PATRIOTISM IN STUDENTS

This article explores the psychological and pedagogical mechanisms for developing national pride and patriotic feelings in students. National pride represents an individual’s positive emotional and moral attitude toward their culture, language, history, and traditions. Patriotism reflects loyalty to the homeland and readiness to act in the interest of society. The article analyzes effective pedagogical strategies, the role of motivation, identification, emotional influence, and moral modeling. It also highlights the significance of student-centered approaches, interactive methods, and their correlation with students’ psychological development.

Keywords: *national pride, patriotism, emotional influence, psychological mechanism, pedagogical approach, civic education, student-centered learning.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ И ПАТРИОТИЗМА У СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются психологико-педагогические механизмы формирования у школьников национальной гордости и патриотических чувств. Национальная гордость отражает положительное эмоционально-нравственное отношение личности к своей культуре, языку, истории и традициям. Патриотизм – это выражение преданности Родине и готовности действовать в интересах общества. В статье анализируются методы педагогического воздействия, роль мотивации, идентификации, эмоционального отклика и нравственного примера. Особое внимание уделено личностно-ориентированному подходу, интерактивным методам воспитания и их взаимосвязи с психологическим состоянием учащихся.

Ключевые слова: *национальная гордость, патриотизм, эмоциональное воздействие, психологический механизм, педагогический подход, гражданское воспитание, личностно-ориентированное обучение.*

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida har bir mustaqil davlat uchun yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiq, Vatan manfaatlariga sadoqatli, tarixiy xotiraga hurmat ruhida tarbiyalash eng muhim ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasi tomonidan yoshlar siyosatiga alohida e’tibor qaratilayotgani, ta’lim va tarbiya tizimida milliylikka asoslangan, yuksak ma’naviylikni targ‘ib qiluvchi yondashuvlar amaliyotga joriy etilayotgani buning yaqqol dalilidir. Bu jarayonning markazida o‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish masalasi turadi. Zero, bu tuyg‘ular insonning ruhiy-axloqiy poydevorini mustahkamlovchi, uning ijtimoiy hayotda faol ishtirokini ta’minlovchi kuchli psixologik omildir.

Milliy g‘urur – bu shaxsning o‘z xalqiga, tarixiga, tiliga, madaniyatiga, urf-odatlariga nisbatan faxr va hurmat tuyg‘usini anglatadi. Vatanparvarlik esa bu milliy qadriyatlarga asoslangan holda Vatanga sadoqat, uni asrab-avaylash, himoya qilish, yutuqlaridan faxrlanish, dardini o‘z dardi deb bilish hissi bilan

https://buxdu.uz

uyg‘unlashadi. Ushbu tuyg‘ularni shakllantirish o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi; ular muayyan tarbiyaviy ta’sir, psixologik muhit, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va ijtimoiy tajribasiga mos yondashuvlar orqali bosqichma-bosqich rivojlanadi. Shu bois, bu holatni chuqur pedagogik va psixologik jihatdan tahlil qilish, ta’sirchan tarbiyaviy metodlar asosida ilmiy asoslangan mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir.

Ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxs kamolotiga yo‘naltirilgan, ijtimoiy jihatdan muhim fazilatlarni shakllantiruvchi tizimli faoliyatdir. Bunda o‘qituvchi pedagog sifatida nafaqat o‘quv rejasini bajarayotgan mutaxassis, balki shaxsiyatni tarbiyalovchi, ma’naviy yetakchi bo‘lib xizmat qiladi. Milliy g‘urur va vatanparvarlik tarbiyasida esa pedagogning roli yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, u yosh ongiga milliy qadriyatlar, tarixiy xotira, ajdodlar jasorati, madaniy boyliklar haqida tushunchalar singdiribgina qolmay, balki bu bilimlarni o‘quvchining shaxsiy hayoti bilan bog‘lashga, hissiy-emotsional darajada idrok ettirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida faoliyat yuritadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ulari shaxs taraqqiyotining muhim ijtimoiy-psixologik bosqichlaridan biridir. Ular shaxsning o‘zini jamiyatning muhim a’zosi sifatida his qilishi, o‘z hayoti va maqsadlarini xalq va Vatan taqdiri bilan bog‘lashi, milliy manfaatlar uchun mas’uliyatli bo‘lishi kabi ijtimoiy jarayonlarga tayyorlanishini ifodalaydi. Shu sababli bu tuyg‘ularni shakllantirishda bolalik davridanoq ongli yondashuv zarur. Ayniqsa, umumta’lim maktablari bu borada asosiy tarbiyaviy muhit bo‘lib xizmat qilishi kerak.

O‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlikni shakllantirish jarayonida pedagogik ta’sir bilan bir qatorda psixologik holatlarning ham alohida o‘rni bor. Masalan, tarixiy obrazlarga identifikatsiya qilish, ajdodlar jasoratidan faxrlanish, milliy ramzlarga emotsional bog‘lanish, milliy musiqani his qilish, tarixiy yodgorliklarni anglash – bularning barchasi o‘quvchining ruhiy dunyosida mustahkam taassurot qoldiradi. Shuning uchun bu tuyg‘ularni mustahkamlashda faqat nazariy ma’lumot emas, balki his, hayajon, ko‘ngil, qalb orqali o‘zlashtirish muhim. Bunga esa faqatgina o‘ylangan, shaxsga yo‘naltirilgan, emotsional ta’sirga ega pedagogik metodlar orqali erishish mumkin.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda interfaol metodlar, rolli o‘yinlar, mushohara, teatr sahnalari, tarixiy dramatizatsiyalar, milliy qahramonlar hayotini o‘rganish, ona tilida yozilgan badiiy adabiyotlar orqali tarbiya berish kabi yondashuvlar yuqori samaradorlikka ega. Bu jarayonda o‘quvchining faolligi, fikrlash qobiliyati, ijtimoiy ong va shaxsiy munosabati shakllanadi. Emotsional va kognitiv darajada olib boriladigan bunday yondashuvlar tufayli milliy qadriyatlar o‘quvchi ongida hayotiy zaruratga, ichki ehtiyojga aylanadi[7].

Yana bir muhim jihat shuki, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularining shakllanishi faqat maktab devorlarida emas, balki oilada, mahallada, ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda, davlat siyosati darajasida ham doimiy qo‘llab-quvvatlanishi kerak. Aks holda, maktabda shakllantirilayotgan vatanparvarlik qadriyatlari turli salbiy tashqi ta’sirlar ostida zaiflashishi yoki yo‘qolib ketishi mumkin. Shu bois, bu tarbiya butun ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlikda olib borilishi, pedagogik va psixologik ta’sirlar o‘zaro integratsiyalashgan holda tashkil etilishi talab etiladi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u milliy g‘urur va vatanparvarlikni shakllantirishda samarali mexanizmlarni aniqlash, ularning psixologik-pedagogik asoslarini belgilash, maktab amaliyotida qo‘llanilayotgan usullarni tahlil qilish va ilg‘or tajribalarga tayangan holda takomillashtirishga yo‘naltirilgan. Mazkur yo‘nalish bugungi kundagi tarbiyaviy siyosat, ijtimoiy barqarorlik va milliy o‘zlikni asrash kabi strategik maqsadlar bilan bevosita bog‘liqdir. Bu mavzuni chuqur ilmiy-amaliy asosda o‘rganish orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini yangi bosqichga olib chiqish mumkin[8].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishga oid masalalar pedagogika, psixologiya, falsafa, sotsiologiya kabi fanlarning kesishgan nuqtasida ko‘rib chiqiladi. Bu yo‘nalishdagi ilmiy-nazariy qarashlar tarixan turli bosqichlarda shakllangan bo‘lib, har bir davrda o‘ziga xos yondashuvlar asosida rivojlanib kelgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularining mohiyati, shakllanish shart-sharoitlari, tarbiyaviy vositalari va psixologik asoslari bo‘yicha bir qancha muhim nazariyalar ilgari surilgan[1].

Mahalliy tadqiqotchilar orasida B. Turg‘unovning ishlari diqqatga sazovor bo‘lib, u vatanparvarlikni shaxs ma’naviyatining asosiy elementi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, vatanparvarlik tarbiyasi jamiyatning axloqiy va fuqarolik barqarorligini ta’minlovchi ijtimoiy mexanizmdir. Turg‘unov yosh avlodni tarbiyalashda tarixiy xotira, ajdodlar jasorati, milliy g‘ururning emotsional asoslarini mustahkamlashni tavsiya qiladi. Bu yondashuv psixologik jihatdan ham muhim, chunki shaxsning identiteti avvalo o‘z tarixini anglash orqali shakllanadi[2].

N. Qodirova o‘z tadqiqotlarida o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga nisbatan hurmatni shakllantirish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirish mumkinligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, bu tuyg‘ularni

https://buxdu.uz

mustahkamlashda dars jarayonida tarbiyaviy komponentlarni kuchaytirish, interfaol metodlardan foydalanish, shaxsiy misollar asosida ta’sir ko‘rsatish, milliy ramzlar va bayramlar bilan bog‘liq faoliyatlar tashkil etish katta ahamiyatga ega[3].

Psixologik yondashuvlar nuqtai nazaridan qaralganda, T.J. G‘oziyev, L.S. Vygotskiy, A.V. Petrovskiy, L.I. Bojovich kabi olimlar ta’lim-tarbiyaning shaxs psixikasiga ta’siri haqida chuqur nazariy asoslar yaratgan. Jumladan, G‘oziyev shaxs kamolotida ijtimoiy-madaniy tajribaning ahamiyatini asoslab, tarbiya jarayonini faqat bilim emas, balki his-tuyg‘ular orqali singdirishni taklif etadi. Vygotskiy esa bolaning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi orqali shaxsiy tajriba va tashqi ta’sir o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi. Bu nazariyalar milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ulari shakllanishida tashqi ijtimoiy ta’sirlar (pedagogik faoliyat, madaniy muhit) va shaxsiy psixologik qabul qilish jarayonlari birgalikda harakat qilishini ko‘rsatadi[4].

Xorijiy adabiyotlarda ham vatanparvarlik, milliy identitet, fuqarolik tarbiyasi kabi tushunchalarga keng e’tibor qaratilgan. UNESCO (2021) tomonidan chop etilgan “Empowering Students for a Fairer World” qo‘llanmasida fuqarolik ongini, jamiyatga sadoqat va milliy g‘ururni shakllantirish uchun psixologik motivatsiya, jamoaviy faoliyat, shaxsiy mas’uliyat, tarixiy ong asosiy komponentlar sifatida keltiriladi. Bu g‘oyalar o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga emotsional bog‘lanish orqali ichki ishonch va ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan.

Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, tadqiqotda shaxsga yo‘naltirilgan, emotsional-motivatsion, tarbiyaviy-interfaol yondashuvlar asosiy metodologik asos sifatida tanlandi. Metodik jihatdan, quyidagi usullardan foydalanildi:

1. Ilmiy-nazariy tahlil – milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularining mazmun-mohiyatini aniqlash, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish, xorijiy va mahalliy yondashuvlarni taqqoslash maqsadida adabiyotlar, maqolalar, qonun hujjatlari chuqur o‘rganildi.

2. So‘rovnoma va testlar – o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga, ajdodlar jasoratiga, davlat ramzlariga, tarixiy merosga munosabati o‘rganildi. Bu metod o‘quvchilarda mavjud tasavvurlar va hissiy holatni aniqlashga xizmat qildi.

3. Kuzatuv va diagnostika – maktabdagi turli tadbirlar (vatanparvarlik darslari, bayramlar, insholar tanlovi, teatr sahnalari) davomida o‘quvchilarning faolligi, emotsional reaksiyasi va shaxsiy ishtiroki baholandi.

4. Tajriba-sinov ishlari – ikki guruhda pedagogik ta’sir o‘tkazilib, tajriba guruhida shaxsga yo‘naltirilgan, emotsional jihatdan boyitilgan interfaol metodlar (rolli o‘yinlar, mushohara, sahnalashtirish, shaxsiy fikr asosida insho yozish, milliy qahramonlar hayoti bilan bog‘liq mashg‘ulotlar) qo‘llanildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy yondashuvlar saqlab qolindi.

5. Intervyu – o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, maktab psixologlari bilan suhbatlar o‘tkazilib, ularning tajribasi va kuzatuvlari tahlil qilindi. Ushbu usul orqali real pedagogik muhitda qanday yondashuvlar samarali ekani aniqlandi[5].

Shuningdek, eksperiment natijalarini baholashda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. O‘quvchilarning tajriba oldi va tajriba so‘ngidagi psixologik-emotsional holati, bilim darajasi, shaxsiy pozitsiyasi o‘rtasida farq aniqlanib, pedagogik yondashuvlarning samaradorligi raqamli dalillar orqali tasdiqlandi.

Tadqiqot davomida shunday xulosaga kelindiki, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularining shakllanishi quyidagi asosiy mexanizmlar orqali amalga oshadi:

Identifikatsiya mexanizmi – o‘quvchi milliy qahramonlar, ajdodlar jasorati, tarixiy voqealar bilan o‘zini taqqoslash asosida shaxsiy o‘xshashlikni his etadi.

Emotsional rezonans – musiqiy asarlar, she’riyat, teatr, dramatik obrazlar orqali hissiy ta’sir kuchaytiriladi.

Motivatsion ta’sir – o‘quvchining Vatanga xizmat qilish istagini kuchaytiruvchi topshiriqlar, rollar, lavhalar orqali ichki ehtiyoj shakllanadi.

Axloqiy o‘rnak – o‘qituvchining shaxsiy namuna bo‘lishi, milliy qadriyatlarni qadrlashi orqali ta’sir etuvchi ruhiy o‘zgarishlar yuzaga keladi.

Umuman olganda, psixologik ta’sir va pedagogik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini o‘quvchining shaxsiy fazilatiga aylantiradi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv pedagogik faoliyat samaradorligini oshirib, barqaror fuqarolik pozitsiyasiga ega yosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi[6].

Natijalar. O‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar asosida vatanparvarlik tarbiyasi jarayonida psixologik ta’sir va pedagogik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi bevosita natijadorlikka xizmat qilishi aniqlashtirildi. Tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlar qo‘llanilgan hollarda o‘quvchilar vatan,

https://buxdu.uz

tarix, milliy qadriyatlar, ajdodlar jasorati haqida o‘z shaxsiy fikrlarini bildirishga intilmoqda, ularda emotsional reaksiyalar kuchaymoqda, shaxsiy identifikatsiya jarayoni faollashmoqda.

Tadqiqotning birinchi bosqichida o‘quvchilarning dastlabki vatanparvarlik tasavvurlari aniqlanib, ularda bu tuyg‘u qanchalik mustahkam shakllangani baholandi. Dastlabki bosqich natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘pchilik o‘quvchilar vatanparvarlikni umumiy tushuncha sifatida tasavvur qiladilar, uning mazmun-mohiyatini hayotiy misollar bilan izohlashda qiynaladilar. Bu holat ta’lim jarayonida emotsional va shaxsiy yondashuvlarning yetarli darajada qo‘llanilmayotganidan dalolat berdi.

Keyingi bosqichda o‘quvchilarga psixologik ta’sirga ega bo‘lgan pedagogik metodlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi. Xususan, milliy qahramonlar hayoti haqida dramatizatsiyalar, tarixiy sahnalashtirishlar, teatr va muzey ekskursiyalari, rolli o‘yinlar, shaxsiy his-tuyg‘ular asosida yozilgan insholar, mushohara va munozarali darslar orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usining emotsional asoslari shakllantirildi. O‘quvchilar shunchaki axborot oluvchidan faol ishtirokchiga aylanishdi, savollarga shaxsiy munosabat bildiruvchi, bahsda qatnashuvchi va tarixiy shaxslarning obrazida o‘zini sinab ko‘ruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘la boshlashdi.

Bu bosqichda o‘quvchilarning munosabati keskin o‘zgardi. Tajriba darslarida ular o‘z fikrlarini aniq, hissiy, asosli tarzda ifoda etdilar. Ayrim o‘quvchilar vatanga sadoqat haqida shaxsiy hayotlaridan dalillar keltira boshlashdi, bu esa ichki refleksiya jarayonining yuzaga kelganini ko‘rsatadi. Psixologik ta’sirga ega bo‘lgan usullar o‘quvchilarning ongida vatanparvarlikni shunchaki axloqiy majburiyat emas, balki shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilishga yordam berdi.

Yakuniy baholash jarayonida esa o‘quvchilarning dastlabki holatga nisbatan vatanparvarlik tushunchasiga yondashuvi chuqurlashgani, shaxsiy ifodalarida mustaqillik, milliy birlik, ajdodlarga hurmat, davlat ramzlariga sadoqat, o‘z kasbini Vatan manfaatiga xizmat qilish bilan bog‘lash kabi yondashuvlar yuzaga chiqqani kuzatildi. Ular endilikda Vatan tushunchasini oilaviy qadriyatlar, tarixiy meros, tabiat, tili va madaniyati orqali talqin qila boshlashdi.

Bundan tashqari, kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, vatanparvarlik tarbiyasiga psixologik jihatdan mos metodlarni qo‘llash o‘quvchilarda bir nechta asosiy ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi:

1. Motivatsiyaning kuchayishi: o‘quvchilar Vatan va xalq oldidagi burchni o‘z faoliyatlari bilan bog‘lashga intiladi.

2. Shaxsiy identifikatsiyaning rivojlanishi: milliy qahramonlar hayoti bilan o‘zlarini taqqoslay boshlaydilar.

3. Emotsional barqarorlik va ijobiy munosabat: milliy bayramlarga, davlat ramzlariga, tarixiy joylarga nisbatan munosabatlar hissiy tus oladi.

4. Axloqiy qarashlarning boyishi: o‘quvchilar halollik, fidoyilik, burch va sadoqat kabi fazilatlarni qadrlay boshlaydilar.

Nazorat guruhi bilan solishtirilganda, tajriba guruhidagi o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usining o‘sish dinamikasi aniq ko‘zga tashlandi. So‘rovnoma va test natijalariga ko‘ra, tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 78 foizi vatanparvarlik masalasida mustaqil fikr bildirgan, 63 foizi o‘z hissiy munosabatlarini dalillar bilan izohlay olgan, 52 foizi esa shaxsiy xotiralar yoki tajribalar orqali Vatanga sadoqatni asoslagan. Bu esa, psixologik ta’sir va pedagogik metodlar uyg‘unligini qo‘llash orqali kutilgan natijalarga erishish mumkinligini isbotlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, faqat og‘zaki ma’ruzalar yoki axborotga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlar o‘quvchining fikr va his-tuyg‘usiga chuqur ta’sir eta olmaydi. Aksincha, pedagog o‘quvchining shaxsiy his-tuyg‘ulari, emotsiyalari, o‘zini Vatan bilan bog‘lash ehtiyojini inobatga olib faoliyat olib borsa, bu nafaqat ta’limiy, balki tarbiyaviy samaradorlikni ham oshiradi.

O‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usining shakllanishi faqat maktabdagi tarbiya bilan emas, balki oilaviy muhit, mahalla, ommaviy axborot vositalari, ommaviy madaniyat va jamoat institutlari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu bois, pedagogik va psixologik ta’sirlarning uyg‘unligi maktab darajasida shakllantirilgan vatanparvarlikni yanada chuqurlashtirish va mustahkamlash imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan natijalar asosida aytish mumkinki, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligi pedagogik vositalar va psixologik ta’sir usullarining birgalikdagi qo‘llanilishiga bog‘liq. Bunday yondashuv o‘quvchining nafaqat aqliy, balki emotsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Vatanga muhabbatni tarbiyalashda zamonaviy, innovatsion metodlarni psixologik sezuvchanlik bilan uyg‘unlashtirish – bu XXI asr o‘quvchisini barkamol shaxs sifatida tarbiyalash yo‘lidagi eng muhim vositalardan biridir.

Muhokama. O‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishga oid o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari asosida quyidagi muhim muhokamalar ilgari surilishi mumkin. Avvalo, ushbu ikki tuyg‘u shunchaki axloqiy tushuncha emas, balki shaxsning ijtimoiy-psixologik shakllanishini belgilovchi asosiy omillardandir. Ular bolalik davridayoq qaror topa boshlaydi va ta’lim-tarbiya tizimi ushbu

https://buxdu.uz

fazilatlarning chuqurlashuvida asosiy omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bu tuyg‘ularni shakllantirishda nafaqat bilim berish, balki emotsional ta’sir, shaxsiy namuna, madaniy identifikatsiya kabi jarayonlarning o‘rni beqiyosdir.

Pedagogik yondashuvlar tahlili shuni anglatdiki, an’anaviy ta’lim metodlarida o‘quvchilarga milliy qadriyatlar, tarix, ajdodlar haqida faqatgina ma’lumot berishning o‘zi yetarli emas. Mazkur ma’lumotlar o‘quvchining ruhiy dunyosida aks sado berishi, uning shaxsiy tajribasi bilan bog‘lanishi, ongli va emotsional darajada qabul qilinishi lozim. Shu boisdan, pedagogik metodlar zamonaviy psixologik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilganda, ularning ta’sirchanligi bir necha barobar oshadi.

Muhokamada alohida e’tibor qaratish kerak bo‘lgan jihatlardan biri – shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvdir. O‘quvchilarning har biri o‘z psixologik xususiyatlariga, ijtimoiy tajribasiga, oila muhitiga ko‘ra vatanparvarlik tushunchasini turlicha qabul qiladi. Kimdir milliy ramzlarga mehr bilan qaraydi, kimdir tarixiy voqealarga qiziqadi, yana kimdir milliy musiqalar, san’at orqali bu tuyg‘ularni o‘zlashtiradi. Demak, pedagog har bir o‘quvchining ichki olamini inobatga olib, unga mos individual yondashuvni tanlashi maqsadga muvofiq.

Emotsional ta’sir mexanizmlari bu jarayonda yetakchi o‘rin egallaydi. Aynan his-tuyg‘ular orqali shakllangan qadriyatlar ongga chuqurroq singadi. Masalan, sahnalashtirilgan darslar, rolli o‘yinlar, tarixiy dramatizatsiyalar orqali o‘quvchilar ajdodlar jasoratini his qilishadi, o‘zini milliy qahramonlar o‘rnida tasavvur etadilar. Bu esa o‘z navbatida identifikatsiya jarayonini kuchaytiradi – o‘quvchi o‘zini millatning bir qismi sifatida his eta boshlaydi. Shuning uchun ham vatanparvarlik darslarini faqat og‘zaki nutq yoki yozma topshiriqlar bilan emas, balki audiovizual, dramatik, musiqiy, didaktik vositalar orqali boyitish katta ahamiyat kasb etadi.

Tajribalar shuni ko‘rsatdiki, pedagogik ta’sir faqat tashqi bosim sifatida emas, balki ichki ehtiyoj uyg‘otuvchi vosita sifatida qabul qilingandagina samarali bo‘ladi. Ya’ni, o‘quvchiga vatanparvarlik “shart” sifatida emas, “ichki ehtiyoj” sifatida namoyon bo‘lishi zarur. Bunga erishish uchun pedagogik faoliyatga motivatsion va reflektiv komponentlar qo‘shilishi lozim. Masalan, o‘quvchilar o‘z hayotiy maqsadlarini Vatan manfaatlari bilan bog‘lashni o‘rganishlari, shaxsiy yutuqlarini milliy yutuqlar bilan bog‘lashga harakat qilishlari zarur. Bu esa ularda fuqarolik javobgarligini oshiradi.

Muhokama doirasida maktab va oilaning hamkorligi masalasini ham e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Oila – bu o‘quvchining dastlabki tarbiya maskani, milliy qadriyatlar, e’tiqod, odob-axloq, qadimiy urf-odatlar aynan shu muhitda shakllanadi. Agar maktab va oila tarbiyasi bir yo‘nalishda, bir maqsadga xizmat qilsa, natijada o‘quvchining ichki dunyosida ijobiy o‘zgarishlar yuz beradi. Aksincha, agar maktabda milliy qadriyatlar targ‘ib qilinsa-yu, oilada bunga e’tibor berilmasa, o‘quvchining dunyoqarashi ziddiyatli bo‘lib qoladi.

Bugungi axborot makoni ham vatanparvarlik tarbiyasiga ta’sir etuvchi kuchli omillardan biridir. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari orqali yoshlar ongiga turli g‘oyalar singdiriladi. Bu holatda maktabning vazifasi o‘quvchini axborotga tanqidiy qarash, milliy manfaatlarni ustuvor qo‘yish, ijtimoiy barqarorlikni qadrlashga o‘rgatishdan iborat. Vatanparvarlik bu yerda faqat ramziy tushuncha emas, balki amaliy faoliyat, ijtimoiy javobgarlik, madaniy xotirani asrash vositasiga aylanishi lozim.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, vatanparvarlik va milliy g‘urur tarbiyasini samarali tashkil etish uchun quyidagi shartlar zarur:

– pedagogik ta’sirning emotsional komponentlar bilan boyitilishi;

– o‘quvchilarning shaxsiy tajribasini hisobga olish;

– oila va maktab hamkorligining mustahkamligi;\– interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish;

– milliy qadriyatlarning ijtimoiy kontekstda talqin qilinishi;

– madaniy identifikatsiya vositalarini faol ishlatish.

Shunday qilib, vatanparvarlik va milliy g‘urur kabi yuksak tuyg‘ularni shakllantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlashgandagina to‘laqonli natijaga erishish mumkin. Bu esa o‘z navbatida mustaqil O‘zbekistonning ertangi kunini quruvchi, mas’uliyatli, g‘ururli va fidokor yosh avlodni tarbiyalashning asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. O‘quvchilarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish – bu shunchaki tarbiyaviy yo‘nalish emas, balki butun ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor maqsadlardan biridir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bu tuyg‘ularni samarali rivojlantirish uchun pedagogik yondashuvlar bilan psixologik ta’sir mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi zarur. Bunda o‘quvchining ichki olamiga kirib borish, uning hissiyotlarini uyg‘otish, shaxsiy identitetini mustahkamlash, tarixiy va madaniy meros bilan bog‘lash muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

https://buxdu.uz

Milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishda emotsional motivatsiya, tarixiy obrazlar bilan identifikatsiya, shaxsiy misollar, rolli o‘yinlar, mushohara va badiiy vositalardan foydalanish o‘quvchilarning shaxsiy munosabatini kuchaytiradi. Bunday ta’sirlar natijasida o‘quvchi Vatanga sadoqatli, milliy qadriyatlarni qadrlovchi, jamiyatga foydali bo‘lishga intiluvchi fuqaroga aylana boshlaydi.

Tadqiqotning barcha bosqichlarida olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchida milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish – bu faqat dars jarayoni bilan cheklanadigan vazifa emas, balki maktab, oila va ijtimoiy muhitning birgalikdagi harakati natijasida yuzaga keluvchi murakkab tarbiyaviy tizimdir. Ushbu tizimga yondashuvlar chuqur psixologik va pedagogik asosga ega bo‘lgandagina, o‘z samarasini beradi. Ana shundagina biz ma’naviy barkamol, yurtparvar, tarixiy xotiraga sadoqatli avlodni tarbiyalaymiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston – Yangi hayot uchun” g‘oyasi asosida ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi. – Toshkent: 2022.
2. Turg‘unov B. Vatanparvarlik – ma’naviy tarbiyaning muhim yo‘nalishi sifatida. // “Ma’naviyat va ma’rifat” jurnali, 2021, №4. – B. 15–19.
3. Qodirova N. Zamonaviy ta’limda o‘quvchilarning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda milliy qadriyatlarning o‘rni. – Toshkent: 2021.
4. G‘oziyev T.J. Psixologiya: tafakkur va idrok nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 288 b.
5. Vygotskiy L.S. Psixologiya va madaniy rivojlanish asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1982.
6. Bojovich L.I. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.
7. Alimova M.A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. – Inter Education & Global Study, 2024.
8. Matyushkin A.M. Ijodiy tafakkur va tarbiya. – Moskva: Znaniye, 2000.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUH BOLALARIDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Mirzayeva Dilfuza Shavkatovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
Shamsiyeva Maxfuza Hoshimovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Maqolaning dolzarbligi shundaki, so‘nggi paytlarda shaxslararo kommunikativ o‘zaro ta’sir usullarini o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda, chunki shaxslararo o‘zaro ta’sirni tashkil etishga va kommunikativ muammolarni hal qilishga qodir shaxsning shakllanishi uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy makonga muvaffaqiyatli moslashishini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: *kommunikativ kompetensiya, texnologiya, faoliyat, komponent, nutq, til, muloqot.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ

Актуальность статьи обусловлена тем, что в последнее время усиливается необходимость в освоении растущим человеком способов межличностного коммуникативного взаимодействия, так как формирование личности, способной к организации межличностного взаимодействия, решению коммуникативных задач, обеспечивает её успешную адаптацию в современном социокультурном пространстве.

Ключевые слова: *коммуникативная компетенция, технология, деятельность, компонент, речь, язык, общение.*

THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS IN CHILDREN OF PRESCHOOL PREPARATORY GROUP

The relevance of the article is related to the fact that recently the need for a growing person to master the methods of interpersonal communicative interaction has increased, since the formation of a personality capable of organizing interpersonal interaction, solving communicative problems, ensures its successful adaptation in the modern socio-cultural space.

Keywords: *communicative competence, technology, activity, component, speech, language, communication.*

Kirish. Bugun bizning mamlakatimizda ham o‘z umrini yashab bo‘lgan eski qarashlarga chekinib, yangi davr boshlandi, yangi voqelik bo‘y ko‘rsatmoqda. Ulkan imkoniyatlar keng ko‘lamli islohotlar davri keldi.

Yangi O‘zbekiston tushunchasi uchun asos bo‘layotgan va unda o‘z aksini topayotgan eng muhim jihatlar va amaliy mezonlar mavjudki, ulardan biri: mamlakatimizda amalga oshiralayotgan islohotlarning bosh maqsadi, inson uning hayoti, huquqi va erkinliklari, qadr qimmati, ehtiyoj va manfaatlariga qaratilganidir.

Darhaqiqat, Prezidentimiz “O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shuning uchun ham bog‘chadan boshlab oliy o‘quv yurtigacha – ta’limning barcha bo‘g‘inlarini isloh qilishni boshladik. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Farmonida, O‘zbekiston Respublikasi 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori maktabgacha ta’lim va umumiy o‘rta ta’limning uzluksizligi va uzviyligini ta’minlash, maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada

https://buxdu.uz

oshirish, sohada faoliyat yuritayotgan xususiy sektor vakillarini rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash, ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni, ilg‘or pedagogik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishni, kichik va o‘rta guruhlardagi bolalarda kognitiv, psixomotor va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni, katta va maktabga tayyorlov guruhlaridagi bolalarda bilim olish, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqishni, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tomonidan Maktabgacha ta’limni boshqarish axborot tizimida bolaning rivojlanish xaritasini yuritish amaliyotini joriy qilish maqsad qilib qo‘yilgan. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni kompleks rivojlantirish orqali ularni maktab ta’limiga intensiv tayyorlash va komunikativ muloqotni shakllantirish masalasi dolzarb sanalmoqda. Mazkur yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish maktab ta’limiga tez va samarali moslashish omili hisoblanadi. Ijtimoiy mavjudot bo‘lgan shaxs, hayotining birinchi oylaridan boshlab doimiy rivojlanib boradigan boshqa odamlar bilan muloqotga bo‘lgan ehtiyojni his qiladi - hissiy aloqaga bo‘lgan ehtiyojdan chuqur shaxsiy muloqot va hamkorlikgacha. Bu holat aloqaning potentsial uzluksizligini hayot uchun zaruriy shart sifatida belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda biologik va ijtimoiy omillar ta’sirida muloqotda nuqsoni bo‘lgan bolalar soni ortib bormoqda. Jamiyatda yangi axborot texnologiyalari jadal rivojlanmoqda, muloqotning esa roli ortib bormoqda, bu esa o‘ziga xos aloqa muhitini yaratmoqda.

Hozirgi vaqtda, bolalar yoshligidanoq gadjetlardan foydalanganda, ko‘plab maktabgacha yoshdagi bolalar muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, samarali o‘zaro munosabatlarni qura olmaydilar, aloqa o‘rnatadilar va uni saqlamaydilar, o‘z his-tuyg‘ularini yetarli darajada ifodalamaydi.

Shu sababli, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanish muammosi-bolaning atrofidagi dunyo bilan o‘zaro munosabatda rivojlanishi - ayniqsa dolzarb bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston Respublikasida “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat” talablariga muvofiq, ta’lim jarayonining kommunikativ yo‘nalishi yetakchi ustuvorliklardan biridir. Bu juda muhim, chunki shaxslararo o‘zaro ta’sirni tashkil qilish va muloqot muammolarini hal qilish qobiliyatiga ega shaxsning shakllanishi uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy makonga muvaffaqiyatli moslashishini ta’minlaydi.

Adabiyotlar sharhi. Muloqot ko‘nikmalari sohasidagi tadqiqotlar rus psixologlari tomonidan turli davrlrda S.L. Rubinshteyn, A.G. Kovalev, V.N. Myasischev, K.K. Platonov, G.S. Vasilev, A.A. Kidron, N.V. Kuzmina, L.M. Mitina, E.A. Golubeva, M.K. Kabardov, V.V. Burlakov, NI. Karaseva, E.A. Kukuev, T.P. Abakirova, N.A. Vorobyova va boshqalar tadqiqot ishlarini olib borganlar. Muloqotdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik bilan bog‘liq psixologik hodisalarni belgilash uchun olimlar turli atamalardan foydalanadilar: kommunikativ qobiliyat, kommunikativ kompetentsiya, ijtimoiy-psixologik kompetentsiya, kommunikativ potentsial, muloqotchanlik va boshqalar.

“Kommunikativ qobiliyat” tushunchasini ochishga turlicha yondashuvlar mavjud. Muloqot ko‘nikmalari - bu insonning odamlar bilan samarali munosabatini o‘rnatishga yordam beradigan ko‘nikma va fazilatlaridir.

Har bir inson muloqot qobiliyatiga ega, ba’zi odamlar ulardan samaraliroq foydalanadi, boshqalari esa kamroq foydalaniladi. Aloqa vositalaridan samarali foydalanish ko‘plab omillarga bog‘liq: insonning xarakteriga, uning tarbiyasiga, ota-onalarning tajribasiga, ijtimoiy mavqeiga.

Ensiklopedik lug‘atda "Muloqot psixologiyasi" haqida quyidagicha ta’rif berilgan: "Muloqot ko‘nikmalari - bu muloqot jarayonida yoki birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishda odamlar o‘rtasida samarali o‘zaro ta’sir va adekvat o‘zaro tushunishni ta’minlaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlaridir".

O.Gavrilushkina quyidagi ta’rifni beradi: "Kommunikativ qobiliyatlar- bu murakkab ko‘p bosqichli shaxsiy shakllanish, shaxsning kommunikativ xususiyatlarining majmui, shuningdek, uning muloqot faoliyatida tartibga solinishi va oqimini ta’minlaydigan ijtimoiy-pertseptiv va operatsion-texnik bilim va ko‘nikmalaridir [5, s. [120].

G.S.Vasilyevaning fikriga ko‘ra: kommunikativ qobiliyatlarni kommunikativ faoliyat talablariga javob beradigan va uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydigan shaxs tuzilishining bir qismi deb hisoblash mumkin.

Qobiliyatlarni hisobga olishda shaxs-faollik yondashuviga muvofiq, E.A. Golubeva kommunikativ qobiliyatlarni har tomonlama o‘rganish bilan shug‘ullangan., V.V. Pechenkov, E.P. Guseva, S.A. Izyumova, I.V. Tixomirova, M.K. Kabardov va boshqa tadqiqotchilar ham. Ushbu yondashuvga ko‘ra, “muloqot qobiliyatlari sheriklar o‘rtasidagi muvaffaqiyatli o‘zaro munosabatlarni va muloqot vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishni ta’minlaydigan insonlarni individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlari hisoblanadi” [1, p. 9].

https://buxdu.uz

R. Adler muloqotni “kamida ikki kishi o‘rtasidagi jarayon, bir kishi boshqasi bilan muloqot qilishni xohlagan paytda boshlanadi. Muloqot, bu tasvirlarni boshqa shaxsga yetkazishni xohlaydigan odamda ruhiy tasvirlar sifatida paydo bo‘ladi. Aqliy tasvirlar g‘oyalar, fikrlar, fotosuratlar va his-tuyg‘ularni o‘z ichiga olishi mumkin” [2].

Muhokama. Shunday qilib, "muloqot" va "muloqot" ta’riflari nafaqat umumiy, balki o‘ziga xos xususiyatlarga ham egadir. Ushbu tushunchalar signallar shaklida fikr va ma’lumotlar almashinuvini o‘z ichiga oladi. O‘ziga xos xususiyatlar bu tushunchalarning mazmunidan kelib chiqadi, chunki ular turli fanlarda qo‘llaniladi. Kommunikativ qobiliyatlar muloqot va insoniy munosabatlar madaniyatini egallash orqali rivojlanadi.

Rubinshteyn muloqot qobiliyatlarini sheriklik asosida o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini ijodiy asosda rivojlantirishni ta’minlaydigan, shuningdek bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni shakllantirish dinamikasi va samaradorligini ta’minlaydigan shaxsning individual-psixologik xususiyatlari deb ataydi.[4,b.98]. Bu ta’rifda o‘quv jarayonida qobiliyatlarning namoyon bo‘lishiga alohida e’tibor beriladi. Birinchidan, qobiliyatlar rivojlanishining dastlabki reproduktiv darajasi bilimlarni o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni shakllantirish dinamikasi va samaradorligini belgilaydi. Ikkinchidan, malakalar mavjud bilim va qobiliyatlar asosida shakllanadi.

Bizning fikrimizcha, o‘quv jarayonining ahamiyati nafaqat qobiliyatlarning rivojlanishini o‘rganishga bog‘liq, balki rivojlanish jarayonining o‘zi ham o‘sib boradi. S.L. Rubinshteyn ta’kidlaganidek, “... bola ta’lim va o‘rganish orqali rivojlanadi” [4, p. 151].

Ayniqsa, L.S. Vygotskiy o‘qitish va rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni, aytadi.

Bolaning rivojlanish darajalarini aniqlashda va “proksimal rivojlanish zonasini” aniqlashda L.S. Vygotskiy qobiliyatlarga yangicha qarashni taklif qiladi. Shunday qilib, u tomonidan kiritilgan "proksimal rivojlanish zonasi" atamasi muallif tomonidan “bolaning ertangi kunini aniqlashga yordam beradigan” inson qobiliyati sifatida qaraladi. [4, b. [416].

Shu munosabat bilan, B. M. Teplovning qobiliyatlarini aniqlash yondashuvi va L. S. Vygotskiyning “proksimal rivojlanish zonasi” ni tushunish o‘rtasida bog‘liqlik mavjudligini ta’kidlash kerak.. B.M Teplovning fikriga ko‘ra, “qobiliyat ma’lum bir shaxs allaqachon ishlab chiqqan bilim, ko‘nikma yoki qobiliyat bilan cheklanmaydi”. L.S. Vygotskiyda buni “haqiqiy rivojlanish darajasi” deb ataydi. Binobarin, insonning qobiliyati “proksimal rivojlanish zonasi” bilan aniq belgilanadi. L.S. Vygotskiy buni ikki bolani solishtirish misolida tushuntirib oxirgi pozitsiyasi., bir qarashda aqliy jihatdan teng rivojlangan bolalar o‘zlarining bevosita rivojlanish imkoniyatlari jihatidan keskin farq qilishi mumkinligini aytgan. [4, b. [413].

Umuman olganda, kommunikativ qobiliyatlar turli xil ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish qobiliyatida, o‘zaro tushunishga erishish qobiliyatida, yoshi bo‘yicha yaqin odamlar, atrofdagilar bilan ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Kommunikativ qobiliyatlarning tuzilmalari ma’lum shaxsiy xususiyatlarning yaxlit to‘plami sifatida o‘rganiladi.

Kommunikativ qobiliyatlarning tuzilishi o‘zaro bog‘langan uchta jihatda namoyon bo‘ladi:

o‘zaro ta’sir qobiliyatlari;

ifoda qobiliyatlari;

gnostik qobiliyatlar.

Tahlil va natijalar. Kommunikativ qobiliyatlarning tuzilishi quyidagi turlarni o‘z ichiga oladi:

-axborot va aloqa: suhbatni boshlash, davom ettirish va tugatish, shuningdek, suhbatdoshning e’tiborini jalb qilish, og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa vositalaridan foydalanish qobiliyati;

-affektiv-kommunikativ: sherikning hissiy holatini sezish va unga to‘g‘ri javob berish, suhbatdoshga hurmat va sezgirlikni ko‘rsatish qobiliyati;

- tartibga soluvchi va kommunikativ: suhbatda sherikga yordam berish va boshqalarning yordamini qabul qilish qobiliyati, mos keladigan usullardan foydalangan holda nizolarni hal qila olish.

Muloqot ko‘nikmalarining tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

-ijtimoiy idrok (boshqa odamlarni, o‘zini, guruhlarni va boshqalarni idrok etish, tushunish va baholash);

-ma’lumotni bilish, tizimlashtirish va uzatish bilan bog‘liq gnostik aks ettirish; irodaviy fazilatlar; kognitiv, diqqat, fikrlash va xotira xususiyatlari bilan bog‘liq;

- interaktiv ("o‘zingizni taqdim eting", suhbatdoshga e’tibor bering);

- har xil turdagi belgilar tizimlarini idrok etish va yetarli darajada tushunish: og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan, para va ekstralingvistik (intonatsiya, pauzalar), optik-kinetik (imo-ishoralar, mimika, pantomima);

Kommunikativ qobiliyatlar bo‘yicha G.S. Vasilyeva kommunikativ faoliyat va uning muvaffaqiyatli namoyon bo‘lishini ta’minlaydigan shaxs tuzilishining bir qismini tushunadi. 25].

https://buxdu.uz

Muloqot ko‘nikmalarining quyidagi darajalari ajralib turadi: kognitiv (boshqalar bilan muloqot qilishda rioya qilinishi kerak bo‘lgan me’yor va qoidalarni bilish); motivatsion ehtiyoj (aloqa o‘rnatish istagi); faoliyatga asoslangan va baholovchi (muloqotni tashkil qilish qobiliyati, shu jumladan suhbatdoshni tinglash qobiliyati, hissiy empatiya qobiliyati, ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati).

Muloqot ko‘nikmalarini o‘rganish masalasi bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilib, biz muloqot qobiliyatlari odamlar bilan osongina aloqa o‘rnatish va keyinchalik ular bilan maqbul munosabatlarni saqlab qolish qobiliyati ekanligini aniqladik.

Xulosa. Yuqorida aytilganlarning barchasidan kelib chiqadiki, har qanday qobiliyatlar, shu jumladan kommunikativ qobiliyatlar o‘zlarining birlamchi rivojlanishini o‘quv jarayonida, ya’ni faoliyatning ma’lum bir turini o‘zlashtira oladilar. Maktabgacha yoshdagi bolaning faoliyatidan biri bu muloqotdir. Shu sababli, muloqot qobiliyatlari o‘quv jarayonida aniq rivojlanadi, deb aytishimiz mumkin. Bundan tashqari, ushbu jarayonda ushbu qobiliyatlarning dastlabki tashxisini o‘tkazish va ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin.

Shunday qilib, kommunikativ qobiliyatlar - bu ijodiy asosda sheriklik asosida o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini rivojlantirishni ta’minlaydigan, shuningdek bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni shakllantirish dinamikasi va samaradorligini ta’minlaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlari, degan xulosaga kelish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Gorshkova, B.S. O‘yin metodlari va ta’lim. SP.: Akademiya, 2007. 312 b.

2. Karpov, E.B. O‘yin orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish. T.: O‘qituvchi, 2011. 210 b.

3. Bogdanova, I.A. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar. Tashkent: Ma’naviyat, 2020. 220 b.

4. Makarova, A.T. Nutq va fikrlashning rivojlanishi. M.: Pedagogika, 2003. 256 b.

5. Perlmutter, L.I. Psixologik-pedagogik yondashuvlar: nutq va muloqot. SP.: Akademiya, 2004. 245 b.

6. Mirzaeva D. S., Husenova K. Developing students’communication competencies through authentic materials // Modern Science and Research. – 2025. – T. 4. – №. 1. – C. 246-250.

7. Shavkatovna M. D. Art pedagogikasi maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarining ijodkorligini rivojlantirish vositasi sifatida. ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 4 (2), 124–127 [Электронный ресурс].

https://buxdu.uz

O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING HAMKORLIK KO‘NIKMALARINI BAHOLASH MEZONLARI

Qosimova Manzura Abdullayevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish darslarida hamkorlik ko‘nikmalarini baholash muammosi va uning samarali usullari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning hamkorlik qilish qobiliyatlarini aniqlash uchun kuzatish, baholash varaqalari, o‘zaro baholash, refleksiya va diagnostik testlar kabi metodlar muhokama qilinadi. Shuningdek, samarali baholash tizimlarini shakllantirish orqali o‘quvchilarning akademik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish yo‘llari yoritiladi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida hamkorlik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *hamkorlik ko‘nikmalari, boshlang‘ich sinf, o‘qish darsi, baholash mezonlari, o‘quvchilar faoliyati, ta’lim metodlari.*

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ НАВЫКОВ СОТРУДНИЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ

В данной статье анализируются проблема оценки навыков сотрудничества учащихся начальных классов на уроках чтения и её эффективные методы. Обсуждаются такие методы, как наблюдение, оценочные листы, перекрёстные оценки, рефлексия и диагностические тесты, чтобы определить способность учащихся к сотрудничеству. Она также освещает способы положительного влияния на академическое и социальное развитие учащихся путём формирования эффективных систем оценки. Результаты исследования показывают важность выявления и развития навыков сотрудничества в образовательном процессе.

Ключевые слова: *навыки сотрудничества, начальный класс, урок чтения, критерии оценки, успеваемость учащихся, методы обучения.*

CRITERIA FOR ASSESSING STUDENTS' COLLABORATIVE SKILLS IN READING LESSONS

This article analyzes the problem of assessing collaborative skills in reading classes of elementary school students and its effective methods. Techniques such as observation, assessment sheets, cross-assessment, reflection, and diagnostic tests are discussed to determine students ' collaborative skills. Also, through the formation of effective assessment systems, ways of positively influencing the academic and social development of students are highlighted. The results of the study show the importance of identifying and developing collaborative skills in the educational process.

Keywords: *collaboration skills, primary class, reading lesson, evaluation criteria, student activities, educational methods.*

Kirish. Dunyoda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini tashkil etish, kichik maktab yoshidan o‘quvchilar shaxsini rivojlantirish, ularning qobiliyati, axloqiy va estetik hissiyotlarini tarbiyalash, o‘qishga qiziqishi, xohish va istagini, o‘zi va o‘z atrofini o‘rab olgan olamga hissiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan o‘quv tuzilmalarini ishlab chiqish, o‘quvchining intellektual qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashuvchi pedagogik texnologiyalarga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi davr pedagogikasining ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan konseptual ilmiy izlanishlar predmeti kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodiylikning yorqinlashuvi, ixtirochilikka qiziqishi, ertak, hikoya, qo‘shiq, musiqaning obrazli mazmunini tezda idrok etishi, ijodiy imkoniyatlarini nazarda tutib belgilanmoqda. Mamlakatimizda ta’lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqishdagi islohotlar boshlang‘ich ta’limdan boshlab o‘quvchilarning fanlar asoslari bo‘yicha bilim o‘zlashtirishga ehtiyojini, asosiy milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma’naviy-axloqiy fazilatlarini, mehnat ko‘nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatini shakllantirishga zarur shart-sharoitlarni yaratib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ijodiy faoliyatini tashkil etishning pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida «o‘qitish usullarini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan o‘quvchilarda o‘qishga sog‘lom, kuchli va ta’sirchan motivatsiyani shakllantirish»[1] kabi

https://buxdu.uz

muhim vazifalar belgilangan. Keltirilganlarga ko‘ra boshlang‘ich ta’limda ijodiy muhitni yaratishga qaratilgan o‘quvchilarning ijodiy bilish faoliyatini rivojlantirishning didaktik xususiyatlarini aniqlashtirish, hamkorlikdagi ijodiy ishni tashkil etishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzu metodologiyasi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati nafaqat individual bilim darajasi, balki ularning jamoaviy faoliyatga tayyorligi va hamkorlik ko‘nikmalariga ham bog‘liq. Hamkorlik qobiliyatlari bugungi ta’lim tizimida o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ malakalarini shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Ayniqsa, o‘qish darslari bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o‘quvchilar aynan ushbu mashg‘ulotlarda matnlarni tushunish, muhokama qilish, fikr almashish va jamoaviy ishlash orqali o‘z hamkorlik malakalarini rivojlantiradilar. Shu boisdan, o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini baholash va ular ustida tizimli ishlash zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Respublikamiz olimlaridan B.Adizov, R.Safarova, F.Xodjiyeva, Sh.Nurullayeva, R.Nurjanova, G.Hasanova, N.Dilova, Z.Xolmatova, F.Muzaffarova kabilarning ilmiy izlanishlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faolligini oshirish, kreativ yondashuvga asoslangan o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-pedagogik va metodik asoslari yoritib berilgan. Psixolog olimlardan M.Davletshin, Z.Nishonova, pedagog olimlardan Sh.Sharipov, B.Xodjayev, G.Ibragimova, A.Arifjanova, D.Yakubjanova kabilarning tadqiqotlarida mustaqil-ijodiy fikrlash, o‘quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ kompetentlilikni shakllantirish masalalari bayon etilgan.

Hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat ijtimoiy kompetensiyani oshiradi, balki o‘quvchilarning akademik natijalariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, guruhiy ishlash orqali o‘zaro fikr almashish, bir-birini tinglash va umumiy xulosalar chiqarish o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, hamkorlik qobiliyatlari rivojlangan bolalar dars jarayonida faollik ko‘rsatibgina qolmay, balki o‘z tengdoshlariga yordam berish orqali ham o‘z bilimlarini mustahkamlashadi. Bu esa ta’lim sifatini oshirishda muhim omillardan biri sanaladi. Shu sababli, o‘qituvchilar o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini baholash uchun aniq mezonlarni ishlab chiqishlari lozim. Bu mezonlar asosida o‘quvchilarning guruhiy faoliyatdagi roli, muloqot darajasi, liderlik xususiyatlari va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatlari aniqlanadi.

Mavzu muhokamasi. O‘qish darslarida hamkorlik ko‘nikmalarini baholash mezonlari turlicha bo‘lishi mumkin. Bular ichida eng keng tarqalgani kuzatish, baholash varaqalari, o‘zaro baholash, refleksiya va diagnostik testlardir. O‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarning guruhiy faoliyatini bevosita kuzatib, ularning bir-biri bilan qanday munosabatda bo‘lishini, muhokamalarda qanday ishtirok etishini va vazifalarni taqsimlash qobiliyatini tahlil qiladi. Baholash varaqalari orqali esa har bir o‘quvchining hamkorlik qobiliyatlari bo‘yicha aniq ma’lumot olish mumkin. O‘zaro baholash usuli esa o‘quvchilarga o‘z tengdoshlarining guruhiy ishda ishtirokini baholash imkonini beradi. Bu usul ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, baholash jarayonining xolis bo‘lishiga ham yordam beradi.

Refleksiya va diagnostik testlar esa o‘quvchilarning o‘z hamkorlik tajribasini tahlil qilishlariga ko‘maklashadi. Masalan, o‘quvchilar dars yakunida o‘z guruhiy faoliyatiga baho berib, nimalarga e’tibor qaratish lozimligini anglab yetadilar. Diagnostik testlar orqali esa o‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlari va guruhiy ishga moslashuv darajasi aniqlanadi. Ushbu baholash usullarining kombinatsiyalangan holda qo‘llanishi hamkorlik qobiliyatlarini aniq baholash va ularni rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning hamkorlik qilish qobiliyatlarini baholash mezonlarini belgilash orqali o‘qituvchilar ularning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta’sir o‘tkazishlari mumkin. Aniq mezonlar asosida olib borilgan baholash tizimi o‘quvchilarning zaif va kuchli tomonlarini aniqlashga, kerakli ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Natijada, nafaqat alohida o‘quvchilar, balki butun sinf jamoasi bir-birini qo‘llab-quvvatlaydigan, faol va hamkorlikka tayyor jamoaga aylanadi. Shu sababli, boshlang‘ich sinfda o‘qitish jarayonida hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish va baholash muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralishi lozim.

O‘qish darslarida o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini baholash muhim pedagogik jarayon bo‘lib, u o‘quvchilarning guruhiy ishlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Hamkorlik ko‘nikmalari, asosan, muloqot qilish, vazifalarni taqsimlash, bir-biriga yordam berish, fikr almashish va jamoa bo‘lib ishlash kabi qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarning nafaqat ta’lim jarayonidagi, balki keyingi ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatlari uchun ham juda muhim hisoblanadi. Chunki inson jamiyatda yashar ekan, boshqalar bilan o‘zaro muloqot qilish, fikr almashish, guruh bo‘lib ishlash kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi talab etiladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini shakllantirish va baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

https://buxdu.uz

O'qituvchilar o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun quyidagi usullar va vositalardan foydalanishlari mumkin. (1-rasmga qarang).

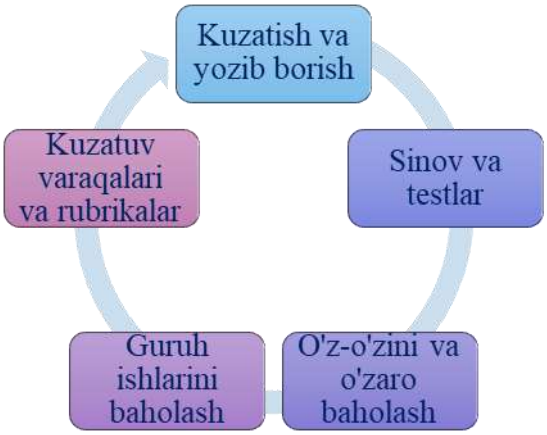

1-rasm.O‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini baholash usullari

Ushbu usullar bir-birini to'ldiruvchi va o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarining turli jihatlarini o'lchashga imkon beradi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

O‘quvchilarda hamkorlik ko‘nikmalarini baholash usullari mexanizmi

№	Usullar	Usul turlari	Amalga oshirish mexanizmi
1	Kuzatish va yozib borish	Tizimli kuzatish jadvali	O'qituvchi oldindan tayyorlangan jadval asosida o'quvchilarning guruhdagi faolligini, o'zaro munosabatlarini, muammolarni hal qilishdagi hamkorligini kuzatadi va yozib boradi. Jadvalda aniq ko'rsatkichlar (masalan, fikr almashish, yordam berish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, konfliktlarni hal qilish) bo'lishi kerak
		Kuzatuv daftarcha	O'qituvchi o'quvchilarning guruhdagi xatti-harakatlarini, muloqot uslubini va hamkorlik darajasini qayd etadigan daftarchadan foydalanishi mumkin. Bu kuzatishlarni keyinchalik tahlil qilish va baholash uchun asos bo'ladi
		Video yozuv	Dars jarayonini yoki guruh ishlarini video yozib olish va keyinchalik yozuvni tahlil qilish orqali o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini aniq baholash mumkin.
2	Sinov va testlar	Savolli testlar	O'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalari bo'yicha bilimlarini tekshirish uchun savolli testlardan foydalanish mumkin. Savolnoma tarkibida hamkorlikning ahamiyati, guruhdagi rolni tushunish konfliktlarni hal qilish usullari va boshqa mavzularda savollar bo'lishi kerak
		Vaziyatli testlar	O'quvchilarga turli vaziyatlarni taqdim etish va ularning har bir vaziyatga bo'lgan munosabatlarini, muammolarni hal qilish usullarini baholash
		Rol o'yinlari	O'quvchilarga turli rollarni berish va ularning o'zaro hamkorlik qilish usullarini baholash
3	O'z-o'zini va o'zaro baholash	O'z-o'zini baholash jadvali	O'quvchilarga o'zlarining hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun maxsus jadval berish. Jadvalda o'zlarining guruhdagi faolligini, o'zaro munosabatlarini va hissalarini baholaydilar
		O'zaro baholash jadvali	O'quvchilar bir-birlarining hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun maxsus jadvallardan foydalanadilar. Bu ularning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga va o'zaro yordam berishga yordam beradi. Har bir o'quvchining guruhdagi hissasini baholashda, aniq mezonlar bo'lishi kerak.
4	Guruh ishlarini	Guruh loyihalari	O'quvchilarning hamkorlikdagi ishlarini baholash uchun guruh loyihalarini ishlatish mumkin. Loyihaning natijalari, guruh

https://buxdu.uz

	baholash		a'zolarining ishtiroki va o'zaro hamkorligi baholanadi
		Guruh taqdimotlari	O'quvchilarning tayyorlagan taqdimotlarini baholash orqali ham hamkorlik ko'nikmalarini baholash mumkin. Taqdimotning sifatini, o'quvchilarning o'zaro hamkorligini va taqdimotdagi hissalarini baholash mumkin.
5	Kuzatuv varaqalari va rubrikalar	Kuzatuv varaqalari	Aniq ko'rsatkichlar (masalan, fikr almashish, yordam berish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish) bo'lgan kuzatuv varaqalari yordamida o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini kuzatish va baholash
		Rubrikalar	Hamkorlik ko'nikmalarini turli darajalarda (masalan, boshlang'ich, o'rtacha, yuqori) baholash uchun rubrikalar tuzish. Rubrikalarda aniq mezonlar va baholash ballari ko'rsatilishi kerak.

Muhim jihat shundaki, o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini baholashda nafaqat natijalarga, balki jarayonga ham e'tibor qaratish kerak. O'qituvchi o'quvchilarga hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha muntazam fikr-mulohazalar berishi va ularni qo'llab-quvvatlashi kerak. Har bir usul o'zining kuchli va kuchsiz tomonlariga ega. Shuning uchun, o'qituvchilar turli usullarni birgalikda qo'llab, o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini har tomonlama baholashlari tavsiya etiladi.

Tizimli kuzatish jadvali o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun mo'ljallangan bo'lib, uning tuzilishi baholash maqsadlariga va o'quvchilarning yoshiga qarab o'zgarishi mumkin. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun namunaviy tizimli kuzatish jadvali keltirilgan:

O'quvchi ismi: _____ Sana:_____ Dars mavzusi: _____

Ko'rsatkich / **Hamkorlik ko‘nikmalari**	**Hech qachon** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni hech qachon namoyon etmagan**)**	**Kamdan-kam** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni juda kam hollarda namoyon etgan)	**Ba'zan** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni ba'zi hollarda namoyon etgan)	**Ko'pincha** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni ko'pincha namoyon etgan)	**Doimo** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni doimo namoyon etgan)	**Izoh**
Fikr almashish						
Yordam berish						
Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish						
Guruh vazifalarini bajarishda ishtirok etish						
O'zaro hurmat va muloyimlik						
Konfliktlarni hal qilish						
Tinglash va tushunish						
O'z fikrini ifoda etish						
Guruh ichida muloqot qilish						

Izoh ustunida o'qituvchi kuzatishlari bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni yozib qoldirishi mumkin. Bunda o‘quvchining qanday qilib yordam berganligi, qanday qilib konfliktni hal qilganligi va boshqalar.

Ushbu usuldan foydalanishda quyidagi tavsiyalarni berish lozim bo‘ladi:

- mazkur jadvalga kiritilgan ko'rsatkichlarni o'quv maqsadlari va o'quvchilarning yoshiga moslashtirilishini e’tiborga olish;
- jadvalni to'ldirishdan oldin o'quvchilarga hamkorlik ko'nikmalari va uning shaxs rivojidagi ahamiyatini tushuntirish;

https://buxdu.uz

- har bir kuzatuvlar obyektiv, ochiq, shaffof va adolatli bo'lishi;

- olib borilgan kuzatuv natijalari o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilinishi va ularga fikr-mulohazalar berilishi;

- amalga oshirilgan usul natijasi o'quv jarayoni mazmuni va sifatini oshirishga va takomillashtirishga xizmat qilishi muhimligini inobatga olish shart.

Tavsiya etilayotgan o‘quvchining hamkorlikda ishlash ko‘nikmasini baholash jadvalini o‘qituvchi o'z ehtiyojlariga va o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda o'zgartirishi, boshqa ko'rsatkichlar qo'shishi, mavjud ko'rsatkichlarni o'zgartirishi mumkin.

Shuningdek, o‘quvchilarni baholashda “O'zaro baholash jadvali” dan foydalanish ham mumkin. Bunda o‘quvchilarga bir-birlarining hamkorlikdagi ishtirokini baholash imkonini beradi. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun namuna sifatida o‘zaro bir birlariniig hamkorlik ko‘nikmalarini baholashga imkoniyat beruvchi jadval namunasini tavsiya sifatida keltirildi:

Guruh raqami:_____ Sana:_____ Dars mavzusi:_____

Mening ismim: _____

Men baholashim kerak bo'lgan o'quvchi ismi: _____

Ko'rsatkich / **Hamkorlik ko‘nikmalari**	**Hech qachon** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni hech qachon namoyon etmagan**)**	**Kamdan-kam** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni juda kam hollarda namoyon etgan)	**Ba'zan** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni ba'zi hollarda namoyon etgan)	**Ko'pincha** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni ko'pincha namoyon etgan)	**Doimo** (o‘quvchi ushbu ko'rsatkichni doimo namoyon etgan)	**Izoh**
Vazifada faol ishtirok etdi						
Guruh a'zolari bilan fikr almashdi						
Yordam berdi						
O'z vazifasini mas'uliyat bilan bajardi						
Guruh a'zolari bilan hurmatli munosabatda bo'ldi						
Guruhda yaxshi muloqot qildi						
Guruhga ijobiy hissa qo'shdi						

Izohda o'quvchiga o'z kuzatishlari bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni yozib qoldirishi, o'quvchining qanday qilib yordam berganligi, qanday qilib fikr almashganligini misollar orqali tushuntirish mumkinligi uqtiriladi. Ushbu metodikani amalga oshirishda quyidagi tavsiyalarni keltirib o‘tish lozim bo‘ladi:

-tavsiya etilgan ko‘rsatgichlar ehtiyojlarga va muhitga, omillarga xos ravishda o‘zgarishi;

-o'quvchilarga jadvalni to'ldirishdan oldin o'zaro baholashning ahamiyatini tushuntirish;

-o'zaro baholash adolatli va ob'ektiv bo'lishi uchun aniq ko'rsatmalar berilishi;

-o'zaro baholash natijalari o'qituvchi tomonidan tekshirilishi va kerakli hollarda tuzatishlar kiritilishi;

-baholash natijalari o'quvchilar bilan muhokama qilinishi va ularga fikr-mulohazalar berilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O'qituvchi o'z ehtiyojlariga va o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda uni o'zgartirishi, baholash ballarini so'zlar bilan ifodalashi, “Yomon”, “Qoniqarsiz”, “Qoniqarli”, “Yaxshi”, “A’lo” baholash bilan belgilashi mumkin bo‘ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun video yozuv usulidan foydalanish biroz murakkab jarayon bo‘lib, bunda quyidagi ketma - ketlikka amal qilinadi (2-jadvalga qarang).

https://buxdu.uz

2-jadval.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hamkorlik ko'nikmalarini baholash uchun video yozuv usulidan foydalanish metodikasi

№	Bosqichlar	Rejalar	Amalga oshirish mexanizmi
1	**Video yozuv rejalashtirish**	Maqsad	Video yozuvning maqsadi aniq belgilanishi kerak. Masalan, o'quvchilarning guruhdagi muloqotini, muammolarni hal qilishdagi hamkorligini yoki loyiha ustida ishlash jarayonini kuzatish.
		Vaziyat	O'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalarini namoyish etadigan vaziyat tanlanishi kerak. Bu guruh loyihasi, o'yin, muloqotga asoslangan mashq yoki boshqa faoliyat bo'lishi mumkin
		Kamera joylashuvi	Kamera o'quvchilarning hamkorlik jarayonini to'liq aks ettiradigan joyga o'rnatilishi kerak. O'quvchilarning yuz ifodalari, jestlari va boshqa non-verbal aloqalarini aniq ko'rish mumkin bo'lishi kerak
		Vaqt limiti	Video yozuvning davomiyligi maqbul vaqt oralig'ida bo'lishi kerak. U juda uzun bo'lmasligi kerak, aks holda tahlil qilish qiyinlashadi
2	**Video yozuv tahlil qilish**	Fikr almashish	O'quvchilarning o'zaro fikr almashish chastotasi va sifati. Ular fikrlarini aniq va tushunarli ifoda eta oladilarmi? Boshqalarning fikrlarini tinglaydilarmi?
		Yordam berish	O'quvchilar bir-birlariga yordam berishadimi? Qiyinchiliklarni birgalikda hal qilishga harakat qilishadimi?
		Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish	Har bir o'quvchi o'z vazifasini mas'uliyat bilan bajaradimi? O'z hissasini qo'shadimi?
		O'zaro hurmat	O'quvchilar bir-birlariga hurmat bilan munosabatda bo'ladilarmi? O'zaro tinchlik va hamjihatlikni saqlaydilarmi?
		Konfliktlarni hal qilish	O'quvchilar o'rtasida konflikt yuzaga kelganda, uni qanday hal qilishadi? Konstruktiv muloqot olib borishadimi?
		Muloqot	O'quvchilar o'zaro muloqot qilishda qanday usullardan foydalanadilar? Og'zaki va yozma muloqotlar qanchalik samarali?
		Noverbal aloqa	O'quvchilarning yuz ifodalari, jestlari va boshqa non-verbal aloqalari ham hamkorlik ko'nikmalarini aks ettiradi

Tahlil va natijalar. Video yozuvda o'quvchilar guruh bo'lib biror loyiha ustida ishlash jarayoni aks ettirilishi mumkin. Yozuvda o'quvchilarning o'zaro muloqot qilishi, fikr almashishi, yordam berishi va loyihani birgalikda yakunlashi kuzatiladi. Keyinchalik, yozuv tahlil qilinib, o'quvchilarning hamkorlik ko'nikmalari baholanadi. Bu baholash natijalari o'quv jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarga individual yordam ko'rsatish uchun ishlatiladi. Video yozuv har bir o'quvchining hissasini va hamkorlikdagi rolini aniqlash imkonini beradi.

Ma’lumki, video yozuvlar faqatgina baholash vositasi emas, balki o'quv jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantirish uchun ham foydali vositadir. O'quvchilarga o'zlarining hamkorlikdagi ishtirokini video yozuv orqali ko'rish va tahlil qilish imkoniyati berilishi kerak.

O‘qituvchilar o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini baholash uchun turli usullardan foydalanishlari mumkin. Ulardan biri **kuzatish usulidir**. O‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarning qanday ishlashini, bir-biriga qanday munosabatda bo‘lishini, vazifalarni qanday taqsimlashini kuzatish orqali ularning hamkorlik qobiliyatlari haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, ayrim o‘quvchilar guruhiy ishlarda faol qatnashib, boshqalarga yordam beradi, fikr bildiradi va umumiy natijaga erishishga harakat qiladi. Boshqalar esa faqat tinglovchi yoki kuzatuvchi rolida bo‘lishi mumkin. Bu esa o‘quvchilarning hamkorlik darajasini tahlil qilishga imkon beradi. Bunday kuzatishlar tizimli ravishda olib borilganda, har bir o‘quvchining guruhiy ishlardagi faolligi va roli haqida to‘liq ma’lumot to‘plash mumkin.

Baholash varaqalari ham samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu usulda o‘quvchilarning hamkorlik darajasini baholash uchun maxsus mezonlar ishlab chiqiladi. Masalan, o‘quvchining guruhiy ishga qo‘shgan hissasi, o‘z fikrini ifodalash qobiliyati, boshqa o‘quvchilar bilan muloqoti, muammolarni birgalikda hal

https://buxdu.uz

qilishdagi ishtiroki kabi jihatlar baholanadi. Har bir mezon bo‘yicha o‘quvchilarga ball berish yoki reyting tizimini qo‘llash mumkin. Bu usul o‘qituvchiga nafaqat o‘quvchilarning hamkorlik darajasini aniqlash, balki ularning qaysi sohalarda o‘sishi kerakligini tushunish imkonini beradi.

O‘zaro baholash usuli ham o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini aniqlashda foydalidir. Ushbu usulda o‘quvchilar o‘z guruhdoshlari haqida fikr bildiradilar, ularning hamkorlik qilish darajasi, muloqot qobiliyati va guruhiy ishlardagi ishtirokini baholaydilar. O‘zaro baholashning afzalligi shundaki, bu usul orqali o‘quvchilar bir-birining qobiliyatlarini ob’ektiv baholashga o‘rganadilar va o‘zlarining hamkorlikdagi ishtirokiga ham tanqidiy yondashadilar. Shu bilan birga, bu usul o‘quvchilarga o‘z hamkorlik ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Refleksiya ham o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar dars yakunida yoki muayyan faoliyatdan so‘ng o‘z ishlari haqida fikr yuritib, nimalarga e’tibor qaratish kerakligini tushunib yetadilar. Ular o‘z guruhiy faoliyatlarini baholash orqali o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglaydilar. Masalan, o‘quvchilardan dars oxirida “Bugungi guruh ishida men qanday rol o‘ynadim?”, “Guruhimizning ishi qanday kechdi?”, “Kelgusi darsda nimalarga e’tibor berishim kerak?” kabi savollarga javob berish so‘ralishi mumkin. Bu savollarga javob berish orqali o‘quvchilar o‘z-o‘zini tahlil qilish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Diagnostik testlar orqali ham o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlari baholanadi. Bunday testlar maxsus tayyorlangan savollar yoki topshiriqlar yordamida o‘quvchilarning guruhiy ishlash qobiliyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, o‘quvchilarga guruh bo‘lib muayyan muammoni hal qilish vazifasi beriladi va ularning qanday ishlashi kuzatiladi. Test natijalari asosida o‘quvchilarning hamkorlik darajasi tahlil qilinadi va kerakli xulosalar chiqariladi.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan ham foydalanish mumkin. Masalan, dars jarayonida o‘quvchilarning hamkorlik qilish jarayoni video orqali yozib olinib, keyinchalik tahlil qilinishi mumkin. Bu orqali o‘qituvchilar har bir o‘quvchining guruhiy ishga qo‘shgan hissasini aniq baholay oladilar. Bundan tashqari, turli interaktiv platformalar yordamida hamkorlik qilish qobiliyatlarini baholash va rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar tashkil etish mumkin. Masalan, onlayn muhokamalar, virtual guruh ishlari va jamoaviy loyiha topshiriqlari orqali o‘quvchilarning hamkorlik darajasi aniqlanadi.

O‘qish darslarida hamkorlik ko‘nikmalarini baholashning muhim jihati shundaki, bu jarayonda baholash natijalariga asoslanib o‘quvchilarning guruhiy ishlash qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin. Agar baholash natijalarida ayrim o‘quvchilarning guruhiy ishlarda sust ishtirok etayotgani yoki muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch kelayotgani aniqlansa, ularga maxsus mashg‘ulotlar orqali yordam berish lozim. Masalan, kichik guruh mashg‘ulotlari, rolli o‘yinlar, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan treninglar orqali o‘quvchilarning hamkorlik darajasi oshiriladi.

Shuningdek, baholash jarayonida faqatgina o‘quvchilarning zaif tomonlariga e’tibor qaratish emas, balki ularning kuchli jihatlarini ham rag‘batlantirish muhimdir. O‘quvchilarning hamkorlikdagi yutuqlari e’tirof etilsa, ular yanada ishtiyoq bilan guruhiy ishlarda qatnashadilar. Bu esa sinf muhitining ijobiy shakllanishiga, o‘quvchilarning bir-biriga bo‘lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli hamkorlik qobiliyatlarini baholash jarayoni faqatgina nazorat vositasi sifatida emas, balki o‘quvchilarning rivojlanishiga yo‘naltirilgan pedagogik mexanizm sifatida qaralishi lozim.

O‘qish darslarida o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini baholash nafaqat ularning akademik yutuqlarini oshirish, balki ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Hamkorlik qobiliyatlari – bu o‘quvchilarning muloqot qilish, birgalikda ishlash, muammolarni hal qilish va jamoa bo‘lib faoliyat yuritish qobiliyatlaridan iborat bo‘lib, ularni aniqlash va rivojlantirish uchun turli baholash usullari qo‘llaniladi. O‘qituvchilar kuzatish, baholash varaqalari, o‘zaro baholash, refleksiya va diagnostik testlar orqali o‘quvchilarning hamkorlikdagi ishtirokini tahlil qilishlari mumkin. Ushbu baholash usullari yordamida har bir o‘quvchining guruhiy faoliyatga qo‘shgan hissasi aniqlanib, ular uchun individual yondashuv ishlab chiqiladi. Baholash jarayoni faqatgina o‘quvchilarning kamchiliklarini aniqlash bilan cheklanmasligi, balki ularning ijobiy jihatlarini rag‘batlantirishga ham qaratilishi lozim. O‘quvchilarning hamkorlikdagi yutuqlari e’tirof etilganda, ular yanada faollashadi, o‘z fikrlarini erkin ifodalashga o‘rganadi va jamoaviy ishlarda ishtirok etishga tayyor bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida maxsus treninglar, rolli o‘yinlar va kichik guruh mashg‘ulotlarini tashkil etish ham samarali natijalar berishi mumkin. Umuman olganda, o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini baholash ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lishi lozim. Bu nafaqat ularning ta’lim sifatini oshirishga, balki ularni kelajakda ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonishga tayyorlashga xizmat qiladi. Shu sababli samarali baholash tizimini shakllantirish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish muhim vazifalardan biridir.

https://buxdu.uz

Xulosa qilib aytganda, o‘qish darslarida o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini baholash ularning shaxsiy va akademik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Kuzatish, baholash varaqalari, o‘zaro baholash, refleksiya va diagnostik testlar kabi usullar orqali bu jarayonni samarali tashkil etish mumkin. Aniq baholash mezonlari ishlab chiqilganda, o‘quvchilarning hamkorlik qobiliyatlarini oshirish va ularni yanada samarali rivojlantirishga yo‘l ochiladi. Bu esa kelajakda jamiyatda faol, muloqotga ochiq va jamoaviy ishlashga tayyor shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.

2. Webb, N. M. (2009). The teacher’s role in promoting collaborative dialogue in the classroom. // British Journal of Educational Psychology, 79(1), 1-28. https://doi.org/10.1348/000709908X380772

3. Mercer, N., & Littleton, K. (2007). Dialogue and the development of children’s thinking: A sociocultural approach. Routledge.

4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning: The foundation for active learning. // Theory Into Practice, 56(1), 5-14. https://doi.org/10.1080/00405841.2017.1296362

5. Slavin, R. E. (2015). Cooperative learning in elementary schools. Education 3-13, 43(1), 5-14. https://doi.org/10.1080/03004279.2015.961723

6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

7. Gillies, R. M. (2016). Cooperative learning: Review of research and practice. // Australian Journal of Teacher Education, 41(3), 39-54. https://doi.org/10.14221/ajte.2016v41n3.3

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA LOYIHA FAOLIYATINING AHAMIYATI, BUGUNGI KUNDAGI HOLATI VA RIVOJLANTIRISH USULLARI

Raximova Dilshoda Xoliqberdiyevna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi
(boshlang‘ich ta’lim) 1-kurs magistranti
raximovadilshoda62@gmail.com

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida loyihaviy faoliyatni joriy etishning ahamiyati, uning bugungi kundagi holati va rivojlantirish yo‘llari tahlil qilinadi. Loyiha faoliyati o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va matematika faniga bo‘lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda loyihaviy ta’limni qo‘llashdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar berilgan. Ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish orqali matematika darslarining samaradorligini oshirish yo‘llari muhokama qilingan. Shuningdek, maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv jarayonlarida qo‘llaniladigan loyiha ishlari bilan tanishish, loyiha turlari va tuzilishi, bosqichlari va o‘tkazilish tartibiga oid umumiy tushunchalar keltirilgan va tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: *ta’lim, tadqiqot, loyiha, loyihalash, texnologiya, amaliy loyihalar, mustaqil fikrlash, interaktiv o‘qitish, ta’lim texnologiyalari, baholash tizimi, pedagogik yondashuvlar.*

ЗНАЧЕНИЕ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье анализируется значение внедрения проектной деятельности на уроках математики в начальных классах, её текущее состояние и пути развития. Проектная деятельность способствует развитию самостоятельного мышления учащихся, формированию практических навыков и повышению интереса к математике. В исследовании представлены существующие проблемы в применении проектного обучения и предложения по их устранению. Рассмотрены способы повышения эффективности уроков математики путем внедрения инновационных подходов в образовательный процесс. Также в статье представлены и проанализированы общие понятия о проектных работах, используемых в учебном процессе учащихся начальных классов, видах и структуре проектов, этапах и порядке их проведения.

Ключевые слова: *образование, исследование, проект, проектирование, технология, практические проекты, самостоятельное мышление, интерактивное обучение, образовательные технологии, система оценивания, педагогические подходы.*

THE IMPORTANCE, CURRENT STATUS, AND DEVELOPMENT METHODS OF PROJECT ACTIVITY IN PRIMARY MATHEMATICS LESSONS

This article analyzes the importance of introducing project activities in mathematics lessons in primary grades, its current state and ways of development. Project activities serve to develop students' independent thinking, form practical skills and increase interest in mathematics. The study presents existing problems in the use of project-based education and offers suggestions for their elimination. Ways to increase the effectiveness of mathematics lessons by implementing innovative approaches to the educational process are discussed. The article also presents and analyzes general concepts related to the types and structure of projects, stages and procedure for conducting them, as well as familiarization with project work used in the educational process of primary school students.

Keywords: *education, research, project, design, technology, practical projects, independent thinking, interactive teaching, educational technologies, assessment system, pedagogical approaches.*

Kirish. Mamlakatimizda xalq ta’limi tizimini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida Prezidentimiz farmoni qabul qilingan. Shu asosda sifatli ta’limni amalga oshirish uchun umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining 1-4-sinflarida o‘quvchilarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida ishlab chiqilgan darsliklar bo‘yicha o‘qitish ko‘zda tutilgan.

https://buxdu.uz

O‘quvchilarga o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliyotga qo‘llash, ulardan kelgusi hayotda foydalanish yo‘llarini ko‘rsatish, ya’ni nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘liq holda o‘qitish lozimligini uqtirgan. Bu jarayonda o‘quvchilar tanish vaziyatdagi ahamiyatga molik muammolarni avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikmalarini amaliyotga qo‘llab hal etish orqali yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtiradilar. O‘quvchilar muammolarni muvaffaqiyatli hal etishlari uchun o‘qituvchi ularga tegishli ko‘rsatmalar berishi, foydalaniladigan manbalarni tavsiya etishi, o‘qitishdan ko‘zlangan natijaga erishish yo‘llarini ko‘rsatishi, buning uchun muammoni hal etishda o‘quvchilarning faoliyatini loyihalashi lozim.

Loyiha – yakka tartibda yoki hamkorlikda amalga oshiriladigan, tadqiqot yoki dizaynni o‘z ichiga olgan, ma’lum bir maqsadga erishish uchun ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilgan har qanday tashabbus hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida kichik yoshdagi o‘quvchilar isbotlashni, fikrlashni, topshiriqlarni bajarish yo‘llarini topishni va tegishli xulosalar chiqarishni o‘rganadilar. Loyihalarni amalga oshirish jarayonida bolalar bilishning ilmiy usullari usullari bilan tanishish imkoniyatiga ega, shuning uchun o‘qitish jarayonida ularning o‘quv va tadqiqot faoliyati shakllantirilishi kerak. O‘quvchilah faoliyatini ikki bosqichda ko‘rib chiqish mumkin: mehnat va o‘quv. Mehnat bosqichida faoliyatning shakllanishi sodir bo‘lsa, ikkinchi bosqichda bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida harakat qiladi va bu bosqichda o‘quvchilar yangi bilimlarga ega bo‘ladilar. Loyihalarni amalga oshirishda talabalar faoliyatini qurish umumiy dizayn tuzilishiga mos kelishi kerak. Hozirgi vaqtda ta'lim faoliyatiga yuqori talablar qo‘yiladi. Ular ta'lim sifati samaradorligini oshirish, o‘quvchilarga mustaqil ta'lim faoliyati uchun zarur ko‘nikmalar, asosiy usul va usullarni berish zarurati bilan boo‘liq. Kelajakda o‘quvchilarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning o‘qishdagi malakasiga bog‘liq. Bunda nafaqat malaka va bilim, balki o‘quvchining o‘zini o‘zi qadrlash, o‘zini tuta bilish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va muloqot qilish kabi asosiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi ham hisobga olinadi. Hozirgi vaqtda ta’limga qo‘yiladigan talablar ta’lim strategiyasining o‘zgarishini ko‘rsatadi, bunda sub’ektlarning insonparvarlik munosabatlari va ta’lim jarayonida ularning sifatli faoliyatlari qamrab olinadi. Ijodkorlik, fikrlash va shaxsning ijobiy fazilatlari o‘qitish amaliyotida rivojlanishning asosiy muhim xususiyatlari sifatida e’tirof etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlar tahlili. Loyiha faoliyati usuli 19-asrning ikkinchi yarmida AQSH maktablarida “muammo usuli” sifatida paydo bo‘lgan. Bu usul pedagogikada yangilik emas. Loyiha faoliyati usuli ta’lim va falsafadagi gumanistik yo‘nalish g‘oyalari bilan bog‘liq edi. Usulning o‘zi amerikalik o‘qituvchi va faylasuf J.Dyuti va uning shogirdi V. X. Kilpatrik. Ishlab chiquvchi o‘quvchilarning ma'lum bir yo‘nalishga individual qiziqishini hisobga olgan holda o‘quvchilarning tegishli faoliyati orqali o‘rganishni qurishni taklif qildi. Ammo o‘sha paytda xorijiy maktablarda u faol va juda muvaffaqiyatli joriy etilgan: Buyuk Britaniya, AQSh, Isroil, Finlyandiya, Germaniya, Italiya, Braziliya, Niderlandiya, Belgiya va boshqa ko‘plab mamlakatlarda gumanistik yondashuv g‘oyalari mavjud. J.Dyui loyihalari keng tarqaldi va nazariy bilimlarning mutanosib kombinatsiyasi tufayli mashhur bo‘ldi. Loyihaviy ta’lim — asosiy nazariy bilimlarni o‘zlashtirish uchun axborot tanaffuslari bilan murakkab ta’lim loyihalarini izchil amalga oshirishga asoslangan ta’lim turi.[2; 677-679-b]

Loyiha usuli — rivojlantiruvchi ta’lim tizimiga organik ravishda mos keladigan pedagogik texnologiya. Matematika o‘qitish jarayonida shaxsni rivojlantirish muammosini ko‘rib chiqdilar: V. A. Krutetskiy, L. M. Fridman, N.Ya. Vilenkin, A. N. Kolmogorov, G. B. Golub, V. A. Dalinger, J.Dyui, Paxomova, E. S. Po‘lat, V. D. Simonenko, I. D. Chechel, S. T. Shatskiy, V. N. Shulgin va boshqalar.

Zamonaviy pedagogikada bu usul maqsadli predmetga asoslangan ta’lim o‘rniga emas, balki u bilan birga ta’limning tarkibiy qismlaridan biri sifatida qo‘llaniladi. Muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur bo‘lgan ko‘plab fazilatlarni shakllantirishda maktab fanlaridan biri matematika muhim rol o‘ynashi mumkin. Hozirgi vaqtda boshlang‘ich maktabda o‘quvchilarni mustaqil faoliyat orqali bilim olish qobiliyati bilan qurollantiradigan o‘quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida loyiha usuliga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Gap shundaki, loyiha faoliyati ijodiy qobiliyatlarni, fantaziyalarni, shuningdek, aqliy qobiliyatlarni, mustaqillik va mas’uliyatni rivojlantirishga imkon beradi. Bu o‘rganish uchun motivatsiya va ijobiy farqlashni ko‘rsatadi, shuningdek, loyihani amalga oshirishda mustaqil tadqiqot faoliyatini faollashtiradi. Ushbu texnologiya muammoli ta’lim usulini shakllantirishning mashhur usullaridan biridir. O‘qituvchi talaba oldiga vazifa qo‘yganda va shu bilan rejalashtirilgan natijalar, mashg‘ulotlar natijalari va ish natijalarini hal qilishga imkon beradi.

Natijalar. Zamonaviy ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ulardan biri — loyiha faoliyati bo‘lib, bu usul bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

https://buxdu.uz

Loyihalash texnologiyasining asosiy g‘oyasi amaliy yoki nazariy ahamiyatga molik bo‘lgan muammoni hal etish jarayonida ko‘zlangan natijaga erishishdir. Agar nazariy muammoni loyihalash lozim bo‘lsa, uning aniq yechimi, agar amaliy muammo bo‘lsa, amaliyotga qo‘llash masalasi bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish lozim. O‘quvchilar ushbu natijaga erishish uchun mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini egallagan bo‘lishlari, muammoni anglash va uni hal etish yo‘llarini izlashlari bu borada avval o‘zlashtirgan bilimlaridan foydalanishlari, fanning turli sohalarida izlanishlar olib borishlari, olinajak natijalarni bashorat qilish, turli yechimdagi variantlar ishlab chiqish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tasavvur qilishlari zarur.

Loyihalash texnologiyasining asosiy g‘oyasi amaliy yoki nazariy ahamiyatga molik bo‘lgan muammoni hal etish jarayonida ko‘zlangan natijaga erishishdir. Agar nazariy muammoni loyihalash lozim bo‘lsa, uning aniq yechimi, agar amaliy muammo bo‘lsa, amaliyotga qo‘llash masalasi bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish lozim. O‘quvchilar ushbu natijaga erishish uchun mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini egallagan bo‘lishlari, muammoni anglash va uni hal etish yo‘llarini izlashlari bu borada avval o‘zlashtirgan bilimlaridan foydalanishlari, fanning turli sohalarida izlanishlar olib borishlari, olinajak natijalarni bashorat qilish, turli yechimdagi variantlar ishlab chiqish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tasavvur qilishlari zarur.

Loyihalash texnologiyasining asosiy mohiyati ma’lum bir muammoli vaziyatni vujudga keltirish orqali o‘quvchilarning qiziqishlarini orttirish, loyihalash faoliyatini shakllantirish, ularning tegishli bilimlarni egallashlari, fanlararo bog‘lanishlarni amalga oshirish sanaladi. Loyihalash texnologiyasining asosiy g‘oyasi: o‘rganilayotgan bilim, ko‘nikmalar menga nima uchun zarurligi va undan qayerda va qay tarzda foydalanishni bilaman. Bu g‘oya o‘quvchilarning fan asoslarini ongli o‘zlashtirishlari, hayotga moslashishlari va mo‘ljalni to‘g‘ri olishlariga yordam beradi.

Matematikani o‘qitishda o‘qituvchi loyihalash texnologiyasidan o‘quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda nafaqat darsda o‘quv muammolarini hal etishda, balki darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham ijodiy muammolarni hal etishda foydalanishi zarur. Loyihada ko‘zda tutilgan faoliyatning ustunligiga ko‘ra:

1. Tadqiqot xarakteridagi loyihalar;
2. Ijodiy xarakterdagi loyihalar;
3. Rolli loyihalar;
4. Amaliy xarakterdagi loyihalar;
5. Izlanish va mo‘ljal olishga mo‘ljallangan loyihalar.

Loyihalarning predmeti va mazmuniga ko‘ra:

1. Bir fan sohasini qamrab olgan loyihalar;
2. Fanlararo izlanishni talab etadigan loyihalar.

Loyihalar xarakteriga ko‘ra:

1. Aniq natija olishga mo‘ljallangan loyihalar;
2. Ko‘p yo‘nalishli natija olishga mo‘ljallangan loyihalar.

Loyihada ishtirok etadigan qatnashchilar soniga ko‘ra:

1. Yakka tartibdagi loyihalar;
2. Ikki o‘quvchiga mo‘ljallangan loyihalar;
3. O‘quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo‘ljallangan loyihalar.[3; 148-b]

Loyiha faoliyati — o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lashga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasidir. Matematika darslarida loyihaviy faoliyatni tashkil etish quyidagi afzalliklarga ega:

Mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarga yechim topish – O‘quvchilar berilgan masalani chuqur tahlil qilib, o‘z mustaqil yechimlarini ishlab chiqadilar.

Ijodiy yondashuv va qiziqish uyg‘otish – Matematika mavzularini real hayotiy holatlar bilan bog‘lab tushuntirish orqali bolalarda qiziqish hosil qilinadi.

Jamoada ishlash va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish – Guruh loyihalarida ishtirok etish orqali bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, fikr almashish va hamkorlikda ishlashni o‘rganadilar.

Mavzularni chuqur o‘zlashtirish – Matematik tushunchalar amaliy topshiriqlar va real loyihalar orqali mustahkamlanadi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida loyihaviy ta’lim tamoyillari joriy etilmoqda. Biroq, bu borada quyidagi muammolar mavjud:

An’anaviy usullarning ustunligi – Hali ham aksariyat maktablarda loyihaviy ta’lim to‘liq tatbiq etilmay, asosan, an’anaviy dars usullari qo‘llanilmoqda.

https://buxdu.uz

O‘qituvchilarning tayyorgarligi – Ba’zi pedagoglar loyihaviy metodlarni qo‘llash bo‘yicha yetarlicha bilim va ko‘nikmaga ega emaslar.

Resurslarning yetishmovchiligi – Ko‘plab maktablarda loyihaviy ta’limni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan texnik va moddiy resurslar yetishmaydi.

Baholash tizimining noaniqligi – Loyiha faoliyatini baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmaganligi sababli, o‘quvchilarning natijalari obyektiv baholanmasligi mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida loyihaviy ta’limni rivojlantirish uchun quyidagi usullar taklif etiladi:

1. O‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish – Matematika darslarida loyihaviy ta’limni tatbiq etish bo‘yicha maxsus seminar va treninglar tashkil qilish lozim.

2. Innovatsion metodlarni tatbiq etish – O‘yinli loyihalar, interaktiv ta’lim texnologiyalari va raqamli vositalarni keng joriy qilish.

3. Mavjud darsliklarni takomillashtirish – Matematika darsliklariga loyihaviy topshiriqlarni qo‘shish, ularni real hayotiy vaziyatlarga bog‘lash zarur.

4. Maktab infratuzilmasini rivojlantirish – Zamonaviy o‘quv qurollari, interaktiv doskalar va raqamli resurslardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratish.

5. Baholash tizimini takomillashtirish – O‘quvchilarning loyihaviy faoliyatda erishgan natijalarini obyektiv baholash uchun maxsus mezonlarni ishlab chiqish.[9; 410-416-b]

Munozara. Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarini o‘qitishda o‘qituvchi loyihalash texnologiyasidan foydalanishi uchun:

- loyihalar toifasi, mavzusi va qatnashchilar sonini aniqlashi;
- loyihani amalga oshirish uchun turli variantlardagi muammolar zanjirini tuzishi;
- loyiha predmeti, vazifasi va bosqichlarini aniqlashi;
- loyiha qatnashchilari uchun topshiriqlar tuzishi va ularni a’zolar o‘rtasida taqsimlashi;
- ilmiy-izlanish, tadqiqot mavzulari bo‘yicha o‘quvchilarning yakka tartibdagi, juftlikda yoki kichik guruhlarda mustaqil izlanishlarini tashkil etishi;
- loyihadan kutilgan natijalarni aniqlashi, uni rasmiylashtirish va taqdimotini belgilashi;
- loyiha ishini yakunlashi, baholash mezoni va xulosalar yasash yo‘llarini aniqlashi lozim.

Loyihalash texnologiyasi rivojlantiruvchi ta’limga asos bo‘ladi. O‘quvchilarda aqliy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga zamin tayyorlaydi, ijodiy faoliyatning shakllanishiga asos bo‘ladi. Ma’lumki, ijodiy faoliyat ta’lim mazmunining uchinchi tarkibiy qismi sanalib, uni o‘qituvchining tayyor axboroti orqali shakllantirib bo‘lmaydi.

O‘quvchilar loyihalar yechimi ustida ishlar ekan, ular avval o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalarini yangi vaziyatlarda qo‘llab, yangi bilimlarni o‘zlashtiradilar, shu tariqa ijodiy faoliyat tarkib topadi.

Buning uchun:

1. O‘quvchilarga tayyor bilimlar berilmasdan, balki ularni bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish usullarini egallash, amaliy va bilishga oid muammolarni avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikmalarini qo‘llab hal etishga o‘rgatish zarur.

2. Muloqotga kirishish ko‘nikma va malakalarini egallashning ahamiyati, turli ijtimoiy rollarni bajarishda va kichik guruhlarda ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lish zarurligini tushuntirish;

3. Bitta muammoni hal etish uchun har xil nuqtai nazarni bayon etish, boshqa tabiiy fanlar hamda ma’naviyat va madaniyat kabi jabhalarda izlanishlar olib borish zarurligini tushuntirish;

4. O‘quvchilarning tadqiqot metodlaridan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishning ahamiyati, zarur axborotlar, faktlar, materiallar to‘plash, ularni turli nuqtai nazardan tahlil qilish, farazlarni ilgari surish, xulosa va yakun yasash lozim.

Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida o‘quvchilar uchun ko‘plab loyiha ishlari uchun qiziqarli va hayotiy mazmundagi mavzuviy ishlar juda ko‘p hisoblanadi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida loyihaviy faoliyatni joriy etish bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, mavzularni chuqur o‘zlashtirish va ijodiy yondashuvni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Biroq, bu yo‘nalishda hali bajarilishi lozim bo‘lgan vazifalar mavjud. O‘qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va baholash tizimini takomillashtirish orqali loyihaviy ta’lim samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa kelajakda matematika fanini o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda loyiha metodi alohida o‘rin kasb etadi. Loyiha xususiyatlarini bilgan holda, bo‘lajak komil insonlarni o‘z kasbiy faoliyatida loyihani boshqarish ishlarini samarali tashkil etishni o‘rganadilar.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PF-27-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. Г. Р. Ирисова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 22 (417).С. 677-679. — URL:

3. Тожиев М., Алимов А.Я., Кучқаров Д.У. Педагогик технология таълим жараёнига татбиғи (Бошланғич таълимда математика ўқитиш методикаси фани дарсларининг лойиҳаси) -Тошкент. “Тафаккур” нашриёти. 2010, -148 b.

4. Muslimov, N., Usmonboeva, M., Sayfurov, D., & To‘raev, A. (2015) Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Sano-standart. Repyova I.R. 4-sinf Matematika. Darslik - T. "Novda Edutainment" nashriyoti 2023.

5. Alijon, A., Xoldorovich, S. Z., & Abbosovna, G. M. kizi, MMA.(2022). Technology of Individualization of Learning. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 6, 291-297.

6. Gofurova, M. A. (2020). Development of students' cognitive activity in solving problems. ISJ Theoretical & Applied Science, 1(81), 677-681.

7. Gafurova, M. A. (2021). Developing Cognitive Activities of Primary School Students based on an Innovative Approach. // International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 8(10), 236-242.

8. Gafurova, M. (2021). Intellectual and Cognitive Activities of School Pupils. // The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(2), 447-450.

9. Mamasoliyeva.J.(2024) Effects of applying project technology in primary class mathematics lessons. // Scientific Bulletin of Namangan State University, 2, 410-416-b.

10.Jumayev Y., Raximova D. (2024).Maktabda o‘qituvchilarni raqamli ta’limga moslashtirish va pedagogik faoliyatni avtomatlashtirish. Maktab o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish samaradorligini oshirish istiqbollari: tajriba va tahlil. // Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 511-513-b.

https://buxdu.uz

STEM TA’LIM TUSHUNCHASI

Sadikova Yulduz Kamolovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti

Ushbu maqola STEM bolalar bog‘chasida-bu LEGO konstruktorlari bilan o‘quv mashg‘ulotlari, robototexnika, atrof-muhitni, muammolarni har tomonlama tushunish,ijodiy fikrlash,muhandislik yondashuvi, tanqidiy fikrlash,ilmiy uslubni tushunish va qo‘llash,dizayn asoslarini tushunish, STEM ta’lim usullari tabiiy fanlar (geografiya, biologiya, kimyo, fizika) va matematikada keng qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *STEM, LEGO, robototexnika, atrof-muhitni, muammolarni har tomonlama tushunish,ijodiy fikrlash,muhandislik yondashuvi.*

КОНЦЕПЦИЯ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ

Данная статья о применении STEM технологии в детском саду включает учебные занятия с конструкторами LEGO, робототехнику, всестороннее понимание окружающей среды и проблем, развитие творческого мышления, инженерный подход, критическое мышление, понимание и применение научного метода, основы дизайна. Методы STEM-образования могут широко применяться в естественных науках (география, биология, химия, физика) и математике.

Ключевые слова: *STEM, LEGO, робототехника, всестороннее понимание окружающей среды, проблем, творческое мышление, инженерный подход.*

CONCEPT OF STEM EDUCATION

This article on the application of STEM technology in kindergarten covers educational activities with LEGO construction sets, robotics, comprehensive understanding of the environment and its challenges, development of creative thinking, engineering approach, critical thinking, understanding and application of the scientific method, and design fundamentals. STEM education methods can be widely applied in natural sciences (geography, biology, chemistry, physics) and mathematics.

Keywords: *STEM, LEGO, robotics, comprehensive understanding of the environment, challenges, creative thinking, engineering approach.*

Kirish. STEM ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi ta’limni modernizatsiya qilishga qaratilgan bo‘lib, uni ta’limning barcha tarkibiy qismlari va bosqichlarida keng ko‘lamda amalga oshirish, ish beruvchilar va ilmiy muassasalar bilan hamkorlik aloqalarini o‘rnatish hamda ularni fan-matematika ta’limini rivojlantirishga jalb etishda muhim ahamiyatga ega.

Konsepsiyaning maqsadi fan - matematik ta’limni rivojlantirishga ko‘maklashishdir negaki, u asos sifatida belgilangan. Davlatimizning raqobatbardoshligi va iqtisodiy o‘sishi. Talabalarning STEM kompetensiyalarini egallashi va zamonaviy bilimlar va eng yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish, joriy etish va rivojlantirishga qodir yangi avlod mutaxassislarini tayyorlash muhim vazifadir.

STEM yondashuvining asosiy maqsadi an’anaviy ta’limga xos bo‘lgan amaliy muammolarni hal qilishdan izolyatsiyani bartaraf etish va o‘quvchilar tushunadigan o‘quv fanlari o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatishdir.

STEM ta’limi shaxsiy yondashuv tamoyillarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi, ta’lim mazmuni yangi fan yutuqlari va mehnat bozori talablariga muvofiq doimiy ravishda yangilanadi.

Adabiyotlar sharhi. STEM ta’limining maqsadi - bolalarning tabiiy fanlar va texnik fanlarga qiziqishini rivojlantirish uchun sharoit yaratish. Ilm-fan va texnologiyaga katta qiziqishni internetdan maxsus tayyorlangan videolar, kattalarning qiziqarli sharhlari bilan fotosuratlar, tematik ko‘rgazmalar, laboratoriyalarda texnoparklar mutaxassislari bilan ko‘ngilochar tadbirlar, ota-onalar bilan “Yosh texnik” jurnallarini o‘qish va tomosha qilish, hayratlanarli haqidagi ensiklopediyalar uyg‘otmoqda. Inson ixtirolari fan nafaqat dunyoning hozirgi manzarasini aks ettiruvchi bilimlar majmuasini, balki olimlar tomonidan ularni shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirishda foydalanadigan harakatlar yoki amaliyotlar tizimini ham o‘z ichiga oladi. bilim. Shu sababli, maktab o‘quvchilarining tabiatshunoslik mashg‘ulotlari bir xil darajada ilmiy bilimlarni ham, ilmiy amaliyotlarni ham STEM ta’limining asosini o‘z ichiga olishi kerak erta yoshdan boshlanadi

https://buxdu.uz

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEM ta’limi. STEM bolalar bog‘chasida-bu LEGO konstruktorlari bilan o‘quv mashg‘ulotlari, robototexnika, atrof-muhitni o‘rganish uchun ekskursiyalar, shuningdek, muloqot qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o‘yin faoliyati. STEM-yosh bolalarni axborot oqimida tezda harakatlanishga, olingan bilimlarni amalda qo‘llashga va tashabbus ko‘rsatishga o‘rgatadi.

STEM boshlang‘ich maktabda. STEM kichik maktab o‘quvchilari uchun u atrofdagi dunyoni o‘rganish va tushunish va STEMning asosiy yo‘nalishlari va kasblari haqida xabardorlikni shakllantirish atrofida qurilgan. Ushbu dastlabki bosqich o‘rganishga kompleks yondashuvni ta’minlaydi, barcha fanlarni fan va dunyo xabardorligi bilan birlashtirib, ta’limga kompleks yondashuvni taklif qiladi.

STEM o‘rta maktabda .

STEM sohalari va kasblari bilan tanishishda davom etmoqdalar va ma’lum bir sanoat qanday aniq ko‘nikmalar va malakalarni talab qilishini bilib oling. Aynan shu bosqichda talabalar asta-sekin kelajakdagi kasbi uchun o‘zlarining afzalliklari va ustuvorliklarini aniqlay boshlaydilar.

STEM ta’lim usullari tabiiy fanlar (geografiya, biologiya, kimyo, fizika) va matematikada keng qo‘llanilishi mumkin. Bundan tashqari, texnologiya va musiqa darslaridan foydalanish kerak

STEM o‘rta maktabda.

STEMning barcha to‘rtta yo‘nalishi bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan. Ta’lim standartiga muvofiq maktab o‘quv dasturining asosiy tabiatshunoslik tushunchalarini bilish va tushunish. Tajribalar murakkablashib bormoqda, ularni amalga oshirish uzoq davom etadi va loyihaning o‘zi insoniyat uchun dolzarb bo‘lgan dolzarb muammolarga yechim topish uchun mo‘ljallangan muqobil energiyani rivojlantirish, sayyoralar ifloslanishini kamaytirish, global isish, resurslardan oqilona foydalanish yo‘llari va boshqalar kabi. Talabalar birinchi navbatda STEM ta’limi maktabdan tashqarida taqdim etadigan imkoniyatlarga e’tibor berishadi. Shuning uchun maktabdan tashqarida o‘rganish imkoniyatini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Muhokama. STEMni joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyada (Nur-Sulton shahrida STEM texnologiyasi asosida o‘rta ta’lim mazmunini qayta qurish I. Oltinsarin nomidagi Milliy ta’lim akademiyasi. Oltinsarin, 2022. – 120 b.) bilim, STEM savodxonligi etishmasligi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish zarurati mavjud. U STEM ta’limining murakkabligi va ko‘p qirraliligini ta’kidlaydi va sohalar va murakkablik darajalari bo‘yicha turli dasturlarni ishlab chiqish zarurligini belgilaydi. Uslubiy tavsiya ta’lim dasturlarining quyidagi afzalliklarini ko‘rsatdi.

STEMdagi dolzarb muammolardan biri-fanlar bo‘yicha emas, balki birlashtirilgan “mavzular” bo‘yicha o‘qitish. Fan, muhandislik va matematikani birlashtirishga qaratilgan fanlararo va loyihaga asoslangan yondashuvlarni birlashtirishga qaratilgan o‘quv dasturlarini o‘zgartirish yuqorida qayd etilgan fanlar bo‘yicha individuallashtirilgan o‘qitishni bekor qiladi. Fan, texnologiya, muhandislik va matematikani o‘rgatish juda muhim, chunki bu sohalar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq.

Aqlli tushuncha turli xil aqlli qurilmalar hayotimizga kirganidan keyin ta’limda paydo bo‘ldi fon, aqlli uy, smartkar-aqlli avtomobil, Smartboard - interaktiv intellektual elektron doska, kompyuterning qattiq diskining aqlli o‘zini o‘zi tashxislash tizimi), kasbiy faoliyat va shaxsiy hayot jarayonini osonlashtiradi. SMART muayyan faoliyat turi uchun muhitni tashkil etuvchi qurilmalarning intellektual darajasini oshirishni nazarda tutadi.

o‘z-o‘zini tarbiyalash qobiliyatini oshirish, ijodkorlik va harakatchanligini oshirish maqsadida Smart ta’lim texnologiyalarini tizimli ravishda qo‘llash zarur.

Talabalarning muhandislik kompetensiyasiga qarab, ta’lim mazmuni nazariyasiga quyidagi tamoyillar kiritilishi kerak :

-ta’lim mazmunini tanlashda (o‘qitishni tashkil etishda) AKTning didaktik imkoniyatlarini hisobga olishni va ulardan foydalanishning pedagogik maqsadlarini oqilona belgilashni nazarda tutuvchi ta’limni raqamlashtirish tamoyili;

- o‘quvchilar rivojlanishining “tegishli” va “yaqin” sohalarini qamrab oluvchi o‘quv maqsadlari taksonomiyasining barcha darajalari talablariga mazmunning muvofiqligi prinsipi. Ta’limning zamonaviy mazmuni B.Blumning o‘quv maqsadlarining “bilim” dan “ijod”gacha, o‘zlashtirish darajalari “shogirdlik” dan “ijodkorlik”, kognitiv faoliyat ierarxiyasining “qayta ishlab chiqarish” dan gacha bo‘lgan barcha spektrini qamrab olishi kerak. mahsuldorlik”, rivojlanish zonalarining barcha diapazoni L.S. Vygotskiy.
- amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan jihatlarni va o‘quv materialini hayot bilan bog'lashni, o‘quv fanlarining amaliy mazmunini shakllantirishni, o‘quv mazmunining ko‘ngilochar tamoyilini kuchaytirishni o‘z ichiga olgan amaliy va amaliy yo‘nalish;
- o‘quvchining faol ishlab chiqarish faoliyati va o‘quv jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning subyektiv munosabatini ifodalovchi ta’lim mazmunining subyektivlik printsipi;

https://buxdu.uz

-ta’lim mazmunining STEM ta’limi (shu jumladan muhandislik va texnologik ta’lim), ixtisoslashtirilgan ta’lim, ko‘p funksiyali laboratoriyalar, ustaxonalar va Maker zonalarida loyihalash ishlari talablariga muvofiqligi prinsipi ziravorlar;

-robototexnika tizimlarining didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda loyiha va o‘quv tadqiqot ishlarini tashkil etish uchun amaliy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan EMC fanlarining integratsiyalashgan mazmunini tanlash tamoyili;

-mazmunning inklyuziv ta’lim talablariga muvofiqligi tamoyili;

Shunday qilib, ta’lim mazmuni nazariyasini shaxsiy faollik va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarga (shu jumladan STEM yondashuvlariga) aylantirish o‘rta ta’lim mazmunini zamonaviy jamiyat talablariga va ta’lim sifatini xalqaro qiyosiy o‘rganish talablariga muvofiqlashtiradi ta’lim. Eng yaxshi xalqaro tajribaga asoslanib aytishimiz mumkinki, ta’lim maktabining innovatsion salohiyatining asosiy tarkibiy qismi va harakatlantiruvchi kuchi 4K ta’lim modeli va STEM ta’limi hisoblanadi .

Tahlil va natijalar. STEM ta’limi tushunchasi (STEM-Fan, texnologiya, muhandislik, matematika) fan, texnologiya, muhandislik va matematika sohalarida kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan o‘rganishga kompleks yondashuvdir. Asosiy g‘oya o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni, muammolarni yechish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish maqsadida ushbu fanlarni uyg‘unlashtirishdan iborat.

Ta’limni tashkil etishning loyihaviy shakli va STEMning amaliy yo‘nalishi sinfda o‘qitish bilan solishtirganda quyidagi talablarni amalga oshirish uchun qulayroq motivatsion va mavzuli shartlarni yaratish:

-faol o‘quv va kognitiv faoliyatni tashkil etish;

-ijtimoiy ahamiyatga ega ishlarda qatnashish va amaliy tajribaga ega bo‘lish;

-olingan bilimlarni amaliyotda, shu jumladan ijtimoiy loyiha holatlarida qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish;

- matematika va tabiiy fanlarga oid bilimlarni o‘quv muammolarini hal qilishda qo‘llash;

-gipotezalarni shakllantirish, tajribalarni rejalashtirish va o‘tkazish, olingan natijalarni baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

STEAM muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- muammolarni har tomonlama tushunish ;
- ijodiy fikrlash;
- muhandislik yondashuvi;
- tanqidiy fikrlash;
- ilmiy uslubni tushunish va qo‘llash;
- dizayn asoslarini tushunish.

Ilmiy va amaliy ta’lim orqali STEAMni amalga oshirish mumkin – ta’lim.

- STEAM, qo‘shimcha sifatida STEM asosiy ta’lim dasturining majburiy qismi talabalarni o‘qitishning yangi usuli va ta’limning yangi tendensiyasidir. Biroq, hozirgi vaqtda STEM mutaxassislarini tayyorlash faqat Frantsiya, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Isroil, Xitoy, Kanada, Turkiya va boshqa bir qator davlatlar. Ta’limdagi STEM texnologiyalari nafaqat materialni nazariy o‘rganishni, balki amaliy qo‘llashni ham nazarda tutadi. Finlyandiya STEM mutaxassislarini tayyorlash bo‘yicha Yevropada yetakchilardan biri hisoblanadi. Mamlakat maktablar o‘rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtiradi, universitetlar, sanoat va biznes, maktab o‘quvchilari uchun tadbirlar ishlab chiqish va o‘qituvchilar tayyorlash.

Xulosa qilib shuni aytish joizki STEAM texnologiyasini ta’limda qo‘llash, o‘quvchilarni faolroq, qiziqarli va interaktiv tarzda ta’lim olishga undaydi. Bu STEAM texnologiyasini ma’lumotlarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi, balki ijodiy fikrlash, xotira va motivatsiyani rivojlantirishga ham yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida hikoya qilish jarayoni yanada boyitib, o‘quvchilarga haqiqiy dunyo bilan bog‘lanish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun ham innovatsion va samarali ta’lim metodlarini qo‘llash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Wu, Y.H; Chang, X.Y; Wang, J.W; Guo, S.C. Research on STEAM Curriculum Design under the Guidance of “Learning-Research-Career Development”. China Educ. Technol. 2019, 40, 51–56, 125. [Google Scholar]

2. Sadikova Y.K., Ta’limda STEM yondashuv // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў 3/3-сан 2024, июнь.

3. Chen, P; Tian,Y; Huang,R.H. An Interdisciplinary STEM Case Study and Its Enlightenments Based on Design Thinking – A Case of STEM Course in d.loft STEM Project of Stanford University. // China Educ. Technol. 2019, 40, 82–90. [Google Scholar].

https://buxdu.uz

4. Sadikova Y.K., STEM ta’limini hamkorlikda o‘qitish orqali tatbiq qilish // Kasb-hunar ta’limi, №10, 2024.

5. Li, X.S. Ideals, Models, and reflection on the Interdisciplinary Integration of STEAM Curricula. // Glob. Educ. 2019, 48, 59–72. [Google Scholar]

6. Sadikova Y.K., STEM bo‘yicha jahon va mahalliy tajribani ko‘rib chiqish-ta’lim // “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 12.

7. Sadikova Y.K., STEM ta’limining o‘qitish jarayonidagi ahamiyati // Ta’lim, fan va innovatsiya 4-son, 2024-yil.

8. Hu,P; Jiang,J.B; Chen,Z.C. The Realistic Problems and Path Choice of STEAM Education in Chinese Elementary and Secondary Schools. // Mod. Educ. Technol. 2016,8,22–27. [Google Scholar].

9. Kopcha,T.J; Mcgregor,J; Shin,S; Qian,Y; Choi, J; Hill, R; Mativo, J; Choi, I.Developing an integrative STEM curriculum for robotics education through educational design research. // J. Form. Des.Learn. 2017, 1, 31–44. [Google Scholar] [CrossRef].

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRISHGA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Toshpo‘latova Nodira Xudjamurodovna,
Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllantirishga psixologik yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlantirishga va ularning natijalari bugungi kunda bola aqliy rivojlanishi komponentlarini o‘rganish, maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanuvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar tahliliga qaratilgan. Bolalarning ijtimoiy hayotga moslashish imkoniyatlarini kengaytirish asosida ularni har tomonlama rivojlantirish masalalarini o‘rganishga qaratilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligi va mustaqil faoliyatini rivojlantirish sohalari (jismoniy, ijtimoiy hissiy, nutq, muloqot, o‘qish, yozish, tasavvur, tafakkur, idrok xususiyatlari, xotira jarayonlari) takomillashtirilgani haqida so‘z yuritilgan. Maktabgacha 5-6 yoshdagi bolalarda bilish faolligini rivojlantirish yo‘llarini takomillashtirish va ularning idrok, tasavvur, tafakkur hamda qiziqishlarini yuksaltirish orqali psixologik ongini rivojlanishini yanada oshirish va pedagogik psixologiya sohalarini ilmiy hamda amaliy materiallar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so`zlar: *maktabgacha ta’lim, bolalar, bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashish, ijtimoiy hissiy, nutq, muloqot, o‘qish, yozish, tasavvur, tafakkur, idrok xususiyatlari, xotira jarayonlari, bolalar psixologiyasi, hissiy bilish, faoliyat.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В данной статье основное внимание уделяется анализу исследований, направленных на развитие познавательной активности детей дошкольного возраста на основе психологического подхода к формированию познавательных процессов. Рассматриваются результаты этих исследований, ориентированные на изучение компонентов умственного развития ребёнка в современных условиях и развитие личности воспитанников дошкольных образовательных учреждений. Статья направлена на изучение вопросов всестороннего развития детей путём расширения их возможностей адаптации к социальной жизни. Рассматривается совершенствование сфер познавательной активности и самостоятельной деятельности детей дошкольного возраста (физической, социально-эмоциональной, речевой, коммуникативной, чтения, письма, воображения, мышления, восприятия, памяти). Совершенствование путей развития познавательной активности у детей 5-6 лет и повышение их восприятия, воображения, мышления и интересов способствует дальнейшему развитию психологического сознания и обогащению областей педагогической психологии научными и практическими материалами.

Ключевые слова: *дошкольное образование, дети, познавательные процессы, социальная адаптация, социально-эмоциональное развитие, речь, общение, чтение, письмо, воображение, мышление, особенности восприятия, процессы памяти, детская психология, эмоциональное познание, деятельность.*

PSYCHOLOGICAL APPROACH TO FORMING THE COGNITIVE PROCESSES OF PRESCHOOL CHILDREN

This article focuses on the analysis of research aimed at developing the cognitive activity of preschool children based on a psychological approach to the formation of cognitive processes in preschool children, and the results of which are currently used to study the components of a child's mental development and develop the personality of those educated in preschool educational institutions. It is aimed at studying the issues of comprehensive development of children based on expanding their opportunities for adaptation to social life. It is noted that the areas of development of cognitive activity and independent activity of preschool children (physical, social-emotional, speech, communication, reading, writing, imagination, thinking, cognitive properties, memory processes) have been improved. The book serves to improve the ways of developing cognitive activity in preschool children aged 5-6 years and further enhance the development of

https://buxdu.uz

psychological awareness by enhancing their perception, imagination, thinking, and interests, and enrich the fields of pedagogical psychology with scientific and practical materials.

Keywords: *preschool education, children, cognitive processes, social adaptation, social emotional, speech, communication, reading, writing, imagination, thinking, cognitive characteristics, memory processes, child psychology, emotional cognition, activity.*

Kirish. Jahonda ta’lim sohasidagi innovatsion rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda maktabgacha ta’lim tizimini kompetentsiyaviy talablar asosida takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, YUNESKO tomonidan 2030-yilgacha belgilangan barqaror rivojlanish maqsadlarida bolalarda mustaqil-ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan sifatli ta’lim xizmatlarini tashkil etish dolzarb vazifalar sifatida qayd etilgan. Xalqaro tajribalar maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayon samaradorligini oshirish, erta yoshdan boshlab STEAM o‘qitish asoslarini joriy etish, ta’lim xizmatlarini diversifikatsiyalash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda maktabgacha ta’lim sohasida me’yoriy huquqiy bazani tubdan takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalar, ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarni maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatiga integratsiya qilish, maktabgacha yoshdagi bolalarni erta rivojlantirish sohasidagi ilmiy, innovatsion-pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan konseptual islohotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish” kabi muhim vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017-yil 9-sentabrdagi PQ-3261-son rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish” kabi muhim vazifalar belgilangan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllantirishga psixologik yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlantirish mavzusi bo‘yicha ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar bolalar psixologiyasi, yosh davrlar psixologiyasi, umumiy psixologiyasi, oila psixologiyasi sohalarini nazariy jihatdan boyitishga xizmat qiladi.

Mavzuning o‘rganilganligi. Bugungi kunda uzluksiz ta’limning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim bosqichiga e’tibor har qachongidan ortib bormoqda. Respublikamiz ta’lim-tarbiya tizimining boshlang‘ich poydevori bo‘lgan maktabgacha ta’limni sifatli va zamon talabi darajasida tashkil etilishini ta’minlash borasida keng qamrovli islohotlar, qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni maktab ta’limiga sifatli tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017–2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori da mavjud tizimli kamchiliklar, maktabgacha ta’lim sohasida davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan sabablar ko‘rsatilgan. Zamonaviy maktabgacha ta’lim uchun bolalarning bilim faoliyati va mustaqilligini rivojlantirish nafaqat zarur o‘quv natijasi, balki bilimlarni e’tiqodga aylantirish uchun shartdir.

Adabiyotlar sharhi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhitga va o‘z-o‘ziga nisbatan ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi asosida bilish faolligini rivojlanishi masalasi xorijlik psixologlardan DJ.Piyaje, D.Elkonin, S.Muxina, D.Maers, V.Kvinn, R.Beron, D.Richardson, F.Zimbardo va boshqalarning tadqiqotlarida qisman yoritib berilgan. Shuningdek, bilish faolligini rivojlantirish muammosi G.Andreyeva, V.Ageyev, A.Donsov, V.Trusov, T.Emelyanova, L.Petrovskaya, I.Jaspars, J.Jodelet kabi rus hamda fransuz olimlari tomonidan ham muayyan darajada o‘rganilgan.

Shu bois ham, mavjud muammoni o‘rganish zarur. Ta’kidlash joizki, bilish jarayoni va uning shaxs faolligini rivojlantirish omillari sifatidagi turli qirrasi va uning mohiyati masalasi taniqli rus psixologlari

https://buxdu.uz

L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, B.G.Ananev,B.M.Teklov,V.A.Krutetskiy, A.A.Lyublinskaya, N.A.Mingiskaya, P.I.Ivanov, M.G.Davletshin, M.Vohidov, E.G‘.G‘oziyevlarning tadqiqot ishlari (darslik, qo‘llanma) ham o‘z ifodasini topgan, va boshqalarning tadqiqotlarida ham bilish faolligini oshirish muammosi undagi psixologik va ijtimoiy omillarning ta’lim va tarbiya jarayoniga qay darajada ta’sir etishi muammosi mahalliy shart-sharoitlar nuqtayi nazaridan qisman o‘rganilgan.

Olimlar tomonidan to‘plangan ilmiy dalil va xulosalarning barchasi mohiyatan katta ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllantirishga psixologik yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlantirishga va ularning natijalari bugungi kunda bola aqliy rivojlanishi komponentlarini o‘rganishda xizmat qiladi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Bolalarning tarbiyasiga to‘g‘ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o‘sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo‘ladi.

Bolalarning tarbiyasiga to‘g‘ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir.Maktabgacha yoshdagi bola organizmining o‘sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo‘ladi. Maktabgacha yosh davridagi bolalar bilish faolligini nazariy jihatdan o‘rganganimizda, bu yo‘nalishda juda ko‘p tadqiqotlar olib borilgan. Ma’lum metodikalar ishlab chiqilganligini o‘rgandik. Lekin shunga qaramasdan mazkur mavzuni hali o‘rganishi lozim bo‘lgan, o‘z yechimini kutayotgan muammolari ham mavjud ekan. Shu nuqtayi nazardan biz ham o‘z mavzuimiz chegarasida maktabgacha yosh davri bolalarining bilish jarayonlariga psixologik yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlantirish usullarini amaliy tahlil qilish uchun nazariy ma’lumotlarni chuqur o‘rganib, bolalarning bilish faolligi o‘z mazmun mohiyatiga ko‘ra barcha yosh davrlarida rivojlantirishni taqozo etishi, bevosita har bir yosh davrining intellektual salohiyati, bilish darajasi va psixologik xususiyatlarini shakllanganligiga qarab muammoning yechimini ushbu mavzu asosida o‘rganish maqsadga muvofiq ekanligini tushunib yetdik.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllantirishga psixologik yondashuviga ko‘ra Maktabgacha yoshdagi bolalardan olingan metodika natijalarining Manni- Uitni U mezonidagi ko‘rsatkichlar tahlil(Jinslar farqi)qilinganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasi, diqqati, tafakkuri va tasavvurini aniqlashga mo‘ljallangan “Kunning qaysi vaqtligini aniqlash” metodikasi, diqqatni diagnostika qilish bo‘yicha “Farqini top” metodikasi, bola ijodiy xotirasini diagnostika qilish uchun “Predmet” metodikasi va tafakkur jarayonini diagnostika qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda tahlil qilish “Kunning qaysi vaqtligini aniqlash” metodikasi bo‘yicha maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqati va tafakkur darajasi yuqori darajada rivojlanganligi aniqlanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Psixologiyada bola bilish faolligini shakllanish muammolari o‘rganilishi davomida shunga alohida e’tibor beriladiki, bilish jarayonlarining shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar uning faolligini ham ta’minlaydi. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bog‘cha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (insoniy fazilatlari) tarkib topa boshlaydi. Olimlarning fikricha, insonning bog‘cha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday harakter hislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va ahloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi. Bola bog‘cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keladi. Chunki xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kuchaya boshlaydi. Bog‘cha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo‘la olishi uchun zarur bo‘lgan ikkita qudratli kuchga ega. Bog‘cha yoshidagi bolalarning psixik jihatdan rivojlanishlarida ularda paydo bo‘ladigan xilma-xil ehtiyoj va qiziqishlar bolalarni u yoki bu harakatga undovchi, ularni ishga soluvchi (omil) hisoblanadi. Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta, ularning o‘yinchog‘i masalasiga ham to‘xtab o‘tish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz. Bolalarga o‘yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, tarqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko‘proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak. Olimlar orasidagi ba’zi xilma-xillik aqliy rivojlanishda bilimlarning roli qandayligi haqidagi masalani keltirib chiqaradi. M: A.N.Leontev bilimlar bilan aqliy rivojlanish, xuddi shunday rivojlanish o‘rtasida aniq teng ishorasini qo‘yadi. Uning fikricha insoniyat tajribasini “o‘zlashtirish” butunlay bola yashayotgan va rivojlanayotgan ijtimoiy sharoitlarda qo‘lga kiritilganligi bilan harakterlanadi. Boshqa olimlar (Y.N.Kabanov- Meller, V.A.Krutetskiy) bilimlarni ahamiyatini pasaytirmaydi, biroq uni mutlaqlashtirmaydi ham. Ular bilim aqliy rivojlanish sharti sifatida aks etadi, lekin uning tuzilishiga kirmaydi,deb hisoblashadi. Mazkur mualliflarning fikricha, aqliy rivojlanish faqatgina bilimni o‘zinigina emas, insonning mazkur bilimni yangi sharoitlarda o‘zlashtirish, qo‘llay olish, uzatish imkoniyatidan kelib chiqadi.[20:77-79] Bilish

https://buxdu.uz

faoliyati idrok etish va fikrlash tarzida amalga oshadi. *Idrok etish* orqali bola narsa-buyumlarning tashqi xususiyatlari (rang, shakl, o‘lcham va b.)ni anglaydi. Mazkur xususiyatlarini aks etishi orqali ongda narsa-buyumning timsoli yaratiladi. Bolaning *fikrlashga* narsa-buyumlarning ichki, yashirin xususiyatlari, narsa-hodisalar orasidagi sabab-aloqadorlik aks etadi. Fikrlashning natijasi so‘zlar yordamida ifoda etiladi. Bolalarning fikrlashlari natijasi fikr yoki savol ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Stol atrofida o‘tirgan 5 yoshli Alisherning oyisiga bergan savoli: "Ko‘zni nima harakatga keltiradi?’’ Idrok etish va fikrlash orasida chambarchas aloqadorlik mavjud, idrok etish bola xayotining ilk oylaridan shakllanadi, fikrlashning rivojlanishi esa qariyb ikki yoshdan boshlanadi. Fikrlashning asosida hissiy (sensor) tajribanichuqurroq bilib olish uchun qo‘llaniladigan idrok etish yotadi. Maktabgacha ta’lim yoshida idrok etish taxlil etish, taqqoslash, umumlashtirish. Xulosalar chiqarish uchun fikrlashga yordam beradi. Fikrlash esa uz navbatida idrok etishning takomillashuvi va rivojlanishshga uning maqsadga yo‘naltirilganligi, samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.[20:79-81]Ma’lumki, bola xayotining dastlabki yillarida jismoniy va ruxiy sifatlarining rivojlanishda sensamotor faollik bosh miya faoliyatida shartli reflektor aloqalarining mustahkamlanishiga imkon beradi. (YA.P.Frumkin, S.M.Livishin,1979). Ular shu bilan birga temperament, iroda, hissiyot xususiyatlarining hamda bilish psixik jarayonlarining rivojlanishiga imkon beradi. [E.A.Golubeva, 1980: E.B.Ayurova.1986] Ma’lumki, bola hayotining dastlabki yillarida jismoniy va ruhiy sifatlarining rivojlanishda sensamotor faollik bosh miya faoliyatida shartli reflektor aloqalarining mustahkamlanishiga imkon beradi. (YA.P.Frumkin, S.M.Livishin,1979). Ular shu bilan birga temperament, iroda, hissiyot xususiyatlarining hamda bilish psixik jarayonlarining rivojlanishiga imkon beradi. [E.A.Golubeva, 1980: E.B.Ayurova.1986] Uzoq yillar davomida bola bilish jarayonlarining rivoji faqatgina intellekt, tafakkur bilan bog‘liq, qolgan psixik jarayonlar — xotira, diqqat, idrok esa yordamchi rollarni o‘ynaydi, deb hisoblab kelingan. Psixologlarning oxirgi tekshirishlari shuni ko‘rsatdiki, bu psixik jarayonlarning har biri nafaqat tafakkurni to‘ldiradi, balki uning shakllanish bosqichlarida hal qiluvchi ahamiyatga egadir (Venger A.A., Vigotskiy L., Galperin P.Ya., Davidov V. V., Zak A.Z., Prixojan A. M,, Tolstix N.N.). Maktabgacha bo‘lgan davrda bolaning bilish jarayonlari rivojining asosi bo‘lib, sezgi, idrok, diqqat, xotira kabi psixik jarayonlarning shakllanganligi hisoblanadi. Bundan tashqari, kognitiv jarayonlarning tavsifi solishtirish, yetuklik, barqarorlik, egiluvchanlik bo‘lib, ular bolaning bilish faoliyatini ta’minlab turadi. Bolaning fikrlash jarayonlarini diagnostika qilishni boshlashdan oldin, bolaning bilish faoliyatida aynan nima kattalarning (pedagog, ota-ona, tarbiyachi) xavotirlanishiga sabab bo‘layotganligini aniqlab olish zarur. Gap shundaki, kattalarning xavotirlanishi psixologga murojaat qilish uchun faqat bir turtki bo‘lishi mumkin, lekin bu diagnostika predmetini aniqlash uchun yetarli emas. Masalan, ota-ona 5 yashar bolasining «xotirasi yaxshi emasligidan» arz qilib kelishi mumkin. Psixolog maktabgacha davrda xotiraning asosiy tavsifi emotsionallik, ekspressivlik ekanligini yaxshi biladi. Agar «esda saqlab qolish uchun» berilgan material bolaga uning yosh davri xususiyatlarini hisobga olmagan holda berilgan bo‘lsa, turgan gapki, bola materialni esda saqlab qola olmaydi. Kattalar esa bolaning «xotirasi yomon», deb xulosa chiqaradilar. Bunday holatlarda psixolog bolani tekshiruvdan o‘tkazib ota-onalarga bu muammolarni professional ustalik bilan tushuntirib berishi shart va zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi ijtimoiy ta’sirlar asosida shakllanadi. Makktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi har bir yosh bosqichlarida o’ziga xos tarzda rivojlanib, takomillashib boradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlari ijtimoiy ta’sirlar asosida shakllanishi aniqlandi. Ularning diqqati, xotirasi, aqliy faoliyati va muloqatga kirishishi, ko‘p xollarda, tashqi munosabatlar va o‘yin faoliyatining ta’sirchanligiga bog‘lik ekanligi o‘rganib chiqildi. Bog‘cha yoshidagi bolalar bilish faolligi shaxs sifatida shakllanish davrlariga bog‘liq holda rivojlanar ekan.

Bilish faolligi o‘z mazmun mohiyatiga ko‘ra barcha yosh davrlarida rivojlantirishni taqozo etadiki, bevosita har bir yosh davrining intelekktual salohiyati, bilish darajasi va psixologik xususiyatlarini shakllanganligiga qarab tadqiqot ishlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

- Maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarda bilish jarayonlarini takomillashtirish ijtimoiy-pedagogik zaruriyat ekanligini nazariyempirik jihatdan asoslandi.

- Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarda bilish faolligini takomillashtirish sohasidagi xalqaro tajribani tahlil qilindi.

Tavsiya. O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha olib borishda psixologik kuzatish ishlarini olib bordik, maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligi o‘z mazmun mohiyatiga ko‘ra barcha yosh davrlarida rivojlantirishni taqozo etadiki, bevosita har bir yosh davrining intelekktual salohiyati, bilish darajasi va psixologik xususiyatlarini shakllanganligiga qarab tadqiqot ishlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

- Relaksatsiya mashqlari: tasavvur va fikrlashni rivojlantirishga asoslangan relaksatsiya mashqlari, nafas olish texnikasi, ko‘rgazmali tasvirlardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi.

https://buxdu.uz

Shuningdek, qo‘shimcha tartibda korreksiya ishlarining asosiy usullari sifatida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- individual o‘yin terapiyasi: rivojlantiruvchi o‘yinlar, kognitiv o‘yinlar, qum o‘yinlari, syujetli-rolli o‘yinlar;
- ertak terapiya: o‘qish, psixoterapevtik hikoyalarni o‘ynash, bola bilan birga hikoyalar tuzish;
- artterapiya: bo‘yoqlar bilan ishlash, kollaj va boshq. tayyorlash;
- psixogimnastika;
- relaksatsiya mashqlari: tasavvur va fikrlashni rivojlantirishga asoslangan relaksatsiya mashqlari, nafas olish texnikasi, ko‘rgazmali tasvirlardan foydalanish asosida ko‘nikmalari shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги ПФ-4947-сон. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Bola taraqqiyotini psixologik tashxis qilish (foydalanuvchiga ko‘rsatma va kartochkalar majmui). Sunnatova R.I., Ergashova N.G. tahrirlari ostida Moskva 91 Toshkent: itd “smi-aziyasan’at» jurnali, 2008-156 b

3. Джанпеисова Г.Е. Знакомство детей 5-6 лет с геометрическими фигурами. Методическое пособие для воспитателей и родителей.Т., 2002.

4. Ergash G‘oziyev, Shohista Samarova “Bolalar psixologiyasi” . –Toshkent. - “Mumtoz so‘z”. - 2002-yil.

5. Марцинковская Т. Д. "Диагностика психического развития детей".Справочник по практической психологии. М.: ЛИНКА - ПРЕСС, 1998.

6. Ergash G‘oziyev, Shohista Samarova “Bolalar psixologiyasi”. – Toshkent. - “Mumtoz so‘z”. - 2002-yil.

https://buxdu.uz

UO‘K 373.2

MAKTABGACHA TA’LIMDA INNOVATSION MUHITNING TA’LIM-TARBIYA JARAYONI VA PEDAGOGLAR FAOLIYATIGA TA’SIRI

Akramjonova Feruza Akramjonovna,
Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
akramjonovaferuza15@gmail.com

Maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhit yaratish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib, bolalarning har tomonlama intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu maqolada innovatsion muhit tushunchasi, uning ta’lim-tarbiya jarayoniga va pedagoglar faoliyatiga ta’siri ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etiladi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari, interfaol metodlar, raqamli resurslar va kreativ yondashuvlar asosida tashkil etilgan muhit bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish va innovatsion tafakkurni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. Pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, ularning o‘qitish metodikalarini takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishlari innovatsion muhitning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish bolalarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Maqolada innovatsion muhitni joriy etishning samarali usullari va pedagogik tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, innovatsion muhit, ta’lim-tarbiya jarayoni, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, kreativ yondashuv, raqamli ta’lim, pedagogik kompetensiya, mustaqil fikrlash, ijodiy rivojlanish.*

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЫ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГОВ

Создание инновационной среды в системе дошкольного образования является одной из актуальных задач современной педагогики, способствующей всестороннему интеллектуальному, творческому и социальному развитию детей. В данной статье рассматривается понятие инновационной среды, её влияние на учебно-воспитательный процесс и деятельность педагогов с научно-теоретической и практической точек зрения. Подчёркивается, что среда, организованная на основе современных образовательных технологий, интерактивных методов, цифровых ресурсов и креативных подходов, играет важную роль в развитии у детей навыков самостоятельного мышления, формирования коммуникативных умений и поддержки инновационного мышления. Одним из ключевых факторов инновационной среды является повышение профессионального мастерства педагогов, совершенствование их методик преподавания и эффективное использование современных технологий. Результаты исследования показывают, что формирование инновационной среды в системе дошкольного образования повышает интерес детей к учебному процессу, способствует развитию их креативности и инициативности. В статье также представлены эффективные методы внедрения инновационной среды и педагогические рекомендации.

Ключевые слова: *дошкольное образование, инновационная среда, учебно-воспитательный процесс, педагогические технологии, интерактивные методы, креативный подход, цифровое образование, педагогическая компетентность, самостоятельное мышление, творческое развитие.*

THE IMPACT OF AN INNOVATIVE ENVIRONMENT IN PRESCHOOL EDUCATION ON THE EDUCATIONAL PROCESS AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES

Creating an innovative environment in the preschool education system is one of the urgent tasks of modern pedagogy, contributing to the comprehensive intellectual, creative, and social development of children. This article examines the concept of an innovative environment, its impact on the educational process, and the activities of educators from both theoretical and practical perspectives. It highlights that an environment organized using modern educational technologies, interactive methods, digital resources, and creative approaches plays a crucial role in developing children's independent thinking skills, communication abilities, and innovative mindset. One of the key factors in an innovative environment is improving teachers’

https://buxdu.uz

professional skills, refining their teaching methodologies, and effectively utilizing modern technologies. Research results show that forming an innovative environment in preschool education enhances children's interest in the learning process and fosters their creativity and initiative. The article also presents effective methods for implementing an innovative environment and provides pedagogical recommendations.

Keywords: *preschool education, innovative environment, educational process, pedagogical technologies, interactive methods, creative approach, digital education, pedagogical competence, independent thinking, creative development.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ta’lim tizimi oldida yangi talablar paydo bo‘lmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish orqali bolalarning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratish dolzarb masalaga aylanmoqda. Innovatsion muhit – bu nafaqat yangi texnologiyalarning joriy etilishi, balki o‘qitish va tarbiyalash jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks tizimdir[1].

Maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion muhitni shakllantirish ta’lim jarayonining sifatini oshirish bilan birga, pedagoglarning kasbiy faoliyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki innovatsion muhit pedagoglarning o‘qitish uslublarini takomillashtirish, ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik madaniyatini rivojlantirish va ta’lim berish jarayonida ilg‘or texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, pedagoglar uchun zamonaviy metodikalarni o‘zlashtirish va ularni amaliyotda qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion muhit ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirish bilan birga, bolalarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati, ijodiy yondashuv va ijtimoiy moslashuv kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish orqali bolalarning qiziqishini oshirish, interfaol usullar orqali o‘rganish samaradorligini kuchaytirish mumkin[2].

Shu sababli, maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion muhitni yaratish va uni pedagogik jarayonga samarali tatbiq etishning afzalliklarini o‘rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir. Ushbu maqolada innovatsion muhitning maktabgacha ta’lim jarayoni va pedagoglar faoliyatiga ta’siri, shuningdek, bu jarayonda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu borada mahalliy va xorijiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion muhit maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilishi bilan birga, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Innovatsion muhitning ta’lim-tarbiya jarayoniga ta’siri masalasida A.V. Petrovskiy, L.S. Vigotskiy, J. Dyui kabi olimlarning tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi. L.S. Vygotskiy bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirishda yaqin rivojlanish zonasining ahamiyatini ta’kidlagan bo‘lsa, J. Dyui ta’lim jarayonini amaliyot bilan bog‘lash zarurligini ilgari surgan. Shuningdek, A. N. Leontev va S. L. Rubinshteynning psixologik tadqiqotlari innovatsion ta’lim muhitida bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish muhimligini ko‘rsatadi. Shuningdek, D. B. Elkonin va V. V. Davydovning izlanishlari bolalarning kognitiv rivojlanishida innovatsion yondashuvlarning o‘rni haqida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Mahalliy tadqiqotchilardan N. Sayfullayeva va S. To‘xtayevalar maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarning ahamiyati va ularning bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga ta’siri haqida izlanishlar olib borgan. Ularning ishlarida interfaol metodlar, raqamli ta’lim resurslari va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning maktabgacha ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilingan. Bundan tashqari, A. K. Yuldashevaning tadqiqotlari bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishida innovatsion muhitning ta’sirini chuqur yoritib beradi.

Innovatsion muhit pedagoglar faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi degan savolga javob sifatida, G. S. Altshuler va R. K. Merton kabi tadqiqotchilar ta’lim jarayonida pedagoglarning ijodkorligi va moslashuvchanligi muhim ekanini ta’kidlaydilar. Zamonaviy pedagoglar uchun innovatsion muhit nafaqat yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash imkoniyatini yaratadi, balki ularning pedagogik mahoratini ham oshiradi. Ushbu fikrni S. S. Smirnov va T. V. Andreevaning izlanishlari ham qo‘llab-quvvatlaydi, ular pedagoglarning kasbiy o‘sishida innovatsion texnologiyalarning motivatsion omil sifatida tutgan o‘rnini batafsil o‘rgangan.

Shuningdek, xalqaro tajribaga asoslanadigan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Finlyandiya, Yaponiya va Kanada kabi mamlakatlarda innovatsion ta’lim muhitini yaratish orqali pedagoglarning kasbiy rivojlanishi ta’minlanadi va bolalar uchun ta’lim sifati sezilarli darajada yaxshilanadi. Jumladan, Finlyandiya ta’lim tizimida interfaol metodlardan keng foydalanish, bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o‘zining samaradorligini isbotlagan[3].

https://buxdu.uz

Yuqoridagi tadqiqotlarni umumlashtirar ekanmiz, innovatsion muhit maktabgacha ta’lim jarayonida ham, pedagoglarning kasbiy rivojlanishida ham muhim o‘rin tutishini ko‘rish mumkin. Bu esa ta’lim tizimida zamonaviy texnologiyalar va metodik yondashuvlarni joriy etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Kelajakda innovatsion muhitni rivojlantirish bo‘yicha yanada chuqur tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot obyekti maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitning ta’lim-tarbiya jarayoni va pedagoglar faoliyatiga ta’sirini o‘rganish. Tadqiqot doirasida innovatsion texnologiyalarning bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishiga ta’siri hamda pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion muhit yaratishning nazariy va amaliy jihatlari, pedagogik jarayonda raqamli texnologiyalardan foydalanish[4] va interfaol metodlarning samaradorligi ko‘rib chiqiladi.

Metodlar. Mazkur tadqiqotda maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish va uning ta’lim-tarbiya jarayoniga ta’sirini aniqlash maqsadida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil – pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o‘rganish orqali innovatsion muhitning ilmiy asoslarini aniqlash. Shuningdek, ilg‘or xorijiy va mahalliy tadqiqotlarni taqqoslash orqali umumiy xulosalar chiqarish.

2. Empirik tadqiqot usullari – maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha kuzatuvlar olib borish, pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning faoliyatini baholash. So‘rovnomalar, intervyular va diagnostik testlar yordamida innovatsion muhitning samaradorligini aniqlash[5].

3. Eksperimental metod – innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish orqali olingan natijalarni tahlil qilish va samaradorligini baholash. Eksperiment doirasida an’anaviy va innovatsion usullardan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil qilish va natijalarni solishtirish.

4. Matematik-statistik tahlil – eksperiment natijalarini statistik qayta ishlash, olingan ma’lumotlarni grafik va jadval shaklida taqdim etish, natijalarning ishonchliligini baholash. Korelyatsion va dispersiya tahlili usullaridan foydalanish.

5. Kompleks yondashuv – pedagogik jarayondagi innovatsion muhitning turli jihatlarini (psixologik, metodik, texnologik) o‘rganish orqali izchil ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

6. Tahlil va sintez – innovatsion texnologiyalarning o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’sirini o‘rganish hamda olingan natijalarni umumlashtirish va yangi nazariy model yaratish.

7. Ekspert baholash – ta’lim sohasi mutaxassislarining fikrlarini o‘rganish, pedagoglar va psixologlarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish orqali innovatsion muhit samaradorligini baholash.

8. Taqqoslash va qiyosiy tahlil – xorijiy va mahalliy tajribalarni o‘rganish, ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda samaradorlik mezonlarini ishlab chiqish.

Ushbu metodlar yordamida maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhit yaratishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinib, uning ta’lim sifati va pedagoglar faoliyatiga ta’siri bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi.

Natijalar va tahlillar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish o‘quvchilarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar qo‘llanilgan guruhlarda bolalarning bilish faolligi, ijodiy tafakkuri va ijtimoiy-emotsional qobiliyatlari an’anaviy ta’lim usullari bilan shug‘ullangan guruhlarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi[6].

Eksperiment natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Bilish faolligining oshishi – innovatsion yondashuvlar joriy etilgan guruhlarda bolalarning yangi bilimlarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari 30-40% ga oshganligi kuzatildi.

2. Ijodiy tafakkur rivoji – bolalar mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlarni topish bo‘yicha yuqori natijalarga erishganligi qayd etildi.

3. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish – bolalarning jamoada ishlash, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va muloqot qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilangan.

4. Pedagoglarning kasbiy o‘sishi – innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan pedagoglar o‘z metodik mahoratini oshirish bilan birga, zamonaviy ta’lim jarayoniga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirganliklari aniqlandi.

5. Innovatsion muhitning ta’lim sifati va samaradorligiga ta’siri – eksperiment natijalariga ko‘ra, innovatsion muhitga ega maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning umumiy rivojlanish darajasi an’anaviy tizim bilan solishtirganda 25-35% yuqori bo‘lishi kuzatildi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhit yaratish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ko‘maklashishda va bolalarning har

https://buxdu.uz

tomonlama kamol topishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etishi tadqiqot natijalari bilan isbotlandi.

Kelgusida tadqiqotni yanada kengaytirish, innovatsion muhitning uzoq muddatli ta’sirini o‘rganish hamda xorijiy tajribalarni chuqurroq tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhit yaratish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlar qo‘llanilishi bolalarning bilish faolligini, ijodiy tafakkurini va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Innovatsion ta’lim muhitining ahamiyati – zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlar maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi – innovatsion ta’lim muhitida ishlayotgan pedagoglar o‘z mahoratini doimiy ravishda oshirib borishlari, yangi metodikalarni o‘zlashtirishlari va zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishlari talab etiladi.

3. Bolalarning rivojlanishiga ta’siri – innovatsion muhitda ta’lim olgan bolalar mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish borasida yuqori natijalarga erishadilar.

4. An’anaviy va innovatsion yondashuvlarning taqqoslanishi – tadqiqot natijalari innovatsion ta’lim metodlari qo‘llanilgan guruhlarda o‘quvchilarning rivojlanish darajasi an’anaviy usullar bilan shug‘ullangan guruhlarga qaraganda sezilarli darajada yuqori ekanligini ko‘rsatdi.

5. Kelajak uchun tavsiyalar – maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni yanada rivojlantirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va pedagoglarning zamonaviy kompetensiyalarini oshirish bo‘yicha kompleks yondashuv ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, innovatsion muhitni shakllantirish maktabgacha ta’lim tizimining rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ta’lim sifati va pedagogik jarayon samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020).

2. Qodirova, M. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning zamonaviy metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya.

3. Alimova, S. (2018). “Raqamli ta’lim muhitining maktabgacha ta’lim tizimidagi ahamiyati.” // Ta’lim va rivojlanish ilmiy jurnali, 2(7), 89–95.

4. Xoshimova, D. (2021). Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.

5. Hasanboyeva, O. (2019). “Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar.” // Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 3(5), 56–62.

https://buxdu.uz

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINING IJODIY KOMPITENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Eshmanov Otabek Usanovich,
Iqtisodiyot va pedagogika NTM Pedagogika va o‘qitish metodikasi kafedrasi dotsenti
oeshmonov@inbox.ru
Yo‘ldoshova Ziyoda Boymirza qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti 1- kurs magstranti
yuldoshvaziyoda726@gmil.com

Maqolada o‘quvchilarning ijodiy faoliyatining tarkibiy qismlarini rivojlantirishda ta’lim faoliyati muayyan sharoitlarni yaratilishi, ijodiy ta’lim faoliyati insonparvarlikka ega bo‘lib, umuminsoniy qadriyatlar tizimiga asoslanishi, kichik maktab o‘quvchisida qobiliyat va mayllarni rivojlantirish, o‘qituvchining asosiy vazifasi – tan olish va har bir bolada aynan uning, individual iqtidorini rivojlantirish, yaratish yosh o‘quvchining ijodiy faoliyatini rivojlantirishning individual usulini topa bilishi lozimligi haqida yoritilgan. Metodik kompitentlik tushunchasi fan nuqtai nazaridan dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu maqolada metodik kompitentlik, uning tarkibiy qismlari, metodik kompitentsiyaning vazifalari va boshlang`ich sinf o`qituvchilarida ushbu kompitentsiyani qanday shakllantirish mumkinlig haqida so`z yuritilgan.

Kalit so`zlar: *kichik yosh, o‘quvchilar, ijodiy faoliyat, tarkibiy qismlar, ta’lim faoliyati, ijodiy ta’lim, faoliyat, insonparvarlik, umuminsoniy qadriyatlar, qobiliyat va mayllar, individual iqtidor, individual usul kompitentsiya, metodik kompitentlik, akmeologik, integral, kognitiv, vazifa.*

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье подчеркивается необходимость создания определенных условий для образовательной деятельности по развитию компонентов творческой активности учащихся, творческая образовательная деятельность должна быть гуманной и основываться на системе общечеловеческих ценностей, развивать способности и склонности у младшего школьника, а главная задача учителя – распознать и развить в каждом ребенке его индивидуальную одаренность, создать и найти индивидуальный метод развития творческой активности младшего школьника. Понятие методической компетентности является актуальной проблемой с научной точки зрения. В статье рассматривается методическая компетентность, ее компоненты, задачи методической компетентности, а также пути формирования данной компетентности у учителей начальных классов.

Ключевые слова: *молодой возраст, студенты, творческая деятельность, компоненты, образовательная деятельность, творческое образование, активность, гуманность, общечеловеческие ценности, способности и склонности, индивидуальная одаренность, индивидуально-методическая компетентность, методическая компетентность, акмеологический, интегральный, познавательный, задача.*

FORMING CREATIVE COMPETENCE OF PRIMARY STUDENTS

ESHMANOV OTABEK USANOVICH,

The article highlights the need to create certain conditions for the development of the components of students' creative activity, creative educational activity should be humane and based on a system of universal values, develop abilities and inclinations in a junior schoolchild, the main task of the teacher is to recognize and develop in each child his individual talent, to create an individual way to develop the creative activity of a young student. The concept of methodological competence is an urgent problem from the point of view of science. This article discusses methodological competence, its components, the tasks of methodological competence and how this competence can be formed in primary school teachers.

Keywords: *young age, students, creative activity, components, educational activity, creative education, activity, humanity, universal human values, abilities and inclinations, individual talent, individual method competence, methodological competence, acmeological, integral, cognitive, task.*

https://buxdu.uz

Kirish. Butun dunyo va mamlakatimiz zamonaviy tizimida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, izlanishlar ijodkorlikni rivojlantirishga e’tiborning kuchayishi bilan birga keladigan harakatlantiruvchi kuch sifatida qaralmoqda. Hozirgi zamon tasavvurlariga muvofiq, ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllanitirish va rivojlantirish uchun sharoitlar yaratishdan iborat. Bilish faoliyatini samarali tashkil etish bu muammoni hal etishda birinchi navbatdagi vazifadir.

O`qituvchining, pedagogik mahorati uning malakasi, pedagogik qobilyati, pedagogik kompitentsiyasining oshishiga sezilarli ta`sir ko`rsatuvchi usullardan biri bu doimiy kasbiy ta`lim malakalarini oshirib borishdir.

Bugungi kunda ilmiy-pedagogik hamjamiyatda kasbiy-pedagogik kompetensiyaning mohiyati va tuzilishi to'g'risida qizg'in munozaralar bo'lib o'tmoqda.

Adbiyotlar tahlili va metodologiya. Yevropa tadqiqotchilari, V.A. Adolf, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, E.L. Pupysheva, G.S. Savolainen, L.V. Shkerin va boshqalar kasbiy kompetentlikning har xil turlarini ajratadilar: metodik, innavatsion, psixologik, kreativ, kommunikativ va boshqalar. Yuqorida keltirilganlar orasida o'qituvchining metodik kompitentligi alohida o'rin tutadi, chunki u boshqa bir qator kompitensiyalarni o'z ichiga oladi, qo'shimcha ravishda, aynan uning darajasi ta'lim sohasidagi mutaxassisning kasbiy mahorat darajasini aniqlaydi.

Ma`lumki, o’quvchilarga beriladigan bilimlarning poydevori boshlang’ich ta`limda beriladi. Shaxs ongi va uning dunyoqarashining rivojlanishiga asos bo’ladigan bilimlar ham aynan shu bosqichda beriladi. Shunga ko’ra, boshlang’ich sinf o`qituvchilarining ma`naviy-axloqiy va kasbiy jihatdan yetuk bo`lishlari ular ta`lim tarbiya berayotgan o`quvchilarning barkamol shaxs bo’lib yetishishlarida muhim ahamiyatga ega.

O`qituvchining metodik kompitentligi haqida bir qancha tadqiqotchilar o`zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida turlicha fikr bildirganlar. Hususan, O.V.Tumashevaning fikricha, o'qituvchining metodik kompetentsiyasi metodik bilim, ko'nikma va faoliyat uslublariga egalik qilishni, ularning kasbiy faoliyati uchun ham, jamiyatdagi o'zaro aloqalar uchun ham ularning qiymatini tan olishni, uslubiy muammolarni hal qilish tajribasi, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi takomillashtirishga tayyorligi va qobiliyatini nazarda tutadigan shaxsning integral xarakteristikasi sifatida qaraydi[1].

E. V. Maltseva metodik kompitentlikni o'qituvchining shaxsiyati va faoliyatining integratsiyalashgan ko'p darajali professional ahamiyatli xususiyati, ishlab chiqarish tajribasini umumlashtirib, o'qituvchining metodologiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarni tizimli ravishda egallash va kasbiy-pedagogik faoliyat metodlarining maqbul kombinatsiyasi sifatida tavsiflaydi[4].

E. V. Maltseva metodik kompetentsiyani o'qituvchining ishbilarmonlik, shaxsiy va axloqiy fazilatlarining ajralmas xususiyati deb hisoblaydi, bu metodik, uslubiy va tadqiqot bilimlari, ko'nikmalari, tajribasi, motivatsiyasi, qobiliyati va ilmiy, uslubiy va pedagogik faoliyatda ijodiy o'zini o'zi amalga oshirishga tayyorligining tizimli darajasini aks ettiradi[4]. O'qituvchining metodik kompetentsiyasining shaxsiy tarkibiy qismlarini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishi uning metodik fikrlashi va metodik madaniyatini rivojlantirishdir.

O'qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish asosida, L.V. Shkerina tomonidan taklif qilingan kasbiy-pedagogik kompetensiya tuzilmasi asosida., o'qituvchining metodik kompitentsiyasi uchta tarkibiy qismga ajratilgan: kognitiv, faollik va ijtimoiy- shaxsiy tarkibiy qism [2].

Muhokama va natijalar. O'qituvchining metodik kompetentligining kognitiv tarkibiy qismi o'qituvchining metodik bilimlar tizimiga egaligini va bu bilimlarning o'zi uchun ham, kasbiy faoliyati uchun ham, kasbiy o'sish uchun ham muhimligi va ahamiyatini tushunishni o'z ichiga oladi.

Faollik komponenti metodik faoliyatning asosiy turlarini amalga oshirish, ularning faoliyati natijalarini tahlil qilish va baholash, ularning kutilgan, rejalashtirilgan natijalarga muvofiqligi asosida o'zgartirish imkoniyatini ham o'z ichiga oladi.

O'qituvchining ijtimoiy va shaxsiy kompetentsiyasining asosini uning uslubiy faoliyatida talab qilinadigan va jamiyat bilan yetarli va faol ta'sir o'tkazish uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlar tashkil etadi. Tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarini o`rganish natijasida metodik kompitentlik tushunchasining bir qancha vazifalarini keltirish mumkin: akmeologik, innovatsion, bashoratlash, integral, rag`batlantiruvchi, boshqaruvchi, refleksiv[1].

Akmeologik vazifasi o'qituvchining kasbiy va shaxsiy kamolotiga erishishga qaratilgan. O'qituvchining uslubiy kompetentsiyasini ta'lim jarayoni sub'ektining o'zini o'zi rivojlantirish, o'qituvchi shaxsini uni yuqori kasbiy mahorat darajasiga ko'taradigan yangi kasbiy fazilatlar bilan boyitish natijasi deb hisoblash mumkin. O'qituvchining uslubiy kompetentsiyasining akmeologik funktsiyasining asosiy "sa'y-harakatlari" ta'lim sohasidagi mutaxassisning kasbiy salohiyatini, uning ijodkorligini, individualligini rivojlantirishga qaratilgan.

https://buxdu.uz

Innovatsion vazifasi o'qituvchining yuqori darajadagi uslubiy malakasini shakllantirish jarayoni o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi mavjud salbiy stereotiplarni yo'q qilish, fikrlash va faoliyatni qayta qurish, maktab o'quvchilarining o'qitish jarayonining mohiyatiga chuqur kirib borishga imkon beradigan tahliliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan bog'liq. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish sharoitida o'qituvchi maktabda yuz beradigan innovatsion jarayonlarning ahamiyati va zarurligini tushunishi, o'qitishning innovatsion texnologiyalarini bilishi va ularni o'quv jarayonida qanday amalga oshirishni bilishi nihoyatda muhimdir. Shuni ta`kidlash lozimki, o`tkazilgan tadqiqotlar natijasida, maktab tizimida innavatsion texnologiyalar hususan, AKT dan foydalanish orqali o`quvchilarda bilim olish uchun qo`shimcha motivatsiya paydo bo`lganligini ko`rishimiz mumkin[6].

Bashoratlash vazifasi o'qituvchining kasbiy faoliyatning kelajakdagi uslubiy muammolarini oldindan ko'ra bilish, ularni hal qilish modellarini ishlab chiqish, qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyatini rivojlantirish.

Integral vazifasi sub'ekt, pedagogik, psixologik, metodik bilimlar va faoliyat usullari o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi.

Rag'batlantiruvchi vazifasi - bu o'qituvchining kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish, uning mavzusini to'ldirishga intilishi, samarali uslubiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan pedagogik, psixologik, uslubiy bilimlar, umuman o'qituvchining kasbiy faoliyatiga ijobiy munosabatni ta`minlashga xizmat qiladi.

Boshqaruv vazifasi, bir tomondan, o'qituvchining ta'lim jarayonidagi o'z faoliyatini boshqarishni (rejalashtirish, tashkil etish, sozlash va h.k.), boshqa tomondan, o`quvchilarning predmetli bilimlarni o'zlashtirishdagi faoliyatini va har bir o`quvchining rivojlanishiga qaratilgan faoliyat usullarini boshqarishni ta'minlaydi.

Metodik kompitentlikni rivojlantirish bevosita uning faoliyatida ro’y beradigan o’zgarishlar, motivlar, maqsadlar yangi vosita va usullarni qo’llash, usullar va faoliyat dasturlari bilan birgalikda kechadi.Turli pedagogik o’zgarishlar natijasida o’qituvchining metodik qobilyati shakllanadi. Pedagogik mahoratga ega bo’lgan o’qituvchi tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo’lgan o’qituvchi, o’sib kelayotgan yosh avlodning o’ziga xos hususiyatlarini tushuna oladigan, ularning tuyg’ularini his qila oladigan, ichki dunyosi nozik va zaif bo’lgan, bola hayotidagi turli qiyinchiliklarni ko’ra oladigan va ularga mohirlik bilan yondashadigan, bilimlilik va ijodkorlikni o`zida mujassam etgan chuqur ilmiy fikrga ega shaxs hisoblanadi.

Xulosa. Shunday qilib, ilmiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish asosida, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

O`qituvchilarning pedagogik faoliyati davomida yuzaga keladigan metodik muammolarni tan olish va hal qilish qobiliyatini ta'minlaydigan metodik kompitensiya, kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi.

O`qituvchining metodik kompitentligi o`zining tarkibiy qismlariga ega hisoblanadi va ular asosida o`qituvchining butun faoliyati davomida o`zidagi mavjud bo`lgan metodik kompitentligini rivojlantirishiga asos bo`lib xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish uchun o‘qituvchiga kerak:

o‘quvchining ijodiy faoliyatini rivojlantirishga kuchli ta’sir ko‘rsatish;

hatto u bir qarashda bu muhim emasdek tuyulsada, har bir o‘quvchi faoliyatining ahamiyatini va yutuqlarini ta’kidlab o‘tish;

bolani ko‘rishga, tarbiyaning ayrim jihatlarini tan olishga o‘rgatish orqali o‘qish va mehnat faoliyatini ularni mavjud kognitiv ehtiyoj bilan bog‘lash;

o‘quvchini o‘quv faoliyatida maqsad qo‘yishga o‘rgatish;

bolaga shartlarni tahlil qilish, muhokama qilishda ishtirok etishga undash va uzviy maqsadga erishish yo‘llarini topish;

muammoning yechimida qidiruv faoliyatining rolini kuchaytirishga e’tibor qaratish orqali o‘quvchilarning o‘rganilayotgan hodisalarni chuqur o‘rganishga yo‘naltirish;

muammoli vaziyatlarda sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish va ijodiy faoliyatni faollashtirish.

Ijobiy ta’lim motivatsiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u har bir bolaning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga oid o‘qituvchining vazifalaridan biri sifatida – kichik yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini boshqarish maktab o‘quvchilari, ya’ni ularning maqsadli o‘rganishga nisbatan doimiy motivatsiyasini shakllantirish orqali ularning o‘qishga, bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqni, o‘ziga ishonchini kuchaytirish va ichki tabiiy kuchlari hamda qobiliyatlarini rivojlantirish. Shu bilan birga, og‘zaki-kommunikativ, vosita-manipulyativ va grafik vositalar asosida o‘quvchilar birgalikda ishlashi muhim sanaladi. Bo`lajak boshlang`ich sinf o`qituvchilari o`zidagi uslubiy bilimlarni rivojlantirishi uchun metodik kompitentsiyaning keltirib o`tilgan vazifalarini o`rganishi hamda ularni amaliy tajribada qo`llanishi orqali erishadi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. О.В. Тумашева О методической компетентности учителя / Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. Методика преподавания. 2009 (1).

2. Л.В.Шкерина, Мониторинг качества профессионально-педагогической подготовки будущего учителя в педагогическом вузе: учебно-метод. пособие / Л.В. Шкерина, В.А. Адольф, Г.С. Саволайнен, М.Б. Шашкина, М.В. Литвинцева; Краснояр. гос. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2004. – 244 с.

3. О. П. Филатова Процесс формирования методической компетенции педагогов при освоении аудиовизуальных технологий обучения. Научно-теоретический журнал Выпуск. 1(14).2013

4. Е В Мальцева. Развитие профессиональной компетентности чителей начальных классов в системе непрерьюного педагогического образования / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, 2006 –6с

5. Маркова, А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с

6. *P.I. Ivanov, M.E. Zufarova* Umumiy psixologiya T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008- 137 bet

https://buxdu.uz

UO’K:371.3=20(045)

BO’LAJAK DEFEKTOLOG MUTAXASSISLARNI BOSHLANG’ICH SINFLARDA INKLYUZIV TA’LIM BERISHGA TAYYORLASH KONSEPSIYASI

Sattorova Mohira Aminqulovna,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
Pedagogika kafedrasi dotsenti
sattorovamohira1022@gmail.com

Ushbu maqolada mamlakatimizda umumiy o‘rta ta’limini isloh qilishning zamonaviy bosqichi ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning strategik vektorini tanlashda ham ta’lim muassasasi, ham o‘qituvchi uchun - uzluksiz kasbiy rivojlantirish maqsadida ko‘proq mustaqillikka erishishga qaratilgan. Bo’lajak defektologlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun ta’lim texnologiyalarini, auditoriyadan tashqari faoliyatida ta’lim texnologiyalarining mohiyatini va mazmunini takomillashtirish, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish zarurati keltirilgan. Rivojlanishda nuqsoni bor bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda kasbiy qiyinchiliklar bir qator ijtimoiy va kasbiy-pedagogik omillar, maxsus ta’lim ehtiyojlarining tabiatiga mos ravishda moslashishini ta’minlaydigan maxsus shart-sharoitlarni yaratish zarurligi haqida fikr yuritiladi. Zamonaviy tadqiqotlar natijalari nogironligi bo‘lgan shaxslarga ta’lim va tarbiya berish, ular uchun imkoniyatlar yaratish, kadrlar tayyorlash sohasida yangi bilimlar bazasini shakllantiradi va bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan ularni rivojlantirish vositalarini izlash muammosini dolzarblashtirishi haqidagi masalalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: *inklyuziv ta’lim, tibbiy, pedagogik, psixologik, adaprtatsiya,* ***integrasiya,*** *jismoniy integrasiya, funksional integrasiya, ijtimoiy integrasiya.*

КОНЦЕПЦИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДЕФЕКТОЛОГОВ К ОБУЧЕНИЮ ИНКЛЮЗИВНЫМ МЕТОДАМ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье современный этап реформы общего среднего образования в нашей стране тесно связан с изменениями в социальной и экономической сферах, направленными на достижение большей самостоятельности в выборе стратегического вектора подготовки будущих дефектологов к инклюзивному образованию - как для учебного заведения, так и для педагога-с целью непрерывного профессионального развития. Назрела необходимость совершенствования образовательных технологий непрерывного профессионального развития будущих дефектологов, сущности и содержания образовательных технологий во внеаудиторной деятельности, разработки технологии подготовки будущих дефектологов к инклюзивному образованию.Профессиональные трудности в обучении и воспитании детей с отклонениями в развитии обусловлены рядом социальных и профессионально-педагогических факторов, рассматривается необходимость создания особых условий, обеспечивающих адекватную адаптацию к характеру конкретных образовательных потребностей. Изложены вопросы, по которым результаты современных исследований формируют новую базу знаний в области обучения и воспитания лиц с ограниченными возможностями здоровья, создания для них возможностей, подготовки кадров и актуализируют проблему поиска будущими педагогами средств их развития.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, медицинское, педагогическое, психологическое, адаптационное, интеграция, физическая интеграция, функциональная интеграция, социальная интеграция.*

CONCEPT OF PREPARING FUTURE DEFECTOLOGISTS FOR TEACHING INCLUSIVE EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL CLASSES

In this article, the modern stage of reforming general secondary education in our country is closely related to the changes carried out in the social and economic spheres, aimed at achieving greater independence in the selection of a strategic vector for the preparation of future defectologists for inclusive education, both for an educational institution and for a teacher - for the purpose of continuous professional development. The need for the development of educational technologies for the continuous professional development of future defectologists, the development of technology for improving the essence and content of

https://buxdu.uz

educational technologies in their activities outside the audience, the preparation of future defectologists for inclusive education is presented. Professional difficulties in the education and upbringing of children with developmental disabilities are a number of social and professional-pedagogical factors, it is thought about the need to create special conditions that ensure the adaptation of special educational needs in accordance with their nature. The results of modern research describe the issues of providing education and training to persons with disabilities, creating opportunities for them, forming a new knowledge base in the field of Personnel Training and pressing the problem of the search for tools for their development by future teachers.

Keywords: *inclusive education, medical, pedagogical, psychological, adaptation, integration, physical integration, functional integration, social integration.*

Kirish. Mamlakatimizda umumiy o‘rta ta’limini isloh qilishning zamonaviy bosqichi ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning strategik vektorini tanlashda ham ta’lim muassasasi, ham o‘qituvchi uchun - uzluksiz kasbiy rivojlantirish maqsadida ko‘proq mustaqillikka erishishga qaratilgan. Boshqacha qilib aytganda, bizning fikrimizcha, bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorlash ushbu jarayonni tashkil etishga strategik yondashuvni qo‘llash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Tadqiqotimizning mazmunini ochib berish quyidagi qonuniyatlar qo‘llaniladi: tadqiqot doirasida “mexanizm” tushunchasini ochib berish; mexanizmlarni aniqlash va tizimlashtirish; ularning mohiyatini, elementlarini, mazmunini asoslash; bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini strategik rejalashtirish mexanizmini taqdim etish; tadqiqot doirasida “texnologiya” tushunchasini ochib berish; bo’lajak defektologlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun ta’lim texnologiyalarini; auditoriyadan tashqari faoliyatida ta’lim texnologiyalarining mohiyatini va mazmunini takomillashtirish; bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlardagi “mexanizm” ta’rifiga asoslanib quyidagi izohlarni keltirib o’tamiz [1].

- mexanizm pedagogik ta’sir obyektining ishlashiga olib keladigan qurilma bo‘lib, uning rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi;

- mexanizm pedagogik faoliyatni amalga oshirish tartibini belgilovchi o‘zaro bog‘liq elementlarning to‘plamidir;

- mexanizm - har qanday hodisani aniqlaydigan ta’lim tizimining jarayonlari yoki sharoitlari majmuasi;

- mexanizm obyektning ishlash va rivojlanish qobiliyatini tushunadigan o‘zaro bog‘liq elementlarning to‘plamidir.

Shunday qilib, “mexanizm” tushunchasi o‘zaro bog‘liq tizimlar va muayyan qobiliyat yoki shaxsning sifatini shakllantirish jarayonlarini tavsiflash uchun pedagogik adabiyotda faol qo‘llanilishini ta’kidlash mumkin. Ushbu tadqiqotda biz mexanizm nimalarni anglatishini aniqlaymiz:

1) ta’lim funksiyalarini amalga oshirishni ta’minlaydigan barcha elementlar;

2) moddiy-texnik, tashkiliy-boshqaruv va ijtimoiy-psixologik yo‘nalishlarning kompleks chora-tadbirlarini amalga oshirishni ta’minlaydigan subyektlar va vositalar;

3) bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni ilmiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash nuqtai nazaridan amalga oshiriladigan professor-o‘qituvchilar tarkibi faoliyati tizimi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Konsepsiyasini yanada aniq va to‘g‘ri asoslash uchun, avvalo, "konsepsiya" tushunchasini nazariy tahlil qilamiz. Falsafiy nuqtai nazaridan "konsepsiya yoki konsept (lot. conceptio-tushunish, tizim) – obyekt, hodisa yoki jarayonni muayyan tushunish (izohlash, anglash) usuli; mavzu bo‘yicha asosiy nuqtai nazar; ularni tizimli yoritish uchun yo‘naltiruvchi g‘oya [2]. "Konsepsiya" atamasi ilmiy, siyosiy yoki boshqa faoliyatda yetakchi g‘oyani, konstruktiv tamoyilni ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Falsafiy nuqtai nazaridan "konsepsiya yoki konsept (lot. conceptio-tushunish, tizim) – obyekt, hodisa yoki jarayonni muayyan tushunish (izohlash, anglash) usuli; mavzu bo‘yicha asosiy nuqtai nazar; ularni tizimli yoritish uchun yo‘naltiruvchi g‘oya [3]. "Konsepsiya" atamasi ilmiy, siyosiy yoki boshqa faoliyatda yetakchi g‘oyani, konstruktiv tamoyilni ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Konsepsiya umumlashtirilgan qoidalar tizimi, bo’lajak defektologlarni zamonaviy raqamli texnologiyalarning ahamiyatini tushunishga qaratilgan qarashlar tizimidir. Ko‘rib chiqilayotgan konsepsiyaning tuzilishi 1-rasmda keltirilgan va asos, nazariy qism va amaliy qo‘llash bo‘limlarini o‘z ichiga oladi.

Konsepsiyaning asosi tushunchaning maqsadi, manbalari va xususiyatlarini o‘z ichiga oladi.

https://buxdu.uz

1-rasm. Konsepsiyasining tuzilishi

Konsepsiyaning maqsadi bo’lajak defektologlarni inklyuziv tayyorgarligini rivlojlantirishning metodik tizimi yetakchi g‘oyalari, tamoyillari va asosiy qoidalarini nazariy asoslashdan iborat. Konsepsiyaning shartliligi va uni shakllantirish zarurati quyidagi maqsadlar bilan belgilanadi:

1) umumiy o’rta ta’limda inklyuziv ta’limni raqamlashtirish;

2) konsepsiya Davlat talablari tomonidan qo‘yilgan bo’lajak defektologga qo‘yiladigan zamonaviy talablarni hisobga olgan holda amalga oshirish uchun zarur;

3) konsepsiya yangi texnologiyalarning tez paydo bo‘lishi va rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan yangi muammolarni hal qilish uchun malaka oshirish jarayonining subyekti sifatida mustaqil o‘quv faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan;

4) konsepsiya o’zaro munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Bo’lajak defektologning inklyuziv tayyorgarligi darajasiga qo‘yiladigan zamonaviy talablar pedagogik texnologiyalarida ham, ta’lim mazmunida ham o‘zgarishlar zarurligini belgilaydi. OTM mazmuni, shakllari, vositalari va texnologiyalari istiqbolli texnologiyalar, birinchi navbatda raqamli texnologiyalar bilan belgilanishi kerak;

5) konsepsiya bo’lajak defektologlarni inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirishga va uning maqsadlarga erishish va inklyuziv ta’lim muammolarini hal qilishga yo‘naltirilganligi, rivojlanishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Konsepsiyaning manbalari ilmiy nazariy faktlar, nazariy va metodologik qoidalar, ilmiy ishlarda ochib berilgan va meyyoriy hujjatlarda keltirilgan nazariyalar majmui hisoblanadi. Bizning konsepsiyamizda manbalar - pedagogik jarayonni ko‘rib chiqishning tizimli va yaxlit yondashuvlari, shaxsiy salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishning nazariy asoslari, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’lim berishgfa tayyorgarligi rivojlantirishning nazariy asoslari.

Konsepsiyani shakllantirish manbalari bo‘lgan meyoriy hujjatlarga quyidagilar kiradi:

• oliy ta’lim DTS;

• kasbiy standart;

• malaka talablari, Fan dasturi.

Konsepsiya asosidagi asosiy nazariy va metodologik qoidalar quyidagi ilmiy ishlarda keltirilgan:

• tizimli va yaxlit yondashuvlar (N.V.Kuzmina, I.Y.Lerner, V.A.Slastenin va boshqalar). Ushbu sohadagi tadqiqotlarning zamonaviy sharhi [4];

• oliy ta’limning nazariy asoslari (B.S.Gershunskiy [34], A.M.Novikov va boshqalar);

• shaxsiy salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishning nazariy asoslari (A.A.Derkach, N.D. Nikandrov va boshqalar).

Tadqiqot metodologiyasi. Konsepsiyaning o‘ziga xos xususiyati zamonaviy texnologiyalarining jadal rivojlanishi va professional ta’lim mazmunini yangilash zarurati bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning o‘ziga xosligidir.

Konsepsiyaning nazariy bo‘limi asosiy tamoyillar, kontseptual qoidalar, yetakchi g‘oyalari, tuzilishi va mazmuni bilan belgilanadi.

Ko‘rib chiqilayotgan konsepsiyaning yetakchi g‘oyalari quyidagi qoidalar bilan belgilanadi:

1) bo’lajak defektologlarni inklyuziv tayyorgarligini rivojlantirish ilg‘or ta’lim tamoyillari tizimiga asoslanishi kerak;

https://buxdu.uz

2) bo’lajak defektologlarni o’qitish natijasi inklyuziv ta’limga tayyorgarlikni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Mexanizm konsepsiyasining ushbu sharhlariga asoslanib, ushbu ta’rifning mohiyatini oshkor qilishda ularning ayrim cheklovlarini aniqlash mumkin. Bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni belgilovchi, ya’ni huquqiy, iqtisodiy va boshqalarni aniqlaydigan pedagogik tizimning boshqa jarayon yoki holatlarning majmuini qamrab olmaydi.

Bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish mexanizmini go‘yoki “*pedagogik maqsad va unga erishish vositalari to‘g‘risida ishlab chiqilgan g‘oyalarga mos keladigan, rejalashtirilgan majmuini amalga oshirish imkoniyatini belgilaydigan istalgan natijaga erishishga qaratilgan o‘zaro bog‘liq elementlarning to‘plami*” deya ta’riflaymiz.

Shunday qilib, *bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish mexanizmining umumiy ko‘rinishini aniqlashda* quyidagi xususiyatlarni eslatib o‘tish kerak:

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirishga qaratilgan muayyan yaxlit harakatlar majmuasi sifatida bir-biriga bog‘liq bo‘lgan elementlarning kombinatsiyasi haqida gapirishga imkon beruvchi yaxlitlik ;

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan moddiy-texnik, tashkiliy-boshqaruv va ijtimoiy-psixologik chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirishni ta’minlaydigan barcha vositalarni aniqlash va ishlab chiqish ravshanligi;

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish mexanizmini tashkil etuvchi elementlar integratsiyasining sinergetik ta’siri;

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish mexanizmining dinamizmidir, bu esa professor-o‘qituvchining rejalashtirilgan harakatlar majmuasini amalda amalga oshirish imkonini beradi;

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish mexanizmining funksional yo‘nalishi pedagogik maqsad va unga erishish vositalari haqida ishlab chiqilgan g‘oyalarga muvofiq, istalgan natijaga erishishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Bundan tashqari, uchta tarkibiy blokni bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish mexanizmga mustahkamlash haqida xulosa chiqarish mumkin (pedagogik haqiqat, resurslarni ta’minlash va pedagogik mahorat), har bir muayyan mexanizm uchun o‘ziga xos elementlarni va mazmunni ochib beradi. Bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirishning barcha mexanizmlari quyidagi asoslar bo‘yicha tasniflanishi mumkin:

1. Amalga oshirish ko‘lami bo‘yicha: *o‘qituvchi darajasida (pedagogik jarayonning predmeti sifatida), bo‘lim darajasida, ta’lim muassasa darajasida.* Masalan, o‘qituvchi darajasida psixologik mexanizmlar, bo‘lim darajasida tashkiliy-boshqaruv, ta’lim muassasasi darajasida esa bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirishning ijtimoiy – iqtisodiy mexanizmlari haqida gapirish mumkin.

2. Amal qilish muddatlari bo‘yicha: *qisqa muddatli, o‘rta muddatli va uzoq muddatli.* Masalan, qisqa muddatli amalga oshirish mexanizmlari innovatsion, axborot va boshqa yo‘nalishdagi mexanizmlarni o‘z ichiga oladi, ular kichik “amal qilish muddati” ga ega va bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining ko‘plab omillariga bog‘liq. O‘z navbatida, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish butun jarayonining yaxlitligini ta’minlaydigan tashkiliy va uslubiy yo‘nalish mexanizmlari uzoq muddatga mo‘ljallangan.

3. Subyektlar soni bo‘yicha: *individual, jamoaviy, guruhli*. Masalan, individual yo‘nalish, qoida tariqasida, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirishning psixologik va pedagogik mexanizmlariga ega, pedagogik strategiyani amalga oshirishning ilmiy-uslubiy yoki axborot-pedagogik mexanizmlari esa jamoaviy xususiyatga ega. Pedagogik strategiyani amalga oshirishning huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari, o‘z navbatida, subyektlar soni bo‘yicha guruhli mexanizmlariga tegishli.

Taqdim etilgan tasnif bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish mexanizmlarining ikkilamchi belgilarini aks ettiradi. Tasniflash uchun asos sifatida, bizning fikrimizcha, ularning umumiy yo‘nalish vektori ko‘rib chiqilishi kerak.

Shuning uchun biz bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish mexanizmlarining quyidagi tasnifini qo‘llashni taklif qilamiz: psixologik-pedagogik mexanizm; tashkiliy-boshqaruv mexanizmi; ilmiy-uslubiy mexanizm; ijtimoiy-iqtisodiy mexanizm; axborot-pedagogik mexanizm; kadrlar mexanizmi; huquqiy mexanizm; strategik rejalashtirish mexanizmi.

OTM bitiruvchisi raqobatbardoshligini rivojlantirish nuqtai nazaridan mexanizm mohiyati va mazmunini quyidagicha.

https://buxdu.uz

1. ***Psixologik va pedagogik mexanizm.*** Bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning psixologik va pedagogik mexanizmi o‘zaro bog‘liq hodisalar va omillarning barqaror tizimi bo‘lib, uning faollashuvi ularning raqobatbardosh xususiyatlarini va sifatini kvaziprofessional vaziyatlarni yaratish orqali muvaffaqiyatli rivojlantirishni ta’minlaydi.

Amaliyotda psixologik-pedagogik mexanizm defektologlarning auditoriyadan tashqari faoliyatining quyidagi shakllarida amalga oshirilishi mumkin: ishlab chiqilgan o‘quv loyihalarining taqdimoti, keyinchalik ularning ishlash sifatini muhokama qilish va birgalikda baholash; ijodiy ishlanmalar ko‘rgazmalari, o‘qituvchilar ilmiy jamiyatini tashkil etish, guruhlar diqqat markazida bo‘lish, ta’lim muassasalariga ekskursiyalar, tashriflar uyushtirish. Bundan tashqari, psixologik-pedagogik mexanizm quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- nazorat ostidagi intellektual faoliyatga defektologning shijoatini oshirish uchun ularni pedagogik qo‘llab-quvvatlash, yutuqlarga erishishni ro‘yobga chiqarish, nazariy bilim va professional tajribadan maqsadga muvofiq foydalanishga bo‘lgan ishtiyoq darajasini oshirish;

- bo’lajak defektologlarga maqsadlar, qiymatlar, bilim, gumanitar va bozor madaniyati talablariga moslashtirilgan holda nazorat ostida fikrlash faoliyatini “o‘rgatish” jarayonini qo‘llab-quvvatlash;

- mutaxassis kasbiy xulq-atvorining modellarini “kuzatish” orqali bo’lajak defektologlarning intellektual tarbiyasini rivojlantirish.

2. **Tashkiliy va boshqaruv mexanizmi.** OTM o‘zining barcha tuzilishi yoki komponentlari bilan bo’lajak defektologlar uchun tegishli shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratadi, bu esa o‘z navbatida bo’lajak defektologning shaxsiy va ijtimoiy kapitalini oshkor etishga yordam beradi. Bundan tashqari, OTM tomonidan bilim, normalar va ijtimoiy qiymatlarni uzatishi jarayonida bo’lajak defektologning yangi bilimlar, qadriyatlar va yondashuvlarni oladigan (to‘playdigan) subyekt sifatida namoyon bo‘ladi va u ham malaka oshirish jarayoniga javob ta’sirini ko‘rsatadi.

Tashkiliy-boshqaruv mexanizmi doirasida asosiy maqsadni amalga oshirish mumkin:

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishni amalga oshirish bo‘yicha strategik rejada mustahkamlangan tartib-qoidalar, harakatlar va tadbirlarni muvofiqlashtirish bo‘yicha ishlarni amalga oshiruvchi tuzilmani yaratish;

- ta’lim strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha dasturlar, rejalar va loyihalarni ishlab chiqish va bo’lajak defektologlarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash;

– davlat-xususiy sektor hamkorligi (strategik sheriklik, ijtimoiy sheriklik va boshqalar) kabi yo‘nalishni rivojlantirishni nazarda tutuvchi davlat, ish beruvchilar, jamoatchilik va OTM o‘zaro hamkorligining tashkiliy-boshqaruv mexanizmi bu bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish va boshqa tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlarning mavjudligini belgilaydi.

3. **Ilmiy-uslubiy mexanizm** turli xil ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa muammolarni hal qilish uchun yangi bilimlarni oshirish va ulardan foydalanishga yo‘naltirilgan bo’lajak defektologlarning intellektual va ijodiy faoliyatini faollashtirishga qaratilgan. Shu sababli, quyidagilarni ilmiy-uslubiy mexanizmi sifatida ko‘rib chiqish mumkin:

- OTM infratuzilmasini rivojlantirish bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini, OTM professor-o‘ituvchilari tarkibi ilmiy salohiyatini shakllantirish va boshqalar;

– bo’lajak defektologlarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini baholash subyektlari, tamoyillari, pedagogik shart-sharoitlari, darajalari, mazmuni va vositalari kabi komponentlar shaklida uning mohiyatini aniqlashtirish va chegaralarni aniqlashni hisobga olgan holda metodik tizimni modellashtirish.

4. **Ijtimoiy-iqtisodiy mexanizm** bo’lajak defektologning shaxsiy va ijtimoiy kapitalini oshkor qilishni ta’minlaydigan o‘zaro bog‘liq elementlarning tashqi to‘plamidir. Ushbu mexanizm tarkibiga quyidagilar kiradi:

- bo’lajak defektologlar bilan muntazam, maqsadli ijtimoiy ishlarni olib borish, har bir bo’lajak defektologning OTM tomonidan ma’qullangan qadriyatlar tizimini hisobga olgan holda ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarishni ta’minlash;

- bo’lajak defektologlar bilan muntazam, maqsadli ta’lim ishlarini olib borish, bu esa quyidagi tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- o‘quv guruhlari kuratorlari va sardorlari, darslarga qatnashishni nazorat qilish, bo’lajak defektologlar bilan madaniy-ommaviy va sport-sog‘lomlashtirish ishlari va boshqalar;

- bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning ustuvor strategik yo‘nalishlarini moliyalashtirishning ustuvorligini hisobga olgan holda istiqbolli budjet rejalashtirishni amalga oshirish;

https://buxdu.uz

- bo’lajak defektologlarning taqdimotlar sifatida OTM dasturining tarkibiy qismi, stajirovkalar, diplom loyihalash, yarmarkalarda o‘z salohiyatini oshirishlari uchun o‘quv-ishlab chiqarish amaliyotlari sifatini oshirish.

5. **Axborot-pedagogik mexanizmi**-axborot manbalarini maqsadli tashkil etish, ular bilan o‘zaro hamkorlik qilish. Axborot-pedagogik mexanizmlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- multmedia tizimlarinii ishlab chiqish;
- Internet-texnologiyalar va Internet-kutubxonadan foydalanish;
- OTM saytini ishlab chiqish va hokazolar.

6. **Xuquqiy mexanizm** texnologiyani amalga oshirish jarayonini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar to‘plamini ishlab chiqishni, shuningdek, bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonida uning bajarilish monitoringini tashkil etishni o‘z ichiga oladi.

Xulosa. Bo’lajak defektologlarini inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish jarayonida biz strategik rejalashtirishning alohida ahamiyatini aniqladik.

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishni strategik rejalashtirish mexanizmi ijtimoiy-iqtisodiy qonunlarini tahlil qilish va tashqi muhit ta’sirining barcha omillarini hisobga olish asosida bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish istiqbollari to‘g‘risida ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijtimoiy ehtiyojlari va talablarini tahlil qilish.

2. Zamonaviy sharoitda bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish.

3. OTM, uning kadrlar, resurs, ilmiy, moddiy-texnika, innovatsion va boshqa komponentlarining kuchli va zaif tomonlarini baholash.

4. Bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining hal qiluvchi strategik modelini tanlash.

5. Strategik maqsadlar va ko‘rsatmalar tizimini shakllantirish.

6. Strategik maqsadlarga erishish yo‘llarini ishlab chiqish.

7. Pedagogik texnologiyani amalga oshirish natijalarini baholash.

Pedagogik texnologiyani amalga oshirish strategik rejalashtirish mexanizmini o‘rganish orqali biz quyidagi komponentlarni ajratdik:

1) tahliliy komponent - bo’lajak defektologlarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishning maqsad va vazifalari belgilanadi, asosiy parametrlar tahlili bilan belgilanadi;

2) strategik komponent-strategik ustuvorliklar, strategik dasturlar majmuasi va pedagogik texnologiyani amalga oshirish bo‘yicha faoliyat yo‘nalishlarini va tadbirlar rejasini bevosita tavsiflashni o‘z ichiga oladi;

3) monitoring komponenti - belgilangan maqsadli ko‘rsatkichlarga erishish uchun ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan o‘rta muddatli dasturlarni taqdim etadigan pedagogik texnologiyani ishlab chiqish, muhokama qilish va amalga oshirish tartib-qoidalarini ochib beradi.

Shuni e’tiborga olish kerakki, oxirgi komponent pedagogik texnologiyani amalga oshirish bo‘yicha o‘qituvchilar va ma’muriy tarkibining strategik maqsadlari va joriy faoliyati o‘rtasidagi munosabatni ta’minlaydi. Shundan kelib chiqqan holda, davlat, OTM, talabalar va ish beruvchilarning o‘zaro munosabatlariga asoslangan strategik rejalashtirish mexanizmining doimiy takrorlanishi zarurligi haqida xulosa chiqariladi.

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishning taqdim etilgan mexanizmlarini o‘rganish tegishli ta’lim texnologiyalarini, ya’ni ushbu mexanizmlarning samarali ishlashi uchun vositalarni aniqlash zarurligiga olib keladi. An’anaga ko‘ra, “texnologiya” atamasi odatda obyektning asl holatini o‘zgartirish usullari va texnikasi muayyan majmuasi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan jarayoniy kategoriya deb tushuniladi. Pedagogikada “texnologiya” tushunchasi o‘qituvchi va bo’lajak defektologning o‘zaro bog‘liq faoliyatining jarayoniy ikki tomonlama xususiyatini ta’minlaydigan usul va metodlar majmuasi sifatida talqin etiladi. Pedagogik jarayonni texnologiyalashtirishning asosiy g‘oyasi bo’lajak defektologlarni kafolatlangan natijalar bilan o‘qitish uchun yuqori darajadagi boshqaruvni ta’minlashdir [5].

Adabiyotlar:

1. Хафизуллина, И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки : дисс ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Хафизуллина Ильмира Наильевна. – Астрахань, 2008. – 213 с.

https://buxdu.uz

2. Хамидова М.П. Мактабгача ақли заиф болаларда сўз бойлигини оширишнинг коррецион-педагогик асослари. Пед.фан.ном. ... дисс. – Т., 2001.

3. Хитрюк, В.В. Формирование инклюзивной готовности будущих педагогов в условиях высщего образования: дисс . докт. пед. наук : 13.00.08 / Хитрюк Вера Валерьевна. – Калининград, 2015. – 353 с.

4. Хитрюк, В.В. Компетентностная характеристика уровней сформированности инклюзивной готовности педагогов / В. В. Хитрюк // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2013. – № 5. - С. 138-146.

5. Xujayarova N. S. Development of Professional Competence of Future Primary School Teachers on the Basis of a Creative Approach - As a Social Pedagogical Problem // Journal Impact Factor Services for International Journals Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970. Impact Factor: 7.525 Volume 23, April 2022, Pages 68-72 https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1188.

6. Xujayarova N. S The Current State of Professional Competence Development of Future Primary School Teachers on the Basis of a Creative Approach // International Journal on Integrated Education Vol. 05 No. 05 (2022): IJIE SJIF : 6.195 Pages 178-183 https://doi.org/10.31149/ijie.v5i5.3057

7. Xujayarova N. S. Technology for the development of professional competence based on a creative approach. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education USA CONFERENCE February 28th 2023., https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/418/424.

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH TA’LIM SINF O‘QUVCHILARIDA INTELLEKTUAL QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Toshev Murodjon Xalilovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi

Maktabda intellektual qobiliyatli o‘quvchilarni tarbiyalash uchun aqliy faolligini, mehnatsevarligi va zukkoligini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv jarayonini tashkil etish usullariga e’tibor qaratish, o‘quvchini maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni mustaqil ravishda izlashga undash kerak. Ushbu maqola boshlang‘ich ta’lim sinf o‘quvchilarida intellektual qobiliyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari haqidagi fikr-mulohaza bildirilgan.

Kalit so‘zlar: *intellektual qobiliyat, o‘quv jarayoni, sinfdan tashqari ishlar, ijodiy ish, ijodiy tanlov.*

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Для воспитания учащихся с интеллектуальными способностями в школе необходимо уделять внимание методам организации учебного процесса, направленным на развитие умственной активности, трудолюбия и интеллекта, поощрять учащегося к самостоятельному поиску знаний, необходимых для достижения цели. В данной статье представлено мнение о научно-теоретических основах развития интеллектуальных способностей учащихся начальных классов.

Ключевые слова: *интеллектуальные способности, образовательный процесс, внеклассная деятельность, творческая работа, творческий выбор.*

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF INTELLECTUAL ABILITY DEVELOPMENT IN PRIMARY EDUCATION STUDENTS

In order to educate students with intellectual abilities in school, it is necessary to pay attention to the methods of organizing the educational process aimed at developing mental activity, diligence and ingenuity, and encourage the student to independently search for the knowledge necessary to achieve the goal. This article presents an opinion on the scientific and theoretical foundations of the development of intellectual ability in primary school students.

Key words: *intellectual ability, educational process, extracurricular activities, creative work, creative choice.*

«Bilimli avlod - buyuk kelajakning, tadbirkor xalq - farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa - taraqqiyotning kafolatidir!”
Sh.M.Mirziyoyev

Kirish. Mamlakatimizda yoshlarning intellektual va ijodiy qobiliyatlari, kasbiy va intellektual qobiliyatlari, moyilligi, iqtidori va iste’dodlari diagnostikasi, o‘quvchilarning matematik qobiliyatlari diagnostikasi, intellektual iste’dodlarning jamiyatga ta’siri, talabalarning intellektual iste’dodlarini rivojlantirishda o‘qituvchining roli, tabaqalashtirilgan ta’limni tashkil etish, o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini aniqlash muammolari B.R.Qodirov, B.S.Sodikov, V.M.Karimova, G.Tulaganova, G.B.Shoumarov, E.A.Mixaylichev, Z.T.Nishanova, I.A.Larina, I.B.Shuvelov, I.O.Haydarov, M.Vohidov, M.G.Davletshin, M.M.Ahmedjanov, M.M.Mamatov, O.L.Semenenko, O.S.Qodirov, O.X.Rajabov, R.I.Sunnatova, R.A.Muminova, R.I.Tashimov, T.S.Jo‘rayev va boshqalarning asarlarida ko‘rib chiqilgan. Professor B.R.Qodirov rahbarligida “100 so‘z”, “50 jumla”, “T-test”, “Ravenning progressiv matritsalari”, “Shtur”, “Intellekt testi” kabi psixologik testlarining milliy muhitga moslashishi bo‘yicha ishlar intellektual qobiliyatlarni aniqlash bo‘yicha ilmiy faoliyat olib borgan.

O‘quvchining intellektual rivojlanishining muvaffaqiyati asosan sinfda, o‘qituvchi o‘z o‘quvchilari bilan yolg‘iz qolganda erishiladi. Va uning tizimli, kognitiv faoliyatni tashkil qilish qobiliyati o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqish darajasini, bilim darajasini, doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalashga tayyorligini, ya'ni. ularning intellektual rivojlanishi.

Intellektual rivojlanish inson faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib xizmat qiladi. Aloqa, o‘qish, ishlashga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun odam dunyoni idrok qilishi, faoliyatning turli qismlariga e'tibor berishi, nima qilishi kerakligini tasavvur qilishi, eslab qolishi, o‘ylab ko‘rishi kerak. Shunday qilib, insonning intellektual qobiliyatlari faollikda rivojlanadi va o‘zi maxsus turlari faoliyat.O‘quvchilar bilan

https://buxdu.uz

pedagogik ishni boshlayotganda, birinchi navbatda, o‘quvchiga tabiatan nima berilganini va atrof-muhit ta sirida nima olinganligini tushunishingiz kerak. Inson moyilligini rivojlantirish, ularni qobiliyatga aylantirish - ta'lim va tarbiyaning vazifalaridan biri bo‘lib, uni bilimsiz va intellektual jarayonlarni rivojlantirmasdan hal qilib bo‘lmaydi.

Asosiy qism. Yurtimizning kelajagi bo‘lmish yoshlarimiz har tomonlama yetuk, bilimli, salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasiga hozirgi kunda o‘ziga xos tarzda, zamonaviy usullar asosida yondashilmoqda, ularning barcha huquq va erkinliklari, imkoniyat va manfaatlarini himoya qilishda tashkiliy-huquqiy asoslar zamon bilan hamnafas bo‘lib takomillashib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston” gazetasiga bergan intervyularida shunday gaplarni aytib o‘tganlar: “Yangi O‘zbekiston” degan tushunchasi real voqelikka aylanmoqda. O‘z yurtida ozod va erkin hayot, adolatli jamiyat barpo etishdek ulkan maqsadni o‘z oldiga qo‘ygan har qanday xalq, har qanday millat og‘ir, mashaqqatli va murakkab taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tadi. Bugungi kunda yurtimizda “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oyalari asosida maktab ta’limi tizimida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Har tomonlama yetuk, intellektual qobiliyatli yoshlarni tarbiyalash g‘oyasi insoniyatning azaliy orzusi bo‘lib hisoblanadi va ushbu darajaga erishish borliqni, jamiyatni bilishning muhim manbai sanaladi. Milliy model nuqtai nazaridan olib qaraydigan bo‘lsak, har tomonlama kamol topgan shaxs, o‘z sohasi bo‘yicha malakali mutaxassis darajasiga erishadi. Buning natijasida yetuk inson hayot va faoliyatida ijtimoiy – tarixiy psixologik namuna bosqichiga o‘sib o‘tadi, o‘zining salohiyati bilan sohani taraqqiy ettirish manbaiga aylanadi. Intellektual qobiliyatli yoshlar taraqqiyotni harakatlantiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Bu quyidagi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi:

- yuksak aql-zakovatga egalik, intellektual faoliyatda mahsuldorlik;
- xulq, faoliyat, muomala jarayonlarida o‘z imkoniyatlarini oqilona baholash;
- ixtisoslararo bilimdonlik komil inson kamolotining yuksak bosqichi bo‘lib, hozirgi davrda bir necha sohalar bo‘yicha mukammal bilimlarga, qarashlarga egalik bilan xarakterlanadi;
- uzluksiz ravishda yangiliklarga intiluvchanlik, ijodiy yechimlarni amalga oshirishda qobillik;
- o‘z iqtidori va ijodiy salohiyatini amaliy ifodalanishini ta’minlash;
- har bir ixtisos predmetiga oid qarashlarda mukammallikka, sermahsullikka erishish;
- har tomonlama rivojlangan shaxsning navbatdagi kamolot bosqichi aqliy donishmandlik deb ataladi. Aqliy donishmandlik axloqiy madaniyat, yuksak his-tuyg‘ular, muomala maromi, tabiat va jamiyat qoidalariga rioya qilish, axloqiy yetuklik, siyosiy-huquqiy, iqtisodiy ong ko‘rinishlariga oqilona yondoshish.

Aql - bu fikrlash qobiliyatidir. Aqlni tabiat bermaydi, uni hayot davomida rivojlantirish kerak.

Intellektual rivojlanish - yosh avlodni tarbiyalashning eng muhim jihati.

Inson hayotining bilim olish davri mobaynida mantiqiy fikrlashni mantiqiy topshiriqlar bilan o‘z aqliy qobilyatini rivojlantiradi. Bu jarayonga bir necha fanlar misol ko‘rsatib o‘tiladi: matematika, tabiatshunoslik, tabiiy fanlar, tasviriy san’at. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning faoliyati davomida quyidagilarni o‘rganib tadbiq qildik:

1. Intellektual qobilyat so‘zlarini tub ma’nosini bilish darajasini qay darajadaligiga bog‘liq.
2. Matematika fanidagi masala va misollarni ishlash hamda ishlash usullarini aniqlash va o‘rganish.
3. Tabiatda yuz berayotgan o‘zgarishlarni izchillik bilan ko‘ra bilish.
4. Tarbiatshunoslik fanida tabiat xodisasida qanday o‘zgarishlar yuzaga keladi deb tasavvurini shakllantirishimiz mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual rivojlanishining muhim qismlari shundan iboratki ularning qo‘shimch xotira zaxiralariga ega, chunki bu yoshda barcha kognitiv jarayonlarda o‘zgarishlar boshlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual fikrlashini rivojlantirish uchun eng qulay va samarali hisoblanadi. Intellektual tafakkur o‘quvchi yoshlarning tafakkuri intellektual rivojlanishining eng yuqori bosqichidir, chunki u obrazli tafakkur negizida shakllanadi. Mantiqiy fikrlash rivojlanishning quyi bosqichiga erishish uchun quyidagilarni bilish zarur hisoblanadi: intellektual faoliyatning yuqori faolligi va umumiy va maxsus tushunilgan va amaliy bilimlarning yetarli darajasi hisoblanadi. Bu jarayon ko‘p vaqt, kuch hamda mehnatni talab qiladi, bu holat uzoq va murakkab jarayon hisoblanadi.

Aqliy faoliyatni tarbiyalaydigan, uning mahsuldorligini oshiradigan, ijodiy xislatlarni rivojlantiradigan an’anaviy metodlar doirasiga quyidagilarni kiritish mukin:

1. Maktablarda fanlardan ilmiy to‘garaklar.
2. O‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlarida o‘quvchilarning ilmiy jamiyatlari.
3. O‘quvchilar va o‘quvchilarning har xil doirada o‘tadigan olimpiadalari.
4. O‘quvchilar ilmiy-tadqiqot ishlari.
5. Ijodiy ishlar, ko‘riklar, konkurslar, musobaqalar va hokazo».

https://buxdu.uz

Z.Nishonova o‘z ilmiy izlanishlarida aqliy faoliyat usullari va yo‘llarini egallash muammosi ilm va texnikaga yangicha zamonaviy talablarning ortishi, ta’lim metodlarining takomillashishi, o‘quv dasturlari nazariy darajasining kuchayishi va ta’limning jadallashuvi munosabati bilan muhimdir, deydi. SHuningdek, u o‘quvchilarda aqliy faoliyat usullari va yo‘llarini guruhiy trening metodi yordamida rivojlantirish strategiyasini o‘zbek maktablari amaliyotida qo‘llashni tavsiya etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning intellektual fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish kerak. Shuni yodda tutish lozimki, mantiqiy fikrlashning rivojlanish jarayoni har tomonlama va tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Bunday ishlarni nafaqat sinfda, balki darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ham bajarsa bo‘ladi. Faoliyatning ushbu turida o‘qituvchining asosiy vazifasi yosh o‘quvchilar uchun qulay va maqbul bo‘lgan turli shakl va usullarni malakali tanlashdir. Aynan matematika, tabiatshunoslik, tabiiy fanlar, tasviriy san’at, darslarida o‘quvchi intellektual fikrlash asoslarini egallaydi. Ushbu fan yordamida o‘quvchilar: taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, tahlil qilish va boshqalar kabi jarayonlarni o‘zlashtiradilar.Tafakkur jarayoni nazariy va amaliy faoliyatni o‘z ichiga oladi, bu unga kiritilgan tadqiqot, transformatsion va kognitiv harakatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Tafakkur bilishning sezgir darajasida bevosita idrok etib bo‘lmaydigan o‘zimizni o‘rab turgan olamning shunday obyektlari, xususiyatlari va munosabatlari to‘g‘risida bilimlarni olish imkonini beradi. Tafakkurning natijasi obraz emas, balki narsa va hodisalarning mohiyatini ochib beruvchi fikrdir. Tafakkur rivojlanishning har bir bosqichida har xil shaklda namoyon bo‘ladi. Bunga asoslanib, tafakkurning quyidagi turlari ajratiladi:

- amaliy;
- vizual, tasviriy;
- og‘zaki mantiqiy.

Og‘zaki mantiqiy tafakkur inson tafakkuri rivojlanishining eng yuqori bosqichidir. Rossiyalik psixologi Robert Semyonovich Nemov fikricha intellektual tafakkur ostida inson tafakkurining eng yuqori turi deb hisoblaydi, u nafaqat obyektlar va hodisalar, balki ularning tushunchalari bilan bog‘liq, ya’ni bu faoliyat turi faqat aqliy, ichki tekislikda amalga oshiriladi. Bizning ayblovimiz Y.R.Valkman: fikrlash jarayonida “majoziy” va “kontseptual” mantiq bir vaqtning o‘zida mavjud va bu ikkita mustaqil mantiq emas, balki fikrlash jarayonining yagona mantiqidir. Fikrlashning vazifasi ob’ektlar orasidagi munosabatlarni ochib berish, aloqalarni aniqlash va ularni tasodifiy tasodiflardan ajratishdir. Fikrlash tushunchalardan foydalanadi va ular bilan ishlaydi va umumlashtirish va rejalashtirish funktsiyalarini o‘z zimmasiga oladi. Keling, mantiqiy fikrlash hodisasiga batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Uslubiy adabiyotlarni tahlil qilib, biz quyidagi bayonotlarni topamiz. A.A.Lyublinskaya “Mantiqiy tafakkur, eng avvalo, fikrlash jarayonining o‘zida topiladi, deb hisoblaydi. Amaliydan farqli o‘laroq, intellektual rivojlanish faqat og‘zaki tarzda amalga oshiriladi. Shaxs aqliy fikr yuritishi, tahlil qilishi va zarur aloqalarni o‘rnatishi, berilgan aniq vazifa uchun unga ma’lum bo‘lgan tegishli qoidalar, uslublar va harakatlarni tanlashi va qo‘llashi kerak. U solishtirishi va kerakli aloqalarni o‘rnatishi, har xillarini guruhlashi va o‘xshashlarini farqlashi kerak va bularning barchasi faqat aqliy harakatlar orqali amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirish jarayoniga kelsak, psixologlar bu erda ikkita asosiy bosqichni ajratib ko‘rsatishadi. Birinchi bosqichda (1- 2-sinflar) ularning fikrlashlari kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning fikrlashlaridan deyarli farq qilmaydi: o‘quv materialini tahlil qilish asosan vizual-samarali va vizualmajoziy rejada amalga oshiriladi. O‘quvchilar narsa va hodisalar haqida tashqi individual xususiyatlariga ko‘ra yuzaki, bir yoqlama gapiradilar. Ularning xulosalari idrok etishda berilgan vizual asoslarga asoslanadi va xulosalar mantiqiy dalillarga emas, balki hukmlarning idrok etilgan ma’lumotlar bilan bevosita bog‘liqligiga asoslanadi. Bu yoshdagi tushunchalar va umumlashmalar obyektlarning tashqi xususiyatlari bilan kuchli bog‘liq bo‘lib, sirtda yotadigan xususiyatlarga asoslanadi.

Boshlang‘ich ta’lim sinf o‘quvchilarida intellektual qobiliyatni rivojlantirishni jismoniy tarbiya fanining o‘rni beqiyos. Jismoniy tarbiya amaliyotida tananing jismoniy ko‘rsatkichlarini hisobga olgan holda jismoniy tarbiya mashg‘ulotini uch qismli (uch bosqichli) tuzilmasi qabul qilinadi. Kirish (yoki tayyorgarlik), asosiy va yakuniy qismlar mavjud. Shu bilan birga, mashg‘ulotni tashkillashtirishda jismoniy mashq va vositalarni to‘g‘ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Tanlangan mashq va vosita o‘quvchini jismoniy tarbiyalash orqali aqliy rivojlantirish vazifalarini amalga oshirishi zarur. Bu bilan o‘quvchining jismoniy rivojlanishi, uning tana a’zolaridagi ba’zi bir nuqsonlarni korreksiyalash orqali aqliy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli mashg‘ulotning tashkiliy jarayon deb ataladigan dastlabki bosqichi mustaqil qismga bo‘linib, mashg‘ulot bosqichlarining tarkibiy qismi (bosqichlari) soni to‘rttagacha oshiriladi. Dastlabki qism ko‘rgazmali tashkil qilinib, unda jismoniy tarbiya mashg‘ulotining mazmuni diagramma yoki chizmalarda tasvirlanadi. Mashg‘ulotning dastlabki qismi o‘quvchilar aqliy faoliyatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri tashkil etish, diqqatni bajariladigan jismoniy mashq faoliyatiga qaratish, qiziqtirish va tegishli hissiy kayfiyatni yaratish, mashg‘ulotning o‘quv maqsadlarini ochib berish, diagramma, chizma,

https://buxdu.uz

rejalarni dastlabki tahlildan o‘tkazish va yetakchi o‘yinni aniqlashga qaratiladi. Mashg‘ulotning tayyorgarlik bosqichida o‘quvchining diqqat-e’tibori va yuqori darajadagi konsentratsiyasini talab qiladigan vazifalar nazarda tutiladi. O‘qituvchi tomonidan o‘quvchini aqliy rivojlantiruvchi vazifalar, ya’ni o‘quvchilarning murakkab vosita harakatlarini ongli ravishda assimilyatsiya qilishiga yo‘naltirilgan jismoniy mashqlar tanlanadi. Yakuniy qismda, o‘quvchining harakat faolligi asta-sekin kamayib, intellektual rivojlantiruvchi vazifalar yanada murakkablashadi. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotining turli qismlarida o‘quvchiga berilgan aqliy rivojlanish vazifalari uni jismoniy jihatdan rivojlantirish vazifalari bilan kombinatsiyalanib, bir xil ta’sir kuchiga erishishi ta’minlanadi. Faoliyatning psixologik va rivojlantiruvchi ta’limning pedagogik nazariyasining konseptual qoidalarini, shuningdek, shaxsning ta’limdagi faoliyatining didaktik tamoyillari va ulardan kelib chiqadigan aqliy rivojlanish bilan bog‘liq holda o‘rganishning yetakchi rolini hisobga olgan holda, jismoniy tarbiya jarayonida boshlang‘ich ta’lim yoshdagi o‘quvchilarning intellektual rivojlanishini texnologik qo‘llab-quvvatlashning pedagogik shartlarini aniqlashga harakat qilindi. Bu o‘z navbatida ta’lim jarayonini tashkil etish vositalari, usullari, shakllari va faoliyat turlari bilan bog‘liq. Maktabda olib boriladigan jismoniy mashg‘ulotlarda ularning intellektual rivojlanishiga yo‘naltirilgan bir qator vazifalar aniqlandi. Bular:

kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish;

aqliy harakatlar va taassurotlarga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish;

maktabda jismoniy tarbiya somatognostik funksiyalarini rivojlantirish – tana sezuvchanligi (mushak-motor sezgilari, kinestetik in’ikoslar va vosita ko‘rinishlarining farqlanishi va xabardorligini) oshirish; ixtiyoriy diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantirish; bevosita va bilvosita xotirani rivojlantirish; narsalarning ichki xossalari va ularning munosabatlari (tahlil, sintez; taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish) bilan aqliy harakatlarni shakllantirish orqali aniq tushunchalar darajasida og‘zaki va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish; rejalashtirish va mulohaza yuritishning aqliy harakatlarini shakllantirish; dialogik va izchil, leksik savodli monolog nutqini rivojlantirish;elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishdan iborat.

Xulosa. Intellektual qobiliyat tushunchalarini va intellektni o‘rganishga nazariy yondashuvlarni o‘rganish asosida intellektning umumiy tushunchalarining sezilarli miqdori mavjud ekanligi mohiyatan intellektni umumiy qobiliyat deb tasniflashga erishildi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning intellektual qobilyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim qismidir. O‘quvchilarning o‘z qobiliyatlarini to‘la namoyon etishiga, tashabbuskorligi, mustaqilligi, ijodkorligini rivojlantirishga ko‘maklashish zamonaviy maktabning asosiy vazifalaridan biridir[3]. O‘quvchilar hayotining har bir kuni qimmatlidir va ta’limning birinchi yillarida vaqtni o‘tkazib yubormaslik kerak. O‘qituvchining yordami bilan o‘quvchilar fikrlashni, asosiy narsani ajratib ko‘rsatishni, turli faktlar va nuqtai nazarlarni tahlil qilishni, ularni taqqoslashni va solishtirishni, savol berishni va mustaqil ravishda ularga javob izlashga harakat qilishni o‘rganishi kerak. O‘quvchi shaxsining rivojlanishi uchun faol kundalik faoliyat zarur. Faoliyat yordamidagina o‘quvchi atrof-muhit bilan munosabatni tashkil etadi,shu orqali uning bilish qobilyati rivojlanadi, xarakter sifatlari takomillashib kamol topadi. O‘quvchi yoshlarga bilim olishlarida ularga sharoitlar yaratib berishimiz lozim, shundan so‘ngina yurtimizga yangi ixtirolar,innovatsiyalar paydo bo‘ladi.

Boshlang ‘ich ta’limda intellectual mexanizmlar vositasida intellektual rivojlantirish omillari, usullari haqida seminar treninglar, davra suhbatlarini muntazam ravishda tashkil etib borish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich ta’limda aqliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangi variativ dastur va darsliklar yaratilishida e’tibor qaratilishi zarurdir

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev “Yangi O‘zbekiston Strategiyasi” 2021.-b.305
2. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy asoslari Muhammedov A, To‘raqulov D. T.Nashiroti 2014
3. Didaktik ta’limni o‘qitish metodikasi 2021. To‘raqulov D, Musayev M
4. Ta’lim muassalarida tarbiyaviy ishlar tizimiga innovatsion yondashuvlar Shirinov M, Najmiddinova S.
5. Abduraxmonova Z.A. O‘cmir yoshdagi o‘quvchilarda canogen tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-pcixologik xucuciyatlari. P.f.f.d (PhD) dicc avtoreferat. – T.: 2020y. - B. 22.
6. Abdullaeva Sh.X. Pedagog profeccional kompetentliligini shakllantirishning ijtimoiy-pcixologik mexanizmlari. Pcixol.f.d. diccertatsiyaci avtoreferati. – T.: 2019 y. - B. 36-49.
7. Abduqodirov A. Maktabgacha ta’lim muaccacalarida multimedia texnologiyacidan foydalanish uclubiyoti. «Nacaf» nashriyoti. 2011 y. – B. 213.
8. A’zamxo‘jaeva E.A. Muomala maromining yosh xucuciyatlari va dinamikaci: Pcix. fan. nom. ... dic. – T.: O‘zMU. 2002. – 155 b.Baer, John . Creativity and divergent thinking : A tascspecific. approach. Lawrence Erebaum Associates, Inc: Hillsdate, N.J., 1993, 128pp.

https://buxdu.uz

BOSHLANG’ICH SINF DARSLARIDA MEDIA MADANIYAT VA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Rajabova Sabinabonu Otabek qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti
boshlangich ta’lim yonalishi I bosqich talabasi

Mazkur maqolada boshlangich sinflarda media madaniyati va innovatsion pedagogic texnologiyalardan foydalanish, ta’lim jarayoni vaqtida interfaol uslublar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv darslari jarayoni vaqtida foydalanishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, media savodxonligini shakllantirish borasida bir qator metodlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *media, innovatsion texnologiyalar, interfaol uslublar, axborot texnologiyalari, interaktiv metodlar, metodik ta’minot.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕДИАКУЛЬТУРЫ И ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В статье рассматривается ряд методов использования медиакультуры и инновационных педагогических технологий в начальных классах, интерактивных методов в образовательном процессе, повышения интереса к использованию педагогических и информационных технологий на уроках, формирования медиаграмотности.

Ключевые слова: *медиа, инновационные технологии, интерактивные методы, информационные технологии, интерактивные методы, методическое обеспечение.*

USE OF MEDIA CULTURE AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY CLASSES

This article discusses a number of methods for using media culture and innovative pedagogical technologies in primary grades, interactive methods during the educational process, increasing interest in the use of pedagogical and information technologies during the lessons, and forming media literacy.

Keywords: *media, innovative technologies, interactive methods, information technologies, interactive methods, methodological support.*

Kirish. Hozirgi zamon ta’lim tizimida interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv darslari jarayoni mobaynida foydalanishga bo‘lgan intilish, e’tibor kundan – kunga ortib bormoqda. O‘qituvchi ushbu jarayonda o‘quvchining shaxsiy takomillanishi, rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga muhit yaratadi va shuning bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini ham bajaradi. Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon, shuningdek o‘qituvchi faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan keng foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir qilish metodlari bo‘lib ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu metod va uslublarning o‘ziga xosligi shundan iboratki, ular pedagog va o‘quvchilarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi yordamida amalga oshiriladi. Ma’lumki, Boshlangich sinflarning darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning yuzdan ortiq turi mavjud bo‘lib, ularning ayrimlari tajriba-sinovdan o‘tib, yaxshi natija ko‘rsatgan. Keng qo‘llaniladigan usullar – “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Davom ettir”, “Taqdimot”, “Blits-so‘rov”, “Muammoli vaziyat” kabilardan foydalanib, darsda keng ko‘lamli natijalarga erishish mumkin. Darsning o‘tilgan mavzuni so‘rash jarayonida “Sinkveyn”, “Test”, “Aql charxi” uslublarini, yangi mavzuni tushuntirish vaqtida “Insert”, “Pinbord”, “Zinama-zina”, “Bumerang” texnologiyalarini, mavzuni mustahkamlash jarayonida “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Konseptual jadval”, “Nilufar guli” kabi grafik tashkil etuvchilar hamda “Tushunchalar tahlili”, “T-jadval”, “Rezyume”, “Kungaboqar”, “Charxpalak” metodlarini, uyga vazifa berishda “FSMU”, “Klaster”, “BBXB” texnologiyalarini dars mobaynida qo‘llash dars amaradorligini ta’minlab, o‘quvchilarning bilimini oshirishga yordam beradi.

Shu bilan birga Media orqali ham o’quvchilarga samaralai ta’limni tashkil qilsa bo’ladi.

https://buxdu.uz

Asosiy qism. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalardan foydalanish sohasidagi muhim yo‘nalishlardan biri interfaol ta’lim va tarbiya metodlarini joriy etishdan iborat.

Innovasion texnologiyalar ta’lim sifati va samaradorligini yanada takomillashtirib, ta’lim jarayonining markaziga o‘quvchilarning o‘quv bilish faoliyatini oshirishga yordam beradi, ta’lim jarayoni yaxlitligini ta’minlaydi. O‘quvchi faoliyatining yuqori darajadagi ko‘rsatkichi, o‘quv-bilish faoliyatini tashkil qilish, iroda va faoliyatning o‘quvchi ongining predmetiga aylanishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun, dastlab, ta’lim beruvchi maqsadga eltuvchi texnologiyalarni tanlay bilishi, o‘quv tarbiyaviy jarayon yaxlitligini ta’minlashi zarur. O‘qituvchi dars vaqtida boshqa ma'lumotni taqdim qilish bilan bir qatorda internet ma'lumotlari, multimedia dasturlari, jadvallar va shunga o‘xshash mavzuga doir qo‘shimcha ma'lumotlarni ko‘rsatib o‘tsa, bu nafaqat o‘quvchilarning darsga bo‘lgan intilishini oshiradi, balki o‘quvchilarning erkin o‘qishini talab darajasida rivojlantirishiga, mavzuni imkon darajasida to‘la o‘zlashtirishiga ham yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning erkin fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o‘z g'oyasini bayon etish, uni asoslangan tarzda himoya qila bilish, sog‘lom muloqot, munozara, bahs olib borish malakalari takomillashib, shakllanib boradi.

Quyidagi mediali ta'lim texnologiyalarini ko’rib chiqamiz:

1. Interaktiv ta'lim texnologiyalari

- Interaktiv doskalar (smartboards): Bu texnologiya o'quvchilarning darsga faol ishtirok etishiga yordam beradi. O'qituvchi matnlarni, rasmlarni, videolarni va interaktiv mashqlarni taqdim etishi mumkin.

- Tabletlar va kompyuterlar: O'quvchilar maxsus ta'lim dasturlari yoki o'yinlar orqali o'zlashtirishni kuchaytirishi mumkin. Masalan, ona tili bo'yicha grammatik qoidalar, so'z boyligini oshirish uchun maxsus ilovalar.

- Mobil ilovalar: Ona tili va o'qish bo'yicha interaktiv o'yinlar, sinflar, viktorinalar, so'z o'yinlari yordamida o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin.

2. Audiovizual materiallar

- Videolar va animatsiyalar: Darslarni vizual va auditorial tarzda tushuntirish uchun turli xil ta'lim video materiallari, animatsiyalar va multfilmlar qo'llanilishi mumkin. Bu usul darsning aniq va tushunarli bo‘lishiga yordam beradi.

- Audiokitoblar va ovozli materiallar: O'quvchilar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni, matnlarni tinglab tushunishni o'rganishlari uchun audiokitoblar yoki audio eslatmalar ishlatiladi.

3. Simulyatsiya va o'yin texnologiyalari

- Rol o'ynash va drama usullari: O'quvchilar matnni o'qib, unga asoslanib ro‘l o‘ynash orqali so‘z boyliklarini o‘rganadilar. Masalan, "Bu kim?" yoki "Kim nima deb aytdi?" kabi o'yinlar o'quvchilarning muloqot qilish qobiliyatini oshiradi.

- Kompyuter o'yinlari va ta'lim dasturlari: O'quvchilar qiziqarli o'yinlar orqali yangi so'zlar o'rganish, grammatika qoidalarini yodlash va o'rganganlarni mustahkamlashadi.

4. Ko'rgazmali materiallar

- Plakatlar, kartochkalar va diagrammalar: Grammatika qoidalari, so'z turkumlari, sintaksis kabi mavzularni ko‘rgazmali materiallar yordamida o‘rgatish o‘quvchilarga ma'lumotni vizual tarzda taqdim etishga yordam beradi.

- Flash-kartalar: Flash-kartalar yordamida o'quvchilar so'zlarni yodlash, turkumlash va takrorlash orqali bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

5. Masofaviy ta'lim va onlayn platformalar

- Onlayn darslar va platformalar: Internet yordamida o'quvchilarga qo'shimcha materiallar, testlar va mashqlar taqdim etilishi mumkin. Zoom, Google Classroom, Edmodo kabi platformalar orqali darsni masofadan o‘tkazish va o'quvchilarning natijalarini kuzatish osonlashadi.

- Elektron darsliklar: O'quvchilar o'z qurilmalaridan foydalanib elektron darsliklar orqali ona tilini o'rganishlari mumkin. Bunda interaktiv testlar, mashqlar va video materiallar taqdim etiladi.

6. QR-kodlar va interaktiv kitoblar

- QR-kodlar: O'qituvchilar QR-kodlarni darsliklarga yoki materiallarga joylashtirishi mumkin. O'quvchilar bu kodlarni skanerlash orqali video yoki audio materiallarni, qo‘shimcha o‘quv resurslarini ko‘rishlari mumkin.

- Interaktiv kitoblar: O'quvchilar kitobni o'qiyotganda interaktiv elementlardan foydalanib, darsda faol ishtirok etadilar. Bu kitoblar ko‘pincha raqamli formatda bo‘ladi va o‘quvchilarga vizual va audio materiallar orqali darsni o‘rganishga yordam beradi.

7. Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR)

https://buxdu.uz

- Virtual haqiqat (VR): O'quvchilar uchun virtual haqiqat texnologiyalari yordamida ona tili darslari uchun virtual muhit yaratish mumkin. Masalan, o'quvchilar virtual muhitte o‘qish matnlarini o‘qish, hikoyalarni yaratish yoki tarixiy voqealarni ko‘rishlari mumkin.

- Kengaytirilgan haqiqat (AR): Bu texnologiya yordamida o'quvchilar kitoblar, plakatlar yoki boshqa o‘quv materiallariga mos keladigan virtual tasvirlarni ko‘rishlari mumkin. Masalan, grammatika qoidalarini mustahkamlash uchun AR texnologiyalari ishlatiladi.

8. Kollaborativ o‘qish va guruh ishlari

- Guruh ishlari va muhokama: O'quvchilar o'rtasida guruhlar tuzilib, ularning birgalikda ishlashlari va o'zaro fikr almashishlari ta'minlanadi. O'quvchilar bir-biriga dars materiallarini tushuntirish orqali bilimlarini mustahkamlashadi.

Misol uchun:

- Kahoot! yoki Quizizz kabi platformalar orqali o‘quvchilarni turli testlar, viktorinalar va so‘rovlar bilan shug‘ullantirish mumkin. Bu platformalar orqali o‘quvchilarning bilimini real vaqt rejimida baholash mumkin.

- Google Classroom yoki Moodle orqali o‘quvchilarni onlayn darslar, videolar va resurslar bilan ta'minlash mumkin.

Ona tili darslarida videolar, audio fayllar va animatsiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning diqqatini jalb qiladi va mavzuni osonroq tushunishga yordam beradi.

- YouTube va Vimeo kabi platformalardan ta'limiy videolarni olish mumkin.

- Podcastlar yordamida turli til o‘qitish materiallarini tinglash mumkin.

Tillarni o‘rgatish ilovalari ham mavjud.

Duolingo, Babbel yoki Memrise kabi mobil ilovalar yordamida o‘quvchilar grammatikani, so‘z boyligini va talaffuzni o‘rganishi mumkin. Ushbu ilovalar gamifikatsiya (o‘yin elementlari) orqali o‘rganishni qiziqarli qiladi.

- Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR)

Virtual haqiqat (VR) yoki kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalarini ona tili darslarida qo‘llash o‘quvchilarga tilni haqiqiy dunyoda qanday ishlatishlarini ko‘rsatishga imkon beradi. Masalan:

- Google Expeditions yoki Merge Cube orqali o‘quvchilar ona tilidagi hikoyalarni va mavzularni interaktiv tarzda o‘rganishlari mumkin.

Shu bilan birga o‘yinlar va gamifikatsiya orqali ham darslar samaradorligini osshirish mumkin.

O‘yinlar yordamida o‘quvchilar ona tili bilimlarini qiziqarli tarzda o‘zlashtirishlari mumkin. Misol uchun:

- Wordwall yoki Quizlet orqali so‘zlarni o‘rganish yoki testlarni yechish.

- Minecraft Education Edition yoki Scratch kabi platformalar yordamida o‘quvchilar darslarni o‘yin shaklida o‘rganishi mumkin.

Bloglar va forumlar

O‘quvchilarni ona tilida yozishga va o‘z fikrlarini ifodalashga rag‘batlantirish uchun bloglar va forumlar tashkil qilish mumkin. Misol uchun:

- Edmodo va Padlet kabi platformalarda o‘quvchilar o‘z yozgan matnlarini boshqa o‘quvchilar bilan baham ko‘rishlari, fikr almashishlari mumkin.

- O‘quvchilarga online maqolalar yoki insho yozish vazifalari berilishi mumkin, bu esa ularning yozma nutqini rivojlantiradi.

- Grammarly va ProWritingAid kabi ilovalar orqali o‘quvchilar yozgan matnlaridagi grammatik xatolarni tahlil qilish va tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

- Lingvist yoki Anki kabi ilovalar so‘z boyligini oshirishga yordam beradi.

Onlayn maslahatlar va individual yondashuv orqali bajartirish mumkin.

Onlayn darslar va maslahatlarga qo‘llaniladigan platformalar yordamida o‘quvchilarga individual yondashuv orqali maxsus yordam ko‘rsatish mumkin. Masalan:

- Zoom, Google Meet yoki Microsoft Teams platformalarida o‘quvchilarga online yordam berish, darslarni tahlil qilish yoki muammolarni hal qilish mumkin.

So‘zlashuvli interaktiv tizimlar

Ona tilini o‘rgatishda ovozli tanishish tizimlari yordamida o‘quvchilar talaffuzlarini yaxshilashlari mumkin. Masalan:

- Google Assistant yoki Siri orqali o‘quvchilar tilni talaffuz bilan o‘rganishlari mumkin.

Darsda o‘rgangan ma'lumotlarni grafikalar va diagrammalar yordamida vizual tarzda tushuntirish.

Misol uchun:

https://buxdu.uz

- Canva, Piktochart yoki Venngage kabi platformalar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini yoki mavzularni grafika va diagrammalar yordamida taqdim etishlari mumkin.

Bu ta'lim texnologiyalarining barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ona tili darslarini qiziqarli, samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. O'qituvchilar darsni rejalashtirayotganda, o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda turli texnologiyalarni tanlashlari muhimdir.

Ona tilidan yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarning til o'rganish jarayonini samarali va qiziqarli qilish uchun turli yangi metodlar, usullar va vositalarni o'z ichiga oladi. Bu texnologiyalar ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash, zamonaviy o'qitish metodikalarini joriy etish, o'quvchilarning interfaol faoliyatini ta'minlashga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, bar yangi texnologiyani o'qitish, o'rganish va shaxsiy rivojlanish uchun juda foydali usuldir, ammo uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yaxshi tashkil etilgan reja va aniq maqsadlar kerak bo'ladi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishdan assosiy maqsad, o‘quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga,har bir masalaga ijodiy yondashish, mas'uliyatni sezish, tahlil qilish ona tili darslarini yanada kengaytirish ushbu yo‘lda innovatsion texnologiya va metodlardan foydalanishni kuchaytirishdir. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, ta'lim samaradorligini yanada shakllantirish uchun tinimsiz izlanish hozirgi kunning ehtiyojiga aylanmoqda. Yangi texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish pedagoglar oldida turgan muammolardan biri hisoblanadi.Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarga ona tilini o'rganishda yanada samarali va qiziqarli imkoniyatlar yaratiladi, bu esa ularning til bilish ko'nikmalarini tez va sifatli rivojlantirishga yordam beradi. Bu dars jarayoniga o‘quvchilar va o‘qituvchilarning o‘z hissasini qo‘shishi mumkin bo‘lgan qiziqarli o‘qitish strategiyasidir. Bu usul o‘quvchilarni vizual va interaktiv o‘rganishga jalb qila oladi.

Adabiyotlar:

1. Isyanov R.G. Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarini malakasini oshirish texnologiyalari. –T.: Fan, 2011. - 189 b.

2. Ishmuxammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llari. –T.: 2000. -161 b.

3. Qodirov B.G‘., Begimqulov U.Sh., Abduqodirov A.A. Axborot texnologiyalari. Elektron darslik. 2002. -213 b.

4. Ishmuxammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llari. –T.: 2000. -161 b.

5. Sayidahmedov N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”. – T.: 2003.

6. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent 2016

7. O.Roziqov,B.Adizov, G.Najmiddinova Umumiy Didaktika. Toshkent 2012

8. Shayxislamov, N., & Baykabilov, U.Til – millatning ma’naviy merosi. Tilning leksik-semantik tizimi, qiyosiy tipologik izlanishlar va adabiyotshunoslik muammolari ,2020.

9. Xolbekov, S. B.Adabiyot darslarida interfaol metodlardan foydalanish samarasi. Science and Education,2020.

10. Rafiyev A., G’ulomova N. Ona tili va adabiyot (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). T., “Sharq”, 2013.

11. Sayidahmedov N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”. – T.: 2003.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA «PEDAGOGIK KOUCHING» FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Ne’matova Shirinoy Nizomiddinovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Bugungi kunda ta`lim – tarbiya jarayonida zamonaviy ta’lim dasturlari, ilg‘or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, an`naviy va axloqiy, jismoniy rivojlantirishni ta`minlash, maktabga tayyorlash darajasini oshirish tobora dolzarblik kasb etmoqda.Aynan shu tomonlarni hisobga olgan holda tajribaviy – eksperiment guruhimiz uchun Pedagogik couching hamkorlik shakli zarur deb hisobladik

*Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida Pedagogik kouching tushunchasi , uni tashkil etish va unga xos sifatlar**,** Pedagogik kouchingni tashkil etish orqali pedagogik kompetensiyani takomillashtirishning metod va usullari, kouching faoliyati tartiblari va koucherning huquqlari va majburiyatlari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim, innovatsiya, yondashuv, ta’lim-tarbiya, bola shaxsi, pedagogik kouching, “Ilk qadam”, tarbiyalanuvchilar , koucherlik.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОУЧИНГА» В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Сегодня в процессе обучения и воспитания все большую значимость приобретает обеспечение всестороннего интеллектуального, духовно-нравственного и физического развития детей, повышение уровня их подготовки к школе за счет внедрения современных образовательных программ, передовых информационно-педагогических технологий. Учитывая эти аспекты, мы посчитали педагогическую коучинговую форму сотрудничества необходимой для нашей экспериментальной группы.

В статье рассматриваются понятие педагогического коучинга в дошкольных образовательных организациях, его организация и особенности, методы и приемы повышения педагогической компетентности посредством организации педагогического коучинга, порядок осуществления коучинговой деятельности, права и обязанности коуча.

Ключевые слова: *дошкольное образование, инновация, подход, воспитание, личность ребенка, педагогический коучинг, «Первый шаг», ученики, коучинг.*

PEDAGOGICAL BASIS OF IMPROVING THE ACTIVITY OF "PEDAGOGICAL COUCHING" IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Today, through the introduction of modern educational programs, advanced information and pedagogical technologies in the educational process, it is becoming increasingly important to ensure the comprehensive intellectual, spiritual, moral, and physical development of children, and to increase the level of their preparation for school. Taking into account these aspects, we considered the pedagogical coaching form of cooperation necessary for our experimental group.

This article discusses the concept of pedagogical coaching in preschool educational organizations, its organization and its specific qualities, methods and techniques for improving pedagogical competence through the organization of pedagogical coaching, the procedures for coaching activities, and the rights and obligations of the coach.

Keywords: *Preschool education, innovation, approach, education, child personality, pedagogical coaching, "First Step", pupils, coaching.*

Koucherlik - bu shaxsning imkoniyatlarini ochib berish texnologiyasidir.
(T.Golluey)

https://buxdu.uz

Zamonaviy maktabgacha ta`lim davlat va jamiyatimiz ravnaqi uchun har jihatdan rivojlangan, mehnat faoliyatida o‘z tashabbuskorligi bilan boshqalarga namuna bo‘laoladigan, muntazam ravishda o‘z bilimlarini takomillashtirib boradigan kadrlarni tayyorlashni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, “Birovni o‘qitadigan, tarbiya beradigan inson, avvalo, o‘zi har tomonlama barkamol bo‘lmog‘i shart”. Shu sababli tarbiyachi, pedagoglarning ish faoliyatini yanada yuksaltirish, kasbiy mahoratlarini oshirish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilmoqda. Demak, har jihatdan rivojlangan yetuk shaxs tarbiyasida tarbiyachilarning bilimi, salohiyati, mahorati umuman olganda kompetentlik darajasi muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta`lim tashkilotida olib boriladigan ta‟lim va tarbiya jarayonida 6-7 yoshli tayyorlov guruhi bolalarini ajdodlar tomonidan to‘plangan bilim, odob, urf-odat, madaniyat va mehnat ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi, hayotiy tajriba asosida jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini egallashi, salohiyati va dunyoqarashining shakllanishida va eng asosiysi maktab ta`limiga sifatli tayyorlanishida tarbiyachilarning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi deb hisoblaymiz. Buning uchun avvalo tarbiyachilarda o‘zida yangicha bilim berish, o‘z faoliyatlarida axborot komunikatsiya texnologiyalardan bemalol foydalana olish, o‘zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug‘ullana olish ko‘nikmalari tarkib topgan bo‘lishi lozimdir.

Zamonaviy maktabgacha ta`lim tashkiloti tarbiyachilari hozirgi kunda dunyo ta`lim tizimining eng asosiy urf bo‘lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblangan “STEAM” texnologiyasi , “Pedagogik – kouching”, yangi tahrirdagi “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bo‘yicha seminarlar, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev va Vazirlar Maxkamasi tomonlaridan ishlab chiqilayotgan davlatimiz va ta`lim tizimiga oid Qonunlar, farmonlar va qarorlarni o‘rganish hamda taxlil qilish yuzasidan davra suhbatlari, maktabgacha ta`lim tashkilotida ta`lim sifatini yaxshilash orqali samaradorlikka erishish, tarbiyachilarning bilim, ko‘nikma, malaklarini oshirish bilan 6-7 yoshli bolalarning maktabga tayyorgarlik monitoringini ko‘tarishda natijadorlikka erishiladi. Ana shu jihatlarni inobatga olgan holda maktabgacha ta`lim tashkiloti tayyorlov guruhi tarbiyachisi ko‘proq ochiq mashg‘ulotlar tashkil etsa maqsadga muofiq bo‘ladi. Mazkur ochiq mashg‘ulotlarni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad oila, maktab va maktabgacha ta`lim tashkiloti hamkorliklarini mustahkamlash va “STEAM” texnologiyasini maktabgacha ta`lim tashkilotlari ta`lim faoliyatlariga olib kirish orqali ta`lim – tarbiya jarayonida qo‘llashda turli xil faoliyatlarni integratsiyalash, maktabgacha yoshdagi bolalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash, hamda ushbu “STEAM” texnologiyani “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bilan uyg‘unlikka erishgan holatda mashg‘ulotlarni va faollik markazlarini tashkil etish yo‘llarini o‘rgatdik, tahlil qildik qolaversa, mazkur ochiq mashg‘ulotimiz orqali yangi “STEAM” texnologiyani “Ilk qadam” o‘quv dasturi bilan chambarchas bog‘lash asosida mashg‘ulotlar va faollik markazlarini tashkil etishning afzalliklari to‘g‘risida tarbiyachi , ota – onalar hamda o‘qituvchilarga ma`lumotlar berdik va ushbu ochiq mashg‘ulot haqida ota- onalarning, o‘qituvchi va tarbiyachilarning fikr - mulohazalari tinglanadi hamda ular tomonidan ham takliflar va tavsiyalar olinadi. Bu esa o‘z o‘rnida kelgusida tayyorlov guruhi bolalarini maktabga tayyorgarlik jarayonida uchrayotgan muammolarni bartaraf etishda bizga yangi rejalarni tuzishda zamin bo‘ladi desak adashmaymiz.

Bugungi kunda ta`lim – tarbiya jarayonida zamonaviy ta`lim dasturlari, ilg‘or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, an`naviy va axloqiy, jismoniy rivojlantirishni ta`minlash, maktabga tayyorlash darajasini oshirish tobora dolzarblik kasb etmoqda.Aynan shu tomonlarni hisobga olgan holda tajribaviy – eksperiment guruhimiz uchun Pedagogik couching hamkorlik shakli zarur deb hisobladik

Maktabgacha ta’lim vazirligining 2021 yil 12-iyuldagi maktabgacha ta’lim tizimida uzluksiz metodik xizmat ko‘rsatish ishlarini yanada rivojlantirish to‘g’risidagi 128-sonli buyrug’i qabul qilindi.Buyruq O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 16-dekabrdagi 595- son ‘Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g’risidagi qonuni, O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2018 yil 30-sentabrdagi PQ3955 -Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g’risidagi qarori, O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22-dekabrdagi 802-son ‘Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning standartini tasdiqlash to‘g’risidagi Qarori, shuningdek Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ijrosini ta’minlash hamda Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim tarbiya sifatini yanada oshirish va pedagog xodimlarga o‘z vaqtida metodik xizmatni tashkil etish maqsadida qabul qilindi.Buyruqqa ko‘ra Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotining pedagogik kengashi to‘g’risidagi namunaviy nizom, 1- ilovaga, Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotining uslubiy birlashmalari to‘g’risidagi namunaviy nizom 2- ilovaga, Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ‘Pedagogik kouching’ hamkorligini tashkil etish to‘g’risidagi namunaviy nizom 3- ilovaga, Ilm yo‘li va Ilk qadam o‘quv dasturini takomillashtirish bo‘yicha ishchi guruh 4-ilovaga muvofiq tashkil etilishi belgilab qo‘yilgan.

Ushbu nizom O‘zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta’lim va tarbiya tog’risidagi qonuni asosida davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning lavozim

https://buxdu.uz

majburiyatlari,ularning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan malaka tavfsiflari asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida Pedagogik kouchingni tashkil etish orqali pedagogik kompetensiyani takomillashtirilib pedagog mutaxasislarni shaxsiy va kommunikativ rivojlanish tartibini belgilaydi .

Kouching- bu ta’lim ma’nosini tushunishga yordam beradigan mashg’ulotlarni yaratadigan, motivatsiyani oshiradigan va natijalar uchun javobgarlikni oshiradigan zamonaviy pedagogik hamkorlik usuli. Demak bu tajribali pedagoglar tomonidan tashkil etiladigan seminar mashg’ulotlari orqali zamonaviy va innovatsion ta’lim texnologiyalarni qo‘llash vositalari bilan tanishtirishni tushunishimiz mumkin. Bu kabi mashg’ulotlarni koucherlar tashkil etadi.

Koucher-bu pedagogni kerakli bosqichga ko‘taradigan ,kerakli maqsadlarga erishishga yordam beradigan shaxs.Peadgogik couching- (inglizcha murabbiylik-o‘qitish) bu eng samarali natijani olish uchun birgalikdagi ijtimoiy shaxsiy va ijodiy salohiyatni oshirish tizimidir.

Koucherlik - bu rahbarlikning uchta asosiy yo‘nalishini ta’minlashda professional va pedagogik kompetentsiya va samaradorlikni oshirish jarayonida qo‘llaniladi:

a) tashkilotning ustavlari, qarashlari va maqsadlarini ta’minlaydigan kommunikativ soha;

b) yuqori samarali jamoaviy ish olib boradigan munosabatlarni o‘rnatish va o‘zaro hamkorlikni osonlashtirish;

v) bajarish va natijalarni olishning yuqori samaradorligini ta’minlash. Kouching texnologoiyasi – koucherning (katta o‘qituvchi, tajribali o‘qituvchi,) mijoz (tarbiyachi) bilan maqsadga qaratilgan suhbati. Mashg‘ulotlar davomida koucher tarbiyachini faollashtiradigan, o‘qituvchiga haqiqatni tahlil qilish va maqsadga erishish variantlarini tanlash orqali maqsadni belgilashdan yakuniy natijaga o‘tishga yordam beradigan usullardan foydalanadi.

Koucherlikning umumiy asoslarini quyidagi tushunchalar bilan ifodalash mumkin:

1) sheriklik;

2) potentsialni ochish;

3) natija.

Kouching – bu pedagoglarninig tashkilot ulkan manbai sifatida qarashidir, bu yerda har bir hodim induvidual ijodiy betakror shaxs bo‘lib ko‘plab muommolarni xal qilishga qodir ,tashabbuskor tanlov qilishga , ma’sulyatni o‘z zimmasiga olishga va qaror qabul qilishga qodir.Jamiyatning axborot - kommunikatsiya o‘zgarishlariga muvafaqqiyatlarga erishish intilish pedagogdan tizimli bilimlarni doimiy ravishda yangilab turishni paydo bo‘lgan muommolarga ijobiy yechim topish motivatsiyasini, ijtimoiy muhitga moslashish qobilyatini, faollikni boshqalar bilan o‘zoro hamkorlikka va o‘zoro tushinishga tayyorlikni, ilgari o‘zlashtirilgan usullarni takomillashtirishni talab qiladi.

Yangi pedagogning kasbga kirish davri keskin tavfsiflanadi. Uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi ushbu bosqichni qanday yengib chiqishga, shuningdek yangi faoliyatni boshlagan pedagog -mutaxasis sifatida muvaffaqiyat qozonishiga olib ko‘maklashadi.

Kouching faoliyati shaxsga yo‘naltirilgan. Pedagogning tashqi muhitini o‘zgartimasdan, his tuyg’ular , g’oyalar, qiziqarli jarayonlar bilan faoliyatini amalga oshiradi .Bularning barchasi pedagoglarga shaxsiy maqsadlari bilan qo‘llab quvvatlanadigan ,o‘z motivatsiyasiga ega bo‘lishlariga yordam beradi.Har bir pedgogik jamoada ‘pedagognik kouching’ hamkorligi pedagog–mutaxasislar o‘rtasida o‘zoro kasbiy malaka tajriba, innovatsion g’oyalar ,ilg’or pedagogik texnologiyalar yuzasidan bilim ko‘nikmalarni oshirish va malaka oshirish ishlarini tashkil etish maqsadida ishlab chiqilgan. Pedagogik kouching barcha maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladi.Mazkur nizom muddati nomuayyan bo‘lib yangi nizom qabul qilinguncha amal qiladi. ‘Pedagogik kouching ‘ maktabgacha ta’lim bo‘limlari va maktabgacha ta’lim tashkilotari yosh va mutaxasis uslubchilar bilan hamkorlikda ishlash, DMTT da malaka va mehnat stajiga ega bo‘lgan direktor va pedagoglar bilan ishlash turidir .

Maqsad: pedagoglarning bilim va qiziqish bilan egallashga faol va ongli ravishda o‘rganishga ilgari olingan bilim va ko‘nikmalarni egallashga,ularning potensialini maksimal darajada oshirishga yordam beradigan faoliyat. Pedagogik kouching vazifasi –pedagoglarning o‘z-qobilyatlarga bo‘lgan ishonchni saqlab qolish o‘z -o‘zini munosib baholashni shakllantirishdan iborat. Pedagoglarga o‘z kasblarini to‘laqonli egallash sohaga oid zarur tajriba mahoratlarni shakllantirish , ta’lim va tarbiyaning zamonaviy usul va uslublarni o‘zlashtirish orqali o‘z lavozim majburiyatlarini tp’laqonli bajara olish zamin yaratishdan iborat . o‘z kasbining ustasi sifatida shaklantirishi uchun shart sharoit yaratish yuqori natijalarga erishishga yordam beradigan ta’lim jarayoni sub’ektlarining uzoq muddatli hamkorlik qilishidir.Mehnat jamoasiga moslashtirish va ichki mehnat tartib qoidalari , jamoa shartnomalariga rioya qilsh tushunchalarini berish .

Pedagogik kouching faoliyati MTB uslubchilari tomonidan MTT direktorlari va pedagoglari uchun quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etiladi.

-Shaxsiy yondashuv,

https://buxdu.uz

- pedagog mutaxassislarni qo‘llab quvvatlash,
- muvafaqqiyat tafakkurini shakllantirish,
-pedagogning kuchli tomonlarini aniqlash,
-jarayonda ongli ishtirok etish ta’lim tarbiya jarayonida aniq natijalarga erishishdir.

Kouching kasbiy faoliyati shaxsiy qo‘llab quvvatlashga qaratilgan mashg’ulotning faol shakli hisoblanadi.Ushbu faoliyatning asosini muloqat va munozara tashkil etadi.

Pedagogik kouching yetakchilikning asosiy uchta faoliyatini amalga ta’minlashda ularning shaxsiy va kasbiy faoliyatlarini samaradorligini amalga oshirish jarayoni

1.Tashkilotning rejalari, qarashlari va maqsadlarini qamrab oladigan kommunikativ maydon.

2.Yuqori samarali jamoaviy ish olib boradigan o‘zaro aloqalarni o‘rnatish va o‘zoro ta’sirini osonlashtirish

3.Bajarilishning yuqori samradorligini ta’minlash va natijalarni olish.

Nizomda kouching faoliyati tartiblari va koucherning huquqlari va majaburiyatlari va ushbu faoliyat olib borilishi tugatilishi belgilab qo‘yilgan.Faoliyat ish hujjatlarini rasmiylashtirish va uslubiy yordamga muhtoj mutaxasislarning majburiyatlarida beshta banddan iborat bo‘lib unda mutaxassislarning yil yakunida hisobot berish majburiyti belgilab qo‘yilgan Nizom 10ta bobdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Nizomiddinovna, N. S. (2022). Teaching and educating preschool children with intellectual disabilities. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, *7*, 5-7.

2. Nizomiddinovna, N. S. (2024). Creative approach to exercises on the basis of" ilk kadam" state program. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, *11*(03).

3. Nizomiddinovna, N. M. S. (2023). Korreksion pedagogikada bolalarning muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish. *Journal of new century innovations*, *26*(3), 163-166.

4. Nizomiddinovna, N. M. S. (2022, April). Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqini korreksiyalashda pedagogik texnologiyalar. In *E Conference Zone* (pp. 95-97).

5. Nizomiddinovna, N. M. S. (2022, March). Maktabgacha yoshdagi ko'rishda nuqsoni bo ‘lgan bolalarni o ‘qitish va tarbiyalash. In *E Conference Zone* (pp. 119-121).

6. Tursunovna, B. G. (2024). Updating and conducting the quality of primary education on the basis of modern methods. In *Forum for Linguistic Studies* (Vol. 6, No. 1, pp. 242-248).

7. Muzafarovna, U. D. Z. (2023). Ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning o‘rni. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, *30*(3), 94-96.

8.Urunova, D. (2024). In secondary schools separately to children in need natural the sciences pedagogical of teaching terms and conditions. *Экономика и социум*, (4-1 (119)), 653-656.

9.Nasimova, N. Q., & Urunova, D. M. (2022). Kelajak avlod tarbiyasi-bugunning ustuvor vazifasidir. *Экономика и социум*, (4-1 (95)), 113-116.

10.Baxronova G.T. (2024) “Egma tadqiqoti o‘qitish va ta’lim olish sharoitlarini o‘rganish xalqaro tadqiqoti”, http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2802

11. Jo‘rayeva D.O‘. (2023/12/27), “Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash”, prospects and main trends in modern science, 90-93-b. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tyK5ka0AAAAJ&citation_for_view=tyK5ka0AAAAJ:d1gkVwhDpl0C

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARIDA EKOLOGIK-GIGIYENIK TARBIYALASH TIZIMIDA MASHG‘ULOTDAN TASHQARI ISHLARNING TUTGAN O‘RNI

Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.
Buxoro davlat pedagogika insituti
https://orcid.org/0009-0000-4954-8585
dili67896@gmail.com

Har bir bola alohida holda o‘sadi va rivojlanadi, sog‘lom turmush tarzini targ’ib qilishda ekologiyaning tabiatning o’rni beqiyos maktabgabgacha ta’limda atrof muhit haqida mashg’ulot jarayonida to’g’ri tushuntirib boriladi.

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim,oila,mahalla,o‘yin, maktab, bolalar, aqliytarbiya, rivojlanish, bilim, ko‘nikma, malaka, tarbiyachi,ekologiya,ekologik tarbiya,sog’lom turmush tarsi.*

РОЛЬ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГО-ГИГИЕНИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Каждый ребенок растет и развивается индивидуально, а роль экологии и природы в формировании здорового образа жизни наглядно разъясняется в ходе экологического образования в дошкольном образовании.

Ключевые слова: *Дошкольное образование, семья, соседство, игра, школа, дети, интеллектуальное развитие, развитие, знания, навыки, квалификация, педагог, экология, экологическое образование, здоровый образ жизни.*

THE ROLE OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE SYSTEM OF ECOLOGICAL AND HYGIENIC EDUCATION OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Each child grows and develops individually, and the role of ecology and nature in promoting a healthy lifestyle is clearly explained during environmental education in preschool education

Key words: *Preschool education, family, neighborhood, play, school, children, intellectual development, development, knowledge, skills, qualifications, educator, ecology, ecological education, healthy lifestyle.*

Kirish. Ekologik ta’limning bosh maqsadi – aholining barcha qatlamlarida jumladan, maktab o‘quvchilarida atrof-muhitga, uni asrash muammolariga ongli munosaabtni shakllantirishdan iborat. Buning uchun axolining barcha qatlamlari ekologiyaga oid davlat talablari darajasida bilim egallashlari, etarli ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishlari kerak.

Uzluksiz ekologik ta’lim dasturi. Uzluksiz ekologik ta’lim quyidagicha bo‘lmog‘i zarur: oilada-Maktabgacha ta’lim tashkilotida ekologik ta’lim – maktabda - akademik-litsey va kasb-hunar kollejlarida ekologik ta’lim - oliy o‘quv yurtida ekologik ta’lim - oliy ta’limdan keyingi kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida ekologik ta’lim – maktab va auditoriyadan tashqari vaqtlardagi ekologik ta’lim, axolining katta yoshdagi qatlamlarini ekologik ruhda tarbiyalash, shaxs komolotini yuksaltiruvchi ekologik ta’lim.

Maqsad. O‘sib kelayotgan yosh-avlodda atrof-muhitga nisbatan jamiyatning bosh mulki sifatida, umuminsoniy qadriyatlar, yuksak ong, axloq, e’tiqod tamoyillari hamda madaniylashgan jamiyatning huquqiy me’yorlari asosida ma’suliyatli munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish.

Bugungi kunda Respublikada amalda bo‘lgan mavjud qonunchilik asoslariga ko‘ra aholi sog‘ligini muhofaza qilish, ijtimoiy-gigiyenik tadbirlarning amalga oshirilishi turli davlat organlari, muassasa va tashkilotlarning vazifasi hisoblanadi. Gigiyenik tadbirlar o‘tkazish uchun ularni amalga oshirishga majbur etadigan sanitariya qonunchiligi zarur. Sog‘liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan gigiyenik me’yorlar va sanitariya qoidalari sanitariya qonunchiligining asosi hisoblanadi.

Ayni vaqtda aholi sog‘ligini mustahkamlashda yordam beradigan omillardan foydalanish, yuqumsiz kasalliklar (yurak-tomir kasalliklari, revmatizm, xavfli o‘smalar)ning oldini olish, yangi ishlab chiqarish omillarining sog‘liqqa ta’siri uzoq umr ko‘rish masalalariga borgan sari katta e’tibor berilmoqda.

https://buxdu.uz

Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan fikrlardan shunday xulosa chiqarish mumkin: o‘tgan asrning 20-30-yillari ekologiya, tabiatni muhofaza qilish va shaxs gigiyenasi borasidagi bilimlarning rivojlanish davri bo‘lgan. Biroq, mazkur bilimlarning ijtimoiy ahamiyati, ularning tarbiyaviy jihatlari Maktabgacha ta’lim tashkiloti amalyotida o‘z o‘rnini topmagan.

2001 yilning noyabrida “O‘zbekiston tabiatini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi. Ushbu qonunning mohiyatidan kelib chiqqan holda O‘zbekiston Respublikasi Maorif Vazirligi zimmasiga o‘lka aholi, xususan, yoshlar tomonidan tabiatni muhofaza qilish muammosining nazariy asoslarini o‘rganish masalasi qo‘yildi va bu boradagi harakatning bir qator o‘quv fanlari tarkibida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq deb topildi. Shu munosabat bilan biologiya va geografiya kabi o‘quv fanlari dasturlariga tabiatni muhofaza qilish masalalarini yorituvchi mavzular kiritildi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, gigiyena fani ijtimoiy-iqtisodiy va tehnika fanlarining rivoji bilan mutanosib rivojlana boshladi. Sh.Avazovning dissertatsiya ishida yoritilganidek, o‘tgan asrning 70-yillarning oxiri va 80-yillar boshida tabiat va jamiyat o‘zaro aloqadorligi, ya’ni, ijtimoiy ekologik muammolarning yanada keskinlashuvi pedagogika fani va Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oldida yangi vazifalarni paydo qildi. Bolalarga faqat tabiatni muhofaza qilishga oid bilimlar berish, ularda maxsus ko‘nikma va malakalar tarkib topishining o‘zi yetarli bo‘lmay qoldi.

Akademik I.D.Zverevning ta’kidlashicha, “tabiatni muhofaza qilish ta’limi” va “tabiatni muhofaza qilish tarbiyasi” tushunchalari ijtimoiy, ekologik masalalarni to‘laligicha o‘ziga qamrab ololmay qolgan. [2.10; 46]

Shu munosabat bilan ijtimoiy ekologiya muammolarining barcha jihatlarini Maktabgacha ta’lim tashkiloti ta’limi va tarbiyasida aks ettirish vazifasi o‘rtaga qo‘yildi. Bu masala 1980 yilda Ta’llin shahrida bo‘lib o‘tgan Butun ittifoq ilmiy-amaliy anjumanida muhokama qilingan.

Anjuman materiallarida o‘z ifodasini topgan qarashlar mazmunini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, 80-yillargacha ishlatilib kelingan “Tabiatni muhofaza qilish maorifi”, “Atrof-muhit sohasidagi ta’lim” kabi tushunchalar bir yoqlamalik va cheklanganlik xususiyatiga ega bo‘lgan. Shu bois bolalarga darsdan, mashg‘ulotdan tashqari vaqtlarda ekologik ta’lim-tarbiya berish, o‘qituvchilarni bu ishlarga tayyorlash masalasi qayta ko‘rib chiqildi. Bunda “ekologik tarbiyaning maqsadi ijtimoiy axloq qoidalariga mos keluvchi va atrof-muhit holati uchun fuqarolik masulligini ta’minlovchi ilmiy bilimlar, qarash va e’tiqodlar tizimini tarkib toptirishdan iboratdir” degan xulosaga kelindi.

O‘tgan asrning 80-yillarida bolalarni ekologik tarbiyalash muammosini tadqiq qilish ishlari kuchaydi. Bolalarni ekologik tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti rivojida 1984 yilning sentyabrida Ivanovo shahrida o‘tkazilgan atrof-muhit sohasidagi ta’lim-tarbiya muammolariga bag‘ishlangan ikkinchi Butun ittifoq anjumani muhim o‘rin tutdi. Anjumanda umumiy ta’lim va hunar Maktabgacha ta’limtashkiloti ini isloh qilishning asosiy yo‘nalishlariga muvofiq Maktabgacha ta’lim tashkilotida amalga oshiriladigan ekologik ta’lim-tarbiya masalalari muhokama qilindi.

Anjuman materiallarini tahlil qilish shundan dalolat berdiki, bu davrga kelib ekologik ta’lim-tarbiya tushunchasi pedagogika fani hamda Maktabgacha ta’lim tashkiloti lar amaliyotida qaror topdi.

Shunday qilib, o‘tgan asrning 80-yillarida umumiy ta’lim Maktabgacha ta’lim tashkiloti larida o‘sib kelayotgan avlodni ekologik va gigiyenik tarbiyalash ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

Ayrim o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonidagi gigiyenik tarbiyaning muayyan jihatlari N.V.Volkova ishlarida o‘z aksini topdi. Biroq, birinchi marta odam anatomiyasi, fiziologiyasi va gigiyenasi kursini o‘qitish jarayonida gigiyenik tarbiya tizimi akademik I.D.Zverev tomonidan to‘la ishlab chiqildi.

Bolalar gigiyenik tarbiyasiga 80-yillardan keyin alohida e’tibor berila boshlandi. 1985 yilda “Umumiy ta’lim Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarini tibbiy-gigiyenik tarbiyalash“ kompleks dasturi, 1987 yilda esa tarbiyachilaruchun “I-XI guruh bolalarining tibbiyot va gigiyena bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini taxminiy hajmi”ni ko‘rsatib beruvchi metodik tavsiyanoma va bolalar uchun qator qo‘llanmalar e’lon qilindi.

90-yillarda pedagogika nazariyasi va Maktabgacha ta’lim tashkilotlari amaliyotida ekologik tarbiya va ta’limga e’tibor yanada kuchaydi. Ekologik tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uning samarali shakl va metodlari izchillik bilan ishlab chiqila boshlandi. Xususan, M.K.Hoshimova tomonidan O‘zbekiston umumiy ta’lim Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida V-IX guruh bolalarini geografiya va biologiyani o‘rganish jarayonida ekologik tarbiyalash, Sh.Avazov tomonidan yuqori guruh bolalarini o‘lkashunoslik ishlari jarayonida ekologik tarbiyalash, N.Ashurova tomonidan boshlang‘ich guruh bolalarini ekologik tarbiyalash tadqiq etilgan. Yuqorida ta’kidlangan izlanish ishlarida ekologik tarbiyaning maqsadi - shaxsda tabiatga, atrof-muhitga mas’ullik munosabatini tarbiyalash asosida ekologik madaniyatni shakllantirishdan iborat ekanligi ta’kidlab o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi Vazirligi Respublika o‘quv-metodik markazi tomonidan 1993 yilda “Ekologik ta’lim va tarbiya bo‘yicha kompleks rejalar” va respublika bolalarining ekologiya-tabiatshunoslik markazi tomonidan metodik tavsiyalarning ishlab chiqilishi hamda O‘zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish Davlat qo‘mitasi, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi Vazirligi, O‘zbekiston

https://buxdu.uz

Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim Vazirligi, O‘zbekiston ekologiya va salomatlik jamg‘armasi, O‘zbekiston ilmiy-tehnik “Taraqqiyot” assotsiatsiyasi, Respublika ilmiy-tehnika uyi tomonidan hamkorlikda tashkil etilgan “Aholining uzluksiz ekologik ta’lim va tarbiyasi muammolari” mavzusidagi 1-respublika ilmiy-metodik kengashi materiallarida, tabiat musaffoligi, tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatning ijobiy xususiyat kasb etishi, yosh avlodda atrof-muhitga nisbatan mas’ullik tuyg‘usini qaror toptirish, ekotizim holatining barqaror bo‘lishini ta’minlash asosiy maqsad qilib olingan.

90-yillarning boshlarida Maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarini gigiyenik tarbiyalash muammolari bo‘yicha qator nazariy va amaliy ishlar amalga oshirila boshlandi. Xususan, D.J.Sharipova tomonidan gigiyenik tarbiyaning nazariy asoslari va uni amalga oshirish yo‘llariga oid ishlar e’lon qilindi.

Yuqorida ta’kidlangan fikr mulohazalar asosida shunday xulosa kelib chiqadi: ekologik va gigiyenik tarbiyaning xilma-xil jihatlari qadimiy davrlardan shu kunga qadar ko‘plab mutafakkir hamda olimlar tomonidan o‘rganib kelingan. Ular tomonidan berilgan tavsiyalar ham, ilmiy yo‘nalishlar ham o‘rinli.

Biz ekologik-gigiyenik tarbiya deganda bolalarda muayyan ekologik-gigiyenik bilim va tafakkurni vujudga keltirish asosida atrof-muhit (tabiat), o‘zining va o‘zgalarning salomatligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish hamda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishga mas’ullik munosabatini shakllantirishni tushunamiz.

Mavjud adabiyotlar ekologiya va gigiyena tushunchalari hamda ularning mazmunini aks ettiruvchi bir qator tushunchalarga sharhlar berilgan bo‘lib, mualliflar tomonidan bildirilgan qarashlarga asoslangan holda biz mazkur tushunchalarni quyidagicha sharhlashni ma’qul deb topdik:

Ekologik-gigiyenik ta’lim - bu aniq maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni bo‘lib, mazkur jarayonda bolalarga ekologiya, atrof-muhit muhofazasi, shuningdek, inson salomatligini asrash asoslari borasidagi bilimlar beriladi.

Ekologik-gigiyenik tarbiya ham aniq maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning ikkinchi muhim qismi bo‘lib, mazkur jarayon bolalar tomonidan o‘zlashtirilgan ekologik-gigiyenik bilimlarni nazariy jihatdan boyitish hamda ularda ekologik-gigiyenik faoliyatni tashkil etish ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi.

Ma’lumki, 13-15 yoshda bolalar ilk o‘smirlik yoshi davriga kiradilar. Bu davrda bolalar aqliy, jismoniy va madaniy - ma’naviy jihatdan yetuklik darajasiga erishadilar.

Bolalarini ekologik-gigiyenik tarbiyalashda ularning psixologik xususiyatlarini bilish katta amaliy ahamiyat kasb etadi. O‘smirlik davri hayotda, Maktabgacha ta’lim tashkilotida, tengdoshlari bilan munosabatdagi, o‘qish va mehnatdagi yangi o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. Bu davrda shaxs kamol topadi, tegishli axloqiy - ma’naviy fazilatlar shakllanadi. Bu davrda egallangan bilimlar asosida tafakkurni tarbiyalash muhim o‘rin tutadi. Bunda mashg‘ulotdan tashqari mashg‘ulotlarning tutgan o‘rni beqiyosdir.

Psixolog olim E.G‘oziyev ta’kidlaganidek, o‘smir qobiliyatli, layoqatli va iste’dodli ta’lim jarayonida mehnat faoliyatida rivojlanadi, uning qanchalik iste’dodli ekanligini aniqlash uchun ziyrakligi, jiddiy sinovga shayligi, mehnatga moyilligi, intilish, psixik tayyorligi, mantiqiy fikrlashining tezligi, izchilliligi, samaradorliligiga e’tibor berish kerak. Qobiliyatining o‘sishi bilimlar, ko‘nikma va malakaning rivojlanganlik darajasiga bog‘liq bo‘lib shaxsning kamol topish jarayoniga qo‘shilib ketadi.

Darslar, laboratoriya ishlari va amaliy mashg‘ulotlar, referat yoki konspekt yozish kabi ta’limiy faoliyat turlari bolalari o‘zlashtirishi zarur materiallarni mustaqil holda tushunishga olib keladi. Bu ishlar kundan-kunga ko‘proq ahamiyat kasb etishi natijasida tafakkur tobora faol, mustaqil, ijodiy tus olib boradi. Bularning barchasi ilmiy-nazariy tafakkurning shakllanishi, tevarak-atrofdagi voqelikning umumiy qonuniyatlarini bilish qobiliyatining o‘sishi, aqliy imkoniyatlar vujudga kelishi, tabiat va jamiyatning rivojlanish qonunlarini anglab olishga muhim shart-sharoitlar yaratadi.

Tarbiyalanuvchi -yoshlar biror hodisani asoslagan, isbotlagan paytlarda uning muhim xususiyatlariga, birlamchi jihatlariga sinchkovlik bilan qaray boshlaydilar. Darsliklardan o‘qigan va o‘qituvchilardan eshitgan axborot, xabar va ma’lumotlarga ishonish va ulardan qanoat hosil qilish uchun faol harakat qiladilar.

Ular har bir darsda tanishilgan materiallarning mohiyati, inson uchun zarurligiga ishonch hosil qilishga to‘xtovsiz intiladilar. Ba’zan ta’lim jarayonida o‘smir tomonidan biror narsaga e’tiroz bildirilsa yoki shubhalansa, uning xatti-harakatlarini nohaq ravishda qoralanadi. Tafakkurni oqilona yo‘llar bilan o‘stirish uchun favqulodda holatlarda tarbiyalanuvchining kamchiliklarini ta’kidlamay, balki uni rag‘batlantirish pedagogik jihatdan to‘g‘ri bo‘ladi.

O‘smirlik davri kasb tanlash bilan bevosita bog‘liq. Bu davrda bolalarda kasb tanlash bo‘yicha turli moyillik, qiziqish va rag‘batlar paydo bo‘ladi. Bunday vaqtda bolalarda biror o‘quv faniga ishtiyoq natijasida ularda turli kasblarga qiziqish vujudga keladi. Tanlangan kasbni o‘zlashtirish bilan bog‘liq fanga qiziqishni ham orttiradi. Natijada to‘garak mashg‘ulotlari va fakultativ kurslarga ko‘chish imkoniyati vujudga keladi. Bunday imkoniyatdan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

https://buxdu.uz

Bolalarning qiziqishlari, xohish-istaklari, intilishlari, qobiliyatlari, iste’dodlari asosida tanlagan kasblarga to‘g‘ri yo‘naltirish ular uchun katta hayotiy masaladir. Kasb tanlash jarayonida bolalarga o‘qituvchilar, ota-onalar, jamoatchilik vakillari, mutaxassislar va murabbiylar alohida e’tibor berishlari kerak. Ko‘p hollarda ular kattalarning maslahat va tavsiyalarini hisobga olgan holda qa’tiy bir qarorga kelishlari mumkin, chunki ular o‘z xohishlarini har tomonlama asoslab bera oladilar.

“O‘smir yigit-qizlarning hayotiy rejalari bilan tanishishda ularning xohish-istak va qiziqishlari, shuningdek, ezgu maqsad sari intilishlariga alohida ahamiyat berish lozim. Yigit yoki qizning ruhiyati va ma’naviyatiga to‘g‘ri yo‘l topish orqali uning fe’l - atvorida o‘zgarishlar hosil qilish mumkin. Oiladagi sog‘lom muhit, odamiylik, insonparvarlik munosabatlari farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi”.

Ilk o‘smirlik yoshining psixologik xususiyatlari bolalarni ekologik-gigiyenik tarbiyalashda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Biz izlanishimiz jarayonida yuqoridagi nuqtai-nazarga tayangan holda bolalarni ekologik-gigiyenik tarbiyalash tizimida mashg‘ulotdan tashqari mashg‘ulotlarning tutgan o‘rnini aniqlashga harakat qildik.

Kuzatishlardan ma’lumki, shaxsni qanday shakllanayotganligi hayot faoliyatining turi bilan, ya’ni, turmush tarzi bilan belgilanadi. Biz turmush tarzi deyilganda shaxs tomonidan jamiyat turmush sharoitlarini faol o‘zlashtirish usulini tushunamiz. Turmush tarzining eng to‘g‘ri shakli - sog‘lom turmush tarzidir. Sog‘lom turmush tarzi - bu jamiyatga xos bo‘lgan organizmning moslashish qobiliyatini mustahkamlovchi, ijtimoiy vazifalarni to‘liq bajarish va uzoq faol umr ko‘rishga yordam beruvchi hayotiy faoliyatining turidir.

Sog‘lom avlod - sog‘lom turmush tarzining hosilasi. Sog‘lom turmush tarzi asosan ekologik va gigiyenik ta’lim-tarbiya jarayonida shakllanadi. Umumiy ta’lim Maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi ekologik-gigiyenik tarbiyaning sifat va samaradorligi faqat darslarning tarbiyaviy mazmuni, o‘qitishning eng maqbul shakllari va metodlarining tanlanishiga bog‘liq emas. Bu boradagi ekologiya va gigiyenaga oid mashg‘ulotdan tashqari ishlarni qay darajada tashkil etilishiga ham bog‘liq.

Tajribalardan ma’lum bo‘ldiki, bolalarning ekologiya va gigiyena fanlari asoslarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirishda mashg‘ulotdan tashqari ishlar katta imkoniyatlarga ega.

Ekologiya va gigiyena fanlari bo‘yicha mashg‘ulotdan tashqari sharoitda pedagogik faoliyatni tashkil etish jarayonida tarbiyachilar bolalarni ushbu yo‘nalishda o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarini boyitish hamda ular asosida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish ishiga yo‘naltirib turadilar. Ushbu jarayonda bolalarning ekologiya va gigiyenik bilimlarini o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishlarining ortib borishiga alohida e’tibor qaratiladi. Asha shu jihatlariga ko‘ra mashg‘ulotdan tashqari sharoitda ekologik va gigiyenik tarbiyaning tashkil etilishi aniq maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat mazmunini anglatadi.

Bolalar qalbida tabiatga muhabbat qanchalik erta uyg‘otilsa, ularning tabiat bilan bog‘lanishlari shunchalik uzviylashadi. Bola tabiatga erta mehr qo‘yadi. Bu shubhasiz, Tarbiyachilar va kattalarning faoliyati bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, insonni o‘rab olgan olamning murakkabligini anglashlariga, tabiat inson turmush tarziga ta’sir etuvchi vosita ekanligini tushunishlariga, bugunimiz va ertamiz uchun naqadar muhimligini bilib olishlarini yordam beradi.

Qizil kitob - bu yo‘qolgan yoki yo‘qolish arafasida turgan, yo‘qolib borayotgan, kamyob va kamayib borayotgan o‘simlik va hayvonot dunyosining genofondini saqlab qolish maqsadida tashkil tilgan ma’lumotlar ro‘yxati (reestri) 1940 yil Xalqaro tabiatni qo‘riqlash ittifoqchi «xalqaro qizil kitob»ga ma’lumotlar to‘plangan va 1966 yil «Qizil kitob faktlari» nomi bilan chop etilgan. Unga keyingi 14 yil ichida yo‘qolish arafasida turgan 138 o‘simlik turi kiritilgan bo‘lib, ularning soni 163-301 taga etgan.

«Qizil kitob»da o‘simlik va hayvonlarning har bir turining nomi, qaysi oilaga mansubligi va qisqacha ta’rifi, tarqalishi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Tabiiy sharoitda ko‘payish yo‘llari va nihoyat muhofaza qilish chora tadbirlari haqida ma’lumotlar bayon etilgan. SHunday qilib «Qizil kitob»ning mohiyati shundaki, ular nabodot va hayvonot olamining noyob, yo‘qolib ketish xavfi ostidagi turlar haqida ma’lumot beruvchi xujjatdir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022— 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Qonuni. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son)

2. Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Djanpeisova G.E. ”Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi T: 2022. 1-81-b;

3. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi ,Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash‘‘. Spanish international scientific online conference Prospects and

https://buxdu.uz

main trands in modern science.Part7 December 29th Colletions of scientific works madrid 2023 97-100b. https://interonconf.org/index.php/spa/article/view/10145

4.Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv tarbiya jarayonini tashkil etishda sog‘lom avlod mexanizmlari. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi. Monografiya.Toshkent-2024

5. Updating and conducting the quality of primary education on the basis of modern methods. Baxronova Gulnoza Tursunovna, Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi, Ne’matova Shirinoy Nizomiddinova, Mustafoyeva Mehrangiz Shukurulloyevna https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=15945983713562668087&btnI=1&hl=ru

6. Egra and egma international assessment programs and teaching primary class students to think independently through the http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2804

7. Toyirova Dilrabo Sattorovna Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini tarbiyalashning mazmuni https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=14584650493364971063&btnI=1&hl=ru

8. Abdullayeva N.Sh : Tarbiyachining ish hujjatlari. O‘quv qo‘l lanma - T:, «Fan», 2005, 253-b

9. Bekmatova O. A. va boshqalar “Quvnoq harflar” Toshkent-2000.-67-85 b.

10.Bo‘tayeva U., Oqilova K. Maktabgacha yoshidagi bolalarni shakllantirishda o‘yin-mashg‘ulotlarning o‘rni // metodik tavsiyanoma Samarqand 2009 y. 24 b

11. Djumanova D., Yu.K. Prusakova “Quvnoq logoritmika”, metodik qo‘llanma, 2009.-56-69 b.

12. Fayziyeva U. “Maktabgacha yoshdagi eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar ta’limi”. T.: 2006. – 160 b.

https://buxdu.uz

FILOLOGIYA VA TILLARNI O’RGANISH

CHET TILINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANGAN HOLDA MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM AHAMIYATI

Azimova Maxfuza Hasanovna,
Samarqand davlat chet tillar instituti
Ingliz tili o‘qitish metodikasi kafedrasi (PhD),

Mazkur maqolada chet tilini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanib, muloqot madaniyatini rivojlantirishning muhim ahamiyati yoritib berilgan. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarida muloqot madaniyati “texnologiyasi” va kasbiy axloqiy me’yorlar o‘rtasidagi munosabatni to‘liq tushuntirish malakasini oshirish juda muhimdir. Shu sababli ta’lim oluvchilarning ijodiy faolligini oshirishga yo‘naltirilgan zamonaviy metodikaga asoslangan holda, chet tillarini o‘qitishda muloqot madaniyatini shakllantirish uchun zarur vositalar va shart-sharoitlarni aniqlash, ularning shaxsiy rivojlanishi, ijodkorlik xususiyatlari va fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Chet tili mutaxassislarining shaxsiy rivojlanishining “dastlabki mexanizmi”ni yaratish, shuningdek, ularning muloqot madaniyatini rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: *muloqot, madaniyat, interfaol metodlar, zamonaviy metodika, pedagogik qobiliyatlar, bahs-munozara, savol-javob, ko‘nikma va malaka, fikr va mulohaza, guruh bo‘lib ishlash.*

ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье освещается важное значение развития культуры общения с использованием интерактивных методов в преподавании иностранного языка. Крайне важно повысить у будущих учителей иностранного языка умение полностью разъяснять взаимосвязь между «технологией» культуры общения и профессиональными этическими нормами. Поэтому, опираясь на современную методику, направленную на повышение творческой активности обучающихся, выявление необходимых средств и условий для формирования культуры общения при обучении иностранным языкам имеет большое значение в их личностном развитии, укреплении творческих качеств и мыслительных способностей. Создание «исходного механизма» личностного развития специалистов по иностранным языкам, а также развитие их культуры общения играет ключевую роль.

Ключевые слова: *общение, культура, интерактивные методы, современная методика, педагогические способности, дискуссия, вопросы и ответы, навыки и умения, мысли и размышления, групповая работа.*

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING COMMUNICATION CULTURE WHEN USING INTERACTIVE METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

This article highlights the importance of developing a culture of communication using interactive methods in teaching a foreign language. It is very important for future foreign language teachers to develop the ability to fully explain the relationship between the "technology" of communication culture and professional ethical standards. For this reason, it is of great importance to identify the necessary means and conditions for forming a culture of communication in teaching foreign languages, based on modern methodologies aimed at increasing the creative activity of students, and to strengthen their personal development, creative qualities, and thinking abilities. Creating a "primary mechanism" for the personal development of foreign language specialists, as well as developing their communication culture, plays a key role.

Keywords: *communication, culture, interactive methods, modern methodology, pedagogical skills, debate, question and answer, skills and competences, thoughts and reflections, group work.*

Kirish. Bugungi kunda yangicha yondashuvlardan biri kommunikativ metodikaga asos solindi. Natijada chet tili tizimli an’anaviy ko‘rinishda emas, balki muloqot vositasi sifatida o‘rganila boshlandi. Endilikda til o‘rganuvchilar chet tili grammatik qoidalarni yod olib qolmasdan, balki shu qoidani muloqot jarayonida ishlata olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Barcha o‘zgarishlar talabalarning chet tili bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bunday yangiliklar, shuningdek, bo‘lg‘usi

https://buxdu.uz

chet tili o‘qituvchilarining pedagogik qobiliyatlarini yaxshilashga undaydi. Chet tilini o‘qitishda kommunikativ yondashuvga alohida e’tibor qaratilib, bu orqali shaxslararo muloqotni shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Xorijiy til turli holatlarda muloqot vositasi sifatida xizmat qilib, mavjud muammolarni hal qilishning samarali usullarini topishni va ta’lim faoliyati natijalarini oldindan bashorat qilishni talab qiladi. Shuning uchun chet tilini o‘qitish jarayonida bo‘lg‘usi mutaxassislar muloqot madaniyati va yangi mavzularni o‘rganish, shuningdek, o‘zaro faoliyat jarayonlarini umumlashtirish masalalarini amaliyotda qo‘llashlari zarur.

Muloqot madaniyati – bu shaxsning muloqot jarayonini to‘laqonli o‘zlashtirish darajasi bo‘lib, unda individ o‘zaro munosabatlar va o‘zaro ta’sirning har bir komponentini anglab, ularni boshqarishga qodir bo‘ladi. L.V. Soxanning fikriga ko‘ra, muloqot jarayoni faqatgina kommunikativ salohiyatni namoyon qilish bilan cheklanmaydi, balki uning samaradorligini oshirish uchun bir nechta mezonlarga amal qilish zarur [1;190]. Ushbu mezonlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Ishonchlilik – muloqot jarayonida kerakli natijaga erishish ehtimolining darajasi.
2. Maqsadga muvofiqlik – tanlangan vositalarning maqsadga erishish uchun to‘g‘ri qo‘llanilishi.
3. Mahsuldorlik – o‘zaro harakatlarning maksimal darajada foyda keltirishi uchun imkoniyatlarning to‘liq qo‘llanilishi.
4. Xavfsizlik – tasodifiy salbiy oqibatlar xavfini kamaytirish.
5. Tejamkorlik – yakuniy natija uchun vaqt, kuch va vositalarning sarfini optimallashtirish.

Adabiyotlar tahlili. L.V.Soxan “muloqot madaniyati” tushunchasini quyidagicha ta’riflaydi: “Muloqot madaniyati – muloqot jarayonlarini o‘zlashtirishning shunday darajasi bo‘lib, unda individ o‘zaro munosabat va o‘zaro ta’sirning har bir muhim komponentini ajrata olishga va bir vaqtning o‘zida ularni anglagan holda boshqarishga qodir bo‘ladi” [1;187]. Bu ta’rif muloqotning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun nafaqat nutq va til ko‘nikmalariga ega bo‘lish, balki shaxsning o‘zaro munosabatlar va ta’sirlarni tushunish va boshqarish qobiliyatini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Muloqot madaniyati shaxsning o‘zaro aloqalar va muloqot jarayonidagi har bir qadamni ongli ravishda boshqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu, o‘z navbatida, samarali va muvaffaqiyatli muloqotni tashkil etishning asosiy omili hisoblanadi.

A.T.Irisqulovning fikriga ko‘ra, talabalarda erkin muloqot qilish madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan yangi innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, ularda mustaqil va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan. Bular esa ta’lim sifatining yuqori darajada ijobiy tomonga o‘sishiga va ta’lim oluvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqish va ehtiyojlarini kuchayishiga sabab bo‘ladi [2;89]. Bo‘lajak chet tili mutaxassis kadrlarning kasbiy faoliyatida ingliz tili fanining asosiy metodik tamoyili – bu ta’limning muloqotni shakllantirishga qaratilganligidir. Mazkur tamoyil yordamida ta’lim-tarbiya jarayonidagi qolgan barcha tarkibiy qismlarni aniqlab beradi. Birinchi navbatda, ijtimoiy hodisa sifatida tilni muloqot maqsadi sifatida o‘rganishni olg‘a suradi.

J.Jalolovning fikriga binoan, “ko‘nikma va malaka hosil qilish chog‘ida yana bir o‘zgacha bosqich borki, gapirish bu yerda muloqot vositasi mavqeyini oladi, uni nutqiy aloqa qilishning chinakam davri, deyish to‘g‘riroq bo‘ladi. Muloqot bosqichida o‘qish, tinglab tushunish va yozuv ham aloqa vositasi tarzida o‘rgatiladi. Nutq faoliyati turlari yaxlit namoyon bo‘ladi” [3;245].

Bo‘lajak chet tili mutaxassislarida muloqot madaniyatini shakllantirishda muloqot kompetentsiyasi muhim hisoblanadi, ya’ni turli psixologik vaziyatlarda va uzoq va yaqin masofalarda aloqada bo‘lishga tayyorlik qobiliyatni inobatga oladi. Buning uchun o‘qituvchi “xilma-xil psixologik holatlarni palitrasini, o‘zini o‘zi to‘ldirishga yordam beradigan vositalarni ifodalashi kerak” [4; 278]. Bunday holatlar ular odatda “yuqoridan kengaytma”, “parcha bo‘yicha kengaytma”, “pastdan kengaytma” [5; 39] deb nomlanadi va bu uchta holatga mos keladi. E. Bernga ko‘ra, “men”: ota-ona, kattalar, bolalar Petrovskaya boshqasini taklif qiladi: “sherikdan olib tashlangan vaziyat” [6; 156].

Tadqiqotlar metodologiyasi. Muloqot turlarini ifodalashda aloqaning ikkita asosiy turlarini ajratish mumkin. Shu qiziqarli yondashuv aloqaning mazmun tomonining o‘ziga xos xususiyatlari nuqtayi nazaridan [7;173], rollararo (biznes) va shaxslararo (erkin) bu jarayonning obyektiv mazmuni chuqurligini aks ettiruvchi bir qator aloqa darajalari ajralib turadi: daraja – suhbatni davom ettirish uchun nutq bayonotlari almashinuvi; axborot darajasi – har xil xususiyatdagi doimiy axborot almashinuvi; bahsli va e’tirof darajasi eng ishonchli bo‘lib, o‘ta samimiylikni anglatadi. Muloqot mazmuniga va amalga oshiriladigan vazifaga ko‘ra quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin:

a) birinchisi ijtimoiy yo‘naltirilgan aloqa bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiradi, uning maqsadi ijtimoiy o‘zaro ta’sirni tashkil etishdan iborat.

b) ikkinchi guruh birgalikdagi faoliyat tufayli munosabatlarni amalga oshiradigan guruh subyektiga yo‘naltirilgan aloqa, uning vazifasi guruhning o‘zaro ta’sirini tashkil qilishdan iborat.

https://buxdu.uz

v) uchinchi guruh ikki xil ko‘rinishda amalga oshiriladigan shaxsga yo‘naltirilgan muloqot hisoblanadi (G.M. Andreyeva):

– biznesga yo‘naltirilgan, birgalikdagi faoliyatga yo‘naltirilgan va mohiyatan subyektga yo‘naltirilgan;

– yoki aloqa turi sifatida “munosabatlarni ochib beradi”.

Shunday qilib, aloqa vazifalari masalasida olimlar o‘rtasida bahs-munozaralar kelib chiqqan. Ammo umumiy – aloqaning jinsi va funksionalligini tan olish, M.B.Finko, tizimli tahlil tamoyillariga asoslanib, aloqa (S-S) tuzilishidagi barcha mumkin bo‘lgan funksional vaziyatlarni aniqlaydi. Bundan ko‘rinadiki, qo‘yilgan maqsadga qo‘yishga muvofiq, aloqaning quyidagi vazifalarni sanab o‘tish mumkin: obyektiv faoliyatni ta‘minlash, muloqot qilish uchun muloqot qilish, boshqasini o‘z qadriyatlari bilan tanishtirish, boshqaning qadriyatlari bilan tanishish shular jumlasidandir [8; 12].

Muloqot madaniyatini shakllantirishni mamlakatimiz rivojlanishining muhim omili sifatida qaraydigan bo‘lsak, aloqaning quyidagi ijtimoiy vazifalarini keltirib o‘tishimiz mumkin:

1-jamiyat va uning har bir sohalari talablarini qondirishga yo‘naltirilgan, hamkorligidagi mehnat faoliyatini rejalashtirish, muvofiqlashtirish, ijtimoiy nazorat va boshqalarni tashkil etadi;

2-jamiyat a’zolari – shaxslarning ehtiyojlari bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik xususiyat bo‘lib, ular ijtimoiylashish, avlodlar tajribasini uzatish va boshqalarni tashkil etadi.

Natijalar. Til butun bir xalqning xarakterini, tafakkurini, dunyoqarashini, intilishlarini ifodalashi bizga ma’lum. Til vositasida insonlar o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini ifoda etadilar. U muloqot qilish uchun ishlatiladi. Til odamlar o‘rtasidagi muloqot vositasi bo‘lib, uning doimiy vazifasi nutqda doimiy yashashdir. Tilning kommunikativ funksiyasi shu qadar boyki, u doimo jamiyatda bir-birini hurmat qilishga da’vat etadi. Bugungi kunga kelib ta’lim oluvchilarning xorijiy tilni o‘rganishda muloqot madaniyatini shakllantirish muammolari bir qancha pedagog olimlar tomonidan o‘rganilganligini va tadqiq qilinganligini ham aytib o‘tish lozim. Til o‘rganuvchilarning nutq qobiliyatni rivojlantirish uchun muloqot madaniyatining shakllanganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqotning asosiy vazifasi sifatida shuni e’tirof etish mumkinki, insonlar ma’lum bir shaxs tomonidan ishlab chiqilgan tajriba asosida muloqotni shakllantiradi, buning natijasida individual tajribaga qo‘yilgan talablar cheklanadi. Shu bois, inson rivojlanishi va kamol topishida muloqot madaniyati muhim omil sifatida ta’riflanadi, chunki shaxs muloqotda o‘zining xususiyatlarini namoyon qiladi. Bundan ko‘rinadiki, aloqa vositasining asosiy xususiyatlari muloqot orqali takomillashtirilib boriladi.

Yuqoridagi fikrlar asosida tavsiya etiladigan innovatsion metodni taklif qilmoqchimiz.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi (Portfolio of pedagogical ideas of professional development) – bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarida muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi talabalarning murakkab bo‘lgan mavzularni yuqori darajada o‘zlashtirishlari, shuningdek o‘quv faoliyati mobaynida loyihalar yaratish hamda o‘quv nazoratlariga maksimal darajada tayyorgarlik ko‘rishiga ko‘maklashadi. **Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi tavsifi:** Ushbu metod talabalarda muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi hisoblanib, oliy ma’lumotli mutaxasisilarning fikrlash jarayonida ma’lumotdan foydalanish uchun qulay shaklda – mantiqiy hamda assotsiativ ko‘rinishlarda ifodalanishning grafik usuli sanaladi, ingliz tilidagi murakkab mavzularni maksimal o‘zlashtirish hamda tushunish, loyihalar yaratish va o‘quv nazoratlariga a’lo darajada tayyorlanishiga yordam beradi. Bu metod orqali bo‘lajak mutaxassislarning muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayonida mustaqil fikrlashiga, o‘z fikrlarini erkin bayon etishiga va shu bilan birga, ularda ingliz tilidagi muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgandir. Shunday qilib, bunday metodlar o‘quv mashg‘ulotlarida talabalar kichik guruhlarga taqsimlangan holda olib boriladi.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi maqsadi: ingliz tilidagi tanlangan mavzu, muammo asosida bo‘lajak oliy ma’lumotli mutaxassislarning fikrlarini aniqlash, bundan tashqari, ushbu mavzuga bo‘lgan munosabatlarini belgilash, mustaqil holda umumiy bir fikrga kelishlariga va to‘g‘ri xulosa chiqarishlariga yordam berishdir. Amaliy mashg‘ulotlar davomida talabalarning erkin bahs-munozara olib borishlariga sharoit hozirlash, muloqotga tez, oson kirishish va erkin muloqot qila olishga o‘rgatish.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosini qo‘llash texnologiyasi: amaliy mashg‘ulotlar jarayonida va sinfdan tashqari holatlarda, ta’lim oluvchilarning o‘rganilayotgan chet tilida muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar katta va kichik guruhlar shaklida o‘tkazilishi mumkin.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosida foydalaniladigan vositalar: vatman qog‘ozi, flamaster, markerlar.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi tadbiq etish tartibi: dars jarayonini boshlashdan oldin pedagog tomonidan, o‘rganuvchilar o‘rtasida muloqot, bahs-munozara, savol-

https://buxdu.uz

javobni tashkil qilish va uning talablari, qoidalar bilan tanishtiradi, keyin esa mashg‘ulotning bosqichma-bosqich amalga oshirilishini izohlab o‘tadi:

– pedagog o‘rganuvchilarni mazkur mavzu doirasida kichik jamoalarga ajratadi;

– har qaysi guruh o‘zining yo‘nalishi bo‘yicha tayyorlanishadi. Turli xil materiallar va ko‘rgazmali qurollarni boshqa guruhlar bilan muloqotga kirisha olishi uchun tayyorlaydi;

– ingliz tilida berilgan mavzu bo‘yicha kichik guruhlar o‘rtasida muloqot boshlanadi;

Pedagog tomonidan guruhlarning fikrlari maqsadli tarzda yo‘naltirib boriladi va asosiysi, ingliz tilida muloqot madaniyatiga yo‘naltirilgan mavzu kichik guruhlar tomonidan taqdim etilgandan so‘ng u aytilgan fikrlarga o‘zining munosabatini bildirgan holda muloqotni yakunlaydi.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik fikrlar portfoliosi algoritmi:

1-bosqich. Mashg‘ulot pedagog tomonidan talabalarning ingliz tilida muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhim bo‘lgan mavzularni aniqlashdan boshlanadi. Guruhlar shu tartibda ajratiladi va ularga tayyorgarlik ko‘rishlari uchun sharoit hamda imkoniyatga qarab aniq vaqt beriladi.

2-bosqich. Har bir kichik guruhdagi talabalar o‘z mavzulari asosida kerakli materiallar (videoroliklar, misollar, dalillar, radio eshittirishlar, treklar) ni tayyorlaydilar. Fikrlarni himoya qilish uchun bir kishi guruhdan tanlab olinadi, qolganlar esa, o‘z fikrlarini muloqot jarayonida qo‘shimcha qilishlari mumkin bo‘ladi.

3-bosqich. Kichik guruh a’zolari himoyaga tayyor bo‘lgandan so‘ng, ularning biri himoya qilish uchun so‘zga chiqadi. Guruh vakillaridan biri o‘z jamoasining nomidan so‘zga chiqib, tayyorlangan dalillar va materiallarga asoslanib ularga berilgan mavzuni himoya qilishadi. Guruh a’zosi tomonidan fikrlar berilgandan so‘ng, jamoaning boshqa vakllari ham o‘z fikrlarini qo‘shimcha tarzda izhor qilishi mumkin.

4-bosqich. Bu bosqichda ham pedagog portfolio mashg‘uloting navbatdagi guruh vakiliga himoya uchun so‘z beradi. Ikkinchi kichik guruh ham birinchi kichik guruh kabi o‘z mavzusini himoya qiladi. Himoya tugagach, pedagog mashg‘ulotning navbatdagi bosqichga o‘tadi.

5-bosqich. Kichik guruhlar bir-biriga savollar berishni boshlaydilar. Guruhlar tomonidan beriladigan savollar, ularning himoyasi vaqtida aytilgan dalillar, misollar, fikrlarni yanada oydinlashtirish maqsadida o‘z guruhlarining fikrlarini yanada ta’kidlab, isbotlab, qolganlarni ham shu fikrga qo‘shilishiga da’vat qilish uchun berilishi mumkin. Ta’lim oluvchilarning chet tilidagi muloqot madaniyatini shakllantirishida o‘zlarini mustaqil chiqishlari bilan o‘zga insonlarga ta’sir etishda o‘z fikr va mulohazalarini ifodalaydilar. Ta’lim beruvchilar mazkur jarayonga sharoit yaratishi, o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda fikr yuritishlari bilan bir-biriga ta’sir ko‘rsatishga harakat qiladi. O‘qituvchi esa ushbu holatga sharoit, imkoniyat yaratgan holda bahs-munozarani samimiylik bilan boshqaradi.

6-bosqich. Har ikkala tomonnning savollari, fikrlari, so‘zlari tugagach, pedagog talabalarning aytilgan fikrlarini umumlashtiradi va o‘zining bu masala haqidagi fikr-mulohazasini bayon etadi. Bundan tashqari, guruh ishtirokchilarining qiziqtirgan savollarga kerakli javobni berishga harakat qiladi [9;9-17]. Biz ushbu usulga qo‘shimcha tarzda yana 2 ta bosqichni taklif qilmoqchimiz:

7-bosqich: berilgan mavzuning har ikkala guruhda ham mazmunan tushunarli bo‘lganligini tekshirish maqsadida har ikkala guruhning mavzusi almashtirilib, mavzuning dastlab foydali va zararli (advantages and disadvantages) tomonlarini so‘zlab berish vazifasi beriladi. Talabalarga tayyorgarlik ko‘rish uchun mavzuning murakkablik darajasi inobatga olingan holatda vaqt beriladi. Talabalar berilgan vaqt ichida boshqa guruh tomonidan yoritib berilgan mavzuni (kalit so‘zlardan foydalangan holda) foydali va zararli tomonlarini gapirib berishlari lozim.

8-bosqich: pedagog tomonidan talabalarga navbatdagi vazifa beriladi. Bunda talabalar har ikkala guruhga berilgan mavzuning kuchli, zaif, imkoniyat va tahdidlar (strength, weakness, opportunity, threat) tomonlarini berilgan vaqt ichida ochib berishlari lozim bo‘ladi (1-rasmga qarang).

1-**rasm. Muloqot madaniyati texnologiyasini rivojlantirishda taqdim etiladigan mashq sxemasi**

https://buxdu.uz

Pedagog tomonidan guruhning faolligi va talabalarning ishtiroki muntazam kuzatib boriladi. Bundan ko‘zlangan maqsad guruhlarga berilgan mavzularning har ikkisini ham talabalar tomonidan o‘zlashtirilishidir. Mavzuga doir bo‘lgan so‘z, ibora, frazeologik birikmalarning dars davomida o‘rganib, ularni muloqot jarayonida qo‘llay olishlari nazarda tutilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan jamiyatda metodika sohasida eng dolzarb masalalardan biri sifatida chet tillarini o‘qitishda talabalarning muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi ilgari suriladi. Bo‘lg‘usi xorijiy til fani o‘qituvchilarida muloqot madaniyatini shakllantirishda, avvalambor, mutaxassislarning kasbiy-pedagogik madaniyati tizimidagi shaxsiy hamda kasbiy xususiyatlarni tushunamiz. Shunday ekan, bir tarafdan, muloqot madaniyatini shakllantirish bo‘lajak kadrlarning kasbiy hamda umumiy madaniyatining tuzilishi desak, boshqa jihatdan, metodika sohasida muloqot madaniyati pedagogik madaniyat tizimining bir qismi degan xulosaga kelish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Сохан Л.В. Проблемы жизни личности. Проблемы теории и методология социально-психологического исследования. Киев “ Наукога Думка” 1998.– 190 с.

2. Irisqulov A.T. Xorijiy tillarni o‘qitishda lingvo-madaniy yondashuvlarning ahamiyati. // Filologiya masalalari. №2.– T.: 2006.– B. 89.

3. Jalolov J.J. Chet tili o‘qitish metodikasi: chet tillari oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: “O’qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 434 b.

4. Ершов И. М. и др. Общение на уроке или Режиссура поведения учителя. - 2-е изд., пераб. и доп. - М.: МПСИ; Флинта, 1998. – 366 с.

5. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. – Издательский дом «Питер», 2021. – С. 34-45.

6. Петровская Я.Я. Развитие компетентного общения как одно из направлений оказания психологической помощи // Введение в практическую социальную психологию: Учебное пособие для высших учебных заведений. / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. - 2-е исправленное изд. - М.: Смысл, 1996. – С. 150-167.

7. Самсонова Н.С., Вашкевич Т.Г. Игра как средство формирования коммуникативной компетентности будущего учителя: // Педагогические науки. 2012. – С. 173-177.

8. Финько М.В. Проблема межличностного общения и духовный кризис: Культурологический анализ // Общественные науки. 2005. № 9. – С. 14 .

9. Muxammedjanova S. Dj. “Bo‘lajak mutaxassislarda ingliz tilini o‘qitish jarayonida kommunikativ madaniyatni rivojlantirishning metodik asoslari” (PhD) diss. Avtoref. Samarqand, 2021. – 56 b.

https://buxdu.uz

TALABALARDA LINGVO-DIDAKTIK TAJRIBALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Choriyeva Fotima Tolib qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o’qituvchisi
f.talibovna92@gmail.com

Ushbu maqolada talabalarda lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqolada talabalarning tilni o‘rganish jarayonida pedagogik mexanizmlarni samarali qo‘llash, lingvo-didaktik kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Adabiyotlar tahlili, metodologik yondashuvlar va zamonaviy pedagogik usullarni o‘rganish asosida talabalarda lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti talabalari asosida o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari hamda pedagogik metodlar asosida xulosalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: *lingvo-didaktik tajriba, pedagogik mexanizm, talaba, metodologiya, kompetensiya, ta'lim, pedagogika.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВО-ДИДАКТИЧЕСКОГО ОПЫТА У СТУДЕНТОВ

В данной статье анализируются педагогические механизмы формирования лингво-дидактического опыта у студентов. Рассматриваются эффективные методы применения педагогических механизмов в процессе изучения иностранного языка, развитие лингво-дидактических компетенций. На основе литературного анализа, методологических подходов и современных педагогических методов рассматриваются эффективные методы формирования лингво-дидактического опыта у студентов. Также приведены результаты исследования на основе студентов Экономико-педагогического университета, а также выводы на основе педагогических методов.

Ключевые слова: *лингво-дидактический опыт, педагогический механизм, студент, методология, компетенция, образование, педагогика.*

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF FORMING LINGUISTIC-DIDACTIC EXPERIENCES IN STUDENTS

This article analyzes the pedagogical mechanisms for the formation of linguistic-didactic experience in students. The article focuses on the effective use of pedagogical mechanisms in the process of language learning and the development of linguistic-didactic competencies. Based on literature review, methodological approaches, and modern pedagogical methods, the article examines the effective methods for shaping linguistic-didactic experience in students. The results of the research based on the students of the Economics and Pedagogics University are presented, along with conclusions drawn from pedagogical methods.

Keywords: *linguistic-didactic experience, pedagogical mechanism, student, methodology, competency, education, pedagogy.*

Kirish. Lingvo-didaktik tajribalar talabalarda til o‘rganish jarayonining samaradorligini oshiradigan va ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradigan muhim omildir. Pedagogik mexanizmlar til o‘rganish jarayonida talabalarni faollashtirib, bilimlarni nafaqat amaliyotda qo‘llashga, balki tilni aniq va samarali ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi. O‘qituvchilar va talabalarning o‘zaro muloqotida, talabaning faol ishtiroki va muammolarni hal qilishga qaratilgan metodologik yondashuvlar o‘quv jarayonini yanada sifatli qilishda muhim rol o‘ynaydi. Pedagogik mexanizmlar yordamida o‘quv jarayonini optimallashtirish, talabalar uchun o‘qishning samarali sharoitlarini yaratish va bilimlarni o‘zlashtirishning yuqori samaradorligini ta'minlash mumkin. O‘z navbatida, talabalarning akademik va amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash, til o‘rgatish jarayonini yaxshilashga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar kerak. Ushbu maqolada lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishda pedagogik mexanizmlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, Iqtisodiyot va Pedagogika universitetining 2-kurs talabalarida lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirish uchun qo‘llaniladigan metodlar, pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni

https://buxdu.uz

o‘rganish natijasida metodologik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Talabalar o‘rganadigan materiallarning tahlili, pedagogik metodlar asosida o‘quv tizimining samaradorligi baholanadi va talabalarning lingvo-didaktik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ilg‘or usullarni qo‘llash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini baholashda yangi pedagogik metodlarning ta'siri va ulardan foydalanishning muhimligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Lingvo-didaktik tajriba shakllantirish masalalari bo‘yicha bir qator xorijiy va o‘zbek olimlari o‘z tadqiqotlarini olib borgan va bu sohada muhim nazariy hamda amaliy yondashuvlarni ishlab chiqqanlar. Xorijiy tadqiqotchilardan biri, Yevgeniy L. Shishov[1] (2012), lingvo-didaktik tajriba va uning shakllanish jarayonidagi metodologik yondashuvlarni o‘rganib, o‘quvchilarda tilni o‘rganish uchun samarali pedagogik mexanizmlar yaratish zarurligini ta’kidladi. Uning fikriga ko‘ra, lingvo-didaktik kompetensiyalarni shakllantirishda o‘qituvchi faqatgina materialni taqdim etuvchi emas, balki o‘quvchi faoliyatini tashkil qiluvchi shaxsdir. Shishovning yondashuviga ko‘ra, samarali o‘qituvchining vazifasi faqat ma'lumot yetkazishdan iborat bo‘lmasdan, talabalarni til o‘rganishda faol ishtirok etishga undash, ularga amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muhit yaratishdir. Shishov, shuningdek, tilni o‘rganish jarayonida didaktik yondashuvlar va metodlarning interaktiv bo‘lishini, shuningdek, talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantirishni ta'kidlagan.

O‘zbek tadqiqotchilaridan professor A. Jumanov (2015) [2] lingvo-didaktik metodlarning talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishdagi rolini o‘rganib, bu metodlarning samaradorligini zamonaviy o‘quv texnologiyalari bilan bog‘lab ko‘rsatgan. Jumanovning fikriga ko‘ra, kommunikativ yondashuvlar, interaktiv metodlar va ilg‘or texnologiyalar talabalarda tilni o‘rganish va tushunish jarayonini samarali rivojlantiradi. Jumanovning o‘rganish metodologiyasida o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi samarali muloqot va talabalarni amaliy vazifalar orqali tilni o‘rganishga jalb qilishga alohida e'tibor berilgan. Shuningdek, uning ishlarida, talabalar o‘rtasida guruhli ishlash va fikr almashish orqali tilni o‘rganish jarayonini chuqurlashtirish muhimligini ta'kidlagan. Bu metod talabalarning tilni to‘liq o‘zlashtirishiga va shuningdek, ularning o‘zi tomonidan o‘qishga qiziqishni oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, so‘nggi yillarda A. Usmonov va M. Rahmatullayev (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar talabalarda lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishda yangi metodlarning qo‘llanilishini ko‘rsatib, bunday metodlarning natijalarini tahlil qilib, pedagogik mexanizmlar bilan birgalikda samarali natijalarga erishish mumkinligini [3] isbotlagan. Usmonov va Rahmatullayevning fikriga ko‘ra, talabalarning lingvo-didaktik kompetensiyalarini rivojlantirishda yangi texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish talabalar uchun eng samarali usuldir. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, o‘quv jarayonida o‘z-o‘zini baholash va interaktiv metodlardan foydalanish talabalarning o‘z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. O‘z-o‘zini baholash orqali talabalar o‘zlari o‘rganayotgan materialga nisbatan mas'uliyatni his qilishadi va bu ularga o‘z bilimlarini mustahkamlash va kuchli tomonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu metodlar talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ularga tahliliy fikrlash jarayonini chuqurlashtirish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, A. Usmonov va M. Rahmatullayevning tadqiqotlarida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, talabalarni nafaqat tilni o‘rganishga, balki ularning fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi [4]. Bu metodlar talabalarga o‘quv jarayonida faol ishtirok etish, turli vazifalarni yechish, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni izlashni o‘rgatadi. Metodologik yondashuvlarning xilma-xilligi talabalarni har tomonlama rivojlantiradi va ularning tilni o‘rganishdagi muvaffaqiyatini oshiradi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyot va Pedagogika universitetida olib borilgan tadqiqotlar talabalarda lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishda qo‘llaniladigan metodlarning samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotga 50 nafar talabadan iborat guruh jalb qilindi. Bu guruhning 60% akademik yozuv va tahlil qilishda yuqori natijalar ko‘rsatgan bo‘lsa, 40% talabalar esa oddiy va o‘rtacha natijalar ko‘rsatgan. Tadqiqot natijalari metodologik yondashuvlarning samaradorligini ko‘rsatadi va o‘quv jarayonini takomillashtirishda eng muvaffaqiyatli metodlarning aniqlanishi uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda foydalanilgan metodlardan eng samaralisi sifatida **proyekt asosidagi o‘qitish** va **blended learning (aralash o‘qitish)** metodlari ko‘rsatilgan. Ushbu metodlar talabalar uchun akademik yozuv va tahlil qilish ko‘nikmalarini tezroq va samaraliroq o‘zlashtirish imkonini yaratdi. Proyekt asosidagi o‘qitish metodida talabalar real hayotdagi muammolarni hal qilishda o‘z bilimlarini qo‘llashga imkoniyat yaratadigan vazifalarni bajarishdi. Bu metodda talabalarga o‘zaro guruhlarda ishlash va guruhli muhokamalar orqali fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor berildi. Natijada, 50% talaba guruhli muhokamalar orqali fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Bu talabalar faqat o‘rganilgan materialni eslab qolish bilan cheklanmay, o‘rganilgan ma'lumotlarni analiz qilish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini ham rivojlantirdilar.

https://buxdu.uz

Blended learning metodining qo‘llanilishi, talabalar o‘rtasida mustaqil ishlashni rag‘batlantirdi va bilimlarni yanada chuqurroq o‘zlashtirishga yordam berdi. Bu metodda talabalar onlayn platformalar va an'anaviy darslar yordamida materiallarni o‘rganadilar, shu bilan birga o‘qituvchi tomonidan tashkil etilgan amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘z bilimlarini mustahkamlashadi. 30% talaba amaliy mashg‘ulotlar asosida mustahkamlangan va o‘z bilimlarini yanada samarali qo‘llashni o‘rgandilar. Blended learning talabalarga vaqtni to‘g‘ri boshqarishga, o‘z-o‘zini baholashga va o‘z bilimlarini mustahkamlashga yordam berdi. Shu bilan birga, talabalar o‘qishning interaktiv shakllarida qatnashish orqali, bilimlarni olishdan ko‘ra, ularga chuqurroq yondashish va bilimlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdilar.

*An'anaviy metodlarning samaradorligi***.** Tadqiqotda, an'anaviy darslar va faqat o‘quv kitoblariga asoslangan yondashuvlar kam samarali natijalar ko‘rsatdi. Bunday metodlar faqat ma'lumot taqdim etish va o‘quvchilarga passiv ravishda materiallarni o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, an'anaviy darslar talabalarni mustaqil fikrlashga va o‘rganilgan materiallarni amaliyotda qo‘llashga kam rag‘batlantiradi. Bu metod o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga va ularning ilmiy izlanishlar qilishga ko‘proq imkoniyat bermaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an'anaviy metodlar talabalar o‘rtasida faqat qisqa muddatli bilim olishni ta'minlashi mumkin, ammo uzun muddatli o‘rganish va chuqur bilim olishda samarali emas.

*Interaktiv texnologiyalarning roli***.** Shu bilan birga, tadqiqotda interaktiv texnologiyalardan foydalanish talabalarning faoliyatini yanada faollashtirdi. O‘quvchilarga taqdim etilgan interaktiv vositalar va onlayn platformalar ularning o‘z-o‘zini baholash va o‘z bilimlarini qayta ko‘rib chiqish imkoniyatini yaratdi. Interaktiv texnologiyalar yordamida talabalar nafaqat o‘rganilgan materialni yaxshi tushunib olishdi, balki o‘zlarining o‘rganish jarayonini boshqarishga va mustahkamlashga imkon yaratdi. Bu metod, talabalar o‘rtasida ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Tadqiqot natijalari, lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishda zamonaviy pedagogik metodlarning samarali qo‘llanilishini tasdiqlaydi. Proyekt asosida o‘qitish, blended learning va kooperativ o‘qitish metodlari, talabalar o‘rtasida akademik yozuv va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Shu bilan birga, interaktiv texnologiyalar talabalarning fikrlash jarayonini chuqurlashtirib, ularning bilim olishda yanada faol ishtirok etishlarini ta'minladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘quv jarayonida yangiliklarni qo‘llash va zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, talabalar uchun ilg‘or akademik va tahliliy ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali bo‘ldi. Kelajakda, ushbu metodlarni kengaytirish va yangilash orqali o‘quv jarayonining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Muhokama. Pedagogik mexanizmlarning talabalarda lingvo-didaktik kompetensiyalarni shakllantirishdagi o‘rni xususida xulosa qiladigan bo’lsak**,** Lingvo-didaktik tajribalarni shakllantirishda pedagogik mexanizmlar juda katta ahamiyatga ega, chunki ular o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, talabalar bilimlarini amaliyotda qo‘llash va ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘zbekistonning yetakchi o‘quv muassasalaridan biri bo‘lgan Iqtisodiyot va Pedagogika universitetida olib borilgan tadqiqotlar natijalari, lingvo-didaktik kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik mexanizmlar va metodlar qo‘llanilayotganini ko‘rsatdi. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, proyekt asosida o‘qitish, blended learning (aralash o‘qitish) va kooperativ o‘qitish metodlari talabalar uchun juda samarali bo‘ldi.

Proyekt asosida o‘qitish metodida talabalar o‘z bilimlarini real hayotdagi muammolarni hal qilishda qo‘llashga harakat qiladilar. Bu metodda o‘quvchilar guruhlar bo‘lib, biror mavzu yoki muammoni o‘rganish uchun loyihalar ustida ishlaydilar. O‘quvchilar bunday o‘qitish usulida faqat ma'lumot olish emas, balki o‘rganilgan materialni amaliyotda qo‘llashga, ilmiy izlanishlar qilishga va guruhda fikr almashish orqali tajriba orttirishga imkoniyat yaratadilar. Shuningdek, proyekt asosidagi o‘qitish talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantiradi va ularga turli yondashuvlar va muammolarni yechishda yangi usullarni qo‘llashni o‘rgatadi.

Blended learning (aralash o‘qitish) metodining samaradorligi ham sezilarli darajada yuqori bo‘ldi. Bu metod talabalar uchun o‘qish jarayonining onlayn va oflayn shakllarini birlashtiradi. Talabalar o‘z bilimlarini onlayn resurslar orqali mustahkamlashadi, lekin shu bilan birga, an'anaviy darslarda o‘qituvchining qo‘llab-quvvatlashi va jamoaviy ish orqali yanada chuqurroq o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Blended learning talabalarga o‘z vaqtlarini to‘g‘ri boshqarishga yordam beradi, chunki ular o‘qish jarayonini o‘z ehtiyojlariga mos ravishda tashkil qilishlari mumkin. Bu metodning qo‘llanilishi talabalarni mustaqil ishlashga, o‘z-o‘zini baholashga va yangi bilimlarni tezda o‘zlashtirishga undaydi.

Kooperativ o‘qitish metodida talabalar guruhlarda ishlashadi, bu metodning eng asosiy afzalligi shundaki, talabalar o‘zaro fikr almashish, bir-biriga yordam berish va yangi bilimlarni o‘rganishda bir-birlaridan foydalana olishadi. Kooperativ o‘qitish talabalarga jamoaviy ishlash, fikrlarni baham ko‘rish va muammolarni birgalikda yechish orqali yanada samarali o‘rganishga imkon yaratadi. Bu metod

https://buxdu.uz

o‘quvchilarni nafaqat til o‘rganish, balki ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

O‘quv jarayonida yangi texnologiyalarni qo‘llash, talabalar uchun nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishni, balki ularning o‘z bilimlarini yanada chuqurroq tushunishlariga imkon yaratadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, onlayn resurslar, taqdimot dasturlari, interaktiv platformalar va boshqa vositalar orqali talabalar o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashlari, turli vazifalarni bajarish jarayonida texnologiyalardan foydalangan holda o‘z malakalarini rivojlantirishlari mumkin. Shu bilan birga, texnologiyalar talabalarga o‘qish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilish imkonini beradi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi. Kelajakda, ushbu metodlarni kengaytirish va yangilash orqali o‘quv jarayonining samaradorligini yanada oshirish mumkin. O‘qitish jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘shish, o‘quvchilarga yanada rivojlangan va interaktiv o‘qish imkoniyatlarini yaratadi. Talabalar faqatgina tilni o‘rganish bilan cheklanmay, balki ularning kommunikativ, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradigan vositalarga ega bo‘ladilar. Shuning uchun pedagogik mexanizmlarni doimiy ravishda yangilab borish, o‘quv jarayonini yuqori samaradorlikka erishish uchun muhimdir.

Xulosa. Pedagogik mexanizmlarni qo‘llash talabalarning akademik va professional faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga asos yaratadi. O‘quv jarayonida ushbu metodlarni qo‘llash orqali talabalar o‘zlarining akademik va ish faoliyatlarida yuqori natijalarga erishishga qodir bo‘ladi. O‘qitish usullarining zamonaviyligi va samaradorligi, talabalarning o‘rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Shishov, Y. L. (2012). Lingvo-didaktik tajriba va metodologik yondashuvlar. Moskva: Nauka.
2. Jumanov, A. (2015). Lingvo-didaktik metodlar va kommunikativ kompetensiyalar. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Usmonov, A., Rahmatullayev, M. (2019). Yangi pedagogik texnologiyalar va lingvo-didaktik tajriba. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

https://buxdu.uz

THE IMPORTANCE OF AUDIO-LINGUAL METHOD IN ENGLISH TEACHING PROCESS

Ilkhomova Shakhribonu Ilkhomovna,
Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Department of English Language Teaching Methods
Khodjiyeva Umeda Fakhriddinovna,
Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Department of English Language Teaching Methods

This article is entitled the importance of audio-linguistic method in English language teaching. This article examines the audio-lingual method (ALM), a language teaching approach derived from behavioral psychology. It emphasizes the formation of habits through repetition and reinforcement. By examining the historical context, characteristics, and practical applications of ALM, this study highlights its continued relevance in certain educational settings, despite the dominance of more modern methodologies. The analysis also discusses the effectiveness of the method in improving rapid speaking skills, its role in group learning environments, and how it integrates with modern technological tools.

Keywords: *audio-lingual method, language teaching, behavioral psychology, repetition, reinforcement, speaking proficiency, language skills, expansion drill, backward build-up drill, chain drill, complete the dialogue, transformation drill, use of minimal pairs.*

INGLIZ TILINI O‘QITISH JARAYONIDA AUDIO-LINGVAL USULNING AHAMIYATI

Mazkur maqolada xulq-atvor psixologiyasidan olingan tilni o‘rgatish yondashuvi bo‘lgan audio-lingual metod (ALM) o‘rganiladi. Bu odatlarni takrorlash va mustahkamlash orqali shakllantirishga urg‘u beradi. ALMning tarixiy konteksti, xususiyatlari va amaliy qo‘llanilishini ko‘rib chiqish orqali ushbu tadqiqot zamonaviyroq metodologiyalarning ustunligiga qaramay, uning muayyan ta’lim sharoitlarida davom etayotgan dolzarbligini ta’kidlaydi. Tahlil, shuningdek, tez gapirish malakasini oshirishda usulning samaradorligini, uning guruhdagi o‘quv muhitidagi rolini va zamonaviy texnologik vositalar bilan qanday integratsiyalashuvini muhokama qiladi.

Kalit so‘zlar: *audio-lingual metod, til o‘rgatish, xulq-atvor psixologiyasi, takrorlash, mustahkamlash, nutq malakasi, til ko‘nikmalari, kengaytirish mashqlari, orqaga o‘stirish mashqlari, zanjirli mashq, dialogni yakunlash, transformatsiya mashqlari, minimal juftliklardan foydalanish.*

ЗНАЧЕНИЕ АУДИОЛИНГВАЛЬНОГО МЕТОДА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье рассматривается аудиолингвальный метод (АЛМ) - подход к обучению языку, основанный на принципах бихевиористской психологии. Этот метод делает акцент на формировании навыков посредством повторения и подкрепления. Анализируя исторический контекст, характеристики и практическое применение АЛМ, данное исследование подчёркивает его сохраняющуюся актуальность в определённых образовательных контекстах, несмотря на преобладание более современных методик. В статье также обсуждается эффективность метода в развитии навыков беглой речи, его роль в групповом обучении и то, как он сочетается с современными технологическими инструментами.

Ключевые слова: *аудиолингвальный метод, обучение языку, бихевиористская психология, повторение, подкрепление, речевые навыки, языковые навыки, упражнение на расширение, упражнение на обратное наращивание, цепочное упражнение, заполнение диалога, трансформационное упражнение, использование минимальных пар.*

Introduction. The field of language teaching has evolved through various methodologies, each influenced by different educational theories and pedagogical goals. Here's an overview of some prominent language teaching methods and their theoretical underpinnings: This teaching technique was initially called the Army Method, and was the first to be based on linguistic theory and behavioral psychology, developed during World War II at the University of Michigan in order to rapidly develop effective oral-aural skills in foreign languages for military personnel.

https://buxdu.uz

Literature analysis. Charles Fries and Robert Lado are credited with the association of **behavioural** psychology and a contrastive structural analysis of the target language to produce the following principles for foreign language learning:

1. Foreign language learning is basically a process of mechanical habit formation. Good habits are formed by giving correct responses rather than by making mistakes. By memorizing dialogues and performing pattern drills the chances of producing mistakes are minimized.
2. Language skills are learned more effectively if the items to be learning in the target language are presented in spoken form before they are seen in written form.
3. Analogy provides a better foundation for language learning than analysis. Analogy involves the processes of generalization and discrimination.
4. The meanings that the words of a language have for the native speaker can be learned only in a linguistic and cultural context and not in isolation.

This method is still in use today. The most superb supporters of this method were Giorgio Shenker, who promoted guided self -learning with the Shenker method in Italy and Robin Callen, who created the Callen method. Larsen-Freeman(2000,p.47-50) provides expanded descriptions of some common or typical techniques closely associated with the Audio-Lingual method.

Some related studies show that the students’ oral skill improved by using Audio-lingual method (Setiawan,2011), audio documents occasionally help students concentrate on the teaching materials (Rahmatin and Armiun, 2011), and the implementation of Audio-Lingual method in teaching speaking affects the students speaking skills (Amelia,2012).

Listening activity process includes four steps. They are hearing, understanding, evaluating, and responding (Greene and Petty,1971): 1. Hearing- it deals with a series of sounds that involves with the words and sentences. 2. Understanding- it means that the meaning of those words and sentences are understood. 3. Evaluating- it means that the meaning gained is evaluated the total communication is accepted or rejected. 4. Responding- a response is made to what is heard by further thought, bodily movement, facial expression or audible reaction.

There are the characteristics of the Audio-Lingual method in language teaching (Murcia, 1991,p.6): 1. Lessons begin with dialogues 2. Mimicry and memorization are used, based on the assumption that language is habit formation 3. Pronunciation is stressed from the beginning 4. Grammatical structures are sequenced and rules are taught inductively 5. Skills are sequenced: listening, speaking, reading, writing postponed 6. Vocabulary is severely limited in initial stages 7. A great effort is made to prevent learning errors. 8. Language is often manipulated without regard to meaning or context 9. The teacher must be proficient only in the structures, vocabulary. That they teaching since learning activities and materials are carefully controlled If you can only memorize words, you will miss out on opportunities such as understanding and conveying information, which is the main function of language. Therefore, if possible watch programs in the language you are learning. Listen BBC Learning English weekly podcasts on the bus, from home to work, from work to home, to study, do not waste your time. Watching movies with subtitles is also a huge benefit. On the one hand, you will have a good time watching an interesting movie, on the other hand you will memorize a lot of English words.

Research methodology.

Objectives of the Audio-Lingual Method: Teachers want their students to be able to use the target language communicatively. In order to do this, they believe students need to overlearn the target language, to learn to use automatically without stopping to think. Their students achieve this by forming new habits in the target language and overcoming the old habits of their native language.

Features of the Audio-Lingual Method.

1-Foreign language is the same as any other kind of learning and can be explained by the same laws and principles (Stimulus-Response- Reinforcement).

2- Learning is the result of experience and is evident in changes in behaviour. The aim is for linguistic competence and accuracy.

3- Foreign language learning is different from first language learning.

4- Foreign language learning is a process of habit formation.

5- Language learning proceeds by means of analogy (habit- formation involving discrimination and generalization) rather than analysis (deductive learning of rule, as the Grammar Translation Method) and involves attending to form and structure.

6- Errors are the result of first language interference and are to be avoided at all costs in the course of instruction. Teachers must specify what language the student will use and control student interaction with the language.

https://buxdu.uz

7- Focuses on all its practices and procedures shifted from reading, translating and deductive explanation of grammar rules to the listening, speaking and the inductive presentation of language patterns in the spoken language. The Techniques of ALM Dialogues and pattern practice form the basis of audiolingual classroom practice. The use of them is a distinctive feature of the Audiolingual Method.

The techniques used by the Audiolingual Method are:

1. Repetition drill: this drill is often used to teach the lines of the dialogue. Students are asked to repeat the teacher’s model as accurately and as quickly as possible.

2. Single- slot substitution drill: the teacher says a line, usually from the dialogue. Next, the teacher says a word or a phrase (called cue). The students repeat the line from the dialogue which the teacher has given them, substituting the cue into the line in its proper place. The major purpose of this drill is to give the students practice in finding and filling in the slots of a sentence.

3. Question-and-answer drill : this drill gives students practice with answering questions. The students should answer the teacher’s question very quickly. Although we did not see it in our lesson here, it is also possible for the teacher to cue the students to ask questions as well. This gives students practice with the question pattern.

4. Expansion drill : this drill helps students to produce longer sentence bit by bit, gradually achieving fluency. The main structure is repeated first, then students have to put cue phrase in its proper place. e.g.

5. multiple- slot substitution drill: this drill is similar to the single- slut substitution drill. The difference is that the teacher gives cue phrases, one at a time that fit into different slots in the dialogue line. The students must recognize what part of speech each cue is, or at least, where it fits into the sentence, and make any other changes, such as subject-verb agreement. They then say the line, fitting the cue phrase into the line where it belongs.

6. Backward build-up drill: this drill is used when a long line of dialogue is giving students trouble. The teacher breaks down the line into several parts. The students repeat a part of the sentence, usually the last phrase of the line. Then, following the teacher’s cue, the students expand what they are repeating part by part until they are able to repeat the entire line. The teacher begins with the part at the end of the sentence (and works backwards from there) to keep the intonation of the line as natural as possible. This also directs more student attention to the end of the sentence, where new information typically occurs.

7. Chain drill : a chain drill gets its name from the chain of conversation that forms around the classroom as students, one-by-one, ask and answer questions of each other. The teacher begins the chain by greeting a particular student or asking him a question. That student responds and then turns to the student sitting next to him. The first student greets or asks a question of the second student and the chain continues. A chain drill allows some controlled communication, even though it is limited. A chain drill also gives the teacher an opportunity to check each student’s speech.

8. Complete the dialogue: selected words are erased from a dialogue students have learned. Students complete the dialogue by filling the blanks with the missing words.

9. Transformation drill: the teacher gives students a certain kind of sentence pattern, an affirmative sentence for example. Students are asked to transform this sentence into a negative sentence. Another example of transformations to ask of students are: changing a statement into a question, an active sentence into a passive one, or direct into reported speech.

10. Use of minimal pairs : the teacher works with a pair of words which differ in only one sound; for example, ‘ship/ sheep’. Students are first asked to find the difference between the two words and later to say the two words. The teacher selects the sounds to work on after she has done a contrastive analysis, a comparison between the students’ native language and the language they are studying.

11. Grammar game

https://buxdu.uz

Games like the supermarket alphabet game described in this chapter are used in the Audio-Lingual Method. The games are designed to get students to practice a grammar point within a context. Students arc able to express themselves, although it is rather limited in this game. Notice there is also a lot of repetition in this game.

Analysis and results.

Advantages

- It was the first method which was based on scientific linguistic and psychological theories.
- With its simpler techniques, this method widened the scope of the language learner.
- Syntactic progression of language patterns receives more importance than vocabulary and morphology. 4. Language learning involved in learning different skills.
- They promote the use of a simple technique

Disadvantages. Despite these advantages, ALM started to be criticized in the 1960s from different sources: first, between 1966 and 1972 Chomsky initiated a prolonged and heated debate on the method ’s language and learning principles. Secondly, it was found that the ALM didn’t act as the panacea for teachers who started to complain that not all their needs were met by this method. In addition, students expressed their dissatisfaction with the mechanical drills in classes and called them tedious and tiresome. They complained that what they acquired was more like parroting and less like real communication the required outside of their classrooms. For these reasons, since 1970 audio- lingual as a method came to its end, even though parts of it still continue to be used in the modern language teaching methods.

Activity 1.

Check of your understanding of the Audio-lingual method.

1. Which of the following techniques follows from the principles of the Audio-Lingual Method, and which ones don’t? Explain the reasons for your answer.

A) The teacher asks beginning-level students to write a composition about the system of transportation in their home countries. If they need a vocabulary word that they don’t know, they arc told to look in a bilingual dictionary for a translation.

B) Toward the end of the third week of the course, the teacher gives students a reading passage. The teacher asks the students to read the passage and to answer certain questions based upon it. The passage contains words and structures introduced during the first three weeks of the course.

C) The teacher tells the students that they must add an ‘s’ to third person singular verbs in the present tense in English. She then gives the students a list of verbs and asks them to change the verbs into the third person singular present tense form.

2. Some people believe that knowledge of a first and second language can be helpful to learners who are trying to learn a third language. What would an Audio-Lingual teacher say about this? Why?

Activity 2.

Apply what you have understood about the Audio-Lingual Method.

1. Read the following dialog. What subsentence pattern is it trying to teach?

Botir: Lola’s going to go to college next fall.

Salim: Where is he going?

Botir: He’s going to Tashkent.

Salim: What is he going to study?

Botir: Biology. He’s going to be a doctor.

Prepare a series of drills (backward build-up, repetition, chain, single slot substitution, multiple-slot substitution, transformation, and ques- tion-and-answer) designed to give beginning level EFL students some practice with this structure. If the target language that you teach is not English, you may wish to write your own dialog first. It is not easy to prepare drills, so to check yours, you might want to try giving them to some other teachers.

1. Prepare your own dialog to introduce your students to a sentence or sub-sentence pattern in the target language you teach.

Conclusion. In conclusion, the audio-lingual method, despite its limitations in fostering full communicative fluency, remains a valuable tool in the language teacher’s arsenal, particularly in specific contexts where quick and accurate use of language forms is necessary. Its foundational focus on meticulous, repetitive practice effectively supports the development of essential language skills that form the bedrock for more advanced communicative abilities. As educational paradigms continue to evolve, there is potential for integrating ALM with more modern methodologies that emphasize communication and interaction. Such integration can leverage the strengths of ALM in habit formation while addressing its weaknesses in communicative practice. For future teaching practices, a hybrid approach might be considered, where ALM

https://buxdu.uz

is used to establish basic linguistic structures and sounds, and communicative language teaching methods are employed to develop and enhance real-world language use capabilities. Thus, while the audio-lingual method may appear outdated in the face of more holistic communicative methods, its precision, structure, and capacity for rapid foundational language acquisition ensure that it retains a place in contemporary language education, particularly when augmented by digital tools and blended learning approaches. This underscores the importance of a balanced approach to language teaching, one that harnesses the strengths of various methodologies to provide a comprehensive learning experience.

References:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – Москва: ИКАР,2009. -448 с.

2. Верещагина И.Н., Рогова Г.В., Языкова Н.В. Методика обучения английскому языку: Пособие для учителей и студентов педагогических вузов. - 4-е изд. – Москва: Просвещение, 2008. -223с.

3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. -2-е изд. – Москва: АРКТИ, 2003. -162 с.

4. Jalolov J.J., Mahkamova G.T., Ashurov Sh.S. English language teaching methodology. Tashkent-2015. -334p.

5. Lado, Robert. Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. Ann Arbor: University of Michigan Press. 1957. -150 p.

6. Lado, Robert. Language Teaching: A Scientific Approach. New York: McGraw-Hill. 1964.-162 p.

7. Paulston, Christina Bratt. ‘The sequencing of structural pattern drills.’ TESOL Quarterly 5/3, 1971.197-208.

8. Prator, Clifford. ‘Development of a manipulative-communication scale’ in Campbell, R. and H. Allen (eds.): Teaching English as a Second Language. New York: McGraw-Hill. 1965. -252 p.

9.http://www.ziyonet.uz/

10.www. research.CambridgeESOL.org

https://buxdu.uz

DEVELOPING ORAL COMMUNICATION IN THE ENGLISH CLASSROOM

Nasimova Muattar Khasanovna,
PhD Student of Samarkand State
University named after Sharof Rashidov
nasimovamuattar@gmail.com

Learning to speak is a component of English as Foreign Language (EFL) learning; however, it continues to be a daunting task for learners. This study investigates effective strategies towards enhancing speaking skills in EFL classes, including the creation of positive learning environments, the implementation of interactive tasks, and the provision of constructive feedback. Through literature review and class observation, the findings highlight the importance of role-plays, discussion, and technology utilization in improving fluency, accuracy, and confidence. The findings highlight the need for more student-centered teaching approaches that balance fluency and accuracy and improve real communication. The research offers practical implications to teachers in order to assist them in creating more interesting and effective speaking skill development in EFL classrooms.

Keywords: *communication, role-plays, interactive activities, constructive feedback, technology integration.*

РАЗВИТИЕ УСТНОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Навыки устной речи являются важным компонентом обучения английскому как иностранному (EFL), однако они остаются одной из самых сложных областей для изучающих язык. В данном исследовании рассматриваются эффективные стратегии улучшения навыков устной речи в EFL-классах, с акцентом на создание поддерживающей учебной среды, использование интерактивных заданий и предоставление конструктивной обратной связи. На основе анализа литературы и наблюдений за уроками выявлена значимость ролевых игр, дискуссий и интеграции технологий для повышения беглости, точности и уверенности в речи. Результаты подчёркивают необходимость использования ориентированных на учащихся подходов, которые обеспечивают баланс между беглостью и точностью, а также способствуют развитию реальной коммуникации. Исследование предлагает практические рекомендации для преподавателей, направленные на создание более увлекательного и эффективного процесса развития навыков устной речи в EFL-классах.

Ключевые слова: *коммуникация, ролевые игры, интерактивные задания, конструктивная обратная связь, интеграция технологий.*

INGLIZ TILI DARSLARIDA OG‘ZAKI MULOQOTNI RIVOJLANTIRISH

O‘qish, yozish va tinglash ko‘nikmalari bilan bir qatorda, gapirish ko‘nikmalari ham ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega. Ammo bu ko‘nikma til o‘rganuvchilar uchun eng murakkab sohalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotda EFL darslarida gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali strategiyalar ko‘rib chiqilgan bo‘lib, asosiy e’tibor qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitini yaratish, interaktiv topshiriqlardan foydalanish va konstruktiv fikr-mulohaza berishga qaratilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish va darslarni kuzatish asosida rolli o‘yinlar, muhokamalar va texnologiyalarni integratsiya qilish gapirishda ravonlik, aniqlik va ishonchni oshirishda muhim ahamiyatga egaligi aniqlangan. Natijalar, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuvlarni qo‘llash zarurligini ta’kidlab, ravonlik va aniqlik o‘rtasida muvozanatni ta’minlash hamda haqiqiy kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Ushbu tadqiqot o‘qituvchilar uchun til darslarida gapirish ko‘nikmasini yanada qiziqarli va samarali rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: *kommunikatsiya, rolli o‘yinlar, interaktiv faoliyatlar, konstruktiv fikr-mulohaza, texnologiyalarni integratsiya qilish.*

Introduction. In today’s era of globalization, the ability to effectively learn and use the English language has become one of the key requirements for personal and professional development. Specifically, developing oral communication competence in English is a priority in EFL (English as a Foreign Language) education. However, students often face significant challenges in this area, and their success is frequently limited. Speaking is considered to be one of the fundamental skills in language learning, as it helps learners

https://buxdu.uz

express their ideas, thoughts, feelings, and needs. The skill of speaking is nomally identified as an important goal in English as Foreign Language (EFL) classrooms; however, teachers and learners face obstacles in improving this specific skill. In contrast to reading and writing, in which the student acquires the privilege of time to look back and think, speaking compels students to think quickly and react accordingly, hence making improvement more laborious. Moreover, students face issues such as misusing vocabulary, apprehension of error, and the absence of actual life conversational contexts. Richards and Rodgers also explain two more significant points about the learning of speaking. The first one is that for the students to learn speaking, the procees should not be done in isolation; instead, spoken English must be integrated with listening, reading, and writing practice.

Speaking is also directly related to listening comprehension. Tasks like dictation, discussions, and interviews enhance the fluency and accuracy of speech. EFL instructors must employ methods that will promote confidence in fluency, accuracy, and interaction. The article elaborates on good practice teaching approaches employed to develop speaking in EFL classrooms, their impacts on students, and offers useful tips to create a dynamic and supportive learning environment.

According to the theory of the “Task-based” approach, the process of language acquisition by students becomes more effective through completing tasks based on real-life situations [3]. Prabhu emphasizes that this approach increases students' motivation to communicate with each other and develops their creative abilities. This approach is considered a key tool in forming communicative skills [10].

According to Skehan, maintaining a balance between fluency and accuracy in the task-based approach is an important condition for developing language skills. This allows students to use the language not only correctly but also fluently [13].

Methods. For this research, a mixed-methods design was considered in order to study effective strategies to enhance speaking skills in EFL classrooms. The methodology was concerned with the following areas:

The classoom observations would comprise EFL classes in different schools, so as to evaluate teaching methodologies, student differences, participation, and types of activities being utilized in the speaking skill. In these activities, an emphasis would be put on role-plays, group discussions, and composite activities.

Questionnaires were carried out systematically on both the students and teachers, with the view to understanding more closely their personal experiences and also their concerns on how speaking skills are developed. Apart from questionnaires, the teachers were also subjected to thorough and systematic interviews, which were aimed at elucidating their specific teaching approaches and techniques that they utilize in class. A specialized questionnaire on different speaking activityes, including storytelling, debate, and pair work, was also carried out to critically assess the effectiveness of these activities. This process of assessment included the identification of specific measures of assessment, which included participation levels, the development of speaking fluency, and communicative use of the target language structure.

The study compared the impact of constructive, corrective, and motivational feedback on the performance and speaking task confidence of learners.

The second aspect was utilizing technology such as *language-apps and web-based speaking* sites to create practice outside of class.

Patterns weren oted and analyzed exhaustively to determine the specific practices that contributed most to the improvement of students' oral skills.

Results. The results show the main determinants to enhance speech skills:

Supportive Environment: The students performed better in a non-critical environment, with higher participation.

Role-plays and discussions created fluency and confidence. Students appreciated real-life activities.

Constructive Feedback: Positive timely feedback fostered progress; extremely critical feedback dissuaded participation.

Technology Integration: Language websites and speaking apps offered additional practice at home.

Analysis. The results emphasize the importance of interactive and student-centered methods. Role-plays, for instance, helped learners practice authentic communication, making the lessons more engaging. Pair and group work allowed for peer support, fostering collaborative learning. However, challenges such as unequal participation and anxiety were observed. Addressing these issues requires thoughtful activity planning and targeted interventions, such as assigning roles and gradually increasing task difficulty. Digital tools and platforms, such as language-learning apps aand virtual speaking groups, provided learners with additional speaking practice outside the classroom. These tools were particularly useful for shy students,

https://buxdu.uz

allowing them to practice in low-pressure environments. Students who used technology for speaking practice showed noticeable improvements in both fluency and pronunciationon.

Challenges observed

Shyness and anxiety: Most of the students were reluctant to talk, which was mainly because of their long-held fear of making mistakes or being criticized by others. Pair and group work proved to be an effective technique that managed to dispel this fear among them.

Limited Vocabulary: The majority of the students frequently lacked appropriate words to use while attempting to express themselves, which consequently inhibited their general fluency in communication. By pre-teaching essential vocabulary and common phrases, it significantly enhanced their ability to actively participate and have effective discussions.

Pronunciation Issues: Students faced difficulty with stress and intonation. Pronunciation drills and modeling by the teacher helped address these problems.

The paper highlights the necessity of employing learner-centered, interactive approaches to improve speaking skills. The combination of interactive classroom activities with constructive feedback and technology use provides a comprehensive approach to solving common issues in EFL classrooms. By addressing both fluency and accuracy, instructors can more effectively equip students for real-life communication.

Discussion. Developing speaking skills in EFL classrooms is most effective when the focus is on authentic communication not isolated language structures. While traditional methods that focus on grammar and vocabulary are still important, they should be paired with dynamic speaking activities that mimic real life. Role-plays, group discussions and collaborative tasks have been proven to create an engaging interactive environment where students can practice meaningful communication. These activities not only improve fluency but also confidence and creativity as students are encouraged to use the language in practical situations.

The balance between accuracy and fluency is key in developing speaking skills. Feedback is crucial in improvement. Constructive and timely feedback encourages students to take risks and engage more, whilst too much feedback can deter participation. So teachers should adopt a positive and supportive approach to feedback to keep students motivated.

Technology is also a great tool for speaking practice. Language learning apps and online platforms give students extra opportunity to practice outside the classroom, which is especially helpful for shy or less confident learners. These tools create a low pressure environment where students can develop fluency and improve pronunciation through repetition and modeling. Despite the progress, there are still challenges. Shyness and apprehension are common barriers to participation which require careful interventions such as pairing shy students with more outgoing peers.

Conclusion. Development of spelling skills in EFL classes is a process where there is a balance between fluency and accuracy and interactive student-centered techniques. The findings of the current study indicate the importance of using real life task-based tasks such as role-plays, group work and discussions involving learners which increase their confidence and creativity. Constructive feedback and the use of technology such as language learning apps and online speaking platforms give learners more opportunities to practice and improve outside the classroom especially for those who are anxious or have limited vocabulary.

Meeting shared challenges of shyness, vocabulary restrictions and pronunciation difficulties by pre-teaching vocabulary, focused pronunciation practice and a low pressure supportive setting was essential for learner achievement. Finally the blend of interactive activities, individualized feedback and technological support creates a learning setting where learners can establish meaningful communication skills and become more proficient English speakers, fluently and precisely.

References:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching (5th ed.). Pearson Education.

2. Celce-Murcia, M., Dornyei, Z., & Thurrell, S. (1995). Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. Issues in Applied Linguistics, 6(2), 5-35p.

3. Ellis, N. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.

4. Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). Pearson Education.

5. MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. Language Learning, 44(2), 283-305.

6. McDonough, J., & Shaw, C. (2013). Materials and methods in ELT: A teacher’s guide (3rd ed.). Wiley-Blackwell.

https://buxdu.uz

7. Nasimova, M. (2024). Implementation of task-based educational technologies and activities in the classroom. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 370-372

8. Nation, I. S. P. (2013). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press.

9. Nunan, D. (2003). Practical English language teaching: Speaking. McGraw-Hill

10. Prabhu, N. S. (1987). Second Language Pedagogy: A Perspective. Oxford University Press.

11. Richards, J. C. (2008). Teaching listening and speaking: From theory to practice. Cambridge University Press.

12. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

13. Skehan, P. (1998). A Cognitive Approach to Language Learning. Oxford University Press.

14. Swain, M., & Lapkin, S. (2001). Focus on form through collaborative dialogue: Exploring second language learners' retention of language-related episodes. Studies in Second Language Acquisition, 23(3), 381-409.

15. Thornbury, S. (2005). How to teach speaking. Pearson Education.

16. Ur, P. (2012). A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge University Press.

17. Willis, J. (1996). A Framework for Task-Based Learning. Longman.

18. Zayniddinovna T. G., Khasanovna N. M. Game technologies in teaching //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 6. – С. 384-386.

https://buxdu.uz

ZAMONAVIY DIDAKTIK TA’MINOT VOSITASIDA DARSLIKLARNI TAKOMILLASHTIRISH BO’YICHA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti doktoranti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
zulfiya1980@mail.ru

Mazkur maqolada zamonaviy didaktik ta’minot vositasida darsliklarni takomillashtirish bo’yicha xorijiy tajriba tahlili xususida ayrim fikr- mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy darsliklarga qo’yiladigan didkatik talablar, ularning mazmuni, rasmiylashtirish qonun- qoidlari xususida mulohazalar ham birilgan.

Kalit so‘zlar: *darslik, xorijiy tajriba, rasmiylashtirish, tanqidiy fikrlash, ko’nikma, didaktik model.*

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНИКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ

В статье представлены некоторые размышления по анализу зарубежного опыта совершенствования учебников с использованием современных дидактических материалов. В статье также рассматриваются дидактические требования к современным учебникам, их содержание и правовые нормы их подготовки.

Ключевые слова: *учебник, зарубежный опыт, формализация, критическое мышление, умения, дидактическая модель.*

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING TEXTBOOKS BY MEANS OF MODERN DIDACTIC SUPPORT

This article presents some observations on the analysis of foreign experience in improving textbooks by means of modern didactic support. The article also discusses the didactic requirements for modern textbooks, their content, and the legal rules for their formalization.

Keywords: *textbook, foreign experience, formalization, critical thinking, skills, didactic model.*

Kirish. Darsliklarni zamonaviy didaktik yondashuvlar orqali takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlili bir necha jihatlarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, turli mamlakatlarda qo'llaniladigan turli didaktik modellar va usullarni ko'rib chiqish muhimdir. Ushbu modellar bilimlarni uzatishda innovatsion yondashuvlarni, interfaol ta'lim usullarini va raqamli mediadan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Asosiy nuqta darsliklarni talabalar ehtiyojlariga moslashtirishdir. Ko'pgina mamlakatlarda talabalarga yo’naltirilgan didaktikaga alohida e'tibor beriladi, bu esa, individual ta'lim uslublari va tezligini hisobga olish imkonini beradi. Shuning uchun darsliklar nafaqat mazmunni, balki tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish ko'nikmalari va ijodiy ifodalash uchun joy ham berishi kerak.

Bundan tashqari, texnologiya integratsiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqamli o‘quv materiallari, interaktiv platformalar va multimedia kontentidan foydalanish darsliklarning jozibadorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘qitishning an’anaviy va zamonaviy usullarining uyg‘unligi ko‘pincha ta’limning samaradorligiga olib keladi.

Umuman olganda, xalqaro didaktik yondashuvlarni tahlil qilish darsliklarni takomillashtirish uchun qimmatli fikrlarni berishi mumkin. Ilg‘or tajribalar va innovatsion texnologiyalarni o‘z ichiga olgan holda, darsliklar doimiy o‘zgaruvchan ta’lim landshafti ehtiyojlarini qondirish uchun yanada samaraliroq ishlab chiqilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Darslik va o’quv majmualar ma’lum o’quv metodlari bo’yicha tuziladi. Darsliklarni tahlil qilish orqali ma’lum o’quv metodlarining belgilarini yaxshi tanib olish mumkin [1.B.16]. Metodlar konsepsiyasi darslik va o’quv majmualarni yaratish bilan chambarchas bog’liq. Metodik yondashuvdan xabardorlik muvofiq darslik yoki o’quv majmuasini tanlash va uni chet tili darsida muqobil hamda samarali qo’llash imkonini beradi. Hozirgi zamonaviy va talabaga yo’naltirilgan ta’lim davrida o’qituvchining vazifasi mashg’ulot mazmuni va jarayonini talabalar guruhining ehtiyojlariga moslashtirishdir [2.B.10].

O’quv majmuaning metodik tamoyillarini quyidagi jihatlarga ko’ra bilib olish mumkin:

https://buxdu.uz

1. Mavzularning matnlari: ular yoki tili o’rganilayotgan mamlakatning kundalik hayotiga oid autentik matn turlari (masalan, sharhlar, reklama, gazeta maqolalari) yoki ma’lum lisoniy hodisa (masalan, yangi so’zlar yoki grammatikaga yo’naltirilgan matnlar)ni o’rgatish uchun mualliflar tomonidan tuzilgan matnlar bo’lishi mumkin.

2. Grammatikaning ifodalanishi: grammatik qoidalarning shakllantirilganligi, agar shunday bo’lsa u qaysi tilda, ya’ni ona tili yoki chet tilida ifodalanganligi. Grammatikaning mashqlar orqali berilganligi, bunda avval qoida, keyin mashq berilganmi yoki aksinchami? Ranglarni qo’llash, harflarni qoraytirish yoki tasviriy ifodalar yordamida vizual ko’mak berilganmi?

Ayrim darsliklarda grammatika butunlay tushib qoladi, bu ham darslik tayangan metodikaga ishora bolishi mumkin.

3. Mashqlar: darsliklarda ifodalangan mashqlarga qarab qaysi metod haqida gap borayotganini aniqlash mumkin, chunki har bir metodda o’quv maqsadlariga erishishning o’ziga xos ma’lum turdagi mashqlari mavjud.

4. Mavzuning tuzilishi: har bir metod uchun dars bosqichlarining izchilligi xos bo’lib, har bir metod ma’lum mavzu tuzilishiga ega bo’ladi. Misol tariqasida ayrim darsliklarda yangi mavzuning matn bilan, ayrimlarida esa butunlay boshqacha dars jarayoni va izchilligiga ega bo’lgan grammatik qoidalar bilan boshlanganligini ta’kidlash mumkin.

5. O’rganish bosqichlari: o’quv dasturining tuzilishi: darslikning mundarijasidanoq ko’pincha metodik konsepsiyani bilib olish mumkin, chunki har bir metod ma’lum o’quv maqsadlari va o’quv materiallarini afzal ko’radi va dars jarayoniga uyg’unlashtiradi [1.B.16-17].

Quyidagi jadval darslik va u tuzilgan o’quv metodi orasidagi aloqani aniq tasvirlab beradi:[3]

O’quv metodlarida quyidagilar shakllantiriladi:	**O’quv majmualarida metodlarni, ayniqsa, quyidagilar orqali bilib olish mumkin:**
- **O’qitish maqsadlari** NIMA o’rgatilishi kerak (o’quv materiallari) Inobatga olinishi kerak bo’lgan jihatlar: - Keng qamrovli ijtimoiy va pedagogik standartlar; - Ilm-fan xulosalari (tilshunoslik, mamlakatshunoslik, adabiyot/ va matnshunoslik)	- **Matnlar** - Matn tanlash; - Matn tuzish. - **Grammatika** - Tanlash va izchillik; - Tushuntirish va tasvirlash. - **Mashqlar** - Mashq turlari; - Mashq bosqichlari; - Mashq ketma-ketligi.
- **O’qitish jarayonlari / ta’lim tamoyillari** QANDAY o’rgatilishi kerak (ta’lim tamoyillari) O’quv nazariyalari xulosalarini hisobga olgan holda quyidagilarga oid tavsiyalar shakllantiriladi: - Mashg’ulotning bo’linishi; - Mashg’ulot shakllari; - Mashg’ulot manbalari; - Mashg’ulot tashkillanishi.	- **Mavzu/darsning tuzilishi** - Kirish; - Mashq/mustahkamlash; - Tizimlashtirish; - Qo’llash/tatbiq etish. - **O’quv bosqichlari** - o’quv materialining taqsimlanishi; - o’quv maqsadlarining kesishuvi/uyg’unligi

Tahlil va muhokama. Rosemarie Bulmann o’z tadqiqotlarida Hans-Yurgen Krummning Stokgolm mezonlar katalogidagi darslik tahlilini quyidagicha izohlagan:[4.B.49-53]

A) darslik tuzilishi

Albatta, mavjud bo’lishi zarur:

- Matndan parcha;
- Ish daftari;
- Grammatika (o’qish kitobida yoki maxsus grammatika kitobida);
- Darslikda so’z boyligining mavjudligi, zarurat bo’lsa fonetik ma’lumotlar berilishi;
- Magnitofon/kasseta (hozirgi kunga kelib bularning o’rnini audio-manbalar yoki kompakt disklar egalladi)

Qo’shimcha tarzda quyidagilarning mavjudligi:

- O’qituvchi kitobi rasmlar, o’yinlar, testlar, qo’shiqlar va boshqa qo’shimcha manbalar;
- Tasviriy materiallar (diapozitivlar);
- Qo’shimcha ovozli materiallar (autentik (asliy) matnlar, qo’shiqlar);
- Topshiriqlar uchun javoblar yoki kalitlar;
- Testlar.

https://buxdu.uz

B) namuna (shablonlar):

- tashqi taqdimot jozibadorligi;
- darslar va darslik sahifalarining dizayni aniq ko’zga tashlanishi;
- grafik dizayn (rasmlar, chizmalar)ning motivatsiya berishi, ya’ni o’rganishga undashi;
- materiallarning yaxshi ishlanganligi va chidamliligi;
- rasm va matnlarning pedagogik jihatdan bir-biriga muvofiqligi.

C) o’quv rejaga muvofiqligi

- o’quv majmuaning kontseptsiyasi o’quv rejaning talablariga mos kelishi (m: keng qamrovli o’quv maqsadlari, kommunikativ o’quv maqsadlari).

D) mundarija-mamlakatshunoslik

O’quv majmuaga mos keladigan matnlar va ma’lumotlar mavjud ekan, quyidagilarni aniqlash maqsadga muvofiqdir:

a) faktik aniqlik;
b) yoshga moslik;
c) muvozanatlilik;
d) muammoga yo’naltirilganlik;
e) munozaraga chorlash;
f) xilma-xil tuzilganlik;
g) madaniy-qiyosiy jihatlar inobatga olinganligi.

1. O’quv majmuada uchraydigan odamlar

- O’quvchilar o’zlarini taqqoslay oladigan shaxslarning borligi;
- O’quvchilar qiziqadigan shaxslarning borligi;
- O’quv majmuada erkak va ayol jinsidagi shaxslarning teng nisbatda uchrashi, ya’ni gender tengligining inobatga olinganligi;
- Rolga mansub stereotiplardan voz kechilganligi (masalan, ayol faqat uy bekasi sifatida);

2. O’quv majmuadagi kundalik hayot

- Shahar va qishloq turmush tarzining tanishtirilganligi;
- Oila, maktab, ish va bo’sh vaqtdagi hayotning mavzulashtirilganligi, ya’ni o’quv majmuada shu mavzularga oid matn va mashqlarning mavjudligi;
- Turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan odamlar hayoti tasvirlanganligi;
- Barcha nemiszabon mamlakatlardagi kundalik hayotning aks ettirilishi.

3. Geografiya va iqtisodiy hayot

- o’quv majmuada geografiya va iqtisodiyotni tasvirlash uchun kartochkalar va suratlarning borligi (landshaftning xilma-xilligi, sanoat va hkz.);

4. jamiyat (siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar)

- nemiszabon mamlakatlarning turli siyosiy tizimlari tanishtirilganligi;
- nemiszabon mamlakatlarning turli iqtisodiy tizimlari va turmush sharoitlarining aks etganligi;
- o’quv majmuada dolzarb mavzularga murojaat qilinganligi, masalan: ekologiya va atrof-muhit masalalari, mehnat dunyosi (ishsizlik), kompyuter jamiyati, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi savdo aloqalari kabi mavzular.

5. Madaniyat

- bayramlar, urf-odat va an’analarning tanishtirilganligi;
- san’at, musiqa, teatr, film va shu kabilarning yetarli darajada tahlil qilinganligi;
- yoshlar va muqobil madaniyatga murojaat qilinganligi.

6. Adabiyot

- o’quv majmuada badiiy matnlar (she’rlar, novellalar - qisqa hikoyalar)ning ham tasvirlanganligi;

7. Tarix

- muhim tarixiy ma’lumotlarning ham berilganligi (masalan, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi munosabatlarga ta’sir qilgan ma’lumotlar).

8. O’z mamlakatining tasviri

O’quv majmuaning quyidagilarga imkoniyat yaratishi:

a) nemiszabon mamlakatlarning vatanimizga bo’lgan o’ziga xos munosabatlarini muzokara qilish;
b) o’z mamlakatimizdagi munosabatlar, masalan, urf-odat va an’analar, iqtisodiyot, ijtimoiy xavfsizlik masalalarini nemischa ifodalash.

E) til

1. O’quv majmuaning badiiy tilga yo’naltirilganligi;

https://buxdu.uz

2. O’quv majmuaning til turfa xilligi uchun misollarni taklif qilishi (masalan, so’zlashuv tili, yoshlar tili, reklama tili, fan tili, badiiy til);

3. O’quv majmua tilining vaziyatga muvofiqligi va kontekst berilganligi;

4. O’quv majmuada matn turlari xilma-xilligi aks etganligi (dialoglar, hikoya qiluvchi matnlar, ilmiy-ommabop matnlar, gazeta matnlari va hkz.);

5. O’quv majmuaning tilni qabul qilish (tinglab tushunish va o’qish) hamda ishlab chiqarish (gapirish va yozish)ga oid yetarli materialga egaligi;

6. Tilning autentik (asliy)ligi yoki sun’iy (darslik tili) tuyulishi;

7. Tilning tanlangan daraja uchun o’ta murakkabligi (o’ta ko’p yangi so’zlar, murakkab gap qurilishi) yoki o’ta osonligi (zerikarli);

8. Bog’langan o’quv matnlarining mavjudligi (uzun va qisqa matnlar o’rtasidagi muvozanatli munosabatlar);

9. Muhim nutq vaziyatlarining dialoglarda ifodalanishi;

10. Turli nutq vaziyatlarining aniqlashtirilganligi;

11. Darslik matnlarining kreativ jihatdan davomiy ishlashga undashi (munozaralar, shaxsiy matnlarni yozish, sahnalashtirish, rolli o’yinlar);

12. Matnlarning til emotsional ifoda imkoniyatlarini ham namoyish qilishi (bunga yana o’yinlar, qo’shiqlar, qofiyalar, shu bilan birga quvonch, g’azab, qo’rquv ifodalari ham kiradi);

13. So’zlar va ifodalarning yetarli tushuntirilganligi;

14. Lisoniy qardoshliklardan o’rganishni yengillashtirishda foydalanilishi;

15. Madaniy-lisoniy tafovutlarning inobatga olinganligi (masalan, sen-siz munosabatlari).

Talaffuz va ohang

- Talaffuz va ohang masalalarining tizimli aks ettirilganligi;
- Qiyosiy murakkab tovushlarning alohida inobatga olinganligi;
- Ohang yordamlari (masalan, rangli, qoraytirilgan, ustunlar shaklida) berilganligi.

Ovozli tasmalar/kassetalar (zamonaviy o’quv majmualarida ular turli xil audio disklar yoki internetdagi audio manbalar shaklida ifodalanmoqda.)

- Ovozli yozuvlarning autentik (asliy) jaranglashi;
- Til variantlarining ham berilganligi (masalan, turli so’zlovchilar, lahjaga xos bo’yoqlar).

F) grammatika

1. Matnlarning grammatikaga tayangan holda tuzilganligi;

2. Matnlarning kommunikativ nuqtayi nazardan tanlanganligi;

3. O’quv majmua jarayonida grammatikaning tizimli izchilligi aks etganligi; Pragmatik kommunikativ grammatikaning inobatga olinganligi.

4. Progressiyaning tekis yoki tikligi;

5. Grammatik muammolarning takrorlanishi va chuqurlashtirilishi (kontsentrik progressiya);

6. O’quv majmuada tizimli grammatik ma’lumotning ifodalanganligi (eng avvalo, boshlang’ich daraja uchun);

7. O’quv majmuaning keng qamrovli grammatik ifodaga ishora qilishi;

8. Nemis tili o’quv majmuasining tuzilishi ona tili darsidagi kabi ifodalangan va tahlil qilinganligi (qanday grammatik nazariya va qaysi grammatik modelga asoslanganligi);

9. O’quvchilarga avvaldan tanish bo’lgan grammatik terminologiyaning qo’llanganligi;

10. Birinchi marta ishlatilgan grammatik terminlarning tushuntirilganligi;

11. Ona tili bilan qiyoslab, misollar ifodalangan grammatik qoidalarning berilganligi;

G) mashqlar

1. Ishlash uchun ko’rsatmalar

- ishlash uchun ko’rsatmalarning tushunarliligi;
- ishlash uchun ko’rsatmalarning qaysi tilda shakllantirilganligi;
- o’rganuvchilarga qanday murojaat qilinganligi (sen/siz murojaat, ovoz ohangi);
- ishlash uchun ko’rsatmalarning nutqiy vaziyatlarga yo’naltirilganligi;

2. Ko’nikmalar

- barcha ko’nikmalarning muvozanatli munosabatda mashq qilinishi**;**

3. Mashq turlari

- mashq turlarining qaysilari ifodalanganligi;
- mashqlarning tizimli qurilganligi va ularning namuna bo’yicha asta-sekin mashq qilib o’rganish imkonini berishi;

1. Tushunish (tinglab tushunish, o’qish);

https://buxdu.uz

2. Qabul qilish (gapirish, yozish);
3. Avvaldan berilgan rollar va vaziyatlarda gapirish va yozish;
4. erkin ifodalar (og’zaki va yozma).

4. mashq shakllari

- mashq shakllarining o’zgaruvchanligi
- kreativ mashqlarning ta’kidlanganligi (masalan, yoshga mos o’yinli mashqlar)
- mashqlarning o’quvchilar hamkorligini talab qilishi; hamkorlikdagi va kichik guruhlarga mo’ljallangan mashqlarning borligi;
- mashqlarning mustaqil ishlash va o’rganishga undashi.

5. Bog’liqlik

- matn, grammatika va mashq o’rtasida lisoniy va mavzuga oid bog’liqlikning borligi.

6. Farqlash

- turli guruhlar ichida farqlash imkonini berish uchun yetarli va turfa xil mashqlarning borligi.

7. Takrorlash

- takrorlashning tizimli berilganligi;
- mashqlarning yetarli ekanligi;

H) O’quvchilar nuqtayi nazari

Xulosa. Nihoyat o’quv materialini o’quvchilar qanday tushunayotganligini so’rash kerak.

O’quvchilar nuqtayi nazaridan o’zingizga quyidagi savollarni bering:

- jami o’ta murakkab mazmun, til yoki topshiriqlardan zo’riqib ketmayapmanmi?
- mazmun, til yoki topshiriq bilan bog’liq talablar o’ta kam emasmi (hech qanday qiyinchilik yo’q, zerikarli)?
- mundarija, matn turlari, mashqlar yetarlicha xilma-xilmi?
- mavzular mustaqil qayta ishlash uchun imkoniyat va turtki beradimi?
- Shaxsiy nuqtayi nazarimni tilda ifodalash uchun o’z fikr va tajribalarimni qo’shishga imkonim bormi? Bu o’quv jarayoniga ta’sir ko’rsatadimi (masalan, mavzular, matnlar tanlovi borasida)?
- Men uchun o’quv maqsadlari va o’quv bosqichlari tanishmi?
- Materialni mustaqil ravishda o’zlashtira olamanmi va bevosita o’qituvchi yordamisiz nuqtalar o’rnini to’ldira olamanmi?
- O’quv jarayonida ishtirok etamanmi?[5.B.100-105]

Ushbu mezonlar yordamida nemis tili xorijiy til sifatida darslik va o’quv majmualari turli jihatlariga ko’ra tahlil qilinishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Neuner, g., Hunfeld, H.: Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Eine Einführung, Universität Gesamthochschule Kassel, Kassel 1993, S. 16.
2. Janíková, V.: Methodik und Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2001, S. 10.
3. https://is.muni.cz/th/m0r5w/Lehrwerke_im_Deutschunterricht_und_Lehrwerkanalyse.pdf (murojaat sanasi 27.01.2025).
4. Buhlmann Rosemarie. Lehrwerksanalyse und Lehrwerksbeurteilung. Hinweise für die Beratung bei der Lehrwerkswahl. Goethe-Institut, München, 2012. S. 49-53.
5. Krumm H.J. Stockholmer Kriterienkatalog in Kast B/Neuner.G (Hrsg.) Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken. Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York, 1998. S.100-105.

https://buxdu.uz

UO‘K 372. 462

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA TO‘G‘RI YOZISH MALAKASINI RIVOJLANTIRUVCHI O‘QUV TOPSHIRIQLARI USTIDA ISHLASH

Subxonova Sanobar Abduhalim qizi,
Navoiy davlat universiteti
subhonovasanobar@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3571-8706

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida to‘g‘ri yozish malakasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlarini tuzish hamda ularga qo‘yiladigan talablar haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshi va hududiy kelib chiqishiga ko‘ra ular yo‘l qo‘yadigan yozma xatoliklar, ularning sabablari hamda bartaraf etish uchun qo‘llaniladigan o‘quv topshiriqlariga namunalar keltirilib ularning tahlili berib o‘tilgan. Imloviy xatolikliklarni bartaraf etishga ko‘maklashuvchi o‘quv topshiriqlar boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari uchun sinflar kesimida tuzilib, ularga sinfda va sinfdan tashqari bajarish orqali o‘quvchi va o‘qituvchi hamkorligida o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini hosil qilishga ham ko‘mak beruvchi omil va jarayon bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, kichik yoshdagi o‘quvchilar, imlo, savodxonlik, to‘g‘ri yozish malakasi, ko‘nikma, o‘quv topshiriqlar, shevaga xos so‘zlar, orfografiya, orfoepiya, yozma nutq.*

РАБОТА НАД УЧЕБНЫМИ ЗАДАНИЯМИ, РАЗВИВАЮЩИМИ НАВЫКИ ПРАВИЛЬНОГО ПИСЬМА НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье изложены мысли и мнения о создании учебных задач, развивающих навыки правильного письма у учащихся младших классов, а также требования к ним. С учётом возраста и региональной принадлежности учащихся младших классов приведены допущенные ими письменные ошибки, их причины, а также примеры учебных задач, используемых для их устранения, и дан их анализ. Учебные задания, способствующие устранению орфографических ошибок, создаются для учащихся младших классов на секции занятий и служат фактором и процессом, помогающим им развивать умение работать над собой во взаимодействии ученика и учителя путём выполнения их на уроке и вне урока.

Ключевые слова: *начальное образование, младшие школьники, правописание, грамотность, навыки правильного письма, умения, учебные задачи, диалектные слова, орфография, орфоэпия, письменная речь.*

WORKING ON LEARNING TASKS THAT DEVELOP CORRECT WRITING SKILLS IN PRIMARY-GRADE MOTHER TONGUE CLASSES

This article contains thoughts and opinions about the creation of educational tasks that develop correct writing skills in elementary school students, as well as the requirements for them. Based on the age and regional origin of elementary school students, the written errors they make, their causes, and examples of educational tasks used for their elimination are given and their analysis is given. Educational tasks that help to eliminate spelling errors are created for primary school students in the section of classes and serve as a factor and process that helps them to develop the ability to work on themselves in cooperation between the student and the teacher by performing them in the classroom and outside the classroom.

Keywords: *elementary education, young students, spelling, literacy, correct writing skills, skills, learning tasks, dialect words, orthography, orthoepy, written speech.*

Kirish. To‘g‘ri yozish – orfografik qoidalarni amaliyotda nuqsonlarsiz qo‘llay olish bu har bir jamiyat a’zosi va shaxs uchun madaniy va ma’rifiy sur’atdagi inkosi, aksi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki, biz shaxs sifatida jamiyatda faoliyat yuritar ekanmiz yoinki ijtimoiylashuv jarayonida faol ishtirok etar ekanmiz, shubhasiz, yozma nutqqa murojaat qilishga majbur bo‘lamiz. Bunda bizning yozma nutqimiz ham yoki og‘zaki nutqimiz ham o‘z fikrimizni to‘g‘ri, ravon va tushunarli tarzda bayon etishimizga xizmat qiluvchi asosiy vositadir. Ushbu jarayonda biz yozma va og‘zaki nutqni qo‘llashda g‘alizliklarga yo‘l qo‘yar ekanmiz atrofdagi shaxslar orasida bizga nisbatan ishonch, qo‘llab-quvvatlash kabi tuyg‘ularning susayishiga duch kelishimiz mumkin. Shuning uchun har bir shaxsning jamiyat orasida ijtimoiylashuv jarayoniga tayyorlashda

https://buxdu.uz

bir qator omillar singari ularga o‘zlarining savodxonlik darajasini ham mukammallashtirishga undash va ko‘maklashmog‘imiz lozim hisoblanadi. Buning uchun eng birinchi navbatda esa, biz savod chiqarishning ilk bo‘g‘ini hisoblangan boshlang‘ich ta’limga e’tibor qaratishimiz kerak bo‘ladi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ham: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqiyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1;14]- degan nutqlarida ham aynan yosh avlodni yanada barkamol qilib tarbiyalashga qaratilgan deya olamiz.

Tadqiqot metodologiyasi\Research methodology. Avvalambor, o‘quvchiga taqdim etilayotgan o‘quv topshiriqlar uning yoshi hamda imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lishi lozim hisoblanadi. Masalan, aynan boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilariga savod o‘rgatish davridayoq o‘rgatilayotgan orfografik bilim va hosil qilinayotgan ko‘nikma, albatta, uning yosh xususiyatidan kelib chiqib amaliy tarzda yondashiladi. “Orfografiya yunoncha so'z bo'lib, „to'g'ri yozuv" degan ma’noni bildiradi. Orfografiya (imlo) adabiy tilning yozma shakli bilan bog'liq bo'lib, to'g'ri yozish haqidagi qoidalar yig'indisidir. Orfografiyani bilmay turib, fikrni adabiy til me’yorlari asosida yozma ifodalab bo'lmaydi. O'quvchilarning imloviy savodxonligi haqida g'amxo'rlik qilish tilning aniqligi, fikrni to'g'ri ifodalash, kishilar bilan o'zaro xatosiz muomala qilish uchun g'amxo'rlik demakdir. Savod o'rgatish davrida bolalarda grafik malakani shakllantirish bilan birga imloga oid malaka ham shakllantiriladi.

Savod o'rgatish davrida o'quvchilar quyidagilarni amaliy tarzda o'rganadilar:

a) talaffuzi va yozilishida farq qilmaydigan so'zlarda tovush bilan harfning mosligini;

b) so'zlarni alohida yozishni, ya’ni yozuv vositasida so'zni ma’no birligi sifatida ajratishni;

d) so'zning satrga sig'may qolgan qismini keyingi qatorga bo'g'inlab ko'chirib yozishni (bunda bo'g'in hosil qilgan bir unli harfni qatorga ko'chirib yozib bo'lmasligini);

e) gap boshida, shuningdek, kishilar ismida, hayvonlarga qo'yilgan nomlarda bosh harfning ishlatilishini.

Savod o'rgatish davrida o'quvchilarda o'z-o'zini tekshirishga oid malaka shakllantiriladi: ular yozganlarini na’muna bilan solishtiradilar, yo'l qo'ygan xatolarini topadilar, ularni izohlashga o'rganadilar. Shu davrdanoq ko'chirib yozish, diktant va ijodiy yozuv (insho)lardan foydalaniladi.

Gap va so'zlarni yozishdan oldingi tayyorgarlik ishlari, muntazam o'tkazib boriladigan o'z-o'zini tekshirish mashqlari, o'qilgan matnning imlosini kuzatish o‘quvchilarda yuqori savodxonlik garovi bo‘lgan orfografik ziyraklikni asta-sekin shakllantira boradi, ularni yuqori sinflarda o'rganiladigan imlo qoidalarini puxta o'zlashtirishga tayyorlaydi” [2;59].

Bunda aynan o‘quvchilar harf va tovushlarni o‘rganib borar ekan eshitgani va ko‘rganini to‘g‘ri yozishni hamda uni solishtirishni o‘rganib boradi. Bunda savod o‘rganish davridagi o‘quvchi uchun aynan so‘z diktantlar orqali uning ilk orfografik ko‘nikmalari shakillantiriladi hamda tekshiriladi. O‘quvchi yo‘l qo‘ygan xatoni o‘qituvchi doskaga yoki o‘quvchining daftariga alohida yozib ko‘rsatadi buning natijasida esa o‘quvchi ko‘z xotirasi yordamida o‘sha so‘zning yozilishi va ma’nosini eslab qoladi.

1-sinf o‘quvchilari uchun to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari.

1-topshiriq.

So‘zlarni ko‘chirib yozing:

Tutin, uzum, qulupnay, buyum, butun, tarvuz, burgut.

2-topshiriq.

Oila a’zolaringizning ismini yozing. Ular doim bosh harf bilan yoziladimi?

Na’muna: Abduhalim, Dilfuza, Sardor, Maryam.

3-topshiriq.

O‘qituvchilaringizning familyasini yozing. Birinchi harf qanday harf bilan yozilganiga e’tibor bering.

Na’muna: Hayitova, Sharopova, Jo‘raqulova.

4-topshiriq. Qaysi davlat nomlarini bilasiz? Ularni daftaringizga yozing.

5-topshiriq. Siz qaysi shahar yoki qishloqda yashaysiz? Shahar(qishloq)ingiz nomi ishtirokida gap tuzing va yozing.

6-topshiriq. Siz yoki tanishlaringiz uyda biror hayvon boqasizmi? Ularga qanday nomlar qo‘ygansiz? Hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlarni yozing.

2-sinf o‘quvchilari uchun to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari.

1-topshiriq.

So‘zlarni ko‘chiring. O‘qituvchingiz bilan birgalikda talaffuz qiling.

Jurnal, jirafa, jinoyat, jimjitlik, jaket, jenfir, jahongashta.

2-topshiriq.

https://buxdu.uz

Quyidagi berilgan so‘zlarni yozilishiga e’tibor bering va o‘qing.
Hayron, xayirli, hozirgi, hali, Xorazim, ixcham, haqgo‘y, xunuk, hadis.
3-topshiriq.
So‘z ichida yonma-yon kelgan unlilarni daftaringizga yozing hamda imlosiga diqqat qiling.
Shoir, zaif, oila, tabiat, rais, radio.
4-topshiriq.
Yonma-yon kelgan undosh harflar ishtirok etgan so‘zlarni ajratib yozing.
Noyabr, market, safar, gugurt, do‘st, to‘rt, kitob.

5-topshiriq.
Rasimda tasvirlangan narsa nomlarini daftaringizga yozing. Imlosiga diqqat qarating.

3-sinf o‘quvchilari uchun to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari

1-topshiriq.
Berilgan matndan yasama otlarni ko‘chirib yozing.
Mana qish ham poyoniga yetib bormoqda. Qish fasli davomida biz bolalar rosa maza qilib qorbo’ron o‘ynab, qorbobolarni yasadik. Barcha bolajonlar qalin ustki kiyimlarni kiyib, qo‘lqoplarini taqib olib muzlarda sirpandik. Umuman olganda, bu yilgi qish o‘zgacha va esda qolarli bo‘ldi.
2-topshiriq.
Maqollarni o‘qing. Yasama sifatlarni ajratib yozing va imlosiga diqqat qarating.
1. Ilmsiz bir yashar – ilmli ming yashar.
2. Mevali daraxtga tosh otilar.
3. Bugungi ishni ertaga qo‘yma.

3-topshiriq.
Oila a’zolaringizning yoshini harflar yordamida yozib hikoya tuzing. Qo‘shma sonlarning yozilishiga e’tibor bering.
Na’muna: Onamning yoshlari o‘ttiz birda.
Opam ikki ming to‘rtinchi yilda tug‘ilgan.
Yuqorida berilgan o‘quv topshiriqlari orqali o‘quvchilar nafaqat imloviy savodxonlik darajasini shakillantirish hamda rivojlantirish bilan bir qatorda mantiqiy fikrlashga ham ega bo‘ladilar, o‘quvchilarning so‘z banki ortib, rivojlanib boradi. Ushbu topshiriqlarni bajarishda o‘qituvchi o‘quvchilarga so‘rov metodi, ko‘rgazmali metodi hamda suhbat metodidan foydalanib darsni yanada mazmunli olib borishga va o‘rganilgan yangi bilimlarni mustahkamlashga erishishi mumkin.
“Shu bilan bir qatorda birinchi sinf o‘quvchilari uchun so‘z diktant turini yozishda aynan “analiz” metodidan foydalanish juda qulay usuldir. Bunda o‘quvchilar endigina bir nechta harflarni o‘rgana boshlagandanoq aynan “analiz” metodidan foydalangan holda imloviy bilimga ega bo‘la oladilar. Masalan,

https://buxdu.uz

k, i, t, o, b kabi harflarni birlashtirish orqali yuqoridagi metod orqali yangi so‘z hosil qilish topshirig‘i berilishi maqdsadga muvofiqdir. Bunda o‘quvchilar berilgan harflarni analiz qilgan holda kitob so‘zini hosil qilishadi.”[3;119]

Natijalar va ularning muhokamasi. “Ko‘rish omili – imlosi qiyin bo‘lgan so‘zlarni ko‘rib olish va ko‘chirish bu jihatdan o‘rinli bo‘ladi, bunda so‘z va gaplarni ko‘chirib yozish, ko‘rish diktantlari, qiyin so‘zlarning imlosi aks etgan plakat va jadvallar, urg‘u tushayotgan harfning boshqa rangda ajratib ko‘rsatilishi alohida rol o‘ynaydi ” [4:6].

Biz aynan ko‘rish omili bo‘lgan ko‘z xotirasining eshitish va boshqa omillardan ko‘ra ko‘proq xotirada mustahkam saqlanib qolishiga guvoh bo‘lamiz. Bunda biz o‘quvchilarga aynan imlosi murakkab bo‘lgan yoki aytilishi va yozilishi turlicha bo‘lgan so‘zlarni turli ko‘rgazmali qurollar sifatida taqdim etishimiz mumkin hisoblanadi. Nafaqat, ular faoliyati davomida yo‘l qo‘yadigan xatolarni doskaga yozib ko‘rsatishimiz hamda biror matnda kelgan o‘rni bilan tushuntirilsa, shubhasiz, bu so‘z yoki jumlaning ma’nosi va imlosi ularning xotirasida juda mustahkam o‘rin egallaydi.

Shunindek, o‘quvchilarga ushbu o‘quv topshiriqlari ustida ishlash davomida lug‘at bilan ishlash ko‘nikmasini shakillantirish yaxshi samara beradi. O‘quvchi izohli lug‘atni ishlatish bilan bir qatorda imlo lug‘atlaridan ham foydalana olishi lozimdir. Hamda o‘zi qo‘llashda xatoga yo‘l qo‘ygan so‘zlarini lug‘at daftariga muntazam tutib borishi lozimdir.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinflarda to‘g‘ri yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun nafaqat, darslikdan foydalanish bilan bir qatorda turli o‘quv topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarda dars jarayoniga o‘zgacha atmosferani yaratish bilan bir qatorda, ularga o‘ynab o‘rganish orqali berilayotgan bilimning yanada mustahkam saqlanishiga sabab bo‘ladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Umuman olib qaraganda, har bir mavzuni va berilayotgan yangi bilimlarni turli o‘quv topshiriqlari yordamida egallab borish ham oson va rivojlantiruvchi yo‘l bo‘lib xizmat qiladi. O‘qituvchidan qilinadigan talab esa o‘quvchilar bilan ham dars mashg‘ulotlarida, ham uy vazifalari berilayotgan jarayonda ularga aynan shu singari topshiriqlarni bajartirish orqali ularni yanada rivojlantiradilar.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда қурамиз. – Т.:Ўзбекистон, 2016. – 14- б.
2. Karima Qosimova,Safo Matchonov v.b. Ona tili o‘qitish metodikasi. “Nosir”, Toshkent – 2009 y. 351 b.
3. Subxonova S.A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining to‘g‘ri yozish ko‘nikmasini rivojlantirishda diktant turlaridan foydalanish. Ilm sarchashmalari. 2024-yil, 6-son.
4. To‘xliyev B. , Abdullayeva H., Ametova O., Yadgarov Q., Abdurahmonova B., Tilavova G., To‘xliyeva D. Imloni o‘rganamiz. Bayoz. Qo‘llanma. Toshkent. – 2015. 123 b.
5. Yuldasheva D.Sh. Ona tili 1-sinf. “Novda”. – T., 2023.
6. Kuranov S.D. Ona tili 2-sinf. “Novda”. – T., 2023.
7. Toirova M. Ona tili 1-sinf. “Novda”. – T., 2023.

https://buxdu.uz

TECHNIQUES TO MAINTAIN ENGAGEMENT AND ENTHUSIASM IN LANGUAGE LEARNING

Saidov Sukhrob Samiyevich,
Bukhara State University,
Teacher at the English literature and translation studies department
s.s.saidov@buxdu.uz

Participation and excitement play a vital role in language learning, directly affecting motivation, retention, and enduring achievement. This research investigates successful approaches to maintaining students' engagement and enthusiasm. Gamification, encompassing applications and tasks involving points, rewards, and leaderboards, encourages healthy rivalry and ongoing engagement. Personalization, in which learners select subjects or resources that match their interests, boosts intrinsic motivation and contextual significance. Integrating multimedia—like music, videos, podcasts, and interactive resources—enhances lessons, making them more engaging and relevant.

Social engagement is crucial; teamwork through group assignments, dialogue interactions, and virtual communities fosters nurturing spaces and strengthens responsibility. Consistent goal-setting, along with measurable progress monitoring, enables learners to acknowledge achievements and maintain concentration. Immersive methods like role-playing, virtual reality, or travel experiences replicate genuine language usage, connecting theory with practice. Furthermore, switching between organized and unorganized learning methods avoids boredom and maintains learners' intellectual engagement.

Ultimately, cultivating a positive attitude by encouraging, acknowledging efforts, and tackling personal challenges helps learners stay confident and driven. By utilizing these techniques, teachers can foster a dynamic and vibrant educational environment, allowing students to attain fluency while relishing the experience.

Keywords: *learners, motivation, fluency, learning, podcasts, engagement, teachers, nurturing, boredom, methods.*

МЕТОДЫ ПОДДЕРЖАНИЯ ВОВЛЕЧЁННОСТИ И ЭНТУЗИАЗМА В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Участие и энтузиазм играют важную роль в изучении языка, непосредственно влияя на мотивацию, запоминание и долгосрочные достижения. Данное исследование рассматривает успешные подходы к поддержанию вовлечённости и энтузиазма учащихся. Геймификация, включающая приложения и задания с системой очков, наград и таблиц лидеров, поощряет здоровое соперничество и постоянное участие. Персонализация, при которой учащиеся выбирают темы или ресурсы, соответствующие их интересам, повышает внутреннюю мотивацию и контекстуальную значимость. Интеграция мультимедиа - таких как музыка, видео, подкасты и интерактивные ресурсы - обогащает уроки, делая их более увлекательными и актуальными.

Социальное взаимодействие имеет решающее значение; командная работа посредством групповых заданий, диалогов и виртуальных сообществ создаёт благоприятную среду и укрепляет чувство ответственности. Последовательная постановка целей вместе с измеримым отслеживанием прогресса позволяет учащимся осознавать свои достижения и сохранять сосредоточённость. Иммерсивные методы, такие как ролевые игры, виртуальная реальность или опыт путешествий, воспроизводят реальное использование языка, связывая теорию с практикой. Кроме того, чередование структурированных и неструктурированных методов обучения предотвращает скуку и поддерживает интеллектуальную активность учащихся.

В конечном итоге, формирование позитивного отношения путём поощрения, признания усилий и преодоления личных трудностей помогает учащимся оставаться уверенными и мотивированными. Используя эти методы, преподаватели могут создать динамичную и живую образовательную среду, позволяющую учащимся достичь беглости, одновременно наслаждаясь процессом обучения.

Ключевые слова: *учащиеся, мотивация, беглость, обучение, подкасты, вовлечённость, преподаватели, поддержка, скука, методы.*

https://buxdu.uz

TIL O‘RGANISHDA QIZIQISH VA ISHTIYOQNI SAQLASH USULLARI

Til o‘rganishda ishtirok etish va hayajonlanish muhim rol o‘ynaydi, bular motivatsiya, eslab qolish va uzoq muddatli yutuqlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot o‘quvchilarning faolligi va ishtiyoqini saqlab qolishning samarali usullarini o‘rganadi. O‘yinlashtirish, ya’ni ballar, mukofotlar va yetakchilar jadvallari bilan bog‘liq ilovalar va vazifalar, sog‘lom raqobatni va doimiy ishtirokni rag‘batlantiradi. Shaxsiylashtirish, ya’ni o‘quvchilarning o‘z qiziqishlariga mos mavzu yoki manbalarni tanlashi, ichki motivatsiya va kontekstual ahamiyatni oshiradi. Musiqa, videolar, podkastlar va interaktiv manbalar kabi multimediani qo‘shish darslarni yanada qiziqarli va dolzarb qiladi.

Ijtimoiy aloqalar juda muhim; guruh topshiriqlari, muloqot mashqlari va virtual hamjamiyatlar orqali hamkorlik qilish qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratadi va mas’uliyatni kuchaytiradi. Izchil maqsad qo‘yish va o‘lchanadigan natijalarni kuzatish o‘quvchilarga yutuqlarini anglash va e’tiborni jamlashda yordam beradi. Rolli o‘yinlar, virtual reallik yoki sayohat tajribalari kabi immersiv usullar haqiqiy til muhitini yaratib, nazariyani amaliyot bilan bog‘laydi. Bundan tashqari, tizimli va erkin o‘rganish usullarini almashtirib turish zerikishning oldini oladi va o‘quvchilarning aqliy faolligini saqlab qoladi.

Pirovardida, rag‘batlantirish, sa’y-harakatlarni e’tirof etish va shaxsiy qiyinchiliklarni yengish orqali ijobiy munosabatni shakllantirish o‘quvchilarga ishonch va g‘ayratni saqlab qolishga yordam beradi. Ushbu usullardan foydalanib, o‘qituvchilar jonli va faol ta’lim muhitini yaratishlari mumkin, bu esa o‘quvchilarga tilni o‘rganish jarayonidan zavqlanish bilan birga ravon so‘zlashish mahoratiga erishish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: *o‘quvchilar, motivatsiya, ravonlik, o‘rganish, podkastlar, ishtirok, o‘qituvchilar, tarbiyalash, zerikish, usullar.*

Introduction. Acquiring a language, an intricate and varied process, frequently encounters difficulty sustaining student interest and excitement. This article examines different methods to create an encouraging and inspiring learning atmosphere, utilizing current academic studies to offer a thorough summary of successful approaches. The intrinsic challenges of maintaining motivation, especially in online or distance learning environments, will be discussed, along with effective strategies for teachers at different educational stages. We will explore how various teaching methods, technology applications, and motivational strategies can be utilized to develop engaging and vibrant language learning experiences.

Literature Review: Understanding Engagement and Motivation in Language Learning. The key to effective language learning is the learner's motivation and involvement. Many studies have examined the elements affecting these important factors. Ahmed Al-Shlowiy's comprehensive case study [1] investigated educators' perceptions of student involvement in online language education, highlighting difficulties like distractions typical of the online setting and the significance of teacher-student relationships and interaction. The research identified four key categories that influence engagement: challenges faced by teachers, responsibilities of students, the learning environment and structure, and students' attitudes and justifications. These categories were divided into eleven themes that offer an important understanding of the challenges involved in sustaining engagement in online language courses.

Likewise, Anna Raikhel's research highlights the essential importance of teachers in creating a supportive learning atmosphere, especially for EFL learners. The research emphasizes the growing use of technology in language learning and its ability to boost motivation. The effective teaching of languages relies on the strategic incorporation of technology, genuine resources, realistic objectives, and chances for self-directed learning. The research highlights the significance of linking classroom education to real-life experiences by thoughtfully choosing and modifying technological tools.

The importance of gamification in improving engagement and motivation has received considerable focus. Tomislav Ivanjko, Kresimir Pavlina, and Iva Grubjesic [2] performed a systematic review of the literature regarding gamification in language learning. They concluded that although gamification presents significant benefits, additional research is required to comprehensively grasp its influence on language acquisition, particularly in higher education. Their research highlights the necessity for a more thorough examination of gamification's possibilities and proposes a case-study method to explore its effectiveness further. This viewpoint is reinforced by N. Adzmi, Samsiah Bidin, Bawani Selvaraj, and Sharina Saad [3], who examine the transformative capabilities of gamification in language learning, especially in the Malaysian setting. They emphasize the beneficial effects of thoughtfully designed gamified tools on student engagement and motivation, underscoring the significance of culturally appropriate game components to improve learning results. Nonetheless, they also recognize research deficiencies related to the long-term impacts of gamification on particular language abilities and its efficacy across various cultural settings.

https://buxdu.uz

Mfit Enel and Deren Baak Akman [4] further examine the role of interactive educational games for young students, emphasizing the engaging and captivating qualities of game-based learning. Their research examines the design criteria for successful educational games in online learning, suggesting a comprehensive game design approach that incorporates adaptation and evaluation elements. The writers highlight the significance of establishing settings where the language is practical and relevant, thus improving the learning experience.

The incorporation of technology goes further than just gamification. Thorsten Schodde's thesis [5] examines the incorporation of socially assistive robots (SARs) into intelligent tutoring systems (ITSs) aimed at personalized foreign language instruction for young learners. The research presents a new method known as A-BKT, which instinctively adjusts the tutoring engagement based on the child’s specific knowledge and requirements. Assessment studies indicate that the A-BKT model can greatly enhance learning outcomes and sustain greater involvement. The thesis underscores the relationship between cognitive, emotional, and perceived learning, emphasizing the significance of scaffolding actions to enhance every aspect of the learning interaction.

Andi Irlina, Hidayah Nor, and Akhmad Zaini [6] explored the methods employed by educators to sustain student achievement in virtual English classes throughout the pandemic. Their qualitative descriptive study, carried out with three English educators at MTs Negeri 1 Banjarmasin, uncovered six active learning techniques: discussions, problem-solving, brainstorming, peer teaching, case studies, and dialogues. The researchers discovered that conversational techniques were favored because of their simplicity in execution, especially in lower grades.

Hasan Alisoy [7] investigated the efficiency of different teaching approaches in ESL instruction, such as interactive methods, technology incorporation, and culturally aware teaching strategies. Through a mixed-methods approach, the research revealed the beneficial effects of interactive activities, technology utilization, and culturally relevant teaching on student engagement and motivation. The results highlight the necessity of tailoring these approaches to particular teaching and learning environments to enhance inclusivity and effectiveness.

Susanna Seitbilyalovna Emirilyasova [8] emphasizes gamification as a strategy to enhance the motivation of law students in their English learning. The research underscores the significance of the English language instructor in integrating gaming technologies into language teaching and points out the beneficial effects of gamified teaching approaches on student involvement and their perception of the language. The instant feedback and reward mechanisms present in gamified learning are considered essential elements in enhancing student engagement and contentment.

Sadia Nasrin's research [9] explores successful language acquisition techniques within ESL/EFL education. The study highlights obstacles encountered by university students in Bangladesh and suggests strategies for adopting more effective learning approaches. The research highlights the significance of taking into account students' motivations, learning preferences, and the necessity to move away from conventional, teacher-focused methods.

Yiran Yang's research [10] examines the interactive relationship between motivation for language and fluency in English speaking. The study emphasizes the positive link between increased motivation and enhanced speaking fluency, indicating that effective teaching methods should aim to nurture learners' enthusiasm, create chances for oral practice, and promote active participation in language communication.

The research by Aisyah Nur Fadhilah and Silih Warni [11] investigates how students perceive the impact of teachers' attitudes on their success in learning English. Their qualitative study carried out with upper secondary students in Jakarta, shows that positive attitudes from teachers greatly increase student confidence and improve engagement, while negative attitudes reduce enthusiasm for learning. The research highlights the significance of student-focused methods, interactive teaching techniques, and helpful feedback in promoting effective English language learning.

I. Sosiowati [12] underscores the essential importance of motivation in learning languages, pointing out the teacher's duty to sustain student motivation via their actions and instructional strategies, particularly the Engage, Study, Activate (ESA) model. The research recognizes that although advanced instructional tools are helpful, competent educators who inspire students are just as important for effective learning.

Islam Majzoub [13] investigates the effects of mobile apps on learning foreign languages from an educational viewpoint. The research examines how mobile technology improves engagement, accessibility, and effectiveness for learners across various age groups and skill levels, while also tackling issues like the digital divide and the necessity for organized educational frameworks.

Yeqin Guo's research [14] explores the efficacy of concept mapping as a teaching strategy in English education for junior middle school students. The study contrasts conventional review techniques with

https://buxdu.uz

concept mapping, showing notable enhancements in student academic performance and engagement when utilizing concept mapping. The research emphasizes the impactful ability of visual learning techniques to improve vocabulary retention, grammar comprehension, and text understanding.

Elaine U Dhonnchadha, Sally Bruen, Liang Xu, and Monica Ward [15] examine Cipher, a flexible language learning game designed for the Irish language. The research highlights the role of text analysis in adjusting difficulty and underscores the significance of captivating gameplay. Initial findings indicate that adaptive games can improve language acquisition by offering tailored experiences that keep players motivated and engaged.

Osaruese Oghogho Osawaru and Chika Chioma Unachukwu [16] investigate a detailed framework for updating the French language curriculum through technology and artificial intelligence (AI). The research looks into innovations like adaptive learning technologies, AI-driven tutoring, and gamification, emphasizing their ability to customize teaching and create engaging learning environments. The article also discusses obstacles like expenses, infrastructure constraints, and ethical issues.

Papia Bawa, W. Watson, and S. Watson [17] explore the implementation of massively multiplayer online games (MMOGs) in a collegiate writing class. Their mixed-methods research shows that the incorporation of MMOGs enhanced student performance and involvement. The research emphasizes the capability of MMOGs as tools for engagement and discusses both practical and research consequences.

Fakhereh Safatian [18] conducts mixed-methods research examining the impact of gamification in mobile language learning apps. The research examines the impact of gamification features on language learning results, motivation, and engagement through the LanguageQuest application.

Eman Alshehri and S Etherington [19] examine motivational strategies in EFL classrooms in Saudi Arabia, studying possible discrepancies between the beliefs of teachers and students regarding motivation. The research shows that although educators think students mainly focus on academic achievements, students appreciate methods that enhance social elements of learning and involvement.

Jessica Vega-Abarza, Javiera Pastene-Fuentes, Constanza Pastene-Fuentes, Camila Ortega-Jiménez, and Tamar Castillo-Rodríguez [20] examine how collaborative-based instruction affects learner engagement in an EFL context in Chile. Their action research demonstrates a clear connection between collaborative learning and learner participation, especially in terms of behavioral engagement.

Abbas Pourhosein Gilakjani, Lai-Mei Leong, and Narjes Banou Sabouri [21] explore the significance of motivation in the context of learning and teaching foreign languages through a theoretical lens. The research outlines motivation, highlights its significance, and examines various types of motivation, the factors that affect it, and effective motivational teaching strategies.

Techniques to Maintain Engagement and Enthusiasm. Based on the literature review, several key techniques emerge as effective strategies for maintaining engagement and enthusiasm in language learning:

1. Creating a Positive and Supportive Learning Environment.

Methodology. A supportive learning atmosphere is essential for promoting student motivation and involvement, [11]. This involves creating a solid teacher-student relationship, marked by respect, understanding, and support [1]. Educators ought to establish a secure environment where learners feel at ease taking chances, making errors, and engaging fully in classroom discussions [24]. Flexible teaching approaches that integrate technology and different learning materials can address various learning preferences and sustain student engagement [11]. Constructive critiques and chances for hands-on language skill enhancement are essential for increasing student confidence and elevating academic success [11]. The establishment of a constructive learning atmosphere goes beyond the classroom; providing chances for social engagement and teamwork can improve the educational experience [20].

2. Utilizing Technology and Interactive Resources.

Technology is essential for boosting engagement and motivation, [13]. Incorporating interactive tools, multimedia assets, and gamified tasks can produce engaging and immersive educational experiences [2], [3]. Mobile language learning apps like Duolingo [24] provide tailored learning experiences, instant feedback, and chances for independent study. Socially assistive robots [5] and conversational AI systems [22] provide creative methods for individualized tutoring and engagement. Nonetheless, it is essential to tackle possible issues related to technology integration, like the digital divide and the necessity for organized pedagogical frameworks [13], [30]. The successful implementation of technology necessitates thoughtful planning and incorporation into the curriculum, guaranteeing alignment with educational goals and tackling possible obstacles connected to digital literacy and accessibility [30].

3. Implementing Gamification and Game-Based Learning.

Gamification, the use of game-design features in non-gaming settings, has become an effective method for boosting engagement and motivation in language acquisition [2], [3], [8], [18]. Incorporating

https://buxdu.uz

game elements like points, badges, leaderboards, and challenges can enhance intrinsic motivation and promote steady engagement from learners [3]. Interactive educational games [4], and adaptive language learning games [15] offer captivating and tailored learning experiences, accommodating various learning styles and preferences. Nonetheless, it is crucial to create gamified activities thoughtfully, making sure they correspond with educational goals and do not turn into distractions from the main learning tasks [2], [3]. The success of gamification is also influenced by the thoughtful evaluation of cultural context and the enduring effects on particular language abilities [3]. Additionally, the choice and execution of games must be thoughtfully evaluated to guarantee consistency with educational goals and to prevent any adverse effects on learning results [17].

4. Fostering Collaborative Learning and Peer Interaction.

Analysis and results. Group projects, pair work, and peer teaching [6], [20], are collaborative learning activities that can boost student engagement and motivation. These activities offer students opportunities to engage with one another, enhance their language abilities in real-world situations, and gain insights from each other's strengths and experiences [20]. Collaborative learning can help build a sense of community and belonging among students in the classroom, resulting in a more supportive and inclusive educational setting [20]. Nonetheless, the successful execution of collaborative learning necessitates thorough planning and direction from the teacher to guarantee that every student engages equally and that the activities correspond with learning goals [20]. The teacher transitions from being the only source of information to a facilitator and mentor, assisting students in their collaborative endeavors and offering constructive feedback [20].

5. Addressing Individual Needs and Learning Styles.

Successful language instruction necessitates addressing each student's varied needs and learning preferences [7], [9]. Instructors should utilize differentiated instruction, offering diverse learning activities and materials that address various learning styles. This involves employing various instructional approaches, including visual aids, audio learning tasks, hands-on activities, and technology-driven resources [27], to cater to diverse learning styles. Comprehending students' learning styles and preferences enables educators to customize teaching methods to enhance engagement and improve learning results. Recognizing individual needs goes further than just learning styles; it is essential to also consider students' personalities, motivations, and social identities, incorporating them into the educational experience.

6. Connecting Language Learning to Real-World Contexts.

Ensuring that language learning is relevant and meaningful is crucial for keeping students engaged, [4]. Educators can accomplish this by linking language acquisition to learners' genuine interests, experiences, and aspirations for the future [7]. This may entail utilizing genuine resources, like news articles, videos, music, and literature, that are pertinent to students' experiences. Integrating real-life tasks like role-playing, simulations, and problem-solving activities offers students chances to use their language abilities in practical situations [23]. Providing students with opportunities to utilize the language beyond the classroom, like through pen-pal programs, online forums, or cultural immersion experiences, can significantly boost their motivation and involvement [25].

7. Promoting Self-Directed Learning and Autonomy.

Fostering self-directed learning and independence enables students to assume responsibility for their educational journey. This includes offering students’ options and chances for autonomous learning, like through self-directed projects, digital resources, and tailored learning pathways [30]. Educators can assist students in creating effective learning techniques, including time management, self-assessment, and self-regulation [9]. Offering students defined learning objectives and consistent feedback on their advancement can enhance self-regulation and drive. The cultivation of self-directed learning abilities enables students to persist in effective learning outside the traditional classroom environment.

8. Leveraging Motivation Theories.

Grasping various kinds of motivation, including intrinsic and extrinsic motivation [21], [19], is crucial for creating efficient language learning tasks. Intrinsic motivation, fueled by internal elements like passion and pleasure, is essential for ongoing involvement [3]. Educators can enhance intrinsic motivation by designing stimulating and meaningful learning experiences, offering chances for choice and independence, and acknowledging student achievements [26]. External motivation, influenced by outside elements like grades and incentives, can also contribute to motivating students, especially in the short run [8]. Nonetheless, it is crucial to harmonize intrinsic and extrinsic motivation, making sure that external incentives do not diminish students' inherent enthusiasm for learning [19]. The successful application of motivational techniques necessitates a thorough assessment of learners' unique requirements, cultural histories, and educational environments [49].

https://buxdu.uz

9. Incorporating Cultural Understanding.

Integrating cultural understanding into language learning can significantly enhance student engagement and motivation [7]. Teachers can achieve this by incorporating authentic cultural materials, such as literature, music, film, and art, into the curriculum. Opportunities for cross-cultural communication, such as through online exchanges or interactions with native speakers, can broaden students' perspectives and enhance their appreciation for the target language and culture. The integration of cultural understanding is not simply about adding cultural elements to the curriculum; it is about creating a learning environment that values cultural diversity and fosters intercultural competence [25]. This can lead to a deeper understanding and appreciation of the target language and culture, enhancing students' motivation and engagement in the learning process.

Conclusion. Sustaining interest and passion in language learning involves a comprehensive strategy that takes into account multiple elements, such as the learning setting, the integration of technology and interactive tools, the application of gamification and game-based education, the encouragement of collaborative learning and peer engagement, the consideration of individual preferences and learning approaches, the linking of language studies to real-life situations, the encouragement of self-directed learning and independence, the utilization of motivation theories, and the inclusion of cultural insights. By incorporating these methods into their teaching approaches, teachers can establish vibrant and inspiring learning settings that promote student motivation, involvement, and ultimately, effective language learning. Additional investigation is required to thoroughly examine the effectiveness of these methods in various settings and learner groups, as well as to determine optimal strategies for enhancing their influence on language acquisition results. The constant advancement of technology and teaching methods requires continual research and modification to sustain effective and enjoyable language learning experiences for every student.

References:

1. Al-Shlowiy, Ahmed. 2022. "Teachers Reflection of Students Engagement in Online Language Learning: Multi-case Study". // International Journal of Educational Methodology. https://doi.org/10.12973/ijem.8.2.285.

2. Ivanjko, Tomislav, Pavlina, Kresimir, and Grubjesic, Iva. 2020. "The role of gamification in language learning in higher education". https://doi.org/10.21125/inted.2020.1349.

3. Adzmi, Nor Aslah, Bidin, Samsiah, Selvaraj, Bawani, and Saad, Sharina. "The Role of Gamification in Enhancing Engagement and Motivation in Language Learning". // International journal of research and innovation in social science. https://doi.org/10.47772/ijriss.2024.8090197.

4. Şenel, Müfit and Akman, Deren Başak. "Fun teaching! Fun Tech-ing! Interactive Educational games for Young Learners". https://doi.org/10.17275/PER.16.SPI.1.2.

5. Schodde, Thorsten. "Integrating Socially Assistive Robots into Language Tutoring Systems. A Computational Model for Scaffolding Young Children’s Foreign Language Learning". https://doi.org/10.4119/unibi/2939409.

6. Irlina, Andi, Nor, Hidayah, and Zaini, Akhmad. 2023. "Enhancing Engagement: Effective Strategies for EFL Teachers in Online Classes during the Pandemic Era". // Teaching English as Foreign Language and Applied Linguistic Journal. https://doi.org/10.35747/tefla.v5i1.628.

7. Alisoy, Hasan. 2024. "ESL teaching methods and approaches: Essential strategies for encouraging effective language acquisition". https://doi.org/10.69760/jbc9s484.

8. Emirilyasova, Susanna Seitbilyalovna. 2021. "Gamification as a method of increasing motivation of law students in learning English language". https://doi.org/10.25136/1339-3057.2021.4.35756

9. Nasrin, Sadia. 2018. "Effective Language Learning Strategy, A Modern and Effective Method of Language Learning and Teaching in The Context Of ESL/EFL". https://doi.org/10.31426/IJAMSR.2018.1.4.221.

10. Yang, Yiran. 2024. "The Dynamic Interplay Between Language Motivation and English-Speaking Fluency: Implications for Effective Teaching Strategies". // Journal of Contemporary Educational Research. https://doi.org/10.26689/jcer.v8i7.7750.

11. Fadhilah, Aisyah Nur and Warni, Silih. 2024. "Students" perceptions toward the influence of teachers attitudes on English learning achievement". // English Learning Innovation. https://doi.org/10.22219/englie.v5i2.33798.

12. Sosiowati, I. 2013. "The importance of motivation in language learning (Esa for keeping motivation)". https://doi.org/10.24843/LJLC.2013.V01.I02.P03.

https://buxdu.uz

13. Majzoub, Islam. 2025. "The Impact of Mobile Applications on Foreign Languages Acquisition: A Pedagogical Perspective". // Technium Social Sciences Journal. https://doi.org/10.47577/tssj.v67i1.12362.

14. Guo, Yeqin. 2024. "Enhancing English Language Review Sessions with Concept Mapping: A Junior Middle School Study". Communications in Humanities Research. https://doi.org/10.54254/2753-7064/32/20240035.

15. Dhonnchadha, Elaine U, Bruen, Sally, Xu, Liang, and Ward, Monica. 2023. "Empowering Adaptive Digital Game-Based Language Learning for Under-Resourced Languages Through Text Analysis".

16. Osawaru, Osaruese Oghogho and Unachukwu, Chika Chioma. 2024. "Leveraging technology and artificial intelligence to revolutionize French language proficiency: A comprehensive framework for modern curriculum design". // International journal of applied research in social sciences. https://doi.org/10.51594/ijarss.v6i12.1767.

17. Bawa, Papia, Watson, W., and Watson, S. 2017. "To Game or Not to Game? How Using Massively Multiplayer Online Games Helped Motivation and Performance in a College Writing Course: A Mixed Methods Study".

18. Safatian, Fakhereh. 2023. "Exploring the Effectiveness of Gamification in Mobile Language Learning Applications: A Mixed-Methods Study". // Education and Linguistics Research. https://doi.org/10.5296/elr.v9i2.21425.

19. Alshehri, Eman and Etherington, S. 2017. "Motivational Strategies: The Perceptions of EFL Teachers and Students in the Saudi Higher Education Context". https://doi.org/10.5296/ijele.v5i2.11727.

20. Vega-Abarza, Jessica, Pastene-Fuentes, Javiera, Pastene-Fuentes, Constanza, Ortega-Jimnez, Camila, and Castillo-Rodrguez, Tamar. 2022. "Collaborative learning and classroom engagement: A pedagogical experience in an EFL Chilean context". // English Language Teaching Educational Journal. https://doi.org/10.12928/eltej.v5i1.5822.

21. Gilakjani, Abbas Pourhosein, Leong, Lai-Mei, and Sabouri, Narjes Banou. 2012. "A Study on the Role of Motivation in Foreign Language Learning and Teaching". https://doi.org/10.5815/IJMECS.2012.07.02

22. Mannava, Vivek, Mitrevski, Alex, and Plger, P. 2024. "Exploring the Suitability of Conversational AI for Child-Robot Interaction". https://doi.org/10.1109/RO-MAN60168.2024.10731435.

23. Melnyk, A. 2024. "Enhancing flipped learning: a comprehensive methodology for intergrating asynchronous and synchronous interaction". // The scientific and methodological journal "Foreign Languages". https://doi.org/10.32589/1817-8510.2024.1.298900.

24. Suherman, La Ode Achmad, Farisatma Farisatma, Krisnawati Krisnawati, and Nurhadi Hamka. 2024. “Leveraging MALL in Higher Education: A Study on Duolingo’s Efficacy in Enhancing Language Learning Motivation”. // Elsya: Journal of English Language Studies 6 (3), 231-43. https://doi.org/10.31849/elsya.v6i3.22843.

25. Bailey, F. and Fahad, A. 2021. "Krashen Revisited: Case Study of the Role of Input, Motivation and Identity in Second Language Learning". // Arab World English Journal. https://doi.org/10.24093/awej/vol12no2.36.

26. Mordecai, Hannah Shirley and Nair, B. M. 2024. "Enhancing spelling skills in dyslexic primary students: A comparative study of remedial and compensatory interventions in chennai". // Multidisciplinary Reviews. https://doi.org/10.31893/multirev.2025055.

27. Norton, Bonny and Toohey, Kelleen. 2011. "Identity, language learning, and social change". Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/s0261444811000309.

28. Saidov, Sukhrob. 2024. Linguo-Cultural Studies and Corpus Linguistics: Interdisciplinarity. // Центр научных публикаций (buxdu. uz). (53).

https://buxdu.uz

УДК 81.2

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ НА ОТКРЫТЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Рахманова Юлдуз Кахрамановна,
и.о.доцента НОУ Университет экономики и педагогики
yulduz-69@mail.ru

Сегодня в процесс обучения в вузах активно внедряются новые технологии обучения, основанные на последних достижениях педагогики и дидактики. В них воплощён коллективный разум и опыт многих поколений учёных педагогов и педагогов-практиков по вопросам общения. Умение воздействовать на других включает в себя дидактические, организаторские, конструктивные и коммуникативные умения, а также приёмы предъявления требований, управления общением, организаций коллективных творческих дел и др. Все эти умения, навыки, педагогический опыт являются обязательными при проведении современного урока или занятия. Статья посвящена вопросам организации открытого учебного занятия, которое является формой передового опыта, результатом методической работы преподавателя, дополнительным образованием и действенным элементом учебного и воспитательного процесса.

Ключевые слова: *преподавание, русский язык, открытое занятие, национальный вуз, творчество, умения, навыки, педагогическое мастерство, активные методы.*

RUS TILI FANIDAN OCHIQ DARSLARIDA PEDAGOGIK MAHORAT

Bugungi kunda universitetlarda o‘quv jarayoniga pedagogika va didaktikaning so‘nggi yutuqlariga asoslangan yangi o‘qitish texnologiyalari faol joriy etilmoqda. Ular o‘qituvchi-olimlar va amalda dars beradigan o‘qituvchilarning ko‘p avlodlarining muloqot masalalari bo‘yicha jamoaviy bilimi va tajribasini o‘zida mujassam etgan. Boshqalarga ta’sir o‘tkazish qobiliyati didaktik, tashkiliy, konstruktiv va kommunikativ ko‘nikmalarni, shuningdek, talabalarni o‘qitish, muloqotni boshqarish, jamoaviy ijodiy faoliyatni tashkil etish va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Barcha bu bilimlar, ko‘nikmalar, qobiliyatlar va o‘qituvchilik tajribasi zamonaviy dars yoki mashg‘ulotni o‘tkazishda juda zarurdir. Maqola ilg‘or tajriba shakli, o‘qituvchining uslubiy faoliyati natijasi, qo‘shimcha ta’lim va tarbiya jarayonining samarali elementi bo‘lgan ochiq o‘quv mashg‘ulotini tashkil etish masalalariga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: *o‘qitish, rus tili, ochiq dars, milliy universitet, ijodkorlik, malaka, ko‘nikma, pedagogik mahorat, faol metodlar.*

TEACHING EXPERIENCE OF DEMO LESSONS IN RUSSIAN LANGUAGE

Today, new educational technologies based on the latest achievements in pedagogy and didactics are actively introduced into the educational process in higher education institutions. They embody the collective intelligence and experience of many generations of scientists, teachers and practicing teachers on communication issues. The ability to influence others includes didactic, organizational, constructive and communicative skills, as well as techniques for presenting demands, managing communication, organizing collective creative activities, etc. All these skills, abilities, and pedagogical experience are mandatory when conducting a modern lesson or class. The article is devoted to the issues of organizing an open educational lesson, which is a form of advanced experience, the result of the teacher's methodological work, additional education and an effective element of the educational and upbringing process.

Keywords: *teaching, Russian language, demo lessons, national university, creativity, skills, abilities, pedagogical skills, active methods.*

Введение. Говоря о педагогическом мастерстве, мы представляем совокупность знаний, умений и навыков, необходимых для эффективного обучения и воспитания учащихся. Оно включает в себя не только профессиональные компетенции, но и личные качества педагога, такие как терпение, креативность и способность к саморазвитию. Современные методы преподавания русского языка ориентированы на подготовку студентов к самостоятельному выполнению различных коммуникативных задач, возникающих в их деятельности, а также на поиск необходимой информации. Внедрение инновационных подходов в обучении русскому языку в национальных вузах активизирует деятельность студентов, разнообразит учебный процесс, повышает интерес к предмету,

https://buxdu.uz

стимулирует их творческую активность и мышление, расширяет кругозор, улучшает речевую культуру и способствует интеграционным процессам.

Дидактические, организационные, конструктивные и коммуникативные навыки, методы предъявления требований, управления общением и организации коллективных творческих мероприятий, а также педагогический опыт необходимы для проведения современного урока или занятия. Педагог должен обладать глубокими знаниями в своей предметной области, методами и технологиями обучения. Следующим аспектом педагогического мастерства является умение устанавливать контакт со студентами, создавать доверительную атмосферу, мотивировать и вдохновлять их на обучение. Способность анализировать свою деятельность, выявлять сильные и слабые стороны, а также стремление к постоянному профессиональному развитию составляют анализ и рефлексию. Большое значение имеет и учитывание индивидуальных особенностей и потребностей каждого учащегося, что позволяет создать оптимальные условия для обучения. Педагогическое мастерство формируется на протяжении всей профессиональной деятельности и требует постоянного обучения и самосовершенствования.

Методы. Открытое учебное занятие – это форма передового опыта, результат методической работы преподавателя, дополнительное образование и действенный элемент учебного и воспитательного процесса. Участие в открытом занятии помогает другим педагогам критически оценивать всю систему работы и вызывает желание её усовершенствовать, даёт возможность объективно подойти к оценке мастерства педагога, так как «учитель готовится к хорошему уроку всю жизнь» (В.А.Сухомлинский) [1, с. 2]. Открытое занятие - это урок, который проводится с целью демонстрации педагогических методов и приёмов работы преподавателя, а также для обмена опытом с коллегами или другими заинтересованными сторонами. Открытые занятия могут быть организованы как часть курсов повышения квалификации, семинаров или в рамках учебной практики.

Организация открытого занятия содержит несколько этапов: подготовку, проведение и завершение занятия. Этап подготовки к открытому занятию начинается с определения целей и задач: необходимо сформулировать, что именно преподаватель хочет продемонстрировать на занятии. Это могут быть как методы обучения, так и конкретные темы, которые планируется изучить со студентами. Следующий шаг - выбор темы, темы должны быть актуальными и интересными для студентов, а также подходить для демонстрации педагогических навыков преподавателя. После выбора темы можно переходить к планированию урока. Подробный план занятия должен включать вводную часть (мотивирование, актуализация знаний), основную часть (новый материал, практическая работа, групповые задания) и заключение (рефлексия, подведение итогов). Не менее важной является подготовка всех необходимых учебных материалов: презентаций, наглядных и технических средств, раздаточных материалов.

Для проведения открытого занятия существенно создание комфортной, позитивной атмосферы, установления доверительных отношений со студентами. С целью вовлечения их в процесс, используются активные методы обучения, разнообразные методы и приемы, такие как групповые дискуссии, проектная работа, игры и другие интерактивные формы. Для обеспечения конструктивной обратной связи в течение занятия студентам нужно дать возможность задавать вопросы и высказывать свои мысли.

Проведение рефлексии, где студенты смогут поделиться своими впечатлениями и выводами, поможет оценить, насколько эффективно прошло занятие. Осуществление самоанализа после открытого занятия даст возможность оценить, что удалось, а что можно улучшить в будущем. Открытые занятия - это отличная возможность для профессионального роста, обмена опытом и внедрения новых идей в образовательный процесс.

В образовательной практике часто не различают открытые и обычные занятия, несмотря на то, что состав студентов, как правило, неоднороден, а уровень владения русским языком оставляет желать лучшего. Хотя педагог, ориентируясь на большинство, не должен снижать уровень занятия, открытое занятие всё же является специально подготовленной формой методической работы. Именно на таких занятиях происходит реальный учебный процесс, в ходе которого педагог демонстрирует своим коллегам положительный или инновационный опыт, реализацию методической идеи и применение различных методов и новых технологий обучения, готовность к экспериментам и внедрению изменений в образовательный процесс.

Результаты и обсуждение. Рассмотрим основные этапы проведения открытого занятия по теме «Официально-деловой стиль». Занятие проводится в аудитории с интерактивной доской, которая призвана показать преимущество (высокую эффективность) новации. Оно содержит теоретический и

https://buxdu.uz

практический материал, в том количестве, которое могут усвоить студенты. Бесспорно, возможности учебной аудитории, оснащённой техническими средствами обучения, значительно шире, эффективнее, так как практически весь изучаемый материал введён в программу. В ней можно найти полный комплект документов, определяющих методическое обеспечение занятия: электронный учебно-методический комплекс, который включает в себя учебные пособия, технологическую карту и модель образовательной технологии, мультимедийный материал, таблицы, схемы, словари, интерактивные задания и другой материал.

При повторении пройденной темы (Речевой этикет. Культура общения) студенты проводят презентацию домашнего задания, представляют образцы диалогов на данную тему, которые могут разыграть в ролях. Познакомив студентов с целями и задачами занятия, преподаватель использует «Мозговой штурм» с целью выявления знаний студентов по теме «Стили русского литературного языка». Из предложенных слов и выражений студенты выбирает соответствующие разговорному, художественному, публицистическому стилям:

Дочурка, государство, вторая жизнь, хихикать, парламент, веселья шум, писанина, рейтинг, все флаги в гости будут к нам, халтура, разбиться в лепёшку, политическая партия, ночное светило, беготня, гречка, демократические свободы, поговаривать, Петра творенье, труженики полей, сказануть, работники прилавка, из информированных источников.

Разъяснив особенности официально-делового стиля, преподаватель делает акцент на том, что данный стиль употребляется в сфере официальных отношений: в сфере правовых отношений и управления; охватывает международные отношения, юриспруденцию, экономику, военную отрасль, сферу рекламы, общение в официальных учреждениях, правительственную деятельность. Остановившись на таких стилевых чертах, как сжатость, строгость изложения, объективность, стандартизированность, разъясняет виды деловых бумаг. Закрепление данного раздела темы проводится с использованием категориальной таблицы «Деловые документы».

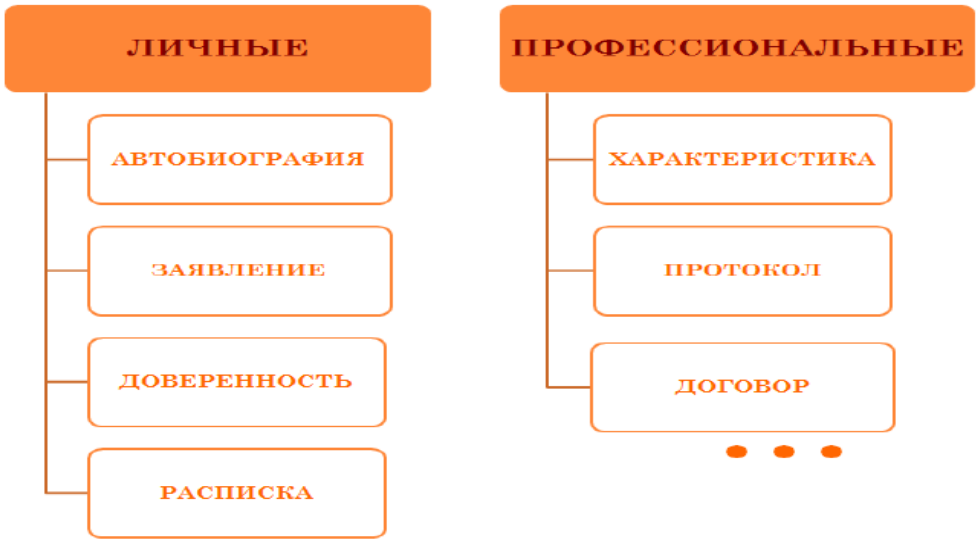

Название документа	Назначение документа
Расписка Автобиография Заявление Доверенность Объявление	

Следующий этап работы – раздел «Деловые письма». После характеристики преподавателем видов коммерческой корреспонденции с типичными языковыми формулами, студентам предлагается выполнить задание: используя языковые формулы закончить предложения. Например:

1) *Зная Вас как надёжного партнёра...*

2) Нами рассмотрены Ваши предложения...

3) Подтверждаем получение...

4) Мы вынуждены поставить Вас в известность, что...

https://buxdu.uz

5) Информируем Вас, что...

6) Мы с удовольствием предлагаем Вам...

7) Наша компания имеет честь предложить Вам...

Задание «Домино», предлагаемое студентам, поможет сформировать навыки составления деловых бумаг.

Задание. **«Домино». Расставив слова по местам, составьте документы: а) объявление; б) расписка; в) доверенность.**

А)

встреча	с финалистами	Клуба	в 16.00
в актовом	желающих	часов	Оргкомитет
всех	Объявление	весёлых	Приглашаем
зале	21 января	состоится	и находчивых

Б)

для оборудования	получила	12	журнальных столика
кресла	«Самсунг»	отдыха	12 октября 2023 г.
2	стульев	Расписка	4
Я	комнаты	Валиева Р. И.	телевизор

В)

Анвар	доверяю	Нурматовичу	причитающуюся
12.11.2022 г.	Исмаилов	за	заработную
Исмаилову	брату	Доверенность	октябрь 2022 г.
Я	Тимуру	Нурматович	своему
плату	мне	получить	А. Исмаилов

Эту работу можно провести и на доске, и в тетради, и предложить её выполнение на индивидуальных карточках. Выполнение же данного задания на интерактивной доске имеет дополнительную функцию наглядности.

Итогом всей работы служит задание на дом из учебного пособия по русскому языку. Завершается занятие обобщением результатов работы и объявлением студентам баллов, набранных ими в ходе занятия.

Выводы. Педагогическое мастерство формируется на протяжении всей профессиональной деятельности и требует постоянного обучения и самосовершенствования. Применение педагогического мастерства на практике включает в себя ряд стратегий и методов, которые помогают создать эффективную образовательную среду. Эти подходы помогают педагогам эффективно применять свои знания и навыки на практике, создавая условия для успешного обучения и развития учащихся. Использование педагогических технологий на открытом занятии может значительно повысить его эффективность и сделать процесс обучения более динамичным и интерактивным. Интеграция педагогических технологий в открытое занятие не только делает его более привлекательным для студентов, но и способствует более глубокому усвоению материала, развитию критического мышления и навыков сотрудничества. Использование современных технологий позволяет преподавателям адаптировать свои методы к потребностям учащихся и создавать более эффективную образовательную среду.

Открытое занятие – это источник инновационного опыта и педагогического мастерства. Педагогика утверждает, что личность педагога обладает большой влиятельной силой, которую нельзя заменить ни учебниками, ни техническими средствами обучения, ни моральными сентенциями, ни системой наказаний и поощрений. Педагогическое мастерство рассматривается специалистами «как комплекс свойств личности, обеспечивающий высокий уровень самоорганизации профессиональной педагогической деятельности» [2].

Открытое занятие должно соответствовать теме, иметь новизну, проводиться в обычных условиях с общепринятой продолжительностью, а педагог, проводящий его, обладать высоким уровнем научно-методической подготовки.

https://buxdu.uz

Литература:

1. Сухомлинский В. А. Народное образование, 1965–1966.

2. Зазюн И. А. Основы педагогического мастерства. Пособие для пединститутов. М.: Просвещение, 1989.

3. Рахманова Ю.К. Вопросы преподавания русского языка студентам инженерно-экономического вуза с узбекским языком обучения. // Международный научный журнал «Молодой учёный», № 20 (154), 2017. Российская Федерация, г. Казань, издательство «Молодой учёный».

4. Rakhmanova Yu.K., Kargapoltseva S.I. Organization of demo lessons in Russian Language in technical universities. // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Volume: 6 | Issue: 3 | March 2021 - Peer Reviewed Journal. SJIF Impact Factor 2021: 7.13| ISI I.F.Value:1.241| Journal DOI: 10.36713/epra2016 ISSN: 2455-7838(Online).pp.109-113.

https://buxdu.uz

UO’K 30 428

KASBIY INGLIZ TILI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO YONDASHUV VA UNING ASOSLARI

Botirova Palina Xakimjonovna,
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti mustaqil izlanuvchisi, p.f.f.d. PhD
palina.botirova@mail.ru

Mazkur maqolada logistika ta’lim yo‘nalishi talabalariga kasbiy ingliz tili o‘qitishda madaniyatlararo yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu yondashuvning nazariy asoslari, metodologik usullari va o‘qitish jarayonidagi samaradorligi o‘rganilgan. Shuningdek, taniqli olimlarning fikrlariga asoslangan holda yondashuvning ijtimoiy va pedagogik ahamiyati yoritib berilgan. Natijalar logistika sohasida talabalarning kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda madaniyatlararo kompetensiyaning zarurligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: *logistika, madaniyatlararo yondashuv, kasbiy ingliz tili, kompetensiya, globalizatsiya, metakognitiv yondashuv, ta’lim usullari, xalqaro biznes, kommunikativ ko‘nikmalar, til va madaniyat, innovatsion texnologiyalar, kasbiy muloqot.*

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД И ЕГО ОСНОВЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье анализируется значение межкультурного подхода в обучении профессиональному английскому языку студентов логистических специальностей. Исследуются теоретические основы, методологические аспекты и эффективность данного подхода в образовательном процессе. На основе мнений известных учёных, таких как Д. М. Исроилова и Дж. Х. Флавелл, подчёркивается важность межкультурной компетенции для формирования навыков профессионального общения. Результаты исследования подтверждают необходимость интеграции межкультурных элементов в обучение для повышения конкурентоспособности выпускников логистических направлений.

Ключевые слова: *логистика, межкультурный подход, профессиональный английский, компетенция, глобализация, метакогнитивный подход, методы обучения, международный бизнес, коммуникативные навыки, язык и культура, инновационные технологии, профессиональная коммуникация.*

INTERCULTURAL APPROACH AND ITS FOUNDATIONS IN PROFESSIONAL ENGLISH TEACHING

This article analyzes the significance of the intercultural approach in teaching professional English to logistics students. The study examines the theoretical foundations, methodological techniques, and effectiveness of this approach in the educational process. Additionally, based on the views of renowned scholars, the social and pedagogical importance of the approach is highlighted. The results demonstrated the necessity of intercultural competence in developing students' professional communication skills in the field of logistics.

Keywords: *logistics, intercultural approach, professional English, competence, globalization, metacognitive approach, teaching methods, international business, communicative skills, language and culture, innovative technologies, professional communication.*

Kirish. Globalizatsiya jarayonlari ta’lim sohasida yangi yondashuvlar va metodlarni talab qilmoqda, ayniqsa, kasbiy mahorat va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish zarur bo‘lgan sohalarda. Logistika ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tili nafaqat xorijiy til, balki xalqaro miqyosda professional muloqot vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniyatlararo yondashuv, talabalarga turli madaniyatlar bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmasini shakllantirish orqali, ushbu ehtiyojga javob beradi.

Buyuk Britaniyalik olim M. Byram (1997) ta’kidlaganidek, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish “to‘g‘ridan-to‘g‘ri kommunikativ til o‘qitishdan ko‘ra kengroq ijtimoiy kontekstga ega”. Bu

https://buxdu.uz

fikr logistika sohasi uchun ham ahamiyatlidir, chunki xalqaro biznesda muvaffaqiyatli muloqot qilish koʻpincha madaniyatlararo tushunchalarga asoslanadi. [1]

Adabiyotlar tahlili. Oʻzbekistonlik olim, pedagogika fanlari doktori Dildora Muxtorovna Isroilova madaniyatlararo yondashuvni til oʻqitish jarayonida fundamental rol oʻynaydigan metod sifatida baholaydi. Unga koʻra, “madaniyat va til oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni oʻrganish, talabalarni global madaniyatga moslashuvchan va tolerant qilib tarbiyalaydi”.[2]

Shuningdek, Flavel (1976) metakognitiv yondashuvni oʻqitish jarayonining ajralmas qismi deb hisoblab, talabalarning oʻz fikrlash jarayonlarini nazorat qilish va oʻrganish maqsadlarini aniqlash qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu fikr madaniyatlararo yondashuvda ham dolzarbdir, chunki talaba madaniyatlararo kontekstlarni tushunishda oʻz bilish jarayonlarini boshqarishi kerak. [3]

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – logistika talabalari uchun kasbiy ingliz tili oʻqitishda madaniyatlararo yondashuvni qoʻllashning nazariy va amaliy jihatlarini oʻrganishdir.

Kasbiy ingliz tili tilining muayyan kasbiy sohalarda maxsus qoʻllanilishini anglatadi. U yuridik, biznes, logistika, tibbiyot, muhandislik, turizm va boshqa texnik sohalarni oʻz ichiga olgan muayyan kasblarda samarali ishlash uchun zarur boʻlgan til va muloqot koʻnikmalarini rivojlantirishni ta’minlaydi.

Kasbiy ingliz tilining asosiy xususiyatlari quyidagilar boʻlib:

- hududga xos soʻz boyligi, ya’ni texnik yoki sohaga xos terminologiyani oʻz ichiga oladi. Masalan: kasbiy logistika ingliz tilida tashishni tashkil etish yoki yuk, kargo, transport logistikasi kabi soʻzlarga e’tibor qaratiladi, biznes ingliz tilida esa manfaatdor tomonlar yoki sarmoya daromadi kabi atamalar ishlatiladi.

- kontekstlashtirilgan aloqa tili hisobot yozish, taqdimot berish yoki muzokaralarda ishtirok etish kabi amaliy, real vazifalar uchun ishlatiladi. Bunda asosan elektron pochta, shartnomalar, akademik tadqiqotlar yoki taqdimotlar kabi tegishli janrlarga e’tibor qaratiladi.

- aniqlik kasbiy ingliz tilida ayniqsa logistika sohasida, ta’minot zanjiri va transport sohalarida samarali ishlash uchun zarur boʻlgan aniq til, terminologiya va aloqa strategiyalariga e’tibor qaratadi. U turli manfaatdor tomonlar, masalan, ishlab chiqaruvchilar, logistika ta’minotchilari, tashuvchilar, bojxona organlari va butun dunyodagi mijozlar oʻrtasida aloqa oʻrnatishni osonlashtirib, biznesning silliq ishlashini ta’minlashda muhim rol oʻynaydi.

Logistika sohasida kasbiy ingliz tilining xususiyatlari quyidagilar:

-Texnik terminologiya; Muhim atamalar quyidagilarni oʻz ichiga oladi: zaxiralarni boshqarish, yetkazib berish muddati, yuklarni yetkazib berish, faqat oʻz vaqtida, uchinchi tomon logistika, ombor, bojxona rasmiylashtiruvi va yuk varaqasi. Muhim hamkor sheriklar bilan muloqot qilish maqsadida logistika mutaxassislari yetkazib beruvchilar, tashuvchilar va bojxona agentlari bilan xalqaro yozishmalar uchun kasbiy ingliz tilini ishlatadilar. Koʻpincha, kompaniyalar ingliz tilida soʻzlashmaydigan mamlakatlarda faoliyat koʻrsatayotgan boʻlsalar ham, bu til chegaralararo savdoda keng tarqalgan til hisoblanadi.

- Rasmiy va aniq aloqa; Logistika sohasi kechikish yoki xatolardan qochish maqsadida aniq koʻrsatmalarni talab qiladi. Elektron pochta xabarlari, shartnomalar, hisob-fakturalar, joʻnatish hujjatlari, hisobotlarni aniq va qisqacha yozishda kasbiy ingliz tili terminlariga tayanish kerak.

- Maxsus hujjatlashtirish; Logistika mutaxassislari koʻpincha maxsus hujjatlarni kasbiy ingliz tiliga tayangan holda tayyorlaydilar yoki talqin qiladilar, masalan: havo yoʻllari, yuk manifestlari, yetkazib berish qogʻozlari, hisob-kitoblar, eksport / import deklaratsiyalari va joʻnatish koʻrsatmalari ham bundan mustasno emas.

- Muammolarni hal qilish va muzokaralar olib borish boʻyicha koʻnikmalar; Mutaxassislar kutilmagan kechikishlar yoki toʻxtovlar (masalan, joʻnatish kechikishi yoki bojxona masalalari) bilan muloyim, ammo qat’iy muloqot qilish orqali samarali shugʻullanishlari kerak. Yetkazib beruvchilar va tashuvchilar bilan muzokaralar koʻpincha kasbiy ingliz tili va professional erkinlikni talab qiladi.

- Madaniy oʻzaro mahorat; Global logistika turli madaniy kelib chiqishi boʻlgan insonlar bilan muloqotni oʻz ichiga oladi. Ish tartibini va muloqot uslubini bilish, xushmuomalalik strategiyalari, ishonch oʻrnatish va munosabatlarni boshqarish uchun kasbiy ingliz tili juda muhimdir.

Logistika sohasida kasbiy ingliz tili muloqotida ba’zi qiyinchiliklar uchraydi:

Murakkab kasbiy terminologiya va hujjatlarni rasmiylashtirishda, logistika terminologiyasi va qisqartmalarini oʻzlashtirishda qator qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Madaniyatlararo notoʻgʻri muloqot; Madaniyatlar oʻrtasidagi ish etiketi yoki madaniy farqlar notoʻgʻri muloqotni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan: elektron pochta xabarlarining turli darajadagi rasmiyligi sheriklar bilan munosabatlarga ta’sir qilishi mumkin. Notoʻgʻri tushunchalar kasbiy ingliz tilini bilmaslik natijasida logistika operatsiyalari koʻpincha kutilmagan muammolarga duch keladi va bu muammolarni hal qilish uchun kasbiy ingliz tili aloqa strategiyalarini bilish talab etiladi.

https://buxdu.uz

Logistikada kasbiy ingliz tilining amaliy qo‘llanmalari elektron pochta aloqasi, mijozlar, bojxona xodimlari va yuk tashish kompaniyalariga rasmiy elektron pochta xabarlarini yozish kabilar shular jumlasidandir. *Masalan:* jo‘natish jadvallarini tasdiqlash, jo‘natish narxlarini so‘rash yoki kechikishlar to‘g‘risida xabar berish. Mijozlarga xizmat ko‘rsatish va muvofiqlashtirish Ingliz tili mijozlarning so‘rovlariga javob berish va yetkazib beruvchilar, omborlar va transport provayderlari kabi manfaatdor tomonlar o‘rtasida muvofiqlashtirish uchun ishlatiladi. *Masalan:* Portlarda tovarlarni yuklash/tushirishni muvofiqlashtirish. Shartnoma va huquqiy til Logistika shartnomalari, sug‘urta shartnomalari va javobgarlik va tavakkalchiliklarni boshqarish bilan bog‘liq shartlarni tuzish va talqin qilish. Savdoda mas’uliyatni belgilash uchun Incoterms (FOB-Free on Board) shartlarini tushunish juda muhimdir. Hisobot yozish Ishlab chiqarish hisobotlarini, yetkazib berish holatini yangilash va xarajatlarni tahlil qilish hujjatlarini tayyorlash shular jumlasidandir.

Metodlar. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **adabiyot tahlili:** madaniyatlararo yondashuvga oid nazariy va amaliy manbalar o‘rganildi.
- **so‘rovnoma va intervyular:** logistika yo‘nalishida ta’lim olayotgan talabalar va ularning o‘qituvchilari o‘rtasida so‘rov o‘tkazildi.
- **eksperimental darslar:** madaniyatlararo yondashuv asosida ishlab chiqilgan kasbiy ingliz tili darslari sinovdan o‘tkazildi.

D. I. Isroilovaning fikriga ko‘ra, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish muhimdir. Ushbu yondashuv talabalarni xalqaro bozor talablariga moslashishiga yordam beradi. [2]

Natijalar. Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

- **madaniyatlararo kompetensiyaning ahamiyati:** Talabalar turli madaniy kontekstlarda professional muloqotni samarali amalga oshirish uchun madaniyatlararo ko‘nikmalarga ehtiyoj sezishlarini bildirishdi.
- **o‘qitish usullari samaradorligi:** Eksperimental darslar davomida rolli o‘yinlar, madaniyatlararo vaziyatlarni modellashtirish va jamoaviy muhokamalar talabalarning qiziqishini oshirdi va ularning kasbiy ingliz tilida muloqot qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi.
- **til va madaniyatning integratsiyasi:** Logistika terminologiyasi o‘qitishda madaniyatlararo elementlarni kiritish talabalarning tilni o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirdi.

H.D. Brown o‘z tadqiqotida, samarali o‘qitish jarayoni faqatgina til o‘rganish emas, balki madaniy xususiyatlarni tushunishni ham o‘z ichiga olishini ta’kidlagan. Ushbu yondashuv ayniqsa, xalqaro logistika sohasida dolzarbdir. [4]

Muhokama. Mamlakatimizda tobora kuchayib borayotgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar sharoitida muhandislik oliy o‘quv yurtlari logistika ta’lim yo‘nalishi talabalarining akademik mobilligi masalasi juda muhim bo‘lib, mehnat bozori ish joylari uchun raqobatbardosh bo‘lgan yosh logistika mutaxassislarini tayyorlashga bo‘lgan talablarni oshirmoqda. Globallashuv, integratsiya, demokratlashtirish jarayoni davlatimiz oliy ta’lim tizimi sifatini keskin oshirishga qaratilgan. Ta’lim qonunlari va qoidalarining talablariga ko‘ra, zamonaviy logistika mutahassisi o‘z ish sohasi bo‘yicha malakali, bir qator kasbiy ko‘nikmalarga ega, moslashuvchan va mobil, xalqaro standartlarga muvofiq samarali ishlashga qodir, kasbiy va shaxsiy o‘sishga tayyor bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, jahon mehnat bozorida raqobatning kuchayishi, zamonaviy jahon standartlariga moslasha oladigan mutaxassislarga bo‘lgan talablarning oshishi munosabati bilan yetuk kadrlarni tayyorlashning yangi yondashuvlarini talab qiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo yondashuv asosida o‘qitish nafaqat til o‘rganish jarayonini samaraliroq qiladi, balki talabalarning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ham oshiradi. Logistika sohasida ishlashda madaniyatlararo kompetensiya nafaqat ish faoliyatini osonlashtiradi, balki xalqaro biznes aloqalarni samarali boshqarishga yordam beradi.

Madaniyatlararo yondashuvning logistika yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tili o‘qitishda ahamiyati katta, chunki logistika sohasidagi ishlar ko‘pincha xalqaro darajada amalga oshiriladi. Madaniyatlararo yondashuv ingliz tilini o‘rganishda quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir:

- logistika sohasida ish olib boradigan mutaxassislar turli mamlakatlardan kelgan hamkorlar, mijozlar yoki yetkazib beruvchilar bilan ishlashadi.
- madaniyatlararo yondashuv til o‘rgatishda talabalarga boshqa madaniyatlarning xususiyatlari, an’analari, qarashlari haqida tushuncha berib, samarali kommunikatsiyani ta’minlaydi.
- xalqaro logistika loyihalarida ishlashda turli madaniyatlarda ishlash usullari farq qiladi. Madaniyatlararo yondashuv talabalarga turli madaniyatlar bilan ishlashda, ehtiyojlar va xatti-harakatlar farqlarini tushunishda yordam beradi, bu esa muvaffaqiyatli loyiha boshqarish uchun zarur.

https://buxdu.uz

- logistika va ta’minot zanjirini tashkil qilishda ingliz tili asosan xalqaro savdoda ishlatiladi. Madaniyatlararo yondashuv talabalarga qanday qilib global miqyosda faoliyat yuritish va turli madaniyatlarni hisobga olgan holda savdo va marketing strategiyalarini ishlab chiqish haqida tushuncha beradi.

- madaniyatlararo yondashuvning ahamiyati shundaki, talabalarga o‘zaro farqlarni e’tiborga olib, muvaffaqiyatli muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ingliz tilini o‘rganish jarayonida ular turli madaniyatlardan kelgan insonlar bilan qanday samarali va madaniyatga mos tarzda ishlashni o‘rganadilar.

D. M. Isroilovaning fikricha, madaniyatlararo yondashuv talabalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. U “madaniyat va kasbiy kompetensiyalarni birlashtirish, o‘quv jarayonini mazmunan boyitadi” deb ta’kidlaydi. Bu fikr, tadqiqot natijalari bilan bir qatorda, ushbu yondashuvning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.[2]

Flavelning metakognitiv nazariyasi asosida talabalarning o‘z o‘rganish jarayonlarini anglash va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga urg‘u berildi. Bu, madaniyatlararo muloqot uchun tayyorgarlik jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. [3]

O‘zbek olimlaridan U. S. Begimkulov ta’kidlaganidek, “madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish talabalarni global talablarga moslashishga tayyorlaydi”. Ushbu fikr tadqiqot natijalari bilan hamohang bo‘lib, logistika sohasida ushbu yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. [5]

Biroq ushbu yondashuvni amalga oshirishda ayrim qiyinchiliklar mavjud: o‘qituvchilar tomonidan maxsus tayyorgarlikning yetarli emasligi va ta’lim materiallarining cheklanganligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun maxsus logistika ta’limi yo‘nalishi talabalari uchun kasbiy ingliz tili muloqotiga o‘qitishda sifatli ta’limni amalga oshiruvchi fan dasturlari va o‘quv qo‘llanma, darsliklar ishlab chiqildi hamda ushbu ta’lim yo‘nalishi talabalari bilan tajriba sinov ishlari olib borildi.

Xulosa. Madaniyatlararo yondashuv logistika yo‘nalishi talabalari uchun kasbiy ingliz tilini o‘qitishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarni global mehnat bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Tadqiqot natijalari asosida logistika ta’lim yo‘nalishida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus fan dasturlarni ishlab chiqish va amalda joriy etish taklif etiladi.

O‘zbek va xalqaro olimlarning izlanishlari ushbu yondashuvning nazariy asoslarini mustahkamlaydi va uning amaliyotda qo‘llanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyotlar:

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Isroilova, D. M. (2023). Madaniyatlararo Kompetensiya Va Til O‘qitish. Toshkent: Fan NMIU.
3. Flavel, J. H. (1976). Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive Developmental Inquiry. // American Psychologist, 34(10), 906-911.
4. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson Education.
5. Begimkulov, U. S. (2021). Global Talablar Va Madaniyatlararo Muloqot. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Richards, J. C. (2001). Curriculum Development in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Hall, E. T. (1981). Beyond Culture. Garden City, NY: Anchor Press.
8. Tomlinson, B. (2013). Applied Linguistics and Materials Development. London: Bloomsbury Academic.
9. Hofstede, G. (2001). Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. Sage Publications.
10. Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.
11. Lazar, I. (2003). Incorporating Intercultural Communicative Competence in Language Teacher Education. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
12. Khakimjonovna, B. P. (2023). Methodology of Student Coherent Speech Development in The Process of English Language Learning.
13. Khakimjonovna, B. P. (2024). Coherent speech classification in english lessons in esp classes: https://doi. org/10.5281/zenodo. 11198320. // Pedagogical reforms and their solutions, 1(1), 508-511.
14. Xakimjonovna, B. P. (2024). Til va madaniyat: til va madaniyat.

https://buxdu.uz

15.Khakimjonovna, P. B., Otabek ogli, D. S., & Xursanali ogli, E. D. (2024). Technology in teaching speaking: technology in teaching speaking.

16.Xakimjonovna, P. B. (2024). Translation of technical terms: translation of technical terms.

17.Xakimjonova, P. B. (2024). Lexical-grammatical transformations in technical translation: lexical-grammatical transformations in technical translation.

18.Botirova, P., Anvarjon ogli, R. A., & abdulaziz Rasuljon ogli, A. (2024). Methods of teching english in esp classes: methods of teching english in esp classes.

https://buxdu.uz

CHET TIL O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT AHAMIYATI

Aralov Khusanboy Tursunmohamadovich,
Katta o'qituvchi, Fakultetlararo chet tillar, Namangan davlat universiteti,
husan.aralov@mail.ru

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari hozirgi kunda ko'plab sohalarda, shu jumladan ta'limda ham, katta o'zgarishlarga olib kelmoqda. Chet til o'qitish jarayonida sun'iy intellektning roli tobora ortib bormoqda. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati, ularning imkoniyatlari va foydalari tahlil qilinadi. Maqola shuningdek, sun'iy intellektni o'qitish metodikalariga qo'llashning amaliy misollarini ham ko'rsatadi. O'qituvchilar uchun SI yordamida ta'limni shaxsiylashtirish, interaktiv materiallar yaratish, va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari mavjudligini ko'rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, chet til o‘qitish, interaktiv ta'lim, ta'lim texnologiyalari, shaxsiylashtirilgan ta'lim, til o'rganish.*

ЗНАЧЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Технологии искусственного интеллекта (ИИ) в настоящее время приводят к значительным изменениям во многих сферах, включая образование. Роль искусственного интеллекта в процессе обучения иностранным языкам постоянно возрастает. В данной статье анализируется значение технологий ИИ в обучении иностранным языкам, их возможности и преимущества. Также в статье приводятся практические примеры применения ИИ в методиках преподавания. Рассматриваются возможности использования ИИ для персонализации обучения, создания интерактивных материалов и удовлетворения индивидуальных потребностей учащихся.

Keywords: *Artificial intelligence, foreign language teaching, interactive learning, educational technologies, personalized learning, language learning.*

THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Artificial Intelligence (AI) technologies are currently bringing significant changes in many fields, including education. The role of AI in the process of foreign language teaching is continuously increasing. This article analyzes the importance of AI technologies in foreign language teaching, their opportunities, and benefits. The article also presents practical examples of applying AI in teaching methodologies. It explores the possibilities of using AI to personalize education, create interactive materials, and meet the individual needs of students.

Ключевые слова: *Искусственный интеллект, обучение иностранным языкам, интерактивное обучение, образовательные технологии, персонализированное обучение, изучение языков.*

Kirish. Chet tilini o'qitish sohasida texnologiyalarning qo'llanilishi avvaldan ham mavjud bo'lib, bu jarayonni yanada samarali qilish uchun turli metodikalar va yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ammo so'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim sohasiga yangi imkoniyatlar olib keldi. Sun'iy intellekt, ayniqsa, chet tilini o'qitishda yangi metodlar yaratish, o'quvchilarning o'rganish jarayonini shaxsiylashtirish va interaktiv o'quv materiallarini ishlab chiqish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Sun'iy intellektning chet tilini o'qitishdagi roli nafaqat o'qituvchilarga, balki talabalar uchun ham ta'lim sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. O'quvchilarga til o'rganishni qulayroq va qiziqarli qilish uchun SI yordamida gamifikatsiya, talaffuzni yaxshilash, grammatika va lug'atni o'rganish kabi imkoniyatlar yaratilmoqda.

Aynan shu sababli, maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining chet tilini o'qitishda qanday ahamiyatga ega ekanligi, ularning afzalliklari va kamchiliklari, hamda amaliy misollar orqali bu texnologiyalar qanday samarali qo'llanilayotgani haqida so'z boradi.

Metodologiya. Ushbu maqolani yozish uchun bir nechta metodlar qo'llanildi. Dastlab, chet tilini o'qitish va sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha mavjud adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi.

https://buxdu.uz

Buning uchun asosiy e'tibor sun'iy intellekt yordamida chet tilini o'qitishdagi ilg'or metodikalar va amaliy misollarni o'rganishga qaratildi. Quyidagi metodologiyalar asosida ishlangan:

- Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sohasidagi qo'llanilishi haqida mavjud ilmiy maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar o'rganildi. Bu metod orqali chet tilini o'qitishda SI texnologiyalarining tarixi va hozirgi holati haqida chuqur tushuncha hosil qilindi. Tadqiqotlar sun'iy intellekt texnologiyalarining o'qitishdagi samaradorligini ko'rsatib, ularning o'quvchilarning o'rganish jarayoniga qanday ta'sir qilishini aniqladi.
- O'quvchilarga sun'iy intellekt yordamida qanday o'qitish metodikalarini taqdim etish mumkinligi haqida amaliy misollar tahlil qilindi. Masalan, Duolingo kabi til o'rganish ilovalari va boshqa avtomatik tarjima tizimlari orqali o'quvchilarga qiziqarli va samarali o'quv materiallari qanday taqdim etilayotgani o'rganildi. Bu misollar orqali o'quvchilar qanday qilib o'z vaqtlarini tejashlari va tilni o'rganishda samarali bo'lishlari mumkinligini ko'rsatish mumkin bo'ldi.
- Sun'iy intellektni o'qitish jarayonida qanday qo'llanayotganini tushunish uchun o'qituvchilar va talabalar o'rtasida so'rovlar o'tkazildi. Bu so'rovlar orqali o'quvchilarning sun'iy intellektni qanday qabul qilishlari, uning ta'limdagi samaradorligi va qulayligi haqida ma'lumotlar yig'ildi.
- Sun'iy intellekt texnologiyalarining til o'qitishdagi samaradorligini o'lchash uchun tajriba o'tkazildi. Misol uchun, o'quvchilarga talaffuzni yaxshilashga qaratilgan sun'iy intellekt yordamida ishlovchi tizimlar taqdim etildi va ularning samaradorligi kuzatildi. [12]

Natijalar. Boshqa sohalarda bo'lgani kabi chet tilini o'qitishda ham sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarga ko'plab afzalliklar taqdim etdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt yordamida chet tilini o'qitishda quyidagi asosiy afzalliklar va samaradorlik ko'rsatkichlari ko'rindi:

1. **Shaxsiylashtirilgan ta'lim**: Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarga individual yondashuvlar yaratish mumkin. Masalan, Duolingo va boshqa interaktiv platformalar orqali o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlari asosida o'quv dasturlari shaxsiylashtiriladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar o'zining ehtiyojlariga mos materiallarni olishadi va o'quv jarayonida yanada samarali ishtirok etadilar. O'quvchilarning muvaffaqiyat darajasi oshib, ular o'qish jarayoniga yanada ko'proq qiziqish bilan yondashadilar.
2. **Interaktiv va gamifikatsiya elementlari**: O'yinlar va interaktiv mashg'ulotlar til o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi. Gamifikatsiya yordamida o'quvchilar o'zlarini musobaqalarda ishtirok etayotgan kabi his qilishadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi. Sun'iy intellekt asosidagi o'yinlar va viktorinalar orqali o'quvchilar tilni o'rganishda yangi tajribalarni boshdan kechirishadi.
3. **Avtomatik talaffuz va grammatika tekshiruvi**: Sun'iy intellekt yordamida talaffuzni tekshirish va grammatika xatolarini avtomatik tarzda aniqlash imkoniyatlari mavjud. Bu texnologiyalar o'quvchilarga o'zlarining xatolarini tezda ko'rib chiqish va ularni to'g'irlash imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchilarga mustaqil ravishda o'z bilimlarini baholashda yordam beradi.
4. **O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash**: Sun'iy intellekt o'qituvchilarga ham katta yordam beradi. Ular o'quvchilarning rivojlanish darajasini kuzatish, talabalarning o'zlashtirish jarayonini tahlil qilish va o'quv materiallarini moslashtirish uchun sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanadilar. Bu esa o'qituvchilarga o'quvchilarning xatolarini aniqlash va kerakli yordamni vaqtida taqdim etishga imkon beradi. [4]

V. Muhokama (Discussion)

Sun'iy intellekt texnologiyalarining chet tilini o'qitishdagi ahamiyati va ulardan foydalanish jarayoni ko'plab yangi imkoniyatlarni yaratdi. Biroq, ushbu texnologiyalarni qo'llashda ba'zi cheklovlar ham mavjud. O'quvchilarga sun'iy intellekt asosidagi ta'limning taklif qilayotgan imkoniyatlarining bir qator afzalliklari bor, ammo ba'zi kamchiliklar va muammolarni e'tiborga olish zarur.

Afzalliklar.

1. **Shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlari**: Sun'iy intellekt yordamida ta'limni shaxsiylashtirish, har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Har bir talabaga individual yondashuvni taqdim etish, ularning o'rganish uslubiga moslashtirilgan o'quv materiallari va mashg'ulotlar yaratish orqali o'qitish jarayonini samarali qilish mumkin. Bu holat o'quvchilarning motivatsiyasini oshirib, o'rganishdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishda yordam beradi. [5]
2. **Interaktiv va gamifikatsiya elementlarining qo'llanilishi**: Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quvchilarga nafaqat an'anaviy darslarni, balki o'yinlar, viktorinalar, va interaktiv mashg'ulotlar yordamida tilni o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Gamifikatsiya o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, shuningdek, ular o'rgangan bilimlarini amalda qo'llashga vaqti-vaqti bilan qayta tiklashga yordam beradi. O'quvchilar bu jarayonni o'yin sifatida qabul qilishlari mumkin, bu esa ularga yanada ko'proq motivatsiya beradi. [6]

https://buxdu.uz

3. **Automatlashtirilgan tahlil va baholash**: Sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini aniq va tez tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Masalan, talaffuzni tekshirish, grammatik xatolarni avtomatik ravishda aniqlash va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini real vaqtda baholash mumkin. Bu tizimlar o'qituvchilarga o'quvchilarning qaysi sohalarda kamchiliklarga ega ekanligini tezda aniqlash va kerakli yordamni ko'rsatish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quvchilarning o'zlashtirish tezligini kuzatib borishlari va har bir talabaga mos yondashuvlarni ishlab chiqishlari mumkin. [7]

Kamchiliklar.

1. **Noaniqliklar va xatoliklar**: Sun'iy intellekt tizimlari, ayniqsa avtomatik tarjima va talaffuzni tekshirishda ba'zida noaniq yoki xato natijalar berishi mumkin. Bu holat ba'zan o'quvchilarga noto'g'ri bilimlar taqdim etilishi yoki tilni o'rganishda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ba'zi tillarda talaffuz va grammatikani noto'g'ri tahlil qilish SI tizimlarining cheklovlariga olib keladi. Bu esa o'quvchilarga o'z maqsadlariga erishishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. [8]
2. **Pedagogik yondashuvning etishmasligi**: Sun'iy intellekt tizimlari, albatta, o'qitish jarayonini samarali qilishda yordam beradi, ammo ular insoniy yondashuvni to'liq almashtira olmaydi. O'qituvchilarning shaxsiy yondashuvi, emotsional intellekti va pedagogik qobiliyatlari hali ham muhimdir. O'quvchilarning o'rganish jarayonida emotsional qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy interaktivlik va motivatsiya kabi faktorlar ham ahamiyatga ega. Bu elementlar esa sun'iy intellekt tomonidan ta'minlanmaydi. [9]
3. **Texnologiyaga kirishning cheklanganligi**: Ba'zi mintaqalarda, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati cheklangan. Bu texnologiyalarga kirish va ulardan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan qurilmalar va internetga ulanish imkoniyatlari ko'p hollarda mavjud emas. Bu esa sun'iy intellektning ta'lim tizimiga kiritilishining samaradorligini cheklaydi. [10]

Sun`iy Intellekt texnologiyalarini samarali qo'llashning kelajakdagi yo'nalishlari. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sohasidagi rivojlanishi doimiy ravishda davom etmoqda. Kelajakda, bu texnologiyalarni yanada samarali qo'llash uchun ularning imkoniyatlari va cheklovlarini chuqurroq o'rganish zarur. Masalan, til o'rganish jarayonida o'quvchilarning individual psixologik holatini hisobga olish va sun'iy intellekt tizimlarining ularni yanada aniqroq va shaxsiylashtirilgan tarzda baholash imkoniyatlarini yaratish mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt tizimlarini ishlab chiqishda o'qituvchilarning pedagogik tajribalarini ham inobatga olish kerak, chunki ular o'qitish jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. [11]

Xulosa. Sun'iy intellekt texnologiyalarining chet tilini o'qitishdagi ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Ularning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Bu texnologiyalar ta'limni shaxsiylashtirish, o'quvchilarga interaktiv va gamifikatsiya elementlari yordamida tilni o'rganish imkoniyatlarini yaratish, va avtomatik tahlil va baholash yordamida o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini samarali kuzatish imkonini beradi. [3]

Biroq, sun'iy intellektni o'qitish jarayonida qo'llashda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur. Texnologiyalarning noaniqligi va xatoliklar imkoniyati, shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlari bilan sun'iy intellekt tizimlarining to'liq almashtirilishi mumkin emas. Shuningdek, texnologiyaga kirishning cheklanganligi va ba'zi mintaqalarda ularning samarali qo'llanishi uchun zarur infratuzilmaning yetishmasligi masalalariga e'tibor qaratish zarur. [4]

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalarining chet tilini o'qitishda samarali qo'llanilishi nafaqat o'quvchilarga, balki o'qituvchilarga ham yangi pedagogik imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchilar, masalan, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini yanada chuqurroq tushunish va ularga shaxsiy yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar. [5]

Sun'iy intellekt yordamida chet tilini o'qitish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhim o'zgarishlarga olib keladi. Kelajakda bu texnologiyalar o'qituvchilarga yanada qulay, samarali va ta'sirchan usullarni taqdim etadi va o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim olishda yordam beradi. [12]

Adabiyotlar:

1. He Y., & Li C. (2020). Artificial Intelligence in Foreign Language Learning: A Comprehensive Review. Journal of Language Education and Technology, 8(2), 45-60.
2. Yang X., & Zhang H. (2019). The Application of Artificial Intelligence in Language Teaching and Learning. International Journal of Education and Literacy Studies, 7(4), 33-42.
3. Botirova P. X. (2020). Bog'lanishli nutq-muloqot nutqi. NamDU ilmiy axborotnomasi.

https://buxdu.uz

4. Khakimjonovna B. P. (2022). Descriptive coherent speech and its types. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).

5. Botirova P. K. (2021). The development of coherent speech students of technical institutions in english lesson. In технические науки: проблемы и решения (pp. 101-105).

6. Botirova P. (2022). Palina Development of coherent speech innovative methods in teaching english: development of coherent speech innovative methods in teaching english. Журнал иностранных языков и лингвистики, 4(4).

7. Khakimjonovna B. P., & Sergeeva M. G. (2023). Principles of coheerent speech and its practical reflections. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), 9(4), 163-166.

8. Ботирова П. Х. (2023). Подход к описанию связной речи. Строительство и образование, 3, 49-61.

9. Xakimjonovna B. P. (2025, March). Kasbiy ingliz tili muloqotiga o ‘qitishda metakognitiv va madaniyatlararo yondashuv muammolarining ilmiy-metodik adabiyotlarda yoritilishi. In Uz Conferences (Vol. 1, No. 2).

10. Xakimjonovna B. P. (2024). Ingliz tili darslarida talabalarning bog ‘lanishli nutqini o‘stirishning lingvodidaktik asoslari. Строительство и образование, 3, 91-99.

11. Botirova P. K. (2021). The development of coherent speech students of technical institutions in english lesson. In технические науки: проблемы и решения (pp. 101-105).

12. Xakimjonovna B. P. (2024). Ingliz tili darslarida talabalarning bog ‘lanishli nutqini o‘stirishning lingvodidaktik asoslari. Строительство и образование, 3, 91-99.

https://buxdu.uz

OLIY TA’LIM TALABALARINING LEKSIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (TABIIY YO‘NALISHLAR MISOLIDA)

Kamalova Nilufar Dilshod qizi,
Namangan davlat universiteti tayanch-doktoranti

Maqola oliy ta'lim talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoniga bag'ishlangan. Muallif, tilshunoslik va pedagogika ilm-fanlari nuqtai nazaridan, leksik kompetensiyani shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Maqolada o'quv jarayonida leksik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan turli pedagogik usullar, metodlar va vositalar ko'rsatilgan. Shuningdek, talabalarning so'z boyligini oshirish uchun amaliy mashg'ulotlar, darsliklar va boshqa o'quv materiallarining samaradorligi ham muhokama qilinadi. Leksik kompetensiyaning rivojlanishi nafaqat tilni mukammal bilish, balki fikrlash va muloqotda samarali qatnashish uchun ham muhimdir.

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, leksik kompetensiya, talabalar, so'z boyligi, pedagogik metodlar, tilshunoslik, o'quv jarayoni, muloqot, fikrlash.*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ (НА ПРИМЕРЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ)

Статья посвящена процессу развития лексической компетенции студентов высших учебных заведений. Автор анализирует особенности формирования лексической компетенции с точки зрения лингвистики и педагогики. В статье представлены различные педагогические методы, приемы и средства, направленные на развитие лексической компетенции в учебном процессе. Также обсуждается эффективность практических занятий, учебников и других учебных материалов для увеличения словарного запаса студентов. Развитие лексической компетенции важно не только для совершенного владения языком, но и для эффективного мышления и общения.

Ключевые слова: *высшее образование, лексическая компетенция, студенты, словарный запас, педагогические методы, лингвистика, учебный процесс, общение, мышление.*

SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS (ON THE EXAMPLE OF NATURAL DIRECTIONS)

The article is dedicated to the process of developing the lexical competence of higher education students. The author analyzes the specific features of lexical competence formation from the perspective of linguistics and pedagogy. The article presents various pedagogical methods, techniques, and tools aimed at enhancing lexical competence in the learning process. Additionally, the effectiveness of practical exercises, textbooks, and other educational materials in expanding students' vocabulary is discussed. The development of lexical competence is important not only for mastering the language but also for effective thinking and communication.

Keywords: *higher education, lexical competence, students, vocabulary, pedagogical methods, linguistics, learning process, communication, thinking.*

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida talabalar faqatgina ilmiy bilimlarni egallash bilan cheklanib qolmay, balki til va muloqotda samarali qatnashish, fikrlarini aniq va ravon ifodalash kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishlari zarur. Leksik kompetensiya, ya'ni so'z boyligi va uning maqsadga muvofiq ishlatilishi, bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Talabalar leksik kompetensiya orqali nafaqat so'zlarni to'g'ri ishlatishni, balki ularni turli vaziyatlarga mos ravishda qo'llashni o'rganadilar.

Leksik kompetensiyani rivojlantirish oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun turli pedagogik usullar va metodlardan foydalanish zarur. Shuningdek, talabalarning so'z boyligini kengaytirish va tilni samarali ishlatish ko'nikmalarini shakllantirishda interaktiv darslar, amaliy mashg'ulotlar va kreativ yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada leksik kompetensiyani rivojlantirishning oliy ta'limdagi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi va bu jarayonni samarali tashkil etishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik usullar va yondashuvlar muhokama qilinadi.

Mamlakatning ta’lim va ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish universitet fanining rivojlanishi, turli ilmiy, madaniy va ijtimoiy-siyosiy g‘oyalarning ijtimoiy e'tirof etilishi va tarqatilishi bilan belgilanadi.

https://buxdu.uz

Globallashuv davrida ijtimoiy faoliyatning barcha sohalari har xil turdagi bilimlardan, ijodiy tajribadan foydalanishni, bitiruvchilarni sifatli tayyorlash, ularga ta’lim va tarbiya berishning ahamiyatini talab qiladi. Shunday qilib, ta’lim sohasi raqobatbardoshlikni shakllantirish va milliy madaniyatlarni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, bo‘lajak bitiruvchilarning kasbiy mahorat darajasini belgilaydi hamda globallashuv sharoitida fan, texnika, iqtisodiyot va ta’lim sohalarida izchil o‘zgarishlarni ta’minlaydi.

Oliy ta’limning strategik maqsadi zarur bilim, ko‘nikma, amaliy ko‘nikma va samarali fikrlash usullariga, falsafiy, kasbiy va fuqarolik fazilatlariga ega bo‘lgan, o‘z faoliyatini amalga oshirish qobiliyatini belgilovchi ma’naviy va axloqiy qadriyatlarga ega bo‘lgan malakali mutaxassisni shakllantirishdan iborat. kasbiy va malaka oshirish faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirdi. Raqobat yondashuviga, amaliy natijalarga, shaxsiy faoliyat tajribasiga yo‘naltirilgan ta’lim o‘qitishni tashkil etishga yondashuvni tubdan o‘zgartirishga olib keladi.

Shu sababli, shaxsning hayotiy va kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish samarali echimlarni talab qiladigan o‘ta dolzarb muammodir.

Ta’limining asosiy vazifalaridan biri – yaxlit, barkamol shaxsni shakllantirishdir. Bugungi kunda muvaffaqiyatli bitiruvchi modelning mezonlaridan biri bu ko'plab fanlar bo'yicha yuqori darajadagi bilimdir, shu jumladan tabiiy sikl sub'ektlari, shuning uchun sodir bo'layotgan jarayonlarni o'rganishga yagona yondashuv uchun asos yaratish uchun ushbu vazifani amalga oshirish kerak. atrofdagi dunyoda. Ammo o‘rganish ob’ekti –organik dunyo ta’limning alohida sohalari tomonidan “buzilgan” bo‘lib, bu o‘quvchilarda dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirishga yordam bermaydi. Bundan tashqari, biologik ob'ektlar va jarayonlarni boshqa tabiiy fanlar nuqtai nazaridan o'rganish zarurati tug'iladi. Ushbu muammoni o'quv jarayoniga integrallashgan darslarni joriy etish orqali hal qilish mumkin. Tabiiy yo'nalish talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun bir nechta o'ziga xos xususiyatlar mavjud. Bu xususiyatlar o'quvchilarning Tabiiy sohasida lug'at va ma'lumotlar bilan ishlash, ma'lumotlarini tushuntirish, nazariy bilimlarni amaliyotga o'tkazish, vaqtincha talaba jamiyatida faol bo'lish bilan bog'liqdir. Quyidagi bir nechta o'ziga xos xususiyatlar, tabiiy yo'nalish talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim bo'lgan mezonlarni keltirish mumkin. (1-rasmga qarang.)

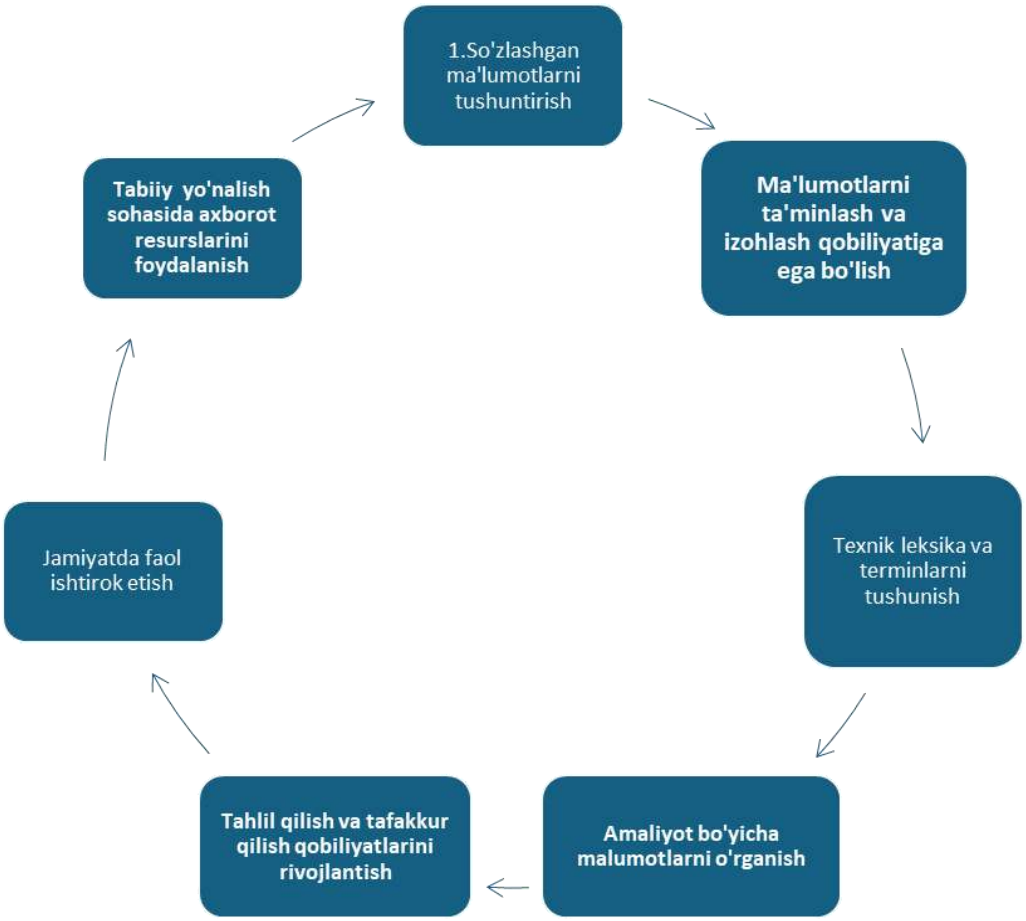

1-rasm. Tabiiy yo'nalish talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim mezonlar

https://buxdu.uz

So'zlashgan ma'lumotlarni tushuntirish: Tabiiy yo‘nalish sohasida talaba, malumotlarini o'rganish va sayohat etuvchilar, tabiiy jargonini tushunishadi. Bu, nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirish uchun muhimdir. **Ma'lumotlarni ta'minlash va izohlash qobiliyatiga ega bo'lish:** Talabalar, tabiiy sohasidagi muhim ma'lumotlarni topish, ularni ta'minlash va o'zlarining o'rganish jarayonlarini boshqalarga tushuntirish qobiliyatiga ega bo'lishadi. **Texnik leksika va terminlarni tushunish:** Tabiiy sohasi, o'zining maxsus terimlari va jargonini o'z ichiga oladi. Talabalar, bu maxsus so'zlashni tushunish, ularga boy bo'lgan ma'lumotlarni tushuntirish va izohlashadi. **Amaliyot bo'yicha ma’lumotlarni o'rganish:** Leksik kompetensiyani rivojlantirishning bir qismi, teorik bilimlarni amaliyotda boshqarish va ularga aylanishdir. Talabalar, laboratoriyalarda ishlab chiqarish, amaliyotlar o'tkazish, Tabiiy tadqiqotlari qilish va boshqa amaliyotlar orqali leksikasini oshirishlari kerak. **Tahlil qilish va tafakkur qilish qobiliyatlarini rivojlantish:** Talabalar, mutaxassislik savollarini chuqur tahlil qilish, ta'limotlarni o'rganish va o'z fikrlarini isbotlash uchun tafakkur qilish bilan shug'ullanishadi. **Tabiiy yo‘nalish sohasida axborot resurslarini foydalanish:** Internet, kutubxonalarda, elektron ma'lumotlar bazasida hamda ilmiy jurnallarda tabiiy sohasidagi eng so'nggi ma'lumotlarni qidirib topish va ularga murojaat qilishni o'rganish talab etiladi. **Jamiyatda faol ishtirok etish:** Tabiiy yo'nalish talabalarining leksik kompetensiyasini oshirishda, jamiyatda faol bo'lish, tabiiy sohasidagi yangiliklar va rivojlanishlarga doir izlanishlarni kuzatib borish muhimdir. Bu hususiyatlar talabalarni tabiiy yo‘nalish sohalarida leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida muhimdir. Ular o'quvchilarga tabiiy sohasida yaxshi tushunish, muhokama qilish va amaliyot qilish bilan bog'liq xususiyatlardir. Leksik kompetensiya – bu talabalarning so'z boyligini kengaytirish, ularni to'g'ri ishlatish, mazmunli va aniq fikrlarni ifodalash qobiliyatini oshirishni anglatadi.

Tabiiy yo'nalish talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun bu xususiyatlar, ularga o'z o'qish va o'rganish jarayonlarida yordam bera oladi. Talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishning o‘ziga xos hususiyatlari quyidagilar bo'lishi mumkin.(2-rasmga qarang.)

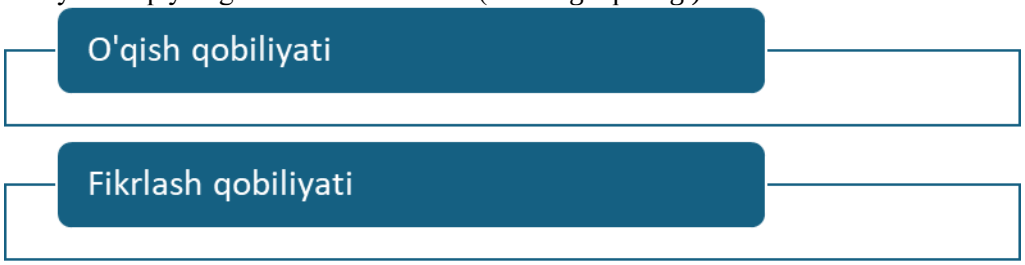

2-rasm. Talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishning o‘ziga xos hususiyatlari

O'qish qobiliyati: Talaba o'qish va tushuntirish qobiliyati bo'lishi kerak. Bu, o'quv materialini yaxshi tushunish va lug'at, maqolalar, darsliklar, jurnallar, elektron resurslar va boshqa manbalar orqali o'rganishga imkoniyat beradi. Fikrlash qobiliyati: Talaba, o'qish orqali o'rgangan ma'lumotlarni mustahkamlash, o'z fikrini ifoda qilish va savollar so'radi bo'lishi kerak. Fikrlash qobiliyati, Tabiiy sohasidagi muammolarga oid savollarga javob topishga yordam bera oladi. Tajribaviy o'qish va tadqiqotlar: Talabalar o'quv yilida tadqiqotlar qilish, maqolalar yozish va jamiyatda o'zlarining fikrlarini bildirish orqali leksik kompetensiyalarini oshirishlari kerak. Amaliyot va laboratoriya ishlari: Tabiiy sohasidagi leksik kompetensiyani rivojlantirishda, talabalar o'quv yilida Tabiiy laboratoriya ishlari va amaliyotlar orqali nazariy bilimlarni amaliyotga o'tkazishlari, Tabiiy yo'nalishdagi jargon va terminlarni o'rganishlari kerak. Guruhda ishlash qobiliyati: Jamiyatda faol bo'lish, guruhda ishlash, boshqalar bilan fikr almashish va ko'p yonalardan kelib chiqish, talabalar uchun o'zgaruvchan tajriba yaratadi. O'z muhokamasini boshqalarga tushuntirish: Talaba, o'zini ilmiy muhokamasi orqali boshqalarga tushuntirishi va ma'lumotlarini o'z fikrlarini ifodalash orqali kompetensiyasini oshirishi kerak. Elektron resurslardan foydalanish: Talabalar internet, elektron kutubxona va ma'lumotlar bazasidagi elektron resurslardan foydalangan holda o'zlarining o'rganish jarayonlarini rivojlantirishlari, yangiliklarga va so'nggi izlanishlarga ega bo'lishlari kerak. Istiqbollilik: Tabiiy sohasida yangiliklarga moslashish, rivojlanayotgan texnologiyalarga qaraganda mudhish va istiqbollilik tahlili qilish, talabalar uchun muhim xususiyatlar hisoblanadi.

Xulosa. Oliy ta'limda talabalar leksik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni tilshunoslik va pedagogikaning eng muhim jihatlaridan biridir. So'z boyligini kengaytirish va uni samarali ishlatish, talabalarni nafaqat ilmiy sohada, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatli muloqot qilishga tayyorlaydi. Leksik kompetensiyani shakllantirishda pedagogik metodlarning xilma-xilligi, interaktiv yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati katta. O'quv jarayonida turli tilni o'rgatish texnikalarini qo'llash, talabalar bilan faol muloqot va ular bilan birgalikda ish olib borish orqali bu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish mumkin.

https://buxdu.uz

Shu bilan birga, leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o'quv materiallarining sifati, o'qituvchining metodik tayyorgarligi hamda o'quv muhitining qulayligi muhim omillar hisoblanadi. Kelajakda bu jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun zamonaviy texnologiyalar va innovatsion pedagogik usullarni joriy etish zarur. Bunday yondashuv talabalar uchun tilni mukammal o'rganish va uni turli kontekstlarda to'g'ri qo'llay olish imkoniyatlarini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Xasanov, R. (2020). Oliy ta’limda til o‘rganish jarayonida leksik kompetensiyani rivojlantirish. Toshkent: Universitet nashri.
2. Ismoilov, A. (2018). Pedagogik texnologiyalar va ularning o‘quv jarayonidagi ahamiyati. Tashkent: Ta’lim.
3. Karimova, N. (2019). Leksik kompetensiyaning rivojlanishi va o‘qitish metodlari. O‘zbekiston tili va adabiyoti, 12(3), 56-67.
4. Mamatqulova, D. (2021). Tilshunoslik asoslari va o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar. Tashkent: Pedagogika.
5. Muradova, G. (2022). Oliy ta’limda talabalarning muloqot kompetensiyasini oshirish. Pedagogika ilm-fanlari, 24(1), 34-45.
6. Yuldasheva, S. (2017). Talabalarda leksik kompetensiyani rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim va madaniyat jurnali, 9(6), 102-110.
7. Nurmatov, A. (2020). *Leksik kompetensiya va uning pedagogik ahamiyati*. Journal of Linguistic Studies, 13(4), 78-85.

https://buxdu.uz

THE IMPACT OF INTERACTIVE PLATFORMS ON DEVELOPING PRONUNCIATION AND INTONATION SKILLS

Ruzieva Saodat Hasanovna,
Teacher at the Bukhara state pedagogical institute,
Faculty of languages, Department of English language and literature.

This article examines the effectiveness of interactive digital platforms in improving pronunciation and intonation skills among language learners. It explores the role of AI-driven speech recognition, real-time feedback mechanisms, and adaptive learning systems in facilitating accurate phonetic acquisition. The study reviews empirical research on the impact of gamification, multimodal input, and immersive environments in enhancing prosodic features such as stress, rhythm, and intonation. Comparative analysis with traditional language instruction highlights the advantages of interactive platforms in providing personalized, data-driven feedback and fostering autonomous learning. The findings suggest that integrating these technologies into language education significantly enhances oral proficiency and phonetic accuracy.

Keywords: *Interactive learning platforms, pronunciation training, intonation development, ai-driven speech recognition, real-time feedback, adaptive learning systems, gamification in language learning, multimodal language acquisition, immersive learning environments, phonetic accuracy, stress, rhythm, and intonation.*

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ПЛАТФОРМ НА РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПРОИЗНОШЕНИЯ И ИНТОНАЦИИ

В данной статье рассматривается эффективность интерактивных цифровых платформ в улучшении навыков произношения и интонации у изучающих. Анализируется роль систем распознавания речи на основе искусственного интеллекта, механизмов обратной связи в реальном времени и адаптивных обучающих систем в освоении фонетических особенностей. В исследовании рассматриваются эмпирические данные о влиянии геймификации, мультимодального восприятия и иммерсивных сред на развитие просодических характеристик, таких как ударение, ритм и интонация. Сравнительный анализ с традиционными методами обучения выявляет преимущества интерактивных платформ в предоставлении персонализированной, основанной на данных обратной связи и содействии автономному обучению. Результаты показывают, что интеграция этих технологий в процесс изучения языка значительно улучшает устную речь и фонетическую точность.

Ключевые слова: *интерактивные обучающие платформы, практика произношения, развитие интонации, распознавание речи на основе ИИ, обратная связь в реальном времени, адаптивные обучающие системы, геймификация в изучении языка, мультимодальное восприятие языка, иммерсивные обучающие среды, фонетическая точность, ударение, ритм и интонация.*

INTERAKTIV PLATFORMALARNING TALAFFUZ VA INTONATSIYA KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI

Ushbu maqolada interaktiv raqamli platformalarning til o‘rganayotganlarning talaffuz va intonatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Sun’iy intellekt asosida ishlovchi nutqni aniqlash tizimlari, real vaqt rejimidagi fikr-mulohaza mexanizmlari va moslashuvchan o‘qitish tizimlarining fonetik xususiyatlarni o‘zlashtirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda gamifikatsiya, multimodal qabul qilish va immersiv muhitlarning urg‘u, ritm va intonatsiya kabi prosodik xususiyatlarni rivojlantirishga ta’siri bo‘yicha empirik ma’lumotlar ko‘rib chiqiladi. An’anaviy til o‘rgatish usullari bilan taqqoslash interaktiv platformalarning shaxsiylashtirilgan, ma’lumotlarga asoslangan fikr-mulohaza taqdim etish va mustaqil o‘rganishni rag‘batlantirish borasidagi afzalliklarini namoyon etadi. Natijalar ushbu texnologiyalarni til ta’limiga integratsiya qilish og‘zaki nutq va fonetik aniqlikni sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *Interaktiv ta’lim platformalari, talaffuz mashqlari, intonatsiyani rivojlantirish, sun’iy intellekt asosida nutqni aniqlash, real vaqt rejimidagi fikr-mulohaza, moslashuvchan o‘qitish tizimlari, til o‘rganishda gamifikatsiya, multimodal til qabul qilish, immersiv o‘quv muhiti, fonetik aniqlik, urg‘u, ritm va intonatsiya.*

https://buxdu.uz

Pronunciation and intonation are critical components of language learning that influence comprehensibility, fluency, and communication effectiveness. Traditional language learning methods often rely on repetition, teacher feedback, and phonetic drills. However, interactive digital platforms have emerged as powerful tools for enhancing pronunciation and intonation skills through AI-driven technologies, real-time feedback, and personalized learning approaches.

Interactive digital platforms leverage various technological advancements to improve learners’ phonetic accuracy and prosodic features. These platforms include:

AI-Driven Speech Recognition: AI-based tools, such as Google’s Speech-to-Text, Speechling, and ELSA Speak, analyze learners’ pronunciation, compare it with native speakers, and provide instant corrective feedback.

Real-Time Feedback Mechanisms: Many platforms use automated systems to highlight mispronounced phonemes and suggest adjustments, allowing learners to refine their speech in real-time.

Adaptive Learning Systems: Personalized learning paths adjust difficulty levels based on learner progress, ensuring targeted pronunciation practice.

Gamification Elements: Features like rewards, leaderboards, and challenges enhance engagement and motivation in pronunciation training.

Immersive Technologies (VR and AR): Virtual reality (VR) and augmented reality (AR) create immersive language learning experiences that mimic real-world interactions, helping learners improve their intonation in context.

- ***Prosodic Features and Their Development Through Interactive Platforms.***

Prosodic features are essential components of spoken language that contribute to intelligibility, fluency, and meaning. These features include intonation, stress, rhythm, pitch, and speech rate, all of which play a crucial role in effective communication. Traditional methods of prosody training often rely on instructor-led practice and auditory imitation, but interactive digital platforms have introduced more advanced and efficient ways to develop these skills through AI-driven speech analysis, real-time feedback, and immersive learning environments.

Pronunciation involves more than just articulating sounds correctly—it also includes prosodic elements like:

Stress and Rhythm: Correct word stress and sentence rhythm contribute to intelligibility. Digital tools help learners visualize stress patterns and rhythmic flow through waveform analysis.

Intonation Patterns: Intonation conveys meaning, emotion, and intent. AI-powered platforms train learners to recognize and replicate native-like intonation using pitch contour visualizations and interactive exercises.

- ***Comparison with Traditional Learning Methods.***

While traditional pronunciation training relies on instructor-led feedback, it has limitations such as:

Lack of Immediate Corrections: Learners may not always receive timely feedback.

Limited Individual Attention: Classroom settings often do not provide personalized pronunciation guidance.

Static Learning Materials: Traditional methods lack interactive and adaptive elements that cater to diverse learner needs.

Interactive digital platforms:

Provide 24/7 Accessibility: Learners can practice anytime, anywhere.

Offer Scalable Learning Opportunities: Platforms accommodate large numbers of learners simultaneously.

Enhance Motivation: Engaging, gamified experiences encourage consistent practice.

Table 1: Comparison: Traditional methods vs. interactive platforms

Feature	Traditional methods	Interactive platforms
Feedback	Delayed, instructor-dependent	Immediate, AI-driven
Prosody Visualization	Limited	Waveform, pitch control analysis
Personalization	One-size-fits-all	Adaptive, tailored exercises
Engagement	Passive repetition	Gamification, interactive task
Accessibility	Classroom- based	24/7 avaibility, remote learning

Challenges and Limitations. Despite their advantages, interactive platforms face challenges such as:

Accuracy of Speech Recognition: AI models may misinterpret non-native accents, leading to incorrect feedback.

https://buxdu.uz

Lack of Human Interaction: While digital tools provide automated feedback, they cannot fully replace human instructors in nuanced pronunciation training.

Accessibility and Cost: Advanced interactive tools may require high-speed internet and expensive subscriptions, limiting access for some learners.

Interactive digital platforms have revolutionized pronunciation and intonation training by providing personalized, engaging, and data-driven learning experiences. While they do not replace traditional teaching methods entirely, they serve as valuable supplements that enhance learners’ oral proficiency. Future advancements in AI and immersive technology are expected to further refine pronunciation training, making language learning more effective and accessible.

Phonetic acquisition is a fundamental aspect of language learning, involving the ability to produce and perceive sounds accurately. Traditional pronunciation training often relies on human instructors and repetitive exercises, but advancements in Artificial Intelligence (AI), real-time feedback systems, and adaptive learning technologies have transformed the way learners develop accurate pronunciation. These technologies provide immediate, personalized feedback and facilitate self-directed learning, making phonetic training more effective and accessible.

- AI-Driven Speech Recognition in Phonetic Acquisition

AI-powered speech recognition plays a crucial role in pronunciation training by analyzing spoken input and providing automated feedback. This technology operates through:

Phoneme Detection and Analysis: AI systems break down speech into phonetic units, comparing learners' pronunciation with native speaker models.

Error Identification and Correction: AI recognizes mispronounced sounds, highlights deviations, and suggests improvements.

Accent Reduction and Native-Like Pronunciation: Some AI tools focus on reducing foreign accents by guiding learners toward native pronunciation patterns.

Several language-learning platforms utilize AI-driven speech recognition, including:

Google’s Speech-to-Text API: Converts spoken language into text with high accuracy, helping learners refine pronunciation.

ELSA Speak: Uses AI to analyze pronunciation and provide instant corrections.

Speechling: Offers speech recognition-based pronunciation feedback along with native speaker comparisons.

- Real-Time Feedback Mechanisms for Phonetic Improvement

Real-time feedback is critical for developing accurate pronunciation and intonation. It allows learners to identify and correct errors immediately, reinforcing correct speech patterns. Key features include:

Instant Pronunciation Assessment: AI tools provide real-time visual and auditory feedback, showing learners how their speech differs from native pronunciation.

Waveform and Spectrogram Analysis: Learners can visualize pitch, stress, and intonation patterns, making it easier to adjust their pronunciation.

Automated Scoring Systems: AI assigns pronunciation scores, tracking progress over time and highlighting areas for improvement.

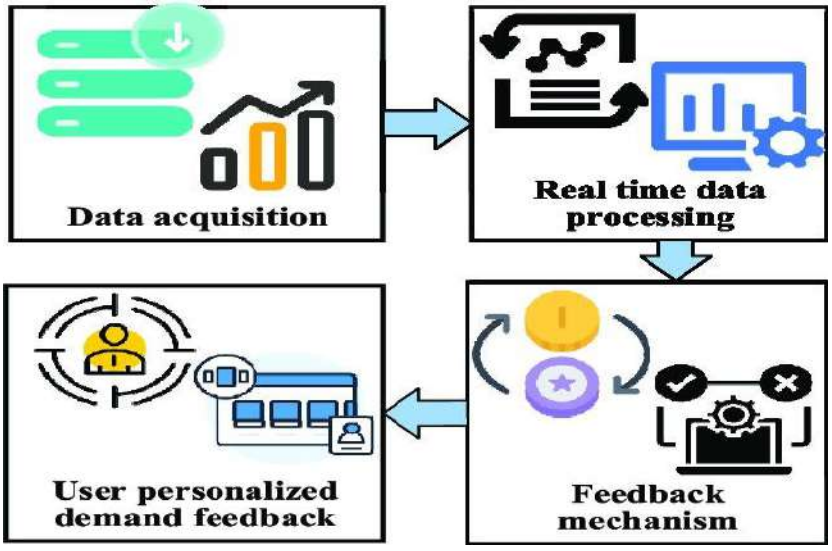

Pic 1: Real – time data processing and feedback mechanisms

https://buxdu.uz

- Advantages of Real-Time Feedback in Pronunciation Training

Increased Awareness of Phonetic Errors: Immediate feedback prevents fossilization of incorrect pronunciation.

Enhanced Motivation and Engagement: Learners stay motivated through instant performance tracking.

Efficient Learning Process: Reduces dependence on instructors and allows for self-paced learning.

Impact on Phonetic Acquisition and Language Learning

The integration of AI-driven speech recognition, real-time feedback, and adaptive learning systems has transformed phonetic acquisition by:

Enhancing Pronunciation Accuracy: Learners receive precise corrections, leading to more native-like speech.

Improving Intonation and Prosody: AI tools help learners develop natural rhythm, stress, and intonation.

Encouraging Autonomous Learning: Students can practice independently without relying solely on instructors.

Providing Scalable Language Training: AI-based systems make pronunciation training accessible to large numbers of learners worldwide.

- Challenges and Considerations

Despite their benefits, these technologies face some challenges:

Speech Recognition Accuracy: AI may struggle with non-native accents and diverse linguistic variations.

Lack of Human Interaction: AI tools cannot fully replace the nuanced feedback of language instructors.

Accessibility and Cost: High-quality speech recognition software can be expensive and may require a stable internet connection.

AI-driven speech recognition, real-time feedback mechanisms, and adaptive learning systems have revolutionized phonetic acquisition in language learning. These technologies provide personalized, immediate, and data-driven pronunciation training, significantly improving learners’ oral proficiency. As AI continues to evolve, future advancements will likely enhance speech recognition accuracy, making language learning more interactive, efficient, and accessible worldwide.

Conclusion. Interactive digital platforms, driven by AI-powered speech recognition, real-time feedback mechanisms, and adaptive learning systems, have significantly transformed pronunciation and intonation training. These technologies provide personalized, immediate, and data-driven feedback, allowing learners to refine their phonetic accuracy and prosodic skills more effectively than traditional methods. Gamification, immersive learning environments, and multimodal input further enhance engagement and motivation, making pronunciation training more accessible and self-directed.

Despite these advantages, challenges such as speech recognition accuracy, the need for human interaction, and accessibility constraints remain. However, continuous advancements in AI and immersive technologies are expected to refine pronunciation training, making it more precise and widely available. While interactive platforms do not replace traditional instruction entirely, they serve as valuable supplements that enhance learners’ oral proficiency, fluency, and communication effectiveness. Integrating these technologies into language education holds great potential for improving phonetic acquisition and fostering autonomous learning in the digital age.

Literature:

1. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (2010). Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide (2nd ed.). Cambridge University Press.

2. Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2015). Pronunciation Fundamentals: Evidence-Based Perspectives for L2 Teaching and Research. John Benjamins Publishing.

3. Eskenazi, M. (2009). "An Overview of Spoken Language Technology for Education." Speech Communication, 51(10), 832–844.

4. Flege, J. E. (1995). "Second Language Speech Learning: Theory, Findings, and Problems." In W. Strange (Ed.), Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research (pp. 229-273). York Press.

5. Levis, J. M. (2018). Intelligibility, Oral Communication, and the Teaching of Pronunciation. Cambridge University Press.

6. Neri, A., Cucchiarini, C., Strik, H., & Boves, L. (2002). "The Pedagogy–Technology Interface in Computer Assisted Pronunciation Training." Computer Assisted Language Learning, 15(5), 441–467.

https://buxdu.uz

TALABALARNI NEMIS TILIGA QIZIQTIRISHDA INTEGRATIVLASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH HAQIDA MULOHAZALAR

Sharipova Laylo Mehrojiddinovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Urgut filiali tillarni o’qitish metodikasi kafedrasi o’qituvchisi
sharipovalaylo35@gmail.com

Ushbu maqolada talabalarni nemis tiliga qiziqtirishda integrativlashgan darslarni tashkil etish haqida mulohazalar, lingvokulturologik mashg‘ulotlar vositasida o‘qituvchi dunyoning lisoniy manzarasini shakllantirishga ko‘maklashishi, tili o‘rganilayotgan mamlakatning madaniyatini aks ettiruvchi leksika, frazeologizmlar, matnlar bilan tanishtirishi mumkin. Chet tili darslarida lingvokulturologik tushunchalarni shakllantirish jarayoni o‘z madaniyatiga muhabbatni tarbiyalash, o‘zlikni anglash, boshqa xalqlarning til va madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, ularni jahon madaniyatidan xabardor etish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Kalit so’zlar: *til o‘rgatish, innovatsiya va integratsiya, integrativ ta’lim, pedagogik-psixologik talablar, integratsion darslar.*

СООБРАЖЕНИЯ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ ЗАНЯТИЙ С ИНТЕРЕСОМ УЧАЩИХСЯ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье приводятся соображения об организации интегрированных занятий с целью заинтересовать учащихся немецким языком, учитель может помочь сформировать лингвистический ландшафт мира средствами лингвокультурной деятельности, познакомить с лексикой, фразеологией и текстами, отражающими культуру страны, где изучается язык. Процесс формирования лингвокультурологических представлений на занятиях иностранным языком связан с воспитанием любви к собственной культуре, самосознания, уважения к языку и культуре других народов, информирования их о мировой культуре.

Ключовые слова: *обучение языку, инновации и интеграция, интегративное образование, педагогические и психологические требования, интегрированные занятия.*

REFLECTIONS ON ORGANIZING INTEGRATED LESSONS TO ENGAGE STUDENTS IN LEARNING GERMAN

This article discusses the organization of integrated lessons to interest students in the German language, how the teacher, through linguo-cultural exercises, can help form a linguistic picture of the world, introduce vocabulary, phraseology, and texts that reflect the culture of the country whose language is being studied. The process of forming linguo-cultural concepts in foreign language lessons is associated with cultivating love for one's own culture, self-awareness, respect for the languages and cultures of other peoples, and making them aware of world culture.

Key words: *language teaching, innovation and integration, integrative education, pedagogical and psychological requirements, integrative lessons.*

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimi amaliyotida interfaol ta’limdan tobora kengroq foydalanilmoqda. Shuning uchun ham mazkur masalani yechish maqsadida buyuk pedagoglarning innovatsion va integrativ ta’lim haqidagi fikrlarini tahlil qilishni lozim deb topdik.

R.Mavlyonovaning qayd etishicha, “Hozirgi kunda axborot oqimi jadallashgan texnika taraqqiyotining yuqori darajada rivojlanganligi inson aqlini shoshirib qo‘ymay iloji yo‘q. Shu ma’noda bu olamda har kim o‘z o‘rnini topishi va zamon bilan birga hamnafas bo‘lishi kabilar o‘quvchi hamda o‘qituvchilarga juda katta mas’uliyat yuklaydi. O‘quvchida o‘qish faoliyati davrida juda ko‘p ma’lumotlar olishi, atrofdan kelayotgan axborotlarning bosimi yuqorililigi uning ongiga, ta’lim-tarbiyasiga ta’sir etmay qolmaydi. Bu ma’lumot va axborotlarning qaysi biri birlamchi, qaysi biri ikkilamchi ekanligini ba’zida o‘quvchi anglamaydi ham. Shu sababdan ham bugungi kunda o‘quvchilar o‘z navbatida mukammal bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish mexanizmlarini mustaqil ravishda ishlab chiqishlari zarurdir. Aynan integratsion darslar jarayonida olam haqida uzuq-yuluq, parchalangan bilimlardan farqli o‘laroq bilimlar bir butun, yaxlit tizimda berib boriladi… ”

https://buxdu.uz

XIX asr oxiri XX asr boshlarida integrativ tushuncha g‘oyasi ilg‘or g‘oyalar qatori qadrlana boshlandi. Taniqli ta’lim islohotchisi J. Dyui farzandni quyosh qatori qo‘yib, uni pedagogika markazi deb, o‘quv dasturlarini takomillashtirishning yangi tamoyillarini ilgari suradi. Bunga “Go‘dakdan-olamga, olamdan-go‘dakka” tezisi misol bo‘la oladi. Keyinchalik markazlashtirilgan fanlar o‘ziga bolaning ongini kengaytiruvchi mavzularni ham qamrab ola boshladi. Bola ulg‘aygan sari uning dunyoqarashi kengayib, ongida oila, tuman, shahar, mamlakat, ta’lim, insoniyat, koinot kabi tushunchalar paydo bo‘la boshlaydi va ilm darajasi ham o‘sib boradi. XX asr boshlarida pedagogika yo‘nalishida bilimlarni integrasiyalash mavzusi bo‘yicha bir nechta e’tiborni tortuvchi qiziqarli tadqiqotlar amalga oshirildi. Bu yo‘nalishda, ayniqsa, chet tili ta’limi sohasida ilg‘or siljishlar ro‘y bera boshladi. Ayniqsa, N.Azizxodjayeva, Sh.Shodmonova, O‘.Tolipov, R.Mavlonova N.Rahmonqulovalarning “Chet tili ta’limi pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya” darsliklari ham katta ahamiyatga ega bo‘lganligi barchamizga ma’lum.

Integrativlashtirilgan darslar talabalar dunyoqarashida bir butunlikni, voqealar uzviyligini tushunishini tabiatan anglab yetishga o‘rgatadi. Shuni alohida hisobga olish kerakki, darslarning integratsion bog‘lanishlari ilmiy jihatdan kam ishlab chiqilgan. Mavjud turli fikrlar va qarashlar esa bir-biriga zid va uzviy bo‘lmaganligi sababli integrativ muammosi hamon olimlarimiz o‘rtasida bahsli masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. O‘qitish jarayonida integratsiyani qo‘llash nazariyasi taraqqiyoti, ilmiy pedagogik tushunchalar rivoji, asosiy va muhim ahamiyatga ega. Integrativ differensatsiya bilan uzviy bog‘liqdir. Bu uzviylik talabalarda olayotgan bilimlarini anglashga bo‘lgan intilishlari tizimini barpo qilishlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Olimlarning ta’kidlashlariga ko‘ra pedagogikada uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o‘zaro aloqadorlik integrativ aloqadorlik darajalarida talqin etiladi.

Uzviylik - o‘zlashtirilgan bilim ko‘nikma va malakalarni asta-sekinlik bilan kengayib, chuqurlashib, mukammalashib borishini ko‘zda tutadi. Predmetlararo aloqadorlik - o‘zining mohiyatiga ko‘ra keng tushuncha bo‘lib, o‘rganilayotgan obyektning turli jihatlari, xususiyatlarini har tomonlama ochib berilishini nazarda tutadi.

O‘zaro aloqadorlik- mohiyatiga ko‘ra ikki o‘quv predmetlari orasidagi aloqadorliklarni, ya’ni birinchi o‘quv predmeti bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilim va ish harakat usullarini ikkinchisida qo‘llashi va aksincha qo‘llanilishini ifodalaydi.

Integrativ aloqadorlik- esa nisbatan yuqori darajali aloqadorlik bo‘lib, avval zikr etilganlaridan o‘quv dasturiga maqsadga muvofiq kiritilganligi bilan farq qiladi va albatta uni ta’minlashni talab etadi.

Keltirilgan tahlillar ta’sirida chet tili mutaxassisi o‘zining fannini mukammal bilishidan tashqari boshqa fanlar doirasida ham yangi bilim va ma’lumotlarga ega bo‘lishi lozimligini talab etmoqda deb qat’iy aytishimiz mumkin. Nemis tili mutaxassislari talabalar ruhiyatini pedagogik-psixologik talablar doirasida o‘zlashtirib, har bir talabaga alohida shaxs sifatida munosabatda bo‘lib, darsni o‘zlashtirishi, talab darajasidagi ko‘nikma va mahoratni shakllantirish muammosini yechishi lozim bo‘ladi. Davr talabi bo‘lmish dars jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalar, innovatsiya va integrativlashgan darslarni ishlab chiqish va o‘qitish va tarbiyalashda qo‘llay bilish ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida integrativ deganda biz yangi faol pedagogik izlanishlarni, pedagogik jamoada ijodiy o‘sishni, turli sohalarga oid ma’lumotlarni talabalar ongiga singdirishning qulay usullarini qo‘llash mahoratini tushunamiz.

Buyuk xorijlik zamonamiz pedagogi J. Halstedning “Yangi pedagogikani boshqarish” kitobini tahlil qilib, “O‘qitish jarayonini tubdan o‘zgartiruvchi olti tamoyil” deb nomlangan ilmiy mulohazalarini keltirib o‘tmoqchimiz: “...agar mutaxassislar talabalarni o‘sishlarini xoxlasa, ularni o‘rganishini oziqlantiruvchi yetarli tajriba bilan ta’minlashlari lozim. Talabalar muvaffaqiyat uchun me’yorni tushunishsa, xato va ustunliklari haqida individual maslahatlar olishsa, ta’limda keyingi qadamga madadkorlikni his qilishsa, talabalar yetuk inson bo‘lib komillikga erishadi”. Biz ham olimning ushbu fikrlariga to‘laqonli ravishda qo‘shilamiz deb aytishimiz mumkin.

Hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish - til o‘rgatish usuli orqali ta’lim jarayonining vazifalari talabaning bilish ko‘nikmalari, estetik didi, muloqotga kirishuvchanligi, axloqiy ko‘nikmalari, jismoniy faolligi kabi asosiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda asosiy e’tibor integratsion jarayonlarga qaratilganligiga asoslanadi. Buni quyidagicha tasvirlab bermoqchimiz:

Tajriba-sinov o‘tkazish jarayonida talabalarning nemis tilini o‘rganish bo‘yicha faoliyatlari yuzasidan kuzatishlar olib borildi. Talabalarga nemis tilini ikkinchi til sifatida o‘qitishni kuzatish jarayonining boshlanishida tanlab olingan OTM lardagi barcha chet tili ta’limi mutaxassislarining darslarida ishtirok etilib, tajribali mutaxassislar tomonidan o‘tkazilgan innovatsion va integratsiyalashgan darslarini kuzatishga erishildi.

https://buxdu.uz

Bakalavriat yo‘nalishi talabalarini ta’lim va tarbiyani integrativlash muammosi nafaqat nazariya uchun, balki amaliyot uchun ham muhim hamda dolzarbdir. Ta’limni integrativlash masalasiga keyingi paytda bir qancha yondoshishlar vujudga kelldi. Darsni ikki fan mutaxassissi olib borishi yoki ikki fanni bir darsga birlashtirib, uni bir mutaxassis tomonidan o‘tilishidan to integrativlangan kurslar tashkil etish, ta’lim mazmunini tubdan o‘zgartirishgacha. Shuni alohida ta’kidlash yoki tan olish kerakki, bugungi kunda OTM ham, didaktika va metodika fan sohasi ham tayyor emas. Hozirgi kunda ushbu masalalar asosini chet tili bo‘yicha bilimlar tashkil etuvchi integrativlangan ma’lumotlar yaratish muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bular boshqa turdagi bilimlarni jipslashtiruvchi asosiy vazifani o‘z zimmasiga oladi. Bunday yondoshish anchadan beri ma’lum va chet el OTMlari tajribasida hal etib bo‘lingan. Buning faqat guruhlarda emas, balki umumiy ta’limning o‘rta va tugallovchi bo‘g‘inlarida ham bir qator fanlarning mazmunini integrativlash ustida izlanishlar olib borilmoqda. Bu integrativlangan fanga tabiat va jamiyatning birligini tushunish uchun zarur bo‘lgan bir qator ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy-estetik g‘oya va tushunchalarni kiritish ko‘zda tutilgan.

Chet tilini o‘rganishning asosiy jihatlarini o‘qituvchi foydalangan usul va metodlarning o‘ziga xosligi belgilaydi. Har qanday predmetga o‘qitish metodikasini ishlab chiqish uning, ya’ni ta’lim jarayonining asosiy tarkibiy qismlarini belgilashni nazarda tutadi. Ta’lim maqsadi, uning mazmuni, usul va uslublari, shuningdek, o‘qitish vositalari shular jumlasidandir. Sanab o‘tilgan barcha tarkibiy qismlar o‘zaro chambarchas bog‘liqligiga qaramay, ularning mazmunini aniqlashni aynan shunday ketma-ketlikda amalga oshirish zarur bo‘ladi. Bularning barchasi o‘qitishning asosiy maqsadini aniqlashdan boshlanadi. Chet tili (nemis) (va boshqa har qanday til) ga nisbatan bunday maqsadlardan uchtasini ajratish mumkin.

1. Tilni professional faoliyat obyekti sifatida o‘qitish (shartli ravishda akademik yoki filologik deb nomlash mumkin).

2. Chet tilini boshqa (nolingvistik) vazifalarni hal qilish vositasi sifatida o‘qitish (shartli ravishda amaliy deb nomlash mumkin).

3. Chet tilini noprofessional kommunikatsiya vositasi sifatida o‘qitish (amaliy yoki maishiy deb nomlash mumkin).

Bu ro‘yxatning yuqorisida turgan har bir maqsad quyida turgan maqsadlarni o‘z ichiga olishi mumkin, lekin aksincha emasligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ta’limni tashkil etishda buni nazarda tutish zarur bo‘ladi. Nemis tilini akademik (filologik) darajada o‘qitish ta’limning eng sermazmun va mas’uliyatli shakli hisoblanadi. Bunday o‘qitish nazariy bilimlarning ancha katta hajmini egallash va ular negizida (ham umumiy nutqiy, ham maxsus, muayyan kasb faoliyati – tadqiqotchilik yoki amaliy faoliyatni bajarishga yo‘naltirilgan) lisoniy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu qadar ko‘p qirrali va katta hajmli maqsadga erishishning tegishli usullari ishlab chiqilgan. Usullar esa, o‘z navbatida, ta’limning tegishli mazmuni negizida belgilanadi va ishlab chiqiladiki, ularning moddiy ko‘rinishi o‘quv materiallaridan iborat bo‘ladi. Bunday ta’limni tashkil etishda chet tiliga o‘qitish maqsadlarini va ularga mos ta’lim bosqichlarini ham belgilab olish muhim. O‘qitishning davomiyligidan qat’i nazar, uni boshlang‘ich, o‘rta va yakuniy bosqichlarga bo‘lish eng maqbuli hisoblanadi.

Boshlang‘ich bosqich – tashkil etilishi jihatidan eng mas’uliyatli va murakkab jarayon bo‘lib, uning davomida o‘qitilayotgan shaxslarda tilning asosiy jihatlari – fonetika, leksika, grammatika bo‘yicha bazaviy ko‘nikma va malakalar, shuningdek, muayyan darajadagi nutqiy qobiliyatlar shakllanadi. Boshlang‘ich bosqichda muvaffaqiyatli o‘qitish uchun, keyingi bosqichlarda ham, jarayonning har ikkala tomoni (o‘qituvchi va talabalar tomonidan) ular oldida turgan aniq vazifalarning tushunilishi juda muhim. Bunda o‘zaro anglashuvni faqat talaba muayyan vaqt mobaynida egallashi zarur bo‘lgan bilimlarni, leksik va grammatik minimumlar, ko‘nikma va malakalarni puxta tanlab olish (ularning nomenklaturasini aniqlash) yo‘li bilangina ta’minlash mumkin. Bularning barchasi – ta’lim mazmuni komponentlari deb hisoblash mumkin. Xorijiy tilni o‘rganishda mamlakat voqeliklari lingvomamlakatshunoslikning asosiy obyektlaridan biri hisoblanadi. Voqeliklar – tili o‘rganilayotgan mamlakatning hayoti, madaniyati, adabiyoti, tarixi, urf-odatlariga aloqador haqiqiy dalillardir. Voqelikning ikki yoqlama ta’rifi mavjud: voqelik – xalqning, mamlakatning hayoti, turmush tarzi, madaniyat nazariyasiga xos bo‘lgan fan, tushuncha, hodisa boshqa xalqlarda uchramaydi; voqelik – fan, hodisa, shuningdek, so‘z birikmasini anglatuvchi so‘z (odatda frazeologizm, maqol, matal, shunday so‘zlarni o‘z ichiga oluvchi tushunchalar).

Nemis tilini o‘zlashtirishda past o‘zlashtiruvchi, mustaqil ishlash malakasi yetarli bo‘lmagan talabalarga o‘qituvchining ishtiroki (murakkabroq mashqlarning va topshirig‘ini bajarish tartibini tushuntirib berish) ta’minlanishi lozim. Yaxshi, talab darajasida o‘zlashtirgan talabalarning boshqa past o‘zlashtirgan ta’lim oluvchilar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni tekshirishda ishtirok etishlari, bizningcha, samarali natija berishi olib brogan tadqiqotlarimizdan ma’lum bo‘ldi. Nemis tiliga o‘qitishning samarali yo‘llarini izlash lingvokulturologik kompetensiyani ishlab chiqishga olib keldiki, uning markazida til va madaniyatni o‘zaro bog‘liq tarzda o‘rganish g‘oyasi mujassamdir. Tillarni o‘qitishga oid zamonaviy metodika

https://buxdu.uz

lingvokulturologik kompetensiyani shakllantirishning vazifalaridan biri deb, so‘zlashuvchining barcha madaniy qadriyatlar tizimini yaxshi bilishlarini ta’minlash hisoblanadi. Lingvokulturologik mashg‘ulotlar vositasida o‘qituvchi dunyoning lisoniy manzarasini shakllantirishga ko‘maklashishi, tili o‘rganilayotgan mamlakatning madaniyatini aks ettiruvchi leksika, frazeologizmlar, matnlar bilan tanishtirishi mumkin. Chet tili darslarida lingvokulturologik tushunchalarni shakllantirish jarayoni o‘z madaniyatiga muhabbatni tarbiyalash, o‘zlikni anglash, boshqa xalqlarning til va madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, ularni jahon madaniyatidan xabardor etish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, nemis tiliga o‘qitish muammolari va ularning sifatini oshirish uchun bir nechta majburiy shartlarga amal qilish lozimdir: Birinchidan, vazifani qo‘yishda (har bir dars va mashqlar maqsadini belgilashda), nemis tilining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, «o‘qishdagi bir qiyinchilik» tamoyiliga og‘ishmay amal qilish lozim. Bu shuni anglatadiki, o‘quv materialining yangi qismi avval o‘zlashtirilgan materialni hisobga olgan holda berilishi lozim va undan mantiqan kelib chiqishi kerak bo‘ladi. Ta’limning uzviyligi, ketma-ketligi, tizimliligi, mavzularning oddiydan murakkabga yo‘naltirilganligi kabilarga amal qilish lozimdir. Shundagina materialning o‘xshashligi, analogiyasi bo‘yicha, assotsatsiyalar asosida o‘zlashtirilishini ta’minlash mumkin, bu esa nemis tiliga o‘rgatishda katta ahamiyat kasb etadi. Boshqacha aytganda, mashg‘ulotlarning maqsadi – yangi grammatik ko‘nikmani shakllantirish bo‘lsa, unda ushbu maqsadga erishishga xizmat qiladigan butun leksika talaba tomonidan avvalroq o‘zlashtirilgan bo‘lishi kerak (yangi grammatik tuzilmaning tarkibiy qismi bo‘lgan leksik birliklar, yordamchi so‘zlar bundan mustasno).

Adabiyotlar:

1. Mavlyanova R., Raxmankulova N. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. T.: Voris nashriyoti. 2013. 240 b.

2. Дьюи Дж. От ребенка – к миру, от мира – к ребенку. – М.: Карапуз, 2009. –С. 122.

3. Лепинг Е.И. идр. Большой немецко-русский словарь. В двух томах. – Москва: Русский язык, 1980. -1078 с.

4. Бартков Б.И. Дериватарий (количественный «словарь» аффиксов) современного немецкого языка. – Казань: Бук, 2019. -109 с.

5. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. (Под рук. М.Д.Степановой) –М.: Русский язык, 1979. -536 с.

6. Ala-Mutka K. Social Computing: Study on the Use and Impacts of Collaborative Content, http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC47511.pdf.

https://buxdu.uz

KENG QAMROVLI O'QISHNING TA'RIFI VA UNI NOFILOLOGIK UNIVERSITETLARDA QO'LLASH USULLARI

Mansurova Gulbahor Maxdiyevna,
Qarshi davlat texnika universiteti chet tillar kafedrasi v.b.dotsenti
gulbakhormansurova69@gmail.com

Maqola nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganayotgan nofilologik universitetlar talabalarida keng ko'lamli o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga bag'ishlangan. Keng qamrovli o'qish chet tilini o'rganishda o'quv jarayonini optimallashtirish usuli sifatida qaraladi. Keng qamrovli o‘qish chet tilini o‘zlashtirish, talabalarning turli ko‘nikmalarini shakllantirish va chet tili bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirishda ijobiy rol o‘ynashi aniqlandi. O'qituvchi o'z ishida keng qamrovli o'qishni qo'llash orqali o'qitish samaradorligini oshirishi, talabalarning motivatsiyasini oshirishi va so'z boyligini sezilarli darajada kengaytirishi mumkin.

Keywords: *Chet tili, keng qamrovli o'qish, matn, o'qish qobiliyati, ko'nikmalarni rivojlantirish, dunyoqarashni kengaytirish.*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКСТЕНСИВНОГО ЧТЕНИЯ И МЕТОДИКА ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Статья посвящена развитию навыков экстенсивного чтения у студентов неязыковых вузов, изучающих немецкий язык как второй иностранный. Экстенсивное чтение рассматривается как метод оптимизации учебного процесса при изучении иностранного языка. Установлено, что экстенсивное чтение может играть положительную роль в овладении иностранным языком, развивая различные навыки обучаемых и углубляя их знание иностранного языка. Применяя экстенсивное чтение в своей работе, преподаватель может добиться большей эффективности обучения, повысить мотивацию обучаемых, значительно расширить их вокабуляр.

Ключевые слова: *иностранный язык, экстенсивное чтение, текст, навыки чтения, развитие навыков, расширение кругозора.*

DEFINITION OF EXTENSIVE READING AND METHODS OF ITS APPLICATION IN NON-PHILOLOGY UNIVERSITIES

The article is devoted to the development of extensive reading skills in students of non-linguistic universities studying German as a second foreign language. Extensive reading is considered as a method of optimizing the educational process when studying a foreign language. It has been established that extensive reading can play a positive role in mastering a foreign language, developing various skills of students and deepening their knowledge of a foreign language. Using extensive reading in their work, a teacher can achieve greater efficiency of teaching, increase the motivation of students, and significantly expand their vocabulary.

Key words: *foreign language, extensive reading, text, reading skills, skill development, broadening horizons.*

Kirish. Bugungi kunda O`zbekistonda xalqaro munosabatlarining jahon miqyosida kengayishi munosabati bilan chet tillarini o'rganishga katta e'tibor berish odatiy holdir. Chet tili xalqaro muloqot, biznes, sport, ommaviy axborot vositalari va boshqalar tili sifatida insonlar hayotida alohida o‘rin tutadi.Har qanday sohadagi yosh mutaxassislardan o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chet tilini bilishi hamda kundalik muloqotda ham, kasbiy faoliyat sohasida ham chet el madaniyati vakillari bilan muloqot qila olishi talab etiladi.Chet tilidagi matnlar bilan ishlash chet tili darsining ajralmas qismi hisoblanadi. Chet tilini o‘qitishda matn mazmunining asosiy lingvistik birligidir. Kontekst fonetik va grafik birliklardan tashkil topgan leksik va grammatik birliklarni tekshiradi. Matnlarning o'zi nutq va o'qishni o'rgatishda kommunikativ vazifalar uchun material bo'lib xizmat qiladi. Aynan matnlar asosida tinglash va yozish qobiliyatlari shakllanadi. Matn ushbu tilda so'zlashuvchi odamlarning hayoti va faoliyati haqida ekstralingvistik ma'lumotlarni beradi.

Adbiyotlar tahlili va metodologiya. I.B.Raxmonov shunday yozadi: “...Tilni til muhitidan tashqarida faqat muntazam, kundalik va keng o‘qish orqali o‘rganish mumkin” [9, 343]. Chet tilida adabiyotlarni o‘qish nafaqat til ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, balki ijtimoiy-madaniy kompetentsiya darajasini

https://buxdu.uz

oshirishdir. Badiiy adabiyot har qanday milliy madaniyatning katta qatlami sifatida boshqa xalqlarning tarixi, hayoti, urf-odatlari va an'analari haqida keng tasavvur beradi. Til madaniyatning ajralmas qismi bo‘lganligi uchun til o‘rganishning boshlang‘ich va oraliq bosqichlarida o‘rganilayotgan til guruhiga kiruvchi xalqlar haqida ijtimoiy-madaniy ma’lumotlar olish vositasi sifatida haqiqiy badiiy adabiyotni o‘qishga katta e’tibor qaratish lozim. Ammo, afsuski, keng qamrovli o‘qishni amalga oshirishning o‘ziga xos usullari yo‘qligi, zamonaviy adabiyotlarning rang-barangligi, talabalarning adabiyot tanlashdagi didining xilma-xilligi, keng qamrovli o‘qishni tekshirish jarayoni ko‘p mehnat talab qilganligi sababli, afsuski, ayrim ta’lim muassasalari o‘quv dasturiga ilg‘or o‘qishni joriy qilmoqda.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida o'qish hali ham chet tilini o'rganish jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib qolmoqda. O'qish - bu grafik tarzda yozilgan matnni semantik idrok etishga qaratilgan nutq faoliyatining retseptiv turi [6, 224]. Nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida o'qishni o'rgatish vazifasi turli xil o'qish usullaridan foydalangan holda berilgan nutq muammosini hal qilish uchun zarur ma'lumotlarni olish jarayonini nazarda tutadi. Bugungi kunda turli mezonlarga ko'ra o'qish turlarining ko'plab tasniflari mavjud:

- matnni idrok etishning psixologik xususiyatlariga ko'ra: analitik va sintetik ;
- uni amalga oshirish shartlariga ko'ra: tayyorlangan va tayyorlanmagan ;
- matnga kirish chuqurligi bo'yicha: intensiv va keng;
- o'qish shakli bo'yicha: baland ovozda va jimgina ;
- maqsadli sozlamalar bo'yicha: o'rganish, ko'rish, tanishish va qidirish;
- tushunish darajalari bo'yicha: asosiy tarkibni tushunish, matndan to'liq ma'lumot olish, kerakli muhim ma'lumotlarni tushunish [8, 22-31]. Keling, matnga kirib borish chuqurligiga ko'ra o'qish turlarini tasniflash elementlaridan biriga, ya'ni o'qishning keng turiga murojaat qilaylik.

Keng qamrovli o'qishning bir nechta ta'riflari mavjud. Mahalliy mualliflar keng o'qishga quyidagi ta'rifni berishadi. Bu katta hajmdagi matnlarni yuqori tezlikda, mazmunini umumiy qamrab olgan holda va asosan mustaqil ravishda o'qish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga olgan o'quv o'qish turi. Talaba diqqati asosan mazmunga qaratiladi; o'qish jarayonida sintez tahlildan ustun turadi; taxmin qilish turli xil qiyinchiliklarni yengishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Keng qamrovli o'qish o'qituvchi tomonidan matnning katta bo'limlarini qamrab oladigan va, qoida tariqasida, uning mazmuniga oid maxsus topshiriqlar orqali boshqariladi va nazorat qilinadi. Ushbu vazifalar o'qilganlarni baholash, sharhlash va olingan ma'lumotlardan og'zaki muloqotda (og'zaki xabarlarda, o'quv guruhi oldidagi nutqlarda, muhokamalarda, rolli o'yinlarda) va yozma nutq ishlarini yaratishda foydalanishni rag'batlantiradi [10].

1) Keng qamrovli o‘qish talabalarning mustaqilligini rivojlantiradi. O'qish o'z tabiatiga ko'ra individual faoliyatdir. Inson o'zi uchun qulay bo'lgan istalgan vaqtda, joyda va tezlikda o'qiy oladi, shuningdek, o'qiganini o'zi xohlagan tarzda talqin qilishi va tasavvur qilishi mumkin;

2) keng qamrovli o'qish o'rganilayotgan tilda lingvistik qobiliyatlarni rivojlantirishga ongli ravishda hissa qo'shadi, ayniqsa qulay til muhiti mavjud bo'lmaganda;

3) keng qamrovli o'qish umuman chet tili kompetensiyasini, shu jumladan o'qish, gapirish va yozish, sintaksisni nazorat qilish kabi zarur ko'nikmalarni rivojlantiradi;

4) o‘qilgan material orqali dunyoqarashni kengaytiradi. Har qanday adabiyot talabalarning dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirishga va yangi narsalarni o'rganishga yordam beradigan boy bilimlarni o'z ichiga oladi;

5) keng qamrovli o'qish so'zlarni takroriy ta'sir qilish orqali talabalarning so'z boyligini kengaytiradi va mustahkamlaydi;

6) keng qamrovli o'qish xorijiy tildagi adabiyotlarni o'qish uchun motivatsiyani yaratadi va rivojlantiradi [3]. Afsuski, o'qituvchilar orasida keng qamrovli o'qish juda mashhur emas. Keng qamrovli o'qishga erishish qiyin bo'lishining bir qancha sabablari bor: 1) Vaqt etishmasligi; 2) Murakkab o'qish usuli; 3) O'qish materiallarining yo'qligi; 4) keng qamrovli o'qish asosiy o'quv rejasi va keyingi imtihonlar bilan bog'liq emas; 5) Keng qamrovli o'qishni tushunmaslik; 6) O'quv rejasi va o'quv materiallariga rioya qilish uchun o'qituvchilarga rahbariyat tomonidan bosim.

Natija va muhokama. Ammo maktablardan farqli o'laroq, ko'pgina filologik va nofilologik oliy ta`lim muassasalarida chet tilida og'zaki muloqot kursining bir qismi sifatida keng ko'lamli o'qishni mashq qiladilar. Ushbu turdagi faoliyat bir necha usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Birinchi holda, talabalarning o‘zlari til qobiliyatlarini baholaydilar va shu asosda semestr davomida o‘qiladigan kitoblarni tanlaydilar va kitoblarni o‘qish jarayonida hisobotlar beradilar. Ikkinchi holda, o‘quv yili davomida talabalarga har oyda o‘zlari tanlagan turli janrdagi adabiyotlar, jumladan, badiiy, publitsistik, ilmiy-ommabop adabiyotlar, internetdan olingan materiallar va boshqalarni keng o‘qib berish ta’minlanadi. Ko'pincha talabalar badiiy adabiyotni tanlaydilar, ammo til bo'lmagan mutaxassisliklar va ta'lim yo'nalishlari

https://buxdu.uz

talabalari uchun ular o'rganayotgan chet tili tilida badiiy adabiyot o'qish juda qiyin vazifadir; ularning til tayyorlash darajasi mazmunni tushunish uchun juda past. Bunday holda, ularga moslashtirilgan badiiy adabiyot taklif qilinishi mumkin.

"Moslashtirilgan adabiyot - bu talabaga shunday moslashtirilgan adabiyotki, u faqat ma'lum bir talabalar guruhiga tushunarli bo'lgan grammatik konstruktsiyalar va so'zlarni ishlatadi ..." [7, 28]. Chet tilini o‘rganuvchilar uchun moslashtirilgan badiiy adabiyot ikki xil bo‘ladi: qisqartirilgan va soddalashtirilgan. Soddalashtirilgan xorijiy kitoblar matnni tushunishni yaxshilash uchun sodda lug'at va soddalashtirilgan grammatik tuzilmalardan foydalanadi. Klassik adiblarning asarlari ham (bu asarlar yozilgan davrlar tilining murakkabligidan mumtoz adabiyotni asl nusxada o‘rganishni boshlayotgan kitobxonlar uchun juda qiyin) ham, zamonaviy adabiyot (matnning umumiy ma’nosini osonroq tushunish uchun) ham moslashtirilgan tilga tarjima qilingan.

Nofilologik oliy ta`lim mussasalarida chet tilini bilish darajasiga mos keladigan moslashtirilgan adabiyot yoki qisqa kasbga yo`naltirilgan matnlar tanlash oqilona bo'ladi. Agar keng qamrovli o'qish uchun tanlangan adabiyotlar darajasi talabalarning til darajasidan ancha yuqori bo'lsa, keng qamrovli o'qish mantiqiy bo'lmaydi, chunki uni amalga oshirish shartlari dastlab bajarilmaydi, ya'ni: talabalar murakkab adabiyotlarni o'qishni yoqtirmaydilar.

Afsuski, bugungi kunda moslashtirilgan adabiyot tushunchasi salbiy ma'noga ega; "soddalashtirilgan matnlar" ga nisbatan ma'lum bir rad etuvchi munosabat mavjud. Agar biror kishi tilni chinakam o'rganmoqchi bo'lsa, u adaptatsiyalarni o'qimasligi kerak, balki darhol asl nusxasini o'qishi kerak, deb ishoniladi. Ammo boshqa tomondan, bu moslashtirilgan adabiyot bo'lib, o'z ona tilida kitob o'qishdan asl nusxadagi kitoblarni o'qishga o'tish bosqichiga aylanishi mumkin. Shuning uchun original matnlarni o'qishni boshlash uchun yetarli bo'lmagan tilni bilish darajasida moslashtirilgan adabiyotlarni keng o'qish sifatida o'qish amaliyoti mavjud. Har qanday mustaqil ish singari, keng qamrovli o'qish nazorat va monitoringga alohida e'tibor talab qiladi. Garchi keng qamrovli o'qish jarayonning o'zidan zavq keltirishi kerak bo'lsa-da, talabaning faoliyatini tizimli ravishda tekshirish kerak.

Keng qamrovli o'qishni nazorat qilish turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Ko'pincha, keng qamrovli o'qishni sinab ko'rish uchun o'qituvchilar talabalarga o'qigan kitobini qayta aytib berishni tanlashadi. Hisobotning bu turi juda samaralidir, chunki u monolog nutqi ko‘nikma va malakalarini, grammatik va leksik ko‘nikmalarni, shuningdek, axborotni to‘g‘ri tahlil qilish va uni ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu turdagi o'qishni nazorat qilish samaradorligiga qaramasdan, u sezilarli kamchiliklarga ega. Nazoratning bu turi ko'p vaqtni talab qiladi, bir marta takrorlash taxminan 7-15 daqiqa davom etishi mumkin, ya'ni bir akademik soatda o'qituvchi atigi 3-5 nafar talabani tekshirishga ulguradi. Shuningdek, bitta respondent bilan suhbat o'tkazilayotganda, o'qituvchining bandligi tufayli muammolarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan boshqa talabalarning ish faoliyatini tashkil qilish kerak.

Keng qamrovli o'qish haqida hisobot berishning alternativ usullari mavjud: o'qigan kitobingizning qisqacha mazmunini yozish, kitob va filmni yozma taqqoslash, insho, ish uchun reklama yoki kitob sharhi yozish, notanish so'zlar lug'atini tayyorlash. O‘qishni nazorat qilishning bu turi talabalarning yozish ko‘nikmalarini oshirish imkoniyatini beradi va qayta hikoya qilish kabi asarni to‘g‘ri tahlil qilishga o‘rgatadi. Bugungi kunda tobora ko'proq o'qituvchilar keng qamrovli o'qishni baholash usuli sifatida axborot texnologiyalaridan (AKT) foydalanishga murojaat qilmoqdalar. AKT talabalarni baholash faoliyatini tashkil etishda ulkan salohiyatga ega. Yangi texnologiyalar sohasida keng bilimga ega bo'lgan zamonaviy talabalar o'qiganlarini aks ettirish bo'yicha turli vazifalarni osongina bajarishlari mumkin. Ba'zan talabalarning o'zlari AKTdan foydalangan holda keng qamrovli o'qishni sinab ko'rishning ba'zi innovatsion usullarini taklif qilishlari mumkin. Talabalar orasida AKTdan foydalangan holda hisobot berishning eng keng tarqalgan shakli bu taqdimot, vizual materiallardan foydalangan holda qayta hikoya tayyorlashdir.

AKTdan foydalangan holda hisobot berish faoliyatining bir turi podkast bo'lishi mumkin. Bu radio yoki teleko'rsatuvlar uslubidagi audio yoki video materiallarni (podkastlarni) yaratish va tarqatish jarayonidir. Bir tomondan, buni kitobning bir xil qayta hikoyasi deb hisoblash mumkin, ammo uni amalga oshirish uchun talabalar ushbu vazifani bajarishga ijodiy yondashishlari mumkin. Yozib olish uchun talabalar matnni bir necha marta avtomatik tarzda ishlashlari kerak, bu esa o'z navbatida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga foydali ta'sir ko'rsatadi va xotirani rivojlantirishga yordam beradi. Podkast uchun video kontent yaratishning juda ko'p usullari mavjud. Video material sifatida talabalar o'zlari ovoz beradigan kitob tasvirlangan komiks yaratishlari, do'stlari bilan birgalikda kitobning bir parchasini teatrlashtirilgan suratga olishlari mumkin va hokazo. Materialni o'qituvchiga to'g'ridan-to'g'ri yubormasdan, podkastlarni tekshirish tavsiya etiladi, lekin barchasini dars davomida tekshirish tavsiya etiladi. Ularning nafaqat o‘qituvchi, balki jamoatchilik uchun ishlashini anglash ularni hisobot tayyorlashda ko‘proq kuch sarflashga majbur qiladi.

https://buxdu.uz

Agar o`qituvchi eng yaxshi podkast uchun tanlov e’lon qilsa yoki videoning internetga joylashtirilishi shartini qo‘ysa, bu talabalarning eng yuqori saviyada podkast tayyorlashga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. AKTdan foydalangan holda hisobot berishning yana bir turi o'qilgan material bo'yicha so'rovnomani to'ldirish bo'lishi mumkin. Agar talabalar bitta kitobni o'qigan bo'lsa, u holda so'rovnoma matn mazmuniga qarab to'g'ri javob yoki savollarga yozma javobni tanlash bilan tuzilishi mumkin, ammo talabalar turli xil asarlarni o'qigan bo'lsa, kitob mazmuniga bog'liq bo'lmagan anketa tuzish kerak. Ushbu anketa har qanday ish uchun universal bo'lishi kerak va keyinchalik boshqa o'qituvchilar tomonidan ishlatilishi mumkin. Anketalarni to'ldirish o'qituvchi nazorati ostida amalga oshirilishi va ko'p vaqt talab qilmasligi kerak. Umuman olganda, hisobot shaklini tanlash o'qituvchining ixtiyorida qoladi va keng qamrovli o'qishni tashkil etishning butun jarayoni singari, talabalarning qobiliyatlari va qiziqishlariga qarab tanlanishi kerak.

Xulosa. Shunday qilib, keng qamrovli o'qish katta matnlarni o'qishning mustaqil turi bo'lib, shuningdek, talabalarning mustaqilligini rivojlantirishga va talabalarda xorijiy tillardagi adabiyotlarni o'qishga bo'lgan muhabbatni tarbiyalashga qaratilgan degan xulosaga kelish mumkin. Keng qamrovli o'qishning boshqa o'qish turlaridan asosiy farqi shundaki, o'qilgan narsadan zavq olish sharti mavjud bo'lib, shu munosabat bilan adabiyotlarni tanlash talabalarning xohish-istaklarini, ularning psixologik va yosh xususiyatlarini va chet tilini rivojlantirish darajasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ko'pincha keng qamrovli o'qish chet tilida badiiy adabiyotni o'qishni o'z ichiga oladi.

Tilning rivojlanish darajasiga qarab, o'qituvchi keng qamrovli o'qish uchun haqiqiy yoki moslashtirilgan adabiyotlarni tanlaydi. O'quv o'qishning boshqa har qanday turi singari, keng qamrovli o'qish ham o'zining afzalliklariga, shuningdek uni tashkil etish va amalga oshirishda adabiyotlarni tanlashning murakkabligi, vaqt yetishmasligi, qimmat adabiyotlar va testlarni tashkil etishning murakkabligi bilan ifodalangan kamchiliklarga ega. Keng qamrovli o‘qish uning barcha bosqichlarida o‘qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va nazorat qilinadi. O'quv materialini tekshirish bosqichi o'qituvchi va talabalarning xohishiga ko'ra turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin va an'anaviy tarzda - og'zaki yozma shaklda ham, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ham amalga oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Buxorova MX, Mansurova GM, Eshmurodov UK. Formation of students communicative abilities in teaching foreign languages. Theoretical & Applied Science. 2021(2):152-4. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=73RuxO4AAAAJ&citation_for_view=73RuxO4AAAAJ:u-x6o8ySG0sC.

2. Bukharova, M. K., Mansurova, G. M., & Ishonkulova, N. T. (2019). Modern methods of teaching the german language at universities. Theoretical & Applied S 18.

3. Maley, Alan Extensive reading: why it is good for our students…and for us. 2010. [Электронный ресурс]. URL: https://www.teachingenglish.org.uk/article/extensive-reading-why-it-goodour-students%E2%80%A6-us(Дата обращения: 01.04.2025).

4. Stanley, Graham Extensive Reading. 2005. [Электронный ресурс]. URL: https://www.teachingenglish.org.uk/article/extensive-reading (дата обращения: 01.04.2025).

5. Mansurova Gulbahor Makhdievna. (2022). Teaching the Interpretation of a Literary Text in German Lessons. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 6, 27–31. Retrieved from https://www.geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/803cience, (11), 611-613. https://elibrary.ru/item.asp?id=42407804.

6. Колесникова И.Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков/ И. Л. Колесникова, О. А. Долгина – СПб.: Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, Cambridge University Press, 2001. – 224 с.

7. Курдина И.В. Адаптированные издания художественной литературы как объект книговедения (История развития, типологические особенности, современные проблемы) // Всесоюзная книжная палата The Book: Researches and Materials. — М.: Изд-во «Книга», 1986. — Т. 53. — С. 28

8. Кузьменко О.Д., Рогова Г.В. Учебное чтение, его содержание и формы. // Иностранные языки в школе. – 1970. – № 5. – С. 22–31.

9. Рахманов И.Б. Методика обучения немецкому языку в 8-10 классах. М.: АПН РЧФСР, 1956. – 343 с.

10. Ермоленко Г.М. Специфика применения различных типов чтения при обучении лингвистическому анализу аутентичных художественных текстов // Вестник Пятигорского Лингвистического Университета. 2010. № 4. [Электронный ресурс]. http://www.pglu.ru/upload /iblock/e4c/uch_2012_iii_00028.pdf (Дата обращения: 01.04.2025).

https://buxdu.uz

“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

- ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
- ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, intyerval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomyeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. **E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

https://buxdu.uz

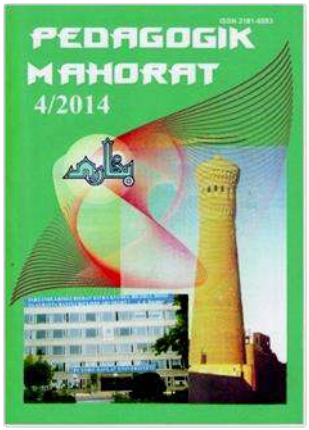

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:
Moliya vazirligi g‘aznachiligi
23402000300100001010
MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275
BuxDU 40011086006401709410035005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2025-yil 4-son (114)

2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.

OBUNA INDEKSI: 3070

Buxoro davlat universiteti nashri

Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas’ul:
Nigora SAYFULLAYEVA
Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA
Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA

Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 28.04.2025
Bosmaxonaga topshirish vaqti 29.04.2025
Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog‘i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 21
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.

https://buxdu.uz